

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

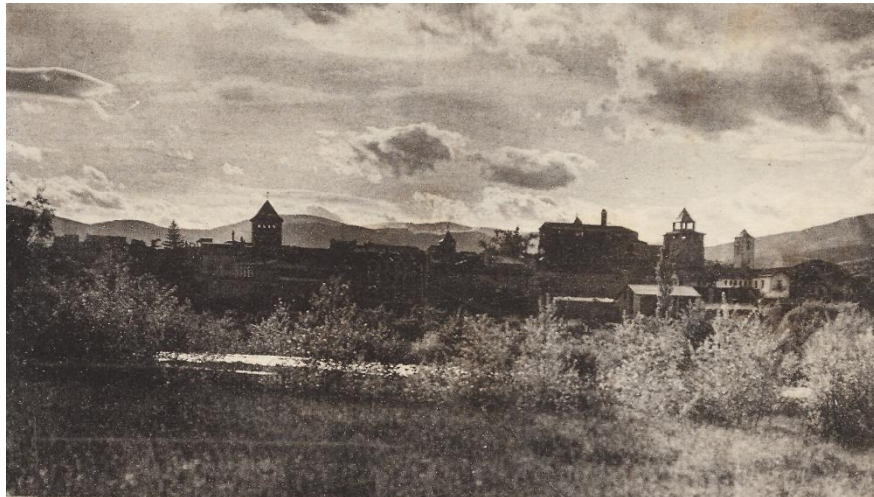
ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

TESI DOCTORAL

ADVOCATS, LEVITES I INSURGENTS. SOCIETAT, POLÍTICA I REVOLUCIÓ AL PIRINEU LLEIDATÀ. EL CAS DE LA SEU D'URGELL (1808-1875)

Josep Albert Planes i Ball

**Direcció:
Lluís Ferran Toledano González**

**Doctorat en Història Comparada, Política i Social
Departament d'Història Moderna i Contemporània
Universitat Autònoma de Barcelona
2020**

A la Ros i la Paula, el centre de la meva vida.

AGRAÏMENTS

La present investigació és deutora de la valuosa implicació de persones que, a través de llurs pertinents observacions i comentaris o bé del suport emocional, hi han contribuït perquè aquella es portés a bon terme. És, per tant, de justícia dedicar-los un apartat com a mostra de gratitud i reconeixement. El procés que menà a la materialització d'aquesta investigació, amb els seus alts i baixos en el decurs del temps, començà a gestar-se tot just l'any 2002, quan vaig ser destinat com a professor de l'IES Joan Brudieu a la Seu d'Urgell. Abans d'incorporar-m'hi, el professor Lluís Ferran Toledano ja m'advertí del potencial que amagava aquesta ciutat pirinenca per a la recerca històrica centrada a l'època contemporània. Ell fou la primera persona que m'animà a "xafardejar" sobre el passat en els seus arxius (municipal i episcopal) i, en certa forma, puc dir que la seva inspiració i guiatge començaren aleshores. Aquest guiatge ha estat compartit alhora pels professors Borja de Riquer, Antoni Moliner i Gemma Rubí, sempre amatents a les possibilitats d'enriquir l'horitzó històric treballat i suggerir les línies interpretatives que s'obrien en el propi desenvolupament de la recerca.

La meva gratitud també es fa extensible als companys del departament d'Història de l'IES Joan Brudieu (Josep Maria Carles, Mercè Grau, Jordi Nistal, Josefina Serra i Carmen Xam-mar), amb els quals vaig compartir cinc anys de la meua vida docent i alguns resultats de la investigació, així com els arxivers Benigne Marquès, Albert Villaró, Lluís Obiols, Julio Quílez i Jordi Torner, que sempre s'han mostrat predisposats a facilitar-me la consulta de les fonts disponibles i descobrir-ne d'altres, al mateix temps que m'aclarien els dubtes que ocasionalment anaven sorgint a mesura que avançava la investigació.

Puc considerar-me afortunat de compartir l'experiència d'aquesta recerca amb els amics Josep Artero i Daniel Montañà, els quals, al costat del meu cercle familiar, han estat presents en els moments difícils, així com Montserrat Moreno, d'una amabilitat i paciència infinita, la inestimable ajuda de la qual sempre agrairé.

SUMARI

1. Introducció: les raons d'una investigació

1.1. L'àmbit d'estudi	13
1.2. Hipòtesis i objectius generals	15
1.3. Metodologia i fonts consultades	21

PRIMERA PART: EL MEDI SOCIAL I ECONÒMIC

2. El medi geogràfic: precisions terminològiques	25
3. La ciutat de la Seu d'Urgell al segle XIX	33
3.1. Una ciutat marcada per l'empremta castrense	33
3.2. La ciutat comercial i levítica	42
3.3. La incidència de la fèrula militar sobre l'espai i la vida urbana	50
3.4. L'impacte de la desamortització eclesiàstica i el trasllat del cementiri	56
3.5. La preocupació crònica per mantenir la salubritat pública	60
3.6. L'habitatge urbà	66
3.7. L'evolució demogràfica	70
4. Les comunicacions	77
4.1. Introducció	77
4.2. L'estat dels camins de l'Urgellet: una perspectiva històrica	79
4.3. Els projectes viaris de la primera meitat del segle XIX	83
4.4. Els reptes de la segona meitat del segle XIX	88
4.4.1. La carretera del Segre: una qüestió d'Estat?	88
4.4.2. El paper del ferrocarril	98
5. El medi econòmic	101
5.1. Les activitats agràries i silvícoles	102
5.1.1. El «paradís agrícola» de l'Urgellet	102
5.1.2. L'explotació forestal	119
5.2. Les activitats complementàries:	128
5.2.1. Especialització ramadera, comerciants, ramblers i traginers	128
5.2.2. Vers una tímida industrialització: fargues i mines de carbó	141
5.2.3. El contraban i el comerç il·legal	144

SEGONA PART: LA DINÀMICA POLÍTICA

6. La Guerra del Francès (1808-1814)	157
6.1. Introducció	157
6.2. L'alçament del Principat	160
6.3. L'inici de la guerra a la Seu d'Urgell	166
6.4. Mobilització armada, fiscalitat i organització defensiva	170
6.5. Reclutament i dificultats econòmiques	182
6.6. El cost humà i l'evolució de la guerra	189
6.7. El ressò de la proclamació de la Constitució de 1812	201
6.8. La fase final del conflicte: devastació i retirada francesa	206

7. El regnat de Ferran VII (1814-1833)	209
7.1. La primera restauració de l'Antic Règim (1814-1820)	209
7.1.1. El retorn de Ferran VII i la mobilització de les forces reaccionàries	209
7.1.2. La Seu d'Urgell, entre l'esperança i la difícil subsistència	213
7.1.3 El rellevament episcopal: l'arribada del nou bisbe Bernardo Francés	219
7.2. El Trienni Constitucional (1820-1823)	221
7.2.1 L'absolutisme enfront de les temptatives liberals insurreccionals	221
7.2.2 La cristal·lització del bloc liberal a la Seu d'Urgell	223
7.2.3 Crisi social i contrarevolució	231
7.2.4 La Regència d'Urgell	241
7.3. La crisi final de l'Antic Règim (1823-1833)	251
7.3.1 La intervenció militar de la Santa Aliança	251
7.3.2 La Seu d'Urgell durant la segona restauració absolutista	253
7.3.3 Els darrers anys del regnat de Ferran VII	261
8. Revolució i guerra (1833-1843)	271
8.1. Conspiracions i aixecaments entre 1828-1833	271
8.2. L'inici de la Primera Guerra Carlista (1833-1840)	282
8.3. El paper de la Seu d'Urgell	295
8.4. El bisbe Guardiola i la causa carlina	303
8.5. La intensificació del setge carlí	307
8.6. Fracàs i replegament carlista	311
8.7. La guerra i la «qüestió» andorrana	317
8.8. La fi de la primera carlinada: vers una total pacificació?	322
8.9. La Seu d'Urgell, nova capital provincial?	327
8.10. L'amenaça de la supressió de la diòcesi urgel·litana	329
8.11. La Seu d'Urgell davant de la cruïlla revolucionària dels anys quaranta	331
8.11.1. El <i>pronunciamiento</i> de 1840	331
8.11.2. El <i>pronunciamiento</i> de 1843	335
9. La Dècada Moderada (1844-1854)	349
9.1. El retorn del Moderantisme al poder: consolidació del nou projecte burgès i conflictivitat política i social	349
9.2. La contestació política i social catalana al Moderantisme	369
9.2.1. Unes notes a tall d'introducció	369
9.2.2. La problemàtica inserció catalana dins el liberalisme espanyol	371
9.2.3. Oposició antigovernamental i malestar social	373
9.3. La crítica situació de la Seu d'Urgell	382
9.4. La Guerra dels Matiners (1846-1849)	385
9.4.1. Consideracions preliminars	385
9.4.2. L'esclat de la guerra	387
9.4.3. Tomàs Metzger, nou governador militar de la Seu d'Urgell	395
9.4.4. La intensificació de la guerra	400
9.4.5. La fi del conflicte	405
9.5. La difícil situació postbèl·lica	407
10. El Bienni Progressista (1854-1856)	415
10.1. Els antecedents: la preparació d'un nou aixecament progressista	415
10.2. L'abast de la insurrecció progressista a la província de Lleida	417
10.3. La defensa de l'autonomia municipal: la Junta progressista urgel·litana	418

10.4. De nou, l'amenaça carlina	421
10.5. La lluita contra el capitost Borges	426
10.6. Les exigències fiscals i les propostes per superar el marasme econòmic	431
10.7. El fracàs de l'experiència progressista-unionista	437
11. La recuperació de la dignitat episcopal	441
12. Un nou Seminari per a una nova reconquesta religiosa	449
12.1. Introducció	449
12.2. El somni del bisbe Josep Caixal: el camí vers la construcció del nou Seminari	450
12.3. El triomf de la tenacitat enfront de les dificultats	455
12.4. El Seminari com a institució acadèmica, mitjà de propagació ideològica i espai de sociabilitat	458
13. El tram final del regnat d'Isabel II (1856-1868)	465
13.1. La marginació dels progressistes davant l'autoritarisme dels moderats	465
13.2. Els progressistes davant de l'opció insurreccional	468
14. L'època del Sexenni Revolucionari (1868-1874)	471
14.1. El destronament d'Isabel II	471
14.2. El ressò de la revolució de 1868 a la Seu d'Urgell	472
14.3. Andorra i els fets de 1868: el «paradís» catòlic amenaçat	478
14.3.1. La crisi econòmica dels anys seixanta i el conflicte polític amb el bisbe Caixal	478
14.3.2. El difícil repte de la modernització del país: apostes i resistències	482
14.4. Els primers passos de la nova corporació municipal de la Seu d'Urgell	486
14.5. La Seu d'Urgell i la insurrecció federal de 1869	489
14.6. L'emergència del carlisme local	499
14.6.1. La creació de la Junta carlista urgel·litana	499
14.6.2. L'activitat del bisbe Josep Caixal, paradigma de la Croada catòlica	504
14.7. Temps d'incertesa, temps de guerra	521
15. La Seu d'Urgell sota l'ocupació carlista (agost 1874-agost 1875)	527
15.1. La constitució de l'ajuntament	527
15.2. Una ciutat apesurada per les exigències i contribucions militars	532
15.3. Futura acadèmia militar carlista o dipòsit de presoners de guerra?	536
15.4. La repressió carlista i l'oposició del consistori	537
16. La Seu d'Urgell: paisatge després de la batalla	545
16.1. El setge de Martínez Campos	545
16.2. La rendició carlista	548
16.3. La fi de la guerra: misèria, noves contribucions i militarització del territori	550

TERCERA PART: PODER LOCAL I COMPORAMENT ELECTORAL

17. Naturalesa i significació dels notables locals: una aproximació	559
18. Pràctica política i sociologia electoral a la Seu d'Urgell	579

19. Conclusions generals

617

20. Fonts i Bibliografia

629

INTRODUCCIÓ: LES RAONS D'UNA INVESTIGACIÓ

1.1. L'àmbit d'estudi

D'entrada, els reptes a tenir en compte per justificar un estudi com el que proposem s'han concentrat en dos nivells complementaris d'anàlisi. En primer lloc, la Seu d'Urgell és una població que s'inclou en una determinada formació social – Catalunya – els grups dominants de la qual no tenen un Estat propi, car el Principat era tan sols una regió perifèrica, un país sucursal dins d'Espanya¹, on el liberalisme triomfant havia endegat un projecte –poc reeixit– de nacionalització. A més, la ciutat forma part de les terres de ponent, entrant en la consideració del que hom ha anomenat tradicionalment la «Catalunya pobra», de base aclaparadorament agrícola i ramadera i, per tant, aliena als grans canvis experimentats arran de la industrialització del país. Finalment, com a capital comarcal de l'Alt Urgell, la ciutat també és representativa d'una determinada Catalunya –la Catalunya pirinenca, que continua essent una mena de parent pobre de la historiografia catalana contemporània–, la qual presencià també un fort arrelament del progressisme, cosa que configurà la seva singular tradició política, enmig d'un entorn rural conservador, que desembocà en una alternativa republicana.

Així, rere la riquesa de continguts que s'amaga en la implantació del liberalisme al nostre país, el cas aquí estudiat pretén contribuir al coneixement d'un determinat model o significat en l'organització del nou ordre social i polític a les terres pirinenques. L'estudi de la Catalunya pirinenca d'àmbit lleidatà ens convida a obrir noves perspectives a considerar dins el marc general de la transició de l'Antic Règim a la societat liberal. És ben sabut que, tradicionalment, la Història (amb majúscules) s'ha construït a partir dels grups centrals del poder polític (amb els seus apèndixs subalterns territorials), la industrialització o els moviments socials d'avantguarda (com l'obrerisme), la qual cosa ha acabat conferint un protagonisme secundari o accessori a la «muntanya» i, per tant, ha determinat també una jerarquització dels sabers. En els darrers quaranta anys, però, l'interès per la història local ha contribuït decisivament a la renovació de la història general del país, en la mesura que s'hi ha produït una aportació fecunda de noves preguntes i categories d'anàlisi per entendre el nostre

¹ TERMES, Josep: "Les arrels populars del catalanisme", a AA.DD., *Catalanisme: història, política i cultura*. L'Avenç, 1986, pp. 13-19.

passat². Per això, és interessant observar com, a partir de l'estudi d'aquest cas singular, també hom pot establir lligams i visions comparatives amb d'altres zones del Pirineu català (entès aquest com a unitat cultural). Així, per exemple, a ningú no se li escapa que la Seu d'Urgell gaudeix de la particularitat de compartir un mateix espai fronterer amb Andorra, fins i tot trets d'una vida comuna des d'un punt de vista social i econòmic. Les anàlisis comparatives, doncs, reforcen el bagatge empíric sobre el qual podem bastir conclusions i generalitzacions rellevants.

Altres raons aconsellen l'elecció de la Seu d'Urgell: a) la mancança d'investigacions sistemàtiques de llarga durada sobre la zona referides a l'època contemporània³; b) la personalitat pròpia de la ciutat, seu d'una extensa diòcesi; c) la seva condició de zona de contacte entre Andorra i Catalunya; d) les facilitats de la consulta de les fonts parroquials i municipals; e) el volum documental específic, en gran part inèdit, completat pels arxius notariais; f) finalment, l'elecció de l'objecte d'estudi no es pot deslligar de la trajectòria vital del subjecte investigador, en aquest cas, la meua vinculació afectiva i, en el seu moment, laboral com a professor de l'IES Joan Brudieu de la Seu d'Urgell (2002-2007).

² Núria Sales reconegué fa anys la importància de la microhistòria, rica en dades i també en deduccions de caire general. SALES, Núria: "Bruixes per exemple". *L'Avenç*, núm. 72 (juny 1984), pp. 7-8. Al seu torn, Josep Fontana en féu una defensa enardida per tal d'arribar a un millor coneixement global de la història general del país: d'aquesta manera, la visió «policèntrica» esdevé la manera de superar les limitacions i insuficiències d'un model interpretatiu tradicionalment centralista, "fet, vist i pensat des de la ciutat de Barcelona"; per a Fontana, no es tracta de fer una suma d'històries locals i comarcals, sinó de veure-hi els lligams i les interrelacions que ens han de menar necessàriament a la comprensió del nostre passat. FONTANA, Josep: "La història local: noves perspectives", dins FONTANA, Josep, UCELAY DA CAL, Enric i FRADERA, Josep Maria, *Reflexions metodològiques sobre la història local*. Girona, Quaderns del Centre d'Estudis Històrics i Socials, núm. 1, 1985, pp. 5-12. També Giovanni Levi ha privilegiat la reducció d'escala com un mitjà enriquidor per a l'observació i obtenció de dades. LEVI, Giovanni: "Sobre microhistoria", a BURKE, Peter (ed.), *Formas de hacer Historia*. Madrid, Alianza Editorial, 1993, pp. 119-142).

³ Amb tot, hem d'insistir en el nou impuls assolit per les publicacions i estudis comarcals, que obren vies interessants de recerca per a una nova fornada d'historiadors. Assenyalem la síntesi històrica d'Amadeu Gallart, Sol Gasch i Mercè Grau (*L'Alt Urgell. Una visió de conjunt*. Volum III. Ajuntament de la Seu d'Urgell/Diputació de Lleida, 2011); també creiem que la llavor està sembrada amb l'aparició de la meritòria revista *Interpontos*, publicada conjuntament per l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell i Edicions Salòria, la qual, d'ençà del 2011, ha servit de finestra oberta per als estudiosos de la comarca.

1.2. Hipòtesis i objectius generals

L'estudi del poder local, com a estructura intermediària de la política estatal en l'àmbit territorial, és fonamental per tal de conèixer els canvis produïts en el si de la societat. Aquests canvis afectaren les relacions de poder, però aquestes també influïren en la naturalesa dels canvis⁴. En aquest cas, el paper dels dirigents en relació amb els canvis originats per la crisi definitiva de l'Antic Règim i la consolidació del liberalisme, la incidència dels cicles bèl·lics i revolucionaris. De tota aquesta exposició, en podem extreure dues observacions bàsiques: en primer lloc, per abordar aquest fenomen hem de tenir present un sentit més acusat dels matisos a l'hora d'entendre les situacions del passat, el qual sempre es mostra complex; en segon terme, es fa necessària l'articulació de les escales del temps quan hom pretén analitzar fets tan importants. És evident que aquestes premisses ens obliguen a plantejar nous escenaris i hipòtesis per comprendre el nostre passat, tot escapolint-se d'aquelles «certeses generals» que originen anàlisis indiferents de la història. Com a plantejament general, doncs, partim del fet que, donada la dèbil articulació nacional de l'Estat liberal espanyol en el segle XIX, la seva operativitat real era força limitada, cosa que atorga un paper privilegiat a l'estudi de les diverses forces locals (municipals, provincials, regionals), en la línia foucaultiana de l'extensió dels mecanismes del poder⁵. En la consideració d'aquesta perspectiva «descendent», “que va más allá de la pura centralización política e incluso de los procesos modernamente conocidos como de *nationbuilding*”, cal posar de relleu la diversitat de solucions adaptatives que encapçalaren no tan sols les oligarquies locals, sinó també les diferents instàncies de poder creades per l'administració liberal, o, més ben dit, “la

⁴ TOSCAS I SANTAMANS, Eliseu: *L'Estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX. Una visió des de Sarrià (1780-1860)*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 43. Com assenyala el mateix autor, el conjunt d'interaccions entre els poders locals i el poder central es pot abordar des de tres dimensions recíproques: l'actuació indirecta de l'Estat, a través d'estructures de mediació, sobre les regions i les localitats; la «reciprocitat progressiva» entre els poders locals i l'Estat; l'autonomia dels poders locals, que els mena a una «utilització selectiva i adaptativa» de les disposicions procedents del poder central (ob. cit., pp. 29-30).

⁵ Segons Michel Foucault, l'Estat no és el lloc privilegiat del poder, sinó que és un efecte de conjunt, cosa que obliga a atènyer la microfísica o les *llars moleculars* del poder. FOUCAULT, Michel: *Un diàlogo sobre el poder y otras conversaciones*. Madrid, Alianza Editorial, 2012.

política como resultado histórico de un pacto y no de una simple imposición ilustrada”⁶. Finalment, el cas de la Seu d’Urgell també permet albirar la formulació d’un determinat discurs local, inserit en el complex ventall de la construcció de les identitats polítiques a la Catalunya del segle XIX, que s’orientà a la reivindicació i la defensa d’uns interessos materials concrets⁷.

Respecte al període escollit, he preferit fixar l’atenció en el període comprès des del 1808, coincidint amb el començament de la Guerra del Francès, fins al 1875, tot just amb la caiguda de la ciutat per les canonades de Martínez Campos. Es tracta d’un àmbit temporal, ben definit en l’evolució històrica de Catalunya i d’Espanya en la mesura que ha estat objecte d’estudi per determinar els elements de ruptura i permanència –aquella “persistència de l’Antic Règim” assenyalada per Arno Mayer a escala europea– que permet exposar alhora la singularitat de la vida política a través dels significatius canvis de contingut, així com de la pervivència de les continuïtats o romanalles: al costat dels elements més conservadors sota la influència eclesiàstica, hi trobem alhora una

⁶ VILLARES, Ramón: “La construcción de la España liberal: sobre las «virtudes de la vida ascendente». *Actes del IV Congrés Internacional d’Història Local de Catalunya*. Barcelona: L’Avenç, 1999, pp. 73-91. Pedro Carasa ha introduït una interessant reflexió entorn de la mateixa construcció del poder a partir de la realitat local: “El giro de ubicación espacial ha sido precisamente el que ha posibilitado una concepción interactiva y cultural del poder, la visión clásica del poder ha sido volteada al dejar de contemplarlo sólo desde el que manda en el espacio nacional y mirarlo desde el que obedece en el espacio local. Sólo así se aprecia cómo se adapta a las demandas, intereses y culturas de aquellos que lo construyen ofreciendo su adhesión. Esta concepción del poder, construido a partir de la lealtad, la obediencia y el pacto, teniendo en cuenta los sentimientos y actitudes generados en la cultura local, es mucho más explicativa y próxima a la realidad histórica que la vieja concepción clásica del poder sólo opresor, explotador y dominador desde arriba”. CARASA, Pedro: “El giro local”. *Alcores. Revista de Historia Contemporánea*. Núm. 3 (2007). León: Fundación 27 de Marzo, pp. 13-35. La citació correspon a les pàgines 24-25. D’altra banda, hom planteja una interessant revisió historiogràfica a partir de les diferents perspectives que s’han centrat en el paper que assolí el poder central en la formació de l’Estat espanyol contemporani, com ara la seva connexió amb les classes dirigents perifèriques. MILLÁN, Jesús; CALATAYUD, Salvador y ROMEO, María Cruz (eds.), *Estado y periferias en la España del siglo XIX*. València, PUV, 2009.

⁷ Com indica Ángel Duarte, “el localismo, en Cataluña, incluye un acendrado sentido del lugar y de la organización espacial. Tiene que ver, tanto en la geografía rural como en la industrial, con la concentración en un determinado espacio, y sólo en él, de redes de carreteras y caminos, factorías y talleres, casas y paisajes, minas y trenes. También se sostiene sobre la conciencia de la operatividad de unas infraestructuras sociales construidas sobre la familia, la vecindad y el trabajo”. El mateix autor afirma que les diferents cultures polítiques nascudes a Catalunya, sovint contraposades, atorgaren un paper central al fet local. DUARTE, Ángel: “Localismo y nación en las culturas políticas de la Cataluña del siglo XIX”. *Alcores. Revista de Historia Contemporánea*. Núm. 3 (2007). León, Fundación 27 de Marzo, pp. 83-104. La citació és de la pàgina 86.

destacada implantació liberal que evolucionà vers el republicanisme democràtic a partir de les mateixes arrels del Partit Progressista.

En la mesura de les nostres possibilitats, hem tractat de fixar els perfils dels grups locals dominants –llur caracterització socioprofessional, procedència social i familiar, les bases patrimonials i les diferents cosmovisions ideològiques que influïren en la percepció de la mateixa realitat social–, així com llur estreta relació amb les oligarquies regionals. L'enfocament que presideix aquest estudi pretén superar els límits de dues consideracions simètricament oposades, com ara la suposició que allò «local» és, en si, autosuficient (i, per tant, només s'explica a si mateix), com la creença que la realitat local esdevé simplement una emanació o reflex institucional de processos l'explicació dels quals només és comprensible en un nivell superior, el corresponent al paradigma de «la gran història nacional». L'anàlisi a escala «micro» pot esdevenir molt útil per arribar a comprendre –i àdhuc contrastar– les afirmacions que el model general estableix; és a dir, en la mesura que l'objecte local estudiat pugui ser entès i comparat amb d'altres⁸. Com arreu, els grans models esdevenen valuosos marcs referencials o escenaris més amplis de comprensió per a la història local, les conclusions de la qual, si bé no es poden generalitzar, sí que expliquen l'existència d'actituds i pràctiques polítiques específiques o diferenciades. Ara bé, som conscients que el valor de la microhistòria no rau precisament en la singularitat dels llocs i dels esdeveniments, sinó “en la pràctica historiogràfica de reducir el punto de observación para agrandar lo y facilitar su observación –por así decirlo– al microscopio”:

“La reducción de la escala de observación es pues un procedimiento que no halla el objeto de su investigación en las características locales, sino que, a través de un punto de vista específico y localizado, intenta formular leyes generales quitando a lo individual, a lo local, a lo pequeño, su carácter de excepcionalidad, de desviación irreductible a ciencia, para hacer de ello, en

⁸ SERNA, J. i PONS, A.: “En su lugar. Una reflexión sobre la historia local y el microanálisis”, a FRÍAS, C. i RUIZ CARNICER, M. A. (coords.): *Nuevas tendencias historiográficas e historia local en España*. Huesca: Instituto de Estudios Aragoneses, 2001, p. 74. Vegeu també ZULUAGA, Francisco: “Oteando el horizonte de la historia local”, a RAMÍREZ BACCA, Renzo (comp.), *Historia Local. Experiencias, métodos y enfoques*. Medellín, La Carreta editores, 2007, pp. 113-134.

cambio, el objeto de la observación científica, la base de la comprensión más realista de la situación general en que se inserta la partícula observada”⁹.

Per això, partint del diàleg permanent entre microhistòria i macrohistòria, amb les seves intermediacions regionals, la nostra recerca s’ha d’inserir dins un procés històric de major abast, la transició de la societat d’Antic Règim a la societat burgesa, esperonat per les conseqüències de la revolució liberal i la construcció de l’Estat liberal, fet que ha esdevingut un dels punts d’atenció més importants de la historiografia peninsular. En definitiva, en la mesura que, a nivell metodològic, la tria d’un marc geogràfic relativament reduït facilita l’observació d’aquest procés històric en els seus diversos vessants, amb la suficient profunditat cronològica i temàtica, l’espai local i el seu tram relacional apareix com un lloc privilegiat on es desenvolupà la formació de la societat i l’Estat liberal, la qual cosa ens obliga a centrar-nos en el procés d’adaptació i de resiliència del poder local al nou model polític dominant: la influència de les autoritats externes al consistori –polítics, militars, judicials, eclesiàstiques– en la vida quotidiana i la política local.

L’estudi del poder –un dels temes fonamentals de les ciències socials– ultrapassa necessàriament el marc de la història política estricta i exigeix ampliar el camp d’observació amb la utilització de documentació també interna (correspondència, documentació notarial, inventaris, memòries). D’antuvi, la complexitat del fenomen en les relacions socials, des de l’àmbit microsociològic de la vida quotidiana fins al nivell més macrosociològic o estructural, ha estat determinada tant pel que fa a les seves fonts de legitimitat social, com respecte a la variabilitat de formes que pren el seu exercici. Per això, en emprendre l’anàlisi de la naturalesa del poder local –qui controlava les institucions, qui prenia les decisions i quins eren els considerats *notables* (o investits d’autoritat) pels propis ciutadans o l’Estat – som conscients de la rellevància assolida per la interacció dels factors polítics, econòmics, ideològics o culturals.

Com molt bé ha sintetitzat Xavier Marcet, “todos estos factores son útiles y son factores decisivos, pero el estudio del poder local debe responder a una combinación de

⁹ LEVI, Giovanni: “Microhistoria”. *I encuentro de Historia de Cantabria. Actas del encuentro celebrado en Santander los días 16 a 19 de diciembre de 1996*. Universidad de Cantabria, 1999, pp. 53-64. La citació correspon a la pàgina 53.

todos ellos, junto con un conocimiento profundo de la comunidad donde operan, y junto a un especial análisis de las relaciones de los poderes locales con otras esferas del Estado. Es en la relación de estos factores donde podemos establecer los mecanismos que estructuran el poder local, más allá de la formalidad de sus cargos, y también más allá de presuntas correlaciones mecánicas entre poder económico y poder político. El poder local es una geografía de proximidades, con odios y sectarismos de gran visceralidad”¹⁰. Per tant, considerem la perspectiva de l’existència de diversos poders en l’àmbit social que es construeixen i funcionen com xarxes, alhora que es manifesten en diferents nivells. D’aquesta manera, la realitat local s’encavalca i interactua, en diversos graus de relació osmòtica, amb d’altres realitats concèntriques (comarcals, provincials, regionals, nacionals, estatals) en el moment de la formació, consolidació i substitució de les elits¹¹.

Paral·lelament, l’estudi del desenvolupament de les pràctiques electorals en les seves diverses instàncies, en funció de les especificitats plantejades per les circumstàncies polítiques i de la lògica i de les concepcions dels propis actors, ens permet d’aprofundir en el concepte de «cultura política», així com analitzar els àmbits locals i les modalitats de politització, que van més enllà de la simple emissió del vot. Efectivament, darrere de les xifres dels resultats oficials, malgrat les situacions de frau electoral, es covaven les expressions de poder relacionades amb els mitjans que empraven les oligarquies governants per influir en els resultats de les eleccions; paral·lelament, aquest fet permet mesurar la força de l’oposició.

Es fa molt difícil parlar d’història política i social sense al·ludir la religió. No és possible comprendre una societat sense copsar el coneixement del factor religiós que actua dins ella. En *El contracte social*, Rousseau assenyalà que, en el decurs de la història, els homes havien estat governats gairebé sempre pels déus i, per tant, difícilment podien acceptar el fet de trobar-se sota el govern d’altres homes. És per això que el

¹⁰ MARCET I GISBERT, Xavier: “Los mecanismos de poder local en Catalunya”, a AGIRREAZKUENAGA-MIKEL URQUIJO, Joseba (ed.), *Perspectivas de la historia local en Catalunya*. Bilbao, Servicio Editorial Universidad del País Vasco, 1994, pp. 107-116. La citació correspon a la pàgina 109.

¹¹ OTERO Y CARVAJAL, Luis Enrique : “La reducción de escala y la narratividad histórica”. *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 2007 (vol. extraordinario), pp. 245-264.

progrés de les formes democràtiques i de la secularització ha anat acompanyat en el món contemporani per un corrent de sentit invers, amb freqüents episodis de transferència de la sacralitat, és a dir, de l'aplicació de conceptes i símbols religiosos a l'ordre polític (com ara, l'exaltació de la pàtria i de la monarquia). Entre la religió i l'estructura social, per una part, i la religió i les superestructures jurídiques, polítiques i ideològiques, per altra, no hi pot haver criteris d'insularització. Tot el contrari: hi ha relacions d'una constant permeabilitat i la presència d'uns forts condicionants. Les influències recíproques es manifesten històricament en una gran diversitat de formes, alhora que cadascuna d'elles es troba en permanent evolució.

Hom intueix gairebé el paper preeminent de l'Església en la configuració de la història de la societat urgel·litana (i, per extensió, andorrana). D'antuvi, el llegat cultural de l'estament eclesiàstic hi ha estat molt marcat. En aquest sentit, la Seu d'Urgell ha estat considerada imatge paradigmàtica de ciutat levítica, on les institucions del bisbat, amb el Seminari conciliar al capdavant, han esdevingut aspectes centrals de la seva secular fesomia. Al costat de la religiositat popular, doncs, cal entendre l'acció coherent d'un determinat «ideologisme religiós» que es tradueix en una forma concreta d'interpretar els fets i, per tant, de validar una orientació política. Així doncs, som del parer que cal tractar ambdós vessants “no des del punt de vista estrictament ideològic o, com estaria de moda avui dia, mental. És necessari entendre tot això com a processos vius i canviants, en transformació contínua, que depenen de tres coses: de l'especial configuració de les forces productives, de l'estructura de classes socials corresponents i de les diferents maneres d'entendre el món, com a assumció de la pròpia història, feta pel consum –bàsicament religiós– i per les novíssimes aportacions que fan els «creadors» d'ideologia –s'entén el clergat–”¹². En el Pirineu del segle XIX, en el context

¹² FIGUEROLA I GARRETA, Jordi: “Transcendència històrica del fet religiós”. *Plecs d'història local*, núm. 5 (octubre 1986). Barcelona, Diputació de Barcelona/L'Avenç, pp. 68-71. De fet, aquest plantejament enriqueix, a partir de diversos nivells encavalcats, el fenomen religiós i la seva implicació social des d'una perspectiva global. Efectivament, com apunta el mateix autor, d'entrada cal considerar la relació entre les representacions rituals i la transmissió de certs elements explicatius per bastir tota una tradició oral popular, la qual configura “una determinada posició davant fets socials i polítics que confirmen o no el seu model de vida”. Aquesta tradició també contempla altres aspectes, com la formació educativa o acadèmica, amb un paper preeminent assignat al Seminari, i els valors referencials que defineixen la «santedat» d'alguns mites, la presència d'homes o dones de l'Església com a models a seguir que és utilitzada per donar als fets un determinat sentit històric (art. cit., pp. 68-69).

d'unes societats tradicionals predominantment agrícoles i ramaderes, la parròquia continuava essent un centre social per a la immensa majoria dels habitants que vivien en pobles i ciutats petites. Era el lloc on es materialitzava l'escolarització i l'assistència benèfica als pobres i malalts, on es feien anuncis públics i privats i on es canalitzaven les festes i diversions populars. La trona esdevenia sovint la font més important de comentaris sobre l'economia i la política, alhora que les idees de la contestació i el descontentament populars tendien generalment a adoptar formes religioses.

1.3. Metodologia i fonts consultades

Els arxius locals –municipal, parroquial, episcopal i capitular– constitueixen la base de la investigació d'aquest indret representatiu del Pirineu lleidatà (ACAU, ADU, ACU), una tasca que ha anat complementada per la consulta dels arxius generals de la província de Lleida i Barcelona (ADL, AHL, ACA i BC), bàsicament pel que fa a les actes del Consell Provincial de la Província de Lleida i, en general, els volums notariaus, que presenten sovint un caire dispers i fragmentari), així com l'Arxiu Comarcal de la Noguera (ACN), l'Arxiu Comarcal del Solsonès (ACS) i l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya (ACCE). Més enllà de les fronteres comarcals, també hem centrat la nostra recerca a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid (AHN) i l'Arxiu Nacional d'Andorra (ANA). Alhora, la consulta de les fonts documentals citades ha anat acompanyada per la recerca bibliogràfica d'altres treballs o investigacions d'entorns comarcals veïns que han permès establir visions comparatives que podem resultar fructíferes.

Hem enfocat el buidatge sistemàtic i l'anàlisi exhaustiu de les possibilitats documentals amb la finalitat d'oferir una perspectiva globalitzadora dels fets. L'enfocament per explicar els esdeveniments històrics es desenvolupa a partir de dos nivells complementaris: per un costat, l'anàlisi de les bases econòmiques, les condicions de vida material i el medi social; d'altre, l'exercici del poder en la societat urgel·litana, així com l'adopció de determinades actituds polítiques que, en respondre a certs

interessos materials, es veieren fortament mediatitzades pels conflictes bèl·lics i la pròpia inestabilitat política del convuls segle XIX.

Com ja hem apuntat, la reducció de l'escala d'observació facilita un major acostament a l'objecte d'estudi. Les actes i la correspondència municipals esdevenen un bon mitjà per a conèixer la política municipal i tot el ventall d'aspectes que configuren la vida quotidiana d'aquesta època. Val a dir que l'arxiu municipal, que es troba en un bon estat de conservació, ha estat sotmès recentment a un procés intens de catalogació i organització, la qual cosa ha facilitat en bona mesura la consulta. La mateixa facilitat hem obtingut respecte a la consulta del ric i voluminós fons capitular i episcopal (actes i correspondència, capitulars, correspondència episcopal, llibres parroquials). Cal esmentar, però, que les actes capitulars compten amb un buit aclaparador entre 1811-1853, cosa que ens deixa orfes de la visió sobre les reaccions del Capítol catedralici davant els canvis imposats per la legislació liberal. Un buit que s'observa alhora en els registres dels llibres sacramentals (naixements, esposoris i defuncions), resultat de les dures traces que hi deixaren els conflictes bèl·lics.

El cas de la premsa local lleidatana també és colpidor perquè no es conserven mitjans del període històric definit (a Lleida només es conserva premsa a partir de 1884). Hem de recórrer a la premsa espanyola i catalana digitalitzada per fer-nos ressò, ocasionalment, d'allò reflectit en els mitjans lleidatans, com *Eco del Segre*. El *Diario de Barcelona*, encara pendent de digitalització, recull de vegades dades interessants sobre les terres de ponent, a través de corresponents i testimonis del mateix territori, cosa que obliga necessàriament a la seva consulta sistemàtica (AHCB).

PRIMERA PART: EL MEDI SOCIAL I ECONÒMIC

2. EL MEDI GEOGRÀFIC: PRECISIONS TERMINOLÒGIQUES

El territori, o el medi geogràfic, és una realitat de vital importància, ja que la vida dels éssers humans en societat es desenvolupa en un espai local determinat¹³. Robert D. Sack subratlla que els éssers humans són éssers geogràfics que transformen la terra per tal de convertir-la en llur casa, però en fer-ho també són transformats, no només a través de l'acció que implica aquesta transformació, sinó també pels efectes que aquest espai transformat produeixen sobre l'espècie humana i sobre la seva societat¹⁴. L'espai geogràfic és, doncs, un producte social que neix de la iniciativa humana i expressa el projecte propi de cada societat. Com a producte social, és resultat alhora del treball que la societat organitza per tal d'assolir els seus objectius i també és objecte de consum¹⁵.

En el cas que ens ocupa, l'ocupació de l'espai geogràfic urgel·lità ha permès l'explotació d'unes possibilitats i, al mateix temps, aquell ha imposat certs límits a l'acció antròpica. Podem pensar, en un primer moment, en les activitats econòmiques (possibilitats agro-pastorívoles, matèries primeres, recursos naturals, etc.), però també és important destacar aquí, des del punt de vista militar, el fet fronterer, que ha condicionat sovint l'existència de la ciutat com a bastió o plaça forta, al costat de les pròpies característiques fisiogràfiques del relleu, propici de bell antuvi a l'activitat insurgent o guerrillera¹⁶.

¹³L'espai local remet al coneixement històric que comprèn la interacció dels individus amb un espai concret (l'«espai humanitzat») i, ensems, se centra en la representació mental o cultural (l'«espai viscut») que se'n fa. Vegeu COLOMINAS, Agustí, OLMOS, Vicent S.: "L'espai local: Una proposta de recerca històrica". *Plecs d'història local*, núm. 32 (abril 1991). Barcelona: Diputació de Barcelona/L'Avenç, pp. 36-39. Dins d'aquesta línia, participem de la reflexió proposada per Pedro Carasa en assenyalar l'espai local com el nucli germinal de l'experiència històrica concreta i que, per tant, determina les creacions posteriors d'espais més amplis. CARASA, Pedro: "El giro local", art. citat.

¹⁴ SACK, Robert David: *Homo Geographicus. A framework for Action. Awareness and Moral Concern*. London, The Johns Hopkins University Press, 1997.

¹⁵ ISNARD, Hildebert: *L'espace géographique*. Paris, P.U.F., Collection Le Géographe, 1978.

¹⁶ Una interessant reflexió sobre el desenvolupament de la frontera, amb les seves implicacions bèl·liques i la formació d'identitats polítiques i socials, es troba a ESPINO LÓPEZ, Antonio i JANÉ CHECA, Òscar: *Guerra, frontera i identitats*. Catarroja-Barcelona, Editorial Afers, 2015.

L'Alt Urgell és una comarca catalana que es troba situada en la franja pirinenca de la província de Lleida, un veritable laberint de muntanyes per al qual "el lenguaje humano carece de términos y medios de expresión para explicarlos"¹⁷. Amb una extensió territorial d'uns 1.425 km², l'Alt Urgell limita al N amb el principat d'Andorra, a l'E amb les comarques de la Cerdanya, el Berguedà i el Solsonès, i a l'O amb les del Pallars Sobirà, Pallars Jussà i la Noguera. S'estén de forma més o menys allargassada, com un triangle, de N a S, des de la vorada S del Pirineu axial fins a la faixa S del Prepirineu, a banda i banda del Segre, el riu més important de la província de Lleida, que li confereix una innegable i acusada personalitat. Efectivament, el Segre penetra en la comarca pel NE i la travessa des de la depressió de la Seu d'Urgell fins a obrir-se, un cop superat el congost d'Oliana, a les terres planes de ponent, tot discorrent de forma perpendicular a l'estructura de les serralades, les quals talla profundament encaixat¹⁸. L'orientació general del Prepirineu, d'E a O, determina la direcció de les valls secundàries per on passen els afluents del Segre, d'escassa importància i sovint encaixonats entre alts massissos mesozoics i cenozoics (serres del Cadí, d'Ares i de Prada, de Sant Joan, de Turp, etc.).

Conseqüència directa de l'orografia és la climatologia. El clima és de tipus mediterrani, però molt modificat per l'altura, fet que introdueix un important component de continentalitat, amb estius més o menys calorosos i períodes destacats de precipitacions a la tardor en forma de pluja –relativament reduïda a la plana de l'Urgellet (700 mm)– i a l'hivern en forma de neu. Les temperatures presenten importants oscil·lacions entre les estacions anuals i entre el dia i la nit. La vegetació és submediterrània; a mesura que es guanya altitud hom observa la successió d'estatges d'alzina i de roure, extensos boscos de pi i vegetació subalpina i alpina.

¹⁷ ESTASÉN, Pedro: *Cataluña. Estudio acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*. Barcelona, Seix, Editor, 1900, p. 63.

¹⁸ El caràcter agrest de la comarca es troba ben reflectit en l'abundant toponímia relacionada amb fenòmens d'inestabilitat de vessants o esllavissades del terreny. Vegeu PLANAS BATLLE, Xavier i GASCÓN CHOPO, Carles: "Eslavissades prehistòriques: evidències a partir de la toponímia preromana a la comarca de l'Alt Urgell". *Interpontos II. Estudis de l'Alt Urgell*. La Seu d'Urgell, Edicions Salòria-Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, 2012, pp. 251-276.

La Seu d’Urgell, la capital comarcal (650 m d’altitud), és situada en el centre de la subcomarca fisiogràfica i històrica de l’Urgellet, una vall d’amplària excepcional –unes dues llegües de llargària per una d’amplària– i inclosa en la regió del Pirineu central mediterrani que, a parer de Pere Blasi, “fineix en el feréstec pas dels Tres Ponts, format per ramals de les serres de Cadí i d’Ares”¹⁹. Aquesta denominació, no aliena a certa confusió terminològica, s’ha reservat actualment a l’àrea compresa per la vall de la ribera de la Seu, situada en ple Pirineu, per tal de diferenciar-la de l’Urgell de les terres planes, particularment dins la zona o regió que hom ha anomenat molt encertadament “la cicatriu pirinenca”, modelada pel curs del gran riu lleidatà, el recorregut del qual ha originat una successió de petites conques²⁰. Precisament des del punt de vista geològic,

¹⁹ BLASI, Pere: *Geografia elemental de Catalunya*. Barcelona, 1935 (3ª edició), p. 31. Hom fa avinent presentar l’Urgellet dividit, al seu torn, en tres subcomarques: el Baridà, identificat amb el corredor que s’estén des de la Cerdanya fins a l’Urgellet (és sobretot una subcomarca diferenciada pel relleu i no tant pels seus trets humans o econòmics); Martinet, a uns 980 m d’altitud, població que ha esdevingut la capital del Baridà, que en realitat és part de la Cerdanya; l’Urgellet pròpiament dit, que comprèn tota la ribera de la Seu d’Urgell (val a dir que algunes valls secundàries representen també petites subcomarques d’aquesta, com la vall de Castellbò i la vall de La Vansa). TORTOSA DURAN, José: *Resumen de el medio y la vida en Lérida*. Lleida: Imp. Escuela Provincial, 1961, pp. 45-46. Avui dia, la subcomarca de l’Urgellet és formada per tres municipis: la Seu d’Urgell (amb l’agregació de l’antiga vila de Castellciutat), la Ribera d’Urgellet (municipi integrat per la fusió dels antics municipis d’Arfa, la Parròquia d’Hortó, el Pla de Sant Tirs i Tost) i Estamariu. Hom tendeix a subratllar els límits d’aquesta subcomarca, amb centre a la Seu d’Urgell, que coincideixen, de fet, “amb els engorjats anteriors (subcomarca Valls de la Valira) i posteriors (subcomarca Vall de Cabó, amb centre a Organyà)”. Vegeu SERRA i FEU, Ricard: *Comarques i subcomarques de Catalunya*. Vol. 2.7 (Solsonès, Alt Urgell. Annex Andorra). Mollerussa, Agrupació Catalana Colldejou de Promoció Excursionista, 2002, p. 267.

²⁰ Una visió tradicional, prèvia a la configuració de l’actual model comarcal, ha tendit a identificar l’Urgellet amb el conjunt comarcal de l’Alt Urgell. Segons aquella, l’Urgellet, que té com a centre la plana de la Seu d’Urgell, presenta una extensió notable, des de la Vall d’Andorra fins al Grau d’Oliana, tot just abans d’entrar a la Ribera del Segre o de Ponts, i des del Pallars i Conca de Tremp fins a la Cerdanya, el Berguedà i el Cardener. TORRAS, Cèsar August: “L’Urgellet”. *Butlletí Excursionista de Catalunya*, núms. 361-362 (juny-juliol 1925), pp. 216-223. Per a Cels Gomis, l’Alt Urgell esdevé una “*encontrada natural*” (terme equivalent a l’actual comarca), una de les dotze de la província de Lleida, amb uns límits ben definits, des de la Vall d’Andorra i el Departament francès dels Pirineus Orientals al nord fins a l’*encontrada* de Solsona al sud, i entre la Cerdanya i la *Muntanya* a llevant i el Pallars i la Conca de Tremp a ponent. GOMIS, Cels: *Geografia de Catalunya*. Barcelona: Edit. Tasso, 1932, pp. 59-60. D’altra banda, aquesta confusió terminològica s’ha arrossegat fins a temps relativament recents, de forma que l’Alt Urgell escaparia pròpiament a la consideració genèrica de «comarca d’alta muntanya»: “En realitat caldria dir que més que una comarca es tracta d’una sèrie de subcomarques aglutinades per les característiques naturals i humanes del Pla de la Seu i de la seva capital, la Seu d’Urgell”. ENRÍQUEZ DE SALAMANCA, Cayetano: *Pe'l Pirineu català (de la Vall d’Aran a l’Alt Urgell)*. Madrid, Cayetano Enríquez de Salamanca Editor, 1978, pp. 288-289

el professor Lluís Solé i Sabarís va remarcar que “un tret general del relleu pirinenc és la manca de grans valls longitudinals, paral·leles o lleugerament obliqües a l'eix de la cadena i que tant abunden en altres serralades, com els Alps, on faciliten les vies de comunicació interiors. L'únic esbós de gran vall longitudinal és la fossa de la Cerdanya, recorreguda per l'alta vall del Segre, i lleugerament en esbiaix respecte a l'eix de la serralada; per l'est, a través del coll de la Perxa, es prolonga cap a la vall de la Tet i el Rosselló; per l'oest es continua fins a la fossa similar de l'Urgellet. Aquesta llarga cicatriu tectònica, de més d'un centenar de quilòmetres de longitud, malgrat estar estrangulada per congostos i un coll de 1.579 metres d'altura, ha jugat fort en el camp geogràfic i representa un dels trets fonamentals del Pirineu oriental”²¹. Una plana singular –la ribera de la Seu d'Urgell– que l'escriptor ceretà Tomàs Junoy incloïa pròpiament dins una gran unitat territorial, és a dir, una regió natural pirinenca, d'unes trenta-quatre llegües d'O a E i unes catorze de N a S, compresa aquesta, a més, pel Rosselló i la Cerdanya²². Estesa al peu dels alts cimals del Pirineu del nord i de ponent (el pic de la Bassera, el pic del Salòria, l'Eixida de Montenartró, el pic de l'Enclar, entre d'altres) i de la imponent serra del Cadí al sud-est (que assoleix els 2.648 m en el cim de la Canal Baridana), i en la confluència dels rius Segre i la Valira (a l'altura de Castellciutat), la Seu d'Urgell ha esdevingut secularment una important cruïlla natural de camins del Pirineu oriental –en posar en comunicació la depressió de la Cerdanya, Andorra, el Pallars Sobirà i la Noguera– i, alhora, ha tingut un gran valor estratègic a causa de la seva proximitat a les fronteres francesa i andorrana. De fet, dins l'organització militar creada pel règim borbònic, la ciutat urgel·litana esdevingué una de les 29 places fortes del Principat amb estat major (un governador, un tinent de rei i un sergent major), fet que no es pot

²¹ SOLÉ i SABARÍS, Lluís: “El Pirineu”, a SOLÉ i SABARÍS, Lluís (dir.), *Geografia de Catalunya*. Vol. I (Geografia general). Barcelona, Edit. Aedos, 1958, p. 61. També del mateix autor, *El Pirineu. El medi i l'home*. Tremp, Garsineu Edicions, 2004, pp. 339-341.

²² En aquest sentit, donada l'escabrositat del terreny, el Coll de la Perxa actuava com a vincle d'unió i contacte entre les esmentades comarques. JUNOY, Tomàs: *Disertaciones sacadas de la historia inédita de los ceretanos, las que manifiestan ser el Rosellón, Cerdaña y partida de la Seo de Urgel una misma región dentro el alto y bajo Pirineos, y que esa región naturalmente es de España*. Barcelona, Impr. de los herederos de la Viuda Pla, 1857, pp. 35-36.

dissociar de la militarització del corregiment de Puigcerdà al qual pertanyia²³. Aquest conjunt de característiques articula, des d'un punt de vista funcional, la ciutat urgel·litana amb el seu entorn i, ensems, explica perquè aquella fou molt disputada en diversos conflictes bèl·lics, *“por ser el centinela avanzado del ejército de Cataluña”*²⁴, amb les conseqüències negatives que se'n derivaren. Una imatge que trobem encara ben representada en les descripcions militars de la segona meitat del segle XIX:

*“Fundada la ciudad y sus castillos en la confluencia de los dos ríos más considerables de la comarca, tiene naturalmente por ellos las más practicables avenidas, siendo de consiguiente un obstáculo para las agresiones que por ellas puedan verificar los invasores después de salvar el Pirineo, que si ofrece muchos pasos, aunque la mayor parte difíciles excepto el de Puigcerdá, convergen todos en sus direcciones á las dos generales del Segre y el Valira. Si tan ventajosamente situada estuviera esta plaza respecto á las comunicaciones con el interior, de seguro que sería aun más necesaria; (...)”*²⁵.

Una importància que, d'altra banda, es va veure també reflectida en el projecte de divisió territorial de Felip Bauzà i Cañas, encarregat per les Corts de Cadis l'any 1813, quan, alliberat ja Madrid, s'albirava la total retirada de les tropes franceses de la península. Efectivament, Bauzà dissenyà la divisió del Principat només en tres províncies de primer ordre (la de Girona no hi era aleshores), amb llurs corresponents

²³ El corregiment de Puigcerdà integrava l'antiga vegueria de Puigcerdà, la sotsvegueria de Ribes i la comarca de la Seu d'Urgell. A causa de la seva proximitat a la frontera francesa, Puigcerdà tingué governació militar amb estat major, com la Seu d'Urgell, amb la seva corresponent guarnició. La lògica defensiva que obeeix a la militarització del corregiment explica perquè la màxima autoritat del rei –el corregidor– era alhora el governador militar de la plaça (és a dir, el governador «militar i polític»).

²⁴ *La Ilustración Española y Americana*. Madrid, 30 d'agost de 1874, p. 5. El mateix Pascual Madoz havia subratllat, anys enrere, la funció cabdal que tenia la Seu d'Urgell a l'hora de fer front a una invasió militar procedent de l'altra banda de la frontera pirinenca, car la ciutat, com a plaça forta, *“cubre mucha parte del Principado, pues no pueden invadirse las de Berga, Cardona y Balaguer para el paso á Lérida ó Barcelona, sin que primero se encuentre el enemigo con ella; y así ocupada, asegura la campaña hasta las espresadas plazas como lo acreditó la experiencia, en el año 1719”*. MADDOZ, Pascual: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Tom III. Madrid, 1830, p. 407.

²⁵ GÓMEZ DE ARTECHE, José: *Geografía histórico-militar de España y Portugal*. Tom I. Madrid, 1859, pp. 441-442.

caps polítics subalterns: les governacions de Barcelona, Tarragona i Urgell (aquesta darrera, amb la capitalitat a la Seu d'Urgell)²⁶. Tanmateix, la divisió provincial del ministre liberal Francisco Javier de Burgos, establerta mitjançant el decret del 30 de novembre de 1833, acabà amb la hipotètica província urgel·litana en intentar reflectir, amb més o menys encert, allò que hom concebia aleshores com «regió natural», de forma que cada província havia d'incorporar, en la mesura del possible, aspectes de la muntanya i de la plana, al costat de trets relacionats amb el propi caràcter històric i econòmic. La divisió provincial que finalment s'imposà, doncs, acabà accentuant els desequilibris econòmics territorials i augmentà considerablement el pes específic de la capital provincial respecte a la resta de les poblacions del seu àmbit polític-administratiu.

Nogensmenys, tot i ésser efímer, es produí un replantejament de la divisió provincial del Principat amb motiu de la Primera Guerra Carlista (1833-1840). Efectivament, el juny de 1837 la Seu d'Urgell fou proposada com a capital d'una hipotètica cinquena província catalana –la de «la Muntanya»– quan l'ajuntament de la ciutat adreçà una sol·licitud a les Corts espanyoles per tal de modificar el mapa provincial establert i crear una nova província amb la Seu d'Urgell com a centre²⁷. Prèviament, el 6 de març del mateix any, aquesta petició s'havia fet arribar als diputats de la província de Lleida, encapçalats per Pascual Madoz Ibáñez. En ella, les autoritats municipals subratllaven el valor com a capital provincial de la Seu d'Urgell, “*como a punto céntrico de todo el Pirineo*”, raó per la qual hom desitjava incloure-hi la Cerdanya

²⁶ Es tracta de la *Descripción de una nueva división de España arreglada a las circunstancias actuales y según lo han permitido los incorrectos mapas de López*. Felip Bauzá dissenyà el seu model territorial tripartit (les governacions subalternes de la Seu d'Urgell, Barcelona i Tarragona) en funció del valor unificat que donà a la Catalunya Vella. La presència de la governació pirinenca urgel·litana –formada pels corregiments de Puigcerdà i Talarn, la Vall d'Aran i alguns indrets septentrionals dels de Lleida, Cervera i Manresa– “possiblement obeïa a la percepció d'aquesta zona com un conjunt aïllat de la resta del país, circumstància que aconsellava la dotació d'una autoritat política específica”. Vegeu: BURGUEÑO, Jesús: *De la vegueria a la província. La formació de la divisió territorial contemporània als Països Catalans (1790-1850)*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor. 1995, p. 96. Malgrat ésser un estudi que comptà amb pocs mitjans i que mantingué encara certa vinculació amb les divisions territorials de l'Antic Règim, el model proposat per Felip Bauzá tingué una innegable influència en el disseny provincial de Javier de Burgos de l'any 1833. Vid. CALERO AMOR, Antonio M^a: *La división provincial de 1833. Bases y antecedentes*. Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local, 1987, pp. 24-31.

²⁷ *Diario oficial de las sesiones de Junio de 1837*. Tom VI. Madrid, Imprenta del Eco del Comercio, p. 221

espanyola fins a la muntanya de Toses: *“La Cerdaña española debe precisamente separarse de la Provincia de Gerona y no puede ser de otra que de la Provincia de Urgel, si se establece, o de la de Lérida, si no se formase aquella (lo que no es de esperar), el Sr. Viadera porque sabrá ya que en el invierno el Puerto de Tosas, que es el camino por donde se va a Ribas y Ripoll y por donde pasa el correo y se comunican las órdenes a dicha Cerdaña, no puede pasarse por cargarse de nieve, y la Cerdaña, siendo de aquella provincia o de la de Barcelona, precisamente habría de carecer de correspondencia, y carece muchas temporadas del invierno, cuando por el canal del Segre y de esta Ciudad no se les priva nunca la comunicación”*²⁸. En finalitzar el conflicte civil, l’argumentari militar insistí aleshores en la necessitat d’establir una comandància general de caire “especial” per controlar l’extensa zona que s’estenia entre Lleida, Barcelona i Girona fins al Pirineu i la frontera d’Aragó. Un periòdic madrileny se’n feia plenament ressò, *“y más siendo tan considerable el número de pueblos que comprende. Si para 70 ó 80 poblaciones en otras comarcas hay una capital, no le exigirán los tres ó cuatrocientos que abarca este radio y que son tan excéntricos á aquellas sus actuales capitales?”*²⁹.

²⁸ Citat de FARRÀS i MUNTÓ, Elvira, “Qui busca, troba sovint el que no esperava”. *Programa de la Germandat de Sant Sebastià 2006*, pp. 60-61.

²⁹ *Eco del Comercio*. Madrid, 16 d’agost de 1842, p. 2.

3. LA CIUTAT DE LA SEU D'URGELL AL SEGLE XIX

“De très vieilles églises, en grand nombre; des maisons contemporaines des églises, dépouillées comme elles de tout cachet artistique par des restaurations répétées, mais ayant néanmoins conservé quelque chose de leur arrangement primitif; des ruelles qui sont de vrais cloaques; pour pavés dans les rues, des pierres jetées là au petit bonheur et qui varient entre la grosseur d’une tête de serpent et celle d’une tête de cheval; ville morte, mais originale et pittoresque au possible; voilà Seo de Urgel, 4.000 habitants, province de Lérida”.

Le Petit Journal. Paris, 23 de març de 1891, p. 1.

3.1. Una ciutat marcada per l’empremta castrense

De bell antuvi, el desenvolupament de la Seu d’Urgell ha estat afavorit per unes condicions naturals idònies que han estimulat els intercanvis comercials. Situada en una plana al·luvial entre els rius Segre i Valira, la ciutat nasqué en una veritable cruïlla de camins –modelats precisament pels esmentats cursos fluvials– que connecten l’Urgellet, per un costat, amb l’Alt Pirineu (Andorra, Foix) i les terres baixes lleidatanes i, d’altre, amb la Cerdanya (i, des d’aquí, amb els camins que menen al Rossellò, el Capcir, el Ripollès i el Berguedà). Respecte a l’evolució urbana, la Seu d’Urgell presenta dos períodes importants d’expansió: el primer centrat en els segles XII i XIII, època que presencià l’encastellament de la catedral i la coetània fortificació de la ciutat, amb la construcció de les muralles i l’ampliació del primigeni perímetre urbà, com a reflex dels enfrontaments de la mitra urgel·litana contra els senyors de Castellbò i de Foix; el segon arrenca tímidament des de les acaballes del segle XIX, coincidint amb la fi de la Tercera Guerra Carlista al Principat (1872-1875), i pren decididament una embranzida en el decurs del segle XX ben bé fins a l’actualitat. Entre aquestes dues fases, “hi ha un llarg període d’uns quants segles de durada caracteritzat per una total manca de dinamisme urbà, en consonància amb un estancament demogràfic que manté la població urgel·litana estable al voltant d’una xifra aproximada de 1.000-1.500 habitants al llarg de tota l’Edat Moderna”³⁰.

³⁰ GASCÓN, Carles: “Quan la Seu va sortir de les muralles. Els inicis de l’expansió urbana de la Seu d’Urgell”. *Programa de la Germandat de Sant Sebastià (2000)*. La Seu d’Urgell, any 2000, pp. 19-26. La citació correspon a la pàgina 19.

Tot i que els valors demogràfics necessiten segurament una revisió a l'alça³¹, Carles Gascón constata la permanència rígida de l'estructura de l'espai urbà, determinada per la presència d'un perímetre emmurallat, amb torres o baluards, en contraposició amb els canvis demogràfics experimentats entre els segles XVIII-XIX. Una continuïtat, heretada a grans trets de l'època medieval, que conferí a la Seu d'Urgell "una organització i una fesomia típica d'una ciutat preindustrial, amb escassos símptomes de modernització", alhora que accentuava l'encarcament d'aquesta estructura de l'espai, supeditada a les exigències castrenses dominants, sovint allunyades dels interessos generals dels ciutadans³². En impossibilitar qualsevol via d'expansió concorde amb l'augment de la població, el creixement urbà es limità únicament a construccions denses, atapeïdes i privades d'espai, d'acord amb la lògica que calia "obrar con economía para que el terreno proporcionase el máximo de superficie habitable; esto explica la disposición de calles y callejuelas estrechas, algunas en forma de «cul de sac», que permitieran el mayor número posible de puertas de acceso a las viviendas"³³.

El cinyell de les velles muralles comptava amb quatre portals principals: al N, les anomenades portes d'Andorra i de la Cerdanya (aquesta última era la més important de totes perquè, situada al costat de la casa consistorial, el convent de Sant Domènec i la catedral, protegia la mateixa entrada al Carrer Major); al SE, la de Sant Agustí - anomenada així pel convent i l'horta que aquest orde religiós hi tenia- i a ponent la de

³¹ La població de la Seu d'Urgell vorejava, segons les nostres estimacions, els 2.000 habitants un cop acabada la Guerra de Successió. PLANES I BALL, Josep Albert: *El general Moragues i la fortalesa de Castellciutat. La Guerra de Successió a la Seu d'Urgell*. Sant Vicenç de Castellet, Farell Editors, 2011, pàg. 72. Càlculs deduïts a partir de les dades recollides per Carme Xam-mar i Alonso (*La població de la Seu d'Urgell. Segles XVII i XVIII*. Tesi de llicenciatura. Universitat de Lleida, 1995).

³² GASCÓN, Carles, "Quan la Seu ...", art. cit., p. 20. Al segle XIX continuà vigent la prohibició de construir cases en un radi de 1.500 vares castellanés (uns 1.253 m) respecte de l'emplaçament de les fortificacions. Tanmateix, malgrat el valor de la ciutat com a plaça forta, des de principis d'aquell segle les velles muralles urbanes ja presentaven un deplorable estat de conservació a causa, sobretot, dels estralls bèl·lics soferts (1794, 1822), de forma que "*habiéndose destruído la plaza y terraplenado sus fosos, no le queda más forma de fortificación que las 4 puertas principales*". MIÑANO, Sebastián de: *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal*. Tom VIII. Madrid, Imprenta de Pierart-Peralta, 1827, p. 214.

³³ MAJORAL MOLINÉ, Roser: *Aspectos urbanos y demográficos de Seo de Urgel*. Tesina de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1972, pp. 36-37.

la Princesa (anomenada antigament de Panistrella o Tredós). Per la seva condició de “fortalesa natural al cor del Pirineu”³⁴ i, per tant, donada la seva rellevància geopolítica estratègica, propera a les fronteres d’Andorra i de França, d’antuvi la Seu d’Urgell s’ha vist subordinada a la lògica militar externa. Efectivament, a partir sobretot de la pau dels Pirineus (1659), i com a conseqüència del procés de militarització encetat per les guerres dels segles XVIII i XIX, la ciutat va veure accentuada la seva funció com a plaça d’armes³⁵.

Pascual Madoz ja subratllava, de fet, la plena consolidació general d’aquesta lògica dissenyada de l’enginyeria militar en esmentar, a mitjan segle XIX, l’existència de tres forteses, emplaçades en una petita serra, a uns 2 km al S. de la ciutat, “*una titulada Ciudadela, conocida antiguamente por la Torre Blanca; otra el Castillo, y la última torre denominada de Solsona*” (també coneguda aquesta última com *la Torreta*, que actuava gairebé com a avantguarda del castell vers la banda d’Andorra)³⁶. La connexió orgànica de la ciutat amb les esmentades fortificacions es feia mitjançant la carretera que eixia de la porta de la Princesa i travessava el riu de la Valira, alhora que aquelles es trobaven interrelacionades entre si per un corriol o camí delimitat per tàpies. La petita població

³⁴ PLA, Josep: *Guia de Catalunya*. Barcelona, Edic. Destino, 1971, p. 189.

³⁵ ESPINO LÓPEZ, Antonio: *Las guerras de Cataluña. El teatro de Marte (1652-1714)*. Madrid, Editorial EDAF, 2014. En general, la militarització que experimentà el Principat, com a territori “ocupat”, d’ençà de la fi de la Guerra de Successió vingué en gran part determinada per la temença de la nova dinastia borbònica davant de possibles aixecaments catalans, la qual cosa explica la decisió de conservar en el país un nombre considerable de places fortificades sense valor (Salou, Balaguer, Cardona, Berga, Puigcerdà, la Seu d’Urgell). Aquest fet també es reflectí en l’estructura del poder, encapçalada pel Capità General, que descansà en els governadors militars de les places, en els corregidors i en els corregiments amb guarnicions i assimilats en part als districtes militars. En el cas dels governadors militars, aquests podien tenir llur propi Estat Major en funció de la importància atorgada (Barcelona, Tortosa, Girona, Lleida, Tarragona, la Seu d’Urgell, Berga, Cardona). MARTÍNEZ RUIZ, Enrique; PAZZIS PI CORRALES, Magdalena de: *Protección y seguridad en los sitios reales desde la Ilustración al liberalismo*. Alacant, Publicaciones Universidad de Alicante, 2010, pp. 86-87.

³⁶ MADDOZ, Pascual: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Madrid, 1849, vol. XIV, p. 175. El *Castell* era una fortificació antiga, en forma de quadrilàter, que es trobava tancada per tres baluards i un semibaluard; podia allotjar al seu recinte uns 400 homes. A uns 400 metres, en direcció N.O., hi havia la torre de Solsona, rectangular i amb dos pisos, que podia albergar uns 40 homes. En el vessant S.E., a uns 580 metres de distància del *Castell*, s’hi erigia dominant la *Ciudadella*, que era la fortificació principal i de construcció més moderna (començada a edificar el 1721); contenia casernes per a 500 homes. *Memorial de ingenieros y revista científico-militar. Periódico quincenal*. Núm. 10, 15 de maig de 1877, p. 74.

veïna de Castellciutat restava inclosa, gairebé com el rovell de l'ou, dins l'espai comprès entre el castell i la Ciutadella³⁷.

A més dels sistemes defensius (muralles i baluards) i de les fortificacions mencionades del seu entorn, la ciutat també estava dotada dels edificis corresponents (casernes i hospital) que permetien la residència dels oficials i soldats i llur assistència. Aquest darrer fet no és aliè al replantejament del paper de les velles fortificacions que s'inicià tot just en finalitzar la Guerra del Francès (1808-1814), quan la morfologia defensiva de Catalunya en general mostrà amb més cruesa la seva obsolescència estructural. Arran del procés desamortitzador encetat per la hisenda liberal, hom assistí a certa redistribució dels contingents militars dins els nuclis de població, tot aprofitant antics convents i edificis religiosos que esdevenien sovint casernes de reduïdes dimensions i capacitat. En aquest sentit, les insurreccions i les guerres civils del segle XIX no feren més que accentuar-hi aquesta política d'instal·lació de tropes³⁸. En els punts considerats vitals de la defensa de la ciutat –com ara l'antic convent de Sant Domènec, les portes de la Cerdanya, d'Andorra, de la Princesa i de Sant Agustí, i també de la part de l'Hospital– hi havia torrasses amb cossos de guàrdia instal·lats.

La relació estreta entre l'arquitectura i la lògica militar es pot il·lustrar amb molts fets concrets. L'any 1824, per exemple, el consistori observà amb certa indignació que

³⁷ A causa de la seva peculiar situació, entremig del *Castell* i la *Ciutadella*, l'expansió de Castellciutat es trobava especialment compromesa, ja que *“sus casas, por aprovechar terreno, fueron en tiempos pacíficos acercándose á las paredes de los fuertes, sin pensar en que llegarían días en que sólo hallarán en sus poderosos vecinos destrucción y muerte”*. *El Estandarte Real. Revista político-militar ilustrada*. Barcelona, núm. 25 (abril de 1891), p. 63.

³⁸ Un treball monogràfic sobre el conjunt de casernes i edificis militars existents a Espanya, realitzat pel Dipòsit de la Guerra l'any 1870, assenyala la presència d'uns 84 recintes o edificis militars a Catalunya (amb una capacitat de 25.000 homes en temps de pau), dels quals uns 5 corresponen a la Seu d'Urgell (uns 649 homes, quantitat que equivalia al 2,6% del total). MURO MORALES, José Ignacio: *“Ingeniería militar y territorios polémicos en Cataluña, 1814-1854”*. *Primer Congrés Català de Geografia*. IIIb (Comunicacions). Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991, pp. 557-570. Un d'aquests edificis reconvertits en casernes fou l'antiga casa dels jesuïtes, que es trobava força deteriorada en iniciar-se la Primera Guerra Carlista. Efectivament, a principis de 1834 el comandant del segon batalló de Zamora denuncià al consistori l'estat força malmès del passadís que es trobava comprès entre l'escala i les quadres, ja que *“está en el más inminente peligro de undirse y haber desgracias, si no se hace pronto una recomposición, q^e debe ser de muy poco costo”*. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1834. Comunicació del coronel del segon batalló de Zamora adreçada al govern municipal (19 de febrer de 1834).

s'havien foradat determinats trams de la muralla, *"casual ó maliciosam^{te}"*, la qual cosa podia afavorir *"contrabandos y otros escesos tal vez contra la paz y tranquilidad de la Población"*³⁹. El 1836, en plena Primera Guerra Carlina, es formalitzaren contractes d'arrendament de les terres eclesiàstiques ja desamortitzades dins el mateix nucli urbà: els arrendataris particulars dels horts del convent de Sant Domènec i de la Mitra (aquest darrer unit al Palau Episcopal) es comprometien, *"cuando sea menester, y lo disponga el Sr. Gobernador Militar de esta Plaza"*, a no impedir-hi l'entrada dels soldats, que s'havien de situar a les torres i la paret espitllurada que tancaven els esmentats horts, entre d'altres condicions⁴⁰. El 1845 alguns veïns –Joan Esclusa, Josep Mir i Salvador Sabater– presentaren una petició al consistori per la qual demanaven permís d'agençar l'espai de batre el gra que hi havia al costat del portal de la Princesa. En aquest cas, els sol·licitants reclamaven poder empedrar-lo adientment amb pedra menuda, *"y más que se les permita la construcción de un pequeño cubierto en el rincón que forma la esquina del tambor contiguo á la Puerta de la Princesa y la pared de casa Esclusa"*. El consistori hi accedí, tot establint per al mencionat espai la llargària de vint canes catalanes (uns 31 m) i una amplària que havia d'anar des de la casa Esclusa (un dels sol·licitants) fins a l'hort del Seminari tridentí, *"dejando el paso libre, y reservándose el ayuntamiento el poder plantar árboles para hermohear aquel sitio"*, tot i que l'autoritat municipal no podia respondre de la possibilitat d'aixecar-hi també el cobert *"respecto de ecsistir en aquel puesto un tambor"*⁴¹. Dos anys més tard, el 1847, coincidint amb la Guerra dels Matiners, el cap de l'administració local de béns nacionals, Gervasi Fonoll, instava un consistori mancat de recursos a la immediata recomposició del tros de muralla derruït de la part de l'hort de l'antic convent de Sant Domènec, ja que *"los Ayuntamientos antecesores (...) reconocieron la obligación de reponer y componer los pedazos de paredes de los huertos de los particulares cuando aquellas forman ô sirven"*

³⁹ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals de 1824. Sessió del 2 de juliol de 1824.

⁴⁰ ACA. Protocols notariais de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Juer i Albertí. Anys 1835-1836. ACA-N-V-836 (28 de desembre de 1835 – 23 de desembre de 1836). Arrendaments, per un termini de dos anys, d'un hort del suprimit convent dels Dominics i d'un hort propi de la Mitra (11 de juliol de 1836).

⁴¹ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1842-1847). Sessió del 12 de juny de 1845.

*de muralla de esta Ciudad, es una cosa cierta, pues que así lo practicaron ya en el huerto de N. Roca (a) Xingall, cuya recomposición fue de mucha consideración y coste, ya en el que fue de Casa Casany, é igualmente en el mismo huerto de ex Dominicos*⁴².

En un sentit similar, l'escriptor i polític barceloní Tomàs Bertran i Soler es referia emfàticament a la ciutat com "*la llave del Principado en la alta Cataluña*", la importància de la qual es mesurava alhora pel potencial control que hom podia exercir sobre una extensió considerable del Pirineu: "*La naturaleza designa esta ciudad por capital de una provincia, que debería comprender todo aquel territorio y parte del alto Aragón*"⁴³. Finalment, cal citar l'existència d'un perímetre o espai de seguretat al voltant de la ciutat i de les seves fortificacions –ocupat per un mosaic d'horts i camps i, també, algunes masies disseminades– que, a més de facilitar-ne la defensa i dificultar-hi qualsevol atac, era destinat a la instrucció militar o les pràctiques de tir. Així, a principis de 1831 arribà a l'ajuntament la queixa del brigadier del primer regiment lleuger de caçadors perquè no hi trobava el terreny idoni per a la instrucció dels reclutes, "*hallándose ahora reducidos al pequeño patio que hay á la salida de la Puerta de España, y á los paseos públicos, que no son suficientes p^a dho. obgeto*". Després de descartar algunes possibilitats, com la partida del Salit de Torell, les autoritats municipals pensaren en la partida del Firal, al nord de la ciutat. En aquesta zona, però, hi estava treballant el

⁴² ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1847. Comunicació de Gervasi Fonoll, cap de l'administració subalterna de béns nacionals de la Seu d'Urgell, adreçada al consistori (9 de març de 1847).

⁴³ BERTRAN SOLER, Tomàs: *Itinerario descriptivo de Cataluña*. Barcelona, Imprenta de Oliveres H., 1847, p. 173. Això no obstant, a mitjan segle XIX hom ja considerava el complex defensiu de la Seu d'Urgell com un conjunt clarament obsolet, inadequat a la dimensió de la guerra moderna (progrés tècnic de l'artilleria, nous models de fortificacions, paper essencial del ferrocarril), la qual s'evidencià més d'ençà de la Guerra de Crimea (1854-1855). De fet, la Junta del Pla de Defensa Permanent d'Espanya, creada per R. D. el maig de 1851, preveia la substitució de la Seu d'Urgell com a plaça forta –amb la inevitable demolició, total o parcial, de les seves fortificacions– per un punt estratègic situat ben a prop de Ripoll de cara a contenir un possible atac exterior des de la banda dels Pirineus. Tanmateix, la magnitud de les despeses a realitzar per crear nous punts fortificats, o modernitzar els ja existents que es volien conservar, i la presència de l'enemic intern carlista determinaren la inviabilitat del projecte. Vegeu PALACIO RAMOS, Rafael: "*La Junta encargada del Plan de Defensa Permanente de España de 1855*". *Progreso y evolución de las armas, fortificaciones y buques de guerra durante el siglo XIX (desde la Guerra de la Independencia al reinado de Alfonso XII)*. Ponencias de las VI Jornadas sobre Fortificaciones, 2006. A les darreries del segle ja era del tot inqüestionable la irrellevància defensiva de la Seu d'Urgell, "*plaza de guerra antigua, mal tratada y de pobres condiciones*". MARISCAL, Leandro: *Compendio de geografía militar de España y Portugal*. Valladolid, Imprenta y Librería Nacional y Extranjera de Hijos de Rodríguez, 1882, p. 68.

maoner Francesc Moliner, que havia excavat profusament el terreny i hi havia aixecat dues barraques. Malgrat tenir la pertinent autorització municipal, el citat Moliner fou obligat a abandonar el Firal⁴⁴.

També observem com, en una circular del propi govern militar de la ciutat, hom recordava al consistori, a les darreries de 1868, els exercicis rutinaris de tir al blanc que solien fer els soldats d'infanteria *“desde las 12 á las dos de los días no feriados ó que el tiempo lo interrumpa, en el sitio nombrado Reducto del Valira, próximo al Castillo de esta plaza al fuerte derruido titulado de Solsona”*, tot això amb la finalitat de fer-ho públic entre el veïnat i evitar d'aquesta manera desgràcies o accidents⁴⁵. Una altra disposició assenyalava, ja en plena guerra, les pràctiques d'artilleria de les bateries establertes a la ciutat i les seves fortificacions, *“haciéndose ocho disparos en cada una de las de esta población dándose principio por la de la Hera de Sⁿ Agustín, desde donde pasarán á la del Obús, y desde allí á la del Norte de nueva construcción”*⁴⁶. Nogensmenys, la Seu d'Urgell de mitjan segle XIX, amb els seus 2.600 habitants, era una petita ciutat rural del Pirineu català que, tot i que maldava per sortir de les muralles, encara conservava la seva ancestral imatge preindustrial i depenia gairebé de forma exclusiva de les activitats agràries. L'anàlisi de la seva estructura social, a partir de l'observació del cens de 1860, mostra que el 24% de les cèdules de població –unes 144 d'un total de 594– correspon a caps de família que són jornalers, tot i que la relativa diversificació de la producció i la centralitat que ocupa la ciutat en el desenvolupament dels intercanvis comarcals –i àdhuc transfronterers– expliquen alhora una nombrosa presència de menestrals i comerciants dedicats als més variats oficis. Al seu costat hi havia l'exclusiu grup de professions liberals, sobretot els lletrats i notaris, que constituïen l'epidermis

⁴⁴ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1831-1834). Sessió del 10 de gener de 1831. Abans de plegar, Francesc Moliné comunicà al consistori que només ompliria i taparia les seves excavacions, ja que *“los ojos que ecsisten en dho. Ferial, muchos los ha mandado hacer los Ayuntamientos antecesores del actual y el Sor. Alcalde, y que por consiguiente no parece regular que el comparente repare estos últimos”*. *Ibidem*, sessió del 13 de gener de 1831.

⁴⁵ *Ibidem*, correspondència. Any 1868. Circular del govern militar de la Seu d'Urgell dirigida al consistori de la ciutat (22 de desembre de 1868).

⁴⁶ *Ibidem*, correspondència. Any 1873. Ofici del govern militar de la Seu d'Urgell adreçat al consistori de la ciutat (21 d'agost de 1873). En aquest moment, el vell baluard del portal de la Cerdanya s'havia derruït i se n'estava construint un altre en el mateix lloc.

dirigent i il·lustrada d'una societat mesocràtica. Si amb els que treballen com a temporers o bracers en les tasques agrícoles hi afegim els 14 individus esmentats com «pagesos» (malgrat la complexitat que amaga aquest terme, donada la inclusió d'individus que són propietaris i parcers), els caps de família o casa que exerceixen activitats directament relacionades amb l'agricultura representen el 31'6% del total de cèdules del cens de població.

La superfície urbana, amb una disposició de N. a S., presentava una característica forma triangular a causa de la xarxa hidrogràfica i del camí de la Cerdanya, antiga via paral·lela al curs del riu Segre, camí que a Capdevila es creuava amb el d'Andorra. Les muralles, aproximadament, vorejaven el camí de Sota Palau fins al portal d'Andorra, indret des del qual, tancant el convent de Sant Domènec i el carrer de les Eres, s'encaminaven fins al nord del carrer de Capdevila i baixaven pel carrer de la Muralla. Des d'aquí, arpejant l'actual carrer de Sant Josep de Calassanç, on queden vestigis dins de l'hotel Andria (antic hostel del segle XIX), seguien vers el sud deixant fora allò que actualment constitueix el passeig per anar a tancar-se al començament de l'actual carrer de Sant Agustí, on hi havia el portal de Soldevila⁴⁷. Segons el mateix Madoz, la ciutat tenia aleshores *“más de 400 casas, algunas de buen aspecto, distribuidas en varias calles regularmente rectas, pero mal empedradas, y 4 plazas bastante espaciosas, en particular dos de ellas”*⁴⁸. L'estat precari o la deficient conservació de l'empedrat dels carrers donava lloc, sovint, a la formació de bassals d'aigua estancada en alguns punts, la qual cosa constituïa un perill per a la salut pública. Els carrers més importants eren l'anomenat Carrer Major i el de Santa Maria (actual Carrer dels Canonges), aquest darrer travessat longitudinalment per la sèquia urbana, que prenia l'aigua del riu de la Valira, mentre que la plaça principal era la del Palau Episcopal. Tot plegat donava la singular impressió d'"una barreja d'urbanisme de muntanya, amb els pòrtics i els ràfecs

⁴⁷ SERDÀ PRAT, Luis: *Seo de Urgel. Guía de la ciudad*. Barcelona, E. L. R., 1964, pp. 44-45.

⁴⁸ MADDOZ, Pascual: *Diccionario.....*, ob. cit., vol. XIV, p. 175.

pronunciats i un fons de temperatura eclesiàstica, de rusticitat i de teologia que no té rival”⁴⁹.

Això no obstant, la ciutat esdevenia alhora un espill de paradoxes, car l’espai sacre convivia –quan no era aquest directament envaït– amb les tasques i hàbits quotidians, tot configurant un quadre urbà que podia resultar àdhuc pintoresc per a certa literatura costumista o, simplement, la ullada d’observadors externs. Coexistència que pretenien radicalment erradicar, per exemple, els administradors de la capella de Sant Francesc, situada en un costat de la casa consistorial, quan l’any 1851 aquells es queixaren a l’ajuntament del deteriorament que patien la teulada i sagristia de dit edifici religiós a causa, segons afirmaven, de *“las gentes que salen á dichos tejados por los arcos de la galería de esta Casa Consistorial al efecto de tender ropa y para otros objetos”*⁵⁰. El vell teixit urbà també coexistia –com ja hem vist– amb parcel·les de conreu i horts immediats que tenien com a comú denominador la funció productiva d’autoconsum. El testimoni d’un ciutadà urgel·lità, que volgué conservar l’anonimat per raons òbvies, posa de relleu l’activitat bulliciosa que s’hi desplegava –i que, per tant, no atenia rigorosament el prescrit descans setmanal–, malgrat les advertències de l’Església:

“El domingo 31 de Agosto paseábame tranquilo con otras personas por el paseo que media entre la puerta de San Agustín y la de la Princesa de Asturias, de esta ciudad, cuando unos desaforados gritos acompañados de escandalosos é inmerecidos insultos, dirigidos contra un infeliz labrador, digno de mejor suerte, llamaron sordamente mi atención y la de todos cuantos habíamos aprovechado la frescura de la tarde para distraernos y pasearnos. (..), figúrense Vds. si quedaría sorprendido y admirado al ver á un señor reverendo cura, que por más explicaciones se llama reverendo don Armengol Hereté, que se deshacía en insultar tan grosera como despiadadamente á un pobre labrador que en el campo inmediato al paseo se entretenía con su digna mujer en plantar y regar como unas trescientas coles. (...). Empezó insultando, (..), á los infelices labradores porque trabajaban en día festivo. El marido contestó que se veía obligado á hacerlo á motivo de que durante los días de la semana trabajaba á jornal y que aprovechaba

⁴⁹ PLA, Josep: ob. cit., p. 190.

⁵⁰ ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’actes municipals (anys 1848-1853). Sessió del 15 d’abril de 1851. A parer dels citats administradors, la solució consistia a posar reixes en els arcs que donaven accés a la teulada.

aquella hora para no perder luego el salario de un día, el cual necesitaba como los presos la libertad”⁵¹.

3.2. La ciutat comercial i levítica

Sens dubte, tot i que havien aparegut elements que representaren certa contenció «racional» a un creixement urbà asimètric (com la plaça dels Oms, entre la catedral i l'església de Sant Domènec, i la plaça del Palau, davant mateix del palau episcopal), l'estructura interna de la Seu d'Urgell adquirí la seva personalitat pel Carrer Major, l'eix urbà principal, que, amb les seves places (la del Palau episcopal i la del Patalín), constituïa la zona més densa i activa de la ciutat, el cor de la vida comercial i social de la mateixa. Estès des de l'antic portal de la Cerdanya fins a l'església de Sant Agustí, al Carrer Major trobem concentrats els negocis dels menestrals i botiguers, a més de les residències de la majoria de les professions liberals i dels majors contribuents. Sota els seus porxos l'ambient era fresc, idoni per a la distribució dels llocs públics de venda. Els comerciants i venedors hi feien la parada de mercaderies davant de llurs mateixes botigues, prèvia concessió del corresponent permís municipal, en els dies convinguts de mercat i fira. Esdevingut pròpiament l'artèria comercial de la ciutat, amb la inevitable cridòria i moviment de gent que acompanyen l'activitat del mercadeig, aquest carrer també acollia una gran munió de pagesos de les rodalies que exposaven llurs productes del camp: aviram, ous, conills, fruites i hortalisses. Efectivament, segons ens revela la matrícula de contribució industrial i comercial de 1864, la distribució espacial de l'activitat humana dibuixa una estructura urbana que gravita entorn del Carrer Major, el qual, per la seva condició d'artèria central, presenta la major accessibilitat dins de la ciutat i, per tant, aplega gairebé la meitat –un 45%– dels oficis i botigues declarats; aquest és, a més, el carrer dels advocats-notaris-procuradors i dels comerciants de fil, draps i teixits de cotó i seda, que configuraren el bloc del poder local en l'època objecte d'estudi.

L'estudi del tram urbà ens obliga, alhora, a centrar l'atenció en l'estructura de les institucions especialitzades de caire assistencial o benèfic, sobretot d'iniciativa

⁵¹ *El Clamor Público. Periódico del partido liberal*. 23 de setembre de 1856, p. 2.

eclesiàstica o sota advocació religiosa, que canalitzaren la solidaritat caritativa, bastida aquesta principalment sobre dues crosses: la sanitat i la instrucció pública. D'entrada, les funcions de beneficència restaven perfectament definides en una ciutat de rellevància episcopal. El bagatge caritatiu de la ciutat es concentrava, vers el 1860, en la Casa dels Infants Orfes, la Casa de les Religioses de l'Ensenyança, la confraria de Socors Mutus de Sant Sebastià i l'Institut de les Germanes de la Sagrada Família d'Urgell.

Nascuda arran de l'amenaça de la propagació del còlera al Principat (1854), la confraria de Socors Mutus de Sant Sebastià tenia la responsabilitat central de l'assistència mèdica a domicili dels seus membres. Malgrat el caràcter laic, hom percep clarament l'encuny de la participació eclesiàstica en la seva constitució. Comptant amb una àmplia implantació popular, l'interès d'aquesta confraria consistia, doncs, a oferir ajuda temporal a les famílies per dificultats conjunturals de malaltia i, àdhuc, de simple subsistència, ja que aquestes eren contemplades com etapes passatgeres del cicle familiar o econòmic⁵².

Creat el 1859, l'Institut de les Germanes de la Sagrada Família esdevingué una evolució del model assistencial catòlic –les Germanes de la Caritat– que, exportat a l'Alt Urgell, ja funcionava des de principis del segle XIX a Cervera. En aquesta població les monges, que s'havien dedicat inicialment a l'atenció de l'hospital, ampliaren més endavant, a partir de 1849, llur funció primitiva en cobrir la protecció dels orfes desvalguts de la Casa de la Misericòrdia local, així com la creació d'una escola per a nenes. L'origen fundacional de la nova congregació urgel·litana anà indissolublement lligat a la carismàtica personalitat de la Mare Anna Maria Janer, beatificada l'octubre del 2011⁵³. Això no obstant, deixant de banda els inevitables aspectes hagiogràfics que

⁵² Aquesta associació va néixer gràcies a l'impuls del canonge Andreu Casanovas, el qual també inspirà la redacció de les seves ordinacions. Poc després, el bisbe Josep Caixal s'hi va inscriure com a Soci Honorari. PLANES I BALL, Josep Albert; MONTAÑÀ I BUCHACA, Daniel: *Còlera i vida quotidiana al bisbat d'Urgell (1854-1855)*. Farell Editors/Centre d'Estudis d'Avià, 2005.

⁵³ Hi ha interessants biografies, no alienes a pinzellades hagiogràfiques, de la Mare Janer, qui era aleshores, abans de traslladar-se a la Seu d'Urgell, la directora –no pas la superiora canònica– de la Casa de la Caritat de Cervera (també anomenada aquesta Casa de Misericòrdia). Destaquem, entre d'altres, les següents: ORIOL ISERN, Josefa: *Vida de la Madre Ana María Janer y Anglarill*. Barcelona, Editorial Políglota, 1928; GABERNET, Joan: *Humaníssima*. Barcelona, Institut Sagrada Família d'Urgell, 1988; MEDINA, Maria Dolores: "Anna Maria Janer i Anglarill i les guerres carlistes", a *El Carlisme i la dona. V Seminari d'Història*

envolten la figura de la fundadora, l'arribada de la Mare Anna Maria Janer, cridada expressament pel bisbe Josep Caixal (a la qual ja coneixia quan aquest era professor de la universitat cerverina), ens ofereix una determinada imatge femenina per la seva decidida implementació a l'hospital de la ciutat, del qual assumí la direcció. Pel que sembla, el seu funcionament ordinari passava per un moment força crític, a causa de la fatiga de les voluntarioses germanes Viladomat (Francesca, Antònia i Maria) i el buit assistencial de l'Estat (que ordenà, a més, l'agregació de l'hospital militar al civil), cosa que motivà la singular iniciativa del bisbe Josep Caixal per tractar de recompondre, amb la major eficàcia possible, el quadre d'assistència als malalts.

D'aquesta manera, l'octubre de 1858 les monges Anna Maria Janer i Carme Bertran es traslladaren a la Seu d'Urgell, on es reuniren amb la Junta administrativa de l'hospital. L'acord que s'hi establí es fonamentà en cinc punts, els quals contemplaven l'estada de set Germanes (incloent-hi la superiora), la realització d'obres per a habitació i oficines de les religioses, el compromís que aquestes serien mantingudes i que l'hospital tindria cura de les despeses derivades de les malalties de les monges; finalment, en proposar la dita Junta la remuneració, la Mare Janer contestà "que va por pura caridad, que le basta puedan mantenerse y que lo que cobre lo cede al Hospital"⁵⁴. Sense menystenir la importància de la ja esmentada confraria de Sant Sebastià, l'Institut de les Germanes de la Sagrada Família és la institució assistencial més representativa que es fundà en la segona meitat del segle XIX. Hom afirma, certament, que la nova congregació religiosa tingué el seu "bressol" en l'antic convent de Sant Agustí, el qual, després de l'abandó de la comunitat de frares agustins el 1827, es convertí en la «Reial Casa de Beneficència de la ciutat i el bisbat d'Urgell» i, posteriorment, en el nostre hospital civil⁵⁵. Amb bases diferents quant a les funcions i objectius de les Germanes, la

del Carlisme organitzat per la Fundació Francesc Ribalta i celebrat a Solsona els dies 13 i 14 de març de 1998. Fundació Pública Comarcal Francesc Ribalta, 1999, pp. 181-197.

⁵⁴ CUEVA GONZÁLEZ, Dionisio (pvre.): *Vida y obra de la Madre Ana María Janer. Fundadora del Instituto de la Sagrada Familia de Urgel.* Buenos Aires, 1961, p. 96.

⁵⁵ CORTS PEYRET, Juan (pvre.): *Historia de la Seo de Urgel.* Barcelona, Editorial Vicente Ferrer, 1953, pp. 167-169. En el moment de la fundació del nou Institut de Germanes, la Junta administrativa de l'hospital civil estava formada per l'advocat Josep Ignasi Dalmau, l'alcalde Ot Estañol, el metge Bonaventura Barril i altres notables de la ciutat com Ermengol Moles, Tomàs Pallarés i Antoni de Moner.

Junta administrativa de l'hospital no intervenia en la vida d'aquelles (a diferència de la Casa de la Caritat cerverina), les quals estaven autoritzades a rebre novícies, donar-los l'hàbit i rebre llurs vots, així com la facultat de fundar cases i obres per a llur desenvolupament i missió. Aquesta iniciativa femenina de congregar-se sota un objectiu religiós i caritatiu, molt pròpia del segle XIX, impulsà un moment d'expansió de la citada congregació pel nostre país i Andorra (Cervera, Tremp, Oliana, Organyà, Castellciutat, Bellver de Cerdanya, Canillo, etc.), fet que implicà, en darrera instància, la creació de nous espais d'existència lliure per a les dones amb inquietuds religioses i desig de participació social: la fràgil línia que separava l'esfera pública de la privada restava així diluïda, car les dones estenien llur sentit de la maternitat a l'espai públic.

És ben cert que la congregació fundada per la Mare Janer es donà en un context general que afavorí, al llarg del segle XIX, l'arrelament i l'expansió dels ordes religiosos dedicats a la tasca assistencial a Espanya⁵⁶. Tanmateix, la «llibertat» de què gaudia la Mare Janer, erigida en els trets propis de la caritat com a condició fonamental, només es pot entendre en virtut de la privilegiada relació que mantenia la fundadora amb el prelat d'Urgell. D'aquesta manera, la Mare Janer introduí la seva llibertat en el camí de la vida religiosa de la nova comunitat. Les Germanes inauguraren, així, pràctiques que, centrades originàriament en el servei als sectors més vulnerables de la societat, modificaren els sistemes establerts i llurs formes d'utilitzar-los; és a dir, portar a terme llurs pròpies experiències amb autonomia. No hi ha dubte que, com a àmbit de sociabilitat, les Germanes de la Sagrada Família oferiren a les dones un espai propi dins l'Església i la societat de l'època, on assoliren un major grau d'autonomia en comparació

⁵⁶ A grans trets, les circumstàncies que n'expliquen llur aparició tenen a veure amb el desig, per part de les autoritats, de potenciar els ordes religiosos centrats en els més necessitats (nens orfes, ancians, pobres, dements); la tradició catòlica d'Espanya de confiar l'assistència sanitària a les comunitats religioses (malgrat les investides desamortitzadores, els municipis de certa importància es van veure obligats a recórrer a les comunitats religioses per tal de gestionar les institucions benèfiques per a pobres i malalts, així com respecte a la creació d'escoles per a l'ensenyança pública); la possibilitat que s'oferia a les dones de protagonitzar socialment un paper actiu, útil i rellevant; l'ideal religiós que esperonava la dedicació d'aquestes dones, el qual es traduïa en una gran capacitat de treball i una bona administració, fet que resultava certament profitós en un Estat mancat de suficients recursos, o la precarietat de mitjans dels hospitals públics (cosa que feia lliurar l'assistència dels malalts pobres en els propis domicilis dels ordes religiosos). CHAMIZO VEGA, Carmen: *El proceso de profesionalización de la enfermería en el Principado de Asturias*. Tesi doctoral, Universitat d'Alacant, 2009, pp. 48-49.

amb el que tenien les dones en general, al mateix temps que acompliren un destacat rol polític en substituir l'Estat de cara a la resolució de problemes socials.

Amb tot, si hi ha algun edifici que ha contribuït a configurar una determinada imatge emblemàtica de la ciutat és, juntament amb la catedral, el nou Seminari. Conegut amb el temps com «l'Escorial dels Pirineus», la seva construcció esdevingué de fet el primer element important que trencà la rigidesa urbana, prèvia autorització governamental del 9 de novembre de 1859 (i després d'un informe favorable de la Comandància d'Enginyers). Destinat a substituir el primer Seminari conciliar de l'antic carrer del Reguer (actual carrer de Sant Josep de Calassanç), el nou edifici fou concebut pel seu infatigable promotor, el bisbe Josep Caixal i Estradé, amb una evident vocació de monumentalitat i amb el desig d'esdevenir una universitat⁵⁷, equiparable a les millors universitats d'Espanya i Europa. Efectivament, des del mateix moment que prengué possessió canònica de la diòcesi, l'any 1853, el bisbe Caixal s'havia proposat materialitzar el somni de *“hacer un Seminario que sea el mejor de España tanto en su edificio como en su enseñanza, y que pueda competir con los mejores de Europa, y que sea capaz de borrar la mancha de la ignorancia que el orgullo extranjero pone sobre la frente del Clero español”*⁵⁸. És clar que les referències del nostre prelat a l'“*orgullo extranjero*” tenen llur corresponent lectura política perquè apunten clarament a la veïna França, la gran culpable de la difusió de les onades revolucionàries de caire liberal arreu del continent i, paral·lelament, de la pèrdua d'influència de l'Església catòlica. D'altra banda, donada la magnitud del projecte, el desig del bisbe Caixal era oferir una bona instrucció als nois de la seva diòcesi, preferentment els procedents de famílies pobres, cosa que, en principi, no resultaria incompatible amb el fet de *“poder albergar a los escolares de casas acomodadas de España, que apartados del bullicio del*

⁵⁷ CORTS, Juan: *Historia*, ob. cit., pp. 145-146.

⁵⁸ ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 1 (anys 1853-1854). «Exposición a S. M. sobre el Seminario» (4 de desembre de 1853).

*mundo, encontrasen en este bello y apacible rincón un ambiente tranquilo y un lugar adecuado para entregarse a la meditación y al estudio*⁵⁹.

El bisbe s'adonà de seguida que la proposta més viable no es podia trobar dins el comprimit i asfixiant clos urbà, concretament en els vells edificis religiosos (com ara el convent de Sant Agustí, transformat en hospital, i el convent de Sant Domènec, on s'instal·laren les presons del partit judicial i el jutjat i servia, alhora, de residència per als carrabiners), sense possibilitats d'oferir respostes funcionals adequades, sinó extramurs, a la banda nord de la ciutat, prop de l'anomenat baluard o muralla de Sant Domènec i del camí ramader –alhora també un camí ral– que, procedent de les valls del Cadí, s'enfilava cap a Andorra. Sota la direcció tècnica de l'arquitecte cardoní Tomàs Samsó i Ribera, la construcció del Seminari (que s'avançà en tres anys a la Universitat de Barcelona com a gran edificació escolar), així com la del Palau Episcopal, segueixen la tendència general a Catalunya d'inspiració en el món medieval, fet que, per una part, no era aliè aleshores a l'intent de definir la identitat catalana (la indissoluble unió de la pàtria i la fe que preconitzava el discurs de la Renaixença), i, d'altra, de l'embranchida neoreligiosa que sorgí del Concili Vaticà⁶⁰. La benedicció i la col·locació de la primera pedra del nou seminari, el 25 d'abril de 1860, es convertí en tot un cèlebre esdeveniment a la ciutat. Si ens cenyim a les notícies que ens proporciona el *Boletín oficial eclesiástico*, foren gairebé uns 240 sacerdots, a més d'uns 40 estudiants seminaristes, els qui hi assistiren. A les quatre de la tarda d'aquell dia es realitzà una

⁵⁹ CORTS, Juan: ob. cit., p. 233. Aquest somni consumí l'energia de Caixal durant els anys del seu pontificat. Valeri Serra i Boldú recollí la dita popular de les terres lleidatanes “costa més que l'obra de la Seu”, la qual es referia a l'ingent treball de la construcció del Seminari (SERRA I BOLDÚ, Valeri: *Seo de Urgel*. Barcelona, Librería Francisco Puig, 1930, p. 8). No sabrem mai del cert si el projecte universitari contemplat pel nostre bisbe –capaç àdhuc de fixar la població jove al seu territori– hauria prosperat del tot en el cas de no produir-se el seu exili forçat, però els testimonis recollits a principis del segle XX mostren certa sagnia demogràfica vinculada a aquest aspecte: “L'emigració definitiva, en alguns pobles del nostre capçal pirinenc, s'encarrila a França. Així, de l'Urgellet, se n'hi van famílies senceres amb el fi que els seus fills tinguin «una bona instrucció» (...). El mateix fan els de la Vall d'Aran”. *Butlletí Excursionista de Catalunya*, maig 1925, any XXXV, núm. 360, p. 167.

⁶⁰ GRAU I PRAT, Mercè: «El segle XIX i els “neos”: l'art s'inspira en el passat», a XAM-MAR, Carmen; GRAU, Mercè: *L'Alt Urgell. Una visió de conjunt*. Vol. II (dedicat a l'art de la comarca). La Seu d'Urgell, 2003, p. 212. Una visió general dels antecedents que envoltaren la construcció d'aquesta gran obra es pot trobar a VILLARÓ I BOIX, Albert: *El Seminari conciliar de la Seu d'Urgell. Una aproximació històrica*. Treball inèdit dipositat a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell.

gran processó que sortí de la catedral, la qual comptà amb la presència de tots els arxiprestes de la diòcesi, a més de la corporació municipal, presidida per l'advocat Ot Estañol, i l'autoritat militar. Fins i tot, el bisbe havia convidat expressament el nunci papal, però aquest no hi pogué assistir. Quan la processó arribà al lloc fixat, Caixal procedí a la benedicció de la pedra amb la solemnitat pròpia del ceremonial dels bisbes⁶¹.

Tanmateix, a causa del seu caràcter monumental, la projecció del nou Seminari arribà a plantejar inicialment algunes modificacions de l'espai urbà, traduïdes bàsicament en un avançament del portal de la Cerdanya i una variació del camí públic que discorria a tocar del baluard i convent de Sant Domènec. Aquest fet es reflecteix, per exemple, en una missiva que la corporació municipal va dirigir al bisbe Caixal l'any 1863, en què hom exposà la necessitat de mantenir el recorregut original del citat camí, que, a més de tenir *“varias servidumbres particulares y públicas y entre éstas la que sirve para dirigir el agua á la fuente de S^{to} Domingo y Palacio episcopal”*, coincidia de ple amb el traçat previst de la futura carretera fins a Puigcerdà. En aquest cas, l'ajuntament, presidit per Antoni de Moner, sol·licità al prelat que s'avingués a *“suspender la construcción de la pared principiada á la parte exterior de S^{to} Domingo hasta quedar trazada definitivamente la carretera, para acordar entonces de común acuerdo lo que fuere más útil y conveniente á la obra del Seminario y al bien común de la Ciudad”*⁶².

Al costat de les notícies i dades locals, les impressions recollides pels viatgers, amb llur testimoniatge directe de la realitat, cobren també un valor rellevant. En aquest

⁶¹ Durant l'acte de la benedicció, *“en un agujero de la piedra, y dentro de un bote de cristal, se colocó la Escritura de este solemne acto firmada y sellada por S. E. I. y refrendada por su Secretario de Cámara, y también las medallas y monedas siguientes: una medalla de plata de las que se repartieron en Roma en 1854 en memoria de la definición dogmática del hermosísimo misterio de la Inmaculada Concepción de María Santísima, á la que está dedicado el Seminario; otra que representa la estatua de la misma purísima Señora, colocada en la plaza de España en Roma; otras tres de la Virgen de Montserrat, de la Virgen de Nuria y de la Virgen de Caldas de Boí, y una de los Apóstoles San Pedro y San Pablo, y juntamente tres monedas de plata de 1, 2 y 4 rs. Del Sumo Pontífice reinante, acuñadas el año anterior, y otras tantas del mismo metal y de igual valor de nuestra católica Reina doña Isabel II, acuñadas en este año, quedando el bote cerrado con lacre y sellado con los sellos de S. E. I., del Ilmo. Cabildo y del Gobierno militar”*. ADU. Boletín oficial eclesiástico del Obispado de Urgel, núm. 207 (1 de maig de 1860).

⁶² ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1863. Circular de l'ajuntament de la ciutat adreçada al bisbe (26 de març de 1863).

apartat cal destacar, entre d'altres, els viatges que, com a corresposal del diari madrileny *El Sol*, féu Luis Bello per tot Catalunya en el primer terç del segle XX. Inscrits en els intents d'aproximació –tant desitjats per Luis Zulueta– entre els intel·lectuals castellans i catalans, que tingueren lloc tot coincidint amb la fi de la dictadura primoriverista, Luis Bello visità algunes escoles catalanes i constatà que a l'interior del país no havia arribat el «fet diferencial» que preconitzaven les noves institucions educatives de Barcelona. Tot el contrari: hi preval una atmosfera arcaica i rànica que resisteix obstinadament l'embat de la modernitat. Catalunya, doncs, no era només Barcelona; hi figuraven també viles i ciutats com Cervera, la Seu d'Urgell, Ripoll, Puigcerdà i altres poblacions frontereres de muntanya que es mantenien com a enclavaments levítics ancestrals. Entre aquestes darreres, obté una especial menció la capital urgel·litana, una ciutat que, malgrat tenir guarnició fronterera, “vive bajo otra guardia permanente: el cabildo”. Aquí, tal com apunta Bello, l'escola pública –reclosa a l'Hospital vell amb el seu únic mestre– sembla arribar-hi tard i “no entra nunca en edificios eclesiásticos, mientras están vivos”:

“En suma, escuela típica, de ciudad episcopal. Yo no quiero ver hasta dónde llegan su arcaísmo y su melancólica ranciedad. El lector me dice: «Hace usted bien. Ya nos ha descrito muchas ciudades viejas con las mismas características». Sí, me acuerdo, por ejemplo de Coria. Pero Coria le lleva a Seo de Urgel un maestro de ventaja. Aquí domina todavía más el clero. ¿Habrà, en efecto, como me han dicho personas enteradas, 93 curas? En este caso, Seo de Urgel gana. El señor obispo, el cabildo, los profesores del Seminario, 20 beneficiados de la Piedad, 30 de la Catedral, el párroco y los dos vicarios de Santo Domingo. En 1793, cuando vinieron los franceses y quemaron media ciudad, el clero no llegaba a esa cifra”⁶³.

3.3. La incidència de la fèrula militar sobre l'espai i la vida urbana

La permanència d'un perímetre emmurallat estàtic que ceneix fèrriament el clos urbà actuà, fins al darrer quart del segle XIX, com una absoluta prioritat que tingué inevitablement impactes dins l'estructura urbana, com ara l'adossament de les cases a la muralla, el màxim aprofitament de l'espai, l'estretor dels carrers que acaben en simples corredors, l'amuntegament de la població als blocs de cases i l'aixecament de pisos entatxonats, fet aquest últim ben visible, per exemple, als mencionats Carrer

⁶³ BELLO, Luis: *Viaje por las escuelas de Cataluña*. València, Tirant lo Blanc, 2002, pp. 108-109.

Major i dels Canonges. Tanmateix, aquests canvis no significaren, en conjunt, una resposta adequada als problemes funcionals creats i accentuaren les patologies urbanes. L'agost del 1854, una disposició de l'ajuntament ordenà, de cara a evitar la propagació de l'epidèmia del còlera, el tancament de les portes d'Andorra i Sant Agustí, així com de "*todas las demás particulares que tengan salida á las afueras de la Ciudad*"⁶⁴. Vint anys després, ja en plena carlinada, era el mateix govern militar de la plaça, alarmat davant els punts d'extrema vulnerabilitat o inseguretat que oferia la vella muralla urbana, qui manifestava amb cert descoratjament que "*tampoco se han tapiado las puertas que dan salida al campo de las casas que se hallan pegadas á las murallas y muy particularmente las del Café inmediato á la puerta de la Princesa que dan salida al paso del mismo nombre*", alhora que instava l'ajuntament a implicar-se en les obres necessàries per a la fortificació de la ciutat⁶⁵. Com es pot observar, la muralla esdevingué la part posterior de moltes cases, que s'hi trobaven pràcticament embotides⁶⁶. A més, els edificis dels particulars tenien prohibit sobrepassar en alçària els punts de guàrdia de la muralla. Per la seva part, són les mateixes decisions de les autoritats militars –incapaces de donar solucions a tot un seguit de problemes o disfuncions creades a la ciutat– les que permeten comprovar la tensió provocada per la rigidesa de l'estructura urbana, fet que s'aguditzava especialment en els períodes bèl·lics, quan les exigències castrenses arribaven àdhuc a incorporar, sovint sense cap mena d'indemnització, terrenys limítrofs –bàsicament horts– de particulars prèviament expropiats per tal de completar o reforçar les defenses de la ciutat. L'any 1836, trobant-se la població gairebé assetjada per les partides carlines, el governador militar, Tomàs Metzger, denuncià el perill que significava l'existència dels horts i camps de batre que, envoltats de tanques i parets, s'estenien a la part septentrional de la ciutat (concretament des de la font de la Canaleta fins al portal d'Andorra), ja que l'enemic

⁶⁴ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Lligall Sanitat (1801-1938). 878-883. Carpeta de la Junta de Sanitat local (1804-1906). Sessió del 23 d'agost de 1854.

⁶⁵ *Ibidem*, correspondència. Any 1874. Comunicació del govern militar de la plaça a l'alcalde de la ciutat (12 de maig de 1874).

⁶⁶ En aquest cas, Madoz assenyalava la paradoxa derivada del fet que la ciutat era considerada una plaça forta de vital importància estratègica i, al mateix temps, es trobava "*circundada en gran parte de trozos de muro ant., y de simples paredes, donde este falta*". MADDOZ, Pascual: *Diccionario*, ob. cit., tom III. Madrid, p. 407.

trobava facilitats per resguardar-s'hi i amagar-s'hi; en aquell moment Metzger proposà enderrocar les dites parets i tanques, *“dejándolas á solos dos palmos desde tierra, pues así lo exige el estado de dicha fortificación, singularmente en las circunstancias presentes en que la hemos visto amenazada”*⁶⁷. El 1851, dos anys després de la fi de la guerra dels Matiners, el govern militar preguntà al consistori si l'edifici que ocupava la presó pública era suficientment gran per tal de condicionar-hi un espai propi dels presos malalts. La resposta de l'ajuntament no podia ésser més clara respecte al dèficit d'espais públics que reunissin condicions idònies, ja que *“el local donde se colocan los presos de gravedad consiste en una cuadra situada en los sembrados del cuartel de la Tropa, que por ser poco espaciosa, es incapaz para habilitarse en ella un departamento para los enfermos”*. Per posar remei a tot aquest problema, hom podia recórrer al convent de Sant Domènec, que, arran de la desamortització eclesiàstica de 1836, ja havia estat destinat com a presó pública, però, en canvi, aquell exigia una important inversió *“respecto de hallarse muy deteriorado, pues tan solo se colocan en ella los arrestados y presos de poca consideración”*⁶⁸. Altres situacions posen de relleu el que acabem d'exposar: l'octubre de 1862, per exemple, l'ajuntament obtingué permís del governador militar de la plaça per enderrocar les obres de fortificacions construïdes durant la Segona Guerra Carlista –un baluard contigu a la porta de la Princesa, un altre emplaçat a l'era de les M.M. Monges i un tercer enclavat en l'hort d'un particular– tot advertint, tanmateix, *“su reposición siempre que sea necesario, y quedando los materiales á favor de esta Corporación”* (sobretot les fustes, els trossos o blocs de pissarres i les teules)⁶⁹.

⁶⁷ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1836. Comunicació del govern militar de la Seu d'Urgell adreçada al consistori de la ciutat (5 de març de 1836).

⁶⁸ *Ibidem*, llibre d'actes municipals (1848-1853). Sessió del 4 d'agost de 1851.

⁶⁹ *Ibidem*, llibre d'actes municipals (1862-1864). Sessió del 10 d'octubre de 1862. Els conflictes bèl·lics constituïren, sens dubte, un fort condicionant i aguditzaren els problemes urbans durant la major part del segle XIX, tot afectant alhora la vinculació orgànica entre el tram exterior dels horts i la pròpia ciutat. L'any 1874, el governador militar de la plaça, en la seva pretensió de *“hacer defendible esta ciudad sin detrimento de la propiedad”*, proposà col·locar una reixa de ferro a l'entrada de la sèquia del molí, que s'introduïa a la ciutat per sota del Convent de les M. M. Monges (com ja havia passat en la guerra dels Matiners) i, alhora, construir-hi una torratxa sense afectar les tanques dels horts exteriors. *Ibidem*,

La pressió urbana, però, acabà liquidant el constrenyiment de la vella muralla, de forma que, malgrat tots els intents de preservació, aquella ja es trobava força deteriorada a principis del segle XIX per l'empenta o creixement de les construccions adjacents dels particulars. El testimoni d'Isidre Alviñà, per exemple, demostra fins a quin punt els nous edificis construïts arribaven a substituir i, àdhuc, confondre's amb els propis trams de la muralla, que ja havia perdut la seva consistència defensiva. L'any 1819, el citat Alviñà estava edificant un porxo i estable, *"cuya pared por la parte de poniente servirá de muralla, ó Cerca á la Ciudad"*, per la qual cosa sol·licità permís per obrir-hi una porta *"capaz de pasar por ella un mulo cargado para facilitar la entrada y salida á los Viajantes, q^e se hospedan en su Casa, q^e es de posadas"*. En aquest cas, Isidre Alviñà pretenia obtenir la concessió d'hostal públic i no veia cap inconvenient instal·lar-hi l'entrada, *"á imitación de otras muchas puertas, q^e hay en la Cerca de la Ciudad, q^e salen fuera"*; una opinió que també compartia el governador militar de la ciutat, el qual no observava cap mena de perjudici *"respeto haver otros quatro (puertas) de particulares en los mismos términos, y muchas más en el paraje donde está el muro arruinado"*. Finalment, l'informe de l'enginyer en cap provincial acabà aplanant el camí d'aquesta aspiració, car evidencià que *"la defensa de la Seo de Urgel consiste en los Fuertes y Castillos q^e están separados de la Ciudad, y la Cerca, ó Muro de esta no tiene relación alguna con ellos"*⁷⁰. La vella muralla urbana, doncs, restà lluny d'acomplir una sòlida funció defensiva en el decurs del segle XIX, un problema que també s'observava en els portals principals⁷¹.

correspondència. Any 1874. Comunicació del governador militar a l'alcalde de la ciutat (24 de març de 1874).

⁷⁰ La petició d'Isidre Alviñà, així com els informes del governador militar i de l'enginyer en cap, es troben agrupats al llibre d'actes municipals de la ciutat (1816-1820). Isidre Alviñà obtingué, poc després, la concessió reial per convertir casa seva en hostal públic, situat a ponent de la ciutat i prop de l'anomenat «Reguer de l'Andria»; en el decurs dels anys, aquest hostal esdevingué l'hotel Andria, que va ésser regentat, abans de la darrera guerra civil, per la família Grau (la mare de l'escriptor Lluís Racionero, Martina Grau, n'era filla). GALINDO LLANGORT, Francisco Javier: "En record de Ca l'Andria". *Programa de la Germandat de Sant Sebastià*. La Seu d'Urgell, 2011, pp. 57-60.

⁷¹ Poc abans de l'inici de la Primera Guerra Carlista, el governador militar de la ciutat, fent-se ressò d'una advertència de l'oficial de les claus, indicà a l'ajuntament que el portal de Sant Agustí *"está bastantem^{te} estropeado y que cuando se cierra, no se unen bien las puertas"*. Pel que es veu, aquest problema també afectava la resta dels portals de la ciutat, raó per la qual hom recomanava posar-hi *"unas cadenillas de*

La imposició del criteri castrense determinava, alhora, la política dels allotjaments per sobre de les consideracions municipals i dels propis ciutadans. L'any 1814, un cop finalitzada la Guerra del Francès, es produí el rellevament de la guarnició amb l'arribada del regiment de Mataró, que vingué a substituir el de Ferran VII ja instal·lat a la ciutat. El govern municipal fou apressat per tal d'allotjar-hi adequadament el comandant i oficials, així com cercar nous habitatges o cases per a la tropa perquè les casernes disponibles ja estaven ocupades. Enfront d'una situació que podia esdevenir caòtica i força problemàtica per la concentració de militars –de cop n'hi coincidiren més de 2.500– dins l'espai urbà, el consistori resolgué, en primer lloc, *“que se formen y distribuian immediatam^{te} los alojam^{tos} para el Coronel y Oficialidad por las Casas más proporcionadas y q^e se hallen vacantes de los Vecinos Seglares ó Laycos de la Ciudad, no vastando estas se destinen en las de los Ecclesiasticos pasandoles Esquelas á tenor de lo q^e se hacía antiguamente y no vastando ahun ellas se destinen de dos en dos los oficiales subalternos en las Casas de los Seglares q^e se les designen hasta quedar todos alojados con la comodidad y decencia q^e sea posible”*. Respecte a la tropa nouvinguda, l'autèntic maldecap d'aquest repartiment, de moment hom creia impossible d'allotjar-la per les cases dels particulars *“en atención á estar ya muchas ocupades con Sargentos, Cabos, y Soldados casados de Fernando VII y del Cuerpo de Artillería, no quedando sino las más pequeñas é infelices en q^e apenas caben los Dueños y sus familias”*. Com a solució provisional, l'autoritat municipal proposà els baixos i el primer pis de l'antic col·legi dels Jesuïtes, que ja havien funcionat com a caserna durant la Guerra del Francès, ja que els dos pisos restants eren espais cedits com a hospital militar; a més, hom posà també a disposició dels soldats tota la planta baixa de la casa consistorial. L'esperança de l'ajuntament residia en el fet que els nous allotjaments s'ajustarien als tres dies reglamentaris, així com *“á la declaracion q^e obtuvo esta Ciudad en el año 1791. quando se destinó y vino á la Plaza el Reg^{to} (de) Infant^a de Soria”*. En una població fatigada per sis anys de guerra, el consistori pretenia minimitzar els efectes de l'allotjament entre el veïnat –que esdevenia permanent passats els tres dies ordinaris i, per tant, *“no limitado*

yerro para que quedando aseguradas después de havierto, el biento no estropease dichas puertas”. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1831. Ofici del governador militar adreçat al consistori de la ciutat (8 de juny de 1831).

al simple cubierto y cama (...), sino extensivo á todo el utinsilio”–, motiu pel qual esperava que l’Estat en cobrés totes les despeses després del termini fixat⁷².

Poc després de finalitzar la guerra dels Matiners, l’autoritat militar exigí al consistori la ràpida desocupació de l’edifici que havia estat l’església dels jesuïtes i que, des feia anys, era utilitzat com a teatre públic⁷³. També era obligat l’allotjament dels comandants i oficials en algunes cases de la ciutat, cosa que, evidentment, resultava impopular i molesta per als particulars i les seves famílies. Aquesta situació provocà tensions amb l’estament militar que obligaven a intervenir el consistori. Així, l’any 1831 la ciutat assistí a un sobtat increment del nombre d’efectius militars –uns 300 soldats del regiment de Toledo que s’afegiren a la guarnició ja existent– a causa de la difusió de rumors o les amenaces d’invasions liberals des de l’altra banda de la frontera. Profundament trasbalsat, l’arxidiaca d’Andorra es queixà al governador militar perquè, malgrat estar exempt d’allotjaments com a eclesiàstic, havia ofert casa seva al sergent major per un espai curt de temps, tot considerant-ho com un favor a l’ajuntament. Pel que es veu, el nostre clergue patia una gran ansietat nerviosa, produïda per *“la circunstancia de tener dicho Sôr Mayor una familia tan numerosa y parte de ella niños que están metiendo continuamente ruido, y la de su oficio en virtud del cual está siempre la escalera de primero y segundo piso cruzada de soldados que suben y bajan”*⁷⁴.

El 1833, poc abans de començar la primera carlinada, el governador militar traslladà al consistori el disgust del capità de la sisena companyia del primer batalló de Bailèn, Pau Amigó, perquè la casa a què aquell havia estat destinat, la de Ramon Escuder, no reunia les condicions adequades al seu rang o classe davant la indiferència del regidor encarregat dels allotjaments militars. Profundament irritat, el governador militar féu

⁷² *Ibidem*, llibre d’actes municipals. Any 1814. Sessió del 21 de juny de 1814. L’autoritat militar desestimà aleshores la petició municipal perquè encara no s’havia formalitzat la pau amb França.

⁷³ *Ibidem*, llibre d’actes municipals (1848-1853). Sessions del 5 i 8 de juny de 1851.

⁷⁴ *Ibidem*, correspondència. Any 1831. Ofici del governador militar de la ciutat en què comunica les tribulacions de l’arxidiaca d’Andorra i insta el consistori a cercar un nou edifici per al sergent major (14 de juny de 1831).

costat al citat capità Amigó en la seva reclamació, *“pues q^e el utinsilio de la desaseada habitación en q^e se le ha alojado solo puede servir p^a un rancharo”*, alhora que instà l’ajuntament a proporcionar-li un nou allotjament⁷⁵. El 1835, coincidint amb la Primera Guerra Carlina, el vocal de la Junta d’Allotjaments, Joan Batlló, comunicà al govern municipal les contínues queixes dels veïns que provocava l’obligació d’allotjar més de tres dies els oficials de la guarnició en llurs cases⁷⁶. Arran d’aquesta denúncia, el consistori acordà adreçar una exposició al govern civil per manifestar-li *“las vejaciones que sufre esta Ciudad respecto de alojam^{tos}, Bagages y utinsilios p^a la tropa que guarnece esta plaza y fuertes”*⁷⁷. Les acusacions pujaren de to l’any següent, quan el governador militar s’encarà amb les mateixes autoritats municipals, les quals s’havien enfrontat prèviament amb alguns caps i oficials pel que fa al repartiment dels Allotjaments⁷⁸. El 1843 el botiguer Francesc Mestre al·legà que l’habitació de casa seva, destinada a allotjar un oficial, no reunia les condicions *“y utensilios necesarios”*. El consistori desestimà la queixa *“por no ser tan mísero (el cuarto) como supone respecto â que de pocos años â esta parte ha fabricado una buena casa y tener en ella dos tiendas, una de aceite, pesca salada y demás artículos, y otra de guarniciones”*⁷⁹. El 1865, la corporació municipal es féu ressò novament dels greus problemes que comportava l’allotjament dels caps militars, i més tenint en compte les successives transformacions que havien experimentat els habitatges en el decurs dels anys, *“ya que muchos propietarios alquilan los cuartos señalados poniendo los alojados en otros inferiores, de lo que se siguen discordias y contiendas que conviene evitar”*, per la qual cosa l’ajuntament es veié forçat

⁷⁵ *Ibidem*, correspondència. Any 1833. Comunicació del govern militar de la Seu d’Urgell al consistori de la ciutat (12 de juny de 1833).

⁷⁶ *Ibidem*, llibre d’actes municipals. Any 1835. Sessió del 4 de maig de 1835.

⁷⁷ *Ibidem*, sessió del 23 de maig de 1835.

⁷⁸ *Ibidem*, correspondència. Any 1836. Comunicació del govern militar de la Seu d’Urgell adreçada al consistori de la ciutat (29 de febrer de 1836). De fet, Metzger s’irrità per la denúncia de les autoritats municipals respecte al mal tracte que aquelles havien rebut per part dels caps i oficials *“que han pasado últimamente”*. El governador posà en dubte la versió del consistori i defensà *“el carácter de los Indiv^s. y de la educación tan inherente á los de su clase”*.

⁷⁹ *Ibidem*, llibre d’actes municipals. Any 1843. Sessió del 6 de juny de 1843.

a col·laborar amb una comissió militar per tal de formar un nou padró d'habitants i una revisió dels esmentats allotjaments⁸⁰.

En definitiva, és el propi creixement demogràfic el que permet comprovar els graus de la rigidesa de l'estructura urbana, sense menystenir el fet que en aquest moment es produís un desplaçament primerenc de gent cap a la plana que s'estén a l'oest de la ciutat, on predominaven camps de conreu i horts travessats per canals o sèquies, la qual esdevingué la zona més favorable per absorbir part dels efectius poblacionals. Això donaria lloc a una reorganització i expandiment del poblament disseminat en el reduït terme de la Seu d'Urgell. De moment, però, som lluny encara de percebre clarament traces significatives de la futura expansió urbana a ponent, que no es produirà amb decisió fins ben avançat el segle XX. Amb tot, el petit terme de la Seu d'Urgell, que superava els 3.000 habitants en la dècada de 1860, presentava un notable grau d'ocupació humana, amb un 90% de poblament concentrat i una densitat de 300 habitants/km².

3.4. L'impacte de la desamortització eclesiàstica i el trasllat del cementiri

Les mesures desamortitzadores, aplicades definitivament a partir de 1836 sobre els béns del clergat regular, tingueren unes determinades repercussions funcionals en el clos urbà. L'alliberament de grans solars conventuals possibilità, sempre dins uns estrets marges, una limitada renovació qualitativa dels valors urbans. De fet, els convents sempre resultaren ésser peces incòmodes de vendre, per la qual cosa l'Estat els destinà per a equipaments urbans que oferiren serveis necessaris, sempre i quan les contingències bèl·liques ho permetessin. En efecte, l'any 1835 el cap local de la comissió de béns desamortitzats, Gervasi Fonoll, protestà irat davant el govern municipal per *“la debastación que están haciendo en el Convento de los estinguidos Dominicos de esta Ciudad las Compañías de Tuxent que por disposición de V.S. se alojaron en el, abriendo agujeros en tapiques y paredes hasta desarrejar y abrir puertas de las cerradas, para saquear y llevarse cuanto encierran, como últimamente ha sucedido en la bodega en que*

⁸⁰ *Ibidem*, llibre d'actes municipals (1865-1867). Sessió del 8 de juny de 1865.

había un poco de vino inventariado, ni haber sido suficientes las amonestaciones que les he hecho para hacerla cesar”⁸¹.

Més endavant, el convent de Sant Domènec fou cedit, per Reial Ordre de 10 de juny de 1847, per acollir el Jutjat de primera instància i, més endavant, l’abril de 1849, per establir-hi també les presons civils i la caserna dels carrabiners, tot i que l’església continuava oberta al culte⁸², mentre que el de Sant Agustí anà destinat per a hospital civil de la població i la seva església actuà com a capella del nou hospital⁸³.

Nogensmenys, l’impacte de la desamortització eclesiàstica fou menor a la nostra ciutat en comparació amb altres indrets (de les 249 finques urbanes subhastades a la província de Lleida, tan sols unes 18 es trobaven a la Seu d’Urgell, la meitat de les quals eren situades al Carrer Major i les 9 restants als carrers de Santa Maria, de l’Amistat, de Santa Magdalena i de la Unió, a més d’un forn al carrer del Mercat) i no significà tampoc una nova ordenació urbanística com la que es portà a terme, per exemple, a Lleida a partir de la dècada de 1860. La Seu d’Urgell restà, doncs, al marge de la transformació general de la trama viària que endegaren les principals ciutats catalanes, malgrat els canvis d’ús dels edificis religiosos; la vigència de l’antiga estructura en un context urbà

⁸¹ *Ibidem*, correspondència. Any 1835. Comunicació de Gervasi Fonoll, cap de la comissió local d’arbitris d’amortització, adreçada al consistori (30 de setembre de 1835). Durant la Primera Guerra Carlista, el convent de Sant Domènec també serví provisionalment de presó.

⁸² Pel que sembla, l’edifici dels frares dominics va córrer el risc d’ésser incendiat l’any 1835. Com una paradoxa del destí, però, fou salvat de la destrucció gràcies al fet que serví de caserna de les milícies de voluntaris de Tuixent i Gósol, que s’hi instal·laren amb llurs famílies durant la Primera Guerra Carlista. BARRAQUER Y ROVIRALTA, Cayetano: *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Tom III. Barcelona: Impremta de Francisco J. Altés y Alabart, 1915, pp. 676-677. Finalment, l’any 1869, el convent, que també albergava el jutjat, fou habilitat de forma definitiva per instal·lar-hi la presó del partit judicial. GUILLÉN, Narciso i LÓPEZ, Arturo: *Las cárceles de España*. Sabadell, 1898, pp. 195-196.

⁸³ L’ocasió de tenir un nou espai habilitat com a hospital vingué propiciada per la instauració del règim liberal arran de la mort de Ferran VII (1833). L’any 1836, sota l’impuls de l’obra desamortitzadora de Mendizábal, el consistori obtingué la resolució favorable de la reina regent de cara a la cessió de l’antic convent dels frares agustins, després de deixar-hi indicat tot un seguit de condicions, com ara que el citat edifici havia de tenir exclusivament una funció d’ús hospitalari, que l’esmentada sessió podia ser revocada per la reina i l’obligació del consistori de mantenir-ne la conservació. VILLARÓ, Albert: *L’hospital i els hospitals. Deu segles d’assistència sanitària a la Seu d’Urgell*. Treball inèdit dipositat a l’Arxiu Comarcal de l’Alt Urgell, 1994.

força estàtic, determinada per les velles muralles, estroncà de moment tot intent modernitzador⁸⁴.

L'altra realització que representà una millora significativa dins el clos urbà fou la construcció d'un cementiri nou fora de les muralles, d'acord amb les disposicions prescrites en la Reial Cèdula del 3 d'abril de 1787 (Llei 1, títol III), atorgada per Carles III, segons les quals els cementiris s'havien de construir en llocs ventilats, situats preferentment als afores de les poblacions, i no pas a l'interior de les esglésies. D'aquesta manera, s'alliberaren espais interiors que exercien aquesta funció de llocs d'enterraments, concentrats entorn del conjunt catedralici i que, en la seva majoria, havien romàs sense edificar. Al segle XVIII el claustre de la catedral funcionava com a únic cementiri en actiu, el qual ja havia arribat a un grau de sobresaturació en la segona meitat de la centúria. Per aquest motiu, els canonges s'adreçaren al consistori per tal d'obtenir expressa autorització de cara a l'edificació d'un nou cementiri en l'indret que actualment ocupa el Parc del Cadí. No deixen de sobtar les raons esgrimides pels canonges quan aquests manifestaren obertament que *"la población de esta ciudad ha aumentado notoriamente, y de tal suerte que es cuasi duplicado de lo que fue en antiguo el número de los muertos que se sepultan en el cementerio, resultando de esto que la fermentación de los cadáveres se hace muchas veces perceptible, con ofensa del sentido y no sin gran desaseo, y aún indecencia de las sagradas funciones a que está destinado el claustro de nuestra Iglesia"*. Era clar, a parer dels citats canonges, que l'amuntegament de difunts provocava greus inconvenients, car *"los vapores grasos y inficionados que exhala la corrupción de un lugar tan lleno de cadáveres no pueden en manera alguna dejar de ser nocivos a la sanidad, ya del clero, ya del pueblo, que, o por la obligación de la residencia, o por la necesidad de orar en el templo ha de usar del paso de los claustros en donde se respira un aire corrompido y pestífero"*⁸⁵.

⁸⁴ Carme Solsona i Sorrosal ha perfilat clarament la identitat dels principals beneficiaris de la destinació de les terres i edificis eclesiàstics desamortitzats a les terres lleidatanes, dins el context de la reforma agrària liberal, en el seu estudi *La desamortització eclesiàstica a la província de Lleida (1838-1851)*. Tesi doctoral. Universitat de Lleida, 1994.

⁸⁵ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. *Libro de acuerdos desde 1774 hasta 1782 inclusive*. Citat de VILLARÓ, Albert, *Hèrcules i la ciutat*, ob. cit., pp. 147-148.

Aquesta Reial Cèdula es va veure contestada per la força de la tradició religiosa d'una part de l'Església i pels habitants de les ciutats, viles i pobles. La legislació gaditana accentuà de nou, com una qüestió indefugible de salut pública, el debat sobre la prohibició dels enterraments a l'interior de les poblacions. Així, a principis de 1814, el nou ajuntament constitucional de la Seu d'Urgell es féu ressò de les queixes dels veïns i del clergat per la instal·lació extramurs del nou cementiri, prop de la capella de Sant Ermengol del Prat. Fins aleshores, els morts eren enterrats en l'àmbit del claustre de la catedral, com ja s'ha indicat, en la capella de Nostra Senyora de la Pietat i també en el cementiri que hi havia darrere de la pròpia catedral. El canvi instaurat disgustà profundament el vicari de la parròquia de Sant Ot i el rector de la parròquia de Sant Miquel, els quals s'havien negat a acompanyar els difunts fins a la sepultura, deixant-los d'aquesta manera sense creu ni cerimònia religiosa. En aquest cas, tant el canonge curat de Sant Ot com el rector de Sant Miquel no tingueren pas escrúpols de manifestar a la corporació municipal llur *“repugnancia en hacerlo diciendo no haver jamás acostumbrado las Parroquias salir (de) las Puertas de la Ciudad para acompañar Cadáveres”*⁸⁶.

3.5. La preocupació crònica per mantenir la salubritat pública

El fràgil equilibri que envoltava tot aquest paisatge urbà bigarrat, de carrers angostos i cairuts, amb famílies humils amuntegades en cases menudes i rústegues, o bé grups humans apilats en els pisos i estances segmentades com a veritables gàbies de conills, es podia veure afectat amb relativa facilitat per la difusió o el contagi de malalties. En aquestes cases solia haver-hi habitacions que servien alhora de cuina, de menjador i de dormitori per a tot el grup familiar. Podien ésser també rebost i graner, i àdhuc de vegades estable o corral. L'aire passava per dessota de les escletxes de les portes i dels marcs desencaixats de les finestres baixes i estretes. El terra dels carrers ombrívols on s'aixecaven aquestes cases era irregular i humit, i sovint, com ja s'ha

⁸⁶ *Ibidem*, llibre d'actes municipals. Any 1814. Sessió del 28 de març de 1814.

indicat, s'hi formaven tolls. En resum, la cohabitació amb animals domèstics, la manca de ventilació, les xemeneies amb poca sortida i l'amuntegament de tota una família en una mateixa estança definien, a grans trets, l'exigüitat i la insalubritat general dels habitatges. Per això s'entén l'aparició sovintejada de diversos edictes i pregons municipals encaminats a la preservació de la higiene pública, com ara el pregó que l'ajuntament resolgué fer, el gener de 1826, amb l'objectiu de prohibir la matança de caps de bestiar en les cases, que havien d'ésser sacrificats a l'escorxador municipal, sota pena de 25 lliures i la requisita del bestiar⁸⁷. En la línia del que hom ha anomenat *La Catalunya rància*⁸⁸, el metge municipal Ignasi Llorens oferia, a les darreries del segle XIX, una descripció ben eloqüent i il·lustrativa de la pobresa material de la ciutat i de les seves condicions de vida, més aviat pròpies de l'època medieval que no pas del segle XIX europeu, en denunciar el perill d'incubació de malalties i epidèmies, una situació atribuïble, segons el seu parer, a la deixadesa de les autoritats municipals i al propi caràcter mandrós dels urgel·litans:

“Las demás vías son estrechas y todas ellas sucias, y salvo algunas excepciones, los edificios particulares carecen de condiciones higiénicas que las hagan recomendables. La mayoría de las casas tienen tres pisos, hallándose la planta baja destinada a establos y corrales en los cuales se crían cerdos y se guardan los animales de labranza. A esto es debido el insoportable hedor de las calles de la Seo, que causan náuseas á los forasteros y repugnancia á los vecinos de la misma. (...). Las casas todas están cubiertas por tejas y pizarras como las de todas las poblaciones frías y expuestas á grandes nevadas, teniendo el suficiente declive para que las nieves no se acumulen en cantidad excesiva. La falta de canalones en las casas hace que las aguas pluviales vayan á parar al centro de las calles, haciendo imposible el tránsito por las mismas los días de lluvia”⁸⁹.

⁸⁷ *Ibidem*, quadern d'acords municipals de 1826. Sessió del 2 de gener de 1826.

⁸⁸ PRAT, Llorenç: *La Catalunya rància. Les condicions de vida materials de les classes populars a la Catalunya de la Restauració segons les topografies mèdiques*. Barcelona, Altafulla, 1996.

⁸⁹ LLORENS Y GALLARD, Ignacio: *Topografía médica de Seo de Urgel*. Barcelona, 1886, pp. 23-25. Aquesta topografia, indispensable per conèixer la vida de la Seu d'Urgell al segle XIX, es troba “amarada d'un anticlericalisme arravatat que el porta a redactar alguns dels paràgrafs més divertits i alhora discutibles en la seva objectivitat”. Llorenç Prats, “La tradició higienista i les topografies mèdiques pirinenques”. *Nàbius. Dossiers de cultura pirinenca*. Consell Cultural de les Valls d'Àneu- Pagès Editors, Lleida, 2005, ps.

Unes preocupacions que, ocasionalment, eren compartides també per l'estament castrense, preocupat per la salubritat de la guarnició estacionada, per al qual la imatge malsana de la Seu d'Urgell distava molt del que podia ésser realment una "ciutat civilitzada". Així ho manifestà, el juny de 1834, el govern militar de la plaça en blasmar "*la falta de cumplimiento á las leyes sanitarias*" dels veïns, sobretot pel que fa al perjudicial hàbit de treure en qualsevol moment els fems dels corrals als carrers, "*dejándolo (el estiércol) en el mismo sitio todo el tiempo q^e les da la gana, inficionando la admosfera de tal modo, q^e es imposible q^e en la próxima estación del verano no fomente enfermedades contagiosas*"⁹⁰. Una actitud que, pel que veiem, estigué lluny d'eradicar-se completament ja que l'any 1876, una vegada reconquerida la ciutat per les armes liberals, el nou govern militar observava escandalitzat com es permetia en general la cria dels porcs a les cases, fet que provocava considerables amuntegaments de fems "*que despiden miasmas deletéreos é insalubres*", o bé cridava l'atenció sobre l'estat de l'aigua procedent de les fonts públiques, la qual era transportada a la ciutat per canals o sèquies que "*se rompen por el mal uso que de ellos se hace inundando el único punto que tiene esta población donde el soldado puede dedicarse á su instrucción*"⁹¹.

Les defecacions del bestiar domèstic esdevenien, de fet, una part del problema de la insalubritat urbana, ja que aquelles coincidien amb les pròpies evacuacions humanes, fet que podia accentuar les queixes comunitàries. El 1815, Gaietà López, com a procurador del Capítol catedralici, instava la intervenció del govern municipal per tal d'esbrinar si dues comunes de cases particulars eren les causants de la filtració

69-76 (la citació correspon a l'última pàgina). D'altra banda, un testimoni similar al descrit ens el dona, pocs anys després, el metge empordanès Cristòfol Fraguinals en observar els carrers mal empedrats, estrets "*y per lo general bruts*" que dominen la ciutat ("*Excursió a Bagà, la Cerdanya, la Seu d'Urgell, Andorra, Sant Joan de l'Herm y Castellbò*". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 46, novembre 1898, p. 277).

⁹⁰ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1834. Comunicació del govern militar de la Seu d'Urgell al consistori de la ciutat (5 de juny de 1834).

⁹¹ *Ibidem*, correspondència. Any 1876. Comunicació del governador militar de la plaça, Urbano del Pino, dirigida a l'alcalde de la ciutat (7 de juny de 1876).

d'immundícies sobre el celler de la casa que habitava el canonge Egea. Tal com s'explicava a la denúncia, a la claveguera del citat canonge anaven a parar les dues comunes indicades, sobretot la de la casa de Salvador Macià (cal Serret), *“por cuya causa llenándose con poco tiempo la cloaca de imundicias, es menester soportar un grande gasto, no solamente el cabildo si que también las casas circumbecinas para limpiarla, y repararla las varias veces en cada año, sin contar con la gravíssima incomodidad que precisamente debería causar la ediondez de la misma todas las veces que se abiese y limpiase, puesto que no pasa ni puede pasar por dicha cloaca ningún caño de agua que arrastre las inmundicias depositadas en ella, hasta el Alvañal ô Cloaca madre que pasa por la calle mayor”*. Pel que es veu, la claveguera afectada, construïda només amb la finalitat de recollir les aigües brutes de les aigüeres de les cases veïnes, era molt estreta (uns dos pams i mig) i, per tant, no tenia la suficient capacitat per arrossegar tantes deixalles⁹². Dos anys després, el 1817, amb el compromís de pagar les despeses derivades de l'obra, el Capítol catedralici s'adreçà a les autoritats municipals perquè li permetessin cobrir, al carrer de Santa Maria, la part de la sèquia que anava des de la cantonada de Guillem Bous fins a la casa on residia el canonge Geroni Brach, la qual, situada en el tram final dels porxos, tenia una petita capella dedicada a Sant Roc. El consistori accedí a aquesta petició en el benentès que, per precaució, *“los agujeros con cubierta, vulgo trapas, que se dejen en el decurso del conducto para sacar agua con motivo de algun incendio y demás q^e convenga á la Ciudad sean capaces para entrar p^r ellos un caldero regular y á cada uno de los mismos se le ponga una regilla de hierro gruesa, y en la forma correspondiente á costas del mismo Cabildo para detener todo embarazo en el curso de la agua y limpiarse con facilidad”*⁹³. El juny de 1851, observem

⁹² ACU. Calaix Capítol i Ciutat (II). Núm. 62. *Traslado del Visorio instado por parte de Illmo Cabildo de esta Ciudad contra Ant^o Campmajor, y casa Serret de la misma sobre extraher las letrinas que de estas dos casas dan á la cloaca de la calle llamada del Senallé del Carme* (31 de maig de 1815).

⁹³ Emparant-se en aquesta resolució, el govern consistorial també resolgué cobrir, a iniciativa pròpia, tot el que restava de la sèquia de Santa Maria, és a dir, *“desde en frente la Casa de Mariano Fretó, vulgo Solsona, hasta la de los herederos de Cellerá que confina con el Callejón del Matadero Público de Carnes”*, i alhora manar que els diversos particulars fessin el mateix amb els conductes de les aigüeres que, des de casa seva, hi anaven a parar, *“de modo q^e no filtren ni causen humedad en la Calle, ni inmundicia de formidat al Público”*. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1816-1820). Sessió del 13 de març de 1817.

també que els veïns del carrer de la Panistrella van recórrer a les autoritats municipals perquè prohibissin la comuna que havia construït el confiter Joan Baptista Alsedà en la seva casa del Carrer Major, la qual desguassava directament en el canal que travessava aquell carrer, on circulava poca aigua, *“pues de permanecer en dicho punto es más que probable que infectaría toda aquella calle, mayormente en la estación de calor en que nos hallamos”*⁹⁴.

Encara a principis del segle XX, els informes redactats per la Junta municipal de Sanitat denunciaven amb duresa les lamentables condicions higièniques que afectaven, àdhuc, els principals edificis públics de la ciutat. Un informe de 1902, elaborat arran de la inspecció de Salvador Bertrand, professor veterinari, i Manuel Zamarriego, farmacèutic, no podia ésser més descoratjador al respecte: hom deixa constància, per exemple, com el nou Seminari conciliar *“contiene los depósitos de materias excrementicias con comunicación directa al interior del establecimiento y ventilación al exterior por medio de aberturas, que carecen dichos depósitos en su interior de corriente de agua”*; l’edifici que englobava el jutjat i les presons era considerat, al seu torn, com un veritable focus d’infecció, amb latrines comunicant amb l’interior i sense ventilació suficient per absorbir la fetor. Observacions similars reunien els hostals, fondes, cafès i, àdhuc, el recent construït Centre Obrer: el concorregut Hostal de la Cerdanya tenia *“un depósito común de materias excrementicias situado al interior de una cuadra, cuyos gases amoniacales han de ser necesariamente respirados por el público”*; en ple centre urbà, la comuna del cafè Patalín es trobava situada en un costat de l’escala central, *“con la que comunica por medio de una puerta, y además de presentar una humedad exuberante y deficiencia de ventilación, carece del agua necesaria para arrastrar todos los materiales perjudiciales á la salud del público”*⁹⁵. Paral·lelament, els edificis castrens o destinats a ús militar tampoc no escapaven d’aquesta crítica situació: un ofici del mateix govern militar de la ciutat, datat el 1873, instava al consistori la immediata provisió d’unes 10 cargues de cal per tal de blanquejar i condicionar

⁹⁴ *Ibidem*, llibre d’actes municipals (anys 1848-1853). Sessions del 12 i 23 de juny de 1851.

⁹⁵ *Ibidem*, Junta local de Sanitat (1804-1906). Informe de Salvador Bertrand Sirvent (14 de març de 1902).

adequadament la caserna instal·lada a l'antiga Casa dels Jesuïtes, que es trobava en aquell moment infestada de xinxes⁹⁶.

Era un fet generalment quotidià –tal com ho reflecteixen les actes municipals, que es queixaven de l'actitud d'indolent deixadesa dels habitants– que es llencessin sovint als carrers i places les aigües brutes des dels balcons i les finestres, l'acumulació de fems i el lligament i l'estada de mules i ases. Davant de l'amenaça de la propagació del còlera, l'any 1854 la Junta de Sanitat local ordenà la immediata sortida dels porcs de les corts establertes dins de les mateixes cases de la ciutat –vistos com “*el principal foco de la infecció de la salut pública*”– per tal d'instal·lar-los en pletes o corralines situades a les eres dels afores⁹⁷. Així mateix, hom aprofitava l'aigua de la sèquia urbana central –o *reguera* major pública– per tal de remullar-hi la palla i netejar-hi la roba, les herbes, les pells i àdhuc les comunes: les deixalles de brutícia, del mercat, del menjar de les persones i dels animals i, en general, de tota efluència humana acostumaven a donar a la sèquia, en determinats trams del seu recorregut, una forta i apegalosa sentor de putrefacció, en la qual estaven implicats tots els sectors socials.

El consistori no tenia a penes mitjans per lluitar contra aquestes pràctiques que afectaven la salut pública, tret de fer-se ressò de puntuals queixes per tal de combatre, amb més retòrica que no pas fets, la contaminació de l'aigua destinada al consum de la població, com ara la denúncia presentada l'any 1864 en què hom blasrava l'actitud dels propietaris de les finques compreses des de la partida del Firal fins als Graus de Parrota, entre la sèquia major pública i el camí d'Andorra, car “*al regarlas derivan las aguas sucias sobre la acequia que abastece las fuentes ensuciando el agua potable*”⁹⁸. La situació d'insalubritat devia arribar a ésser tan greu que l'any 1869 el mateix govern municipal, presidit per l'advocat Antoni de Moner, es va veure forçat a establir, almenys, una limitació horària –compresa entre les deu de la nit i les cinc de la matinada– que

⁹⁶ *Ibidem*, correspondència. Any: 1873. Ofici del govern militar de la Seu d'Urgell adreçat al consistori de la ciutat (30 de juny de 1873).

⁹⁷ *Ibidem*, lligall Sanitat (1801-1938), 878-883. Carpeta de la Junta de Sanitat local (1804-1906). Sessió del 10 de setembre de 1854.

⁹⁸ *Ibidem*, llibre d'actes municipals (1862-1864). Sessió de l'1 de setembre de 1864.

prohibia tota mena d'abocaments a la ciutat, *“con especialidad prohibir se aten caballerías en las calles y plazas, y todo lo demás que se juzgue conveniente, exigiéndose las multas sin contemplación y bajo la responsabilidad de los dependientes del municipio”*⁹⁹.

En la seva part final, a Soldevila, on hi havia una de les principals portes de la ciutat, la sèquia pública exercia pròpiament de claveguera. De fet, aquest reg o canal permetia endinsar-nos en la ciutat, pràcticament des de l'entrada, a Capdevila, fins a la sortida, l'esmentat portal del barri de Soldevila (o de Tredós), lloc on hi havia l'escorxador públic (el maell). El portal de Soldevila menava cap al pont de fusta de la Palanca, sobre el Segre, situat a l'extrem sud-est de la ciutat, ja fora de la muralla. D'altra banda, l'estat de la qualitat dels dos rius s'allunyava de la imatge idíl·lica d'aigües cristal·lines enmig de la frondositat ufanosa del paisatge pirinenc. Tot i que la pràctica de la pesca esdevenia també un recurs econòmic, eren freqüents les queixes que denunciaven el caràcter d'abocador de brutedat que solien prendre el Segre i la Valira, les aigües dels quals servien per al consum de la població. Efectivament, hom aprofitava, sense gaires miraments, aquestes aigües per netejar-hi els budells dels peixos i del bestiar sacrificat i, àdhuc, per llençar-hi animals morts. El mateix consistori municipal, fent-se ressò d'aquesta preocupació, delegava les corresponents tasques d'inspecció a l'anomenat *comisario de vigilancia* (generalment un regidor) i al caporal dels mossos d'esquadra¹⁰⁰. El ja citat metge Ignasi Llorens, queixós del neguit que li provocava la *“proverbial desidia de los urgelitanos”*, descrivia de manera prou explícita en la seva *Topografía médica com “la descomposició de sustancias orgánicas da lugar al desarrollo de miasmas infecciosos”*:

⁹⁹ *Ibidem*, llibre d'actes municipals (1868-1870). Sessió del 12 de maig de 1869.

¹⁰⁰ Així, per exemple, un ban de l'ajuntament de la Seu d'Urgell, amb data 22 d'agost de 1861, feia públic en aquell moment que *“no ecsisteix ja lo motiu de alarma, perquè los habitants de esta Ciutat dexan de usar ab confiansa del agua que afluix per los Regers de la mateixa, per cuant se ha practicat un regonexement al riu Balira, y tot ell ha quedat enterament limpio de animals inmundos”*. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Edictes i pregons, 143.

“Las aguas destinadas al consumo proceden del Valira y del Segre, y en las aguas de estos ríos existen evidentemente los gérmenes infecciosos ó al menos buena cantidad de ellos. Existe la malhadada costumbre en los pueblos ribereños, de echar al río los animales muertos y gran parte de las inmundicias de las poblaciones. Desde Andorra á la Seo las aguas del Valira recogen las inmundicias de nueve pueblos, y las aguas del río Segre desde Puigcerdá á la Seo recogen las de unos cuarenta pueblos”¹⁰¹.

3.6. L’habitatge urbà

La consulta dels llibres notariais ens facilita, alhora, tenir una idea més precisa de les característiques que presentaven els habitatges del nucli urbà (ocasionalment parcel·lats per tal d’allotjar-hi més gent), molts dels quals conservaven l’associació botiga (o taller)-estable (i, de vegades, també celler). L’any 1816, de cara a la lluitació o quitació d’un censal de 300 lliures, amb la seva corresponent pensió d’unes 9 lliures anuals, el pagès Jaume Cava decidí vendre al matrimoni format per Ramon Sala, també pagès, i Maria Arnau el tros corresponent *“al tou del Estable”* d’una casa pròpia del convent de les monges de l’Ensenyança, al qual s’afegí també un dels dos estables que tenia l’esmentada casa. En aquest cas, els compradors podien construir una escala per pujar a la part venuda de la casa, *“commensanla en dit Estable, (...) y continuanla fins al primer pis, encara q^e se hagués de pendrer una petita porció de la dita casa, que queda del venedor”¹⁰²*. El 1831, Maria Nogués, en representació del seu marit absent, vengué a carta de gràcia per unes 90 lliures a la vídua Maria Fusté *“tota aquella Botiga petita de la Casa Principal, la cuina y cuarto de la casa anomenada petita cerca de la Casa Principal, y un estabiet petit y un pis de dita caseta”*, tot situat al carrer del Cèsar i afrontant a llevant amb la casa de la pròpia venedora¹⁰³. L’any següent, la vídua Maria Rabassa i el seu fill, el metge Francesc Bernatjuan, vengueren al també metge

¹⁰¹ LLORENS Y GALLARD, Ignacio, *Topografía médica*, ob. cit., p. 79.

¹⁰² ACA. Protocols notariais de la Seu d’Urgell. Notari: Josep Marquès. ACA-N-V-764 (27 de desembre de 1815 – 18 d’octubre de 1816). Escripura notarial del 15 d’abril de 1816.

¹⁰³ *Ibidem*, notari: Esteve Gual. ACA-N-V-837 (1)(30 de desembre de 1830 – 22 de desembre de 1831). Escripura notarial del 14 de gener de 1831 (folis 11-12).

Bonaventura Barril, per unes 1.000 lliures, el segon pis d'una casa situada a la plaça de Sant Domènec, amb les seves entrades i eixides per la porta i escala principal, així com la facultat *“de pendrer lo sol, y estendrer roba en lo solar, com y també un beixell en lo Sellar per posari vi corresponent al gasto del any per la sua família, tot de la referida casa”*¹⁰⁴.

El 1833, el notari Lluís Dalmau de Baquer arrendà a favor del matrimoni format per Pere Sanginés i Maria Ubach *“tota aquella Botiga y mitat de un Estable contiguo á ella”* per un preu total de 54 lliures, les quals parts representaven la meitat de la casa que els referits cònjuges tenien a la plaça del portal de Tredós (o de Soldevila)¹⁰⁵. Davant de notari, l'any 1858 el pagès Isidre Clari vengué al matrimoni format per Antoni Damià i Maria Tor determinades estances o peces de la casa que tenia entre els carrers de Sant Agustí i de la Font: *“Una sita en el piso del plano terreno, que tiene una puerta que hace frente al edificio que ha sido convento de San Agustín, y hoy es Hospital, y que el vendedor se obliga á arreglar y hacer en ella las obras necesarias para que, antes de transcurrir los treinta días siguientes al de hoy, pueda servir de cocina; la mitad del establo que en el mismo plano terreno existe, y recibe luz y tiene puerta frente al citado exconvento, y á cuyas puestas los compradores tendrán las entradas y salidas por la parte de la calle de la Fuente; un cuarto en el primer piso de dicha casa que tiene ventana también frente al mencionado exconvento de San Agustín, y al que se entra, subiendo la escalera que arranca cerca la puerta que la mencionada casa tiene en la calle de la Fuente, y sale frente del referido cuarto; y finalmente el derecho de servirse los compradores, al igual del vendedor y su familia, del solar ó azotea de la indicada casa que se encuentra debajo el tejado de ella”*¹⁰⁶.

¹⁰⁴ *Ibidem*, notari: Esteve Gual. ACA-N-V-837 (2) (29 de desembre de 1831 – 20 de desembre de 1832). Escriptura notarial del 13 de febrer de 1832 (folis 26-28).

¹⁰⁵ AHL. Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Josep Marquès. S-869. Any 1833. Arrendament de la botiga i la meitat de l'estable d'una casa, situada a la plaça del portal de Tredós, als cònjuges Pere Sanginés i Maria Ubach (25 de juny de 1833).

¹⁰⁶ *Ibidem*, notari: Lluís Dalmau i de Baquer. S-891. Any 1858. Venda de diverses peces de la casa d'Isidre Clari al matrimoni Antoni Damià i Maria Tor (1 de juny de 1858).

Per la seva part, el notari Joan Cervós, un dels ciutadans prominents de la segona meitat del segle XIX, tingué també la seva residència en una d'aquestes cases d'aparença rústega, tal com s'observa en el contracte d'arrendament, signat l'any 1861 per un període de deu anys, amb el canonge Andreu Casanovas, pel qual el primer passa a habitar amb la seva muller, Andrea Granados, "*todo el primer piso y entresuelos con su tienda, estancias y establo de aquella Casa sita en esta Ciudad y calle de Capdevila, señalada de número primero*"¹⁰⁷. Un any després, els citats consorts, força endeutats, es veieren obligats a concedir, per un període de quatre anys, a Josepa Roca, muller d'Antoni Martí, el tercer pis de la mateixa casa del carrer de Capdevila, tret de l'estança la porta de la qual donava directament a l'escala. Pel que es veu, Josepa Roca els havia deixat en préstec una suma considerable, unes 600 lliures, que els cònjuges deutors prometeren tornar-li en el referit termini de temps, els quals li cediren l'ús d'aquella part de la casa com a forma de pagament dels interessos d'aquella quantitat de diners¹⁰⁸.

No és aquí el lloc d'exposar totes les etapes històriques de l'habitatge social de la ciutat, però sí que podem establir, a partir de la documentació notarial conservada, una imatge de l'habitatge urbà que, pel que fa a la Seu d'Urgell, concentra determinades característiques o patrons constructius comuns. A partir d'un origen rural, la majoria de les cases adquiriren la tipologia a partir de la casa popular barroca (segles XVII i XVIII), oberta al carrer a través de porxades. En funció de la lògica, ja esmentada, de màxim aprofitament de l'espai urbà, les peces dels habitatges de mitjan segle XIX formaven, en conjunt, un habitacle de gran funcionalitat per a les necessitats i la vida del moment. A la planta baixa, hi havia l'entrada, situada com hem vist sota els porxos, amb una porta per la qual s'accedia, a través d'una escala, a les diferents estances del pis o pisos superiors. La planta baixa, a més, ens indica el treball dels residents o estadants de la casa: els pagesos i els jornalers hi tenien l'estable o la corralina, amb algun porc per a la despesa de la casa i els animals propis del treball del camp, els menestrals llurs obradors

¹⁰⁷ *Ibidem*, notari: Joan Baptista Juer i Guarda. S-892 (anys 1860-1863). Arrendament del canonge Andreu Casanoves d'una casa a favor del matrimoni format per Joan Cervós i Andrea Granados (12 d'octubre de 1861).

¹⁰⁸ ACA. Protocols notarians de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Baptista Juer i Guarda. Manual ACA-N-V-935 (2 de maig de 1862 – 10 d'octubre de 1862). Reconeixement del deute de 600 lliures entregades per Josepa Roca al matrimoni Joan Cervós i Andrea Granados (6 de maig de 1862).

i els comerciants les botigues. Al primer pis, la cuina-menjador, amb el foc a terra, una pica de pedra, un armari reixat i encastat a la paret, la taula i l'escó com a senzill mobiliari familiar, així com el mateix rebost sota l'angle de l'escala; també hi sol haver l'habitació dels pares com alcova, el llit amb alguna cadira, una senzilla caixa de núvia i un armari també obert o encastat en la paret. El segon pis és format bàsicament pels dormitoris dels fills. Els espais interiors dels habitatges se solen compartimentar per guanyar o encabir-hi més habitacions, alhora que hi ha la necessitat de llum i ventilació, cosa que explica l'aparició dels balcons a la façana.

El màxim aprofitament de l'espai també s'observa en el fet que algunes cases han convertit la part alta en un pis, destinat a altres famílies¹⁰⁹, o tenien també un cup o tina en la mateixa planta baixa. A més, la majoria de la gent tenia la comuna a casa, amb desguàs directe a la reguera que passava pel mig del carrer (Major, dels Estudis, de Santa Maria o dels Canonges, de l'Escorxador). Algunes cases, també, tenien pou o sínia per guardar-hi l'aigua recollida de les teulades. L'inventari dels béns de Magdalena Vila, vídua del pagès hisendat Pau Galí, realitzat el 1848, reflecteix de forma paradigmàtica la culminació del model constructiu al·ludit: aixecada al Carrer Major, la casa té dos pisos –el primer amb una habitació gran, o “*cuarto principal*”, i un “*cuartet*”, i el segon també amb el seu corresponent “*cuarto*”– i un celler que conté una tina de cabuda trenta cargues de vi, a més de cinc bixells que sumen, entre tots, unes altres 67 cargues; la grandària de la casa, a través de successives ampliacions, obeeix a l'estatus social de la pagesia benestant amb arrels urbanes, cosa que explica el trasllat de l'estable –un cavall, dos bous petits i dos porcells– a la *caseta* del carrer de Sant Agustí.

3.7. L'evolució demogràfica

Respecte a l'evolució demogràfica de la ciutat, les brutals oscil·lacions definiren les constants vitals de la trajectòria poblacional durant la primera meitat del segle XIX. El creixement del vuit-cents restà aturat sobtadament per les crisis finiseculars i la Guerra del Francès. Les crisis de començaments del segle XIX, que vingueren determinades per una crítica conjuntura agrària i industrial, s'entrecavalcaren amb la

¹⁰⁹ MAJORAL, Roser: *Aspectos urbanos*, ob. cit., p. 37.

Guerra del Francès, els problemes de proveïment, la destrucció de conreus o llur abandó per manca de braços. En els anys catastròfics de fam generalitzada, la ciutat esdevingué escenari de robatoris i atacs a la propietat. Hem de tenir en compte que els recomptes de població de la primera meitat del segle XIX presenten greus problemes de fiabilitat a causa d'omissions i ocultacions.

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ A LA SEU D'URGELL AL LLARG DEL SEGLE XIX

<u>Any</u>	<u>Veïns</u>
1819	541
1827	541
1830	304
1842	425
1853	669

<u>Any</u>	<u>Habitants</u>
1827	2.630
1830	1.313
1832	1.042
1842	2.899
1843	2.700
1853	2.779
1860	2.966
1877	2.392
1887	3.083
1897	2.803
1900	3.044

Font: Vicente de Frígola, *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña, corregimientos y subdelegaciones en que se halla dividido*. Barcelona, Imp. de la Viuda é Hijos de Don Antonio Brusi, 1824. Sebastián de Miñano, *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal*. Madrid, 1827. Vol. VIII, p. 214; Juan Bautista Galobardes, *Cataluña en la mano*. Barcelona, Imp. de los hermanos Torras, 1831; *Diccionario geográfico-universal, dedicado a la Reina Nuestra Señora*. Barcelona, Imp. de José Torner, 1833. Tom VIII, p. 870; Adriano Balbi, *Compendio de Geografía Universal redactado bajo un nuevo plan, con presencia de los últimos tratados de paz y los descubrimientos más recientes*. Madrid, Imp. de D.J.F. Palacios, 1843, p. 336; Pascual Madoz, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Vol. XIV. Madrid, 1849, p. 176; Lucas Alamán, *Diccionario universal de historia y de geografía*. Vol. 7. México, Imp. de F. Escalante y C^a, 1855, p. 408; censos oficials de 1860, 1877, 1887, 1897 i 1900.

Les conseqüències de la guerra i dels conflictes civils, els estralls epidèmics i les crisis de subsistències dels dos primers decennis del segle XIX afectaren negativament la població urgel·litana. Aquestes circumstàncies desfavorables s'afegiren a les pròpies dificultats per beneficiar-se del redreçament econòmic i demogràfic que reprengué el país després de la Guerra del Francès. A grans trets, l'estancament poblacional situa l'Alt Urgell entorn d'uns valors mínims durant la primera meitat del segle XIX, un fet que, present també en d'altres zones de muntanya (el Solsonès, la Vall d'Aran), es troba

estretament relacionat amb la baixa densitat demogràfica que presenten, en general, les comarques pirinenques lleidatanes, on el predomini rural és aclaparador. D'altra banda, l'anotació de les dades demogràfiques no escapa de certes disparitats o contradiccions, ja que no s'estableix un paral·lelisme entre les xifres dels veïns i les dels habitants. Així, mentre que el text de Galobardes dona, el 1830, uns 3.308 veïns i 10.290 habitants a la comarca urgel·litana, l'obra de Madoz –basada en els recomptes de les matrícules cadastrals de 1842– ofereix una sensible disminució del nombre de veïns (reduïts a 2.434) però, en canvi, un significatiu increment del d'habitants (uns 13.331). A més, respecte a la capital comarcal, Madoz situa la Seu d'Urgell gairebé en el llindar dels 3.000 habitants, molt lluny dels 1.313 de Galobardes –xifra sens dubte infravalorada– i per sobre d'altres localitats pirinenques com Puigcerdà i Ripoll. Així doncs, en els dotze anys compresos entre 1830 i 1842, observem que l'Alt Urgell hauria perdut uns 874 veïns i, en canvi, guanyat uns 3.041 habitants, una irregularitat que accentua la nostra prevenció a l'hora d'analitzar les dades¹¹⁰.

El 1830, segons Galobardas, sembla reflectir una forta davallada dels efectius poblacionals –gairebé la meitat– en relació a la xifra que dona el *Diccionario* de Miñano de tres anys enrere. Nogensmenys, la magnitud d'aquesta davallada apareix força matisada en el qüestionari manat a realitzar, precisament l'any 1830, per la Direcció General de propis i arbitris del Regne, que atorga a la ciutat uns 409 veïns, cosa que ens donaria una població situada entorn dels 1.800 habitants.

Sigui com sigui, l'estagnació poblacional al llarg d'aquest segle és el tret distintiu de l'evolució demogràfica, aspecte que ha menat a incloure la Seu d'Urgell dins el paradigma de les 38 ciutats espanyoles “adormecidas”, les quals, “sin ser capitales de provincia, pueden ser calificadas de urbanas en el siglo XIX, por lo que quedaba de ellas de un pasado más o menos reciente”. Aquest passat remet a la importància que havien assolit localitats com Vic, Solsona, Tortosa i la Seu d'Urgell com a seus episcopals amb

¹¹⁰ IGLÉSIES FORT, Josep: “Indagaciones sobre la población de Cataluña en la primera mitad del siglo XIX”. *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*. Vol. XXXVII, núm. 14. Barcelona, 1967, pp. 33-37

llurs corresponents seminaris¹¹¹. Certament, la Seu d'Urgell era una ciutat imperfecta en el sentit etimològic d' "acabada" o "completa", perquè era ben lluny d'assolir la plenitud evolutiva a causa del seu estancament secular i els permanents lligams rurals, una consideració que, d'altra banda, es pot fer extensible a tota la província de Lleida en general, l'increment demogràfic de la qual fou, en primera instància, conseqüència directa del creixement agrari extensiu¹¹². L'aparença grisa i poc falaguera de la ciutat urgel·litana, que semblava no avenir-se amb la noble i èpica traça que li havia marcat el destí, era una realitat que corprenia els mateixos coetanis, tal com restà fixada en un eloqüent testimoni de finals del segle XIX:

“La Seo de Urgel es una pequeñita población, que no contará acaso 3.000 habitantes, situada en un hondo y feracísimo valle que forman los montes Pirineos al Norte de la provincia de Lérida. (...) La población es de un aspecto triste, pobre y lugareño: nada de la blancura alegre, de la construcción airosa y de la vida risueña que tan bien parecen en otros pueblos de menor importancia.

A pesar de estas condiciones de pequeñez é inferioridad, muchas poblaciones hay en España, ricas y crecidas, de 15 á 20.000 habitantes, que no son tan nombradas y conocidas como La Seo de Urgel. Su nombre y su fama son debidos sencillamente á ser cabeza de partido, sede episcopal, plaza fuerte fonteriza de bastante consideración, teatro muchas veces de nuestras discordias armadas, y, en suma, capital militar, eclesiástica, civil y judicial de la extensa, aunque

¹¹¹ RUEDA, Germán: “Caracterización y clasificación de las ciudades españolas” *Urbes*. Universidad de Cantabria. El mateix autor en destaca alhora el caràcter semirural, en no assolir els 5.000 habitants en tot el segle XIX, i la presència de mercat d'àmbit comarcal o provincial, “pero, paradójicamente, lo que se vende y compra como los que venden y compran, proceden más bien de los pueblos cercanos que se trasladan, semanalmente, a la «ciudad» y que, en cierta manera, le dan vida”. RUEDA, Germán: “¿Dónde vivían los españoles del siglo XIX? Ciudades y pueblos”. *Homenaje a D. José Luis Comellas*. Universidad de Sevilla, 2000, pp. 201-224 (la citació correspon a la pàgina 211). El prevere Joan Corts subratllava precisament, com a elements dominants, el caràcter levític i castrense d'una ciutat que, en ésser tan poc poblada, “le dan un aspecto totalmente distinto de las demás poblaciones de la provincia”. CORTS, Juan: ob. cit., p. 25.

¹¹² CASALS BERGÉS, Quintí: *Canvi econòmic i social en el pas de l'Antic Règim a l'estat liberal: Lleida en la primera meitat del segle XIX*. Universitat de Lleida, 1999, p.32

pobre, montañosa y olvidada comarca que ocupa la mitad se(p)tentrional de la provincia de Lérida"¹¹³.

Josep Zulueta també veia la ciutat com una reminiscència medieval, *"una supervivencia del pasado"*, els trets moderns de la qual procedien, paradoxalment, de la intervenció eclesiàstica (la construcció del Seminari i la façana del palau episcopal):

*"El resto parece coetáneo de la catedral, fábrica bizantina del siglo IX. Las calles, angostas por lo general, empedradas de agudos guijarros y no nada limpias á pesar del arroyo que corre por el medio en algunas de ellas. Las casas altas, de grandes aleros que proyectan sombra en fachadas algo más cubiertas de las capas sombrías obra del tiempo que del revoco ó el enjabelgo. Como no sea en días de mercado, días en que la pueblan los comarcanos, sólo se encuentran arriba y abajo de los pórticos bajos y espaciosos, militares que se resignan á vivir en la Seo como desterrados y gente curial poco apremiada por los negocios. Nada sorprende tanto al forastero como ver en tiempo de la vendimia que se pisan las uvas á la entrada de muchas casas ó bien contemplar como se sube la hierba y la paja á lo alto de las casas (cuyos bajos ocupan establos y corrales), pues en no pocas sirve de pajar la azotea dispuesta para ello. Recuerdo vivo de aquellas edades en que se encerraba la cosecha en las ciudades al abrigo del Castillo símbolo de la fuerza, á la sombra de la Iglesia, símbolo de la disciplina que dominava todas las voluntades"*¹¹⁴.

A ulls del visitant forà, doncs, costava molt de creure que la ciutat urgel·litana era també una seu episcopal de llarga tradició històrica, *"no por su extensión tan exigua, que en muy corto tiempo se atraviesa en todos sentidos, ni por el número de sus*

¹¹³ MARTÍNEZ MIER, Julián: *Memoria sobre la fundación y origen de la ciudad de la Seo de Urgel*. Tortosa, 1884, p. 9. Observem com aquesta impressió urbana tan pobra o penible perdura fins ben entrat el segle XX: "A todos ha parecido imposible que nombre tan resonante en la historia de la Cataluña medieval y hasta en la España del pasado siglo, tuviera tan reducido escenario y no produjera a su vez un grupo urbano más proporcionado a la altura cultural, política y militar alcanzada". MALAGELADA, José Mº: "La Seo de Urgel, capital espiritual de los Valles de Andorra". *Diario de Barcelona de avisos y noticias*, Barcelona, 9 de novembre de 1945, p. 20.

¹¹⁴ ZULUETA, Josep: "El Capsí y la Seo de Urgel". *La Ilustración. Revista hispano-americana*. Barcelona, núm. 357, 4 de setembre de 1887, pp. 2-7 (la citació és de la pàgina 3).

habitantes que escasamente llegan á tres mil”, sinó sobretot per la imatge rústica, lúgubre i àdhuc repulsiva que oferia¹¹⁵.

¹¹⁵ M. Ll. y A., “Recuerdos de una excursión a la Seo de Urgel”, a *Semanario de Palamós. Periódico ilustrado*. Núm. 164, 18 de novembre de 1886, p. 371. El nostre autor, doncs, no s’està pas de censurar la manca absoluta de salubritat i neteja pública: *“Enteramente descuidado está tan importante ramo, y tan repugnante es la incuria que en algunos puntos se nota, que si D. Quijote y Sancho recorrieran la población y acerca de la suciedad de ciertas calles debatieran, de seguro el primero repitiera aquel famoso peor es menearlo. Y probable es también que si, pasando cerca de aquellas sucias casas cuya entrada sirve de pocilga ó estercolero, vieran que alguno de sus habitantes se registra el cuerpo, el socarrón escudero echaría su cuarto á espadas diciendo que en él puede encontrar algo y aun algos”*.

4. LES COMUNICACIONS

4.1. Introducció

Poques qüestions referides a la història de l'Alt Urgell han tingut un tractament tan recurrent i carregat de tòpics com el problema de la incomunicació i l'aïllament comarcal respecte als grans eixos viaris del país. L'existència de camins és un tret inherent a la presència humana en un territori, ja des de temps immemorials, de manera que la formació i desenvolupament de les vies de comunicació són considerats com un dels signes més visibles del nivell d'organització d'un territori i, consegüentment, del progrés dels pobles. Per a la major part de les ciutats, viles i pobles que compten amb un dens passat històric, la importància espacial i social d'aquest passat és encara un fet que es troba present en la conformació del territori (l'estructura agrària, les formes de poblament i, evidentment, l'establiment d'una xarxa de comunicacions), car molts segles de civilització rural hi han deixat una profunda empremta de la qual deriva un paisatge humanitzat.

La circulació terrestre de passatgers i de mercaderies s'ha realitzat en funció de les condicions físiques del medi i del desenvolupament de la tècnica, sense menystenir la facilitat o dificultat d'integració en un sistema general d'intercomunicacions, així com la influència d'una situació geogràfica –central o perifèrica– respecte dels grans corredors històrics de pas. De bell antuvi, els cursos fluvials, les valls, les collades i les veredes o carreranyes per on transitava el bestiar¹¹⁶, juntament amb les necessitats humanes de relació social, de localització, d'explotació dels recursos i de control del territori, han determinat el traçat de la xarxa de comunicacions per terra del país. El perfil que han tingut els camins s'ha trobat condicionat –gairebé emmotllurat– per les

¹¹⁶La relació entre el desenvolupament de la vila d'Artesa de Segre (la Noguera) i la pràctica de la transhumància constitueix un exemple alligonador, entre molts d'altres, car trobem documentat "el camí de les Andorranes", que sortia de Ponts i resseguia el riu Senill. Certament, el nom evoca el moviment estacional dels ramats procedents del Pirineu vers les pastures d'hivern dels plans d'Urgell i del Segrià. Vid. LLADONOSA I PUJOL, Josep: *Història d'Artesa de Segre i la seva comarca*. Ajuntament d'Artesa de Segre, 1990, pp. 229-232.

valls formades pels grans rius, paral·leles a les quals s'han format les vies més importants.

Hom parla de Catalunya com un país essencialment muntanyós, un “laberint” de grans contrastos¹¹⁷, on “els Pirineus li serveixen de teló de fons, com els Alps ho són per als països provençals”¹¹⁸. En el cas de l'Alt Urgell, cal subratllar la potència del relleu (un 61,2% del territori de la comarca resta entre els 1.000-2.000 m i un 31,2% entre els 1.000-500 m) i la distribució perpendicular dels cursos fluvials respecte de l'eix est-oest de les serralades. Concretament, el Segre, l'afluent més important de la vora esquerra de l'Ebre, des del seu curs per la Cerdanya, s'encaixa en el congost del Baridà per penetrar en la nostra comarca, tot discorrent per la ribera de l'Urgellet, on rep les aigües de la Valira, procedent d'Andorra. El Segre segueix en una àmplia vall pel Pla de Sant Tirs i, tot seguit, trenca transversalment els relleus calcaris del Prepirineu, on forma profunds i estrets talls o gorges (congostos de Trespunts, la Garanta i el Grau d'Oliana), abans d'endinsar-se en els terrenys terciaris poc plegats vers Ponts (la Noguera), on arrenca el canal d'Urgell i el territori s'obre àmpliament a la Depressió Central¹¹⁹.

En aquest capítol tractarem d'entendre la singularitat urgel·litana a partir del plantejament territorial defensat, car darrere de les infraestructures viàries –les presents i les que encara romanien pendents de realització– s'endevina tot un ideari polític i econòmic, ideològicament transversal, que, d'antuvi, formulava determinades estratègies de vertebració del territori, sovint a partir d'una reivindicació secular que reclamava major atenció estatal per a la millora de les comunicacions.

¹¹⁷ VILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona, Edicions 62, 1986 (quarta edició). Vol. I (Introducció al medi natural), p. 230

¹¹⁸ DEFFONTAINES, Pierre: “Introducció: Catalunya a la Mediterrània”, a SOLÉ I SABARÍS, Lluís (dir.), *Geografia de Catalunya*. Barcelona, Edit. Aedos, 1958, vol. I, pp. 17-22.

¹¹⁹ AA.DD., *L'Alt Urgell. Una visió de conjunt*. Volum I. La Seu d'Urgell, 2001, pp. 15 i 25-28.

4.2. L'estat dels camins de l'Urgellet: una perspectiva històrica

De bell antuvi, la vall del Segre ha estat un dels passos practicables que, a través del Pirineu, posaven en contacte la península Ibèrica amb la Gàl·lia. Les dades històriques més antigues es remunten a la dominació romana, però és indubtable que els camins transitats havien estat molt abans aprofitats pels corrents migratoris i pel tràfic ramader. És de suposar que amb anterioritat a l'arribada dels romans ja hi havia carrerades o vies pecuàries –que actuaven com a rutes d'enllaç entre la terra baixa i la muntanya– i una xarxa indígena de camins travessers que comunicava els principals poblats ibèrics entre ells. Els romans aprofitaren algunes d'aquestes rutes i en traçaren de noves, de forma que, per tal de garantir l'explotació del territori o el desplaçament de les legions, les seves calçades significaren la primera veritable xarxa viària, el precedent alhora més antic i més aproximat de l'actual esquema de carreteres que solca el Principat. Així, coneixem l'existència d'una via que unia les planes del Rosselló i del Segrià a través de la vall del Segre¹²⁰, on, pel que sembla, encara es conserven indicis de l'antic camí dels traginers, a l'altura del congost de Trespunts (Organyà), conegut també com el camí de Sant Ermengol¹²¹. La importància de la xarxa viària romana es mantingué vigent fins al segle XVIII, quan es començaren a construir noves carreteres al Principat a redós del creixement econòmic i l'augment poblacional

¹²⁰ Hom parla de l'anomenada *strata conflentana* per referir-se a la via que, arrencant d'Elna, remuntava el curs del Tet i anava a parar al coll de la Perxa; passat aquest darrer indret, la via prenia el nom de *strata ceretana*, la qual vorejava el turó de Llivia fins al "Forat" de la Seu d'Urgell. Vid. VILA, Pau: *Resum de geografia de Catalunya*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia. Institut d'Estudis Catalans, 2003, p. 324; PADRÓ, J.: "Les vies de comunicació romanes al Pirineu català". *5è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 1984, pp. 61-87; SOTO, Pau de, CARRERAS, Cèsar: "Anàlisi de la xarxa de transport a la Catalunya romana: alguns apunts". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núms. 16-17, 2006-2007, pp. 177-191. El darrer segment d'aquesta gran via pirinenca, el comprès entre la Cerdanya i la Seu d'Urgell (*stratam qui pergit ad Civitate usque in Cerdania*), es troba documentat l'any 917. PLADEVALL, Antoni: "Pont de Bar". *Catalunya Romànica*. Vol. VI. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 307.

¹²¹ AA.DD., *L'Alt Urgell*, ob. cit., p. 27.

experimentats, factors que propiciaren el desenvolupament dels intercanvis i, consegüentment, del sistema de transports.

Així doncs, parlar de vies de comunicació en un cas local com el present ens obliga necessàriament a plantejar aquest fet des d'una visió panoràmica més general. De bell antuvi, l'aïllament de la comarca i el seu allunyament de les grans vies de comunicació han condicionat la seva xarxa viària. Tradicionalment, la plana de l'Urgellet, com a unitat geogràfica ben definida, ha estat una cruïlla de camins en el Pirineu català. La Seu d'Urgell, ciutat situada en la confluència dels rius Segre i Valira, exerceix una gran centralitat respecte a la trama viària que articula la dita plana i, ensems, tot el conjunt comarcal. El *prontuario* de Pere Serra i Bosch, qui fou comandant de la companyia de guies del Principat l'any 1808, recull la presència de les principals rutes que, a nivell de Catalunya, havien de servir d'itineraris per al desplaçament de les tropes espanyoles que combatien contra els francesos. Hi trobem indicat el camí de ferradura que anava de Tàrrrega a la Seu d'Urgell, un recorregut que ocupava unes 22 hores, després de passar per Agramunt, Ponts, Oliana, Coll de Nargó, Organyà i Arfa¹²². D'altra banda, el *Diccionario* de Pascual Madoz ens subministra una valuosa informació sobre l'estat físic de la xarxa de comunicacions viàries –camins veïnals de ferradura i carreteres– en la Catalunya de mitjan segle XIX, alhora que deixa entreveure la insuficiència del sistema de finançament vigent –mitjançant arbitris provincials sobre el consum– de cara a la imperiosa construcció de carreteres.

Malgrat la presència d'un trànsit molt actiu de mercaderies, juntament amb la no menys important circulació de passatgers, el vell camí de ferradura, al costat de la sacrificada mula i el laboriós traginer, constituïren la columna vertebral de la xarxa de comunicacions i del sistema de transports del Principat, tal com es desprèn de les

¹²² SERRA BOSCH, Pere: *Prontuario de la mayor parte de los caminos y veredas del Principado de Cataluña*. Barcelona, Imprenta de Agustín Roca, 1814, p. 42. Zamora ens proporciona una descripció ben il·lustrativa de les característiques d'aquest camí en sortir de la vila d'Organyà cap a la Seu d'Urgell: "El camino parece hecho artificial sobre la peña viva, sin que haya disposición para pasar sino en uno u otro paraje los que van y vienen. Continuando así con más o menos peligro hasta salir de entre los montes, hasta a la llanura que va formándose a las orillas del río, donde se halla situado Urgel. Está este camino en tan mal estado que sólo viéndolo se puede dar una idea de él". ZAMORA, Francisco de: *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (edició a cura de Ramon Boixareu). Barcelona, Curial, 1973, p. 152.

respostes municipals recollides pel mateix Pascual Madoz o bé de testimonis coetanis, com ara la sentida admiració de l'escriptor i polític barceloní Tomàs Bertran i Soler, per a qui els catalans, dotats d'un instint nat per a la marina, eren alhora "*los carreteros mas diestros de España: nadie los sobrepuja en el arte de conducir sus carros ni en el esmero con que cuidan de sus caballerías*"¹²³. A nivell provincial, hom hi percep la gran densitat que assoliren els camins carreters a les planes lleidatanes, àdhuc amb un marcat accent interregional (donat el caràcter de cruïlla entre el Pirineu, el litoral mediterrani i l'interior peninsular a través de la vall de l'Ebre que tenia Lleida) i, com no, llur esquema organitzatiu, segons el qual cada nucli de població estava connectat amb els propers pel camí més curt. Tanmateix, aquests camins deixaven de ser carreters en sortir de les planes¹²⁴.

El cas de l'Alt Urgell és prou revelador del que s'ha exposat: tots els camins que menaven a la plana de l'Urgellet –el d'Andorra; el de Puigcerdà seguint el curs del Segre; el de Berga-Cardona i Sant Llorenç de Morunys-Solsona a través del coll de Creus; el de Sort pel coll de la Basseta (on s'erigeix, ben a prop, el santuari de Sant Joan de l'Erm) i el port del Cantó; i el de Barcelona i Lleida, el més important– eren camins rals de ferradura¹²⁵. El deficient estat de llur conservació no passa tampoc inadvertit. Els camins que solquen, per exemple, el terme municipal d'Organyà, tret del ja indicat de Barcelona i Lleida, es troben "*en mal estado*", concretament els que portaven a la Conca de Tremp i a Sort¹²⁶, una situació que esdevenia força calamitosa en la gran majoria de nuclis

¹²³ BERTRAN SOLER, Tomàs: *Itinerario descriptivo de Cataluña*. Barcelona: Imprenta de Oliveres H., 1847, p. 41.

¹²⁴ FONT I GAROLERA, Jaume: *La formació de les xarxes de transport a Catalunya (1761-1935)*. Barcelona, Oikos-Tau, 1999, p. 115.

¹²⁵ MADDOZ, Pascual: *Diccionario.....*, ob. cit., vol. XIV, p. 177.

¹²⁶ *Ibidem*, vol. XII, p. 342. La vila d'Organyà es troba en el corredor que ve des d'Oliana, dins l'encreuament de tres valls: la vall principal, formada pel riu Segre, orientada de nord a sud, i dues valls perpendiculars al Segre que s'endinsen cap a ponent fins al Boumort, separades entre sí per la serra de Sant Joan. Aquesta última serra està presidida per la muntanya de Santa Fe, que domina tota la població. Particularment, el camí ral d'Organyà a Tremp presentava dificultats extremes en alguns indrets, especialment el tram que passava pel tossal de Set Comelles, un cop deixada enrere la població de Montanissell, d'on ve la dita: "Set Comelles, set serrats, set dimonis encontres". BATALLA, Assumpció: *Antics oficis i costums que es perden (al Pallars i al Pirineu)*. Tremp, Garsineu Edicions, 2007, p. 47.

de població de la comarca. Alguns trams viaris presentaven una extrema dificultat, com el que passava pel coll de Creus, prop d'Adraén, abans d'enfilar-se cap a Fórnols i Tuixent, *“pues parece una escalera de caracol, aunque á poca costa podría quedar en buen estado”*¹²⁷.

Les freqüents reparacions dels camins se solien portar a terme sobretot a causa de la pluja. A la Seu d'Urgell, les contínues pluges del setembre de 1843 provocaren una sobtada avinguda del Segre que va malmetre sembrats i propietats. El vell camí ral de la Cerdanya també resultà afectat en determinats trams, raó per la qual el consistori resolgué portar a terme la seva recomposició a través d'una subhasta pública. Les condicions d'aquesta contemplaven, principalment, que l'esmentada via havia de tenir l'amplària de 18 pams i, alhora, l'obligació de construir-hi un mur de pedra –de 4 pams d'amplària per uns 8 d'alçària– en la part que donava al riu¹²⁸. Al costat de les pèrdues econòmiques, els aiguats podien fàcilment deixar incomunicada la comarca, amb tot el seguit de problemes que se'n derivaven respecte a la interrupció del trànsit, l'arribada del correu i, donat el cas, impedir l'eficaç desplegament de les forces destinades a combatre el bandolerisme o les mateixes partides d'insurgents. Els aiguats de les darreries de maig de 1856, per exemple, originats al mateix temps pel sobtat desglaçament i les intenses pluges, deixaren l'Urgellet i la Cerdanya en un estat tal d'aïllament que accentuaren la sensació de desemparança. Reaccionant amb certa acritud contra l'oblit i la inacció de les autoritats, un testimoni va deixar constància dels fets en escriure des de Puigcerdà el 31 de maig d'aquell any: *“Es una lástima que el gobierno siempre haya mirado con tanta indiferencia este país, (...); y esto es tanto más sensible, cuando vemos que en otros varios puntos de la provincia, y donde quizá no saca tantos recursos como de este, construye carreteras y hace lujosos puentes, dejando este*

¹²⁷ MADDOZ, Pascual: *Diccionario*, ob. cit., vol. VI, p. 538. Ben bé a tocar hi havia l'hostal del coll de Creus, situat en la mateixa casa del coll de Creus. En general, aquest camí ral coincidia en el seu trajecte amb una branca del camí ramader que, des de la zona de l'Ebre, es dirigia a Santa Coloma de Queralt i Calaf, travessava de dalt a baix el Solsonès passant pel coll de Port i arribava a Cornellana per baixar, finalment, fins a la Seu d'Urgell. Una altra branca, la principal, procedent també de les terres de l'Ebre i del Penedès, s'encaminava a la Catalunya central per Manresa, Santpedor, Serrateix, Sant Joan de Montdarn i Capolat vers Josa, Tuixent i Cornellana i davallava, tot seguit, a la ribera de l'Urgellet.

¹²⁸ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1842-1847). Sessió del 28 de setembre de 1843.

*en el mayor abandono en mengua de la nación, por estar aquí la frontera de Francia, y en perjuicio de sus habitantes y de la provincia entera*¹²⁹. A pesar de llur deplorable estat de conservació i dels perills que representaven ocasionalment les pluges o els aiguats, els camins esmentats es revelen d'una importància vital per a la comarca en assegurar el trànsit continu de persones i mercaderies, fet que es pot copsar en l'organització secular dels

mercats i les fires, o bé per al moviment de les tropes. L'any 1838, un ofici de la Diputació de Lleida autoritzava l'alcalde de la Seu d'Urgell per reclamar la col·laboració de la resta dels ajuntaments del partit per tal que *"recompongan inmediatamente los caminos públicos y reparen los puentes que existan dentro del término de sus respectivas jurisdicciones, dejándolos enteramente corrientes y transitables"*, alhora que se li atorgava també la facultat per imposar multes *"moderadas"* a tots aquells que es mostressin renitents a allò ordenat¹³⁰. L'entrebanc que significaren les guerres obligà a cercar momentàniament rutes alternatives, com succeí durant la Guerra dels Matiners (1846-1849), *"después que los carlistas cortaron uno de los tres puentes que hay cerca de Orgañá"*, motiu pel qual els viatgers i les tropes governamentals es veieren forçats a passar per l'abrupte coll d'Ares, prop d'Ossera¹³¹.

4.3. Els projectes viaris de la primera meitat del segle XIX

D'ençà de principis del segle XIX es féu sentir cada vegada més amb caire d'urgència la necessitat de millorar la xarxa de camins de Catalunya, que arribava a tenir uns vuit-cents trenta-cinc quilòmetres, aproximadament, comptant-hi les tres carreteres generals (la de Barcelona-València, la de Lleida-Saragossa i la de Barcelona-França). Un cop acabada la Guerra del Francès, la pervivència del projecte il·lustrat que conjuminava el progrés econòmic amb el desenvolupament viari es trobà representada

¹²⁹ *La Iberia. Diario liberal de la tarde*. Madrid, 7 de juny de 1856, p. 4.

¹³⁰ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1838. Ofici de la Diputació provincial de Lleida dirigit a l'alcalde de la ciutat (25 de juliol de 1838).

¹³¹ MADDOZ, Pascual: *Diccionario*, ob. cit., vol. VI, p. 538.

per l'Intendent General de Catalunya Vicente de Frígola, el qual destacà la importància de l'execució immediata de les tres línies principals que havien d'articular el conjunt del país: la carretera transversal de Cervera fins a Figueres, tot passant per la Catalunya central (Calaf, Manresa, Moià, Vic), Olot i Besalú; la de Barcelona a Puigcerdà (per Vic i Ripoll) i, finalment, la que, partint de la mateixa capital del Principat, es dirigia a les salines de Cardona fins arribar a Solsona i la Seu d'Urgell. Hom posava de relleu aleshores els innegables guanys econòmics que es derivarien de tals realitzacions viàries, ja que *"se pondrían en comunicación los principales puntos y comarcas de la provincia, se facilitaría la esportación de sus sobrantes, se sacaría un beneficio de mucha consideración de las inagotables cuanto esquisitas salinas de Cardona, y se vería explotar en toda la provincia una riqueza asombrosa"*¹³².

Aquest llegat també es troba present en un memorial que l'ajuntament de la Seu d'Urgell dirigí, pocs mesos abans de l'esclat de la primera carlinada, al govern corregimental de Puigcerdà i al propi capità general del Principat. La corporació urgel·litana defensà, com una empresa prioritària a realitzar, la prolongació de la carretera de Barcelona a Manresa fins a la vila d'Oliana (per Cardona i Solsona); a Oliana mateix havien de partir un ramal cap a Ponts i Lleida i, en sentit invers, un altre en direcció a la Seu d'Urgell i Puigcerdà (un projecte que guanyava més interès encara perquè el govern francès havia anunciat l'execució de les obres de la carretera de la vila d'Ax fins a Puigcerdà a través de la Vall de Carol). Des del punt de vista urgel·lità, els beneficis de tal realització eren indiscutibles ja que, *"â más de las ventajas de pública utilidad y conveniencia, proporcionaria al Gobierno mayor prontitud en las comunicaciones desde Madrid â París y â la Italia, que no la carretera de Figueras porque siendo la dirección mucho más recta, se ahorraría â lo menos dos ô tres días de viage, y por consiguiente se economizaría en el coste de las Postas ô Correos de Gabinete, y aun*

¹³² FRÍGOLA, Vicente de: *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña, Corregimientos y Subdelegaciones en que se halla dividido; Ciudades, Villas, Lugares, Aldeas y Despoblados de que se compone; Señoríos á que corresponden; Cabeza principal de Justicia de cada pueblo; Obispos á que pertenecen; número de Vecinos que hay en ellos; principales productos de su Agricultura; Industria de sus habitantes; cantidad anual que pagan por contribución de Catastro; horas que distan así de la capital del Principado, como de la cabeza del corregimiento ó subdelegación de que dependen; minas y demás que se hallan en los términos de cada uno de los pueblos.* Barcelona, Imprenta de la Viuda é Hijos de D. Antonio Brusi, 1824, p. 6.

en la conducción de géneros y efectos del interior de ambas Naciones". En el cas concret de la Cerdanya espanyola, aquesta comarca –excedentària en blat però deficitària en vi– experimentaria una revitalització dels fluxos comercials, sense veure's en la necessitat d'anar a cercar els vins al Rosselló, i contribuiria al progrés general de la «muntanya» catalana, *"que carece absolutamente de medios en la actualidad, para prosperar y salir del abatimiento y alto grado de miseria en que se halla sumergida, no obstante de tener las mejores proporciones para toda especie de establecimientos de manufacturas, los que de modo alguno puede verificar mientras le falte la comodidad de caminos carreteros por el excesivo coste del acarreo de primeras materias, y conducción de los géneros fabricados haciéndolo con Acemilas"*.

Pel que fa al traçat en si del ramal d'Oliana cap a la Seu d'Urgell, el govern municipal urgel·lità advertia que aquell ha de seguir el recorregut més recte i horitzontal possible en un seguit de trams a observar. El primer tram –Oliana al riu Segre– havia d'aprofitar el vell camí de ferradura tot donant-li l'amplària necessària. Després de passar el pont d'Oliana, ben bé a tocar la casa coneguda com cal Panella, calia encaminar el trajecte fins a Coll de Nargó i el pont de l'Espia o de Fígols. A partir d'aquí les dificultats augmentaven i, per tant, hom aconsellava canviar la direcció a la carretera, *"de la derecha otra vez â la izquierda pasando por debajo el Pueblo de Fígols"*, fins arribar a l'entrada de Trespunts. En aquest indret era necessari bastir un nou pont *"para volver la carretera â la derecha hasta el puente derrivado que deberá volverse â construir â fin de pasar otra vez la carretera â la izquierda, en cuya dirección seguirá hasta el puente de San Armengol"* (val a dir que la ruta dissenyada preveia no entrar pròpiament dins de la vila d'Organyà, sinó per la seva horta, fet que inevitablement perjudicaria el dret de lleuda que la monarquia percebia a l'entrada de dita població). Finalment, des del pont de Sant Ermengol el nou traçat havia de superar el riu a Noves de Segre amb l'edificació d'altres ponts i, després de passar per la Borda de Don Guillem, Adrall i Montferrer (tot just davant l'ermita de Nostra Senyora de la Trobada), arribaria a Castellciutat –on, donat el cas, es construiria un nou pont sobre el riu la Valira en substitució del vell– i la Seu d'Urgell.

La realització d'aquest projecte requeria una considerable inversió, determinada en gran part pels ponts de nova construcció i les obres d'eixamplament i maçoneria en

els indrets més accidentats: en total, 1.200.000 rals (600.000 rals respecte al recorregut d'Oliana a la Seu d'Urgell i uns altres 600.000 fins a Puigcerdà). Per tal d'encarar satisfactòriament la seva materialització, el consistori urgel·lità havia previst –en un esforç lloable d'imaginació– la utilització d'un ampli ventall de recursos o mitjans, que anaven des de la concessió d'uns tres-cents presos per a les obres, “*concediéndoles una rebaja de tiempo de tres meses al año y dándoles un real de vellón diario â más de su haber*”, fins a l'establiment d'un nou pontatge de vuit maravedis per cap, “*aboliendo el que en la actualidad percive el Común de Orgañá de igual cantidad por no tener obgeto tan luego como esté hecho el Puente*”, o bé l'ús de pólvora i eines procedents de les fortificacions de la Seu d'Urgell. A més, per tal de seguir ben a prop l'execució de les dites obres, la mateixa corporació municipal estimà convenient la formació d'una junta integrada per uns 6-8 individus del corregiment, “*de los de más luces y más afectos al bien y prosperidad del País*”¹³³.

El general Manuel Pavía, nomenat capità general de Catalunya el març de 1847 amb la missió de reprimir la revolta dels Matiners, s'adonà ben aviat que l'atur de les comarques de l'interior i de la muntanya havia estat un factor determinant en l'origen de la insurrecció i que, per tant, el problema no es podria resoldre únicament a través de l'ús de la força militar, sinó que calia invertir molts recursos en la realització d'obres públiques, sobretot a les zones on els insurrectes tenien un major arrelament, per tal d'aïllar les partides carlistes. D'aquesta manera, amb la voluntat manifesta de facilitar el control del territori català, s'imposà el criteri militar en el plantejament general d'un pla de carreteres a mitjan segle XIX, el qual comptà amb el concert de les quatre diputacions catalanes, que restaren agrupades entorn de la Junta de Carreteres de Catalunya (1848), primer organisme autònom respecte del poder central amb capacitat de recaptar i administrar impostos extraordinaris de caràcter regional¹³⁴.

¹³³ ACCE. 125. CU 3.690. Projecte de prolongació del camí carreter d'Oliana a la Seu d'Urgell i Puigcerdà (5 de juliol de 1833).

¹³⁴ PASCUAL I DOMÈNECH, Pere: “La Diputació i la modernització de la xarxa viària catalana: 1840-1868”. *Història de la Diputació de Barcelona*, I. Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, pp. 142-195. El Pla de la Junta de Carreteres de Catalunya es fonamentà en l'anomenat *Proyecto de un sistema general de comunicaciones para Cataluña*, redactat per l'enginyer Antonio de Arriete el febrer de 1848 i conservat al Servicio Histórico Militar de Madrid (núm. 8.493, sig. F31-21).

Un projecte de comunicacions que plantejà la naixent Junta de carreteres, presidida per Manuel Pavía, era la carretera que, partint de Barcelona, havia d'unir Sabadell i Terrassa, des d'on havia de sortir un enllaç que arribaria a Manresa; des de la capital del Bages, la carretera continuaria fins a Solsona, tot passant per Cardona, i des d'allí entraria a l'Alt Urgell. Amb aquesta carretera, hom preveia que seria menys costosa la construcció d'un ramal fins a la Seu d'Urgell, punt considerat força estratègic, tant per les guerres civils com de cara a repel·lir possibles atacs de l'exterior. En definitiva, seguint aquest esquema viari, a partir de Manresa la nova carretera "travessaria un país verge, abandonat, insegur, lluny de qualsevol ruta de comerç i terreny ideal a les emboscades i refugis de carlins"¹³⁵.

Al marge de les possibles implicacions castrenses, l'estreta simbiosi entre els interessos polítics i els econòmics es percep clarament en les reivindicacions d'una de les personalitats polítiques més interessants de la primera meitat del segle XIX, el ja citat Tomàs Bertran i Soler. Aquest cèlebre polític defensà com una absoluta prioritat l'articulació econòmica del Principat a través de la construcció de noves carreteres, que havien de comunicar sobretot les poblacions de l'anomenada «alta Catalunya» amb França i la zona del litoral català, "*pues el tráfico y el comercio civilizan al hombre, y los pueblos mas feroces se domestican con el trato, mayormente si este les produce nuevas ventajas y mayores comodidades*". Preocupat alhora per la cohesió o l'equilibri territorial del país, Tomàs Bertran considerava una qüestió indefugible, ja a mitjan segle XIX, escometre la immediata realització de dues grans vies de comunicació a Catalunya: la carretera general de Barcelona a Tolosa de Llenguadoc, a través de Puigcerdà, i la carretera general de Tarragona fins a Madrid, que havia de passar per Móra d'Ebre i Terol. Respecte a aquesta última, creia realment necessari que, una vegada finalitzat el tram comprès entre Tarragona i Lleida, s'havien de concentrar les inversions públiques en la construcció de dues carreteres secundàries força rellevants: la carretera de Cervera a la frontera francesa (a través de Manresa, Vic, Besalú i Figueres) i la carretera que, venint de Barcelona, havia de formar a Manresa un ramal en direcció a Cervera i un altre vers Cardona, "*para el cómodo transporte de la sal*"; precisament, a partir d'aquesta

¹³⁵ VALLVERDÚ I MARTÍ, Robert: *La guerra dels Matiners a Catalunya (1846-1849. Una crisi econòmica i una revolta popular*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 37.

última vila hom imaginava dos itineraris principals a realitzar o, si més no, millorar: un havia de prendre la direcció cap a Berga i l'altre vers Solsona i la Seu d'Urgell¹³⁶.

4.4. Els reptes de la segona meitat del segle

4.4.1. La carretera del Segre: una qüestió d'Estat?

El 15 de maig de 1850, s'inaugurà la nova carretera que unia Lleida i Balaguer. El 6 de desembre de 1858, el consistori de la Seu d'Urgell, presidit per l'advocat Antoni de Moner, acordà dirigir una sol·licitud a la reina Isabel II, d'acord amb els termes de l'esborrany prèviament redactat pel canonge Andreu Casanovas, "*para obtener la concesión de una Carretera que (se) dirija a esta Ciudad*"¹³⁷. Dos dies després, el 8 de desembre, l'ajuntament urgel·lità envià aquesta sol·licitud a Madrid, en la qual demanava que la carretera prevista de Lleida a la Seu d'Urgell i Puigcerdà fos considerada de primer ordre per tal d'acabar amb la secular incomunicació de la vall del Segre i facilitar, d'aquesta manera, els intercanvis comercials. A principis del mes d'agost de 1859, els enginyers de camins iniciaren els estudis orientats a construir nous trams de la referida carretera a partir de Balaguer. En aquest sentit, un gran interès té per comprendre el marc de les reivindicacions urgel·litanes la *Memoria sobre la necesidad é importancia de construir una carretera desde Lérida á Seo de Urgel y Puigcerdá*, obra escrita precisament pel canonge il·lustrat Andreu Casanovas i Cantarell l'any 1859, quan ja s'havien acomplert, de fet, deu anys de l'aprovació del pla general de carreteres de Catalunya. La dita *Memoria* tenia com a finalitat reclamar l'atenció de les principals autoritats polítiques de l'Estat, des del govern de Madrid fins al governador civil i la Diputació provincial, per enllestir la realització de l'eix viari que havia d'articular tota la vall del Segre, una carretera contemplada com "*la primera de las necesidades de esta comarca*", que, amb el pas del temps, donaria lloc a l'actual C-1313.

¹³⁶ BERTRAN SOLER, Tomàs: *Itinerario*, ob. cit., pp. 30-31.

¹³⁷ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1858. Sessió del 6 de desembre de 1858.

El canonge Casanovas es revela com un home erudit i apassionat en la seva argumentació per la defensa que fa de la importància històrica de la Seu d'Urgell i de la riquesa dels recursos naturals de la comarca. Ja en el primer capítol, i dins la línia de les reflexions polítiques i econòmiques de la seva època, hi posa de manifest els grans beneficis econòmics que, a parer seu, generaria una via pública que passés per la Seu d'Urgell, tant a nivell local com nacional. Uns avantatges comercials que vindrien facilitats pel transport del carbó (mines de Nabiners i Coll de Nargó), del ferro (procedent del Pallars i d'Andorra, sobretot, però també de les mines descobertes a Coll de Nargó, Montanissell i Sallent) i de la fusta del Pirineu. Una bona via de comunicació evitaria, alhora, la despoblació de la comarca en afavorir la instal·lació de fàbriques al llarg del Segre, així com l'accés als mercats extracomarcals del blat de la Cerdanya i dels productes derivats del bestiar.

D'altra banda, l'abrandat al·legat a favor d'una obra pública com aquesta, que l'autor justifica amb tota mena d'arguments tècnics i econòmics, el mena a considerar les dues opcions plantejades: en primer lloc, prenent com a referència central el port de Barcelona, la carretera havia de comunicar la Seu d'Urgell amb Solsona i Cardona per tal d'unir-se a Manresa amb la línia del ferrocarril de Barcelona a Saragossa; en segon lloc, en considerar prioritària la connexió amb Lleida, el seu traçat havia d'anar a parar a Balaguer i, des d'aquí, a partir del tram ja construït, arribar a la capital provincial. Tanmateix, l'autor creu més necessari el primer trajecte, plenament coherent amb el projecte general de l'enginyer Antonio de Arriete, el qual, respectant el paper de les xarxes viàries provincials, subratllava jeràrquicament la centralitat de Barcelona dins el territori català:

“Para el comercio en general de importación y exportación, para la introducción en el país de la pesca salada, caldos y frutos de las comarcas más templadas y para enlazarse directamente con el mayor centro de producción industrial, de actividad comercial y de acumulación de capitales, la primera dirección es la más conveniente, porque se

*satisfarán las condiciones que acabamos de expresar con la línea más corta que vaya directamente de Seo de Urgel á Barcelona*¹³⁸.

Conscient de les possibilitats reals de realització, el nostre autor veu grans dificultats en la construcció d'un ferrocarril a través del Coll de Creus a causa del terreny tan accidentat. En canvi, sí considera força més viable –i alhora convenient per a la província de Lleida– el pas del ferrocarril per la vall del Segre. Finalment, fent-se ressò de la petició expressada pel consistori a la reina Isabel II el 8 de desembre de 1858, estima del tot necessari que la carretera de la Seu d'Urgell sigui considerada de primer ordre i d'execució immediata pel govern, atès que *“en ella están interesados, no solo los habitantes de la localidad que ha de recorrer, sino todos los pueblos de la provincia de Lérida, que disfrutarían de una comunicación directa y de corta extensión con la Francia, librándose del enorme rodeo que hoy tienen que dar por Barcelona, Gerona y la Junquera”*. La transcendència d'aquesta infraestructura viària, però, aniria més enllà del propi àmbit provincial, ja que el nostre canonge considerava que *“están interesadas también un gran número de poblaciones de Aragón, que obtendrían el mismo beneficio. Se extiende la importancia de la carretera del Valle del Segre á una superficie de terreno muy considerable, y su ejecución no debe, pues, mirarse como cuestión de necesidad y ventajas locales, sino como una obra de interés general”*¹³⁹.

En definitiva, la força argumental d'aquest plantejament radicava en la relació estreta entre les bones comunicacions i el progrés material (en forma de creixement urbà, reviscolament comercial i industrialització). El traçat original dels enginyers, que finalitzaren llurs estudis del terreny l'estiu de 1859, contemplava el pas de l'esmentada carretera per la banda ponentina de la ciutat, a tocar amb la porta de la Princesa, per enfilel-se tot seguit cap a la Cerdanya, *“de manera que los campos de estramuros y las faldas del monte cercano, serán terrenos de mucha estima por el grande caserío que podrá levantarse, á la par que algunas fábricas por las varias corrientes y saltos que*

¹³⁸ CASANOVAS CANTARELL, Andreu: *Memoria sobre la necesidad é importancia de construir una carretera desde Lérida á Seo de Urgel y Puigcerdá*. Madrid, 1859, p. 21.

¹³⁹ *Ibidem*, pàg. 31. D'altra banda, la llei estatal de carreteres de 22 de juliol de 1857 classificava les carreteres de servei públic en tres categories (primer, segon i tercer ordre) i llur inclusió en una o altra d'aquestes categories depenia de la importància administrativa de llurs punts d'origen i destinació.

ofrece el Valira”. La materialització de la nova carretera, doncs, possibilitaria l’expansió urbana moderna a la part occidental, mentre que la part vella restaria enclavada a la banda dreta. A tot això, a més, s’afegirien els atractius físics i climàtics de la zona, “*justo aliciente para que los acomodados habitantes de ciudades grandes vayan á edificar y gozar de los recreos que ofrece la rica naturaleza, particularment en la larga y templada temperatura del otoño*”¹⁴⁰.

El paper estratègic de la nova carretera del Segre –de segon ordre i contemplada al Pla de Carreteres Estatals de 1860¹⁴¹– també fou defensat per un dels prohoms més rellevants de la Catalunya de la segona meitat del segle XIX, l’empresari i banquer Manuel Girona i Agrafel, sobretot quan aquest decidí dedicar-se plenament a la política en presentar-se a les eleccions a Corts per la Seu d’Urgell. Amb el binomi bones comunicacions-desenvolupament econòmic, Manuel Girona enarborà una convincent arma electoral per la qual pogué ésser elegit diputat per a les legislatures de 1863 i 1865. La correspondència de la família dels Girona, profusament estudiada per Lluïsa Pla, posa de manifest les gestions realitzades davant el govern de l’Estat. En una lletra del 24 de febrer de 1863, per exemple, Jaume Girona instava el seu germà Manuel, escollit ja diputat, a reprendre el tema de la construcció de carreteres, ja que aquest darrer, a més de la col·laboració activa de Pascual Madoz, comptava amb un ampli suport social a la Seu d’Urgell. En aquest sentit, Jaume Girona aportava una visió més realista de la política de «mercadeig» –sempre per sobre dels propis ideals o principis– que es feia a Madrid, alhora que animava el seu germà a obtenir del govern “*algunos cuartitos para que puedan los electores tener bien expedidas sus articulaciones*”¹⁴².

Amb el diputat Manuel Girona semblaren cobrar una empenta poderosa els treballs de construcció de la nova carretera del Segre, tal com es desprèn de l’opinió –força optimista– d’un testimoni que, des de Ponts, escrigué el 17 de maig de 1863: “*Estamos ya próximos á poder recoger el fruto del desarrollo y animación de las obras*

¹⁴⁰ *La Correspondencia Autógrafa. Diario universal de noticias*. Madrid, 20 d’agost de 1859, p. 3.

¹⁴¹ *Revista de Obras Públicas*, núm. 18, any VIII. Ministerio de Fomento, 1860, pp. 209-218.

¹⁴² PLA I TOLDRÀ, Lluïsa: *Els Girona. La gran burgesia catalana del segle XIX*. Barcelona, Fundació Noguera, 2014, pp. 188-189. L’exposició del Pla General de Carreteres Estatals de 1860 es troba a *Revista de Obras Públicas*. Ministerio de Fomento, núm. 18 any VIII, 1860, pp. 209-218.

que con infatigable actividad se están verificando en esta comarca de dos años á esta parte, con el canal de Urgel y con la carretera de Balaguer á esta. La que se dirige á La Seo puede decirse que es ya una verdad, pues solo queda por concluir el último trozo de la esplanación, siendo notables las obras de fábrica, y muy particularment el magnífico puente construido á corta distancia de esta”¹⁴³. Tanmateix, la crisi econòmica dels anys 1860 paralizà tal construcció, un fet que provocà una gran preocupació arreu de la província de Lleida. Una preocupació que, d'altra banda, també era compartida per l'estament eclesiàstic, com ho prova la desesperada súplica que el bisbe d'Urgell Josep Caixal adreçà a la reina Isabel II, per la qual aquell reclamava mesures urgents de l'Estat per tal de combatre la fam i la misèria de la seva diòcesi: “Este país, por otra parte feraz por falta de carreteras y comunicaciones, decae todos los días, y es espantoso viajar por sus mejores caminos. (...). El catalán, Señora, naturalmente laborioso, no pide que se le dé el pan de limosna; pide, sí trabajo á V. M., y este trabajo podría fácilmente dársele subastándose los trozos de la carretera de Lérida á Puigcerdá, que están aprobados y son desde el Cabás, cerca Tiurana á esta ciudad”¹⁴⁴.

Per mitigar els estralls de la naixent crisi, l'Estat decidí emprendre –amb més o menys fortuna– iniciatives que contemplaven la definitiva realització o la continuació d'importants xarxes viàries, ja previstes en el citat Pla General de 1860. Respecte a la província de Lleida, hi figuraven els traçats de 25 carreteres. Entre aquestes, hi havia la carretera de Solsona a la Seu d'Urgell (passant per Sant Llorenç de Morunys), la de Sant Llorenç de Morunys a la carretera de Lleida a la Seu d'Urgell, prop d'Organyà (la qual havia de passar per Alinyà), la carretera d'Organyà a Tremp (a través de Montanissell, Isona i Abella de la Conca) i la carretera de Sort a la ciutat urgel·litana¹⁴⁵. La validesa del

¹⁴³ *La Correspondencia de España*. Madrid, 25 de maig de 1863, p. 1.

¹⁴⁴ ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Volum 6 (1 de juliol de 1866 – 27 de setembre de 1869). Comunicació a la reina Isabel II (4 de setembre de 1868).

¹⁴⁵ *BOPL*, 3 de juny de 1863, p. 2. En general, hom reconeixia una nefasta manca d'inversions en les carreteres del Principat, concretament a la província de Lleida, ja que, d'ençà del citat Pla general de 7 de setembre de 1860, “únicamente se han visto atendidas la de Tremp a Tárrega (dificilísima y tardía por más que se quiera) y un poco la de Lérida á Seo de Urgel, y esto es aun debido á los esfuerzos de D. Pascual Madoz la primera, y á los de un canónigo de la Seo, (...), la segunda. Así es que mientras vemos destinar

Pla General de 1860, però, caducà al cap de poc temps perquè no s'hi havien incorporat les noves realitats derivades, sobretot, del traçat ferroviari, que posà de manifest *“la conveniencia de incluir en el referido plan nuevas carreteras que atraviesan comarcas no suficientemente atendidas, y lleven á las vías férreas los productos que éstas necesitan para ser explotadas con ventaja”*¹⁴⁶.

Això no obstant, el nou Pla de Carreteres estatals de 1864 continuava mantenint les carreteres ja projectades de Lleida a la Seu d'Urgell i de la capital urgel·litana fins a Puigcerdà (ambdues de segon ordre), així com la carretera de la Seu d'Urgell a Andorra (de tercer ordre). La carretera del Segre arribà a plantejar-se fins i tot com una qüestió d'Estat en la segona meitat del segle XIX. En el nou projecte viari dissenyat per a la província de Lleida arribaren a confluïr explícits interessos polítics i econòmics enmig d'un rerefons que presagiava la guerra carlista, donada la creixent conflictivitat social al Principat, aspectes que, d'altra banda, eren recollits ocasionalment per la premsa del moment. El periòdic conservador madrileny *La Época*, per exemple, arribà a destacar la importància vital que tenia la carretera de Lleida fins a la Seu d'Urgell i, consegüentment, reclamava un “petit” esforç inversor; d'aquesta manera, *“aquel pobre país no estaría sepultado en el más lamentable abandono, y mañana no habrá que lamentar tal vez un gran mal, debido á un gran olvido”*¹⁴⁷.

Aquesta actitud la trobem alhora ben exemplificada en les reflexions de l'enginyer Luis Corsini, cap de la Secció d'Obres Públiques de la província de Lleida, el qual es mostrà força receptiu a les reivindicacions urgel·litanes. Corsini considerava una prioritat pública la finalització del tram comprès entre l'hostal del Cabàs, a les envistes de Tiurana, i la Seu d'Urgell, per la qual cosa creia del tot necessari cercar el suport de les persones més influents de l'Estat, com ara Manuel Pavía, convertit en el flamant

cada año muchos millones para carreteras y subvención de ferro-carriles, nosotros no podemos movernos de casa”. *La Corona. Periódico liberal*. Barcelona, 17 de juny de 1863, p. 6.

¹⁴⁶ Exposició del ministre de Foment, Augusto Ulloa, dirigida a la reina Isabel II (6 de setembre de 1864). Reproduïda a *La Corona. Periódico liberal*. Barcelona, 15 de setembre de 1864.

¹⁴⁷ *La Época. Periódico político diario*. 29 de desembre de 1866, p. 1. El referit periòdic feia aquestes reflexions arran de la notícia que una companyia francesa s'havia compromès a construir una carretera a Andorra, gairebé fins a la mateixa frontera espanyola, a canvi de la concessió de les aigües medicinals de les Escaldes i el consegüent establiment d'una casa de banys. Aquest projecte, finalment, no reeixí.

marquès de Novaliches per Isabel II. Efectivament, en una comunicació adreçada a la Direcció General d'Obres Públiques l'any 1868, Corsini hi blasmava la inactivitat dominant en aquella zona de la província de Lleida, *"precisamente la parte más accidentada y aquella en que por sus malísimos caminos es imposible el rodado"*, de forma que les inversions realitzades per l'Estat fins aquell moment (limitades tan sols al primer tram de 70 quilòmetres des de Lleida fins a Ponts) es trobaven lluny d'acomplir les expectatives econòmiques previstes (facilitar l'accés als mercats de Lleida i Barcelona) i, de retruc, de desactivar el potencial perill insurreccional:

"si se estudia bajo el punto de vista político y militar, Seo de Urgel es una ciudad situada en la margen derecha del río Segre á corta distancia del Valle de Andorra y de la frontera francesa (...) y que se halla incomunicada con la de Lérida por no haberse construido los trozos citados, hoy puede decirse se halla esta parte de la provincia aislada completamente sin medio de allegar á ella recursos de ningún género sino á riesgo de peligros y dificultades".

Les conclusions de Corsini, per tant, no poden ésser més pessimistes sobre les conseqüències nefastes de la deixadesa estatal:

*"Justo y muy justo es lo que piden los habitantes de Seo de Urgél; el desarrollo de su riqueza depende de la construcción de estos trozos de carretera; en ello se halla también interesado el Estado por los beneficios económicos y políticos que con aquella ha de recibir. Y si estos motivos no bastasen, hoy por desgracia hay otro que si bien general en toda España, razón es que como en la mayor parte de las provincias se atiende á remediarlo, siendo en esta parte de la provincia más graves por su posición especial respecto á la frontera francesa. Hablo de la miseria que aflige á este país que es en él más funesto por el aislamiento en que se encuentran, porque á la general carestía, se une la dificultad del cambio"*¹⁴⁸.

Una actitud, en definitiva, que també s'observa en la lletra que dos distingits prohoms del país, el polític progressista Salvador Maluquer (vocal de la Junta de la Caixa d'Estalvis de Barcelona a partir de 1868) i el director del Banc de Barcelona Manuel

¹⁴⁸ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1868. Carta de Luis Corsini, cap de la Secció d'Obres Públiques de la província de Lleida, dirigida a la Direcció General d'Obres Públiques del govern de l'Estat (1 de setembre de 1868). Una còpia de la mateixa fou rebuda pel consistori de la Seu d'Urgell.

Girona, adreçaren preocupats, el juny de 1871, a Víctor Balaguer, aleshores ministre d'Ultramar en el govern Malcampo. Des del govern de Madrid, hom esperava un cop de mà favorable per a la represa immediata de les obres aturades, en aquest cas les corresponents al referit tram de la carretera de Ponts –punt d'encreuament de les rutes procedents de Barcelona i de les comarques tarragonines– fins a la Seu d'Urgell. A més de preservar la pau social en assegurar llocs de treball per a molts aturats, *“se añade otra importantísima (razón) para aquel país, y para la industria nacional, cual es la existencia de las minas de Manganeso, situadas en distrito municipal del pueblo de la Vansa, provincia de Lérida, que por haberlas adquirido en propiedad D. Luis Baqués tiene hecho proyecto y cuenta con los medios para trabajarlas con utilidad, desde el momento en que la carretera llegué á Orgañá”*.

L'exposició d'uns objectius econòmics precisos donava, doncs, encara més força a aquesta argumentació: *“Resultaría de esta que hoy les cuesta el transporte 13 reales el quintal, teniendo que venir por Cardona á esta ciudad; mientras que concluida dicha carretera, solo les costará 7 reales; y entonces podrán esplotar las minas obteniendo un beneficio de 5 reales por quintal, con el cual se contentan para esplotarlas; y como el consumo es de unos 250.000 quintales al año y todo el gasto son jornales, el país obtendría el verdadero beneficio; pues habrá trabajo y jornal para todos y aun faltarían brazos. La industria nacional obtendrá ese producto á menor precio, y dejaran de salir sumas respetables para el extranjero”*.

No restaven del tot clars els mitjans de finançament i el paper que havia d'assumir-hi l'Estat, però hom confiava trobar-hi de seguida un constructor en el cas de posar-se en subhasta el tram comprès des de l'hostal del Cabàs fins a la capital urgel·litana. Al capdavant, allò rellevant a considerar és que tant el progressista Salvador Maluquer com el conservador Manuel Girona esgrimiren sòlides raons econòmiques que, convenientment reforçades per la retòrica patriòtica del moment, intentaren compatibilitzar amb l'argumentació estratègica que contemplava la citada carretera com la més important de Catalunya, *“pues toda la comarca del Pirineo desde la Cerdaña,*

*hasta el río Noguera, no tiene hoy comunicación alguna con el resto de España y ha de comunicarse pasando por Francia, lo cual es indecoroso y bochornoso para España*¹⁴⁹.

Pel que sembla, el ministre Víctor Balaguer mostrà aleshores receptivitat a aquest prec, conscient que calia la implicació determinant de l'Estat *"para evitar los peligros que amenazan á la Provincia de Lérida, así materiales como políticos por causa de la malísima cosecha última"*. Si bé la capacitat d'influència política del ministre català dins el govern espanyol es revelà insignificant en aquest cas concret, això no amaga les esperances que albergaven els citats Salvador Maluquer i Manuel Girona sobre la necessària viabilitat del citat projecte viari: *"hemos creído conveniente á los intereses del país y hasta al orden público, instar al contratista de obras públicas D. Federico Mumbrú que ha ejecutado varias carreteras y otras obras en aquella provincia, en la que tiene muy buenas relaciones para que viese el modo de que se pudieran hacer pronto trabajos, para dar de comer á aquellos pueblos hambrientos, que empiezan ya á verse invadidos por las viruelas y lo serán luego por otras plagas"*¹⁵⁰.

Això no obstant, com assenyala el geògraf Jaume Font, el problema principal se centrà en el finançament de les carreteres locals i provincials. Donat que l'Estat només es féu càrrec de les carreteres radials, l'únic mitjà de què hom disposava eren els arbitris municipals. A causa de la superior capacitat econòmica de Barcelona per a finançar infraestructures viàries, a la província de Lleida hom només podia limitar-se a fer reparacions puntuals als camins i concentrar tots els recursos en una única carretera general. Hom ja tenia cura aleshores de designar aquesta carretera, per encobrir la manca crònica de finançament i els desequilibris territorials, com la *"carretera de Lérida a Tarragona con sus ramales correspondientes para el Valle de Arán, Seo de Urgel y Solsona"*¹⁵¹. Des d'una perspectiva general, la manca de bones comunicacions del

¹⁴⁹ BMVB. Correspondència de Víctor Balaguer. 2.109. Carta de Salvador Maluquer i Manuel Girona dirigida a Víctor Balaguer (23 de juny de 1871).

¹⁵⁰ *Ibidem*, correspondència de Víctor Balaguer. 2.272. Carta de Salvador Maluquer i Manuel Girona dirigida a Víctor Balaguer (7 de juliol de 1871).

¹⁵¹ FONT I GAROLERA, Jaume: *La formació*, ob. cit., p. 179. D'altra banda, la realització de la carretera del Segre, en el seu recorregut per l'Alt Urgell, es nodrí en gran mesura de la participació de treballadors

sector septentrional de la província de Lleida acabà perjudicant enormement el desenvolupament econòmic de les terres de ponent.

La deixadesa estatal provocà alguna reacció o mobilització, com ara una reunió dels majors contribuents de Martinet, Montellà, Prullans i Bellver de Cerdanya, els quals tractaren de donar un nou impuls a les obres inacabades del tram ceretà en direcció a la Seu d'Urgell. Segons informà la premsa local, els principals propietaris acordaren implicar-se aleshores per tal d'“*emprender los trabajos desde Bellver a Martinet, puesto que son los más apremiantes para facilitar el pasage de la mitad del camino en carruaje á los viajeros que procedentes de la Seo de Urgel se dirijen á Barcelona*”¹⁵².

Així doncs, a les darreries del segle XIX la imatge de les vies de comunicació que partien de la ciutat seguia essent ben bé la mateixa de la de principis de la mateixa centúria: la carretera de segon ordre que, des de Lleida, menava a les portes de la capital urgel·litana; la carretera de tercer ordre que de la Seu d'Urgell es dirigia a Andorra i, alhora, “*diferentes caminos, ya carreteros ya de herradura, en mejor ó peor estado de conservación, que relacionan entre sí todos los pueblos que forman el partido (judicial) y por medio de los que verifica sus transportes y sostiene sus relaciones*”¹⁵³. En aquest moment, les carreteres catalanes només arribaven als peus del Pirineu (Ager, Gerri de la Sal, Tremp, la Seu d'Urgell, Solsona, Ripoll i Camprodon). El 1896 el nou traçat viari de la vall del Segre superà el gran obstacle natural que constituïa el congost de Trespunts i, deu anys més tard, la carretera arribà a la Seu d'Urgell (la carretera de la Seu a Puigcerdà romangué aturada en aquest moment als Banys de Sant Vicenç, a uns 10 km a l'est de la capital urgel·litana, poc abans d'arribar al Pont de Bar), alhora que s'iniciaren les obres de la carretera d'Andorra¹⁵⁴.

de la mateixa comarca, els quals solien abandonar momentàniament les obres per dedicar-se a la collita del gra quan començava l'estiu (*La Vanguardia*. Barcelona, 22 de juny de 1882, p. 4).

¹⁵² *La Voz del Pirineo. Semanario de noticias é intereses locales*. Puigcerdà, núm. 46 (7 de novembre de 1880), p. 3.

¹⁵³ RIERA Y SANS, Pablo: *Diccionario geográfico, estadístico, histórico, biográfico, postal, municipal, militar, marítimo y eclesiástico de España y sus posesiones de ultramar*. Barcelona, 1886, vol. IX, p. 964.

¹⁵⁴ PASCUAL I DOMÈNECH, Pere: «Els transports. La modernització dels mitjans de transports a la Catalunya del segle XIX», a NADAL, Jordi (dir.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània*.

4.4.2. El paper del ferrocarril

Un projecte que podia complementar-se amb l'anterior va ésser un nou i ambiciós disseny de la xarxa ferroviària per tal d'obrir-se camí a través de les recòndites àrees interiors i muntanyenques i, ensems, revitalitzar llur producció i comerç. El 1856, en plena febre ferroviària, una Reial Ordre autoritzava Modesto Rivas Lanuza, professor de l'escola d'administració militar, a emprendre estudis sobre el terreny respecte a la viabilitat d'un ferrocarril que, partint de Manresa, havia de passar per la Seu d'Urgell i Puigcerdà fins arribar a Tolosa de Llenguadoc¹⁵⁵. L'ocasió semblava propiciada a les darreries del segle XIX quan, enmig de la virulència de la crisi agrària finisecular, la Comissió governamental creada el 1887 (de la qual formava part el senador barceloní Josep Ferrer i Vidal) va recollir oportunament la conclusió que era de vital importància l'execució de tot un pla d'infraestructures ferroviàries de segon ordre (és a dir, d'un ample de via comprès entre 0'50 i 0'75 metres). Aquest nou esquema ferroviari contemplava la construcció d'una línia que, partint de Manresa, havia de seguir per Súria, Cardona i Solsona fins enllaçar amb la província de Lleida i *"vaya á servir los intereses agrícolas, pecuarios, mineros y forestales de la cuenca alta del Segre, terminando en Seo de Urgel ó Puigcerdá"*¹⁵⁶.

De fet, des de mitjan segle XIX es feia més evident que l'avantguarda del progrés venia assenyalada per l'arribada del ferrocarril. D'antuvi, en el ventall dels projectes vials

Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1991, vol. 3, pp. 233-335; OBIOLS, Lluís, FITÉ, Daniel i PORREDON, Josep: "Infraestructures, comunicacions i noves capitalitats. La Seu d'Urgell i la creació de la província de Lleida", a CUADROS, Ignasi i FORT, Oriol (dir.), *La construcció del territori: geografia, identitat i usos polítics*. Barcelona, Cossetània, 2019, pp. 317-332. A les darreries de la dècada de 1890, a Andorra es constituí la Junta Administrativa de Carreteres. Era la primera vegada que el Consell andorrà actuava sobre aquesta qüestió com un Estat modern. Això no obstant, les realitzacions foren força limitades o modestes, de forma que la carretera de la Seu d'Urgell a Andorra la Vella fou sufragada pel govern espanyol a petició del bisbe Joan Benlloch. GUILLAMET ANTON, Jordi (ed.), *Andorra. Nova aproximació a la història d'Andorra*. Institut d'Estudis Andorrans, 2008, p. 201.

¹⁵⁵ Reial Ordre de 24 de juliol de 1856, inserta a la *Gaceta de Madrid*, núm. 1.306 (1 agost de 1856), p. 1

¹⁵⁶ *La crisis agrícola y pecuaria. Actas y dictámenes de la Comisión creada por Real Decreto de 7 de Julio de 1887 para estudiar la crisis por que atraviesa la Agricultura y la Ganadería*. Tom II. Madrid: Establecimiento tipográfico «Sucesores de Rivadeneyra», 1887, p. 454.

concebuts a Catalunya, a principis de la dècada de 1860 ja hi tingué el seu lloc destacat el del ferrocarril de Manresa a Berga, amb posteriors connexions per carretera fins a Puigcerdà i la Seu d'Urgell. El traçat proposat aleshores, paral·lel al curs del riu Llobregat, tenia com a prioritat arribar als enclavaments miners del Berguedà, amb un transport assegurat d'uns 7.000-8.000 quintars diaris de carbó, destinats tant al ferrocarril de Barcelona-Saragossa com als establiments fabrils que s'hi trobaven a prop. Si bé els beneficis econòmics de tal realització semblaven fora de tot dubte –amb la dinamització dels intercanvis entre l'alta i la baixa muntanya, o donant sortida comercial a la fusta, el bestiar, els llegums i els minerals de ferro, plom i coure–, els avantatges polítics no serien menors per a l'Estat, *“puesto que fácilmente podrá dominar cualquiera rebelión que se levante en la montaña”*. En resum, donada la seva rellevància, tal projecte havia de comptar amb l'ajuda estatal, encara més si hom preveia el fet que el ferrocarril de Berga podia esperar, com ja s'ha apuntat, la construcció de les carreteres de Puigcerdà i de la Seu d'Urgell a partir del mateix Berguedà¹⁵⁷.

Per la seva part, l'advocat i polític barceloní Josep Zulueta i Gomis, un home estretament vinculat a la Seu d'Urgell que no podia dissimular la seva indignació per la lentitud exasperant que prenien les obres de la carretera, es mostrava ferm partidari del projecte ferroviari de l'enginyer calafí Cels Xaudaró. Un projecte que pretenia connectar les zones carboníferes del Pirineu amb els principals centres industrials del país, motiu pel qual arribà a afirmar que el Segre tenia reservat un paper privilegiat, el d'ésser el riu amb més projecció econòmica de Catalunya. Segons aquest plantejament, a partir de Puigcerdà el ferrocarril havia de marxar paral·lel al curs del riu i unir l'horta de la Seu d'Urgell amb els jaciments carbonífers del Pla de Sant Tirs i Coll de Nargó fins a Bassella, punt des del qual calia projectar una línia fins a Lleida (abans, a Balaguer o Camarasa aquesta s'havia de trobar amb la línia ferroviària del Noguera-Pallaresa) i Tarragona, i una altra a través de la Ribera Salada, Solsona i Cardona fins arribar a Manresa¹⁵⁸.

¹⁵⁷ ANTÓN; Fernando de: “Ferro-carril de Berga”. *El Lloyd español. Diario marítimo, de intereses mercantiles, de literatura, noticias y anuncios*. Barcelona, 1 de setembre de 1863, p. 1.

¹⁵⁸ ZULUETA, Josep: «Los ferrocarriles carboníferos de Cataluña». *Revista la España Regional*. Barcelona, 1892. Tom XIII, pp. 201-218.

5. EL MEDI ECONÒMIC

“No otra cosa sino la pobreza y atraso que en él (el país) reinan, son la causa de la paulatina, pero visible emigración á otras regiones, que se nota en aquellos apreciables montañeses, muy dignos de mejor suerte, los cuales encuentran insuficientes los campos, los ganados y la arriería para su sostenimiento: triste situación que cesará el día que dispongan de grandes comunicaciones y se dediquen fuertes capitales á la explotación de carbones minerales, piedras finísimas de adorno y de construcción, metales y maderas, que se ofrecen en la superficie del suelo tal como en él los dejó la próspera Naturaleza”.

Julián Martínez Mier, *Memoria sobre la fundación y origen de la ciudad de la Seo de Urgel*. Tortosa, 1884, p. 11.

A principis de gener de 1882, la redacció ceretana de *La Voz del Pirineo* es congratulava de l'aparició del periòdic urgel·lità *El Cadí*, que venia a sumar-se a l'esponerós ventall de les publicacions periòdiques locals i comarcals de la Catalunya de finals del segle XIX. Tanmateix, a ningú no se li escapava que, al costat de les sentides mostres de felicitació des de l'àmbit ceretà, també es feien evidents algunes espurnes de rivalitat comarcal, reflex tal vegada de cert etnocentrisme local pirinenc, sobretot a partir del moment que des del periòdic *El Cadí* hom emfasitzava la paradoxa segons la qual “la misma villa de Puigcerdá, de menos importancia, sin duda, que nuestra ciudad hace dos años que sostiene *La voz del Pirineo*”.

La reacció ceretana, amb un accentuat to càustic, no es féu esperar, no tan sols perquè la vida de *La Voz del Pirineo* era més llarga –uns quatre anys– que l'apuntada al diari urgel·lità, sinó sobretot perquè des de Puigcerdá “mucho nos place que la Seo de Urgel imite nuestro ejemplo, saliendo por fin del atraso en que hasta ahora ha vivido y que sepa progresar cual sabe hacerlo la villa de Puigcerdá, la que, a pesar de ser menos importante que esa ciudad, le lleva ventajas tan considerables en fabricación y vías de comunicación; adelantos más positivos y de mayor importancia, sin duda, que los títulos de grandeza de una ciudad que por hallarse sus calles intransitables desconoce los

carruajes y la industria fabril, elementos de riqueza que hacen la felicidad de los pueblos modernos”¹⁵⁹.

Sens dubte, la premsa comarcal ha contribuït a fixar poderosament les imatges locals de l’alteritat, en aquest cas fonamentades en la reconsideració de la pròpia identitat cerdana enfront del suposat endarreriment i l’accentuat caràcter rural que caracteritzarien la veïna ciutat episcopal. Deixant de banda la sornegueria del citat periòdic cerdà, centrarem aquí el nostre estudi en els trets més rellevants de les principals activitats econòmiques que sustentaven la vida dels habitants de la Seu d’Urgell en relació amb el seu propi entorn comarcal.

5.1. Les activitats agràries i silvícoles

5.1.1. El «paradís» agrícola de l’Urgellet

A grans trets, l’agricultura esdevingué la principal font de riquesa de la província de Lleida al llarg del segle XIX. En aquest context, les comarques pirinenques lleidatanes han mostrat tradicionalment un predomini del sègol. A l’Alt Urgell, Montserrat Duran situa el procés de l’expansió de les mescles de blat i ordi, els mestalls, en la segona meitat del segle XVII, alhora que es perfila un lent predomini del sègol, seguit de l’ordi¹⁶⁰. La informació que ens proporciona per al primer quart del segle XIX la *Relación de los pueblos* de Vicente de Frigola i Xetmar, Intendent General de Catalunya l’any 1824,

¹⁵⁹ *La Voz del Pirineo. Semanario de intereses locales, noticias y avisos*. Puigcerdà, 8 de gener de 1882, p. 2.

¹⁶⁰ DURAN, Montserrat: *Renda i producció agrària (segles XVI-XVIII) a Catalunya: l’Alt Urgell, el Tarragonès, la Conca de Barberà i el Baix Penedès*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1984, cap. 4. A les comarques pirinenques de Lleida, donada la qualitat del terreny, hom destacava sobretot l’alternança sembrat/guaret i, ensems, el predomini del blat mestall, “como ocurre en la parte alta de Solsona, Sort, Viella y Seo de Urgel, lo que llaman mezcladillo, que es una mezcla de trigo y centeno por partes iguales en el primer año; pero como en los sucesivos y por las condiciones del clima más en armonía con las necesidades del centeno se encuentra éste en mejores condiciones que el trigo, se multiplica más, viniendo al cabo de tres años á predominar en la mezcla y tienen que renovar la semilla estableciendo otra vez la proporción descrita”. *Avance estadístico sobre el cultivo cereal y de leguminosas asociadas en España formado por la Junta Consultiva Agronómica*. Tom II. Madrid: Tipolitografía de L. Péant e Hijos, 1891, p. 245,

perfila, a grans trets, el predomini del blat segolós a les comarques catalanes nord-occidentals, abocades a una agricultura de magres rendiments. Els avantatges del sègol respecte de la resta de les varietats són prou coneguts, centrats en la seva resistència a l'altitud i les baixes temperatures, així com la seva adaptabilitat als terrenys més dolents per a l'ús agrícola, sense obviar el fet que el citat cereal donava força palla, que anava destinada com a pinso o farratge per als animals. Això no obstant, les dades de la *Relación* de Frígola també permeten percebre nítidament a l'Alt Urgell un illot de certa prosperitat agrícola –la plana de la Seu d'Urgell– on trobem representada la trilogia mediterrània: el forment, la vinya i l'olivera¹⁶¹.

El vell sistema de rotació biennal sembrat-guaret era vigent a les terres de secà, amb el manteniment de la pràctica primitiva de les boïgues o novals (anomenats popularment *boïgots* a la comarca), que consistien a artigar el bosc o la terra erma fins aconseguir-ne una parcel·la disponible per al cultiu, alhora que la brossa i la llenya eren utilitzades per a fer els formiguers, que servien per adobar la terra; després d'uns anys (no més de cinc) de conreu cerealístic intensiu, una vegada esgotada la capacitat productiva de la terra, es deixava de conrear fins que aquella era ocupada de nou pel bosc i recuperava la fertilitat. Segons el jurista Josep Faus i Condomines, la pràctica de les boïgues en els terrenys comunals era freqüent a la Catalunya pirinenca, on “els camperols pobres del poble que no tenen terra o la tenen molt escassa i per consegüent insuficient per a poder viure d'ella, fan boïgues als comunals, i els municipis ho toleren i ho han de tolerar perquè és l'única manera d'aconseguir que el camperol es quedi al poble. Sense boïga o boïgues que fan als comunals hauria d'emigrar”¹⁶². Tanmateix, en la part septentrional de la província, les zones definides per la ribera compresa entre Tremp i Sort, la de la Seu d'Urgell o l'horta de Solsona i Sant Llorenç de Morunys constituïen una excepció respecte de la generalització del sistema biennal de conreu.

¹⁶¹ FRIGOLA, Vicente de: *Relación de los pueblos*, ob. citada

¹⁶² FAUS I CONDOMINES, Josep: “Dret especial de la Segarra”. *Conferències sobre varietats comarcals del dret civil català*. Barcelona, Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, 1934, pp. 221-254. La citació és de la pàgina 242.

La distribució dels conreus en el terme de la Seu d'Urgell es pot estudiar a partir dels resums dels amillaments de la segona meitat del segle XIX. En el nostre cas, hem utilitzat el llibre de l'amillament de 1862, del qual es conserva una còpia dipositada a l'Arxiu Comarcal. Abans, però, cal fer esment d'algunes consideracions que afecten la naturalesa d'aquesta font consultada. En general, els amillaments no només estan mancats de fiabilitat en contenir un alt nivell d'ocultació (donada la prevenció antifiscal que hi havia aleshores al món rural), sinó que en realitat, lluny de tractar-se de precises indagacions estadístiques, foren el resultat de negociacions polítiques entre l'Administració de l'Estat i les oligarquies locals. L'ocultació es donava tant en termes absoluts (el volum de terres declarades) com en termes relatius (la menor valoració de les terres de qualitat i/o determinats tipus de conreu), alhora que podien quedar fora determinats grups de població¹⁶³. Per tant, conscients d'aquestes limitacions, hem de mostrar-nos prudents en tot moment pel que fa a les nostres conclusions. La informació que obtenim de la nostra font, tant respecte a l'extensió de la superfície conreada com de la no conreada, és la que es mostra a continuació:

QUADRE 1:

DISTRIBUCIÓ DELS CONREUS I DE LA SUPERFÍCIE NO CONREADA A LA SEU D'URGELL (1862)

Tipus de terra	Extensió en jornals*	% superfície amirallada
Hortalisses i llegums	24	1,3
Blat i ordi (regadiu)	711	37
Prats	132	7
Blat i ordi (secà)	140	7,2
Vinya	465	24,2
Erm	145	7,5
Inútil per a la producció	300	15,6
TOTAL	1.918	100

*1 jornal de terra = 2.179 m²

Segons aquesta font, estava amillarada el 42% de la superfície de l'antic terme municipal (és a dir, abans de l'annexió del terme de Castellciutat l'any 1971). Deixant de

¹⁶³ Els amillaments constituïren el nou tipus de registre de la propietat que s'implantà a Espanya a partir de mitjan segle XIX, arran de la reforma tributària de 1845 (Reial Decret de 23 de maig), endegada per Alejandro Mon, aleshores ministre d'Hisenda. Això no obstant, malgrat ésser una font més moderna que els cadastres, els amillaments estaven viciats per la manca d'un sistema eficaç d'obtenció de dades sobre la propietat i l'ús de la terra. *Vid.* PRO RUIZ, Juan: "Ocultación de la riqueza rústica en España (1870-1936): acerca de la fiabilidad de las estadísticas sobre la propiedad y uso de la tierra". *Revista de Historia Económica*, any XIII, núm. 1 (1995), pp. 89-114.

banda les terres no comptabilitzades que correspondrien pròpiament al nucli urbà, els camins i els cursos dels rius i rierols (entorn d'un 30%), el nivell d'ocultació restant és prou evident, cosa que ens obliga a prendre amb precaució les dades obtingudes. De fet, els testimonis contemporanis insisteixen en l'intens aprofitament agrícola de la plana de l'Urgellet, on els conreus s'enfilen ben amunt, "hasta donde se encuentran emplazadas, acá y allá, algunas agrupaciones humanas, en los carasoles de la sierra"¹⁶⁴. Amb tot, creiem que el present amillarament ens permet realitzar certa aproximació a l'horitzó agrari de l'Urgellet. Com es pot observar, la superfície de regadiu destinada al conreu del segolós i l'ordi ocupa més de la tercera part de la terra declarada del terme (un 37%) i un xic més de la meitat de la superfície cultivada (53%), mentre que el conreu cerealícola de secà se situa en una posició més aviat marginal (7,2% de la terra amillarada).

No deixa de sorprendre la presència destacada de la vinya, que, en esdevenir el segon conreu més important (representa prop d'una cinquena part de la terra amillarada i gairebé un 35% respecte del total de la superfície conreada), demostra les possibilitats de l'agricultura urgel·litana, més enllà del propi consum local, en consolidar una incipient comercialització del vi i l'aiguardent vers Andorra i la Cerdanya, principalment. Efectivament, la clara orientació mercantil, la seva adaptabilitat per colonitzar terrenys marginals, la possibilitat del conreu intercalat (bancals)¹⁶⁵, el fet de

¹⁶⁴ VIOLANT I SIMORRA, Ramon: *El Pirineo español. Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. Barcelona, Edit. Alta Fulla, 2003 (quarta edició), p. 55.

¹⁶⁵ El mateix Ramon Violant se sorprenia en veure-hi, entrant a l'Urgellet per la banda cerdana, l'existència d'algunes vinyes "raqúitiques" que semblaven desafiar la lògica de la bona *praxis* agrícola (*El Pirineo español*, ob. cit., pp. 55-56). En aquest sentit, la contrada vinícola de major altitud a Catalunya es trobava "en l'engorjat de la vall del Segre, entre la Seu d'Urgell (vinyes fins a 800 m.) i Pont de Bar (vinyes fins a 900 m.), aprofitant els vessants ràpids i assolellats de la banda dreta del riu" (*Butlletí Excursionista de Catalunya*, núm. 356 (gener de 1925), p. 13). La presència del conreu de la vinya també es troba documentada a Andorra, concretament a les parts més baixes (la parròquia de Sant Julià de Lòria i determinats indrets d'Andorra la Vella i d'Escaldes-Engordany). LLOBET, Salvador: *El límite septentrional de la vid y el olivo en Cataluña (Separata de les Actas del I Congreso Internacional de Pirenaístas del Instituto de Estudios Pirenaicos)*. Zaragoza: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1950, p. 7; MAS CANALÍS, David: "Les feixes de vinya. Exemples de paisatge a les Valls d'Andorra". *Congrés Els paisatges de la vinya*. (Manresa, 24, 25 i 26 d'octubre de 2003). Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2003, pp. 61-66; BASCOMPTE GRAU, Domènec: "L'Andorra agrícola dels segles XVI al XVIII: entre terres i prats". *Estudis d'Història Agrària*, núm. 18 (2005), pp. 47-65.

no representar grans despeses en inversions (a causa del breu interval de temps entre la plantació i l'obtenció del producte) i el seu major rendiment monetari per unitat de superfície, en comparació amb els conreus herbacis, expliquen la seva expansió en la plana de l'Urgellet, fins al punt que s'hi operà certa especialització vitivinícola que contribuí modestament al creixement econòmic local. El progrés de la vinya, iniciat amb l'increment de la demanda al segle XVIII en detriment de l'àrea destinada al conreu de cereals, continuà en el segle XIX "*en toda la estension del r. Segre, desde 6 horas mas arriba de la Seo de Urgel hasta perder aquel su nombre*"¹⁶⁶, fins al punt d'esdevenir la font de riquesa més important de la població agrària fins a l'aparició de la fil·loxera (1890)¹⁶⁷. El seu conreu es localitzava fonamentalment a l'anomenada partida de les Costes, encarada vers Calvinyà, ben a prop del Pla de les Forques, i a la partida de Segalers, a l'altra banda del riu, a tocar amb el pont de la Palanca¹⁶⁸. El vi i l'aiguarent, erigits en els principals productes agrícoles d'exportació regular a fora de la comarca, resistien suficientment els costos de desplaçaments curts a les zones properes¹⁶⁹.

¹⁶⁶ MADOZ, Pascual: *Diccionario*, ob. cit., tom XII, p. 38. Segons Madoz, el consum anual de vi a Andorra que procedia de la ribera de la Seu d'Urgell se situava entorn de les 4.000 cargues (*ibídem*, p. 40).

¹⁶⁷ MATEU GIRAL, Jaume: *La vida econòmica a les terres de Lleida (1850-2005)*. Lleida, Pagès editors, 2005, p. 23.

¹⁶⁸ Les traces del paisatge vitícola de l'Urgellet del segle XIX venen definides, per exemple, a través de les convocatòries tradicionals per realitzar la verema, que aplegaven, en la casa consistorial de la Seu d'Urgell, els batlles de les poblacions de la comarca amb la finalitat de fixar els dies de la recol·lecció. Concretament, la convocatòria del 29 de setembre de 1817 establí els dies 7 i 8 d'octubre la verema en la partida de la Ribera, "*que es todo el terreno sito fuera el término de la Ciudad*", el dia 9 en la partida de les Costes, "*que es término parte de la Ciudad y parte de Calviñá*", i, finalment, els dies 10, 11, 13 i següents en les de l'Olla, Sardina, Segalés "*y demás del término de la misma sitas á la otra parte del Río Segre*". ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1816-1820). Sessió del 29 de setembre de 1817.

¹⁶⁹ Hom ha subratllat la inferior qualitat del vi de l'Urgellet, de gust poc refinat i elaborat a partir de solucions tècniques simples: "trinxaven els grans i feien fermentar la barreja obtinguda sense colar-la. Les pells i granes donaven al vi un gust aspre i un color negrós". PANTEBRE TRASFÍ, Rosalia: *Bescaran*. Andorra la Vella, 1993, p. 104. Amb tot, Josep Zulueta arribà a contraposar la vinya del paradís agrícola de la plana de l'Urgellet, l'espai on es trobaven "los viñedos más opulentos por su lozanía y producción", respecte dels ceps que hom plantava als vessants de les muntanyes veïnes, on el vi "resulta siempre verde y con producción alcohólica casi nula, y solo se salva, elaborado de la manera más defectuosa que imaginarse pueda, gracias á su misma acidez" ("Comarcas olvidadas (1). Los valles de Urgel". *La Vanguardia*, 17 d'abril de 1890, p. 4).

El panorama agrari de l'Urgellet es completava alhora amb la presència d'una constel·lació d'horts, afilerats entorn dels rius i torrents, els quals fornien les verdures, llegums i fruites necessàries per al consum familiar; d'altra banda, els llegums contribuïen a la intensificació productiva en nitrificar la terra. El màxim aprofitament de l'espai per a usos agrícoles explica la pràctica absència del bosc o els prats reduïts a la mínima expressió¹⁷⁰, així com clapes testimonials de terres ermes i inútils per a tota mena de cultius, que tot just signifiquen el 23% de la superfície amillarada. En definitiva, atenyent només a les dades qualitatives que ens proporciona aquesta font, podem concloure que el sòl de la Seu d'Urgell, a mitjan segle XIX, estava sotmès a una explotació intensiva i una alternança de conreus important, si més no a les terres irrigades; paral·lelament, l'abancament dels vessants muntanyencs, amb la introducció de la vinya, testimonia una notable ampliació de l'espai agrícola.

D'altra banda, l'estudi de l'estructura de l'explotació de la terra, a partir del citat amillament, permet identificar els diferents grups socials. Sobre aquesta realitat complexa, Jordi Nistal ha establert la divisió –pertinent a les terres de regadiu– de petita propietat o petita pagesia (de 0-9 jornals d'extensió), mitjana propietat o pagesia mitjana (entre 9,10-18 jornals) i la gran propietat o pagesia benestant (més de 18 jornals). En el cas de la Seu d'Urgell, els resultats obtinguts mostren una extrema bipolarització entre la petita pagesia (que inclou el 90% del total de propietaris declarats) i la pagesia benestant (uns 13 individus, xifra que en representa el 3,4%). El predomini aclaparador de la petita pagesia és evident perquè aquesta concentra a les seves mans gairebé el 50% de la propietat de la terra, mentre que la gran pagesia controla una quarta part de la seva distribució. Aquesta diferenciació social es fa més

¹⁷⁰ La pràctica desaparició de la superfície boscana ja era una realitat a principis del segle XIX. En resposta a una declaració jurada que manà fer el corregidor de Puigcerdà, del 8 de novembre de 1817, sobre els boscos de particulars que hi havia a les poblacions del corregiment, el govern municipal de la Seu d'Urgell declarà que *"en el término y Jurisdicción de la Ciudad no hay Bosque alguno que corresponda privativamente a Dueños Particulares, á excepción de un Distrito de terreno de cabida unos dos Jornales, sita en la partida nombrada de la Olla, llamada el Bosque del Pey, que en años anteriores estaba todo poblado de Robles y Encinas, y en la actualidad existen solo en él de 40 á 50 Robles, qual es propio de D. Josef Berga, vecino de la misma Ciudad"*. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1816-1820). Sessió del 17 de novembre de 1817.

visible si ens cenyim únicament a la molt petita pagesia (de 0-5 jornals), la qual, essent el sector social més nombrós (uns 306 individus, o sigui el 81% del total de propietaris), aplega tanmateix un xic més de la tercera part de la propietat de la terra (vegeu QUADRE 2).

QUADRE 2

ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT DE LA TERRA A LA SEU D'URGELL (1862)

Jornals	Propietaris	%	Extensió	%
0-5	306	81,1	492,5	34,7
5,01-9	33	8,7	213,1	15
9,01-18	25	6,6	341,9	24,1
> 18	13	3,4	366	25,8
TOTAL	377	100	1.414,6	100

Font: Dades facilitades per Jordi Nistal a partir de l'estudi de l'amillament de 1862 de la Seu d'Urgell ("L'estructura agrària i la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX a l'Alt Urgell". *Papers de Recerca Històrica*, núm. 5, 2008, pp. 68-94).

Com se sap, al costat de l'extensió de la superfície conreada a través de l'increment de les rompudes, el creixement agrícola del Principat es fonamentà també en la intensificació de les explotacions, manifestada principalment a través de l'expansió del regatge artificial, que arribà a eliminar el guaret i possibilità alhora l'obtenció d'uns rendiments superiors. Les hortes i els regadius ocupaven generalment les terres més properes als nuclis de població, tot beneficiant-se de la disponibilitat dels recursos hídrics existents i la facilitat de fertilització de les terres. En aquest sentit, com a espai natural completament antropitzat, la ribera de l'Urgellet constitueix un clar exemple respecte de la multiplicació de les possibilitats pel que fa a l'aprofitament de l'aigua (fet objecte d'admiració per part de Francisco de Zamora i Pascual Madoz), així com dels conflictes derivats d'aquest ús. El 1817, per exemple, l'espardenyer Josep Vilasaló s queixà contra Mateu Ponsa, arrendatari de la parcel·la anomenada «la Caputxa», perquè aquest darrer li havia inutilitzat el canal que el mateix Vilasaló havia construït

expressament per evitar que l'aigua no malmetés el camí d'Andorra. Tant l'un com l'altre tenien llurs respectius horts a tocar del portal d'Andorra, però mentre que el de Josep Vilasaló prenia l'aigua directament de la font que hi havia, el de Mateu Ponsa es valia de l'aigua que discorria pel conducte fabricat pel primer, cosa que amenaçava també el citat camí públic. La decisió del consistori prohibí aleshores el regatge "*por la parte baja eo tomando el agua del conducto de Vilasaló, si que deban precisamente hacerlo por la parte alta tomando agua del Conducto de la Fuente, en frente las Puertas de los huertos de los herederos de las Casas llamadas Gual y Vilanova, emperò con la obligación de volver luego de regado á tapar y cubrir dho Conducto de la Fuente, dejándolo siempre en toda Seguridad p^a la debida limpieza de la agua de la Fuente*"¹⁷¹.

El sistema hidrogràfic –vertebrat a l'entorn del Segre i del seu afluent la Valira– subministrava aigua a una densa xarxa de sèquies o canals que recorrien les partides dels camps dels encontorns, repartits entre la Seu d'Urgell, Alàs, Tost, Coll de Nargó, Hostalets i Pont de Bar. A més dels cursos fluvials esmentats, al costat de tota la munió de rieres, rierols i torrents que s'hi troben directament vinculats, s'aprofitava també l'aigua de la pluja i de les fonts, emmagatzemada en pous i en basses o *peixeres*, amb les quals hom regava també les terres. Tanmateix, a ningú se li escapa que l'aigua és un bé escàs, també al Pirineu, l'ús de la qual pot resultar a un preu elevat, on no tothom arriba, si s'addiciona artificialment a la terra.

La creació de petites canalitzacions des dels citats rius per tal d'irrigar els camps immediats, ja des de l'Alta Edat Mitjana, devia ésser un dels primers intents de posar en pràctica regadius artificials, malgrat llur caràcter precari i efímer en molts casos, car les sobtades avingudes se'ls enduien. La recerca documental i arqueològica permetria reconèixer, sens dubte, els espais agraris construïts per les comunitats pageses, així com la lògica de la distribució dels assentaments humans en el territori¹⁷². La irrigació

¹⁷¹ *Ibidem*, sessió del 9 de juny de 1817.

¹⁷² Al costat de la pervivència de determinats topònims referits a antics regs, hi trobem documentada l'existència de petits sistemes d'irrigació entorn del Segre i la Valira ja a principis del segle X, sense menystenir la possibilitat de llur construcció a l'època anterior de la repoblació altmedieval. Vegeu CATALÁN CASANOVA, Oriol: "Possibilitats d'estudi arqueològic de l'agricultura de l'Urgellet". *Actes de les VI Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya (Lleida, 3, 4 i 5 d'Abril de 2003)*, núm. 19. Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica i d'Arqueologia Industrial de Catalunya, pp. 63-68.

sistemàtica a través de sèquies o regueres superficials per transportar aigua per gravetat –compartides a partir del segle XI amb les dels molins fariners– requeria l'existència prèvia d'una base organitzativa, capaç de mobilitzar el treball conjunt d'amplis sectors de la població sota una direcció comuna. En la primera meitat del segle XIX tenim coneixença de l'existència del Reg de l'Olla i Segalers, que regava unes 370 hectàrees de les poblacions d'Alàs, la Seu d'Urgell i Arfa, i el Reg del Pla, que en regava unes 230 corresponents a les poblacions de la Seu d'Urgell, Arfa i el Pla de Sant Tirs¹⁷³.

La construcció del Reg de l'Olla i Segalers –promoguda, segons sembla, a iniciativa de la clerecia local¹⁷⁴– es podia haver fet tot aprofitant petites infraestructures preexistents de regatge. Jurídicament, el reg és una propietat col·lectiva en la qual existeix una junta encarregada de vetllar pel seu bon funcionament i manteniment, al mateix temps que té la facultat de dirimir els plets entre els regants, sempre i quan aquells no siguin competència dels tribunals de justícia. El pagament d'un canon anual

¹⁷³ La construcció de l'anomenat reg del Pla topà, d'entrada, amb certes dificultats perquè el projecte pretenia captar l'aigua més amunt del pont de fusta de la Seu d'Urgell. El consistori havia al·legat que se'n podien derivar greus perjudicis per al consum urbà i les diverses partides d'hortes i camps (l'horta del Salit i les partides del camí reial de la Cerdanya, de Sant Ermengol i de l'Adoberia, així com respecte al molí fariner), "*á causa de que la obstrucción y obstáculo que hallaría el río de la presa, haría que inundase y destruyese, como otras veces, las tierras de dichas partidas socavando las murallas de la Ciudad y aun dirruiendo dicho Molino*". ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1842-1847). Sessió de l'1 de maig de 1845.

¹⁷⁴ Així ho explica Josep Espar, quan situa el principi d'aquesta empresa hidràulica en els anys posteriors de la Guerra del Francès (1808-1814), essent-ne els impulsors inicials fra Tomàs Pi i fra Francesc Moles, priors dels convents de Predicadors i d'Agustins, respectivament, ambdós fills de la Seu d'Urgell, els quals plantejaren estendre el reg a les partides de Segalers, Camparnau, riu de la Color, la Sardina, l'Olla, les Torres, Malajanc, Formiguera i Tal-lares, "i encara les corresponents d'Alàs i Arfa". ESPAR I TRESSENS, Josep: *Coses de la Seu*. Barcelona, 1978, pp. 163-165). Tot i que l'autor dóna a entendre que el motiu principal vingué revestit d'un cert caràcter altruista, no hem d'oblidar –com apunta Jordi Nistal– el pes social del clergat com a propietari i senyor jurisdiccional d'una gran part dels pobles de l'Urgellet, capaç d'aplegar considerables recursos i aplicar-los a l'objectiu perseguit, assegurar el manteniment de l'utilatge tècnic de la irrigació i, alhora, la rendibilitat de les inversions realitzades. Això no obstant, aquest fet no amaga la participació de les institucions municipals –els consistoris de la Seu d'Urgell i d'Alàs–, que esdevingueren representants dels propis interessos dels potencials consumidors del nou reg. NISTAL I REFART, Jordi: "El context històric del rec dels Quatre Pobles. L'espai físic i l'activitat agrària a l'Urgellet del segle XIX". *La Comunitat del Rec dels Quatre Pobles. Passat, present, futur*. Generalitat de Catalunya-la Comunitat del Rec dels Quatre Pobles, 2004, pp. 9-21.

—en aquest cas, la imposició d'un redelme o sobredelme sobre els ingressos dels particulars de les zones regades— permetia als propietaris regar els dies i hores fixats per la dita junta. Els drets de regatge estaven regulats per veritables tractats de repartiment, sota l'arbitratge dels batlles i dels experts públics, que afectaven veïns i municipis. La seva construcció fou impulsada arran de la promulgació del Reial Decret de 19 de maig de 1816, alhora que la constitució de la comunitat de regants es féu efectiva l'1 de juny de 1817 davant el notari Francesc Cassany. Dies després, el 29 de juny, sota la presidència del batlle Josep Maria Lleopart, tingué lloc una reunió extraordinària en la casa consistorial, en la qual els propietaris interessats en l'obra —la construcció d'una sèquia a partir del pont de la casa anomenada la Quera, "*distante de esta Ciudad unas dos horas*"—comptaren amb el suport del govern municipal per adreçar-se formalment al capità general, "*pareciendo muy conforme promover esta solicitud á nombre del Ayuntamiento, que no de los Particulares interesados*"¹⁷⁵.

El 1825, la Junta administrativa del Reg de l'Olla i Segalers, encapçalada pel seu president, el batlle de la Seu d'Urgell Josep d'Areny i de Plandolit, acordà que "*se vaja quitant lo Redelme a lo que se contribueix per rahó de dit Rech, mediant que per Jornal de terra de los que se benefician ab lo mateix Rech se pagan dos duros annualment fins haberse lograt sa total extinció*"¹⁷⁶. Uns dotze anys més tard, el 1837, les actes notariais ens revelen la forma en què hom fixà la liquidació general de les quantitats degudes pels regants fins aquell moment, de cara a satisfer el cost total de l'obra de la sèquia des de l'eliminació del redelme, així com l'import corresponent a les 18 lliures per jornal assignades a cada particular, que pertocaven pagar precisament en funció de les despeses previstes de la conservació o manteniment, una vegada ja realitzat el pagament de la primera liquidació general: davant el notari, el pagès Ignasi Bordes efectuà el pagament d'unes 324 lliures i 11 sous als comissionats de la Junta del Reg per un tros de terra de 17 jornals; Ot Alviñà i Cecília Berga pagaren 498 lliures, 13 sous i 5 diners per 11 jornals de terra, i l'espardenyer Josep Vilasaló unes 86 lliures, 16 sous i 9

¹⁷⁵ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1816-1820). Sessió del 29 de juny de 1819.

¹⁷⁶ AHL. Protocols notariais de la Seu d'Urgell. Notari: Josep Marquès. S-865 (28 de desembre de 1824 – 16 de desembre de 1825). Escripura notarial del 10 d'abril de 1825.

diners que li pertocaven pel tros de camp d'un xic més de 4 jornals; per la seva part, després d'haver fet la liquidació inicial pels disset jornals de terra que posseïa com a hereu de Tomàs Bononat, Francesc Anton Bergadà i de Bononat reconegué deure unes 500 lliures a la Junta per la part corresponent a les 18 lliures per jornal, una quantitat que en aquell moment no tenia, per la qual cosa es va veure obligat a acceptar una venda a carta de gràcia que l'obligava al pagament d'unes 15 lliures anuals.

Tots aquests regants, veïns de la Seu d'Urgell amb terres a la partida de Segalers, cancel·laren llurs deutes amb la Junta del Reg, tot i que, com a beneficiaris del nou regatge encara en construcció, hi havien de contribuir anualment "*hasta quedar satisfecho el total coste de dicha obra*"¹⁷⁷. Encara l'any 1858, Josep Ignasi Dalmau de Baquer, un dels més importants prohoms de la ciutat, confessava deure a la Junta, com a beneficiari del Reg, la no gens menyspreable xifra de 736 lliures, 11 sous i 4 diners per la liquidació total de les imposicions acordades de cara a l'extinció de l'antic redelme. Aquell es comprometé aleshores a pagar la referida quantitat de diners mitjançant la creació d'un censal de 725 lliures a favor de la mencionada Junta, amb els pertinents interessos derivats (unes 21 lliures i 15 sous de pensió anual), tot reservant-se alhora la facultat de la lluiació en dues pagues o terminis iguals de 362 lliures i 10 sous cadascun; en aquell moment, Josep Ignasi Dalmau entregà als vocals de la Junta una quantitat inicial d'11 lliures, 11 sous i 4 diners, al mateix temps que hipotecà, com a garantia, una peça de terra seva, d'uns 7 jornals, la qual era situada a la partida de les Torres¹⁷⁸.

Tanmateix, les inversions en el reg no sempre estaven garantides, sobretot en moments de penúria econòmica, cosa que provocava la manca de les necessàries obres de millora. Així, el maig de 1867, el mal estat de conservació de les sèquies o canals d'aigua motivà una contundent reprovació de l'ajuntament a la citada Junta del Reg,

¹⁷⁷ ACA. Protocols notarials de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Juer i Albertí. ACA-N-V-831 (27 de desembre de 1836 – 24 de desembre de 1837). Actes notarials de l'1 de març de 1837 (foli 80), 12 de març de 1837 (folis 91-92), 21 de març de 1837 (foli 105) i 6 de juny de 1837 (folis 231-232).

¹⁷⁸ AHL. Protocols notarials de la Seu d'Urgell. Notari: Lluís Dalmau de Baquer. S-891 (any 1858). Creació d'un censal per Josep Ignasi Dalmau de Baquer a favor de la Junta administrativa del Reg de l'Olla i Segalers (30 de juny de 1858).

*“previniéndole que si dentro un mes no arregla las acequias que vierten las aguas en los caminos se privará cursar el agua por el canal (de riego)”*¹⁷⁹. Més enllà de les finalitats directament relacionades amb els serveis bàsics, com l'aigua de boca o el conreu dels camps, cal considerar el Reg de l'Olla i Segalers com un element de primer ordre de cara a l'impuls de les transformacions agrícoles de la comarca.

L'anomenat Reg dels Quatre Pobles (Anserall, Castellciutat, Montferrer i Adrall), anterior als ja esmentats de l'Olla i Segalers i del Pla, tingué una importància capital en les transformacions del paisatge agrícola de l'Urgellet a llarg termini. La construcció d'aquest sistema de regadiu –iniciada, segons sembla, l'any 1777– no resultà ésser una tasca planera, sobretot a causa de les puntuals resistències que mostraren alguns propietaris a la citada obra, ja que el traçat del nou regatge afectava llurs terres. Darrere d'aquesta situació podem albirar l'existència d'alguns conflictes veïnals, que esdevingueren ben manifestos a partir del moment –vers el 1845– que es decidí l'extensió del reg fins a Adrall: aquest fet significà la inclusió d'una nova comunitat constituïda de regants sense la necessitat de comptar amb l'aprovació de la resta de regants dels altres pobles¹⁸⁰. El 16 de gener de 1858, el notari de la Seu d'Urgell Lluís Dalmau i de Baquer donà testimoni en primera persona de l'oposició suscitada contra el referit projecte hidràulic quan, trobant-se aquell en la partida de la Callissa (Anserall) conjuntament amb el batlle d'Adrall, Andreu Travé, i el jutge de pau de la Parròquia d'Hortó, Marià Espar, es topà amb un desafiant regidor del consistori de Calvinyà, Jaume Moliné, acompanyat per alguns veïns d'Anserall les propietats dels quals es trobaven precisament dins aquella partida. Tant el batlle d'Adrall com el jutge de pau de la Parròquia d'Hortons manifestaren que *“el objeto de su comparecencia en el referido sitio, donde los mencionados Señores se hallan, es el de poner en ejecución las operaciones necesarias para la formación de las memorias descriptivas y planos del proyecto de Canal de riego que el pueblo de Adrall se propone construir, pasando por el*

¹⁷⁹ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Esborrany d'acords municipals (1862-1868). Sessió del 9 de maig de 1867.

¹⁸⁰ CATALÁN I CASANOVA, Oriol: “La Comunitat del Rec dels Quatre Pobles”. *La Comunitat ...*, ob. cit., pp. 23-40.

término del de Arcavell, y para cuyas operaciones se hallan autorizados por el M. I. Sor. Gobernador de esta Provincia". Per contra, el regidor Jaume Moliné els barrà el pas tot adduint que el batlle de Calvinyà no havia vist encara la comunicació original del governador civil, amb data de 15 de desembre de 1857; tres dies més tard, el 19, una reunió dels mateixos protagonistes, també a l'esmentada partida de la Callissa d'Anserall, serví a Andreu Travé i Marià Espar d'escenificació per blasmar l'actitud del regidor Jaume Moliné, qui havia impossibilitat l'inici de les operacions sobre el terreny per a l'elaboració del projecte de reg que tenia concedit el poble d'Adrall, una canalització que, com hem vist, havia de travessar el terme d'Anserall.

En aquell punt de tensió, el regidor Jaume Moliné, segurament a contracor, s'adreçà als seus veïns per indicar-los que no obstaculitzessin el treball dels operaris, *"pues que si algún daño se les causaba les sería debidamente resarcido y pagado"*. Això no obstant, quan els anivelladors ja havien fixat els aparells a terra, alguns propietaris s'interposaren entre el nivell del terreny i el punt de mira, fet que impulsà Andreu Travé i Marià Espar a adreçar-se de nou al regidor Jaume Moliné *"para que tomase las providencias necesarias á fin de que cesasen dichos desmanes, mandando á los que los cometían, que separándose de delante del nivel, dejasen espedito el terreno que mediaba entre éste y la mira"*. Pel que es veu, el regidor de Calvinyà desatengué aquesta petició perquè, en veure la reacció irada dels veïns, temia fer *"una alcaldada"* (sic: en l'original) i, per tant, no s'atreví a ordenar-los la fi d'aquella actitud agressiva mentre marxava ben indiferent cap a Anserall¹⁸¹.

A més d'irrigar les terres, les sèquies permeteren un ventall d'activitats que contribuïren al desenvolupament de la vida quotidiana, com l'abastiment d'aigua potable a la població, la higiene domèstica, rentar la roba o abeurar el bestiar. Amb tot,

¹⁸¹ ACAU. Protocols notariais de la Seu d'Urgell. Notari: Lluís Dalmau i de Baquer (1857-1858), folis 5-7 i 19. En general, les disputes veïnals per l'ús de l'aigua, mai sobrer, es resolien a través de l'establiment de sistemes de «tandes de reg». N'esdevenen un bon exemple les que afectaren l'anomenat reg de Caborreu (terme d'Arcavell), fixades per escrit l'any 1905, tot just quan s'havien iniciat els conflictes amb el municipi de Bescaran sobre l'aprofitament d'aquest bé. Tots els pagesos beneficiaris es comprometien a pagar les despeses que originava la defensa de l'aigua de Caborreu, en funció de les hores atorgades en tandes de nou dies. CREUS I GISPERT, Laia: *Arcavell. Un poble de muntanya i fronterer*. La Seu d'Urgell, Edicions Salòria, 2013, p. 39.

cal destacar un segon aprofitament hidràulic que tingué un caràcter industrial, clarament complementari del regatge agrícola. Efectivament, la força motriu generada pel moviment i el pes de l'aigua fou aprofitada per un dels elements més dinàmics del paisatge agrícola fins a l'aparició de l'energia del vapor i l'electricitat: el molí fariner. De bell antuvi, els molins fariners havien estat adjudicats en «encantpúblic», o subhasta, sotmesa a tot un plec de condicions, la «taba». Podem reconstruir el model de subhasta pública, prèvia a la desamortització eclesiàstica, a través del cas documentat del molí de Boixadera (1789), edifici que es trobava situat a la banda ponentina de la ciutat, ja fora de les muralles, a la vora del Segre. El citat molí era aleshores propietat del capítol catedralici i en la redacció de la «taba» es percep clarament el pes dels drets senyorials per sobre del mateix preu de l'arrendament, fixat en unes 60 lliures anuals, amb atorgament àdhuc d'«eixaus» o primes per incentivar l'interès dels licitadors. Els canonges administradors de l'arrendament que aquí es considera, d'una vigència biennal (1790-1791), adjudicaren al negociant Pere Berga i al flequer Pere Martí Veguer el nostre molí sota els pactes següents: en primer lloc, els referits arrendataris havien de satisfer unes tres pagues iguals al llarg de l'any (15 dies abans de Pasqua de Resurrecció, 15 dies abans de Nostra Senyora d'Agost i 15 dies abans de Nadal de 1790, *“y així en lo any immediat següent, en semblants terminis”*); també cada any aquells havien de donar unes 20 cargues de blat a l'obreria de l'església catedral, així com unes altres 5 al clavari, o responsable municipal de la tresoreria pública; s'estipulava alhora el pagament d'una carga de blat a l'arrendatari de les rendes o censos de Ladrit, Eroles i Boixadera.

D'altra banda, el Capítol es comprometia a implicar-se en les reparacions més costoses que afectaven les pròpies infraestructures, l'edifici o l'utilatge del molí: *“sempre que se espatllará la Sequia y Pexera, ô se haurá de girar aygua, per qualsevol ocasió ô motiu, per adobarlas ô girar la aygua, (l'arrendador) deurá gastar dos doblas, y lo demes gasto correrá per dit Capítol: com y lo compondrer, la Casa, y rodets, agullas y molas”*; paral·lelament, el Capítol també havia d'abonar *“las fallas parant dit Molí, per ser descomposta la sequia, important la composició més de dos doblas, abonantse proporcionalment, al ques pagarà en diner per lo Arrendament”*.

El treball dels moliners era considerat com una activitat diferenciada de l'agricultura. En aquest cas concret, és ben reveladora la implicació conjunta d'un negociant i un flequer de la ciutat en l'arrendament, oficis que signifiquen un cert nivell de complementarietat en representar, després d'efectuar-se la mòlta, la transformació de la primera matèria en pa i la seva posterior venda i distribució. De fet, el Capítol ja contemplava la situació que el mateix arrendador podia utilitzar el "privilegi" de pastador durant el bienni de l'arrendament¹⁸². Aquest mateix molí –amb la seva bassa, la corresponent resclosa i les dues moles, "*pero que no puede contarse que muele más que una en todo el año*"– apareix mencionat en la matrícula de contribució industrial i de comerç de l'any 1852. Val a dir que al costat del molí del Capítol, en aquesta primera meitat del segle XIX també hi havia el molí fariner del Comú (o de Soldevila), propietat de l'ajuntament, que, malgrat tenir unes quatre moles, només n'estava una en funcionament cada tres mesos¹⁸³. El treball d'ambdós molins –el del Capítol i el del Comú, especialment protegits enfront de qualsevol entrebanc o interferència aliena– es revelava d'una importància igualment vital per a la subsistència de la població, com ho prova la contundent reprovació que, el 1850, féu el consistori davant els intents de Joaquim Pal, propietari de la veïna Castellciutat, de construir rescloses en el riu Valira, obres que, a parer del govern municipal, podien danyar les sèquies dels referits molins en el cas de produir-se sobtades riades¹⁸⁴.

La relació regatge agrícola-molí fariner-molí industrial-fàbrica, esmentada per Pierre Vilar¹⁸⁵, també es fa present en l'exemple del molí del Cup, annexat al molí de Soldevila fins a formar un sol casal moliner, edificis només separats pel camí de

¹⁸² AHL. Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Josep Marqués. S-842 (any 1790). Arrendament del molí de Boixadera a favor del negociant Pere Berga i el flequer Pere Martí Veguer (24 de desembre de 1789).

¹⁸³ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Subsidi industrial i comercial (1835-1856). Matrícula de contribució industrial i de comerç de la Seu d'Urgell (any 1852).

¹⁸⁴ *Ibidem*, llibre d'actes de l'ajuntament (1848-1853). Sessió del 25 de març de 1850.

¹⁸⁵ VILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Vol. III. Barcelona, Ed. 62, 1964-1968, p. 274.

Circumval·lació (avui Escales del Molí). Per la legislació liberal desamortitzadora del segle XIX, els dos molins citats foren privatitzats a través de subhasta pública i cedits en propietat, l'any 1856, a l'anomenada «Sociedad de Condueños de la Acequia del Molino». A través d'una acta notarial sabem qui formà part d'aquella societat, tots propietaris veïnals, en el moment que el molí del Comú fou comprat a l'Estat, el 15 de maig de 1856, per una suma considerable de diners: d'entrada, el pagès Antoni Lluch va pagar de la seva pròpia butxaca uns 600 rals per fer front al pagament del primer termini, cosa que reconegueren, davant notari, els advocats Antoni de Moner, Josep Ignasi Dalmau i Ot Estañol, al costat dels propietaris Ot Alviñà i Francesc Sansa, com a comissionats dels nous propietaris del molí “*y de todo lo q^e le es anexo*”; el 1858, aquests lliuraren al citat Antoni Lluch uns 560 rals, ja que a aquest, com a membre de la recent creada societat, li'n pertocava pagar uns 40, la seva part corresponent per esdevenir-ne també propietari¹⁸⁶. A principis del segle XX, la utilització dels molins de Soldevila representava un ventall ampli d'activitats industrials: producció d'electricitat, fabricació de teixits, serra de fusta i motlures de guix, entre d'altres¹⁸⁷.

D'altra banda, els forts augments dels cabals dels rius eren motiu de grans preocupacions en la població. Zamora ja subratllava el perill d'inundacions que amenaçaven constantment la ciutat¹⁸⁸. Concretament, el recorregut del Segre tenia al seu abast tota l'horta de la ciutat en una extensió força notable, uns cinc quilòmetres de llargària per uns tres d'amplària. Les grans avingudes d'aquest riu, ja sigui pels sobtats torrents que s'estimben des del Cadí o dels que davallen de les muntanyes oposades, destruïen en breus moments les parets i els conreus, fet que esdevingué motiu de crítica per a Madoz¹⁸⁹, com a símptoma de l'endarreriment general de l'agricultura lleidatana,

¹⁸⁶ ACAU. Protocols notarials de la Seu d'Urgell. Notari: Lluís Dalmau de Baquer (anys 1857-1858). Acta notarial del 9 de març de 1858.

¹⁸⁷ GANYET SOLÉ, Ramon: *El camí cap a la llum. Les centrals elèctriques de la Seu d'Urgell*. Edita: Jaume Riba i Ramon Ganyet, 2005, p. 19.

¹⁸⁸ ZAMORA, Francisco de: *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (edició a cura de Ramon Boixareu). Barcelona, Curial, 1973, p. 157.

¹⁸⁹ Efectivament, Madoz assenyala com una prioritat de l'agricultura lleidatana la necessitat de “*hacer paredes, construir márg., riberas y estacadas para nivelar las tierras y evitar los malos efectos de los*

i que tenia incidència ocasionalment en la redacció dels contractes agraris¹⁹⁰. La gran riuada de l'abril de 1865, una de les més catastròfiques del segle, tingué uns efectes devastadors sobre una apreciable superfície de parcel·les de conreu que, totalment negades per les aigües, s'estenien al llarg del recorregut del Segre, des del camí de la Cerdanya fins al camí del Salit de Torrell, i des del pont de la Palanca fins als límits del terme municipal que afrontaven amb Alàs. La magnitud de la tragèdia, que provocà unes considerables pèrdues econòmiques, resta reflectida en el testimoni dels mateixos regidors de la ciutat que es desplaçaren expressament a la zona afectada: *"llegados al camino de delante de Alás, se ha visto su estado lamentable, pues no existe otro camino y se pasa con mucha dificultad y con grande riesgo y viendo la necesidad de su recomposición para no quedar perdido el mercado, deliberado se acordó recomponerlo provisionalmente de modo que se pase del mejor modo posible"*¹⁹¹.

Precisament el temor a les riades va empènyer el comerciant Jacint Poch i el pagès Joaquim Gabriel a establir una cooperació en benefici mutu, sota la forma d'un acord o contracte de canalització, per tal d'evitar els perjudicis ocasionats per les revingudes del torrent de les Torres, el qual travessava llurs propietats (concretament, la propietat del primer es trobava a la banda esquerra del citat torrent, mentre que la del segon era a la seva part dreta). Ambdós individus pretenien fixar una direcció recta a l'esmentat torrent, per la qual cosa es comprometeren, d'entrada, a deixar lliures les parts de terra que hom assenyalés com les més indicades per realitzar-hi la canalització,

aguaceros". Amb tot, malgrat el relatiu endarreriment tècnic o científic que pateix l'agricultura, Madoz creu que aquesta *"ha entrado en las vías de progreso, abandonando perjudiciales rutinas y alimentando un vivo deseo de mejora y perfección"*. MADDOZ, Pascual: *Diccionario*, ob. cit., tom XII, p. 39.

¹⁹⁰ Així, en el contracte d'arrendament de les terres comunals (prat i camp) de Castellciutat, signat pel termini d'un any entre el consistori d'aquella vila i el major corretger Manuel Estruch, hom fixava l'obligació d'*"arriguerar lo Prat, y mantener la riguera y Asequia y fer anar la agua necesaria per son riego à no ser que sobrevingués alguna vinguda de Agua, que importés més de dotse jornals per cada vegada que faria lo estrago, y lo demás ho farà lo Comú à sas costas"*. ACA. Protocols notarials de la Seu d'Urgell. Notari: Esteve Guarda i Ninou. ACA-N-V-846 (16 de juny de 1810 – 4 de desembre de 1810). Acta notarial del 18 de juny de 1810.

¹⁹¹ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Esborrany d'acords municipals (1862-1868). Sessió extraordinària del 24 d'abril de 1865.

d'una amplària estimada en unes 12 vares castellanés (10 m); hom havia pensat, en aquest sentit, començar les obres en el lloc més elevat del terreny, cobert per uns antics dics que Jacint Poch havia construït, en una disposició semicircular, dins de la seva propietat per controlar les ramblades. Segons el projecte, la referida canalització ensopegava directament contra una filera d'arbres de la propietat de Joaquim Gabriel. Aquest darrer, doncs, estava obligat a arrencar els arbres que en barraven el pas, la fusta i la llenya dels quals havia de ser donada, en la seva major part, al citat Poch, qui, pel que sembla, assumia el major dispendi de l'obra. Finalment, hom deixava clar que Joaquim Gabriel havia de cedir a Jacint Poch el petit tros de terra –amb els seus arbres inclosos– que la canalització creava a la banda esquerra del torrent per un preu de 320 rals¹⁹².

5.1.2. L'explotació forestal

A l'Alt Pirineu, les condicions climàtiques i l'accidentada orografia no feien possible el ple desenvolupament d'una agricultura tradicional, raó per la qual assoliren una gran rellevància les activitats centrades en l'accés a les pastures i l'explotació dels boscos. Aquí la propietat comunal –el conjunt de boscos i pastures– ocupa prop del 90% de les terres. No cal insistir ara i aquí en la importància que tingueren els usos comunals dins l'equilibri de l'economia agrària dels pobles i, en darrera instància, la mateixa preservació de la cohesió social en l'àmbit local. Els pagesos –sobretot els més pobres– valoraven força l'accés gratuït als béns d'aprofitament comunal. A partir de l'estudi d'un cas local, Alinyà (actual municipi de Fígols i Alinyà), Montserrat Carbonell destaca la importància dels béns comunals en l'autoreproducció comunitària a través de la preservació de les antigues consuetuds. És interessant observar com, en defensa precisament d'aquestes pràctiques tradicionals, hom tendia a definir drets de veïnatge amb l'objectiu de limitar l'arribada de nouvinguts que pretenguessin participar alhora d'aquests recursos col·lectius. Un exemple força il·lustratiu d'aquesta situació és el litigi

¹⁹² *Ibidem*, protocols notarials de la Seu d'Urgell. Notari: Lluís Dalmau de Baquer (anys 1857-1858). Contracte de canalització del torrent de les Torres signat entre Jacint Poch i Joaquim Gabriel (17 de maig de 1858).

que, a partir de les darreries del segle XVIII, havia enfrontat els mateixos veïns d'Alinyà, alineats en dos bàndols oposats, els capmasers (la pagesia benestant) i els barraquers (la petita pagesia), a causa de la pretensió d'aquests darrers en la possessió i usdefruit dels comunals, així com la participació en els càrrecs polítics¹⁹³. Jordi Nistal remarca també aquesta mateixa importància en la constitució de la Junta de veïns de la muntanya de Tost (1868), que donà lloc a la cessió gratuïta, per part de vint-i-quatre veïns, d'unes 3.911 hectàrees de terra a la comunitat pagesa de la vall de Tost per tal d'assegurar la continuïtat dels usos comunals abans que la desamortització civil les privatitzés¹⁹⁴.

Precisament, la problemàtica sorgida a l'entorn de l'aprofitament d'aquests drets comunitaris, així com els límits sobre l'explotació d'uns recursos força imprecisos, expliquen d'antuvi el reguitzell de conflictes entre senyors i comunitats, o bé entre poblacions per la titularitat de boscos i emprius que afrontaven amb llurs respectius termes municipals. Unes disputes que, tard o d'hora, menaven a la negociació entre les parts i l'establiment d'acords i concòrdies¹⁹⁵. La situació arribà a ésser tan tensa, per exemple, entre els veïns de Prullans i de Talltendre (la Cerdanya) per a l'ús del lloc conegut com *els Emprius*, situat prop del caseriu de la Bastida, que el 2 d'agost de 1844 el mateix tribunal del partit judicial es veié forçat a traslladar-se *in situ* per tal de visurar les creus i fites que delimitaven aquell indret amb els citats termes. Pel que sembla, l'àrea objecte de litigi havia pertangut a la família dels Escrivà de Romaní, barons de Beniparrell i de Prullans, els quals, de bell antuvi, l'havien cedit en arrendament als habitants de Prullans per fer-hi pasturar llur bestiar; al seu torn, els veïns de Talltendre, emparant-se en l'abolició dels antics drets senyorials, hi enviaven també llurs animals, fet que originà, l'any anterior, una prèvia denúncia del mateix baró contra l'ajuntament

¹⁹³ CARBONELL I ESTELLER, Montserrat: "Els comunals i la societat pagesa. Un exemple de l'Alt Urgell (finals s. XVIII-principis s. XIX)". *Recerques. Història, economia i cultura*, núm. 13 (1983), pp. 123-132.

¹⁹⁴ NISTAL REFART, Jordi: "L'estructura agrària i la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX a l'Alt Urgell". *Papers de Recerca Històrica*, núm. 5 (2008), pp. 68-94.

¹⁹⁵ BELENGUER CEBRIÀ, Ernest, GUAL VILÀ, Valentí i DANTÍ RIU, Jaume (coords.): *Els béns comunals a la Catalunya moderna (segles XVI-XVIII)*. Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1998; CONGOST, Rosa: *Tierra, leyes, historia*. Barcelona, Crítica, 2007; FERRER I ALÒS, Llorenç: "La diversitat de l'activitat econòmica a la Catalunya moderna: més enllà de la renda feudal". *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 28 (2008), pp. 725-764.

de Talltendre. En aquest moment, l'ajuntament de Prullans recorregué a l'advocat urgellità Joan Perramon i Sostres per fer prevaler el seu exclusiu i secular "dret" de pastura contra el pretès intent d'"usurpació" dels veïns de Talltendre, mentre que el consistori de Talltendre es trobà assistit en la defensa dels interessos veïnals pels causídics Josep Oriol i Marià Riu, advocats també de la Seu d'Urgell¹⁹⁶.

A més de proporcionar uns recursos bàsics per a la pròpia subsistència, l'explotació forestal esdevingué una activitat que originava ocasionals i importants guanys econòmics, en el sentit que l'obtenció de carbó vegetal o de coc alimentava les fargues o bé hom proveïa de fusta per a la construcció i l'ebenisteria. Entorn d'aquest món econòmic s'aglutinaven oficis com els llenyataires, els picadors, els tiradors, els carboners, els pegaires o els teiaires. Madoz destacava el comerç de la fusta en la nostra comarca, fet especialment rellevant a Organyà i Coll de Nargó, llocs on aquesta activitat mobilitzava el treball de molts homes, els quals, especialitzats com a raiers, conduïen la fusta pirinenca aigües avall del Segre fins a Tortosa, que ja era aleshores un gran mercat de la fusta¹⁹⁷. Les grans superfícies boscanes que envoltaven la capçalera del Segre i la facilitat que ofería el mateix riu per a la baixada dels raïers expliquen la durada del transport fluvial de la fusta fins ben entrat el segle XX. L'explotació dels boscos sobrepassà les pròpies capacitats naturals de la comarca, fins a l'extrem de produir-se una veritable depredació humana que deixà astorat el mateix Zamora, a les acaballes del segle XVIII, en el seu pas per Organyà: hom reconeix, certament, que el comerç de la fusta pel Segre esdevé la principal activitat econòmica d'aquella vila (una fusta venuda

¹⁹⁶ AHL. Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Rafael Adema. S-888 (any 1844). Nomenament del causídic Joan Parramon i Sostres, advocat de la Seu d'Urgell, com a procurador del consistori de Prullans, en la causa que manté aquest contra el consistori de Talltendre sobre drets relatius a la pastura en el lloc conegut com «Els Emprius» (26 d'agost de 1844); nomenament dels advocats Josep Oriol i Marià Riu, ambdós de la Seu d'Urgell, com a procuradors del consistori de Talltendre (4 d'octubre de 1844).

¹⁹⁷ MADOZ, Pascual, ob. cit., tom XII, pp. 29 i 342. La importància que hi adquirí el comerç de la fusta es pot percebre, per exemple, en una breu circular que l'autoritat episcopal adreçà al rector de Castellciutat l'any 1866, en la qual el bisbe advertia al segon que havia concedit permís de poder treballar als raiers de Coll de Nargó el dia de Corpus, que havien de baixar pel Segre la fusta comprada, "*debiendo empero antes de ponerse al trabajo haber todos asistido al Santo Sacrificio de la misa*". ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 5 (2 de desembre de 1864 – 30 de juny de 1866). Circular del 29 de maig de 1866.

als particulars i a la Marina reial espanyola), però el nostre viatger adverteix que *“hace pocos años que se cortaba (la madera) en las inmediaciones del pueblo, y en el día dista ya cinco horas por camino derecho, y las montañas inmediatas están ya peladas; y a lo que se ve, sin esperanza de remedio”*¹⁹⁸. L’any 1816, el Capítol catedralici de la Seu d’Urgell denuncià l’actitud dels veïns de La Vansa, els quals s’havien proveït furtivament de fusta i llenya dels boscos que eren propietat de l’Església. El motiu de dita denúncia vingué justificat pel contracte signat, el novembre de 1814, entre el mateix capítol i el comerciant d’Organyà Francesc Espar, en virtut del qual aquest darrer obtenia, per dret de compra, el permís de tallar fins a mil cargues de fusta¹⁹⁹.

Sens dubte, la importància de l’explotació forestal tingué un valor afegit per l’interès de l’Armada reial, cosa ben perceptible en les observacions del notari d’Organyà Pau Orrit, el qual s’oferí, “humilment” però sense embuts, a ocupar el lloc d’escrivà del ram de la Marina a l’autoritat corregimental, *“pues respeto de haber muchos bosques en el (Corregimiento de Puigcerdá) por ser situados en los montes Pirineos todos los días se deben formar sumarias, ó espedientes, ó se ofrecen asuntos, y no se encuentra Escribano alguno que quiera servir al dicho ramo por no estar obligado, de lo que se sigue grave atraso y entorpecimiento en los asuntos”*. Deixant de banda la pròpia ambició personal que comportava el gaudi dels privilegis inherents a aquell càrrec, en el present moment el nostre notari observava que aquests inconvenients s’havien presentat durant les anteriors inspeccions dels funcionaris –l’auditor general de la Marina, el 1827, i el «Visitador de Montes». l’any 1828–, *“quienes tuvieron q^e detenerse más de lo regular por no encontrar Escribano siguiendose grande retraso á los negocios”*²⁰⁰.

Com hem vist, Zamora descriu una realitat molt allunyada de la imatge pretesament harmònica i conservacionista que envoltava l’aprofitament tradicional dels

¹⁹⁸ ZAMORA, Francisco de: *Diario*, ob. cit., p. 154.

¹⁹⁹ ACA. Protocols notarial de la Seu d’Urgell. Notari: Josep Marquès. ACA-N-V-764 (27 de desembre de 1815 – 18 d’octubre de 1816). Acta notarial del 13 de setembre de 1816 (folis 475-477).

²⁰⁰ AHL. Protocols notarial d’Organyà. Notari: Pau Orrit i Oriol. S-239 (anys 1827-1846). Còpia d’una lletra enviada al corregidor de Puigcerdà (21 d’abril de 1829).

boscós, ja que l'activitat humana no tan sols usa els productes forestals per a l'autoconsum, sinó que també respon a les demandes del mercat quan en té l'oportunitat, cosa ben palesa en la segona meitat del segle XVIII, quan els alts preus de la fusta i el carbó menaren a una ràpida obtenció de beneficis que resultà ésser força devastadora per als boscós locals. En aquest sentit, és versemblant creure que, en determinats moments crítics, les vendes d'arbreda serviren per comprar el gra suficient per a l'alimentació de la població. Alhora, creiem que en la dràstica disminució de l'extensió forestal cal tenir en compte l'impacte de les guerres civils del segle XIX, ja que els exèrcits destruïren els boscós per diversos motius; un cop finalitzats els enfrontaments bèl·lics, els municipis es trobaren força endeutats o arruïnats, situació que intentaren superar mitjançant les sales en els boscós d'aprofitament comunal.

L'any 1838, davant de la destrucció provocada per les sales il·legals d'arbres, el govern polític provincial autoritzà l'alcalde de la Seu d'Urgell a procedir amb la pràctica dels embargaments de llenya, tot assegurant-se que aquesta *"pertenece a la Nación porque dimana de montes baldíos y realengos de propiedad de la misma"*²⁰¹. A les darreries de 1849, tot just acabat el conflicte dels *Matiners*, el Consell Provincial es féu ressò de les denúncies relatives a la gran desforestació ocasionada al Pirineu lleidatà, *"á consecuencia de la libertad de cortar maderas concedida por los facciosos y de la imposibilidad q^e tienen los dependientes del ramo para verificar la inspección conveniente á causa de las amenazas q^e se les dirijen"*, motiu pel qual creia urgent prendre mesures contundents per combatre tals abusos, com ara reforçar les inspeccions del transport de fusta en el tram final del riu Segre (Balaguer i Lleida)²⁰². A principis de l'any següent, el mateix Consell Provincial informava que, a diferència de l'arbitri imposat sobre el bacallà (uns 5 rals per quintar), que en res afectava el seu consum, l'impost afegit al comerç de la fusta (9 dècimes de ral sobre cada tauló) sí que hi tenia repercussions, *"porque siendo muchas las nuevas construcciones y reparaciones de casas que se hacen los propietarios prefieren la más barata y se inclinan á comprar"*

²⁰¹ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1838. Ofici del Govern Superior Polític de la província de Lleida adreçat a l'alcalde de la ciutat (8 de juliol de 1838).

²⁰² ADL. Actes del Consell Provincial. Any 1849. Sessió del 20 de desembre.

*las de la provincia acabando de destruir los Bosques muy deteriorados ya con las continuas tales que se han hecho en ellos desde la invasión francesa y que se han continuado á la sombra de nuestras guerras intestinas, y que por lo tanto necesitan muchos años de descanso para rehabilitarse*²⁰³.

Al seu torn, la demanda de ferro també explica les tales indiscriminades i el forassenyat consum de fusta com a combustible per al forn. No és casualitat, doncs, que les fargues, a causa del gran consum de carbó que feien, estiguessin instal·lades ben a prop de les zones boscanes i que, per tant, l'arrasament dels boscos i dels meners, al costat de la posterior competència tecnològica representada per l'alt forn, fossin les causes de la decadència d'aquelles²⁰⁴. Així ho deixa veure el Comte de Carlet, a principis del segle XX, quan realitzà la seva excursió per Andorra, on observà, vora el riu Madriu, l'estat d'abandó de la Farga Vella: *"Fa més de seixanta anys va ésser abandonada, després d'haver-se talat bona part d'aquells frondosos boscos. Entre les runes se veu encara'l pesat mall, que molts guies y excursionistes proven inútilment d'aixecar"*²⁰⁵. El geògraf Pau Vila també constatà la gran desforestació que havia ocasionat el carboneig de les fargues d'Andorra, les altes valls del Ter, el Capcir i l'Alt Vallespir. Una destrucció encara ben visible en el primer terç del segle passat, quan les possibilitats humanes de l'explotació forestal ja havien trencat el fràgil equilibri entre el consum i la repoblació espontània del bosc²⁰⁶.

²⁰³ *Ibidem*, any 1850. Sessió del 13 de març.

²⁰⁴ Sobre l'evolució i l'ensulsiada de la indústria metal·lúrgica tradicional, vegeu MAS I CANALÍS, David: "Evolució de la indústria metal·lúrgica a les Vallsd'Andorra", a TOMÀS I MORERA, Estanislau (ed.), *La farga catalana en el marc de l'arqueologia siderúrgica*. Govern d'Andorra, 1995, pp. 77-85.

²⁰⁵ ARMET I RICART, S. (Comte del Castellà i de Carlet), "Del Segre a l'Ariege a través d'Andorra". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 128 (Barcelona, setembre de 1905), pp. 257-284. El nostre excursionista apunta alhora que el mineral de ferro es portava en matxos dels meners de Portè (també Portè i Pimorent, Alta Cerdanya).

²⁰⁶ VILA, Pau: *Resum de geografia de Catalunya*. Barcelona, Societat Catalana de Geografia. Institut d'Estudis Catalans. 2003, p. 261 (nova edició del llibre del mateix títol publicat en nou volums per l'Editorial Barcino entre 1928 i 1936).

La pressió econòmica sobre els boscos, amb una creixent sobreexplotació dels recursos endògens, fou el motiu principal pel qual els negociants urgellitans de fusta es veieren obligats a desplaçar-se fins a Andorra. Així, el febrer de 1847 el Consell del Comú de Sant Julià de Lòria aprovà la venda d'unes 2.000 càrregues de pi, pel preu d'unes 8.250 lliures, a favor del comerciant d'Organyà Joan Serradell. Com apunta l'acord de venda, la tala dels arbres solia portar-se a terme generalment els mesos de tardor-hivern, moment en què la fusta no es deforma tant i conté menys humitat (per tant, no cedeix amb tanta facilitat). Després de fixar les corresponents mides que havien de tenir els arbres pel que fa a llur llargària i amplada (en pams), el Consell especificà que la dita tala havia d'efectuar-se dins el termini de tres anys al bosc vedat de la Canal Gran, "*en anllà al costat de les Cobes*", i al bosc de la Rabassa i Peguera. En el cas que aquests paratges no poguessin subministrar el total de la fusta sol·licitada, el mateix Consell havia de proporcionar aleshores altres boscos del terme per continuar la tala. Paral·lelament, l'autoritat local determinava que la fusta venuda havia de ser estellada o tallada allí mateix, alhora que els rems necessaris per menar-la, per cadascun dels quals hom havia de pagar una pesseta, havien de ser preferentment de fusta d'abet. L'esmentat acord també preveia que, en cas de guerra o conflictes polítics sorgits a l'Estat espanyol que impedissin la sortida de la fusta comprada, el Consell es comprometia a concedir al comprador un termini de temps equivalent al de la interrupció del transport²⁰⁷.

Tanmateix, en aquest cas observem també com, a causa de la creixent demanda forana, l'explotació forestal posava en perill els propis recursos naturals d'aquella parròquia andorrana, cosa que obligà el Consell de la població a celebrar, l'any 1874, una reunió extraordinària per tal de frenar els "abusos" de la tala d'arbres, tot limitant, sota l'amenaça de multes, la quantitat extreta i el transport diari de la fusta: "*primerament los que porten lleña ab cargas de animals à la Seu solamen tindran la llibertat lo dimar(ts) y lo dibendres solamen y huna carga, à fins à Sⁿ. Juan de Juny y també tots los pajesos tindran cuidado en no trencar ni escapsar ni un pi per fer ram per*

²⁰⁷ ANA. ACSJ. Doc. núm. 904. Còpia de la venda feta pel Consell de Sant Julià de Lòria a favor de Joan Serradell, negociant d'Organyà, d'unes 2.000 càrregues de fusta (26 de febrer de 1847).

lo bestia solamen podran escassar los pins per fer lo dit ram y lo castich ci cels experimente cerà per primera begada dos pesetes per pi y en segona begada lo castich que lo Honorable Comú à be li aparexerà y los que treuran lleña fora de la Parroquia ci cels experimente cerà lo castich de quatre pesetes per carga”²⁰⁸.

L'increment de la mercantilització dels aprofitaments forestals també podia comportar l'aparició de situacions en què els veïns dels pobles formessin societats per tal d'assegurar la rendibilitat continuada de les primeres matèries del bosc (fusta, llenya, carbó, pega, pastures, ...). Una forma d'actuar que, en aquest cas, caldria veure si esdevingué una excepció o bé resultà ésser una pràctica habitual en la nostra comarca. En aquest sentit, els protocols notariais, que es revelen com una font indispensable per a l'estudi d'aspectes relacionats amb la vida econòmica, ens aporten informació sobre l'ús i l'explotació dels boscos. D'aquesta manera tenim notícia de la constitució d'una societat integrada per veïns del terme de Nabiners, l'objectiu de la qual se centrava en la sostenibilitat de la pròpia massa forestal per tal de regular-ne l'extracció productiva i garantir-ne una explotació futura i racional sota l'òptica comercial: l'any 1860, el pagès Jacint Ramoneda i Aristot, veí de Nabiners, comprà en subhasta, per un preu taxat en uns 34.250 rals, una peça de terra, part boscana i part erma, de la partida anomenada *la Canaleta (o Sagàs)*, situada en el límit llevantí que afrontava amb el terme veí de la Bastida d'Hortons, la qual propietat tenia uns 150 jornals d'extensió.

Darrere del pagament d'aquesta suma considerable de diners hi havia alhora el compromís d'uns altres 18 individus, habitants dels llogarrets de Nabiners, la Coma de Nabiners i la Freita, tret del notari Joan Cervós i Mir, propietari del mas Casanoves, i el metge Josep Blasi i Cetrà, possessor de la casa dita Trilla (la Coma de Nabiners), aquests dos últims veïns de la Seu d'Urgell. Cadascun dels membres d'aquesta societat tenia la mateixa participació –una dinovena part de la propietat indivisa– en el negoci: entre tots pagaren, d'entrada, uns 1.712 rals i 50 cèntims i restà estipulat que el total de la suma s'havia de satisfer en 19 terminis o pagues més. El principi de la conservació hi és present de cara a la venda de fusta i l'arrendament de les herbes; a més, hom no podia fer carbó

²⁰⁸ *Ibidem*, llibre 5 del Comú de Sant Julià de Lòria (1866-1962). Sessió del 6 d'abril de 1874.

sense l'aprovació de la major part dels socis, que també fixaven, a través d'una comissió encarregada, la quantitat d'arbres a talar, el preu de la fusta, la dotació econòmica del guardabosc i les condicions de l'arrendament de les herbes²⁰⁹.

Pocs anys després, el 1863, Margarita Soler i Faus, com a usufructuària dels béns del seu difunt marit, Tomàs Jou, concedí en arrendament a l'arquitecte Tomàs Samsó i Ribera, resident a la Seu d'Urgell, un tros de bosc d'una extensió de 10 jornals per un termini de cinc anys. Aquesta superfície boscana, situada al mateix terme de Nabiners, concretament a la partida de la Solana de les Tresserres, pertanyia al mas Aristot. Segurament la vídua es trobava en aquell moment necessitada de diners, sense cap familiar proper que la pogués mantenir, a causa de la mort recent del seu fill, Antoni Jou (a) *Aristot*, i de la seva nora, Antònia Hoste. L'escriptura d'arrendament, on consta que el citat Tomàs Samsó ja explotava la mina de carbó que hi havia en la propietat dels Aristot, fixava clarament les condicions amb què s'havia de portar a terme l'explotació del bosc, alhora que n'assegurava la posterior regeneració: l'arrendatari podia talar "*al nivel de la superficie del terreno las carrascas y encinas, jóvenes y viejas que haya en el mismo (pedazo de bosque), dejando en cada planta un retoño del diámetro de un cuarto de palmo á lo más; pudiendo arrancar de cuajo, ó de raíz todos los demás árboles y arbustos allí existentes*"; a més, l'arrendatari, que també podia transportar la llenya utilitzant els camins d'aquella heretat, es comprometia a pagar un total de 3.840 rals de billó, a raó d'uns 768 rals anuals²¹⁰.

²⁰⁹ ACA. Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Baptista Juer i Guarda. Manual ACA-N-V-934 (8 de gener de 1861 – 12 d'octubre de 1861). Acta notarial del 17 de gener de 1861. La creació de la societat esmentada, en base a la compra col·lectiva d'una peça de terra d'uns 150 jornals del terme de Nabiners, constà en el Registre d'Hipoteques de Lleida (1 de desembre de 1860). Els restants membres eren Joan Moles (àlies *Joan del Canturri*), Francesc Moles (àlies *Canturri*), Antoni Iscla (àlies *Castell*), Miquel Vilanova (àlies *Barracaire*) i Josep Moles (àlies *Carbonell*), tots veïns de la Coma de Nabiners; Pere Moles (àlies *Melcior*), Joan Obiols (àlies *Catarí*), Agustí Fiter (àlies *Rosa*) i Bartomeu Fiter (àlies *Bortomeu*), veïns de la Freita; Isidre Sala (àlies *Padrinàs*); Joan Erola (àlies *Nabiners*), Pere Erola (àlies *Fonso*), Antoni Jou (àlies *Aristot*), Julià Erola (àlies *Llerola*), Francesc Casanoves (àlies *Casanoves*) i Francesc Albós (àlies *Murris*), veïns de Nabiners.

²¹⁰ *Ibidem*, notari: Joan Baptista Juer i Guarda. Manual ACA-N-V-936 (23 d'abril de 1863 – 15 de desembre de 1863). Acta notarial del 12 de desembre de 1863

5.2. Les activitats complementàries

5.2.1. Especialització ramadera, comerciants, ramblers i traginers

L'obra de Madoz també permet obtenir una radiografia de la xarxa comercial, malgrat les pèssimes condicions i les importants dificultats per a la mobilitat que presentaven les rutes descrites. En el cas català, els estudis recents reconeixen la densa trama del transport terrestre preferroviari, amb els seus centenars de carros i mules abocats a un tràfic comarcal i local considerable, el qual aconseguí superar tenaçment els entrebancs d'unes comunicacions difícils i, d'aquesta manera, articular amb èxit un mercat interior que esdevingué cabdal per al desenvolupament posterior de l'economia capitalista. Certament, els traginers i comerciants catalans s'hi van abocar per tal de complementar la migradesa dels ingressos derivats de l'agricultura, gràcies als intercanvis regionals, com a conseqüència de l'especialització productiva comarcal, i també a escala extraregional, fruit de l'organització d'eficients xarxes de comercialització per l'interior de la Península²¹¹. L'Alt Urgell no era pas una excepció dins d'aquesta circulació comercial general, malgrat la contundent afirmació de Madoz en apuntar que *"el comercio, propiamente dicho, es casi nulo en la provincia de Lérida"*²¹².

Sens dubte, la privilegiada situació geogràfica de la Seu d'Urgell –de bell antuvi la capital econòmica de l'Urgellet, d'Andorra i de la Baixa Cerdanya²¹³– contribuí a l'aparició d'un nombre important de traginers, uns 10 individus segons ens revela la

²¹¹ Testimonis de la importància i la intensitat del comerç a l'època preindustrial es poden copsar a SALES, Núria: "Ramblers, traginers i mules (s. XVIII-XIX)". *Recerques*, núm. 13. Barcelona, 1983, pp. 65-81; MUSET I PONS, Assumpta: *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII: Els traginers i els negociants de Calaf i Copons*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997; TORRAS I ELIAS, Jaume: *Fabricants sense fàbrica. Els Torelló d'Igualada (1691-1794)*. Vic: Eumo editorial, 2006. PÉREZ SARRIÓ, Guillermo: *La península comercial. Mercado, redes sociales y Estado en España en el siglo XVIII*. Madrid, Marcial Pons Historia, 2012.

²¹² MADDOZ, Pascual: *Diccionario*, ob. cit., tom X, p. 221.

²¹³ VIOLANT, Ramon: *El Pirineo español*, ob. cit., p. 139. En el cas concret d'Andorra, el comerç estava centralitzat entorn de la vila de Sant Julià de Lòria, més propera a la Seu d'Urgell, on els traginers urgellitans trobaven una tradicional parada; més endavant, a principis del segle XX, un cop feta la carretera de la Seu d'Urgell a França a través d'Andorra, el comerç es traslladà fins a la capital de les Valls, Andorra la Vella, on conflüen els camins de les paròquies.

matrícula de contribució industrial i comercial del 1852. El transport de mercaderies es pot entendre com una activitat complementària de l'agricultura, tot i que hom hi pot percebre, en aquest cas, certa estratificació social que tindria a veure amb el volum de negocis: només un traginer de la ciutat, Joan Granollers, comptava aleshores amb quatre cavalleries, mentre que els nou restants en tenien dues²¹⁴. Alhora, la citada matrícula ens mostra l'emergència social d'un grup de comerciants de fil, draps i teixits de cotó i seda, alguns dels quals, reconeguts dins el grup dels majors contribuents de la ciutat, tindran un destacat protagonisme social i polític²¹⁵.

Això no obstant, la base aclaparadorament agrària (i subsidiàriament ramadera) de l'economia lleidatana en general, amb un notable predomini de la producció de cereals (que era ràpidament absorbida per les comarques de la Catalunya central i oriental) i, en general, la presència d'uns rendiments baixos²¹⁶, al costat de la migrada presència industrial en comparació amb les altres províncies catalanes, o bé la reeixida especialització comercial agrícola del Camp de Tarragona, són fets que expliquen l'existència d'aquesta «Catalunya pobre». Encara a les darreries del segle XIX, hom no s'estava pas de subratllar clarament l'evident paradoxa o contrast que significava, per a la província de Lleida, l'existència de "*grandes elementos para la industria, como son económicos motores de agua, con desniveles notables, abundantes y finas lanas y*

²¹⁴ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Subsidi industrial i comercial (1835-1856). Matrícula de contribució industrial i de comerç de 1852.

²¹⁵ *Ibidem*, matrícula de contribució industrial i de comerç de 1852. En total, són uns 7 comerciants: Bartomeu Cirici i Joval (pare), Climent Boixadé, Ermengol Moles, Joan Navarro, Bartomeu Cirici i Travé (fill), Nicolau Ortedó i Francesc Bresca.

²¹⁶ A partir de l'estudi realitzat sobre determinades finques del patrimoni del marquès de Sentmenat a l'Urgell i de la família Torelló a la Segarra i el Solsonès, hom considera que els rendiments cerealícoles de les terres lleidatanes en la segona meitat del segle XIX es movien en uns valors força baixos –entorn dels 8-10 hl/ha–, uns nivells que, d'altra banda, ja s'havien assolit en el primer terç del segle i que expressarien, en darrera instància, les grans dificultats de l'agricultura lleidatana per impulsar millores significatives de la productivitat. L'estagnació productiva en uns rendiments pobres durant tot el segle XIX s'atribuiria a l'absència d'una decidida política d'irrigació i, alhora, la manca d'iniciativa dels grans propietaris, sense negligir les pròpies condicions mediambientals. Vegeu GARRABOU, Ramon, PASCUAL, Pere, PUJOL, Josep i SAGUER, Enric: "Potencialidad productiva y rendimientos cerealícolos en la agricultura catalana contemporánea (1820-1935)". *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 10 (1995). Murcia, SEHA, pp. 89-130.

cáñamos de buena calidad” i la constatació de l’endarreriment industrial, “*y es bajo este concepto la última provincia de Cataluña*”²¹⁷.

Certament, els canvis profunds que experimentà l’economia catalana en emprendre el procés d’industrialització (a partir del vapor) no semblen detectar-se amb força a la província de Lleida: en una Catalunya deficitària en cereals, obligada a recórrer a les importacions en la segona meitat del segle XIX, l’orientació econòmica de les comarques lleidatanes se centrà en l’especialització bladera. La comercialització de la producció cerealícola lleidatana es realitzava a través de dues rutes: per un costat, prenent la direcció vers Barcelona, tot passant per l’Altiplà central, i d’altre, vers el litoral mediterrani, travessant la Conca de Barberà, l’Alt Camp, el Baix Camp i el Tarragonès; a més, des de Lleida es redistribuïen els cereals procedents de l’Aragó. Aquest fet significà un creixement econòmic sense industrialització, car els beneficis procedents de l’agricultura i del comerç no s’invertiren en les activitats industrials, de rendiment immediat incert²¹⁸.

La imatge que ens en podem compondre a escala provincial, tot just en començar la dècada de 1860, respon sobretot a activitats de marcat caràcter preindustrial i directament vinculades al sector primari dominant: la indústria farinera (amb una producció anual de 577.000 quintars de farina), la indústria oliera (unes 400.500 arroves anuals d’oli), la fabricació d’aiguardent (113.400 arroves anuals en líquid) i les fonerries (250.000 quintars anuals de ferro en barres); també hi trobem la presència gens menyspreable de les fàbriques de sabó (15.000 quintars anuals de sabó dur i 650 de sabó tou) i, àdhuc, les adoberies (3.450 pells adobades a l’any); en canvi, relegades a un

²¹⁷ *Revista de geografía comercial*, núm. 69. Madrid, 15 de maig de 1889, p. 6.

²¹⁸ LLADONOSA, Manuel: *Carlins i liberals a Lleida (1833-1840)*. Lleida: Pagès Editors, 1993, p. 67; PONS I ALTÉS, Josep Maria: *El sistema polític a Lleida durant els anys del liberalisme censatari (1843-1868)*. Tesi doctoral, UPF, Barcelona, 2001, pp. 37-39 i 48-49. En canvi, el mateix Madoz reconeixia el fet que la província reunia condicions òptimes per a l’arrelament industrial (corrents fluvials, boscos, mines de ferro i carbó, a més de la disponibilitat de mà d’obra abundant per “*la circunstancia de que una gran parte de los que habitan en las faldas de los Pirineos tienen que emigrar los inviernos por falta de trabajo*”); a parer seu, el gran entrebanc que hi impossibilitava tal desenvolupament residia sobretot en la manca de bones comunicacions, car la major part dels camins de la província eren de ferradura, “*malos y hasta espuestos á grandes riesgos, por la aspereza del terreno y derrumbaderos contiguos*” (*Diccionario*, ob. cit., tom XII, p. 40).

segon terme apareixen la indústria tèxtil (amb una modesta producció de 4.200 peces anuals de cotó) i la paperera (30.000 lliures anuals de paper comú i 10.000 de paper d'estrassa). La marginalitat de la indústria moderna, basada en la fabricació tèxtil amb màquines de vapor, és força més evident si atenyem el nombre de treballadors: d'un total de 858 operaris, només uns 38 (4,4%) corresponen a la indústria cotonera, en contraposició dels 294 dedicats a la indústria farinera (el 34,2% del total de treballadors de la província de Lleida), els 171 de la indústria oliera (20%) o els 126 de les fàbriques d'aiguardent (14,7%)²¹⁹.

L'any 1867, el cap provincial de la Secció d'Estadística, José Merelo, insistia de nou en la pràctica inexistència de grans transaccions comercials a la província de Lleida, limitades aquelles només a la importació de les mercaderies de consum més bàsic, com els teixits de cotó, draps de seda, vi i aiguardent de certa qualitat, bestiar mular (portat de França i acabat de criar al país), pesca salada, peix fresc, quincalleria “*y otros efectos manufacturados para el uso común*”; les exportacions de productes lleidatans se centraven en el blat, la seda a petita escala, fusta, ferro, carn salada, bestiar oví, vaquí, cabrum i, amb especial predilecció, les mules. Malgrat emfasitzar un cert desenvolupament industrial de la província (17 fàbriques de serrar fusta, 60 d'aiguardent, 3 de paper, 2 de midó, 15 de cardar llana, 5 foneries, 82 de teules i totxos, 2 batans de draps, 2 de filatura, 1 de filferro, 2 de ferro, uns 145 telers, 3 terrisseries, uns 415 molins fariners i altres 196 d'oli, a més de “*varias fábricas de algodón y algunas tenerías y ferrerías*”), el nostre autor reconeix l'escassa implantació industrial en general, reduïda merament a nivell artesanal i supeditada tradicionalment a les activitats agràries: “*Si bien en la actualidad no llega a ser aun de grande importancia la industria que se conoce, en cambio abundan bastante los oficios más necesarios á la vida*”²²⁰.

²¹⁹ GIMÉNEZ Y GUITED, Francisco: *Guía fabril é industrial de España*. Madrid/Barcelona, Librería Española/Librería del Plus Ultra, 1862, pp. 111-112.

²²⁰ MERELO, José: *Guía geogràfica, administrativa, eclesiàstica, militar y judicial de Lérida y su provincia*. Lérida, Imprenta de José Sol é hijo, 1867, p. 26.

Malgrat totes aquestes afirmacions que hi destaquen la irrellevància de grans fluxos comercials, la realitat no hi amaga, tanmateix, l'existència de tota una xarxa de botigues i comerciants especialitzats, així com d'uns intercanvis supracomarçals o regionals materialitzats en la celebració de mercats i fires. L'Alt Urgell exportava als mercats extracomarçals productes agrícoles (llegums, fruites, vi i aiguardent per a Andorra i la Cerdanya), fusta per a la construcció i ferro per a les fargues catalanes i andorranes; al seu torn, la comarca importava productes colonials “*y otros que faltan para el consumo*”²²¹. Una aproximació al marc general dels intercanvis que es produïen, ja en la primera meitat del segle XIX, entre Andorra i la comarca urgel·litana ens la dona una relació de tot el seguit de drets duaners –tant pel que fa als productes d'entrada com els d'eixida– que fixà la Diputació provincial, a través de la seva delegació establerta en la Seu d'Urgell, una vegada oberta de nou la frontera per les autoritats espanyoles el març de 1837, en el rerefons de la Primera Guerra Carlista.

QUADRE 3

ESTRUCTURA DELS INTERCANVIS COMERCIALS ANDORRA-CATALUNYA A PARTIR DELS DRETS DUANERS ESTABLERTS (1837)

I. SOBRE ELS PRODUCTES D'ENTRADA A ANDORRA

○ Blat, altres grans i llegums	2 rals de billó/quartera
○ Vi	12 rals de billó/càrrega
○ Oli	3 rals de billó/rova
○ Aiguardent	2 id.
○ Sabó	2 id.
○ Sal	2 id.
○ Arròs	2 id.
○ Pesca salada	2 id.
○ Cacau	2 id.
○ Sucre	2 id.
○ Xocolata elaborada	8 id.
○ Sola de calçat	4 id.
○ Cànem	4 id.

²²¹ MADDOZ, Pascual: *Diccionario*, ob. cit., tom. XIV, p. 177.

II. SOBRE ELS PRODUCTES D'EIXIDA D'ANDORRA

○ Ferro	4 rals de billó/quintal
○ Bestiar mular	20 rals de billó/cap
○ Sobranyes (mules que tenen més d'un any)	40 id.
○ Terçones (bestiar de peu rodó de tres anys)	60 id.
○ Bestiar vaquí: vedells i vedelles	10 id.
○ Bous i vaques	20 id.
○ Bestiar oví i cabrum	1 id.
○ Cansalada	4 rals de billó/rova

Font: ANA. ACSJ. Doc. Núm. 904.

En aquest context, cal subratllar alhora el paper que acomplien les dues fires anuals més importants que s'hi celebraven a mitjan segle XIX, la de la Seu d'Urgell i la d'Organyà, les quals assoliren una notable rellevància per llur paper dinamitzador del comerç, de forma que llur àmbit d'influència es pot qualificar pròpiament de regional. Concretament, la fira de Sant Ermengol de la Seu d'Urgell, que durava uns tres dies (del 3 al 5 de novembre), ocupava un destacat lloc en tot el Principat pel volum considerable de transaccions de bestiar de tota mena²²²; un gran renom adquirí, també en aquest mateix mes de novembre, la fira que se celebrava el dia de Sant Andreu a Organyà, reservada exclusivament a la ramaderia bovina (destinada sobretot a la cria i al treball) i al bestiar de peu rodó (cavalls i mules per al treball i el tir)²²³. En aquestes fires

²²² MADDOZ, Pascual: ob. cit., tom XIV, p. 176. A més, l'any 1857 el consistori de la Seu d'Urgell obtingué l'autorització del govern civil per celebrar una altra fira a la primavera (concretament els diumenges, dilluns i dimarts següents de Quaresma). *BOPL*, 4 de novembre de 1857, p. 4. Pel que sembla, la idea de tenir una segona fira havia partit de Josep López Suriñach, recaptador de l'Administració de la Hisenda Pública Provincial, el qual havia presentat aquesta proposta a les autoritats municipals com una solució per superar el marasme econòmic d'aleshores. En aquell moment, l'única fira existent, la del 3 de novembre, experimentava certa decadència, atribuïda "*á los crecidos impuestos que gravitaban antiguamente sobre la misma de lo que se hizo grande abuso, cuales suprimidos de algún tiempo á esta parte, sin embargo es tan insignificante por la poca concurrencia de ganados que apenas tiene sombra de ella, y ahun no llega á ser un simple mercado*". Era necessari, doncs, revitalitzar el paper econòmic de la ciutat, que "*en su clase y categoría es una de las primeras de la Provincia y si no se colocaba al nivel de las demás en prosperidad y riqueza, a lo menos saldría del letargo en que se halla sumergida y adquiriría otro lustre que ahora no tiene*". ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1856. Sessió del 27 de desembre de 1856.

²²³ MADDOZ, Pascual: ob. cit., tom XII, p. 342. La fira d'Organyà, que durava una setmana, tenia una irradiació que anava més enllà de l'àmbit català, ja que reunia també negociants i compradors d'altres

s'aplegaven alhora marxants que venien teixits, quincalleria i productes manufacturats que es redistribuïen a les localitats veïnes de menor importància. Com assenyala Lluís Casassas, l'establiment de dites fires s'ha d'entendre en relació a llur origen vinculat amb la transhumància, ja que tant la Seu d'Urgell com Organyà, nuclis de població situats en la carrerada de la vall del Segre, esdevenien llocs privilegiats per a les grans concentracions estacionals del bestiar que baixava de la muntanya a la tardor²²⁴; a més, segons el calendari pagès, la tardor també indicava el temps de llaurar i sembrar els camps. Paral·lelament, les fires ramaderes de novembre de la Seu d'Urgell i d'Organyà, molt populars en tota Catalunya, constituïen alhora «fires de retorn» en el sentit que per a alguns era el moment de cobrar o saldar deutes pendents de fires anteriors, així com realitzar comandes per a més endavant.

D'altra banda, a partir de l'anàlisi de la dimensió comercial d'aquestes dues fires urgel·litanes es perfilen trets que apunten vers una especialització en la producció, cria, compra i venda de bestiar oví, cabrum, vaquí i mular, "*aunque este, más bien que criarse, se trae de Francia y recria en el país*"²²⁵. Una observació que es veu complementada per l'estudi dels amillaments i llibres d'*apeo* de la segona meitat del segle XIX. Malgrat les previsibles ocultacions d'aquestes fonts documentals (que tendeixen a l'arrodoniment de les xifres), Jordi Nistal destaca, en general, la importància de la ramaderia ovina, la més nombrosa pel que fa al bestiar major, seguida de la bovina i la de peu rodó. Hom ja

zones de la península, valencians, aragonesos i castellans. El caràcter excepcionalment multitudinari d'aquest esdeveniment es mantingué fins a l'inici de la passada guerra civil de 1936-1939. ESPAR I TRESSENS, Josep i ESPAR I TRESSENS, Francesc: *Coses d'Organyà d'ahir i avui*. Lleida: Diputació de Lleida-Ajuntament d'Organyà, 1988, p. 50); TORRENT, Mateu: "La transformació agropecuària de l'Alt Urgell (I)". *Lo Banyut. Revista pirinenca de resistència feta a Trespunts Avall (Alt Urgell)*, núm. 20 (primavera-estiu de 2005), pp. 22-23.

²²⁴ CASASSAS I SIMÓ, Lluís: *Fires i mercats a Catalunya*. Barcelona, Edicions 62, 1978, pp. 71-83. L'empremta de la transhumància es veu reflectida en la presència d'hostals que, tradicionalment, s'havien establert en llocs de parada i descans dels animals, com és el cas de l'hostal del Comú de Sant Julià de Lòria, el qual era arrendat tot just en començar la diada de Sant Miquel de setembre (dia 29), és a dir, el moment en què, un cop finalitzat el conloc d'estiu, baixaven els ramats de les pastures de la muntanya. Respecte a la pràctica de la transhumància a l'Alt Urgell, vegeu TROGUET RIBES, Josep M.: *Calvinyà, ara fa temps. Memòries d'un poble de l'Alt Pirineu*. Andorra la Vella, Edició a cura de l'autor, 2006, p. 137.

²²⁵ MADDOZ, Pascual: ob., cit., tom X, p. 211.

sobreentén que als corrals es criava bestiar de diverses espècies (porcs, conills, aviram, etc.) com una activitat complementària que assolía una importància econòmica no gens negligible. En el cas de l'engreixament del bestiar porquí, present en totes les cases perquè contribuïa a incrementar el nivell d'autoconsum de les economies domèstiques, només es declaraven els porcs estables de l'explotació i no pas els que se sacrificaven anualment.

Tanmateix, l'abast real de les dades estudiades només es pot copsar tenint en compte la desigual importància econòmica de cada espècie animal i l'estructura de la propietat de la terra. Així, el bestiar predominant a les terres baixes de la ribera d'Urgellet era el destinat al treball del camp (bous, mules, ases i cavalls), donat el caràcter complementari de la ramaderia en relació amb l'agricultura, esdevinguda aquesta última l'activitat econòmica principal. El bestiar boví n'era el més nombrós, tot i que el nombre de propietaris que tenien bous era menor que els de peu rodó; la diferència s'explica perquè els primers representaven la pagesia benestant que podia tenir bous per parells, mentre que els segons corresponien a membres de la pagesia mitjana i petita²²⁶.

En canvi, la ramaderia assolía un protagonisme de primer ordre a les àrees de muntanya, a causa de les limitacions agrícoles imposades pel medi físic i l'existència d'àmplies zones de pastura en terrenys comunals, per la qual cosa hi predominava el bestiar dedicat a la cria i reproducció. L'erudit cronista urgel·lità Francesc Xavier de Moner, l'obra del qual –escrita a les darreries del segle XIX– constitueix una font rellevant per al coneixement de la història de la Seu d'Urgell, destaca el paper de la ramaderia com a element complementari de l'agricultura, principal font de riquesa, en consonància amb l'abundància de prats i pastures muntanyenques, tot i que en reconeix la relativa davallada soferta *“principalmente por las guerras é invasiones, y constantemente por la vecindad de la llamada república de Andorra y del reino extranjero francés”*. Una davallada que s'explica, en darrera instància, per l'extensió del bestiar mular de recría, de procedència forana, *“que en su mayoría venido de Francia*

²²⁶ NISTAL I REFART, Jordi: “L'estructura agrària, art. cit., p. 80.

mata la producció de la raza caballar tan sobresaliente en la época de la reconquista"²²⁷.

La presència dels prats era realment important per a la gent de les àrees muntanyenques, acostumades als intercanvis amb Andorra i França. L'existència d'àmplies àrees de pastura en les zones muntanyenques, tanmateix, no eliminava del tot els litigis veïnals que es produïen a l'entorn de determinats drets i costums tradicionals a l'hora d'apeixar el bestiar. L'any 1816, per exemple, el consistori de la vila de Castellbò va denunciar l'incompliment del pacte, relatiu, que facultava els seus habitants a *"apacentar sus Ganados Mayores, y menores incluso los q^e llaman de Conlloch"*, per part dels veïns d'Ars, Ministrells i la vall de Sant Joan Fumat. Pel que es veu, temps enrere les mateixes parts ja havien mantingut un plet que restà resolt, el 31 de maig de 1499, pel jutge del vescomtat de Castellbò Salvador Tragó. Des d'aleshores, els veïns de Castellbò podien menar llurs ramats, tant propis com de parceria, a pasturar tant a la muntanya del Ras de Conques, *"así devajo del Camino Pallarés como arriba del mismo Camino, à excepcion de las Dehesas y la cultia que hay devajo del Camino Pallerés frente la Fuente Palleresa vulgarmente dicha la Cultia de la Conil"*, com a la muntanya de Ministrells, *"à saber, vajando hasta la Fuente de Labor y no más adelante, (...), ni más allà de la Sierra que hay à esta Parte de los Cortales de Ministrells"*. Les queixes insistien ara en la negativa dels veïns d'Ars i Ministrells a permetre a la pastura del bestiar de Castellbò als indrets acordats, al mateix temps que aquells no dubtaven a introduir llurs ramats *"en el termino de Castellbó, y en aquellos parages que no son emprivantes, ó no tienen mancomunidad de Pastos con los de Castellbó"*²²⁸.

A més, a la muntanya es produí un increment de la producció d'herbes i farratges a través d'una extensió dels prats, en consonància amb l'especialització ramadera que apuntava Madoz, sense que això repercutís massa en la producció de cereals. En aquest sentit, doncs, és obvi pensar que els grans propietaris de terres foren, alhora, grans

²²⁷ MONER I DE SISCAR, Francesc Xavier de: *Artículos varios de historia patria relativos á la Seo de Urgel*, 1886 (quarta part: els costums socials). Ms. 9.373 de la Biblioteca de Catalunya.

²²⁸ ACA. Protocols notariais de la Seu d'Urgell. Notari: Josep Marquès. ACA-N-V-764 (27 de desembre de 1815 – 18 d'octubre de 1816). Acta notarial del 22 d'abril de 1816 (folis 417-419).

ramaders. Tot i que el bestiar boví era el més nombrós d'entre els destinats al treball, el nombre de propietaris que tenien bous era menor als que posseïen bestiar de peu rodó (principalment mules i ases). Aquest fet és comprensible si considerem que els primers pertanyien als grans propietaris de mas, mentre que els segons eren utilitzats sobretot per la petita i mitjana pagesia²²⁹.

El bestiar mular era una font important de riquesa en tota l'àrea septentrional de la província de Lleida. Hom parla àdhuc d'una veritable especialització, fonamentada en la cria i cria de mules que es donà en determinades contrades pirinenques lleidatanes per cobrir una demanda creixent a Catalunya, tot configurant un negoci que havia estat tan dinàmic com qualsevol activitat protoindustrial²³⁰. Les mules ceretanes i andorranes –o venudes a Andorra, procedents de l'altra banda del Pirineu– eren molt apreciades en el món rural perquè eren amples d'esquena i de pit, i tenien les potes gruixudes fins al genoll i fines fins al peu del casc, aspecte que els atorgava una especial fortalesa per al treball del camp, sense oblidar el destacat paper exercit en la mobilitat de persones i el transport de mercaderies²³¹. Aquesta importància explica, de bell antuvi, la gran demanda de bestiar mular arreu de Catalunya, fet que també impulsà la seva cria al país. Una pràctica comercial –especialment lucrativa en períodes de conflicte entre França i Espanya– que constituí una substanciosa font d'ingressos no tan sols per als grans ramaders i propietaris mitjans d'Andorra, sinó també per a les eventuals companyies de comerciants-negociants andorrans, espavilats compradors de mules franceses que declaraven com si fossin andorranes a la frontera espanyola, tot beneficiant-se dels privilegis duaners que tenia el comerç exterior andorrà amb Espanya²³².

²²⁹ Es donava una major ocultació en el bestiar destinat “a grangeria” (sobretot el bestiar oví i cabrum) que en el de tir (bous, mules i ases), assignat “a la labor”, molt més estable en l'explotació. NISTAL I REFART, Jordi: “L'estructura agrària, article citat.

²³⁰ FERRER i ALÒS, Llorenç: “La diversitat de l'activitat econòmica, art. cit., p. 747.

²³¹ TORRES SOCIATS, Jordi: *La casa pairal. Les estances, el foc, l'aigua i els remeis*. Sant Vicenç de Castellet, Farell Editors, 2014, p. 94.

²³² MAS I CANALÍS, David: “Ramaderia i comerç exterior al segle XVIII”. *Papers de Recerca Històrica*. Societat Andorrana de Ciències, març 2003, pp. 31-40.

Al seu torn, els ramblers catalans solien dirigir-se a Andorra per tal de comprar els mulats o sobranys, ja desmamats, que després eren venuts als pagesos. Aquesta pràctica comercial la tenim ben documentada en el cas dels Cortadelles de Calaf, una cèlebre família de ramblers que, en el decurs dels segles XVIII i XIX, esdevingué la principal companyia del país, amb agents locals repartits per tot Catalunya, així com a Aragó i també Castella. Els seus negocis comprenien tant la compra i cria d'animals com la fabricació i venda de sabó, aiguardent, vidre, el comerç de grans i teixits i l'arrendament de drets senyorials. Això no obstant, el negoci més important es realitzava amb la compra i venda de mules (i també ases, però marginalment). Els Cortadelles s'associaren amb els Brufau de Santa Coloma de Queralt, marxants de bestiar mular que compraven en fires catalanes, aragoneses i del sud de França. Entre els mesos de gener i febrer, es realitzaven els grans viatges de compra de mules al «pla de Girona» (fira d'Amer, la Selva) i a «la muntanya de Catalunya» (és a dir, d'Andorra, l'Alt Urgell i la Cerdanya fins a la Ribagorça i Benasc, ja en terres aragoneses). De vegades, els Cortadelles aprofitaven l'ocasió que els proporcionava un sol viatge per anar a les fires de Sant Simeó i Sant Judes d'Organyà, a finals de novembre, i de Sant Andreu d'Osca, que tenia lloc a principis de desembre. Durant aquest trajecte compraven de passada mules andorranes, pallareses, coseranes, foixenques i ribagorçanes en masies de confiança on tenien proveïdors. És evident que, en aquest cas, no es pot parlar de contraban mular en el set-cents, donada la vigència dels tractats seculars de «lies et passeries» entre les valls d'una i altra banda de la frontera, que asseguraven el lliure trànsit i comerç franc de bestiar, per exemple, entre Andorra, l'Alt Urgell i la Cerdanya.

Per acabar d'il·lustrar les peculiars característiques d'aquest comerç de bestiar de peu rodó, Núria Sales cita un memorial del 4 d'octubre de 1827 dels Cortadelles-Brufau, adreçat a la Junta de Comerç i al rei, en el qual hom comenta els abusos de què són víctimes els ramblers en arribar a la frontera, ja que els guàrdies els exigien de 310 a 370 rals per mula en concepte de drets duaners en comptes dels 150-200 prescriptius. Amb un to evident de denúncia, el referit memorial afirma que de cada cent mules que passaven la frontera, tot just n'hi havia cinc que pagaven els aranzels i eren registrades.

Paral·lelament, a més de suplicar una rebaixa de les tarifes duaneres a 60-80 rals per animal, hom explica que a Catalunya eren necessàries unes 12.000-15.000 mules noves cada any; el país només en produïa unes 500, localitzades a l'Alt Urgell, la Cerdanya, Ribera de Sort, Esterri d'Àneu, la Vall d'Aran, la vall de Ribes, el Berguedà, la vall de Cardós, el Collsacabra, la Selva i l'Empordà²³³.

La gran importància que assolí la ramaderia mular en el món rural ens ve confirmada, també, a través dels pactes o acords que s'establien. Així, segons un contracte d'arrendament de 1858 entre, per una part, Joan Neguí, propietari de la gran pairalia de Vinyoles (terme municipal de Cava), i, d'altra, Pere Sacases i Isern i Pere Sacases i Farré, pare i fill respectivament, el primer cedia als segons, per un període de quatre anys, una heretat de 25 jornals que limitava aleshores amb el paratge conegut com el Collet de la Creu, a tocar amb el camí que menava al poble de Cava. A més de deixar ben palesa l'obligació de conrear les terres *“á uso y práctica de buen labrador, conservar las paredes que contienen, cuidar los árboles que existen y crezcan en ellas”*, així com satisfer el pagament d'unes 150 lliures anuals el dia de Tots Sants, el nostre propietari tingué especial cura d'especificar la diferent vàlua econòmica – simptomàticament de major a menor– del bestiar que hi anava comprès: uns 2 muls, valorats cadascun en uns 1.280 rals; 2 bous, de valor 640 rals cadascun; 2 vaques (400 rals cada una); 2 bous joves (també uns 400 rals cada un); 40 ovelles amb el mateix nombre de corders de cria (64 rals cada ovella amb el seu xai); unes 13 ovelles que encara no han criat (40 rals cada una d'elles); 15 corders i 2 moltons adults (56 rals cadascun). Com un reflex que sintetitza les preocupacions pageses del moment, l'esmentat pacte acaba estipulant la «solidaritat» del propietari a eximir provisionalment del pagament de tot el cens degut en els casos excepcionals de climatologia adversa (a causa de la sequera, la boira, les pedregades o la calamarsa), *“y en cuanto á los ganados, en el solo caso de viruela û otra enfermedad que cause la*

²³³ SALES, Núria, “Ramblers,, article citat.

*muerte de todos ellos, y de invasión de fuerza armada á la que los arrendatarios no puedan resistir, y se apodere de dichos ganados*²³⁴.

Com a cloenda, les anotacions de Madoz, tant a nivell general del país com a escala comarcal, permeten percebre un intens moviment comercial en el període previ a les grans transformacions econòmiques i del transport. Com un símptoma de la vitalitat econòmica i de la importància de la ciutat com a centre d'atracció firal supracomarcal, l'any 1854 l'ajuntament de la Seu d'Urgell acordà trametre un ofici al governador civil en què es demanava la llicència per celebrar tres fires més: concretament els dies assenyalats eren el 2 de gener, el primer diumenge de Quaresma i el 12 d'abril²³⁵. Més endavant, el 1862, el consistori va creure convenient traslladar la nova fira de bestiar de la Quaresma, que durava uns tres dies, de la partida del Firal a la porta de la Princesa amb la intenció de revitalitzar el comerç en una època de crisi i, ahora, perquè el nou indret escollit esdevenia funcionalment *“más céntrico y cómodo para el comercio”*²³⁶. Tot i que a finals del segle XIX aquesta última fira ja s'havia perdut, la Seu d'Urgell encara mantenia una posició de primer rang en els circuits comercials del Principat en conservar dues fires anuals –la de la primavera (del 10 al 12 d'abril, moment de desencorralar el bestiar) i la de la tardor (del 3 al 5 de novembre, quan s'havien d'encorralar els animals)–, *“ambas muy concurridas é importantes por las transacciones que en ellas tienen lugar”*²³⁷.

5.2.2. Vers una tímida industrialització: fargues i mines de carbó

²³⁴ AHL. Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Lluís Dalmau i de Baquer. S-891 (any 1858). Pacte d'arrendament entre Joan Neguí, propietari del mas Vinyoles, i els pagesos Pere Sacases i Isern i Pere Sacases i Farré (5 de juny de 1858).

²³⁵ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (any 1854). Sessió del 15 d'abril de 1854. El governador civil, en un ofici del 12 de juny d'aquest mateix any, notificà l'aprovació de les quatre fires proposades al consistori.

²³⁶ *Ibidem*, llibre d'actes municipals (1862-1864). Sessió de l'1 de febrer de 1862.

²³⁷ RIERA Y SANS, Pablo: *Diccionario geográfico, estadístico, histórico, biográfico, postal, municipal, militar, marítimo y eclesiástico de España y sus posesiones de ultramar*. Barcelona, 1886, vol. IX, p. 965.

La Seu d'Urgell també presencià un assaig –modest i efímer– dels nous canvis derivats de la localització industrial que s'enregistrà a partir del 1860, quan s'imposà al país el model de la fàbrica «de riu», una vegada comprovada la poca rellevància dels recursos carboners autòctons. En la matrícula de contribució industrial i comercial de 1864 de la ciutat apareixen dos fabricants, Salvador Sirvent i Bonaventura Augé, que, amb quaranta pues i dos telers mecànics cadascun, han apostat en aquest moment per l'alternativa de la força hidràulica. És obvi que la limitada implantació industrial, de dimensions lil·liputenques i abocada a la residualització, fou insuficient per transformar les bases de l'economia local²³⁸. Així, vers el 1880, l'empremta industrial de la ciutat es reduïa bàsicament a petits obradors artesanals de claveteria, ganiveteria, falçons, serralleria, rajoleria i farines, a més de la presència d'alguns telers de llenç i llana, tot i que hom confiava clarament en la potencialitat de la indústria minera de la zona²³⁹.

La teòrica disponibilitat de recursos miners –ferro i carbó principalment– havia motivat l'aparició d'iniciatives, no reeixides, que havien d'impulsar en general la industrialització de la comarca. En aquest sentit, la informació subministrada per Vicente de Frígola en la seva ja citada *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña*, redactada en un moment previ a l'inici de la mecanització de la indústria tèxtil cotonera, constata la presència de fargues disseminades –i alhora properes als dipòsits carbonífers– arreu dels vessants muntanyencs, les quals semblaven reunir les característiques adients per esdevenir llavors potencials d'un hipotètic procés industrialitzador: “*Si se aplican en ellas (las fraguas o fargas de hierro en barra) sujetos inteligentes, no hay que dudar que con las minas últimamente descubiertas, y los métodos perfeccionados que se han introducido, se obtendrá un hierro tan dulce y meleable, como el mejor de Vizcaya y de Suecia*”²⁴⁰.

²³⁸ ACAU. La Seu d'Urgell. Matrícula de contribució industrial i de comerç (any econòmic 1863-1864).

²³⁹ PLEYAN DE PORTA, Josep: *Album històric, pintoresch y monumental de Lleyda y sa provincia*. Tom I. Lleida, 1880, p. 324.

²⁴⁰ FRIGOLA, Vicente de: *Relación de los pueblos ...*, ob. cit., pp. 7-8.

Alguns testimonis posteriors també destacaren la importància de determinats afloraments carbonífers en la franja pirinenca de la província de Lleida. A mitjan segle XIX, la «Sociedad Vulcano», empresa radicada a Barcelona, assenyalà el potencial miner que oferia l'Alta Ribagorça, concretament la zona muntanyenca situada entre Erill castell, Sas, Peranera i Benés, de relleu força trencat i difícil accés. L'extracció de carbó havia de servir d'estímul per emprendre un ambiciós pla d'infraestructures que presentava, com a eix central, la capacitat d'assegurar la completa navegació d'alguns rius pirinencs –Noguera Ribagorçana, Segre i Cinca– i del mateix Ebre fins a Tortosa. A nivell general, els beneficis semblaven inqüestionables perquè la indústria catalana obtindria carbó més barat i, al seu torn, les poblacions de les províncies de Lleida, Osca i Saragossa presenciarien un redreçament comercial definitiu que trencaria, alhora, llur secular aïllament *“como si estuviesen á gran distancia de paises civilizados”*²⁴¹.

Paral·lelament, els estudis realitzats per Gustave Noblemaire, un cèlebre enginyer francès del Cos Imperial de Mines, també donaren a conèixer la conca hullera de la Seu d'Urgell²⁴². Uns anys després, l'enginyer de mines barceloní Lluís Marià Vidal, igualment atret per la geologia pirinenca, va assenyalar el *“manchón”* comprès entre els pobles de Nabiners i la Bastida d'Hortons; tanmateix, com s'encarregà de subratllar aquest darrer autor, malgrat les iniciatives endegades per posar en explotació diverses mines, tots aquests intents fracassaren de cara a afavorir una decidida industrialització, ja sigui tant a causa de la dificultat del transport com per la limitada rendibilitat dels jaciments: *“la necesidad de encontrar nuevos elementos, para satisfacer las crecientes exigencias de la fabricacion, ha hecho registrar de tal modo los valles y las montañas, aún en estas apartadas regiones, cuya escabrosidad mantendrá largos años el*

²⁴¹ La memòria d'aquest projecte es troba inserida al *BOPL* del 12 de novembre de 1847 (pp. 1-3).

²⁴² NOBLEMAIRE, Gustave: *Étude sur les richesses minérales du district de La Seo d'Urgel (Catalogne)*. *Annales des mines*, 5e série, vol. XIV (1858), p. 49. *Vid.* també OBIOLS PEREARNAU, Lluís: “La Ribera de la Seu vista pels enginyers de mines del segle XIX”. *Ibix. Publicació biennal de Cultura, Arts, Lletres, Música i Ciència dels dos vessants del Pirineu*. *Annals* 2010-2011. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, núm. 7 (novembre 2012), pp. 213-229.

*combustible apartado de la circulacion, que difícilmente se descubrirá algun nuevo afloramiento de carbones*²⁴³.

Alguns casos locals podem servir-nos d'exemple del que s'ha exposat. Així, tenim notícia que, l'any 1862, el negociant d'Organyà Francesc Espar i Llorens atorgà poder a un soci o representant de Barcelona perquè aquell pogués cobrar en el seu nom uns 2.535 duros de la ja dissolta «Sociedad Ginestá y Cia» de Coll de Nargó²⁴⁴. En aquest mateix any, el negociant Josep Ginestà i Mollesí, veí de Coll de Nargó i probablement fundador de l'anterior companyia, atorgà el seu poder a Antoni Fornés i Tomàs, també del mateix poble i aleshores estudiant de Farmàcia a Barcelona, pel qual aquest podia arrendar i vendre, "*ó á partes conceder*", les dues mines de lignit –anomenades *Pepita* i *Trigueña*– que es trobaven situades a Coll de Nargó, així com una altra de ferro, coneguda com l'*Extraña*, localitzada a Montanissell, comptant, per tant, amb "*amplias facultades para admitir en Sociedad sobre dichas minas á personas de su confianza*"²⁴⁵.

En la dècada dels anys 1880, la potencial riquesa minera de la comarca – concentrada entre els barrancs de la Bastida, passant per Nabiners, Arfa i el Pla de Sant Tirs, i la zona de Gramós, més amunt de Noves de Segre– esperonà nous projectes sobre la comunicació directa de les conques carboníferes catalanes (Isona, Erill Castell i la Seu d'Urgell) amb els centres industrials de la Catalunya central i el port de Barcelona. En base als estudis de l'enginyer Cels Xauradó, la «Companyia del Ferrocarril i Mines de Berga» va creure del tot necessari escometre la construcció d'un ferrocarril carboner que, partint de Guardiola de Berguedà, arribés fins a la Seu d'Urgell i, àdhuc, Andorra, cosa que li faria merèixer la categoria d'internacional en connectar-se amb la línia fèrria francesa de la vall de l'Arieja²⁴⁶. De fet, l'abril de 1892 Xauradó obtingué la concessió

²⁴³ VIDAL, Luis Mariano: *Geología de la provincia de Lérida*. Madrid: Impr. de Manuel Tello, 1875.

²⁴⁴ AHL. Protocols notariais d'Organyà. Notari: Josep Jordana (any 1862). Acta notarial del 3 de gener de 1862.

²⁴⁵ *Ibidem*, acta notarial del 14 de setembre de 1862.

²⁴⁶ *Crónica de Berga*, núm. 8, 25 d'agost de 1888, pp. 4-5. Així mateix, la *Gaceta de los caminos de hierro* (1 d'agost de 1880, p. 3), fent-se ressò dels diversos projectes existents entorn d'un ferrocarril pirinenc, creia en la viabilitat de la línia fèrria de Lleida fins a la capital urgel·litana. Aquest traçat havia d'escurçar el viatge a París en uns 110 km, tot passant per la Seu d'Urgell i Puigcerdà, i en uns 120 km a través

per construir un ferrocarril de via estreta per l'Alt Segre de cara al transport de l'hulla urgellitana, dipositada en una zona d'unes 1.740 hectàrees que era formada per mines com «La Minerva», «Elisa» o «Panchita». La mineria podia haver estat el factor determinant del modern canvi econòmic de la comarca, però les dificultats inherents a la pròpia explotació dels jaciments, *“el hallarse todas las minas en la parte alta, de donde solo con dispendios de consideración pueden extraerse los minerales”*, així com les pèssimes comunicacions, expliquen el fracàs d'aquesta via²⁴⁷.

5.2.3. El contraban i el comerç il·legal

Amb tot, dins d'aquest marc econòmic concret cal fer una menció especial al contraban o la circulació de mercaderies al marge del control governamental o la taxació municipal. L'existència de pràctiques mercantils il·lícites que perjudicaven els ingressos de la Hisenda Reial s'incrementà considerablement al llarg del segle XVIII, tot emparant-se en els guanys d'uns productes molt demandats. En la seva pretensió de controlar Catalunya, les autoritats borbòniques també centraren llurs esforços en la regulació dels moviments de mercaderies i de persones a través de les duanes i de les petites esclertes frontereres per on es realitzava el contraban. L'any 1788, la Intendència de Catalunya precisà amb detall els indrets que servien de duanes i la necessitat d'establir-hi una especial vigilància. Concretament, al corregiment de Puigcerdà hi havia els controls

d'Andorra, així com *“daría salida á los productos de la fértil cuenca del Segre, al manganeso de Tort, al hierro de Andorra, y, finalmente, establecería comunicaciones cómodas con muchos establecimientos balnearios”*.

²⁴⁷ *Revista de geografia comercial*. Madrid, núm. 69, 15 de maig de 1889, p. 7. L'experiència empresarial impulsada a l'entorn d'aquesta febre carbonera comptà, ben aviat, amb uns resultats força decebedors, car les iniciatives endegades toparen sempre amb la presència d'un relleu aspre i accidentat; a més, el carbó autòcton era, en termes generals, *“escassísim, mediocre, costós d'extreure i de transportar*. La seva explotació no va resoldre absolutament res. Així, la producció de carbó no representaria al llarg de tot el segle més enllà del 7% de l'oferta interior de combustible fòssil”. NADAL, Jordi, MALUQUER DE MOTES, Jordi, SUDRIÀ, Carles i CABANA, Francesc (dirs.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Vol. I (Segle XIX. La formació d'una societat industrial). Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, p. 166.

duaners de Llivia, Olot, Bellver, Puigcerdà i la Seu d'Urgell (aquestes dues darreres poblacions, a més, comptaven amb patrulles o rondes del «Resguardo de rentas»)²⁴⁸.

El barceloní Tomàs Bertran no podia deixar de subratllar, a mitjan segle XIX, el que ja era una evidència per a tothom, la importància que assolía el contraban com a pilar bàsic de l'economia andorrana, car el petit Principat pirinenc esdevingué un autèntic cau de contrabandistes, *“teniendo (los andorranos) la libertad de introducir é importar de Francia todo lo que necesitan para su consumo, y de exportar á España todos los productos sobrantes; de manera que Andorra, con respecto al contrabando, es un depósito para los franceses, equivalente al que tienen los ingleses en Gibraltar”*²⁴⁹. La pràctica del contraban, però, també esdevingué una necessitat estructural del comerç urgel·lità, en la mesura que tot augment poblacional tenia lloc dins els límits estrets d'una estructura productiva pobra (a causa de la debilitat de la producció manufacturera local) i, com no, donada la importància de la Seu d'Urgell com a enclavament d'interès comercial per la seva situació geogràfica.

Tenim casos força il·lustratius respecte al frau fiscal, fenomen enquistat en la mateixa realitat econòmica de la vida fronterera, una situació que es veu sobtadament incrementada durant els períodes bèl·lics. Així, el gener de 1809, una vegada iniciada la Guerra del Francès, la Junta de la Seu d'Urgell dictaminà la detenció i registre de totes les cargues de llana *“por si ocultan dinero ó fraude”*, a causa del gran contraban que es

²⁴⁸ MELÓN JIMÉNEZ, Miguel Ángel: “«Nunca es útil que manden muchos a la par». Aduanas, resguardos, «mossos» y militares en la Cataluña del siglo XVIII”. *Pedralbes*, 33 (2013), pp. 105-160.

²⁴⁹ BERTRAN SOLER, Tomàs: *Itinerario*, ob. cit., p. 248. El blasme contra el caràcter dels andorrans, a causa de llur inclinació «natural» al contraban, era compartit per alguns escriptors coetanis, fins al punt de subratllar que *“el odio que los andorranos manifiestan á toda clase de innovaciones y que algunos han pretendido tenga por origen su amor á la sencillez de las costumbres y su celo por conservarlas, es efecto de su ninguna instrucción, de su ignorancia y egoísmo, hondamente arraigado y sostenido por la forma de su gobierno; y del que están en posesión ha muchos años, por la situación geográfica de su territorio, que hasta cierto punto los aísla de las demás naciones. Por esta razón su comercio, a pesar de cuanto se quiera alegar en contrario, no es otra cosa que un contrabando de mala ley, que á la sombra de lo que se conoce con el nombre de privilegios de Andorra hacen con la España”* (SÁNCHEZ DE LA CAMPA, Juan M.: *El Valle de Andorra. Examen crítico del origen, naturaleza y circunstancias de los privilegios que disfrutaban los andorranos, y de los perjuicios que irrogan al Tesoro, á la Agricultura, al Comercio y á la Industria Nacional*. Lérida, Imprenta y Librería de José Sol, 1851, p. 7).

feia d'aquesta matèria primera cap a França²⁵⁰; el juny del mateix any, els voluntaris artillers del terç de miquelets de la Seu d'Urgell, Pere Fiter i Francesc Simorra, denunciaren el pas de Francesc Ginesta, traginer de Peramola, que transportava unes quatre càrregues de sucre en direcció a la Cerdanya en comptes d'encaminar-se vers aquella vila, segons fixava la guia que havia obtingut a la Reial Duana de Reus, "*y atendiéndose à que según el tenor de dicha Guía va descaminado el dicho Género, y sin la Guía competente, puesto que iba solo dirigido para Peramola, (...), y de consiguiente parece debe darse de comiso, mayormente dirigiéndose el conductor hacia la Cerdaña, camino de Francia, según noticias que se tienen de pasar muchas cargas de él por la Cerdaña, así como de cacao, añil, y demás géneros ultramarinos, surtiéndose así de ellos la dicha Nación en perjuicio de España*". L'actuació dels esmentats voluntaris no es limità aleshores a la confiscació de la mercaderia, dipositada a la casa consistorial, sinó que serví alhora de motiu per blasmar la passivitat del <<resguardo>> local, és a dir, la patrulla encarregada de perseguir el contraban, "*pues que pasando como ha pasado ahora dicho azúcar por las murallas mismas de esta Ciudad, y tocando dos Puertas de ella, no lo han detenido, así como tampoco detuvieron las cargas de quina que pasaron antes de ayer entre las 3 y 4 horas de la tarde por las Calles y Puertas principales de esta Ciudad*"²⁵¹.

De les anteriors observacions, hom en pot deduir que el contraban esdevenia una activitat lucrativa, no limitada únicament als casos de simple necessitat, a més de subratllar la ineficàcia dels esforços i mitjans desplegats per a la seva eradicació. La Guerra del Francès significà un impuls notable d'aquesta pràctica a causa del bloqueig anglo-espanyol. Les principals activitats comercials –com ara el proveïment a l'exèrcit imperial i els productes colonials– restaren sota control de negociants francesos del Midi, com els germans François i Raymond Durand, naturals de Perpinyà. El primer, François Durand, tingué un paper rellevant en el contraban realitzat a través de la Catalunya pirinenca, "fent venir els queviures des de Perpinyà pel camí interior de Prada-

²⁵⁰ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1809-1810). Sessió del 10 de gener de 1809.

²⁵¹ *Ibidem*, sessió del 16 de juny de 1809.

Oletta-Puigcerdà-Urgell; els productes colonials de retorn seguien la mateixa ruta cap a França”²⁵². Home pràctic, François Durand actuà sempre al marge d’ideologies i banderes, cosa que li facilità arribar a acords amb els guerrillers de l’interior, amb els quals també feia negoci en vendre’ls parts de les càrregues o totes.

Més endavant, coincidint amb la Primera Guerra Carlina, l’arrendador de la pesca salada denuncià davant l’ajuntament un tal Francesc Lluch perquè aquest havia entrat il·legalment, el 10 de febrer de 1835, quatre quintars de bacallà i dos de peix fresc; en aquest cas, el govern municipal resolgué imposar al defraudador una multa de 25 lliures *“y además 60 libras por el valor del bacalao y pespato”*²⁵³. L’any següent, el 1836, el cap de la comandància de carrabiners de la zona defensà iradament els seus subordinats, el sergent Tomàs Aguilar i el caporal Benet Arias, davant l’alcalde de la Seu d’Urgell, el qual havia tingut la gosadia d’acusar-los *“y aun con amenazas indicándoles, que los Carabineros protegían las Cargas de Contrabando del Pau Poch, vecino de Andorra, y por otra parte se detenían en perseguir a los pobres injustamente”*²⁵⁴. Durant la Guerra dels Matiners, la Intendència provincial de Lleida blasmà durament *“el extraordinario contrabando que se hace en muchos pueblos de esta provincia”*, exercit per individus sense escrúpols *“con el mayor descaro é insolencia, guarecidos por las azarosas circunstancias en que el país se encuentra, y escudados con la inacción reprobable en que por desgracia se hallan muchos de los ayuntamientos de los pueblos, que bien por ignorancia, ó por una tolerancia mal entendida dejan en la impunidad á los contrabandistas y defraudadores”*. Decidida a combatre per tots els mitjans el contraban, *“que ofende la moral pública, cercena las rentas del Estado y recarga en sus impuestos á la masa general de contribuyentes”*, la Intendència provincial pretenia en aquest moment la fèrria i severa aplicació de la llei penal del 3 de maig de 1830, relativa

²⁵² RAMISA, Maties., *Els catalans i el domini napoleònic*. Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1995, p. 166.

²⁵³ ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’actes municipals. Any 1835. Sessió de l’11 de febrer de 1835.

²⁵⁴ *Ibidem*, correspondència. Any 1836. Comunicació de Serapio Andreu, cap de la comandància de carrabiners del quart districte de Catalunya, adreçada a l’alcalde de la Seu d’Urgell (7 de desembre de 1836).

als delictes de frau contra la Hisenda estatal, concretament en els seus articles 88 i 89. La referida llei no tan sols penalitzava els camps il·legals sembrats de tabac o els establiments destinats a la producció de “*géneros estancados*” i d’altres procedents del contraban, sinó també les poblacions que hi mostraven certa complicitat o hi consentien l’estada dels contrabandistes sense denunciar-los²⁵⁵.

El fenomen del contraban també provocà, per part del govern espanyol, l’expedició de les Reials Ordres del 17 de maig de 1864 i 18 d’agost de 1866, les quals afectaven la franquícia de què gaudien els habitants d’Andorra per introduir a Espanya llurs productes, sobretot bestiar, exempts de pagar tarifes duaneres. La prohibició originà una gran preocupació a les autoritats andorranes, temoroses de l’impacte negatiu sobre l’economia de les Valls, les quals, a través de l’habilitat diplomàtica del síndic Guillem d’Areny-Plandolit, baró de Senaller i Gramenet, es comprometeren a observar escrupolosament les garanties reclamades pel govern de Madrid de cara a combatre el tràfic il·legal de mercaderies. En aquest cas, les mesures es concretaren, bàsicament, a exigir el corresponent certificat legal, amb la signatura del president del Consell General d’Andorra, que havia d’acompanyar tot el bestiar que passava per la duana, cosa que no es podia fer extensible al tabac, “*por ser estancado en España*”; paral·lelament, el ferro andorrà, a més del referit certificat, havia de portar la marca del propietari. Val a dir que, una vegada més, el govern andorrà recorregué a la intervenció francesa –en aquest cas, “*la haute protection et la constante sollicitude*” de l’emperador Napoleó III– davant el govern de Madrid per tal de continuar mantenint els privilegis comercials amb Espanya²⁵⁶. La predisposició manifestada pel Consell General, avalada segurament per la mediació francesa, motivà el canvi d’actitud del govern d’Espanya a través del seu ministre d’Estat, Lorenzo Arrazola García, el qual, pel conveni signat a Madrid el 13 de juliol de 1867, acabà mostrant-se favorable al restabliment de l’antiga

²⁵⁵ BOPL, núm. 30, 7 de març de 1849, pp. 3-4.

²⁵⁶ El 16 de maig de 1864, els delegats d’Andorra van trametre una súplica al prefecte de l’Arieja en què imploraven la implicació francesa en tot el litigi comercial que mantenien amb Espanya; el mateix prefecte adreçà una missiva, datada el 2 d’octubre del mateix any, al ministeri d’Afers Estrangers francès on comunicava la demanda andorrana de recuperar les antigues exempcions duaneres sobre els seus productes en arribar a la frontera espanyola. ANA. ADA, 1Z51, doc. núm. 9.

exempció, és a dir, *“el privilegio que han estado gozando los Andorranos de tiempo inmemorial de importar en España libres de derechos de aduanas las producciones de su suelo é industria con la sola excepción del tabaco”*.

En aquesta política de *“reciprocidad y mutua conveniencia”* s'implicà amb vehemència el bisbe de la Seu d'Urgell, Josep Caixal, el qual, com a copríncep d'Andorra, havia adreçat, el 1866, una súplica a la reina Isabel II, la qual constitueix, certament, un testimoni excepcional de les relacions comercials d'Andorra amb Espanya i, alhora, de la defensa de l'especial singularitat d'aquell petit principat pirinenc. Davant de l'intent, ja comentat, del govern espanyol d'establir el cobrament d'aranzels duaners en la frontera hispano-andorrana, el bisbe fonamentà tota la seva exposició en un seguit de raons històriques per les quals els antics comtes de Barcelona i reis d'Aragó ja consideraven els andorrans *“como verdaderos hermanos del resto de sus súbditos, cuya lengua hablan y cuyos usos y costumbres retienen”*, un privilegi que gaudia Andorra des del seu naixement perquè no tenia *“fronteras ni aduanas, ni derecho alguno, pudiendo los españoles llevar á Andorra y sacar de allí lo que bien les acomoda, como de todo otro país español”*.

Al costat d'aquesta enardida defensa dels drets seculars d'Andorra, legitimats pels vincles històrics, el bisbe Caixal reblà la seva argumentació amb una particular interpretació econòmica, no aliena a les discussions polítiques del segle XIX: *“Hay un sueño dorado, que sueñan en nuestros días muchos y muy nombrados economistas y que quizás no podrán nunca realizarlo; y este sueño es el libre cambio. Sin embargo, Señora, en estos Pirineos, y entre Cataluña y Andorra, hace ya más de diez siglos que este sueño, utópico para los demás países, es una hermosa realidad. Andorra envía á España sus hierros, sus jamones y sus ganados, y Cataluña envía á Andorra todo el vino, arroz, chocolate, licores y aceite que necesita por muchos miles de duros, calculándose en seis mil las cargas de vino que recibe y una gran parte de los trigos que consume”*. Per tant, a parer del bisbe, l'establiment de tarifes duaneres resultaria perjudicial per a tots, ja que *“el único aparente beneficio sería quizás por un tiempo un pequeño aumento en las rentas de la aduana de Urgel; aumento que decrecería muy pronto por la progresiva miseria que produciría en Andorra y que en su estado más próspero no llegaría á seis mil escudos. Pero la miseria de Andorra acarrearía necesariamente la miseria y la ruina de*

esta pequeña y bella cuenca de la Seo de Urgel y perjudicaría gravemente á toda la ribera de Segre y aun la Conca de Tremp que perderían ó verían muy mermados uno de sus pingues recursos. Éste consiste en la cosecha del vino que se coje con alguna abundancia y que tiene su salida para Andorra". En darrera instància, el bisbe d'Urgell arriba a suggerir que els controls duaners afavoririen un increment de la pràctica del contraban: *"Por otra parte sé y puedo asegurarlo á V.M. que las autoridades de Andorra son fieles en no autorizar más géneros de aquel país para pasar á España, que los que verdaderamente lo son. Si algun contrabando se hace, no es por culpa del Gobierno de Andorra: quiera el Gobierno de V.M. saber porque existe el contrabando en Andorra y en todas las fronteras, y lo sabrá: quiera eficazmente exterminarlo y el contrabando desaparecerá; y con lo que pagan los pueblos se llenarán las arcas del tesoro, sin que les haga falta alguna la insignificante pérdida que hasta aquí habían tenido, pérdida que recompensaba, seguramente con muchas creces, la mayor riqueza de este país de Urgel"*²⁵⁷.

Tanmateix, res no fa pensar en una interrupció del comerç il·legal. Les actes municipals reflecteixen sovint la pràctica del frau en les mercaderies subjectes als drets de consum, situació que es veia agreujada pels conflictes i les seves dramàtiques conseqüències de misèria generalitzada. L'any 1817, per exemple, el mostassaf de la Seu d'Urgell denuncià que en la casa de Ramon Ribot s'havien introduït clandestinament per un veí de la Bastida d'Hortons algunes ovelles mortes, les quals eren venudes a un preu molt baix *"baxo el pretexto de haver muerto sanas á violencias de un aguacero sucedido por la noche precedente"*; l'ajuntament decidí actuar de la forma més expeditiva i contundent, tot ordenant la captura i la cremació pública de la carn, així com exigir la

²⁵⁷ ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 6 (1 de juliol de 1866 – 27 de setembre de 1869). Vol. 6. Comunicació adreçada a la reina Isabel II sobre Andorra (14 de setembre de 1866). Seixanta-dos anys més tard, el metge Pau Xavier d'Areny-Plandolit (1876-1936) utilitzà uns arguments similars per fomentar la imatge moderna i paradisiàca d'Andorra de cara al turisme espanyol: "Los andorranos gozan en España de muchos privilegios en lo relativo al comercio; son considerados como españoles; la producción de su suelo e industria tienen entrada libre, sin pagar derechos de arancel, y viajan con pasaporte andorrano por todo el mundo, siendo respetados y sin las molestias de los visados consulares" ("El despertar de Andorra". *El Diluvio. Diario republicano*, 30 de setembre de 1928, p. 25).

multa de 8 pessetes per cap de bestiar venut i mitja pesseta pel dret de carnisseria²⁵⁸. Quatre anys més tard, l'1 d'agost de 1821, una queixa del comandant del resguard militar advertia l'alcalde de la Seu d'Urgell contra *"el fraude de Ganado lanar y otras especies que se está(n) introduciendo del Reyno fronterizo de Francia y matando con el maior escándalo en esta Ciudad y sus carnicerías, p^a el abasto del Público"*; per evitar-ho, aquell proposà també una mesura radical, el lliurament de certificacions per cada cap de bestiar sacrificat i consumit durant el passat mes de juliol i el present dia, *"pues q^e como el Resguardo de mi cargo haya destinado en la mañana de este día, algunas porciones de dho. Ganado el preciso citado documento p^a la confrontación con los manifiestos q^e tengan dado los propietarios del Ganado detenido en la Oficina de la Hacienda Pública, tanto para evitar el fraude, como si no lo hubiese, no causar la menor estorsión al ciudadano"*²⁵⁹.

El 1848, en plena guerra dels Matiners, el consistori decidí posar un vigilant –el venedor d'aiguardent Josep Noguera– a la porta de la Princesa *"con la obligación de acompañar á los arrieros que conduzcan los citados artículos, á la casa del Regidor D. Martín Mayner para pagar los derechos"*, alhora que s'imposava una multa de 100 rals als contraventors²⁶⁰. El 1855 Joan Pou, encarregat pel consistori de la recaptació dels drets dels consums, denuncià a les autoritats municipals Joan Armengol (àlies Codina) perquè aquest havia entrat sense declarar uns quatre costals d'aiguardent i sis porcs engreixats, entre d'altres mercaderies, l'import total de les quals era estimat en uns 171 rals; en aquest cas, l'ajuntament decidí imposar-li una multa que equivalia al doble de la quantitat defraudada²⁶¹. El setembre de 1872, el comerciant Marià Iscla i Veguer, que havia adquirit els drets de cobrament dels arbitris sobre els articles comestibles, de

²⁵⁸ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1816-1820). Sessió del 29 de juny de 1817.

²⁵⁹ *Ibidem*, correspondència. Any 1821. Ofici de l'1 d'agost de 1821. Pocs dies després, el 8 d'agost, el mateix comandant exigí als propietaris de bestiar les pells dels animals sacrificats el dia anterior, *"para que con vista de ellas puedan declarar si son Francesas ó Españolas"*.

²⁶⁰ *Ibidem*, llibre d'actes municipals (1848-1852). Sessió del 28 de gener de 1848.

²⁶¹ *Ibidem*, llibre d'actes municipals. Any 1855. Sessió del 4 de gener de 1855.

beure i altres de combustibles, també denunciava alarmat davant de l'ajuntament la situació de frau permanent que, a parer seu, es vivia a la ciutat, on l'entrada de productes que no pagaven els corresponents impostos municipals, afavorida per la nul·la o escassa vigilància a les portes de la muralla urbana, era constant. Per això, Marià Iscla esperava obtenir ingènuament del governador militar el permís de poder entrar i sortir, amb els seus dependents armats, a qualsevol hora de la nit per les portes per tal de dissuadir el tràfic il·legal de mercaderies, *"pues no de otro modo le sería posible evitar el fraude"*²⁶². El nostre atribolat ciutadà devia sospitar que, darrere de l'escandalosa laxitud en la vigilància, s'hi covava una connivència entre els carrabiners i alguns particulars murrís, cosa que es va veure confirmada poc després, quan Marià Iscla denuncià el capità de carrabiners Luis Calero, el qual havia facilitat, un dia ja ben avançada la matinada, l'entrada de quatre càrregues d'aiguardent per la porta de la Princesa, introduïdes aquelles per un tal Joan Armengol l'abril de 1873. L'alcalde, fent-se ressò d'aquesta acusació, compel·lí el citat capità a pagar una multa de set duros i sis rals, alhora que s'informava del fet a l'autoritat superior. El coronel Josep Esteve, de cara a la instrucció del pertinent sumari, s'adreçà a l'alcalde per tal d'aplegar tota la informació *"para esclarecer el proceder del capitán Calero é individuos que presenciaron y consintieron la defraudación de los derechos de consumo"*²⁶³.

Certament, el contraban esdevingué un "modus vivendi" secularment arrelat en l'economia de la muntanya, en la pràctica del qual trobem implicats –de forma directa o indirecta– amplis sectors de la població. Per això s'entén que una de les primeres mesures de caire populista que, l'octubre de 1868, acordà la naixent Junta revolucionària de la ciutat fos l'atorgament d'un indult a tots els ciutadans que es

²⁶² *Ibidem*, llibre d'actes municipals (1871-1875). Sessió de l'11 de setembre de 1872.

²⁶³ *Ibidem*, correspondència. Any 1873. Ofici del coronel de carrabiners Josep Esteve adreçat a l'alcalde de la Seu d'Urgell (15 de maig de 1873). Per tal de combatre la presència del comerç il·legal, i de pas eixugar el dèficit municipal que s'arrossegava, el 1872 el consistori decidí centralitzar la recaptació dels impostos municipals que gravaven les mercaderies en el portal de la Princesa (significativament batejada com la porta de la Llibertat l'any 1869), de forma que *"todo introductor deberá conducir las especies sugetas al derecho por los caminos que conducen á la Ciudad y seguir á su llegada á la misma por las calles que más rectamente conduzcan al centro de recaudación"*. Aquesta disposició també es feia extensible a totes les mercaderies que passaven pel mateix terme municipal, sense necessitat d'entrar pròpiament al nucli urbà. *Ibidem*, llibre d'actes municipals (1871-1875). Sessió del 17 de juliol de 1872.

trobaven presos per delictes de contraban i tala furtiva d'arbres en els boscos comunals. Paral·lelament, a causa de la mateixa extensió del fenomen, hom ha parlat àdhuc de pobles especialitzats –Josa de Cadí, La Vansa, Fòrnols, Castellar de N'Hug, Aransa– en aquesta singular transgressió comercial, on els joves, atrets per “*l'esperit independent i aventurer del muntanyenc*”, s'hi veien abocats per obtenir ingressos complementaris. Els períodes bèl·lics, com la Tercera Guerra Carlista (1872-1876), impulsaren especialment l'entrada il·legal de mercaderies, testimonis que trobem enregistrats pel Centre Excursionista de Catalunya ja ben entrat el segle XX²⁶⁴. Una revifalla delictiva que tampoc no passava desapercibuda a les particulars observacions de l'estament militar, el qual arribà a advertir, al costat de la “tèrbola” influència episcopal, l'enorme “perillositat” que amagava Andorra, ja que, rere la seva aparent neutralitat, el petit principat era considerat un país que no es limitava tan sols a ésser un refugi-paradís per als exiliats i les partides carlistes, sinó que també es mostrava favorable a tot tipus d'insurrecció que permetés el contraban a gran escala. Així, el 1872, en iniciar-se la guerra, el capità de cavalleria Emilio Prieto Villarreal deixà anotades, en el seu llibre *La guerra de Cataluña. Ligeras observaciones*, les causes que, a parer seu, havien provocat l'últim aixecament carlí: “*Primera, la decidida cooperació moral y material del clero de la diócesis de Urgel, con su obispo a la cabeza. Segunda, los intereses del valle de Andorra, que vive del contrabando, como nadie ignora. Tercera, la poca vigilancia de las autoridades francesas de la frontera*”²⁶⁵.

²⁶⁴ Els records assenyalen que, en la darrera carlinada, la dedicació al contraban “*tenia més gent i era feta en gran escala, com ho prova el fet que hem pogut recollir de què cap a l'any 70 del segle passat foren presos d'un cop una partida de quaranta contrabandistes, la majoria de Tuxent, mentre que ja fa anys que en la població ningú es guanya la vida d'aquesta faisó. També la gent de Gósol, pels volts de l'última guerra civil, feien contraban, però ara no*” (*Butlletí Excursionista de Catalunya*, maig 1925, any XXXV, núm. 360, p. 158). El mateix Josep Zulueta també posà de relleu la relativa decadència que havia experimentat tal activitat a les darreries del segle XIX: “*Hoy esta industria se ha metamorfoseado y apenas se conoce ya el tipo del contrabandista paquetaire que de noche y por senderos no frecuentados escapaba á la vigilancia de los carabineros y aun andaba á tiros con ellos sin que le remordiera lo más mínimosu conciencia*” (“*Comarcas olvidadas (1). Los valles de Urgel*”. *La Vanguardia*. Barcelona, 17 d'abril de 1890, p. 4).

²⁶⁵ TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran: *La muntanya insurgent. La Tercera Guerra Carlina a Catalunya (1872-1875)*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2004, p. 109; del mateix autor: “*Tradició i canvi polític a l'Andorra del segle XIX*”, a BELENGUER, Ernest (dir.), *Història d'Andorra. De la Prehistòria a l'Edat Contemporània*. Barcelona, Edicions 62, 2005, pp. 239-285.

SEGONA PART: LA DINÀMICA POLÍTICA

6. LA GUERRA DEL FRANCÈS (1808-1814)

6.1. Introducció

Com a gènesi de l'anomenada contemporaneïtat, la guerra contra els francesos, esdevinguda entre el 1808 i el 1814, és un dels episodis històrics sobre els quals s'han escrit més llegendes i apologies patriòtiques, des del vessant romàntic (amb la introducció del plantejament liberal sobre la "nació") i més tradicionalista (l'inici d'una lluita antirevolucionària que es prolongaria en el carlisme), fins al franquisme (que, des d'una posició esbiaixada de la realitat, pretengué magnificar i idealitzar conceptes com "pàtria" i "nació", enfront de la perfídia i barbàrie dels francesos, mentre en subratllava el caràcter de guerra de «*liberación*»). Això no obstant, malgrat l'indubtable atractiu historiogràfic que ha suscitat, la Guerra del Francès és encara avui dia un episodi enfosquit pel predomini del llegat dels tòpics i dels grans esdeveniments explicats per la historiografia decimonònica, a partir dels quals s'han volgut fer generalitzacions per a tot Espanya, tot i que avui dia comencem a tenir traces significatives d'una visió de conjunt del que ha significat aquest esdeveniment a nivell general. En aquest sentit, les investigacions locals i comarcals esdevenen decisives a l'hora de bastir la complexa panoràmica general, alhora que es fa necessari bandejar tota òptica simplificadora basada en el ventall de les celebracions locals de la guerra, amb tota llur càrrega panegírica i nacionalista, per tal de pensar en els termes de les profundes transformacions polítiques i socials derivades d'un procés que sacsejà les estructures de l'Antic Règim¹.

¹Participem plenament del raonament de Josep Fontana en el sentit que cal una visió general que integri «xarxes factorials de relacions mútuament dependents» per tal d'explicar el complex ventall d'interrelacions que es produeixen dins la societat. Una visió polièdrica que, en aquest cas, contemplaria la Guerra del Francès "com una suma de guerres diverses en què es barregen la resistència a la invasió francesa amb un seguit de respostes al malestar social provocat per la crisi en què es trobava l'Estat espanyol el 1808, per una banda; però també pels primers signes de revolta contra un model social caduc". FONTANA LÁZARO, Josep: "Les guerres del Francès", a ARNABAT MATA, Ramon (ed.), *La Guerra del Francès 200 anys després*. Tarragona, URV, 2013, pp. 11-24 (la citació correspon a les pàgines 11-12). Aquestes reflexions sobre la complexitat que presentava el conflicte a Catalunya, enmig de la crisi estructural de l'Estat espanyol, es posen de manifest pel mateix Fontana al seu llibre *La guerra del Francès 1808-1814* (Barcelona: Editorial Pòrtic Edicions, 2008). Dins de la línia de la renovació historiogràfica actual, cal destacar els treballs d'Antoni Moliner i Prada sobre la Junta Superior del Principat, que posen

Sense la invasió napoleònica, la crisi que patia l'Estat espanyol no hauria tingut un esclat tan violent. És per això que hom ha proposat la denominació més justa i equilibrada de «Guerra del Francès» (en comptes de Guerra de la Independència, per exemple, que té un component més parcial i ideologitzat) per integrar globalment l'ampli ventall d'aspectes que es desenvoluparen en el conflicte, “de la fallida de la societat absolutista i de les diverses mobilitzacions de la població que van produir-se arran de la desigual ocupació del territori; i ahora, s'ajusta de forma precisa tant a la percepció que la majoria dels catalans tenien de la situació que els tocà viure com a la complexitat d'una etapa històrica en què la pagesia fou la principal damnificada”². Efectivament, l'estudi d'aquest conflicte ha de contemplar, en primer lloc, les conseqüències de la crisi internacional de les darreries del segle XVIII. L'animadversió envers els francesos, desencadenada per la invasió de les tropes de Napoleó arran del tractat de Fontainebleau (octubre de 1807), tenia uns antecedents immediats en la guerra contra la Convenció francesa (1793-1795), desenvolupada sobretot en la zona pirinenca (en què Catalunya es va veure obligada a defensar-se amb les seves pròpies forces) i en la propaganda ideològica en contra de les idees polítiques, socials i religioses que la revolució de 1789 exalçava i difonia arreu d'Europa. La pau amb França del 1795 significà l'entrada d'Espanya a l'òrbita de la influència francesa i l'inici de successives guerres contra Anglaterra (1796-1802 i 1804-1805), que, a més de significar la pèrdua del mercat anglès, paralitzà la indústria i el comerç amb les colònies americanes i, de retruc, provocà una considerable misèria col·lectiva, raó per la qual els comerciants i manufacturadors catalans rebutjaren la política profrancesa de Godoy. El prevere Ramon Ferrer, vicari de l'església parroquial dels Sants Just i Pastor de Barcelona, va descriure

de relleu l'existència d'un particularisme català durant la guerra que, tot i identificar Catalunya com a «pàtria», es complementava amb la defensa de la «nació» espanyola (*Catalunya contra Napoleó. La Guerra del Francès (1808-1814)*. Lleida: Pagès Editors, 2007); també el llibre innovador de Quint i Casals i Bergés sobre l'actitud i la composició social de les elits catalanes en el bloc del poder -juntas locals i corregimentals, Junta Superior- que sorgí arran del conflicte (*La guerra del Francès a Catalunya: una nòmina del seu poder polític (1808-1814)*. Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, Diputació de Lleida, 2016).

²RISQUES, Manel (dir.): *Història de la Catalunya Contemporània*. Barcelona, Pòrtic. Biblioteca Universitària, 1999, p. 31.

gràficament la situació de decaïment econòmic que vivia particularment Barcelona –i Catalunya en general– a principis de 1808:

“Las Fábricas de Manresa, Olot, Tarrasa, Capalladas y de otros puntos de la Provincia, fixaban sus lánguidas miradas á las del Campo de Tarragona, y las veía anegarse en los caldos que no podían exportar para las Américas. Las de Barcelona por el mismo motivo se veían tan abrumadas de la inmensa mole de fardos estampados sobre algodón, y sobre cáñamo y lino, como de los inmensos caxones de sedería, cintería, listonería y otros ramos, en tanto grado que según el último balance tomado en 1807 por la Junta de Comercio había ya baxado este su giro en Cataluña las dos terceras partes”³.

Una política exterior que, en evidenciar la incapacitat militar i administrativa de la monarquia borbònica, així com la crisi de la Hisenda estatal, havia estroncat també les realitzacions més espectaculars de la Catalunya setcentista, que era aleshores l'únic territori que tenia un projecte econòmic i de futur sòlid de la monarquia hispànica⁴. La tradicional francofòbia de la societat catalana, existent ja abans del 1808 i fonamentada en unes determinades causes econòmiques i ideològiques, s'intensificà el mes de juny de 1808 a causa de la depredació i els abusos protagonitzats per les tropes franceses, a la qual cosa s'ha d'afegir l'esperança dipositada en el rei absent per recuperar una situació imaginària del passat que hom preveia més feliç.

³FERRER, Ramon Ferrer (pvre.): *Barcelona cautiva, ó sea diario de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los franceses, esto es, desde el 13 de Febrero de 1808, hasta el 28 de Mayo de 1814*. Vol. I. Barcelona, Impremta d'Antonio Brusi, 1815, p. 4. Hi ha una edició comentada a cura d'Antoni Moliner Prada, *La Guerra del Francès a Catalunya segons el diari de Ramon Ferrer*. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 2010.

⁴Josep Fontana subratlla el paper de les classes dirigents del Principat, animades davant de la possibilitat de construir, en termes d'igualtat, una nova societat, la «nació espanyola», radicalment allunyada de l'absolutisme borbònic, “en el si de la qual seria possible aquella modernització i aquell respecte per la diversitat d'interessos que era, a la fi, la demanda essencial del programa català de 1780”. FONTANA, Josep: *La fi de l'Antic Règim i la industrialització. 1787-1868*. Vol. V de la «Història de Catalunya» dirigida per Pierre Vilar. Barcelona, Edicions 62, 1988, pp. 145-147 (la citació correspon a la pàgina 146).

6.2. L'alçament del Principat

Abans de la constitució de l'Imperi francès l'any 1804, els governants francesos ja havien desenvolupat una agosarada política de formació d'Estats satèl·lits i de modificació de les fronteres europees en llur propi benefici. Les guerres napoleòniques no fan més que situar-se en la trajectòria expansionista iniciada per la França revolucionària. La creació de l'Imperi s'havia gestat una vegada ja superada la crisi econòmica llegada per la Revolució, alhora que mantenia França en condicions per disputar a la liberal Gran Bretanya la seva preponderància econòmica, així com la conservació dels mercats adquirits a través de les conquestes continentals. És possible que la planificació napoleònica respecte al Regne d'Espanya prengués cos definitivament la primavera de 1808, quan, després de l'anomenat motí d'Aranjuez, Carles IV abdicà en el seu fill Ferran VII, Aquest fet mostrà la debilitat de la monarquia espanyola i impulsà Napoleó a concebre la idea de substituir els Borbons espanyols per un membre de la seva família (en aquest cas, el seu germà Josep), cosa que permetria eixamplar la frontera francesa fins a l'Ebre.

L'expansió francesa, però, ja havia començat el 1807 quan les tropes imperials, en virtut del tractat hispano-francès de Fontainebleau, ocuparen enclavaments importants i places estratègiques (Figueres, Barcelona, Pamplona, Valladolid, Burgos, etc.). La situació esdevingué molt tensa durant els mesos de març i abril de 1808, i finalment la violència esclatà a la primavera de maig quan es difongué la notícia de la renúncia al tron dels Borbons. El conflicte s'originà en una societat d'Antic Règim on les classes mitjanes eren gairebé insignificants (el 80 per cent de la població era pagesa). Les classes populars, en canvi, tingueren consciència de formar un cos social homogeni i no es presentaren desunides en una lluita que, alhora, restava plantejada per portar a terme alguns objectius de canvi social enfront de l'anquilosi de la societat estamental i el règim absolutista⁵. D'altra banda, la noblesa restà desorientada –guanyada per la

⁵En aquest conflicte, doncs, es produí la confluència de tot un ventall de sentiments i interessos de l'estament popular. Això no obstant, lluny de qualsevol apologia patriòtica, cal adonar-nos que "quan examinem les coses de la vora, veiem les classes populars més com a víctimes que com a protagonistes de la guerra. Espremuts pels uns i pels altres, objecte de la violència de tots els exèrcits –francesos o espanyols, regulars o irregulars–, esdevindran combatents cada vegada que els calgui defensar la casa, la terra i la família, per retornar a l'arada o al teler e els pocs moments de treva local. Seran uns tenaços

influència il·lustrada, per un costat, i la reacció, d'altre— i intentà dirigir la població a través de les juntes provincials i locals, mentre que el clergat, que assumí la tasca de propagació ideològica antifrancesa, necessitava revaloritzar-se després dels atacs del despotisme il·lustrat.

L'aixecament —una veritable «guerra i revolució» d'Espanya en el context internacional de les guerres napoleòniques— sorgí de les masses populars, nascut, com ja s'ha apuntat, com un rebuig a l'ocupació francesa, però amb unes innegables connotacions revolucionàries que precipitaren la fallida de les institucions tradicionals i els principis sobre els quals s'havia regit fins aleshores la governació del país. Les revoltes espontànies de maig i juny de 1808 esdevingueren la cara més visible i radical d'una crisi social profunda que la invasió francesa galvanitzà⁶. En alguns casos, l'agitació política dels estrats més baixos de la població —fonamentalment la menestralia i els representants dels gremis— aconseguí imposar-se sobre la pusil·lanimitat de les autoritats locals de l'Antic Règim, que, considerades col·laboracionistes, hagueren de definir-se⁷. En d'altres, en canvi, les juntes ciutadanes de Govern i Defensa foren creades

«defensors de la terra», però no acceptaran de convertir-se en soldats d'un exèrcit regular espanyol". FONTANA, Josep: *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya*. Vic, Eumo Editorial, 2014, p. 262.

⁶Hom parla de la participació popular en termes d'una «resistència vital», fruit d'una crisi social, més que no pas d'una «resistència política o ideològica» consolidada, on pesava més "la necesidad de subsistencia, la incomunicación, el localismo, la ausencia de alfabetización y el rechazo a la violencia de la invasión". CAYUELA FERNÁNDEZ, José Gregorio, GALLEGO PALOMARES, José Ángel: *La Guerra de la Independencia: historia bélica, pueblo y nación en España (1808-1814)*. Ediciones Universidad de Salamanca, 2008, pp. 27-28. Thierry Gallice precisa que, a Catalunya, la reacció dels revoltats "n'est pas le signe d'une révolution dans l'ordre de la société mais d'une malaise réel d'une partie de la population dont l'émergence est favorisée par la situation politique et militaire du moment". Una reacció que trobà el seu camp abonat en una societat particularment afectada per les transformacions estructurals de l'economia i la crisi industrial. GALLICE, Thierry: *Guérilla et contre-guérilla en Catalogne (1808-1813)*. Paris, L'Harmattan, 2012, pp.. 45-46.

⁷El cas de Vic esdevé paradigmàtic. Quan a la ciutat arribà la notícia de la insurrecció de Manresa contra els francesos del 2 de juny, les autoritats es trobaven certament indecises i intentaren aturar la revolta popular. El 4 de juny es creà la Junta Auxiliar de Govern, integrada per sis notables. Tanmateix, el dia 18 les classes populars, encapçalades pels gremis, forçaren l'ampliació de la Junta fins a 27 membres, en consonància amb la pròpia composició social de la ciutat (15 eren terratinents, eclesiàstics, militars i pagesos rics; els 12 restants eren comerciants, fabricants, menestrals i advocats). D'aquesta manera va néixer la Junta Corregimental de Vic. RAMISA, Maties: "L'època de la Guerra del Francès. 1808-1814", a FIGUEROLA, Jordi (ed.), *Osona i Catalunya al segle XIX. Estudis d'història*. Vic, Eumo Editorial, 1990, pp.. 31-50.

per les antigues institucions i autoritats estamentals com a organismes de govern per controlar l'aparent "desordre" de l'empenta revolucionària, restant així protagonisme a una veritable participació dels sectors socials populars⁸. En tot cas, cal considerar el fet que la participació de les classes mitjanes a les juntes s'incrementà en el decurs del conflicte, alhora que no es pot subestimar l'autonomia amb què operaren aquelles, ja que "se'ls ha de reconèixer que van tenir capacitat per estructurar el país, amb totes les deficiències que es vulgui, tractant d'impulsar una política militar per foragitar els francesos i una política fiscal per tal de fer viable l'opció militar"⁹. Més endavant, sobre la base d'aquestes juntes locals i corregimentals s'erigiren, en tot el conjunt de la geografia espanyola, les provincials –integrades per nobles, propietaris locals, clergues, regidors, menestrals, militars i funcionaris–, la funció de les quals significà una reorganització política centrada, sobretot, en la direcció de l'esforç bèl·lic i les necessitats fiscals. En general, l'aparició de les juntes provincials imprimí certa modernització a la pràctica política en la mesura que aquelles responien a l'excepcionalitat del moment, ja que, vinculades originàriament al mandat imperatiu, propi de les corts estamentals, tendiren a evolucionar vers la defensa d'un mandat representatiu, de tall liberal¹⁰.

⁸Segons José Manuel Cuenca, a Catalunya i al País Basco-navarrès les juntes estigueren dominades inicialment per les elits tradicionals conservadores i el clergat –un poder superior a l'observat en la resta de les juntes espanyoles– a causa de llur constitució en poblacions menors, l'aïllament de les grans ciutats (sota l'ocupació napoleònica) i el control del territori per part de l'exèrcit francès. CUENCA TORIBIO, José Manuel: *La Guerra de la Independencia: un conflicto decisivo (1808-1814)*. Madrid, Ediciones Encuentro, 2008 (segona edició), p. 34. Nogensmenys, seguint les reflexions d'Antoni Moliner, Quintí Casals emfasitza el paper rupturista i modernitzador d'aquestes juntes, que esdevingueren organismes socialitzadors polítics de primer ordre en plena descomposició de l'Antic Règim, "on la comunitat experimentà el poder de forma global per primer cop". CASALS BERGÉS, Quintí: *La Guerra del Francès*, ob. cit., p. 14.

⁹HERNÁNDEZ, Francesc Xavier: *Història militar de Catalunya*. Vol. IV (Temps de revolta). Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 2004, p. 24.

¹⁰ A parer de Pedro Rújula, la formació de les juntes provincials no deixa d'ésser una manifestació de l'enèrgica capacitat de reacció de l'Antic Règim espanyol en la seva fase final enfront del desafiament revolucionari. Sens dubte, el procés juntista revelava l'emergència de noves estructures polítiques fonamentades sobre bases tradicionals, identificades amb la monarquia ferrandina. Fins i tot, en aquelles juntes on aparegueren membres de procedència burgesa no pertanyents als estaments privilegiats donaren mostres de certa flexibilitat adaptativa. "El Antiguo Régimen estaba en condiciones de aceptar que, en situaciones excepcionales como aquella, era importante reunir en torno suyo incluso a nuevos componentes sociales que tenían relevancia en la comunidad. (...). La reacción de la primavera de 1808 fue una muestra de flexibilidad de la sociedad española que reaccionó de forma coherente con los viejos conceptos de prestigio social, de autoridad y de representación". RÚJULA, Pedro: "El desafío de la

Amb Barcelona ocupada des dels primers moments pel general Duhesme (13 de febrer de 1808), davant la passivitat del capità general de Catalunya, el comte d'Espeleta, l'aixecament contra els francesos s'havia iniciat amb un seguit d'enfrontaments locals –que en alguns casos desembocaren en vessaments de sang– contra les autoritats que acceptaven el nou règim i amb actes de desafiament o desobediència. A Vilafranca del Penedès, per exemple, el corregidor va ésser mort en el decurs d'un avalot que s'originà els primers dies de juny; també patí les mateixes conseqüències de l'exaltació popular Francesc Codony, corregidor de Manresa. A Igualada, l'alcalde major hagué d'abandonar el govern municipal davant l'agitació de la població. A Tarragona, el mariscal Pedro Ignacio Correa fou acusat de col·laboracionisme amb els francesos, per la qual cosa hagué de fugir precipitadament per evitar caure víctima de la revolta popular. Al cap de pocs mesos (13 de setembre), Duhesme destituí Espeleta i assumí tots els poders; aïllat de Madrid i enfrontat a l'hostilitat de la població catalana, el general francès acabà instaurant una dictadura (destitució dels magistrats de l'Audiència i dels membres del govern municipal, abril de 1809; execució de patriotes a la Ciutadella, juny de 1809).

La iniciativa en la creació d'aquestes juntes de resistència va correspondre a Lleida el 28 de maig de 1808, encapçalada pel bisbe Jeroni Maria de Torres, que de seguida establí contribucions i es proposà aplegar efectius per lluitar contra els francesos a través del sistema de les quintes. En dates properes es crearen altres juntes a les poblacions més importants de Catalunya (Tarragona, Tortosa, Igualada, Manresa, Vic, la Seu d'Urgell, Figueres, Girona), que, "*compuestas de los sugetos más acreditados por sus empleos, honradez, patriotismo y luces*", compregueren ràpidament la necessitat de coordinar-se i armar els sometents¹¹. D'aquesta manera s'anà teixint una mena de govern alternatiu al de les autoritats que havien restat fidels al Consell de Castella i al nou rei Josep I Bonaparte. La culminació d'aquest procés autòcton fou la formació de la Junta Superior de Govern del Principat a Lleida, el 18 de juny, integrada

Revolución en España", a RÚJULA, Pedro i SOLANS, Javier Ramón (eds.), *El desafío de la Revolución. Reaccionarios, antiliberales y contrarrevolucionarios (siglos XVIII y XIX)*. Granada, Comares, 2017, pp. 13-27. La citació és de la pàgina 22.

¹¹*Gazeta de Madrid*, núm. 113 (16 d'agost de 1808), p. 1.022.

per representants de deu corregiments catalans, en la qual trobem, entre d'altres comissionats, el citat bisbe de Lleida, el canonge prelat de la catedral d'Urgell Gregori Morelló (en representació del corregiment de Puigcerdà) i el veí de Talarn Joaquim Ibáñez, més conegut com el baró d'Eroles¹². Cent anys després de la Guerra de Successió naixia a Catalunya un nou govern que, tot i declarar-se subordinat de Ferran VII, tendí a seguir una dinàmica autònoma –mobilització de tropes, organització de la resistència, encunyació de moneda, recaptació d'impostos– en l'àmbit territorial del Principat¹³. Un caràcter autònom que, donada la singularitat que prengué la lluita a Catalunya, es va veure reforçat al llarg del conflicte respecte a la Junta Suprema del Regne, creada a Aranjuez el 25 de setembre de 1808.

D'antuvi, l'estratègia de la lluita antifrancesa a Catalunya es desenvolupà a partir de tres eixos bàsics: l'enfrontament de l'exèrcit espanyol amb el francès, la resistència de les places fortes i ciutats fortificades i l'acció de les forces irregulars autòctones¹⁴. La desfeta de l'exèrcit espanyol cedí el protagonisme de la resistència antifrancesa a la lluita popular, organitzada a través dels miquelets, sometents i partides guerrilleres, alhora que es començà a formar un altre exèrcit regular, de tall nou i comptant amb l'ajuda britànica, que es despenia progressivament del seu motlle aristocràtic¹⁵. Les victòries assolides al Bruc (6 i 14 de juny), la resistència de Girona durant els primers

¹²El canonge Gregori Morelló, que havia estat també rector del seminari d'Urgell entre 1799-1803, poc després abandonà aquest càrrec de vocal representant tot al·legant motius de salut; en el seu lloc, el 8 de juliol la Junta urgel·litana nomenà Manuel Sabartés, rector de la parròquia de Sant Miquel. Vegeu MOLINER PRADA, Antoni: *Catalunya contra Napoleó. La Guerra del Francès (1808-1814)*. Lleida: Pagès Editors, 2007, p. 53; SÁNCHEZ I CARCELÉN, Antoni: "El movimiento juntista de Lérida a principios de la Guerra de la Independencia (1808)". *Historia constitucional*, núm. 10 (2009), pp. 41-61.

¹³BALCELLS, Albert (dir.): *Història de Catalunya*. Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2004, p. 590.

¹⁴MOLINER PRADA, Antoni: *Catalunya contra Napoleó*, ob. cit., p. 166.

¹⁵En aquest cas, hom subratlla l'excepcionalitat de Catalunya respecte a la resta dels territoris de la monarquia espanyola, ja que en començar la guerra s'hi donà una coexistència entre les escasses forces militars (les tropes procedents de les Balears, la divisió granadina de Reding, la divisió aragonesa del marquès de Lazán i dos batallons de granaders castellans que els anglesos traslladaren des de Portugal) i els terços de miquelets (que arribarien a ésser 15 a principis de 1809 amb uns 9.200 homes). Aquesta singular situació donà lloc a la formació d'un exèrcit de més de 36.000 homes el novembre de 1808. CASSINELLO PÉREZ, Andrés: "La dirección de la guerra. 1808-1810". *Revista de Historia Militar*. Madrid, Instituto de Historia y Cultura Militar. Núm. extraordinari (2009), pp. 141-164.

setges francesos (juny-agost) i la impossibilitat francesa d'avançar cap a Tarragona evidenciaren l'abast potencial d'aquesta resistència. Seguint el model de reclutament que hom fixà el 1795 durant la Guerra Gran, a més dels contingents establerts per corregiments en un reglament de 1806, el 20 de juny la Junta Superior de Catalunya ordenà la creació d'un exèrcit de 40.000 miquelets, sota comandament del nou capità general Joan Miquel Vives, organitzats en 40 terços de 1.000 homes cadascun, el qual havia de nodrir-se de la incorporació voluntària d'homes de 26 a 40 anys, sense excepció de condició, amb preferència dels solters per sobre dels casats, així com dels vidus sense fills (en aquest sentit, els menors de 35 anys havien d'anar destinats a formar els miquelets, la milícia irregular permanent, mentre que els majors d'aquesta edat restarien inclosos en els sometents, és a dir, els reservistes temporals organitzats en batallons)¹⁶.

Aquesta crida, però, tingué un èxit molt relatiu (només s'hi presentaren poc més de 20.000 voluntaris), perquè al país ja "cohabitaven i s'organitzaven tres masses ben diferenciades de combatents, que la Junta pugnava per coordinar: les forces regulars de l'exèrcit borbònic –que encara mantenien coherència i que esdevenien les forces més fiables–, els miquelets mobilitzats amb la pretensió que esdevinguessin una tropa regular però que no tenien experiència militar –en els terços de miquelets convivien voluntaris i quintats, molts d'ells amb l'ancestral idea que podien tornar a casa i dispersar-se quan els vingués de gust–, i el sometent, els homes armats de cada poble o contrada que s'havien de mobilitzar en un moment donat"¹⁷. Amb una presència migrada de l'exèrcit borbònic, que tenia uns caps poc competents, i sense rebre ajuda rellevant d'altres territoris espanyols, Catalunya esdeingué la zona peninsular que més patí el conflicte, fet que li conferí un caràcter força diferenciat i singular respecte a les altres àrees espanyoles, fins al punt que hom parla de "teatre d'operacions independent" en el sentit que "aquí la guerra no tenia massa a veure amb la que es

¹⁶MOLINER, Antoni: *Catalunya contra Napoleó*, ob. cit., p. 54.

¹⁷HERNÁNDEZ, Francesc Xavier: *Història militar de Catalunya*. Vol. IV (Temps de revolta). Barcelona. Rafael Dalmau, Editor, 2004, p. 24. Concretament, Antoni Moliner cita la formació d'uns 21.222 miquelets organitzats en 28 terços a l'inici de la guerra; d'entre aquells, uns 536 homes (un 2,5% del total) corresponien al terç de la Seu d'Urgell. MOLINER, Antoni: *Catalunya*, ob. cit., p. 55.

lliurava a les planícies mesetàries on el protagonisme el tenien les marrades dels britànics, des de les seves bases portugueses, i les escalivades regulars que els francesos en feien de les improvisades tropes espanyoles”¹⁸. En aquest context, solament la tàctica guerrillera en una contínua guerra de desgast de caràcter defensiu –interrupció de les comunicacions i atacs a les vies d’avituallament dels francesos– protagonitza esporàdics triomfs militars que, tot i no acabar amb l’ocupació francesa, sí que mantingué viva la flama de la insurrecció a les zones rurals i muntanyenques¹⁹.

6.3. L’inici de la guerra a la Seu d’Urgell

La guerra contra Napoleó convertí la zona de l’Alt Urgell en un punt força actiu de la resistència antifrancesa. La notícia dels fets del 2 de maig a Madrid (la primera manifestació del patriotisme espanyol, en paraules de Hocquellet²⁰), seguida de la notificació de les abdicacions borbòniques de Baiona que donà a conèixer el capità general José de Ezpeleta des del *Diario de Barcelona*, tot convidant la població a la calma, així com la partida de l’Infant don Antonio Pascual (president de la Junta de Govern, que personificava l’autoritat de Ferran VII) i el nomenament del gran duc de Berg, Joachim Murat, com a tinent general de l’emperador a Espanya, contribuïren a augmentar el clima de confusió i d’exaltació. En aquest moment es produí una clara

¹⁸HERNÁNDEZ, Francesc Xavier: “La Guerra del Francès és un conflicte estrany”. *L’Erol. Revista cultural del Berguedà*, núm. 98 (tardor 2008), pp. 36-41 (la citació correspon a la pàgina 37). De fet, com remarca el mateix autor, “els francesos tenien molt clar que Catalunya i Espanya eren teatres d’operacions diferents i l’organització militar sempre ho va reflectir amb comandaments, tropes i objectius segregats. Catalunya era un espai geoestratègic important atès que estava a tocar de la frontera francesa, però alhora secundari i aïllat. La guerra es podia resoldre a la Península independentment del que passés a Catalunya i viceversa, i així va ser” (art. cit., p. 37).

¹⁹Pel que sembla, les primerenques manifestacions del fenomen guerriller tingueren llurs arrels en la Guerra de Successió espanyola (1701-1715), si bé hom constata que la guerrilla “aparece verdaderamente en Cataluña y en el País Vasco ya en 1793, bajo unas formas que prefiguran claramente la que proliferó durante la Guerra de la Independencia”. AYMES, Jean-René: *La Guerra de la Independencia (1808-1814): calas y ensayos*. Madrid, C.S.I.C. y Ediciones Doce Calles, 2009, p. 33.

²⁰HOCQUELLET, Richard: *Resistencia y revolución durante la Guerra de la Independencia. Del levantamiento patriótico a la soberanía nacional*. Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2008, p. 78.

dicotomia entre el govern central, dominat per Murat, i tota la xarxa de les autoritats locals i provincials, que es mostraren indecises entre continuar acatant la legalitat imposada pels francesos o declarar-se obertament en rebel·lia contra les ordres dictades pels invasors. A mitjan de maig, les autoritats municipals de la Seu d'Urgell, un cop assabentades de les disposicions d'Ezpeleta, es reuniren immediatament amb els propietaris pagesos i els representants dels principals gremis per tal de fer-los partícips del necessari manteniment de l'ordre públic. Tot i que no es produí cap avalot, les autoritats en van témer algun esclat i, per això, els van instar a seguir en la plena normalitat. Tots els convocats manifestaren aleshores llur compromís per “*guardar y cohoperar por su parte a la quietud y tranquilidad que se previene tanto p^a si como por sus familias, mancebos y demás dependientes*”, alhora que aprofitaren l'ocasió per palesar llur rebuig als nous impostos (el reial tribut anomenat del personal, l'impost recent sobre el vi, el tres i terç del delme sobre fruits exempts i la sobrecàrrega sobre l'aiguardent)²¹.

Coincidint amb l'anunci de la renúncia de Carles IV a favor de Napoleó, el 23 de maig es produí l'aixecament antifrancès a València i el dia 25, requerit per la població, entrà José de Palafox a Saragossa. El 27, preveient una situació força crítica per a les tropes franceses, el general Duhesme s'aproprià de l'arsenal i dels polvorins de Barcelona, així com de les bateries de la costa. A partir d'aleshores Barcelona restà completament sota control francès, mentre que en la resta del país triomfaren els rebels. Aquesta singular dualitat esdevingué un dels trets més visibles de la situació política que es va viure a Catalunya fins a la fi de la guerra²². El dia 28, com ja hem vist, fou creada la Junta de Lleida, que s'apressà a enviar comissionats a Vic, Manresa, Tarragona i Tortosa amb l'objectiu d'esperonar un aixecament general; poc després, el

²¹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1807-1808). Sessió municipal del 15 de maig de 1808. La major part dels propietaris pagesos –uns 41– estigué d'acord a considerar com a més feixucs el reial tribut de personal i els impostos temporals sobre el vi, l'aiguardent i els fruits, mentre que uns 12 d'aquells afirmaren que eren més onerosos els drets municipals que hom pagava per la venda de comestibles.

²²MERCADER I RIBA, Joan: *Catalunya napoleònica*. Barcelona, Rafael Dalmau, Editor. 1960, p. 15. També del mateix autor, *Catalunya i l'imperi napoleònic*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978, p. 31.

18 de juny, la Junta Superior de Govern del Principat decidí instal·lar-se a la capital de ponent “*por ser plaza fuerte y ser además la más distante del cuartel general del enemigo*”²³.

L'efectivitat de la resistència catalana contra els francesos, organitzada per les juntes locals, no restà limitada al reclutament i la preparació dels combatents que lluitaren a les batalles del Bruc, que en gran part esdevingueren resultat de la improvisació dels primers dies de lluita, sinó que va desembocar en una activitat de major abast i durada –formulada ja en termes de guerra total contra l'ocupant a finals de 1808– per assegurar la continuïtat de l'esforç militar: és a dir, des de l'adopció d'un nou sistema fiscal, amb la recaptació de contribucions extraordinàries de guerra, fins a tenir cura de la manutenció de les diverses forces guerrilleres i regulars. En el cas de la Seu d'Urgell, les autoritats municipals, neguitoses davant el caire que prenién els esdeveniments, van recórrer sobretot a la col·laboració dels eclesiàstics per tal de constituir, el 9 de juny, una Junta de notables que contribuís a apaivagar els ànims dels ciutadans, els quals encara recordaven amb ressentiment l'ocupació francesa de la ciutat de catorze anys enrere, amb el seguit de devastacions i profanacions²⁴. Una situació que, almenys aparentment, contrastava amb l'actitud enardida dels frares dominics, que havien tingut inicialment un paper rellevant en l'excitació antifrancesa de la població²⁵; una actitud que, d'altra banda, era àmpliament compartida per la resta del

²³BLANCH, Enrique: *Crónica de la provincia de Lérida*. Madrid, 1868, p. 40.

²⁴La Seu d'Urgell fou ocupada, el 10 d'abril de 1794, per l'exèrcit francès que comandava el general Dagobert, el qual ja havia obtingut, l'any anterior, una important victòria al Coll de Pertús sobre les forces de Diego de la Peña, que havien amenaçat la fortalesa de Montlluís. Forçat a fugir, el bisbe d'Urgell Josep de Boltas no estalvià paraules per denunciar la violència del saqueig sobre la ciutat i la catedral, “*en las Imágenes de sus santos, sagradas vestiduras, Aras, y sagrarios*”, la qual cosa explicava el seu trasllat a Guissona, “*distante dos días de la frontera*”. ACU. Calaix Capítol i Ciutat (II), núm. 62. Exposició del prelat d'Urgell dirigida al rei d'Espanya (24 d'abril de 1794). En aquestes mateixes circumstàncies, el bisbe també aprovà el trasllat del Capítol a Balaguer.

²⁵Testimonis coetanis subratllen la determinació dels frares dominics de la ciutat respecte a llur participació en l'aixecament antifrancès, al mateix temps que “*a presencia de todo el pueblo prometieron trabajar en cuanto les destinase la patria, y contribuir con cuantos auxilios fuesen compatibles con su pobreza*”. Una contribució que, segons les possibilitats econòmiques de l'orde religiós, es limità al lliurament d'unes 20 quarteres de sègol, 100 unces de plata de l'església “*y sábanas, y otros efectos para los hospitales*”. RAIS, Mariano, NAVARRO, Luis: *Historia de la provincia de Aragón, orden de Predicadores*,

clergat urgel·lità, que va veure especialment aflamats els ànims contrarevolucionaris durant l'època jacobina en acollir eclesiàstics francesos exiliats, alguns d'ells tan il·lustres com Teresa Couret du Terrail, prefecta de la comunitat de Maria de Toulouse. Tanmateix, a l'hora de la veritat, aquesta actitud ideològica tan combativa no es va veure acompanyada per l'entusiasme a l'hora de col·laborar econòmicament en la lluita antinapoleònica. Observem que el juny de 1808, en plena ebullició del sentiment antifrancès, el capítol catedralici acordà lliurar –molt a contracor– a la Junta urgel·litana unes 1.236 lliures, no sense protestar i manifestar que *“solo entrega dichas partidas para evitar los perjuicios con que se le amenaza, respeto de tener dha. Junta todo el mando y fuerza”*²⁶.

Cal remarcar que el bisbe Francisco Antonio de la Dueña, absent en un primer moment de la ciutat, acceptà ésser nomenat president de la Junta quan les circumstàncies li permeteren sortir de Guissona. Aquest nomenament es produí el 15 de gener de 1809, tal com revela l'acta municipal d'aquest dia. En aquest moment, la Junta estigué integrada momentàniament per Antoni Martí, (canonge lectoral), Manuel Escala i Gregori Morelló (canonges prelats), Josep Carrera (canonge de l'església col·legiata de Castellbò), Manuel Sabartés (rector de la parròquia de Sant Miquel), Antoni Canyadell (prior del convent de Sant Agustí), Martí Escardívol (subprior del convent de Sant Domènec), Diego Bucarelli (governador militar interí de la plaça), Ignasi Ribot (botiguer) i els advocats Ignasi Solans (ciudadà honrat i regidor degà), Francesc Carreu (subdelegat de la Reial Intendència del Principat) i Gervasi Fonoll (capità de la primera companyia de caçadors del terç de la ciutat). Observem que, a diferència del que succeí en altres llocs (Lleida, Manresa, Igualada), on es va notar inicialment la càrrega revolucionària popular en la formació de juntes àmplies i socialment més representatives, la creació de la junta urgel·litana obeí clarament a un impuls

desde el año 1808 hasta el de 1818: supresión y restablecimiento de sus conventos; y servicios hechos por la misma á la Religión y á la Patria. Zaragoza, 1819, p. 81.

²⁶ACU. Conclusions capitulars des del 20 d'abril de 1795 fins al 23 de gener de 1810. Acta del 17 de juny de 1808.

institucional de les velles elits, aliena a l'esclat d'aldarulls populars i, per tant, comptant ja d'entrada amb un clar predomini d'individus vinculats al poder tradicional²⁷.

6.4. Mobilització armada, fiscalitat i organització defensiva

En iniciar-se el conflicte, tot i la seva infraestructura militar, la ciutat apareixia virtualment indefensa enfront de possibles escomeses d'uns exèrcits francesos reconegudament molt superiors en nombre, armament i tècnica militar. De fet, la imatge de vulnerabilitat es feia extensible al llarg de tota la frontera amb França. Segons les anotacions del manuscrit anònim 9.566 de la Biblioteca Nacional de Madrid, redactat aquell entre 1805-1808 i estudiat per Juan de Á. Gijón, la frontera es trobava ben bé desproveïda de defenses que poguessin repel·lir les tropes franceses (una situació a la qual havia contribuït l'aliança franco-espanyola del segle XVIII). En aquest cas, la vila de Puigcerdà tenia les seves fortificacions completament abandonades i derruïdes; Bellver tenia enderrocats els baluards d'ençà de la Guerra de Successió, mentre que la utilitat de la fortalesa de Castellciutat (tres baluards i una torre) “estaba vinculada al cobro de impuestos y como defensa en una invasión de la provincia”²⁸. Així doncs, la Junta urgel·litana hagué d'entrar ràpidament en funcions militars. En aquest sentit, el reclutament del major nombre possible de voluntaris –que ja tenia un precedent proper en el temps arran de la Guerra Gran (1793-1795)²⁹– esdevingué la principal preocupació

²⁷CASALS, Quintí: *La Guerra del Francès*, ob. cit., p. 64. La Junta urgel·litana, presidida pel bisbe Francisco de la Dueña (donat que la ciutat no era capital corregimental), presentà una composició majoritària d'eclesiàstics (a més del prelat hi havia el rector de Sant Miquel, Manuel Sabartés, i els canonges Antonio Iriarte, Josep Pasqual Botes, Josep Carrera, Gregori Morelló i Manuel Escala; els altres membres eren el batlle Ignasi Solans, l'advocat Francesc Carreu, el notari Josep Marqués i l'hisendat i negociant Gervasi Fonoll (pp. 169-170).

²⁸GIJÓN GRANADOS, Juan de: “El cinturón militar defensivo español en 1808. Torres, fortalezas abaluartadas y plazas fortificadas de las costas y fronteras españolas antes de la Guerra de la Independencia”. *Monte Buciero*, núm. 15 (2011), pp. 95-159.

²⁹La invasió francesa a la Vall d'Aran, l'Alt Urgell, la Cerdanya i l'Alt Empordà (1794) provocà una reacció dels municipis catalans per emprendre la defensa del Principat mitjançant la mobilització general, cosa que contemplava la formació de terços de miquelets (gener de 1795). Tanmateix, aquesta proposta esdevingué un fracàs (d'una estimació de 150.000 voluntaris, se'n presentaren uns 13.000). Aquest fet evidencià la resistència popular a les iniciatives institucionals de caràcter militar, car “la tradició resistent no s'identificava amb cap forma de milícia oficial militaritzada, fins al punt que mobilització oficial i

per a la defensa de les autoritats ferrandines i del territori. Ara bé, com a prioritat establerta, l'allistament general no solucionà una delicada situació en què la manca d'armes –sense menystenir la falta de preparació militar i la incompetència o manca d'alguns comandaments– es féu ben aviat evident, a la qual cosa s'ha d'afegir el caràcter de sucursal del reclutament que adquirí la ciutat respecte a l'escenari general del conflicte. Així, fent-se ressò de les disposicions de la Junta Superior del Principat, el juny de 1808 la Seu d'Urgell mobilitzà la companyia de reserva dels sometents, juntament amb les d'altres poblacions catalanes (Vic, Puigcerdà, Talarn), amb la intenció de presentar-se a Olot i, d'aquesta manera, obligar els francesos a aixecar el setge de Girona, un intent que, finalment, no reeixí perquè l'exèrcit francès es va veure reforçat amb les tropes aplegades per Saint-Cyr, fet que havia demostrat aleshores que *“era peligroso el arriesgar una acción general, que debía absolutamente evitarse por los fatales resultados que podía acarrear á la Provincia”*³⁰. D'altra banda, també tenim constància de la presència dels miquelets de la Seu d'Urgell –al costat dels terços de Salses, Talarn, la Cerdanya i Manlleu– al coll de can Maçana i a Collbató, on intentaren en va aturar l'exèrcit enemic³¹.

Les manifestacions pessimistes del governador militar, Diego Bucarelli, constitueixen un colpidor testimoni de l'estat d'extrema vulnerabilitat que oferia la ciutat davant d'una eventual ofensiva enemiga. Profundament descoratjat, Bucarelli reconeix la urgència d'escometre reparacions en les fortaleses, però tal necessitat roman paralitzada per la manca aclaparadora de diners perquè els pocs de què disposa la Junta anaven destinats únicament a assegurar la manutenció dels poc més de 200 miquelets, *“que es la única Guarnición que hay aquí”*. El seu neguit s'accentua quan, en comptabilitzar el nombre total d'efectius disponibles, observa que, amb la inclusió dels sometents *“y demás gente armada de este País”*, els homes armats arriben a sumar uns

mobilització popular prenien camins diferents, ahora que fixaven els límits de les campanyes propagandístiques governamentals i de la capacitat mobilitzadora de l'agitació contrarevolucionària”. RISQUES, Manel (dir.), *Història*, ob. cit., p. 27.

³⁰FERRER, Ramon: *Barcelona cautiva,*, ob. cit., vol. IV, 1817, p. 19.

³¹MUSET I PONS, Assumpta: *Economia, societat i cultura al Bruc i al seu entorn al començament del segle XIX*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, p. 67.

600, una quantitat amb la qual es feia impossible la defensa de la ciutat, que no presentava aleshores baluards ni murs consistents, *“solo unas tapias malas, y por algunas partes tan baxas que se pueden saltar”*. Per acabar d’empitjorar la situació, la logística també resultava deficient perquè les fortaleses es trobaven desproveïdes de queviures *“y en una de las tres falta el Agua y Alojamiento para la Tropa”*. A més, com una repercussió negativa per a la moral de resistència, Bucarelli apunta que entre la gent ja s’havia escampat la por per l’arribada dels francesos, de forma que alguns veïns venien de pressa tot el que podien de llurs pertinences. Finalment, Bucarelli denuncia l’estat en què es trobaven les companyies de reserva –amb poques armes i municions i sense cap organització- i avisa que són necessaris per defensar la frontera *“alomenos quatro ó cinco mil Hombres de Tropa mui esforzada y hecha á la Guerra de Montaña que disputase el Terreno á palmos”*³².

Bucarelli també esmenta el compromís de la Junta a enviar municions i pólvora per reforçar la resistència d’altres indrets més exposats a les escomeses franceses. Però també s’enviaven homes i diners, com ja hem vist. L’abril de 1809, un cop consumada l’ocupació de Vic per part de les forces de Saint-Cyr, la Junta urgel·litana resolgué destinar uns vuit artillers “veterans” a Berga davant el temor que hi havia respecte a una invasió francesa³³. La consulta de la documentació oficial, a més, permet destacar que, si bé en pocs mesos la Junta local urgel·litana no només havia aconseguit organitzar el terç de miquelets, *“sino que aun tiene muchos hombres más, así de Miqueletes, como Artilleros”*, en canvi lamentava, davant del comissionat Joan Guinart i Calanda, vocal de la Junta Suprema del Principat, la falta de fusells per defensar la ciutat, *“pues como hay en el cordón del Bruch tales compañías, y los Franceses pueden hacer algun movimiento al descuido contra estas fronteras podrían hacer falta para armar á los Paysanos, de que*

³²AHN. Diversos-Col·leccions, 93, N. 6. Expedient sobre les obres executades a les places de Lleida, Tarragona, la Seu d’Urgell, Vall d’Aran i Tortosa. Comunicació del governador militar de la Seu d’Urgell dirigida al capità general de Catalunya (28 de març de 1809).

³³ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’acords municipals (1809-1810). Sessió del 20 d’abril de 1809. En aquesta mateixa sessió, la Junta acordà escriure a les autoritats de Berga que *“luego que cese el peligro mande volver los 5 á esta Plaza, y los 3 restantes pasen al Quartel General de Tarragona para recibir las órdenes del Comandante General de su Cuerpo”*.

se hizo cargo”³⁴. Paral·lelament, la Junta rebé l’ordre d’enviar 32 quintars de plom en bales a la Junta corregimental de Cervera, “*siendo todo lo más que puede hacerse en consideración á las otras remesas ya hechas*”³⁵.

A més, des del punt de vista de la lògica militar, per al bàndol «patriota» el valor de la Seu d’Urgell, a més d’èsser una fortalesa interior d’indiscutible importància estratègica, també residia en el fet que podia aplegar queviures i facilitar llur distribució a les forces que combatien en diferents punts de la geografia catalana. Així ho manifestà el tinent coronel Francesc Xavier Cabanes, membre de l’estat major de l’exèrcit de Catalunya, en censurar l’actitud inconscient i temerària del capità general Joan Miquel Vives, enterc per conquerir Barcelona a qualsevol preu (fins al punt de patir sensibles derrotes a Cardedeu i Molins de Rei), en comptes d’orientar l’esforç principal a l’Empordà i alliberar Roses del setge francès:

*“Barcelona no era necesaria para cubrir almacenes capaces de facilitar las operaciones; en Cataluña las plazas de Gerona, Hostalrich, Lérida, Berga, Cardona, Tortosa, y Seo de Urgel ofrecen puntos en qualquier dirección para formar almacenes”*³⁶.

A causa de la dinàmica que prenia el conflicte i la incomunicació que se’n derivava, la Junta hagué de prendre decisions autònomes, com l’acord d’habilitar-se ella mateixa del paper segellat, necessari per a l’administració de la justícia civil i criminal, “*hasta tanto que se hagan remesas de papel á esta Receptoría por el Gobierno*”³⁷. Unes decisions que ocasionalment entraven en col·lisió amb les resolucions del corregidor de Puigcerdà. El febrer de 1809, per exemple, el consistori de la ciutat féu avinent al citat

³⁴*Ibidem*, sessió del 20 de febrer de 1809. Així mateix, la Junta també informà de l’allistament dels cavalls, malgrat haver rebut feia pocs dies l’ordre, i que “*las gentes van presentando la plata en virtud de los edictos que se han publicado*”, cosa que no pal·liava l’aclaparadora manca de diners de la Junta, “*por lo que se ha trabajado en las Fortalezas, y por la manutención del Tercio desde primeros de Junio de 1808, componiendo unos 700 hombres*”.

³⁵*Ibidem*, sessió del 13 de març de 1809.

³⁶CABANES, Francisco Xavier: *Historia de las operaciones del Ejército de Cataluña. En la guerra de la usurpación, campaña primera*. Barcelona, Imprenta de Brusi, 1815, p. 128.

³⁷ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’acords municipals (1809-1810). Sessió del 31 de gener de 1809.

corregidor que totes les ordres que afectaven el seu partit havien d'ésser directament comunicades a la Junta, *“en cuya consecuencia juzga, que si no se comunican á los pueblos de su Subdelegación por esta dicha Junta, no seran obedecidas, y sufrirá atrasos el R^l Servicio, porque en punto de Gobierno económico, socorros de la fuerza militar, y armamento, no conocen los Pueblos otra Junta más que ésta, ni ésta conoce inmediatamente otro Superior que la Suprema del Principado”*³⁸. Des de l'inici del conflicte s'havien creat les Juntes de Puigcerdà (traslladada, en un primer moment, a Bellver arran de l'amenaça francesa) i de la Seu d'Urgell, una bicefàlia que ben aviat es traduí en un marcat antagonisme entre ambdues fins que la Junta Superior ordenà, a les darreries de juny de 1809, llur fusió per tal de formar una nova Junta corregimental que restà instal·lada, a partir d'aleshores, en la capital urgel·litana³⁹.

En aquest sentit, cal tenir en compte que la Junta de Puigcerdà s'havia considerat la natural hereva de l'autoritat corregimental, per la qual cosa aquella es mostrava confiada que l'assignació dels nous governs reorganitzats a l'empara de la Junta Superior del Principat acabés reconeixent tal pretensió. Una situació que no agradava a la Junta de la Seu d'Urgell, la qual, davant el requeriment de la Superior per formar de bell nou una altra junta corregimental a Bellver, amb integrants urgel·litans i ceretans, manifestà *“la mucha dificultad que habrá en que quieran pasar Comisionados à Bellver de esta Junta, por estar aquel País lleno de Franceses, y que espera esta Junta, que interin no se verifique la Corregimental procurará continue ésta en sus funciones, en inteligencia que de lo contrario vamos à desprendernos de todo, no obstante las fatales consecuencias que podrán resultar”*⁴⁰. Sigui com sigui, més enllà dels particulars etnocentrismes locals que explicarien una determinada rivalitat històrica entre la Seu d'Urgell (com a ciutat episcopal) i Puigcerdà (vila cap de vegueria i, després, capital de corregiment), les circumstàncies bèl·liques del moment ja havien determinat que la Junta de la Seu

³⁸*Ibidem*, sessió de l'11 de febrer de 1809.

³⁹Albert Villaró assenyala que, a partir de 1809, l'estructura política corregimental arribà a instal·lar-se de forma provisional a la Seu d'Urgell i Organyà. VILLARÓ I BOIX, Albert: *Hèrcules i la ciutat. Un passeig per la història de la Seu*. Caixa de Catalunya-Ajuntament de la Seu d'Urgell, 1995, p. 163.

⁴⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1809-1810). Sessió del 30 de juny de 1809.

d'Urgell acabés assumint en gran mesura el caràcter propi i les funcions de Junta corregimental, tal com es desprèn de la reacció d'aquella davant de l'ordre de la Junta Superior relativa al manteniment estricte de les juntes corregimentals en detriment de la resta de locals, que havien de dissoldre's. En aquest cas, la resposta urgel·litana assenyalà que *"esta Junta no debe venir comprendida en dha Orden, pues que si alguna Junta Corregimental existe en este Corregimiento de Puigcerdá, es esta de Urgel, y quando no lo sea es bien cierto que no la hay en todo el Corregimiento"*, al mateix temps que fou proposat el canonge doctoral Jaume Creus com a representant davant la Superior⁴¹. A més, hem d'apuntar que, el 13 de juny de 1808, Manuel Sabartés, rector de la parròquia de Sant Miquel de la Seu d'Urgell, ja havia estat acceptat com a representant de la Junta corregimental, car Puigcerdà no n'havia nomenat cap; alhora, el 18 de juliol d'aquest mateix any, la Junta Superior de Catalunya havia reconegut la Junta urgel·litana com a cap del corregiment⁴².

L'organització de la defensa de la ciutat tingué com a puntal l'advocat i hisendat Gervasi Fonoll i Magés, vocal de la mateixa Junta i capità de la primera companyia de caçadors del terç. L'actuació del capità Gervasi Fonoll tingué com a objectiu prioritari l'organització eficient de la lluita contra els francesos, una tasca que resultà considerablement complexa i problemàtica, de vegades amb decisions difícils d'assumir, a causa de l'escassa disponibilitat de recursos municipals. El febrer de 1809, per exemple, la Junta acordà escometre l'arranjament del camí de Castellciutat –per la seva

⁴¹MOLINER PRADA, Antoni: *Catalunya*, ob. cit., p. 75. El mataroní Jaume Creus i Martí, nascut el 1760, havia guanyat la canongia doctoral de la Seu d'Urgell l'any 1796. En iniciar-se la Guerra del Francès, també sol·licità el consentiment del capítol urgel·lità per ésser nomenat director general dels hospitals militars i de campanya, a la qual cosa no accedí el capítol en afirmar que no tenia tal facultat. Davant de la Junta Superior, el canonge Creus intervingué activament en la defensa del caràcter corregimental que havia adquirit la junta urgel·litana, *"a la que debía obedecer Puigcerdá"*, tot blasmant la passivitat o la indiferència de la junta cerdana en el conflicte i subratllant la millor situació geogràfica de la Seu d'Urgell (CASALS, Quintí: *La Guerra del Francès*, ob. cit., pp. 174-175). Més endavant, Creus va assistir com a diputat a les Corts extraordinàries de Cadis, on va destacar per la seva defensa aferrissada de la religió i de l'absolutisme. Una vegada restaurat Ferran VII en el tron, va ésser nomenat bisbe de Mallorca l'any 1814 i arquebisbe de Tarragona el 1819. Durant el Trienni Liberal es refugià a la Seu d'Urgell i esdevingué membre de la Regència que allí es formà. Morí essent bisbe de Tarragona l'any 1825.

⁴²ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1809-1810). Sessió del 9 de juny de 1809.

banda esquerra, sota la derruïda capella de Sant Isidre— amb la finalitat de facilitar el pas de l'artilleria de les fortificacions a la ciutat (i a l'inrevés), un projecte que, ja plantejat amb motiu de la Guerra Gran, s'havia abandonat a causa de les grans despeses que generaria tal realització. Ara, la Junta tenia previst comptar amb la col·laboració diària i gratuïta d'uns 50 homes d'arreu de la comarca (fins i tot el bisbe concedí permís especial per treballar en els dies festius), mentre que Gervasi Fonoll era nomenat comissionat de la Junta, al costat de l'advocat Francesc Carreu, *“para que avisen á los Pueblos el número de hombres que deban enviar”*⁴³.

En aquest mateix mes, la Junta urgellitana també va resoldre trametre, a contracor, uns 1.500 duros —destinats inicialment per la Junta Suprema als combatents de la comarca— per a la Junta de Defensa d'Igualada, tasca que anà encarregada al capità Fonoll⁴⁴. Ben aviat, el sistema que implantava tota aquesta prestació de treball revelà les seves deficiències. A principis de juny de 1809, la Junta es féu ressò de les contínues queixes del comandant d'artilleria *“de que los Albañiles no cumplen con el jornal señalado, ni comparecen algunos Peones, siendo de la mayor importancia las obras de las Fortalezas”*, la qual cosa provocà una contundent reacció de la Junta, que dictà l'empresonament de tot aquell que ignorés o desobeís les resolucions acordades en aquest aspecte, ahora que facultà el citat comandant per imposar càstigs de tres dies de treball als contraventors, *“entendiéndose lo mismo con los demás Oficiales que deban trabajar en dhos Fuertes, á cuyo fin se valdrá de toda la fuerza armada que hay en esta Ciudad y Fortalezas”*⁴⁵.

Un altre cap que es distingí en l'organització militar de la ciutat fou el notari Josep Antoni Atxer de Duran, fill d'una de les nissagues familiars més importants de Camprodon. L'any 1810, Josep Antoni Atxer sol·licità de la Junta acreditacions personals, en paper segellat, *“para perpetua memoria de sus buenos y leales servicios”*. De fet, el setembre de 1809 la mateixa Junta ja havia destacat de l'interessat el seu patriotisme i

⁴³*Ibidem*, sessió del 24 de febrer de 1809.

⁴⁴*Ibidem*, sessió del 6 de febrer de 1809.

⁴⁵*Ibidem*, sessió del 6 de juny de 1809.

lleialtat, presents des del primer moment, *“ofreciéndose á tomar las armas y hacer los demás servicios que le fuesen dables para contribuir â la defensa de la justa causa”*, per la qual cosa fou nomenat comandant de les guàrdies dels paisans, *“que por falta de tropas han guarnecido y custodiado las Fortalezas de esta Plaza; y assí mismo las Puertas de la Ciudad”*⁴⁶.

Com ja hem vist, d’antuvi tota aquesta activitat relacionada amb l’organització defensiva i el reclutament militar (als quals s’afegí també el manteniment de l’hospital militar) tingué el seu punt feble –com succeí arreu– en les vies de finançament, centrat sobretot en la imposició de contribucions extraordinàries. Entre les mesures que es prengueren per finançar les grans despeses ocasionades pel conflicte trobem alhora l’apropiació d’or i plata de les esglésies i dels particulars. En aquest àmbit, hom hi pot percebre clarament el caràcter revolucionari de la Junta pel que fa a la legalitat anterior, ja que la nova política fiscal, resultat de la situació de guerra que es vivia, portà a terme una indagació detallada sobre les principals fortunes de la població i, per tant, representà una ruptura amb la fiscalitat tradicional que eximia de taxes i tributs els membres dels estaments privilegiats, un fet que, tanmateix, ja s’havia produït anys enrere amb motiu de la Guerra Gran. D’aquesta manera, les contribucions i els préstecs forçats, que s’exigiren als anomenats *“pudientes”*, o *“vecinos de mayores haberes”*, esdevingueren un recurs habitual per pal·liar la situació crítica d’una Tresoreria que exhauria ràpidament els seus fons a causa de les fortes despeses militars. Així, per tal d’assegurar la manutenció dels miquelets, el març de 1809 la Junta va creure oportú establir un préstec forçat als veïns més rics, *“empezando por aquellos que nada han ofrecido de voluntario, sin embargo de las proclamas y exortaciones publicadas”*⁴⁷.

El mes següent, Josep Fiter i Ermengol Casanoves, com a comissionats d’Organyà, esgrimiren davant la Junta de la Seu d’Urgell les dificultats de cobrament del préstec forçat –unes 385 lliures– que s’havia repartit entre els 24 propietaris més rics d’aquella

⁴⁶ACA. Protocols notariais de la Seu d’Urgell. Notari: Bartomeu Domingo. ACA-N-V-979 (26 de maig de 1810 – 9 de novembre de 1810). Acta notarial del 12 de juny de 1810 (folis 87-88).

⁴⁷ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’acords municipals (1809-1810). Sessió del 6 de març de 1809.

vila, “de los quales hay quatro que se cree no podran cumplir”, raó per la qual creien necessari distribuir tal quantitat a unes 20 persones més, “y así qualquier otra contribución que se imponga de nuevo, ó continue”⁴⁸. El juliol, quan la Junta es trobava apressada pel comissari de guerra a lliurar unes 20 arroves de cansalada, 12 quintars d’arròs i 24 quarteres de blat, hom resolgué cridar expressament els “*puientes*” o majors contribuents perquè hi avancesin el segon i tercer terç del repartiment cadastral de 1809⁴⁹. Més endavant, l’agost de 1812, observem que la Junta Superior exigí uns 992 duros a la ciutat com a contribució extraordinària, els quals s’havien de repartir “*por las Comisiones Parroquiales, y en su defecto por el Ayuntamiento entre todos los pudientes entendiéndose por tales todos los Vecinos que puedan adelantar un duro cuyo Reparto deberá hazerse entre las clases de Comercio, Industria y Hazendados*”⁵⁰.

Per la seva part, des d’un primer moment els donatius eclesiàstics havien estat considerables, car hom té constància que el capítol de la ciutat lliurà uns 43.526 rals a títol de préstec a la Junta Superior⁵¹. Tanmateix, el paper dels eclesiàstics no es limità únicament a les aportacions econòmiques. En un context d’exaltació patriòtica i de fervor religiós (en un moment que la fe religiosa acabà reemplaçant l’absència de la figura règia de Ferran VII), a més d’ésser agents actius de la instigació de la insurrecció, el clergat també participà en el reviscolament de la resistència a través de la seva implicació doctrinal, moral i, àdhuc, servint com a exemple allisonador en fornir ocasionalment els caps de les companyies de paisans. L’agost de 1809, a causa de la marxa dels miquelets de la ciutat, la Junta no tingué més remei que formar les

⁴⁸En aquest cas, la Junta donà la seva aprovació “*para poder extender à otros Pudientes de Orgañá la contribución señalada (...), sin perjuicio de repartir estos empréstitos en otros Sugetos que resulten ser pudientes en proporción*”. *Ibidem*, sessió del 26 d’abril de 1809.

⁴⁹*Ibidem*, sessió del 12 de juliol de 1809.

⁵⁰*Ibidem*, llibre d’actes municipals (1811-1813). Sessió del 19 d’agost de 1812.

⁵¹En els primers mesos de la guerra, entre l’estiu i la tardor de 1808, la Junta Superior de Catalunya havia exigít, com una de les seves mesures extraordinàries, folgats donatius a l’Església per fer front a les creixents despeses militars. El bisbe de Solsona, per exemple, lliurà uns 43.025 rals i una renda de 2.000 rals a partir de setembre; el donatiu del de Tortosa consistí en uns 3.000 rals mensuals, mentre que el capítol de Lleida féu una aportació de 128.470 rals. MOLINER PRADA, Antoni: *Catalunya*, ob. cit., p. 203.

companyies urbanes de reserva, amb el requeriment de trobar-ne els comandants més idonis, fet que la va impulsar a adreçar-se al bisbe, *“suplicándole se sirva exortar á su clero secular y regular á fin de que concurran á hacer este Servicio en calidad de Comandantes, lo que no dexará de animar á los Vecinos para que presten con más gusto á un Servicio de tanta utilidad para el Partido, sirviéndose S. Illma destinar un sugeto que diariamente nombre el número, que según la población les pueda tocar, á fin de suportar con equidad este Servicio”*⁵².

Els fonaments de la fiscalitat eclesiàstica també es van veure afectats. Mitjançant el decret del 24 de maig de 1810, la Junta Superior del Principat estigué en disposició d’apropiar-se del mig delme –com a via de subvenció extraordinària- respecte a les contribucions que percebia l’Església, la qual cosa anà inevitablement acompanyada de l’aparició de determinades resistències per part del clergat⁵³. Efectivament, emparant-se en l’estada del bisbe Francisco Antonio de la Dueña a Mallorca, a qui se suposava ignorant d’aquella ordre, el majordom del prelat, Tomás Martínez Garrido, havia instat la clerecia de la diòcesi a no lliurar la meitat dels delmes i primícies. A través de representants ciutadans (Ramon López, Josep Rolan i Marià Alrich), el govern municipal acabà exigint al citat majordom el cobrament previst mentre es comprometia a prendre

⁵²ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’acords municipals (1809-1810). Sessió del 12 d’agost de 1809. De fet, a Catalunya no fou estrany veure clergues figurant com a caps del sometent, com Ramon Montanyà de Manresa o Josep Oliveras de Mojà. A l’extrem més abrandat d’aquest fervor religiós de croada antifrancesa, hi trobem el canonge agustinia de la col·legiata de Ponts Joan Pau Constans, qui adreçà, el novembre de 1809, una encesa proclama al clergat del Bages tot cridant-lo a la lluita armada. Pel que sembla, Lacy va veure amb bons ulls aquesta mobilització, que havia de subjectar-se a la reglamentació castrense, a canvi de proporcionar als clergues combatents armes i uniformes amb una creu vermella estampada. Tal proposta provocà recels i malfiances en els bisbes de la Seu d’Urgell i Solsona. Sense anar més lluny, el prelat d’Urgell, Francisco de las Dueñas, titllà Constans com un *“intrigante, muy agente de sí mismo y jamás ha cesado de buscar medios y artificios, sean los que fueren, para buscar fortuna y salir de Ponts”*. SÀNCHEZ I AGUSTÍ, Ferran: *Les guerres del Francès a la Catalunya central. 1793-1814*. Ed. Ferran Sánchez i Agustí, 1988, pp. 67 i 70.

⁵³En general, les resistències del clergat català a col·laborar econòmicament per assegurar l’esforç bèl·lic ja s’havien produït durant la Guerra Gran (1793-1795). GIRBAU I TÀPIES, Valentí: *Església i societat a la Catalunya central. El bisbat de Vic a l’època del bisbe Veyan (1784-1815)*. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya/Herder, 1996.

*“una razón individual del número y especie de frutos que pertenescan á dha. mitad de diezmos”*⁵⁴.

Nogensmenys, tot i que la Regència revocà poc després, el 29 de juliol, aquell decret, el mes de setembre el Congrés Provincial ratificà l'exacció de la meitat de les rendes eclesiàstiques, almenys pel que restava d'any. Per a l'estament eclesiàstic, esdevingué una cosa impensable que exigia una plena rectificació. Així ho comunicà el Capítol catedralici al propi Consell de la Regència, donat que *“desde el principio de la presente revolución no ha omitido este Cab^{do} fatiga ni sacrificio alguno conducente á la defensa y salvación de la Patria, desprendiéndose con la mayor generosidad de sus intereses y caudales para atender no sólo á las necesidades generales de la Nación, si también para las particulares de estas fortalezas que en dicha época se hallaban en el más deplorable estado y también para la manutención de Migueletes, Somatenes y guarnición de las mismas”*. Les creixents reclamacions fiscals de la Junta Superior, al costat de les rendes no percebudes amb motiu de l'ocupació francesa, havien deixat en una situació força delicada el clergat d'Urgell, forçat a *“no poder atender á los gastos del culto correspondiente á una Iglesia Cathedral, por cuyo motivo nos fue preciso reducir el esplendor y lustre de esta Santa Iglesia al estado casi de una Iglesia Parroquial, y aun en este estado dificultábamos poder subsistir si el enemigo se internava en el Obispado y nos privava de mayor parte de nrâs. rentas, como posteriormente se ha verificado”*. Per tant, creient que ja s'havia ultrapassat clarament el límit del compromís «patriòtic», el Capítol es negà a acceptar l'autoritat de la Junta Superior⁵⁵. Dos anys després la mateixa Junta Superior cominava a fer efectiu el pagament de la quantitat assignada a l'Església en funció d'un emprèstit sol·licitat de nou milions de duros, alhora que reclamava la meitat dels delmes eclesiàstics i el lliurament de les tres quarteres de blat

⁵⁴ACA. Protocols notarials de la Seu d'Urgell. Notari: Esteve Guarda i Ninou. ACA-N-V-846 (16 de juny de 1810 – 4 d'abril de 1811). Acta notarial del 5 de juliol de 1810 (folis 267-268).

⁵⁵ACU. Calaix Capítol i Ciutat (II). Núm. 62. Exposició del Capítol adreçada a la Intendència de Catalunya (24 d'octubre de 1810). En aquest moment concret, el Capítol urgellenc no podia dissimular la seva irritació davant la reclamació del comandant i de la Junta corregimental, que li exigien 2.100 duros per tal de satisfer els 4.000 imposats per la Junta Superior *“por vía de préstamo forzoso”*.

que pertocaven a cada rector parroquial, segons ordenava una circular emesa el 22 d'octubre de 1811⁵⁶.

Una missiva enviada a la Junta Superior, el juny de 1811, evoca també el malestar que hi havia entre la clerecia per les contribucions imposades. En aquest cas, pren relleu la queixa del clergat del corregiment de Talarn, obligat a satisfer uns 12.500 duros. La discrepància principal se centrava en una suposada manca d'equitat en comparació als impostos que pagaven els laics, ja que les rendes eclesiàstiques *“consisten en una décima parte de lo q^e recogen los cosecheros y en gran parte no llegan de mucho por percibir sola la primicia”*. En aquesta situació, el clergat creia que havia de merèixer un altre tractament o consideració fiscal, ja que *“carece por su instituto y carácter del arbitrio del negocio, ô comercio ó ocupación lícita y lucrativa al Estado Laical”*, tenint en compte, a més, la misèria que patia⁵⁷. Més endavant, el Capítol catedralici també mostrà el seu enuig en fer-se ressò de la misèria del rector de Covet (Pallars Jussà), Bonaventura Castellà, perquè la Junta corregimental de Talarn no li havia restituit encara la part sostreta que corresponia a la meitat del delme. Una situació, segons denuncià el mateix Capítol, que era similar a la viscuda de les parròquies del corregiment de Puigcerdà, la Junta del qual tampoc havia abonat aquesta quantitat als atribolats rectors i vicaris, *“siendo justo que las cantidades en dinero, ó en frutos á que están afectos los diezmos, se paguen sea por el servicio de la cura de almas, ó por otros motivos, por aquellos que los perciben”*⁵⁸.

⁵⁶ADU. Reials ordres i altres informes (1810-1824). Ofici de la Junta Superior del Principat dirigit al governador eclesiàstic del bisbat (18 de gener de 1812).

⁵⁷*Ibidem*, comunicació dirigida a la Junta Superior del Principat (25 de juny de 1811).

⁵⁸ACU. Calaix Capítol i Ciutat (II). Núm. 62. Exposició del capítol de la Seu d'Urgell dirigida a la Junta Superior de Catalunya, en què se suplica que les comissions corregimentals de Puigcerdà i de Talarn paguin puntualment als rectors i vicaris la meitat de llurs assignacions (26 d'octubre de 1812). La negativa de les autoritats corregimentals a satisfer les dites quantitats al clergat elevà la queixa del Capítol fins a l'Intendent del Principat, Francisco de Oteiza: *“El Cabildo se halla molesto con reclamaciones de dichos Ecclôs. para el entero cobro de lo que justamente acreditan, y algunos están en la determinación de desemparar sus Parroquias por faltarles la precisa subsistencia. Se les está adeudando la mitad de las asignaciones del corriente año y del pasado de 1812 á excepción de las 118 quarteras de los Canónigos Vicarios de Bellver que pagó la mitad el Comisionado de la Hacienda Nacional y se deduxeron del acerbo*

6.5. Reclutament i dificultats econòmiques

Tanmateix, les dificultats econòmiques posaren de relleu les difícils relacions de la Junta amb les tropes i les forces voluntàries dels paisans, ja que no percebien regularment llur salari. A principis de 1809, l'asfíxia financera començava a notar-se en la ciutat fins adquirir gairebé una dimensió dramàtica, de forma que la Junta decidí autoritzar el comandant del terç de miquelets *“a fin de pedir caudales á las Juntas de Manresa, Cervera, ú otra parte, por las Compañías que se hallan ausentes á su mando, ó cargo, en intel·ligència que para el reintegro saldrá garante esta Junta”*⁵⁹. Poc després, els miquelets es negaren a acceptar la proposta de la Junta, la qual, mancada dels diners suficients per remunerar-los, només es trobava en condicions d'oferir-los la pertinent ració de pa i dos rals diaris (en lloc dels 5 diaris promesos), tot i que aquella es comprometia que, més endavant, *“en llegando caudales de la Tesorería, ó pudiéndolos recoger de los arbitrios destinados á su fondo, se les reintegrará de los otros dos reales que se les queden adeudando”*⁶⁰. L'impagament d'allò convingut inicialment explica les constants mostres d'insubordinació i els *“desórdenes”* –abocats a les desercions– d'aquesta força armada, tal com ho comunicà el governador Bucarelli al capità general, de forma que hom qüestionava obertament el «patriotisme» de la gent de la contrada en cas d'enfrontament directe contra l'enemic, *“pues aunque los Pueblos debiesen concurrir aquí á tomar las Armas, á corta diferencia fuera igual el modo de pensar”*⁶¹. La situació es deteriorà completament a mitjan d'aquest any, quan la Junta s'adonà que no podia pagar els dos rals diaris que havia promès a les dones dels miquelets casats en el cas que aquests es veiessin obligats a desplaçar-se fora de la comarca; com a contrapartida, no sempre ben acceptada, hom acordà que *“se dé una medida de centeno*

común, y las 150 ll. de la Parroquia de Ger por haberse incorporado el enemigo de sus diezmos”. *Ibidem*, comunicació del 30 de juny de 1813.

⁵⁹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1809-1810). Sessió del 18 de gener de 1809.

⁶⁰*Ibidem*, sessió del 25 de gener de 1809.

⁶¹AHN. Diversos-Col·leccions, 93, N. 6. Expedient sobre les obres executades a les places de Lleida, Tarragona, la Seu d'Urgell, Vall d'Aran i Tortosa. Ofici de Diego Bucarelli, governador militar de la Seu d'Urgell, adreçat a Teodoro Reding, capità general de Catalunya (31 de gener de 1809).

á cada una, con la prevención que en adelante no se les dará cosa más”; en cas contrari, aquelles podien escriure a llurs marits, *“á fin de que si les acomoda salir del servicio por este motivo, soliciten la licencia de quien corresponda”*⁶².

Els maldecaps no s’acabaven aquí. La Junta Superior, també minvada en els seus recursos, exigí apressants contribucions que representaren un feixuc llast per a la malparada hisenda urgel·litana. Així, el maig de 1809 la Junta de la Seu d’Urgell decidí a contrarcor la sortida de dues companyies del terç (uns 200 miquelets), considerant que ja havien completat llur instrucció militar, les quals, comandades per Jacint Moles, havien estat especialment cridades per escortar una gran remesa de blat –unes 200 quarteres– cap a Manresa. Per assegurar l’acompliment d’aquesta missió, la Junta urgel·litana hagué de recórrer a les 3.000 lliures que li proporcionà en aquest moment el Capítol, quantitat que era considerada *“parte á cumplimiento de las 6.000 ll. que por el presente año ofreció á S.E. la Junta Superior del Principado”*⁶³. L’absència d’un contingent tan important de forces originà una sensació de desprotecció a la ciutat, la qual cosa obligà la Junta a reorganitzar la concentració defensiva amb els pocs efectius que tenia: es decretà la mobilització de les companyies del sometent (les anomenades dels «Casats», «Fadrins» i «Estudiants») per a la vigilància de les principals portes de la ciutat, tant de dia com de nit, al mateix temps que s’acordà cridar la resta dels miquelets –*“por no ocurrir cosa de entidad”*– que es trobaven desplegats a Organyà, Oliana i Sanaüja⁶⁴.

L’exigüitat de recursos econòmics explica la deserció dels combatents, al costat d’altres aspectes intrínsecs al règim castrense (les males condicions de vida a les companyies i regiments, la incompetència dels caps militars), així com l’efecte

⁶²ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’acords municipals (1809-1810). Sessió del 9 de juliol de 1809. Els miquelets no eren pas els únics perjudicats de l’impagament, car la mateixa Junta reconegué serioses dificultats per satisfer la mitja pesseta diària als artillers provincials que s’hi trobaven agregats. *Ibidem*, sessió del 10 de juliol de 1809.

⁶³*Ibidem*, sessió del 14 de maig de 1809. Aquesta partida de blat tenia com a destinació última la vila de Moià, capital de l’altiplà moianès on es trobaven concentrats importants efectius de miquelets i sometents per aturar possibles assalts francesos des de la Plana de Vic.

⁶⁴*Ibidem*, sessió del 17 de maig de 1809.

desmoralitzador ocasionat per l'aclaparadora superioritat de l'exèrcit francès i el seguit de derrotes sofertes, sense negligir l'extrema vulnerabilitat de les economies familiars davant l'absència de braços⁶⁵. La reacció de les autoritats fou la d'encarregar llur persecució a partides armades. A principis de maig de 1809, la Junta de la Seu d'Urgell, a instàncies d'una ordre emesa pel brigadier Luis Wimpffen, instà el capità Francisco Malavila a capturar els miquelets que havien abandonat la seva companyia –“y que sobre todo recoja (...) las armas de los renitentes é inútiles”–per tal de presentar-se a Bellver⁶⁶; el juliol, la Junta també es donà per assabentada que hi havia miquelets desertors a Estamariu “y otros Pueblos del Partido”, raó per la qual decidí enviar-hi un caporal amb sis artillers per tal d'arrestar-los, al mateix temps que es comunicava aquesta disposició als respectius batlles “para que presten todo su auxilio, á fin de que no escape ninguno”⁶⁷.

Paral·lelament, l'advocat Ignasi Solans i d'Areny, des de la seva estada a Manresa com a comissionat urgel·lità davant la Junta Superior del Principat, es féu ressò de la preocupació general que hi havia respecte a “la deserción y dispersión de nuestros Miqueletes y Somatenes del Ejército, ocasionada en gran parte, según se ha averiguado, de lo poco que se les aciste en mantenimientos, y demás necesario á su subsistencia, sin embargo de lo mucho que se gasta, y sin poder atinarse la mano, ó conducto por donde se pierde”. Donada la crítica situació del moment, amb els francesos ocupant la Plana de Vic i “hallándose como se halla en el día el Gobierno de la Provincia falto enteramente de comestibles, y sin caudales con que comprarlos”, el propi Solans fou advertit –com la resta dels comissionats locals i corregimentals– per traslladar a la Junta de la Seu d'Urgell “la utilidad y necesidad de que se prestasen á auxiliarle, acopiase cada una en su distrito

⁶⁵Esteban Canales ha destacat la importància que assoliren les desercions durant aquest conflicte, així com la ineficàcia de les disposicions encaminades a combatre-les. CANALES GILI, Esteban: «Exèrcit i població civil a la Catalunya resistent». *L'Avenç. Revista d'història i cultura*, núm. 225, 1998, pp. 33-40; del mateix autor, «Ejército y población civil durante la Guerra de la Independencia: unas relaciones conflictivas». *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 3 (Homenaje a Ángel Martínez de Velasco), 2003.

⁶⁶ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1809-1810). Sessions de l'1 i del 3 de maig de 1809.

⁶⁷*Ibidem*, sessió del 10 de juliol de 1809.

*todo el trigo, avichuelas, tocino, dinero, y demás Provisiones que fuesen dables, tomándolo á prestado, comprándolo, ó en otra conformidad exigiéndolo aunque fuese por requisición de qualquier sitio, ó parage donde se averiguase existir*⁶⁸.

En un sentit complementari, la instauració de les quintes també reflectí moments de tensió entre les autoritats corregimentals i la jovenalla o els mossos susceptibles d'ésser mobilitzats, sobretot quan hom havia previst el trasllat de les forces irregulars fora del propi àmbit comarcal. A principis de juny de 1811, hom féu pública una ordre que exigia la immediata presència d'uns 25 homes, "*cazadores si los hay*", de cara a la formació del sometent que havia de presentar-se a prop de Montblanc per tal d'auxiliar els defensors de Tarragona. En aquest cas, el consistori elaborà quatre llistes generals – els homes que foren retornats per la Junta corregimental "*por los males físicos que adolecen*", els que no foren admesos en la darrera quinta, els casats i vidus sense fills i, finalment, tots els casats d'entre els 18 i 50 anys– i, tot seguit, els preguntà si hi havia voluntaris entre ells, "*y habiendo comparecido han respondido â esta proposición, q^e en caso de tocarles la suerte hirían gustosos, y en caso de no ser sorteados, que no; pero sí que convendrían en que se hiciera un reparto equitativo para ayuda de coste de los que hirían á hacer este servicio*"⁶⁹. De totes formes, els procediments utilitzats per escapar de les quintes (diners, malalties, defectes físics o ajuda indispensable a la família) s'incrementaren arreu a mesura que la guerra s'allargava, tot condemnant l'exèrcit regular del Principat a uns mínvols contingents que rarament superaven els 20.000 combatents. Com a prova del que s'ha apuntat, per exemple, tenim que entre els anys 1810-1812 els allistats en cinc corregiments (Manresa, la Seu d'Urgell, Mataró, Talarn i

⁶⁸Ignasi Solans, elegit comissionat de la Junta de la Seu d'Urgell el 23 d'abril, poca cosa hi podia al·legar, tret de manifestar, gairebé com un prec, "*lo escaso, y mísero de este montuoso País, lo poco que valen las contribuciones, y rentas públicas y reales de él, lo mucho que necesita para conservación de las Fortalezas, y manutención de los Artilleros, y demás Gentes que las guarnecen, las quantiosas cantidades que lleva ya gastadas, y las fuertes exacciones que ha sacado ya de sus Vecinos tanto voluntarias, como forzadas desde los principios de la Guerra para ocurrir al levantamiento, y manutención de la Gente, habilitación de las Fortalezas y demás gastos que se han ofrecido*". *Ibidem*, sessió del 4 de maig de 1809.

⁶⁹*Ibidem*, llibre d'actes municipals (1811-1813). Sessions del 2 i 3 de juny de 1811.

Cervera) sumaren uns 6.156 homes, mentre que els exempts –uns 3.683– en representaren el seixanta per cent⁷⁰.

Una altra consideració rellevant a tenir en compte fou l'esforç col·lectiu destinat a la fortificació de la ciutat davant la permanent temença de possibles incursions franceses des de l'altra banda de la frontera. D'aquesta manera, el març de 1809 la Junta mostrava el seu neguit *"en caso que el Enemigo quiera venir por acá luego que lo permitan las nieves"*, una inquietud que l'obligà a convocar les autoritats militars de la plaça per tal d'elaborar un pla de defensa⁷¹. Tanmateix, era evident que l'eficàcia de tota l'organització defensiva depenia en gran mesura del nombre d'efectius que s'hi trobaven concentrats per repel·lir els previsibles atacs, així com de la quantitat d'armes i municions disponibles. El maig de 1809, la Junta urgel·litana aconseguí el beneplàcit del capità general per conservar les poques municions que tenia emmagatzemades a les fortificacions, *"pues que apenas hay las suficientes para su precisa dotación, respeto á las remesas que se han hecho á Cardona, Vich, Cervera, Tarragona, y otros puntos del Principado"*, una situació que li impedia socórrer en aquell moment la població berguedana de la Pobla de Lillet⁷².

El mes següent, un alarmat Diego Bucarelli, governador militar de la Seu d'Urgell, informà la Junta sobre la manca d'efectius disponibles per a la vigilància dels portals i de l'hospital de la ciutat, *"por haber de subir á las Fortalezas los Artilleros, que las hacían (las Guardias) de día, y faltar los Paysanos que las hacían de noche"* (recordem que feia poc ja s'havien format les tres companyies de sometent), la qual cosa forçà la Junta a decretar la ràpida constitució de companyies urbanes per barris, *"continuando en ellas á todos los Vecinos de la Ciudad, que no estén alistados, ni comprendidos en las de Somaten, ó Reserva (...), á fin de no cansar tanto á las de Somaten"*⁷³. Poc després, el 18

⁷⁰RAMISA I VERDAGUER, Maties: "Comportaments socials davant la guerra del Francès", a ARNABAT I MATA, Ramon (ed.), *La guerra del Francès 200 anys després*. Tarragona, URV, 2013, pp. 89-101.

⁷¹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1809-1810). Sessions del 23 i 24 de març de 1809.

⁷²*Ibidem*, sessió del 10 de maig de 1809.

⁷³*Ibidem*, sessió del 4 de juny de 1809.

de juny, s'accentuà l'estat d'indefensió en ordenar la Junta Superior del Principat el trasllat de les companyies de reserva o sometents de Vic, Puigcerdà, Talarn i la Seu d'Urgell a Olot.

L'abril de 1810, per tal de sufragar les despeses de fortificació i assegurar el proveïment de queviures a la guarnició (unes 8.000 lliures), la Junta corregimental adoptà com a mesura extraordinària –seguint l'exemple del que havien fet les ciutats de Lleida, Tarragona i Tortosa, “*que han fortificado sus Plasas â sus expensas*”– fixar un impost general respecte als béns de consum, és a dir, “*un quarto por libra sobre el Pan, Abadejo, Sal, Aseyte, y Jabón, un quarto por cada tercia de carne, otro por cada Porrón de vino, y otro por libra de Aguardiente, calculándose que bastará su resultado junto con lo que contribuyen los Pueblos Comarcanos*”⁷⁴. En aquest moment, però, la Junta corregimental ja havia desbordat clarament els límits de la seva capacitat fiscal, fins al punt que aquella es trobava gairebé “*sin dinero alguno para los socorros de la tropa del día de mañana, para carne de los Hospitales, y para otros muchos gastos indispensables*”. Com succeí arreu, les dificultats per a aconseguir recursos suficients per tal de finançar la guerra esdevingueren enormes, fet que donà lloc a l'aparició d'un seguit d'iniciatives locals més voluntaristes que eficaces. Així, per exemple, davant les reclamacions de la Junta Superior, que havia fixat un crèdit de dos milions de duros per al finançament de la guerra (ahora que facultà les juntes corregimentals a establir nous impostos, com ara el recàrrec d'un sou per lliura de carn venuda), la Junta corregimental al·legà que no es veia capaç de recórrer a les contribucions extraordinàries, “*el único recurso que se le ha dexado*”, donat que aquelles “*se hallan tan apuradas que solo consisten en lo que están debiendo los sugetos más indigentes de la Subdelegación, de los quales no se puede sacar sino muy poco caudal, y este con mucha lentitud â pesar de los muchos Apremios que están repartidos contra los morosos, pues todos son estériles*”. És per això que, el maig de 1810, les autoritats de la Junta, adreçant-se al consistori de la ciutat, exigiren el lliurament de tots els fons públics municipals per fer front a les necessitats més urgents. Aquesta situació tan crítica, a més, coincidí amb un ambient

⁷⁴*Ibidem*, comunicació de la Junta adreçada al consistori de la Seu d'Urgell (22 d'abril de 1810).

d'una profunda desmoralització que vingué propiciat per la recent caiguda de Lleida a mans franceses⁷⁵.

Poc després, a principis de juliol, la Junta Superior del Principat, des de Solsona estant, insistí de nou en la necessitat d'obtenir recursos per al manteniment de les tropes i tornà a apressar la Junta corregimental per activar els requeriments de "*quanto le sea dable, valiéndose para ello de todos los medios que le sugiera su prudencia, y aun del rigor, si fuere menester, para el cobro de todas ellas (las contribuciones), debiendo V.S. dar parte de lo que se baya adelantando cada ocho días, baxo la mayor responsabilidad*"⁷⁶. El mes següent, el Congrés Provincial, instal·lat a Tarragona, exigí unes 6.000 quarteres de gra al corregiment de Puigcerdà amb destinació a les places de Cardona i la Seu d'Urgell. Amb la inevitable contrarietat, la Secció cerdana resolgué acatar tal disposició tot assumint-ne la conducció de la meitat a la primera població i, ahora, amb el benentès que les restants tres mil serien repartides entre els pobles, "*como más cercanos y menos costosa su conducción*", de la Subdelegació urgel·litana, que ja havia avançat unes altres dues mil quarteres a Berga i Cardona (amb la qual cosa la sola contribució de la Subdelegació de la Seu d'Urgell acabaria situant-se entorn de les 5.000 quarteres durant aquest any)⁷⁷.

El febrer de 1811, a instàncies d'una sol·licitud del comandant general de la ciutat, Manuel Velasco, la Junta corregimental ordenà fer un pregó pel qual es manava als veïns de la ciutat "*que en los Dos Días tres y quatro del presente mes, presenten en estas Casas Consistoriales, desde las Diez de la mañana â las Doze, y de las Dos de la tarde asta las seis, á azer una relacion sircunstansiada de todos los Comestibles, Vinos, Ganados Lanar y Bacuno, Cerdos y Tosinos tengan sobrantes en su Poder ô de Otro, con la inteligencia, que todo quanto se denunsie como á sobrante, se deverá entregar*

⁷⁵*Ibidem*, comunicació de la Junta corregimental dirigida al consistori de la Seu d'Urgell (19 de maig de 1810).

⁷⁶*Ibidem*, ofici de la Junta Superior del Principat adreçat a la Junta corregimental (2 de juliol de 1810).

⁷⁷*Ibidem*, fons de la Guerra del Francès. Esborrany d'oficis de la Secció de Puigcerdà a la Junta corregimental, establerta a la Seu d'Urgell (21 de juliol de 1810 – 12 d'octubre de 1810). Ofici del 21 d'agost.

siempre y quando el Sr Comandante G^l lo disponga". En aquest cas, la Junta es comprometé a reintegrar-los el valor dels referits béns, *"ya sea con la misma especie, ô por medio de las Contribuciones Reales"*, al mateix temps que advertia de forma prou eloqüent i amenaçadora que *"los sujetos que no aran la dicha Declarasion, ô que no la aran con la Legalidad que pide de un assumpto de tanta importansia seran infamados con la nota de traïdores á la Patria, y castigados como tales aplicándoles las ulteriores Penas, que dicho Sr Comandante tendrá á bien inponerlos"*⁷⁸.

6.6. El cost humà i l'evolució de la guerra

Francesc Xavier de Moner, l'obra del qual esdevé rellevant per aproximar-nos a la història urgel·litana durant el segle XIX, sintetitza en part les penalitats i sacrificis duts a terme per la ciutat al llarg del conflicte, també víctima de *"la horrorosa hambre que por el acopio de granos destinados para su egercito"*. En la lluita contra els francesos, *"distinguieronse por su patriotismo los frailes dominicos (...) ofreciendo sus auxilios con mano generosa para allí donde conviniese; y de sus provisiones veinte cuarteras de centeno, cien onzas de plata y sabanas y efectos para los hospitales. Al embiar la ciudad socorros para levantar el sitio de Gerona uno de sus individuos, el P. Hernández, fue nombrada pagador y depositario de la gente armada"*. L'espai del convent de Sant Domènec, a més, fou destinat com a asil per oferir aixopluc a religiosos refugiats de poblacions atacades pels francesos, alhora que serví també de magatzem militar i caserna de les tropes espanyoles que s'hi trobaven de pas (de fet, l'església conventual va ésser declarada parròquia castrense)⁷⁹.

La dimensió dramàtica del conflicte significà un gran repte de cara a la disponibilitat i habilitació de suficients espais per tal d'hostatjar els soldats –com hem vist en el cas del convent dels dominics– o bé actuar com a hospitals militars. En aquest

⁷⁸*Ibidem*, fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1811-1813). Sessió de l'1 de febrer de 1811.

⁷⁹DE MONER I DE SISCAR, Francesc Xavier de: *Artículos varios de historia patria relativas á la Seo de Urgel* (1886). Ms. 9.373 de la Biblioteca de Catalunya, pp. 70-70v. També RAIS, Mariano i NAVARRO, Luis: *Historia de la provincia de Aragón,*, ob. cit., p. 82.

sentit, els edificis religiosos de la ciutat experimentaren una conversió a mesura que s'anaven incrementant les necessitats derivades de la guerra. L'abril de 1810, per exemple, el vicari general i governador eclesiàstic de la diòcesi, Tomàs de Bremond, comunicà al consistori que la Casa dels Infants Orfes "*apenas es susceptible de una Compañía de Soldados*"; a més, en aquest moment la vella casa del Seminari conciliar havia estat condicionada recentment com a hospital militar, la qual cosa havia provocat el trasllat forçós dels estudiants seminaristes a la citada llar dels expòsits, de forma que, segons afirmava aquell, ja no hi havia cap més espai disponible per a les tropes⁸⁰. Més endavant, l'any 1813, com a conseqüència de l'augment dels efectius militars a la ciutat, el secretari del bisbe, Tomàs Martínez Garrido, manifestà el seu malestar al consistori perquè el governador militar havia ordenat ara al rector del Seminari conciliar el ràpid desallotjament de la casa dels expòsits, ocupada pels estudiants. El citat Tomàs Martínez demanà aleshores, com a compensació, la cessió d'una part de l'espai de l'hospital municipal "*á fin de q^e no tuviese el Seminario q^e salirse de allí sin saber á que otro parage de la Ciudad trasladarse por estar todo ocupado y lleno con las tropas y demás Gentes y Oficinas de Guerra q^e están en la Plaza*". L'ajuntament, però, no va poder satisfer aquesta petició perquè, tal com al·legava, no havia rebut encara les pertinents instruccions i ordenances per a hospitals que preveia la nova legislació liberal⁸¹. No hi ha dubte que la Guerra del Francès va marcar un punt d'inflexió important perquè l'ajuntament es plantejés tenir, de cara a l'immediat futur, un hospital nou, amb més capacitat d'allotjar malalts que l'hospital vell, situat a la planta baixa de la casa consistorial.

Tanmateix, si bé la situació d'emergència sanitària havia obligat a condicionar nous espais per als soldats malalts i ferits (el convent de Sant Domènec i l'antic col·legi dels Jesuïtes), aquesta adquisició no anà complementada per un increment significatiu dels recursos econòmics, ja que la durada i la magnitud del conflicte acabaren desbordant àmpliament totes les previsions. A mitjan 1812, des de Berga estant, la

⁸⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1809-1810). Comunicació de Tomàs de Bremond adreçada al consistori de la ciutat (10 d'abril de 1810).

⁸¹*Ibidem*, llibre d'actes municipals (1811-1813). Sessió del 29 d'abril de 1813.

Direcció General d'Hospitals de la Junta Superior apressà el ja citat Tomàs de Bremond perquè acabés de recaptar els diners que faltaven de tots *“los morosos y renitentes en todos los ramos”* per al manteniment de l'hospital militar d'Organyà, que es trobava abocat a la precarietat més extrema: *“Faltan los vasos más precisos. Falta lo necesario para la botica, faltan por fin muchos otros artículos de primera necesidad, de lo que dimana indispensablemente el mal servicio de los empleados, con descrédito de los mismos, y de esta Dirección”*⁸². Pel que sembla, la situació crítica d'aquest hospital s'agreuà de tal forma que, poc després, la mateixa Direcció ordenà el seu trasllat des d'Organyà a la Seu d'Urgell, concretament al palau episcopal, que també servia de caserna militar donada l'absència del bisbe Francisco Antonio de la Dueña. La cessió no es féu sense cap resistència eclesiàstica, perquè Tomàs de Bremond es negà a lliurar-ne les claus, fins que aquell sentí directament l'amenaça de les autoritats.

Malgrat l'embranchida que significà l'arribada de l'exèrcit de Saint-Cyr de cara a l'ocupació francesa de Catalunya, aquell no aconseguí la rendició de Girona ni el control del litoral, gràcies en gran mesura a la reorganització de forces empresa per Teodor Reding, de la mateixa manera que fracassà en la seva penetració cap a Tarragona. A més, la notícia de la victòria angloespanyola a Talavera de la Reina (27-28 de juliol de 1809) representà un bri d'esperança per a una població fatigada i d'ànims alcaiguts davant de tantes adversitats. Aleshores semblava que el camí cap a Madrid ja era una realitat i que els francesos no trigarien a ésser expulsats del país. L'11 d'agost, la Junta requerí la participació del Capítol catedralici per tal de solemnitzar la celebració d'aquell esdeveniment triomfal, que, a més, coincidí amb una gran processó –on s'havien sumat veïns dels pobles comarcans– que s'havia organitzat, en cessar les pluges, per donar les gràcies a Sant Ot, patró de la ciutat⁸³.

⁸²ADU. Reials ordres i altres informes (1810-1824). Núm. 382. Comunicació de la Direcció General d'Hospitals adreçada al governador del bisbat d'Urgell (11 de maig de 1812).

⁸³La coincidència d'ambdós esdeveniments presentà una lectura inconfusiblement miraculosa perquè hom creia en la intervenció celestial. D'aquesta manera, hom considerà adient oferir en aquest dia una repicada general de campanes, *“y que en la tarde antes de la salida de las Procesiones se cante un solemne Te Deum en esta Sta Igl^a en acción de gracias por dha Victoria”*. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1809-1810). Sessió de l'11 d'agost de 1809.

L'èxit tàctic aconseguït a Talavera de la Reina, però, resultà ésser molt efímer, ja que de seguida es convertí en un fracàs estratègic i logístic perquè les tropes espanyoles continuaren sense comptar amb els mitjans suficients per enfrontar-se amb els francesos, mentre que l'exèrcit britànic, comandat per Arthur Wellesley (duc de Wellington), es trobà força cansat i mal proveït com per treure'n profit, raó per la qual aquell es va veure obligat a retirar-se cap a Portugal, assetjat pels exèrcits francesos de Soult i de Ney. En realitat, a partir d'aleshores la guerra esdevingué més cruenta i difícil per als espanyols i catalans. La consolidació del domini francès en la península també tingué a veure amb els esdeveniments del centre d'Europa. Napoleó havia obtingut una victòria decisiva a Wagram (5 i 6 de juliol de 1809) sobre l'imperi austríac, fet que forçà la signatura del tractat de Viena el mes d'octubre. Com a amo del destí d'Europa, l'emperador francès va poder dedicar un major esforç per anihilar la resistència espanyola enviant importants contingents a la península. Així, el 19 de novembre de 1809 l'exèrcit espanyol va ésser completament derrotat a la batalla d'Ocaña.

A Catalunya, cessat Saint-Cyr, el nou mariscal Augereau aconseguí la capitulació de Girona (10 de desembre de 1809) i foragità la resistència cap a Olot, Ripoll i Ribes. Ara semblava que no hi havia res per aturar els francesos. El març de 1810 els francesos entraren a Manresa després de la seva victòria a Vic el 20 de febrer. Suchet inicià, a mig abril de 1810, el setge de Lleida, que durà un mes i acabà amb la presa de la ciutat. Aquest període coincidí amb l'etapa de Blake –successor de Reding– com a nou comandant militar del Principat. Blake no trigà a dimitir del seu càrrec el novembre de 1809, fet que donà pas a una situació de confusió i inacció fins a l'arribada d'Enric O'Donnell a començaments de 1810. Entremig, la Seu d'Urgell s'havia sentit especialment amenaçada quan l'exèrcit de MacDonald ocupà Solsona (octubre de 1810). El saqueig francès s'estengué fins a la Ribera Salada i el Cardener.

Un episodi que mereix ésser destacat fou l'arribada a la ciutat, el gener de 1809, de l'oficial reial Bonaventura de Malibrán al capdavant d'un petit comboi format per tres muls que duïen un preuat carregament (sis caixes que contenien monedes d'or i plata i tres més que portaven xocolata). Malibrán, que ja havia estat delegat de la Junta de Puigcerdà i mitjancer davant la Junta de la Seu d'Urgell, anava ara acompanyat dels canonges Pere Dachs, de Guissona, i Josep Estany, de Ponts, actuant com a comissionat

de Tomàs de Veri, representant de la Junta Suprema central, i de Teodor Reding, aleshores capità general de Catalunya. Com a tal, Malibran havia estat especialment escollit per dur a terme una delicada i agosarada missió que tenia com a objectiu assegurar la fugida de Ferran VII del seu exili daurat de Valençay. Pel que es veu, a més de rebre uns 41.000 duros per part de José de Palafox, capità general d'Aragó, Malibran havia fugit amb tota la càrrega descrita de Saragossa, ciutat que era a punt de patir un segon setge francès, i, després de remuntar l'Ebre en una barca, s'havia dirigit a Lleida per agafar tot seguit el camí de França a través del Segre. Malibran no tingué problemes per arribar a Oliana a les darreries de desembre de 1808. En aquesta població, però, el comboi fou aturat per les autoritats municipals perquè els provocà sospites sobre la procedència dels diners i llur extracció cap a França. La Junta corregimental de Cervera, a la qual pertanyia la vila d'Oliana, comunicà aquesta situació a la Superior del Principat, la qual, a petició de Tomás de Veri i Teodor Reding, acabà ordenant el pas lliure de Malibran fins a la frontera.

Tanmateix, l'odissea de Malibran no féu més que començar perquè, entrant ja a Coll de Nargó, aquell hi fou rebut amb insults i amenaces i, poc després, es trobà detingut de nou a Organyà a causa d'un esclat d'ira popular. La Junta de la Seu d'Urgell hi envià aleshores el capità del terç Gervasi Fonoll i Magés amb una cinquantena de miquelets armats per tal d'auxiliar l'atribolat comissionat reial. Ben protegit, Malibran aconseguí entrar a la Seu d'Urgell l'11 de gener i, després de comunicar a la Junta els infortunis patits, mostrà ara dubtes sobre l'èxit de la seva missió perquè el seu pas per la comarca no havia passat inadvertit i, de ben segur, la notícia no trigaria massa a arribar a França. Poc més podia fer el dissortat Malibran que confiar les caixes a la custòdia del capítol catedralici (aquelles foren dipositades a l'arxiu capitular) i informar les autoritats superiors del que li havia passat. Finalment, el 21 de gener, Tomás de Veri i Teodor Reding van acordar posar fi a la missió de Malibran i van ordenar el lliurament immediat de les sis caixes al prevere Pere Dachs –el qual havia d'anar escortat fins a Guissona per *“paisanos de confianza ó bien de migueletes, que en su venida le salven de toda detención por los somatenes”*—per tal d'enviar-les a Tarragona⁸⁴, on hi havia aleshores

⁸⁴Ofici de Tomás de Veri i Teodor Reding adreçat a la Junta de la Seu d'Urgell (21 de gener de 1809).

la Junta Superior del Principat, a la qual cosa accedí la Junta urgellitana el dia 27, “no obstant de hallarse depositados (los caudales) á disposición del Exmo Sr Capⁿ Genl de Aragón Dⁿ Jph de Palafox”⁸⁵.

A grans trets, amb la conquesta de Girona i de Lleida per part de l'exèrcit francès s'inicià l'etapa més important del domini napoleònic a Catalunya, la qual cosa anà acompanyada de successives derrotes de les forces espanyoles (Astorga, Ciudad Rodrigo, Lleida i Oviedo van caure en mans franceses l'any 1810; Badajoz, Tortosa i Tarragona el 1811 i València el gener de 1812), mentre la Junta Superior, una vegada perduda Tarragona, es trobava condemnada a vagarejar pel país cercant un lloc on establir-se de forma estable⁸⁶. Sens dubte, la caiguda de Lleida representà un fort cop per als ànims de la resistència urgellitana. La desmoralització «patriota», que s'estengué davant la imparable embranzida francesa, es traduí en un seguit de renunciés o abandonaments de responsabilitats polítiques. L'agost de 1810, la secció cerdana comunicà a la Junta corregimental, instal·lada a la Seu d'Urgell, la seva incapacitat per atendre i gestionar els afers perquè aquella havia quedat reduïda a dos vocals (Antoni de Tord i Antoni de Manegat), dels sis que havia de tenir, els quals “no pueden abastar á su despacho, y mucho menos no teniendo un Secret^o á su lado q^e los metodize”, raó per la qual ja no podia considerar-se com un apèndix o òrgan de la corregimental⁸⁷. A nivell

⁸⁵ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1809-1810). Sessió del 27 de gener de 1809. El projecte i les peripècies de Bonaventura Malibrán per alliberar el rei són recollits a GÓMEZ DE ARTECHE, José: *Fernando VII en Valençay. Tentativas encaminadas á procurar su libertad*. Madrid, Imprenta de Manuel G. Hernández, 1880, pp. 17-32. En aquest cas, l'autor havia consultat documentació inèdita de l'arxiu del duc de Saragossa.

⁸⁶El port de Tarragona havia esdevingut un centre estratègic cabdal per a la defensa de Catalunya, sobretot després de la pèrdua de Barcelona i Roses. La conquesta de la ciutat per l'exèrcit francès, el juny de 1811, representà una gran catàstrofe per al bàndol «patriota», un fet que incrementà les desercions i la pèrdua de confiança envers les autoritats militars. MOLINER PRADA, Antoni: *Tarragona (mayo-junio 1811): una ciudad sitiada durante la Guerra del Francés*. Madrid, C.S.I.C., Ediciones Doce Calles, 2011.

⁸⁷Amb profund descoratjament, la Secció de Puigcerdà indicava els “motius” que explicaven l'absència dels quatre vocals restants: el frare Agustí Benet, “imposibilitado de prestar ya más servicios á la Patria”; el propietari Jaume Barnola, senzillament absent sense cap més explicació; Ignasi Martí i Vidal, “domiciliado tres leguas distante de esta Villa, q^e por no tener quasi de q^e subsistir, se ve imposibilitado asistir de continuo en esta”; finalment, el rector d'Urús, Saturnino Grau, “quien al parecer podría prestar á la Patria sus servicios, se escusa mui frecuente”. ACAU. Fons de la Guerra del Francès. Esborranys d'oficis de la Secció de Puigcerdà (21 de juliol de 1810 – 12 d'octubre de 1810). Ofici del 21 d'agost.

popular, semblava també que la mà divina havia abandonat la lluita sagrada dels «patriotes» i calia mostrar, per tant, un major compungiment i apropament a Déu. És per això que, el 1811, el consistori resolgué suspendre la vinguda del Carnestoltes a la ciutat i, en el seu lloc, assistir a les rogatives públiques que, previstes durant tres dies consecutius (26, 27 i 28 de gener), havien de servir “*para implorar su divina misericordia en las actuales y críticas circunstancias*”⁸⁸. També en aquest mateix any, la por a una més que probable invasió s’accentuà, sobretot quan l’exèrcit francès va realitzar, l’abril, una incursió per la Cerdanya que el menà fins a les portes de Martinet. Aquesta notícia provocà un fort trasbals i obligà el comandant militar de la ciutat, tement-se el pitjor, a enviar els soldats per les cases a corre-cuita per tal d’apropiar-se dels queviures existents i traslladar-los a les fortalezes⁸⁹.

Els francesos, però, no arribaren mai a controlar l’interior del país pels constants atacs guerrillers i pel feble control sobre la població rural (que acostumava a fugir en massa quan s’acostaven els exèrcits), tot i que Napoleó annexionà Catalunya a França l’any 1812⁹⁰. De fet, el domini francès restà reduït a aquelles places i indrets que ocupaven físicament, mentre que Luis Lacy, nomenat capità general el 1811, poca cosa podia fer per revifar l’esperit de la resistència que intentar reforçar alguns enclavaments estratègics, “de modo que se diesen la mano en la alta montaña, formando una cadena de puestos fortificados desde la Seo de Urgel á Berga, sin descuidar Solsona”⁹¹. Amb tot,

⁸⁸*Ibidem*, llibre d’actes municipals (1811-1813). Sessió del 25 de gener de 1811.

⁸⁹*Ibidem*, sessió del 18 d’abril de 1811. Val a dir que, un cop passada l’amenaça, el comandant general s’avingué a compensar, en forma de pagament de contribucions extraordinàries, els veïns afectats, els quals foren convidats a assistir a la casa consistorial per tal de rebre “*son respectiu resguart ab la aprovació del S’ ministre de Hazienda de est Canto*” (*ibidem*, sessió del 19 d’abril de 1811).

⁹⁰El 26 de gener de 1812, Napoleó signà el decret que establia la divisió de Catalunya en 4 departaments (Segre, Ter, Montserrat i Boques de l’Ebre), d’acord amb la proposta del jurista afrancesat Tomàs Puig i Puig, amb capitals respectives a la Seu d’Urgell, Girona, Barcelona i Reus. L’administració francesa, però, acabà preferint Puigcerdà com a capital del departament pirinenc del Segre en lloc de la Seu d’Urgell perquè la vila cerdana podia ésser controlada amb facilitat. BURGUEÑO, Jesús: *De la vegueria a la provincia. La formació de la divisió territorial contemporània als Països Catalans (1790-1850)*. Barcelona, Rafael Dalmau, editor. 1995, pp. 44-47.

⁹¹RODRÍGUEZ-SOLÍS, Enrique: *Los guerrilleros de 1808. Historia popular de la guerra de la Independencia*. Vol. 2. Madrid, Imprenta de Fernando Cao y Domingo de Val, 1887, p. 31.

hom indica que l'ocupació napoleònica acabà creant una singular dualitat a Catalunya entre els sectors socials més dinàmics, les ciutats industrials i comercials del litoral, que es mostraren oberts a les idees il·lustrades, per un costat, i l'àmplia zona de l'interior, força més conservadora, que mantingué viva la flama de la resistència, d'altre⁹².

La guerra, que tingué un paper rellevant com a causa desencadenant o bé com a efecte agreujant de les crisis, estroncà qualsevol possibilitat de progrés material i féu arribar al límit la capacitat de resistència de la població econòmicament més feble. La pagesia va veure afectades les seves collites, així com el bestiar, les reserves d'aliments i el capital productiu per les destruccions i les requisites. Els hiverns es feren més crus que mai amb la migradesa d'aliments i la temerosa visió del panorama bèl·lic. La gent, tancada a les cases, amagava tot el que podia a les parets, a les golfes, als soterranis, a les eixides, als horts i a qualsevol lloc que en aquell moment pogués semblar més segur. Les tropes espanyoles i les pròpies forces irregulars també van cometre atrocitats i robatoris, alhora que en determinats casos els guerrillers esdevingueren bandolers de nou encuny abocats a la rapinya, tot constituint una manifestació embrionària del que seria el gran esclat de violència durant la darrera fase de la crisi de l'Antic Règim espanyol⁹³.

A més, la situació bèl·lica també sembla haver activat el contraban, un fet que contribuiria a fer més insuportables les condicions de vida de la gent. El maig de 1810, la Junta corregimental denuncià davant el governador eclesiàstic, Tomàs de Bremond, l'extracció de blat cap a Andorra, tot coincidint amb un moment en què hom redoblava els esforços per arrebregar la màxima quantitat de gra per a les tropes i la població a causa de "*la crítica ocasión de la carestía que se padece*". Coneixedora del fet, la Junta envià un comissionat a Sant Julià de Lòria amb la finalitat d'entrevistar-se amb el síndic andorrà i reclamar el blat sostret. Pel que es veu, hom estimà que es tractava d'unes

⁹²HERNÁNDEZ, Francesc Xavier: *Història de Catalunya*. Barcelona. Rafael Dalmau, Editor, 2006, p. 76. Tanmateix, aquesta generalització tan esquemàtica presenta interessants matisacions que complementen i enriqueixen el puzzle comarcal. Sense anar tan lluny, la mateixa Seu d'Urgell es caracteritzarà per la presència d'un actiu nucli liberal, com veurem més endavant.

⁹³CUENCA TORIBIO, José Manuel: *La Guerra de la Independencia: un conflicto decisivo (1808-1814)*. Madrid, Ediciones Encuentro, 2008 (segona edició), p. 320.

200 quarteres de sègol que, segons les sospites, corresponien als rectors de Cívis i d'Asnurri. El govern de les Valls es féu l'orni i desestimà inicialment la sol·licitud de la Junta relativa a l'embargament del referit gra, si bé poc després, per estalviar-se problemes, aquell acabà reconsiderant la seva actitud en permetre el seu lliurament a la Seu d'Urgell. Aquesta darrera resolució, però, no apaivagà la irritació de les autoritats corregimentals, que amenaçaren de portar el cas al coneixement de la Junta Superior i del Capità General del Principat⁹⁴.

La carestia de grans i la pujada del preu dels productes bàsics anticiparen la crisi de subsistències de 1812. L'abril de 1811, per exemple, el consistori ja es mostrava prou preocupat perquè *“la suma escasez que se experimenta en esta Ciudad de Trigo y otros efectos útiles é indispensables para el sustento de sus vezinos y havitantes entiende que previene de los fundados rezelos que tienen los vezinos de los Pueblos, de que sus cavallerías con las que acarrear dhos víveres y efectos, no sean embargadas por Bagages en esta Ciudad y sus inmediaciones de lo que resulta q^e conducen dhos víveres y efectos á otras Poblaciones para su venta, y de ahí nace el precio exorbitante q^e han tomado que casi imposibilita el sustento de muchas familias cuios clamores no puede despreciar este Cuerpo como á Protector, y depositario de su confianza”*; així doncs, per tal de vèncer els recels i temors dels pobles enfront de possibles confiscacions, el govern municipal dictà una providència segons la qual hom garantia la seguretat del trànsit de mercaderies, *“haciendo entender â sus vezinos que qualquier cavallería que conduzca â esta Ciudad trigo, víveres y efectos de leña y carbón para el abasto de sus havitantes, no será detenida de modo ninguno por razón de Bagages en esta Ciudad, ni tampoco en la Villa de Castellciudad, ni en sus Alrededores”*⁹⁵. Mig any després, el mes d'octubre, quan el preu del blat s'havia enfilat a nivells inimaginables, el mateix consistori manà publicar un ban per tal de combatre els acaparadors i especuladors, amb una multa de sis lliures per cada quartera que es trobés a casa seva, al mateix temps que es comprometia a fer-

⁹⁴ADU. Reials ordres i altres informes (1810-1824). Núm. 382. Comunicació de la Junta corregimental adreçada al governador de la diòcesi Tomàs de Bremond (9 de maig de 1810).

⁹⁵ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1811-1813). Sessió del 24 d'abril de 1811.

se càrrec del blat sobrant del mercat, tot pagant el mateix preu oficial als venedors, de cara al seu repartiment entre la població més necessitada⁹⁶.

Altres testimonis resulten igualment eloqüents i colpidors. El 1812, el coronel Josep Casas, que es trobava a Montellà amb el seu batalló, denuncià a la Junta Superior *“como en este Pays solo los Pobres son los que hasta al presente han subministrado víveres p^a la manutención del Cuerpo de mi cargo. En el día no pueden ya subministrar, por no tener un solo vocado de Pan. Los Curas de este Pays son unicamente los q^e pueden subministrar víveres para la Tropa, respeto de no haber pagado cosa alguna dende q^e me hallo en este Punto, no siendo peresosos en pagar lo q^e pide el Enemigo”*⁹⁷.

Fins al darrer tram de la guerra la Seu d’Urgell no va poder evitar el trasbals de les contribucions i allotjaments, una situació que originà sovint relacions tenses entre el govern consistorial i les autoritats militars. L’abril de 1813, la corporació municipal confessà amb desesperança al governador militar que només conservava unes 124 lliures procedents de l’impost sobre la carn venuda durant el mes anterior, a més d’altres 102 lliures de contribució extraordinària de guerra, *“no habiendo más por haver tenido el Ayunt^{to} q^e hacer grandes subministros a las tropas de la Plaza desde princ^s de Enero hasta mediados de Marzo”*; en aquest moment, el consistori, que feia poc hi havia avançat unes 853 lliures, manifestà que *“la mesada de la Contribución extraordinaria de Guerra no ha producido su completo porq^e los Ecclec^{os} no han satisfecho en Común ni de particular su c(u)ota señalada, por pretender no deber empezar por ellos el año hasta 3.*

⁹⁶*Ibidem*, sessió del 20 d’octubre de 1811.

⁹⁷ADU. Reials ordres i altres informes (1810-1824). Núm. 382. Comunicació de la Junta corregimental adreçada a Tomàs de Bremond, governador eclesiàstic de la diòcesi (9 de juny de 1812). D’altra banda, la documentació parroquial de Montellà ens informa sobre l’abast que hi tingué la sobremortalitat durant aquests anys atziacs en correlació amb una davallada significativa dels naixements: en el quinquenni 1801-1805, el nombre de baptismes enregistrats fou d’uns 264 (52’8 baptismes per any), mentre que en el quinquenni següent, 1806-1810, hi trobem anotats uns 248 (49’6 per any, amb un mínim de 39 l’any 1810), fins arribar als 230 baptismes entre 1811-1815 (una mitjana anual de 46, amb la presència d’un mínim –uns 40– l’any 1813); pel que fa als òbits, els màxims s’observen clarament a partir de 1808: 50 defuncions l’any 1809, 47 el 1810, 40 el 1811 i una gran punta de mortalitat –unes 58– el 1812. Montellà tenia aleshores una població que oscil·lava entorn dels 1.200 habitants. ADU. Parròquia de Montellà (la Cerdanya). Llibre sacramental de baptismes, matrimonis i defuncions (1796-1818).

de Mayo próximo en que opinan debería seran la exacción del medio Diezmo q^e padecen superior al importe de la tal Contribución”⁹⁸.

Poc després, l'estada del capità general, Francesc de Copons i Menéndez-Navia, a la ciutat accentuà més aquesta problemàtica quan aquell reclamà, amb to amenaçador, l'immediat proveïment de queviures a la guarnició. Ansiós per batre les forces napoleòniques, Copons havia arribat a la Seu d'Urgell procedent d'Osona, però aquell no obtingué la glòria desitjada perquè l'enemic havia fet l'escàpol per la Cerdanya; en canvi, Copons va escometre la reconstrucció de les fortificacions i reforçà la guarnició abans de partir cap a Vic⁹⁹. Amb l'increment dels efectius militars, el consistori remarcà la impossibilitat, una vegada més, de fer efectiu el servei d'avituallament *“per no haverhi en la Ciutat ni produir lo Pays varios dels articles demanats, y no vastan de molt per cobrir las cantidades demanades los que efectivam^t produceix lo terreno y tenen los Vehins per son manteniment y abast â excepció del Vi q^e com à fruit lo més abundant no se dubta serà suficient”*. Per sortir d'aquest atzucac, les autoritats municipals es comprometeren a redactar un llistat de totes les cases, *“aixís dels Laichs com de Ecclesiastichs”*, en què farien constar la quantitat d'aliments existents, *“ab la prevenció q^e als Ecclesiastichs sels demania q^e ho denunciïn informant-los de lo ocurrent y dientlos q^e si no hi accedeixen ne donarà part lo Ajunt^t ' á Sor Genl per son descarrech; pero en quant als Laichs se proceesca autoritativam^{tr}”¹⁰⁰.*

L'escassetat d'aliments era aleshores tan extrema que l'ajuntament constatà, l'endemà següent, que no havia estat possible aplegar els suficients queviures per a la tropa, donat *“lo infelis estat en que quedarian los Vehins de la Ciutat prenentse los Comestibles que tenian per sa subsistencia, precisant-los aixís à tenir que desemparar la Ciutat y abandonar sas Casas per buscar los alimentos en altres Poblacions”*. El dia 27, l'amenaça d'una requis general d'aliments sobre la població, propugnada pel

⁹⁸ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1811-1813). Sessió de l'11 d'abril de 1813.

⁹⁹CORTS PEYRET, Juan: *Historia de la Seo de Urgel*. Barcelona, Edit. Vicente Ferrer, 1953, p. 84.

¹⁰⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1811-1813). Sessió del 14 d'abril de 1813.

governador militar, en la qual havien d'intervenir les quatre companyies de caçadors i granaders dels regiments d'Ausona i de Mataró, provocà una urgent reunió ciutadana a la casa consistorial, on s'acabà acordant que *“se exijan mañana por la mañana de los Vecinos de la Ciudad el prim^r tercio de Catastro q^e vence en último de este mes, los atrasos q^e haya de la Capitación de Enero y Febrero, y de la Contribución extraordinaria de Guerra por Marzo y corr^{te} Abril; y se adelanten quatro meses q^e seran Mayo, Junio, Julio y Agosto del presente año de esta misma Contribución apremiándose ya por la tarde á los q^e no lo paguen”*.

De forma paral·lela a l'ingent esforç fiscal realitzat, els allotjaments esdevingueren també un motiu de greus disputes i tensions a causa de la difícil convivència entre els soldats i la població. Malgrat situar-se a la rereguarda de la zona defensiva, la ciutat havia presenciat el pas i l'estada permanent d'importants contingents militars, fet que no era aliè a la seva importància estratègica. Una població extenuada per sis anys seguits de conflicte esclatà, el gener de 1814, tot denunciant a l'ajuntament *“el grande gasto, incomodidades y trastornos q^e están sufriendo en sus Casas y haveres p^r los continuos alojamientos de Oficiales y demás tropas de los Cuerpos de la guarnición de la Plaza q^e p^r ser de Armas y haver siempre guarnición jamás dejan de tenerlas durando esto desde los principios de la actual Guerra en términos q^e desalientan de poder continuarlos al paso de q^e según se tiene presentado no lo sufren así otras Poblaciones de la Prov^a”*. Les queixes ciutadanes se centraren, en aquest cas, a limitar els allotjaments als tres dies prescrits per les ordenances, *“sin dar después de ellos á los Militares ni Casa, ni Cama, ni ropas, ni Vidriado, ni otros efectos algunos”*¹⁰¹.

Al costat de les destruccions materials i de les exaccions i confiscacions de tota mena, la lectura sobre els costos socials del conflicte també ha d'incloure les pèrdues humanes i la degradació de les condicions de vida. L'extensió de la fam i la misèria donà lloc, sens dubte, a un increment de la conflictivitat social, associada a actes de violència i lladronici. El setembre de 1812, per exemple, el consistori de la ciutat es mostrava totalment incapaç d'eliminar els continus robatoris i evitar les intimidacions que, realitzats sobretot a la nit, *“tienen á todos sus avitantes en consternación sin atreverse*

¹⁰¹*Ibidem*, llibre d'actes municipals (1814). Sessió del 18 de gener de 1814.

á salir de sus Casas para sus precisas é indispensables diligencias". Aquest malestar ciutadà es traslladà ben aviat al comandant general, el qual instà el govern municipal a col·locar faroles en tots els carrers¹⁰². Aquest context és inseparable de la fam generalitzada que patia el país: a la Seu d'Urgell, una població que se situava entorn dels 2.200 habitants, la mortalitat catastròfica assolí, amb 237 defuncions, el seu punt més alt a la ciutat; les altres puntes destacades de mortalitat corresponen als anys 1809 (171 òbits) i 1811 (uns 121)¹⁰³.

6.7. El ressò de la proclamació de la Constitució de 1812

La crisi dinàstica i política espanyola que havia desembocat en la insurrecció de 1808 i la Guerra del Francès esdevingué un punt de no retorn respecte a les possibilitats de supervivència de la monarquia absoluta, encara que hom hi volgués aplicar mesures de reformisme administratiu. Paral·lelament, fou també el moment en que va créixer la consciència respecte a la necessitat de construir l'Estat-Nació sobre bases modernes. Efectivament, la lluita contra Napoleó havia posat de relleu el nivell d'abandó i la corrupció del règim despòtic, alhora que els escrits teòrics i l'orientació dels periòdics reclamaren la convocatòria de les Corts, la limitació del poder del sobirà, la reforma de les lleis fonamentals i la redacció d'una constitució per tal de crear un nou edifici polític que havia de garantir la llibertat i la igualtat dels ciutadans. El setembre de 1808 havia estat creada la Junta Suprema Central, encapçalada pel comte de Floridablanca, amb l'objectiu, també, de convocar unes Corts constituents el 1810.

¹⁰²La impotència de la corporació municipal es manifestà més clarament quan comunicà al citat governador militar la destrucció de les faroles existents pels propis malfactors, *"y no sabiendo el Ayuntamiento de que medios balerse para reponerlos, ni concenterbarlos por no tenir la fuerza"*. *Ibidem*, llibre d'actes municipals (1811-1813). Sessió de l'1 de setembre de 1812.

¹⁰³ADU. Llibre de defuncions (1808-1827). A l'àmbit peninsular, Esteban Canales destaca aquestes puntes de mortalitat com a resultat d'una crisi demogràfica de llarga durada que, present des de les acaballes del segle XVIII, es va veure agreujada per la incidència de la guerra. Concretament, a Catalunya l'any més catastròfic fou el 1809, que coincidí amb la segona campanya francesa i una major intensitat dels enfrontaments. CANALES, Esteban: «El impacto demogràfico de la Guerra de la Independencia». *Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions*, tom I. Lleida, Pagès editors, 2002, pp. 283-299.

La novetat de la proclamació de la constitució liberal de 1812 fou rebuda amb la natural expectació per part de les autoritats locals, les quals resolgueren convidar un seguit de reconeguts advocats “*paraque con sus Luzes pueda (el Ayuntamiento) superar quantas dificultades se ofrescan*” (en aquest cas, els lletrats sol·licitats foren Josep Fiter, que era també batlle major del corregiment de Puigcerdà, Tomàs Sala, Ermengol Giberga, Joan Martí, Ignasi Solans i Francesc Carreu)¹⁰⁴. Conseqüent amb els nous temps, a principis de gener de 1813 el consistori emprengué la seva renovació “constitucional” formal i fou nomenat alcalde Gervasi Fonoll i Magés, membre destacat aleshores del nucli liberal de la ciutat, que ja havia actuat, anys enrere, com a major procurador causídic i síndic «personero» de l’ajuntament; els altres membres del nou govern consistorial foren l’advocat Ignasi Solans i d’Areny, el metge Francesc Martí, el notari Josep Marquès, el botiguer Ignasi Alenyà, el pagès Joan Gabriel i el menestral Andreu Timoneda, tots ells com a regidors, i l’advocat Francesc Carreu com a síndic¹⁰⁵. Tanmateix, el moment en què es va fer la proclamació i jurament de la constitució gaditana era força delicat al país, tant en l’aspecte militar com en el polític. Respecte al primer cas, les tropes espanyoles només gosaven ocupar les posicions que els francesos deixaven desguarnides, però aquelles es mostraven incapaces d’enfrontar-se directament a l’enemic. Pel que fa a l’aspecte polític, les relacions entre la Junta Superior de Catalunya i el Capità General continuaven essent tibants. La Junta no parava de rebre reclamacions i queixes de les autoritats corregimentals i locals sobre l’actuació de les

¹⁰⁴ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’actes municipals (1811-1813). Sessió del 16 d’agost de 1812. Cal tenir en compte que molts diputats espanyols, desplaçats a l’illa de San Fernando (Cadis) en representació de llurs respectives juntes, no tingueren massa clar d’entrada si es volien convocar unes Corts estamentals o unes Corts constituents. Finalment, després d’una frustrada convocatòria inicial com a estamentals, les Corts celebrades acabarien essent constituents. Això no obstant, donat el capgirament que significà la legislació gaditana respecte a la situació anterior, en aspectes com la sobirania, la fiscalitat o la instrucció pública, és comprensible la presència de dubtes i la seva metabolització política lenta per part dels poders locals. Vid. VARELA SUANZES-CARPEGNA, Joaquín: *La teoría del Estado en las Cortes de Cádiz. Orígenes del constitucionalismo hispánico*. Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2011; OCAMPO SUÁREZ-VALDÉS, Joaquín: “Economía, Ilustración y Liberalismo: las Cortes de Cádiz”. *Brocar. Cuadernos de Investigación Histórica*, núm. 36, 2012, pp. 139-159.

¹⁰⁵ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’actes municipals (1811-1813). Sessió de l’1 de gener de 1813.

indisciplinades tropes espanyoles que, en comptes de defensar, devastaven les poblacions per on passaven.

Com hem vist, en el decurs del conflicte la Junta Superior havia protagonitzat un llarg pelegrinatge cercant una població segura on establir-se. La situació havia esdevingut particularment dramàtica després de la caiguda de Tarragona, el 28 de juny de 1811, quan els francesos ja havien ocupat Girona i Lleida. En el seu recorregut pel país, la Junta s'instal·là a Montserrat, d'on hagué de fugir fins a Solsona, i des d'aquí a Vic i Berga, mentre que a Cervera es reuní un consell de generals que prengué l'acord d'abandonar militarment Catalunya, fet que assumí la Junta amb resignació a l'espera de traslladar-se a Mallorca. Això no obstant, res d'això va succeir perquè Napoleó tenia la mirada fixada en Rússia, on envià importants contingents de tropes, cosa que va permetre la reorganització de l'exèrcit peninsular i certa estabilitat de la Junta. La seva estada a Berga coincidí amb la proclamació a Cadis de la Constitució (19 de març de 1812), juntament amb el decret de fer-ho igualment en totes les poblacions espanyoles per part de les institucions i les autoritats.

A Catalunya, aquesta disposició va trigar molt més a fer-se. No és fins al mes d'agost quan es tenen les primeres notícies de ciutats i viles que l'han jurada: Solsona ho féu els dies 9 i 10 d'agost; Manresa, els dies 15, 16 i 17. Algunes comissions corregimentals (Vic, la Seu d'Urgell) es veieren obligades a jurar dues vegades la Constitució pel fet de residir en places militars, ja que els governadors els ho havien manat així poc després de fer-ho les guarnicions i les autoritats. A la Seu d'Urgell observem també com la situació bèl·lica, la incomunicació i la desorganització política general expliquen els dubtes que, inicialment, envoltaren l'acció del govern municipal, de manera que hom acordà guiar-se *"con el mismo método y forma que estaba establecida para los antiguos Aiuntam^{tos} del Principado desde su nueva Planta de gobierno, y conforme ha estilado hasta ahora el antiguo Aiuntam^{to} de esta Ciudad, sin hacer novedad alguna en quanto no se oponga á lo dispuesto en la Constitución Política"*¹⁰⁶.

¹⁰⁶*Ibidem*, sessió del 2 de gener de 1813.

Les reaccions més contundents contra la nova legislació liberal procediren de l'estament eclesiàstic, pilar fonamental de l'Antic Règim. De fet, l'aliança tradicional de l'Altar i el Tron s'havia accentuat al llarg del segle XVIII en oposició a les noves idees de la Il·lustració, que acabaren quallant en la Revolució Francesa, i, més endavant, es tornaria més estreta a mesura que aquelles es difonien per Europa gràcies a les armes napoleòniques. Des del seu refugi mallorquí, el 15 de març de 1812 el bisbe Francisco Antonio de la Dueña –conjuntament amb els prelats de Tarragona (Romualdo Mon y Velarde), Lleida (Gerònim Maria de Torres), Tortosa (Antonio José Salinas), Barcelona (Pablo de Azara), Terol (Blas Álvarez), Pamplona (Veremundo Arias Tejeiro) i Cartagena (José Ximénez)– s'implicà en el debat sobre la defensa a ultrança del Tribunal de la Inquisició davant les Corts de Cadis, ja que la supressió d'aquesta institució eclesiàstica originària, segons el seu parer, “*un daño que él solo abre la puerta, y proporciona la ocasión de todos los males*”, és a dir, la llibertat d'impresament, que significava el progrés de la filosofia racionalista, la via de l'afrancesament i l'amenaça a la religió catòlica¹⁰⁷.

Arrenglerat sense fissures en el bàndol absolutista, Francisco Antonio de la Dueña en fou un dels màxims exponents i ideòlegs en una població, Ciutat de Mallorca, que aleshores era la capital espanyola de la reacció, en oposició a Cadis, i un notable centre de publicacions¹⁰⁸. El debat a les Corts, a propòsit de la Inquisició, va tenir lloc del

¹⁰⁷*Representaciones dirigidas á S.M. las Cortes generales y extraordinarias por los ocho señores obispos refugiados á la isla de Mallorca, por el de Orihuela, y por los generales militares de Cádiz, sobre el restablecimiento de la Santa Inquisición.* Berga: Imprenta de la Junta Superior de Cataluña, 1812. A parer d'Emilio La Parra, aquest grup de bisbes, de marcat tarannà ultramuntà, esdevingueren més endavant, una vegada dissolta la legislació liberal, ferms puntals de la monarquia absoluta de Ferran VII. LA PARRA LÓPEZ, Emilio: *El primer liberalismo español y la Iglesia. Las Cortes de Cádiz.* Alacant, Instituto de Estudios Juan Gil-Albert, 1985, pp. 175 i 215.

¹⁰⁸Amb el ressò de l'obra legislativa gaditana, Mallorca va viure una gran commoció política i ideològica. La llibertat d'impresament donà lloc a una considerable ebullició de publicacions pamfletàries, opuscles i periòdics liberals i anticlericals, com ara l'anomenat *Aurora patriótica mallorquina*. La reacció de la clerecia allí instal·lada provocà un combat polític que mostrà la virulència del xoc entre dos mons totalment oposats. El bisbe de Vic, Ramon Strauch, refugiat com tants d'altres, contribuí al naixement del *Semanario Cristiano-Político de Mallorca*, que tingué com a subscriptors els prelats de Menorca, Eivissa, Lleida, Pamplona, Terol, la Seu d'Urgell, Barcelona, Tortosa i Cartagena. En aquest sentit, també cal veure la tasca desplegada pel prelat d'Urgell en la defensa de les prerrogatives de l'Església com una contribució per bastir coherentment el discurs absolutista contra l'obra reformadora de Cadis. ROURA I AULINAS, Lluís: *L'Antic Règim a Mallorca. Abast de la commoció dels anys 1808-14.* Conselleria d'Educació del Govern Balear, 1985.

8 de desembre de 1812 al 5 de febrer de 1813 i immediatament onze diputats catalans (entre ells el canonge Jaume Creus) presentaren una proposició a favor de la suspensió de la discussió del projecte, per tal de donar temps a consultar l'opinió de llurs representats. En aquest sentit, la Junta Superior del Principat es manifestà favorable a la continuïtat del referit tribunal, de forma que la seva defensa acabà essent compartida per la majoria dels representants catalans a les Corts de Cadis: d'un total de vint-i-dos que hi participaren, només tres –entre ells Antoni de Capmany– votaren a favor d'abolir la Inquisició.

Els efectes de la contestació episcopal anaven quallant. La *Instrucción pastoral* conjunta del 12 de desembre de 1812 –escrita per un grup de bisbes refugiats a Mallorca (els de Lleida, Tortosa, Barcelona, Urgell, Terol i Pamplona) que, en aquest moment, es convertiren en “la más palpante expresión de la defensa del trono y el Itar y consiguientemente en el blanco de las diatribas liberales”¹⁰⁹– desautoritzava la doctrina dels «filòsofs» de la França revolucionària i advertia sobre les seves nefastes conseqüències. Dirigida «al clero y al pueblo de sus diócesis», defensava la propietat i els privilegis eclesiàstics, alhora que exhortava a la vigilància sobre la difusió de determinades idees mentre durés la suspensió de la Inquisició i que no es donés “*la Sagrada Comunió a los públicamente indignos, entre ellos los blasfemos, y otros semejantes pecadores públicos, mientras no conste su penitencia y enmienda, y no hayan satisfecho o resarcido el público escándalo*”. Als fidels, en general, se'ls demanà atenció als ensenyaments de llurs rectors sobre el canvi de vida i als pares de família, en concret, se'ls animà a vigilar les lectures de llurs fills, a evitar el tracte amb els partidaris de la nova filosofia racionalista i liberal i romandre atents en les eleccions dels càrrecs públics.

¹⁰⁹PIÑA HOMS, Román: “Parlamentarismo y poder eclesiástico frente a frente: la Instrucción Pastoral conjunta de 12 de diciembre de 1812”. *Estudios de Historia Moderna y Contemporánea. Homenaje a Federico Suárez Verdguer*. Madrid, Ed. Rialp, 1991, pp. 395-406 (la citació correspon a la pàgina 400). També LA PARRA LÓPEZ, Emilio: *El primer liberalismo*, ob. cit., p. 215.

6.8. La fase final del conflicte: devastació i retirada francesa

La guerra començà a canviar arran de la preparació de la campanya de Rússia, que obligà l'emperador francès a retirar importants efectius de la Península, considerada ara un front secundari. Les forces angloespanyoles, comandades per Wellington, prengueren aleshores la iniciativa i assoliren èxits importants en el decurs de 1812 (Ciudad Rodrigo, Badajoz, Salamanca). L'any següent, el 1813, representà el capgirament total de la situació, propiciada per la desfeta absoluta de la *Grande Armée* a Rússia i el fracàs de l'exèrcit francès al centre d'Europa (batalla de Leipzig), fet que originà el replegament gradual dels francesos cap al nord, a l'altra banda de l'Ebre (Josep I abandonà Madrid el març). Wellington, però, acabà derrotant els francesos a Vitòria i provocà llur fugida cap a la frontera, tot deixant enrere el País Basc, Navarra, Aragó i València. Nogensmenys, la reducció dels efectius militars francesos no va poder ser aprofitada momentàniament pel bàndol resistent català, cansat i sense disposar dels recursos necessaris, que no va contemplar l'expulsió definitiva de les tropes gal·les fins a la primavera de 1814.

Precisament, la insuficiència de combatents i mitjans havia planat sobre la Seu d'Urgell –concebuda d'antuvi com una base d'operacions en la lluita antifrancesa– com una angoixant espasa de Dàmocles gairebé al llarg de tot el conflicte. La vida quotidiana vingué inevitablement marcada per la dimensió que assolí la guerra. El febrer de 1813, per exemple, el traginer Antoni Abella reclamà al consistori un certificat del contracte que havia signat tres anys enrere, "*para aprontar dos Asemilas que correspondieron á esta Ciudad para formar una Brigada que debía ir á la Plaza de Tarragona, para conducir víveres á estas Fortalezas*". L'ajuntament li comunicà en aquell moment que no havia trobat tal document, "*sin duda por haberse traspapelado con las varias vezes que se han tenido que enfardar y esconder los Papeles con los trastornos de la presente Guerra*"¹¹⁰. Una nova amenaça es va deixar sentir l'abril del mateix any, quan circularen notícies que els francesos havien arribat fins a Bar i Toloriu. En aquest cas, davant de la decisió del governador militar de retirar i concentrar la tropa a les fortaleses, el

¹¹⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1811-1813). Sessió del 20 de febrer de 1813.

consistori manà fer un pregó per alertar la població, “*peraque se vagia tothom prevenint en recullir sos efectes y trastos*”, mentre hom disposava el trasllat de tota la documentació municipal; poques hores després, el governador militar comunicà a les autoritats municipals la retirada de l’enemic a la Cerdanya¹¹¹. Això no obstant, malgrat la permanent amenaça, les innumerables penalitats sofertes i la situació d’aparent vulnerabilitat que mostrava la ciutat en tot moment, la Seu d’Urgell va veure reforçat el seu paper de bastió –al costat d’altres places fortes del Principat com Cardona i Berga– per contenir l’expansió francesa, la qual pogué ésser evitada sobretot gràcies a l’orografia trencada del territori que l’envoltava (cosa que facilitava l’acció guerrillera), el seu allunyament relatiu de l’abast real de les escomeses enemigues i, com no, l’estat deplorable dels camins (impracticables especialment durant els períodes plujosos i a l’hivern, cosa que impedia el trasllat ràpid dels exèrcits, sobretot si aquests anaven acompanyats d’artilleria)¹¹².

¹¹¹*Ibidem*, sessió del 13 d’abril de 1813.

¹¹²Les anotacions de l’oficial napoleònic M. C. Langlois –qui visità la Seu d’Urgell seguint la vall del Segre l’any 1809– al seu *Voyage pittoresque et militaire en l’Espagne* desaconsellaren el pas de l’exèrcit en considerar aquesta via massa perillosa.

7. EL REGNAT DE FERRAN VII (1814-1833)

7.1. La primera restauració de l'Antic Règim (1814-1833)

7.1.1. El retorn de Ferran VII i la mobilització de les forces reaccionàries

L'11 de desembre de 1813 Napoleó acordà amb Ferran VII la fi de la intervenció francesa a la península i la restauració del monarca espanyol. La tornada de Ferran VII no responia a cap gest magnànim, car l'emperador francès confiava trencar l'aliança hispano-britànica i, d'aquesta manera, poder utilitzar les tropes acantonades al sud dels Pirineus per tal de defensar millor la frontera francesa del nord, amenaçada pels exèrcits de la coalició internacional antinapoleònica (Gran Bretanya, Àustria, Prússia i Rússia). La negociació amb Ferran VII com a únic interlocutor, però, debilità les institucions liberals espanyoles al mateix temps que reforçava la posició dels sectors absolutistes, convençuts ara que Napoleó donava suport a llur opció¹¹². Com era previsible, la Regència de Madrid acollí amb indignació la notícia perquè aquest conveni s'havia gestat al marge d'ella i de les Corts. Les Corts, dominades pels diputats liberals, es reuniren expressament el 3 de febrer de 1814 per aprovar el manifest, redactat el dia anterior per la Regència, que exigia de Ferran VII el jurament de la Constitució com a condició prèvia per a l'exercici del poder reial. Això no obstant, en aquesta sessió s'evidencià de nou la topada entre els liberals i els absolutistes arran de la intervenció del diputat López Reina, qui defensà la restitució del poder absolut de Ferran VII. Des de l'òptica liberal, la reacció apareixia aleshores ordida en *"los conciliábulos de los realistas, presididos por muchos vocales de la actual asamblea, vocales que más adelante fueron conocidos con el nombre de diputados persas. En estas reuniones secretas, que se celebraban en la calle de Jacometrezo en casa del obispo de Urgel, habíase formado la tempestad que amenazaba á las nuevas leyes de Cádiz"*¹¹³.

¹¹² LA PARRA, Emilio: *Fernando VII. Un rey deseado y detestado*. Barcelona, Tusquets, 2020 (5a. edició), pp. 224-226.

¹¹³KOTSKA VAYO, Estanislao de: *Historia de la vida y reinado de Fernando VII en España, con documentos justificativos, órdenes reservadas y numerosas cartas del mismo monarca, Pío VII, Carlos IV, María Luisa,*

Les forces contrarevolucionàries, doncs, s'havien organitzat d'ençà de 1810 a través de conspiracions de catacumbes, amb la complicitat dels diputats «servils» i el suport dels antics grups privilegiats a mesura que creixia la resistència contra l'obra legislativa liberal (subordinació de la Corona a les Corts, abolició dels senyorius, supressió de la Inquisició, desamortitzacions, establiment de consistoris constitucionals, etc.). El previsible retorn del monarca fou el moment per iniciar contactes polítics entre els absolutistes de l'interior i els emissaris de la camarilla reial¹¹⁴. En compliment del tractat de Valençay, Ferran VII pogué tornar a Espanya quan encara les tropes franceses no havien evacuat del tot Catalunya (entre març i maig marxaren de Figueres, Barcelona i Girona). En sentit contrari, els diputats liberals esperaven que el rei confirmés la Constitució de 1812 i que el nou Regne esdevingués definitivament una monarquia constitucional, motiu pel qual apressaren Ferran VII perquè vingués el més aviat possible a Madrid i, així, legitimés el nou Estat que trencava completament amb la vella monarquia.

Tanmateix, el rei optà per entretenir la seva tornada a la capital i emprengué una volta per mesurar els suports amb què podia comptar. D'aquesta manera, el camí de retorn menà Ferran VII a passar per Figueres, el 24 de març de 1814, on li fou lliurat el plec de la Regència per Copons, capità general de Catalunya, en què se li comunicava que només seria reconegut com a rei després de jurar la Constitució. Ferran VII, però, no cercava cap transacció en un moment que es desencadenava la mobilització absolutista contra el règim liberal vigent. L'acció reaccionària, que ja havia tingut el seu precedent a les eleccions a Corts de 1813, aflorà a principis de 1814, com ja hem vist, en els enfrontaments entre diputats i, poc després, en l'anomenat «Manifest dels Perses», un dels textos polítics més carrinclons de la història d'Espanya¹¹⁵. Aquest document,

Napoleón, Luis XVIII, el Infante Don Carlos y otros personajes. Madrid, Imprenta de Repullés, 1842. Tom I, p. 333.

¹¹⁴ En realitat, Ferran VII ja havia començat a actuar contra l'obra legislativa liberal abans del seu retorn a Espanya, tal com ha posat de relleu Emilio La Parra. LA PARRA, Emilio: *Fernando VII*, ob. cit., p. 223.

¹¹⁵ FONTANA, Josep Fontana: *La época del liberalismo.* Vol. 6 d'«Historia de España», dirigida per Josep Fontana i Ramón Villares. Crítica/Marcial Pons, 2007, p. 77. El títol complet del document és *Representación y manifiesto que algunos diputados a las Cortes Ordinarias firmaron en los mayores apuros de su opresión en Madrid, para que la Magestad del Señor D. Fernando VII a la entrada en España de*

lliurat a Ferran VII pel diputat Bernardo Mozo de Rosales a València el 16 d'abril, subratllava l'actitud de 69 diputats contraris a la Constitució gaditana que, partidaris d'una tornada a la "vida tradicional", n'esperaven la difusió per tal que fos «*conocido por todos por medio de la prensa*». Aquí, a València, és on confluí la sedició militar amb la trama civil del cop d'estat absolutista. El 17 d'abril, el capità general de València i Múrcia, el navarrès Francisco Javier de Elío, féu jurar als oficials, en presència del rei, que el mantindrien en la plenitud de les seves prerrogatives, al marge de l'autoritat de la Regència. El suport a l'orientació absolutista s'amplià poc després amb l'adhesió del recent nomenat capità general de Castella la Nova, Francisco Ramón de Eguía y López de Letona, ferm defensor de la Inquisició, que havia estat secretari de Guerra amb la Junta Central.

Conscient del suport que gaudia de l'estament militar, el 4 de maig Ferran VII signà el «Manifest de València», tot un cop d'Estat, pel qual el monarca feia seu el contingut del dels «Perses», dissolia les Corts, derogava la Constitució de 1812 i tota l'obra legislativa liberal –*“como si no hubiesen pasado jamás tales actos y se quitasen de en medio del tiempo”*–, limitava la llibertat d'impremta, s'erigia com un fre a les doctrines revolucionàries i instaurava de nou l'absolutisme, una reacció que, d'altra banda, esdevingué similar a la projectada per la resta de les monarquies europees després de la caiguda de l'imperi napoleònic. El dia 9, una diputació enviada per les Corts per complimentar al rei, presidida pel bisbe d'Urgell Francisco de la Dueña, entrà en contacte amb la comitiva reial a El Pedernoso (Conca), a mig camí entre València i Madrid. Tot i que el prelat era ben conegut pel seu fervor absolutista, el rei es negà a rebre'l, un menyspreu que demostrava la poca consideració que li mereixien els representants de la sobirania nacional. El dia 11 es féu públic el decret del dia 4 mentre el rei, escortat per l'exèrcit britànic de Wittingham, entrava a Madrid dos dies després. Ferran VII no realitzà el menor intent d'atreure's els liberals (ho féu tardanament, al final del seu regnat) i oblidà completament que molts d'ells havien combatut per la seva

vuelta de su cautividad, se penetrase del estado de la nación, del deseo de sus provincias, y del remedio que creían oportuno; todo fue presentado á S.M. en Valencia por uno de dichos diputados, y se imprime en cumplimiento de real orden.

causa mentre es portava a terme la repressió amb l'empresonament de destacats liberals (Muñoz Torrero, Calatrava, Canga-Argüelles, Agar).

A diferència del cas francès, que contemplà la Carta Atorgada per Lluís XVIII, la Restauració ferrandina no tingué un caràcter transaccional entre el govern constitucional i el monarca retornat de l'exili. Impulsat per un afany de reforçar el poder reial, Ferran VII no tan sols negà qualsevol possibilitat d'acostament a les posicions liberals, per molt conservadores que fossin, sinó que bloquejà àdhuc la línia reformista encetada pels seus predecessors al segle XVIII. Sustentada per una maquinària repressiva que comptà amb el suport de la Inquisició, del sistema judicial i d'una part de la jerarquia militar, aquesta actitud, doncs, acabaria conferint a la monarquia ferrandina un aspecte nou, "una modernización del discurso y de la pràctica política de la monarquía en un sentido realista, con lo que la monarquía distaba de parecerse a la anterior de 1808, y aunque no se formulara una propuesta alternativa entre la monarquía constitucional y la absoluta, se produjo una transformación de esta última basada en el incremento del poder político del rey"¹¹⁶. La via repressiva anà acompanyada del restabliment de la influència del desaparegut Consejo de Castilla, així com del Tribunal de la Inquisició, els mayorazgos i els privilegis nobiliaris, alhora que es produïa la devolució dels béns eclesiàstics desamortitzats per les Corts i per Josep I. D'aquesta manera s'aprofundí en la divisió política i s'inicià un conflicte que anunciava els esdeveniments posteriors, segellats per esclats violents i resultat alhora d'una primerenca –i poc madura– implantació del liberalisme, que tingué la dissort de néixer en una conjuntura bèl·lica.

Deixant de banda el fet de si la «restauració» ferrandina de 1814 significà o no un cop d'estat, segons el parer defensat per uns i altres historiadors (ja que hi trobem el primer acte d'intromissió dels militars en la política), el cert és que aquest esdeveniment ha plantejat una discussió terminològica sobre la seva naturalesa o significació. Emilio La Parra ha centrat adequadament el debat en distingir entre la legalitat i la pràctica política: per un costat, els tractats signats a Baiona el maig de 1808, pels quals els

¹¹⁶ ROCA VERNET, Jordi: "La Restauración de Fernando VII: la transformación represiva y autoritaria de la monarquía. Barcelona, de Manuel Casamada a Luis Lacy". *Rubrica Contemporanea*, vol. 4, núm. 8 (2015), pp. 5-28. La citació és de la pàgina 6.

Borbons espanyols cediren llurs drets a l'emperador francès, indicaven clarament que Ferran VII havia deixat de ser rei, una legalitat reconeguda només per una petita part de la població espanyola, els anomenats "afrancesats"; d'altre, la gran majoria de la societat negà tot valor a allò acordat a Baiona i se sumà a l'aixecament antifrancès, tot reconeixent la legitimitat del rei absent. De fet, el seu retorn fou contemplat com el restabliment d'una "normalitat" que resultà alterada per la intromissió de Napoleó en els afers espanyols¹¹⁷. Aquesta situació, a més, es va veure afavorida per la notícia de l'abdicació de l'emperador francès.

7.1.2. La Seu d'Urgell, entre l'esperança i la difícil subsistència

A Catalunya, la zona peninsular més castigada per la guerra i que més patí l'ocupació francesa, la realitat de la restauració absolutista només es pot entendre en el context de les conseqüències derivades del conflicte i de la irrupció del nou ideari polític durant el breu període constitucional. L'abrogació de la legislació gaditana fou saludada per un poderós grup absolutista encapçalat, com ja hem vist, per la Instrucció pastoral de quatre bisbes catalans que el 1812 havien condemnat la llibertat d'impremta i reclamat el restabliment de la Inquisició. Mentrestant, aliena del tot a les intrigues reialistes, la Seu d'Urgell celebrà el retorn de Ferran VII el mes d'abril amb un solemne Te-Deum a la catedral, lluminàries als balcons i sortida dels gegants pels carrers, d'acord amb allò disposat per la pròpia Regència amb motiu de la finalització de la guerra i perquè s'havia reinstaurat la monarquia a França en la persona de Lluís XVIII. Per la seva part, el Capítol catedralici també decidí sumar-se a la recuperació de la normalitat en anunciar públicament l'obertura al culte de les relíquies dels sants patrons, que tornaven a comptar amb la plata, el vestuari i l'ornamentació preciosa que, a causa de la guerra, s'havien retirat de la catedral. En aquest cas, el trasllat de les santes relíquies a la catedral donà lloc també, els dies 19 i 20 de juny de 1814, a una celebració de similar magnificència i solemnitat (processons, repicades de campanes, Te-Deum, sortida de

¹¹⁷LA PARRA LÓPEZ, Emilio: "La restauración de Fernando VII en 1814". *Historia Constitucional*, núm. 15, 2014, pp. 205-222.

gegants i música pels carrers), concretada en l'acció de gràcies per la intercessió patronal que havia protegit la ciutat i la comarca de la invasió francesa.

Les celebracions locals, però, no amagaven les conseqüències del malson viscut per la població, empobrida i defallida pel continu esforç de sis anys de guerra. Encara el 1818 eren força visibles els efectes del conflicte, moment en què la corporació municipal de la Seu d'Urgell comunicà a l'autoritat corregimental la presència habitual a la ciutat, com a resultat de l'extensió de la misèria, de dones i nens procedents d'altres indrets de la comarca, *"de donde suelen venir â esta (...) â pordiosar, regresando luego â sus respectivos hogares"*, així com el pas de nombroses famílies *"q^e andan mendigando, son forasteras, y casi todas oriundas de los Corregimientos de Lérida y Cervera"*¹¹⁸. Aquesta situació tan lamentable no anà acompanyada d'una reducció significativa de la pressió fiscal. Tot el contrari: el març de 1814, la Diputació exigí a la ciutat el cobrament d'uns 69.753 rals de contribució (33.537 rals pel producte territorial, 29.510 respecte a l'industrial i 6.706 pel que fa al comercial)¹¹⁹; el mes següent, es tornà a reproduir la confrontació entre el govern municipal i l'autoritat militar, la qual exigia ara l'equivalent a un mes de capitació. Per tal d'estalviar-se *"sensibles consecuencias"*, l'ajuntament acordà lliurar de moment uns 124 duros i 2 rals al governador militar mentre denunciava aquest fet a l'autoritat provincial. Finalment, el cap polític donà la raó al consistori afirmant que estava exempt de pagar les capitacions de gener, febrer, març i abril d'aquell any, així com de subministrar més queviures a la guarnició¹²⁰.

La situació de pau estigué lluny, doncs, d'apaivagar les relacions conflictives entre les autoritats municipals i el poder militar. La tensió s'aguditzà novament amb motiu de la imminent arribada, el juny de 1814, del regiment d'infanteria de Mataró, que venia a sumar-se amb el de Ferran VII ja instal·lat a la ciutat. De cop i volta, la població es va haver d'enfrontar a una situació crítica provocada per una gran

¹¹⁸ACCE 110. CU 549. Corregiment de Puigcerdà. Correspondència del partit de la Seu d'Urgell (1818-1820). Comunicació del 6 de febrer de 1818.

¹¹⁹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1814. Sessió del 5 d'abril de 1814.

¹²⁰*Ibidem*, sessions del 30 d'abril i 2 de maig de 1814.

concentració de tropes –més de 2.500 militars, gairebé tants com habitants tenia aleshores la ciutat– en un espai reduït, amb els inevitables problemes que se’n derivaven, com els allotjaments i la mateixa coexistència entre els veïns. El govern municipal féu mans i mànigues per trobar espais i habitatges per als nouvinguts, *“respeto de juzgarse implosible alojarlos por las Casas particulares en atención â estar ya muchas ocupadas con Sargentos, Cabos, y Soldados casados de Fernando VII y del Cuerpo de Artillería, no quedando sino las más pequeñas é infelices en q^e apenas caben los Dueños y sus familias”*; a corre-cuita, hom disposà que una part de la tropa ocupés la planta baixa i el primer pis del col·legi dels Jesuïtes (el segon i tercer pis funcionaven com a dependències de l’hospital militar), mentre que la resta dels soldats havia d’anar destinada a la planta baixa de la casa consistorial o, senzillament, a dormir sota els porxos i els pallers de les eres¹²¹.

Les autoritats consistorials confiaven en la naturalesa provisional de tal mesura, limitada als tres dies reglamentaris que fixava la llei, però una ordre del capità general, el baró d’Eroles, féu saber que els allotjaments havien de continuar fins que s’oficialitzés la pau amb França. En aquestes circumstàncies no trigà massa temps a produir-se el malestar i les queixes dels veïns: a principis de juliol, el director de l’hospital militar, el frare agustí Isidre Alsina, reclamà la immediata sortida dels soldats que ocupaven la planta baixa del col·legi dels Jesuïtes¹²²; poc després, l’ajuntament assistí impotent a la irritació ciutadana *“sobre los perjuicios, trastornos y molestias q^e experimentan (los Vecinos) de continuar los Sargentos, Cavos, y Soldados en guisar los ranxos en las casas particulares, siendo assí que podrían ya hacerlo en las cocinas de los Cuarteles”*, alhora que hom patia la contínua depredació dels soldats *“por las Huertas y Campos del término, llevándose las frutas, hortalissas, legumbres y demás q^e encuentran en ellos”*¹²³.

¹²¹*Ibidem*, sessió del 21 de juny de 1814.

¹²²*Ibidem*, sessió del 6 de juliol de 1814.

¹²³*Ibidem*, sessió del 9 de juliol de 1814.

Com es pot veure, facilitar l'allotjament als soldats que es trobaven de pas esdevingué el menor dels problemes. La corporació municipal també hagué d'implicar-se en la logística del proveïment d'aliments per a les tropes. L'octubre de 1814, el batlle de la Seu d'Urgell, l'advocat Francesc Carreu, reconegué apesarat davant de l'alcalde major de Puigcerdà la impossibilitat d'assegurar el subministrament de pa, que s'havia fixat el 2 de juny anterior arran d'un repartiment general sobre les poblacions de la Subdelegació urgel·litana. Amb la finalitat d'evitar problemes majors, l'alcalde urgel·lità suplicà a l'autoritat corregimental que donés la pertinent ordre als pobles renitents de portar-hi immediatament el blat assenyalat i, en cas de no haver-n'hi prou, incloure-hi també les poblacions de la conca ceretana ("*desde Bellver abajo*")¹²⁴.

Arreu, afectant tots els estrats socials, la generalització de la misèria és colpidora. Fins i tot, la manca de recursos posà en perill la mateixa existència de l'hospital. El 1817, el govern consistorial palesà les grans dificultats que li representava el fet d'assumir tot ell l'administració de l'Hospital dels pobres, ja que el Capítol catedralici i la comunitat de preveres beneficiats se n'havien desdit des de les darreries de 1814 (fins aleshores, la seva Junta administrativa estigué integrada per sis membres: dos del consistori, dos del capítol i uns altres dos preveres); en aquest moment, l'ajuntament pretengué recompondre la dita Junta de nou amb sis vocals (els rectors de les parròquies de Sant Ot i de Sant Miquel, dos regidors i dos veïns escollits "*de los de mayor providad y mayor concepto de la Ciudad*"), però la proposta topà de moment amb la resistència dels dos sacerdots, que rebutjaren entrar-hi a formar-ne part¹²⁵.

La guerra també havia deixat en una situació força precària una clerecia que maldava per recuperar unes vies d'ingressos ara desballestades. A principis de 1815, la comunitat de preveres beneficiats de Nostra Senyora de la Pietat s'adreçà al bisbe

¹²⁴ACCE 110. CU 547. Correspondència del partit de la Seu d'Urgell (1803-1815). Ofici de l'11 d'octubre de 1814.

¹²⁵El canonge curat Julián Ramos, que era ecònom de la parròquia de Sant Miquel, s'excusà tot al·legant que tenia unes 1.500 ànimes de comunió per atendre. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1816-1820). Sessions del 2 i del 12 de maig de 1817.

Francisco Antonio de la Dueña y Cisneros, gairebé com un prec, perquè aquest intercedís davant del Capítol catedralici –*“mayormente si se entiende que en el día el venerable Cabildo se halla en el pleno goze de todas sus rentas”*– de cara a l’obtenció de recursos econòmics que asseguressin la seva supervivència immediata. La guerra, amb l’ocupació francesa de part de les propietats eclesiàstiques (sobretot les de la Cerdanya) i les contribucions imposades a l’Església per finançar l’esforç bèl·lic dels «patriotes», havia distorsionat greument el funcionament dels mecanismes recaptatoris tradicionals i, posteriorment, havia accentuat la resistència al pagament dels delmes. D’aquesta manera, el Capítol s’havia vist forçat a cedir la meitat de les seves rendes i, enmig de les privacions, *“adoptó este el proyecto del ahorro, revaxando sus salarios á sus operarios, y entre ellos á los Comunitarios, revajandoles su escasa residencia, que era de noventa y cinco libras catalanas á la de sesenta libras”*¹²⁶. En aquest cas, els beneficiats al·ludits esperaven tornar a les 95 lliures de quatre anys enrere, però el bisbe els manifestà la seva impossibilitat de socórrer-los.

La notícia del decret del 4 de maig arribà a la ciutat, segons sembla, a través d’un paisà vingut de Lleida, cosa que provocà una reunió extraordinària del consistori al matí del dia 20. Davant d’aquesta tan *“grande novedad”*, s’entén el desconcert que s’estengué entre els membres de la corporació municipal, que s’apressaren a manifestar la fidelitat envers el monarca i, per tant, la impossibilitat *“q^e se forme ni levante ningún partido en oposición ni contradicción de lo que haya efectivam^{te} decretado ni adelante mande el Rey”*. L’exhortació a mantenir l’ordre en la ciutat es féu en un moment que, encara, el governador militar no tenia cap notícia de tal esdeveniment. Poques hores després, quan tothom coneixia l’abast de tal decret, el regiment Ferran VII, que servia com a guarnició, va recórrer amunt i avall la ciutat cercant per les cases exemplars de la Constitució gaditana, alhora que es féu públic un ban amenaçador *“ordenando q^e qualesquiera q^e tenga los presente á su Coronel el Governador antes de las ocho horas de esta tarde, y juntam^{te} todos los Vecinos hagan iluminaciones en sus Casas, haciéndoles de lo contrario responsables al Rey i a la Nación, con el fin y obgeto de*

¹²⁶ADU. Reials ordres i altres informes (1810-1824). Núm. 382. Comunicació de la Comunitat de beneficiats de la Pietat dirigida al bisbe d’Urgell (6 de març de 1815).

encender una Oguera en la Plaza de Palacio delante la Casa habitación de dho su Coronel q^e es la del Arcediano de Andorra y quemarlos en ella". Per la seva part, un ajuntament temorenc es desféu de l'únic exemplar que tenia mentre se sumà a les lluminàries en posar atxes als balcons de la casa consistorial¹²⁷.

Els anys que van del final de la Guerra del Francès fins a principis de la dècada de 1830 configuren un panorama fosc, ple de pressions i de por davant d'un règim periclitat que tan sols es mantenia pel terror i la repressió. En aquest sentit, els alcaldes de la ciutat es mostraren com uns simples conductors de les voluntats de les autoritats governamentals i hagueren d'enfrontar-se a tot tipus d'entrebancs per imposar una veritable estructura vertebradora de la societat. Ni tan sols pogueren enfrontar-se a les bandositats que corrien per la zona pirinenca, unes partides de lladres que vivien sobre el terreny esperonats per la misèria i la crisi agrícola. El deficient estat de les comunicacions –els vells camins eren llargs, perillosos i plens de dificultat– augmentà encara més la sensació d'aïllament de la ciutat. El juliol de 1814 la situació havia arribat a un moment tan tens que les autoritats municipals temeren una reacció dels veïns, que culpaven l'ajuntament de cedir massa davant els requeriments de l'Intendent del Principat, una protesta que uní l'estament popular amb la gent "*de la mayor esfera é instrucción de la Ciudad*" per reclamar el restabliment dels impostos anteriors a la guerra i la fi dels repartiments d'«etapa» per a la tropa¹²⁸.

7.1.3. El rellevament episcopal: l'arribada del nou bisbe Bernardo Francés

La preocupació per la substitució del bisbe Francisco Antonio de la Dueña – transferit a Segorbe¹²⁹– s'afegí momentàniament als problemes ja descrits. Pel que

¹²⁷ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1814. Sessió del 20 de maig de 1814.

¹²⁸*Ibidem*, sessió del 12 de juliol de 1814.

¹²⁹El bisbe Francisco Antonio de la Dueña formà part d'aquell grup de prelats, com l'arquebisbe de Tarragona Romualdo Antonio Mon y Velarde, que s'havien caracteritzat per la defensa enardida de l'absolutisme i que, per aquest motiu, foren recompensats amb l'obtenció de diòcesis més riques. En aquest cas, la diòcesi de Segorbe li assegurava uns 27.000 rals de renda anual, gairebé el doble del que percebia a la mitra d'Urgell (15.000 rals). BARRIO GOZALO, Maximiliano: "Las relaciones hispano-romanas al final del Antiguo Régimen. El nombramiento de obispos (1808-1834)", a SEPÚLVEDA MUÑOZ, Isidro i

sembla, l'estada d'aquest bisbe castellà no havia deixat un grat record a la diòcesi urgel·litana a causa, sobretot, del seu desconeixement de la llengua catalana (tot i ser-hi uns divuit anys) i de la seva darrera gestió sobre la provisió dels curats vacants. Pendants de la marxa del prelat, les autoritats municipals plantejaren el seu rellevament com una qüestió de cabdal importància, fins i tot per a la mateixa seguretat de la Religió i el Tron, ja que les prèdiques i sermons havien de contribuir a *“esterminal la relajación de costumbres y las máximas republicanas”*. En una exposició adreçada al rei, el govern municipal mostrà el seu rebuig a les noves preferències del bisbe de la Dueña, com ara la referida al canonge Fernando Ballesteros, doctoral de l'església col·legiata de Castellar (bisbat de Jaén), proposat per a la canongia curada de l'església d'Urgell, però també ignorant com ell de la llengua catalana, *“sin la qual no puede catequizar, predicar, ni oír las confesiones de sus feligreses”*. Uns retrets que arriben a sorprendre per la seva duresa en palesar que el citat bisbe, per exemple, *“no ignora que Dⁿ Jph. Gómez, natural de Galicia, canónigo curado que fué de esta Sta Igl^a, después de más de veinte y cinco años de permanencia en Cataluña, no pudo aprender sino una mezcla confusa de las lenguas castellana y catalana, que más excitava la risa que la devoción de los oyentes”*, o bé que *“Dⁿ Fran^{co} de la Encina, á quien confirió esta canongia curada después de pocos años de haber sido su Provisor, no pudo cumplir por si mismo las referidas obligaciones, por la absoluta ignorancia de la llengua catalana”*¹³⁰.

En substitució d'Antonio de la Dueña vingué, el 1816, el madrileny Bernardo Francés Caballero, també de fèrries idees absolutistes i amic personal del monarca, ja que formava part del seu cercle cortesà de confiança o *«camarilla»*. La seva fidelitat explica el motiu d'haver estat elevat per Ferran VII a la mitra d'Urgell, com va passar alhora amb d'altres clergues que foren promocionats (entre ells, per exemple, el frare

BULDAÍN JACA, Blanca: *La Iglesia española en la crisis del Antiguo Régimen*. Madrid, UNED Ediciones, 2015, pp. 93-120. El prelat d'Urgell també es va veure agraiat amb la creu de Carles III per part de Ferran VII, com l'arquebisbe de Tarragona i els bisbes d'Oriola, Pamplona, Ceuta, Màlaga i Solsona. RAMÍREZ DE VILLA-URRUTIA, Wenceslao (marquès de Villa-Urrutia): *Fernando VII. Rey constitucional. Historia diplomática de España de 1820 a 1823*. Madrid, Francisco Beltrán Librería Española y Extranjera, 1922, p. 308.

¹³⁰Exposició del govern municipal de la Seu d'Urgell adreçada al rei Ferran VII (10 de juny de 1816), una còpia de la qual es conserva al llibre d'acords municipals dels anys 1816-1820.

franciscà Raimon Strauch i Vidal, nomenat bisbe de Vic aquest mateix any)¹³¹, amb la particularitat afegida d'assumir la condició de cap d'Estat o copríncep d'Andorra. El nou bisbe representà, en certa mesura, la cara contrària del seu antecessor perquè desplegà una intensa tasca pastoral que li permeté visitar dues vegades la diòcesi abans d'acceptar, el 1824, la seu arquebisbal de Saragossa; el canvi d'actitud també es reflectí en l'extrema austeritat que envoltava la seva vida (fins al punt d'ésser considerat «el bisbe més pobre d'Espanya») i en la ràpida adopció de la llengua catalana per arribar als indrets més amagats o recòndits del bisbat¹³².

La durada de la guerra americana forçava el règim absolutista a augmentar les seves exigències. Després de tres anys sense reclutaments, d'ençà de 1817 s'imposaren llesves anuals de 17.500 homes entre les classes populars, una decisió que arribà a col·lidir amb els interessos episcopals. N'és una prova la reacció del bisbe en defensa dels estudiants seminaristes, que es trobaven amenaçats també per l'allistament general. En la seva queixa, el prelat d'Urgell manifestava la urgent necessitat, després dels anys de guerra, de formar adequadament els joves levites per combatre "*los estragos q^e la impiedad, y el veneno pastífero de máximas antipolíticas, y antirreligiosas han hecho en todo el Reino*"; alhora s'evidenciava un profund disgust en la mesura que la ingerència reial semblava atemptar contra els privilegis de l'estament eclesiàstic, ja que, segons el seu parer, "*no habiendo sido menos los esfuerzos, los sufrimientos, los sacrificios q^e han hecho en defensa de tan justa causa la Ig^a y los individuos q^e la pertenecían, era también acreedora esta clase a ser mirada con toda consideración, q^e exigen tamaños servicios*"¹³³. La situació no parava d'empitjorar en la mesura que el

¹³¹FELIU I MONTFORT, Gaspar, *La clerecia catalana durant el Trienni Liberal*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1972, p. 30.

¹³²*El Católico*. Madrid, 14 de juliol de 1844, ps. 7-8.

¹³³ADU. Reials ordres i altres informes (1810-1814). Núm. 382. Exposició del bisbe d'Urgell al rei sobre la Instrucció addicional al Reglament de llesves (17 de febrer de 1818).

règim absolutista veia fracassats els intents per refer una artrítica Hisenda estatal que, d'ençà de la fi de la Guerra del Francès, es trobava clarament en fallida¹³⁴.

7.2. El Trienni Constitucional (1820-1823)

7.2.1. L'absolutisme enfront de les temptatives liberals insurreccionals

L'increment de la pressió fiscal en un context força depressiu –fallida de la Hisenda estatal, pèrdua del mercat colonial, entrada de productes estrangers (especialment anglesos) i caiguda del preu del blat d'ençà de 1817– dissipà del tot les esperances dipositades en el rei; a més, en aquests anys es féu força palès el fracàs de la política ferrandina a l'hora d'encarar la recuperació econòmica d'un país devastat per la guerra, ja que el règim absolutista, fonamentat en el restabliment dels antics privilegis estamentals, era incapaç de refer les finances¹³⁵. Tot aquest malestar activà l'opció liberal de la burgesia i donà lloc a l'aparició de conspiracions, protagonitzades generalment per militars d'alta graduació que anaren creant progressivament aliances amb el liberalisme civil més compromès, d'arrel urbana, al marge del suport de les classes populars¹³⁶.

¹³⁴Josep Fontana parla de “frustrada contrareforma” la voluntat de posar en pràctica el Reial Decret de 31 d'agost de 1815 i la Instrucció General de Rendes Reials de 1816 perquè, tot plegat, es tractava d'un retorn al segle XVIII. FONTANA I LÁZARO, Josep: *Hacienda y Estado en la crisis del antiguo régimen español: 1823-1833*. Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 2001, p. 49. Jean-Philippe Luis posa èmfasi en la manca de consens que es donà en el bàndol ferrandí, on s'evidenciaren ben aviat les contradiccions de les concepcions econòmiques per fer front a la catastròfica situació pressupostària de l'Estat i poder augmentar els recursos de la Corona, amb l'agregant afegit de la pèrdua de la major part de les colònies americanes. Totes les solucions proposades per reformar l'Antic Règim, a partir de Martín de Garay, toparen amb l'oposició insalvable dels grups socials privilegiats. LUIS, Jean-Philippe: “La realidad es tozuda. Las contradicciones del absolutismo restaurado frente a la cuestión de la Hacienda”, a RÚJULA, Pedro i SOLANS, Javier Ramón (eds.), *El desafío*, ob. cit. pp. 51-65.

¹³⁵FONTANA, Josep: *La quiebra de la monarquía absoluta (1814-1820). La crisis del Antiguo Régimen en España*. Barcelona, Crítica, 2002 (edició revisada per l'autor).

¹³⁶Vid. CASTELLS, Irene: *La utopía insurreccional del liberalismo. Torrijos y las conspiraciones liberales de la década ominosa*. Barcelona, Crítica, 1989; de la mateixa autora, “La resistencia liberal contra el absolutismo fernandino (1814-1833)”. *Ayer*, núm. 41, 2001, pp. 43-62. Un enfocament diferent, i alhora suggestiu, se centra en la participació activa de les dones en les trames revolucionàries de l'interior. FUENTES, Juan Francisco i GARÍ, Pilar: *Amazonas de la libertad. Mujeres liberales contra Fernando VII*.

El primer pronunciament amb suficient força per posar en perill la monarquia absoluta fou l'aixecament del general Juan Díaz Porlier a la Corunya el 1815. Dos anys després, va ésser descoberta a Barcelona la conspiració del general Luis Lacy, el qual fou afusellat malgrat la petició d'indult presentada per un gran nombre de representants del comerç, la indústria i les professions liberals. Resultava obvi que l'oposició creixent al règim absolutista –organitzada al voltant de societats secretes on confluien classes benestants i mitjanes– no era tan sols una qüestió militar. L'1 de gener de 1820, Rafael de Riego proclamà la Constitució de 1812 a Las Cabezas de San Juan i Arcos de la Frontera. Inicialment, el pronunciament de Riego fou un fracàs (no li va ésser possible entrar a Cadis), però tingué la virtut d'esperonar tots aquells que estaven conspirant en altres indrets de la monarquia. Des del dia 21 de febrer, el ressò del pronunciament de Riego havia originat un seguit de revoltes urbanes que acabaren proclamant la Constitució i provocant l'aparició de juntes: el febrer, Galícia fou controlada pels liberals després de l'èxit de la insurrecció a la Corunya; el 5 de març s'aixecà la guarnició de Saragossa; el 10, la de Barcelona; l'11, la de Pamplona¹³⁷. El paper protagonista fou assumit per l'exèrcit, davant de la indiferència de la majoria de la població, ja que el suport civil de la revolució es trobava en determinats nuclis de les classes benestants. L'èxit de Riego esperonà altres aixecaments revolucionaris a la Mediterrània occidental. El juliol de 1820, a Nàpols una revolta militar obtingué de Ferran de Borbó la promesa d'un règim constitucional; posteriorment, els carbonaris del Piemont, aliats amb el

Madrid, Marcial Pons, 2014. Segons aquests autors, el primer liberalisme femení sorgí de l'herència il·lustrada femenina, dins els estrats socials benestants, el qual assolí una major dimensió a partir del procés de politització que encetà la Guerra del Francès. Els militars, sens dubte, tingueren un paper determinant en l'acció revolucionària. Precisament hom destaca la mutació experimentada per l'exèrcit durant la Guerra del Francès, que havia decantat una bona part de la jerarquia militar vers posicions liberals: “La guerra había depositado en manos de los militares amplias parcelas de poder que, sumadas a la apertura que la oficialidad había vivido por las propias necesidades del conflicto, hizo de los militares un colectivo muy activo y orientado hacia el liberalismo”. RÚJULA, Pedro i CHUST, Manuel: *El Trienio Liberal. Revolución e independencia (1820-1823)*. Madrid, Los Libros de la Catarata, 2020, p. 24.

¹³⁷GIL NOVALES, Alberto: *Rafael del Riego. La revolución de 1820, día a día*. Madrid, Tecnos, 1976; CARANTOÑA ÁLVAREZ, Francisco: “El difícil camino hacia la monarquía constitucional: 1820, del pronunciamento a la revolución”, a CANTOS CASENAVE, Marieta i RAMOS SANTANA, Alberto (eds), *Conspiraciones y pronunciamientos. El rescate de la libertad (1814-1820)*. Cádiz, Editorial UCA, 2019, pp. 113-147.

príncep Carles Albert de Savoia, obligaren Víctor Manuel I a abdicar en favor del seu germà, Carles Fèlix. Els esdeveniments d'Espanya també influïren en l'aixecament militar de signe constitucionalista de 1822 a Portugal. Més enllà de l'Atlàntic, a l'Amèrica colonial espanyola, els liberals locals combinaren l'anhel d'un govern constitucional amb reivindicacions pròpies d'autonomia i autodeterminació. L'abast mundial de tal successió d'aconteixements –que provocà intensos debats no tan sols entre liberals i absolutistes, sinó també entre els mateixos liberals– fa pensar en una veritable <<globalització>> del liberalisme¹³⁸.

7.2.2. La cristal·lització del bloc liberal a la Seu d'Urgell

A la Seu d'Urgell, el desprestigi de la monarquia ferrandina per les causes ja al·ludides i el gran endeutament del municipi, al costat de la degradació de les condicions de vida de la gent, expliquen la reacció d'un sector nombrós de la població, que albirà en la nova instauració de la Constitució el començament d'una època que posés fi als desastres i la decadència. Com semblava passar a tot arreu, “les esperances messiàniques que el 1814 s'havien dipositat en la restauració de Ferran VII ara es dipositaren en la Constitució del 1812”¹³⁹. Quan la situació ja estava clarament decidida en favor dels insurgents, el 13 de març un grup de veïns, esperonats per la multitud, anà a trobar a casa seva el regidor degà, Gervasi Fonoll i Magés, i l'instaren a publicar el text gaudit. Gervasi Fonoll, liberal de pro amb un gran sentit de l'oportunitat, es comprometé davant d'aquella gentada a convocar tot seguit el govern municipal, resposta que, pel que sembla, asserenà momentàniament els ànims. La reunió del consistori no degué ésser del tot tranquil·la perquè, enmig de les incerteses i tensions, “*después de una detenida discusión y hecho cargo el Ayuntº de que se hallaba ya publicada dha Constitución en la Capital, y otras poblaciones de la Provincia y de qº de no acceder á la solicitud de la propuesta se podría fomentar un alboroto en la población de fatales*

¹³⁸ ROSENBLATT, Helena: *La historia olvidada del liberalismo. Desde la antigua Roma hasta el siglo XXI*. Barcelona, Crítica, 2020, p. 68.

¹³⁹BALCELLS; Albert (dir.), *Història de Catalunya*. Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2004, p. 596.

resultados". Finalment, les autoritats municipals accediren unànimement a aquella demanda, al mateix temps que invitaren el governador militar, les autoritats eclesiàstiques, els principals prohoms de la ciutat, els caps de les famílies més distingides i els representants dels gremis a una reunió, prevista per a l'endemà següent, "*p^a determinar el modo y quando se podría verificar dha Publicación*"¹⁴⁰.

Arribat aquest dia, el 14 de març, s'originà una altra llarga deliberació que no serví tampoc per eliminar els dubtes. A l'espera d'ordres superiors, hom resolgué dilatar encara la publicació de la Constitució, "*à menos de que se observase algun movim^{to} en el Pueblo*". Tant les autoritats com els representants eclesiàstics i membres de les classes benestants temien l'esclat d'un avalot popular que, en cas de produir-se, forçaria el govern municipal a la seva immediata publicació sense donar-ne cap avís o coneixement, "*y q^e se publicase saliendo de las Casas Consistoriales y leyendo en la plaza q^e está delante una porción de Cap^s de la Constitución, q^e se pasase después à la plaza de Palacio, y se continuase la lectura de otra porción de Cap^s, y finalm^{te} en la Plaza nueva se concluiere la lectura de la Constitución, con lo q^e tranquilizado el Pueblo se aguardaría para la formal publicación la orden de la Superioridad*"¹⁴¹. A l'endemà següent, 15 de març, la multitud tornà a sortir al carrer i forçà el consistori a proclamar de nou la Constitució; al mateix temps, la pressió ciutadana –dirigida per ciutadans rellevants com l'advocat Josep Maria de Llorens, que era subdelegat d'Intendència–exigí al govern municipal la formació d'una Junta "*p^a q^e gobierne, arregle, y reforme todas las cosas q^e considere*

¹⁴⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1816-1820). Sessió del 13 de març de 1820. Una situació similar es va viure a Puigcerdà, capital corregimental, en saber-se l'èxit del pronunciament liberal. En la sessió del 13 de març, "el consistori decidí que de moment no plegaven perquè no havien rebut cap ordre de la superioritat, amb l'excepció del diputat Martí Florensa, que dimití. No fou fins al dia 17 de març quan es publicà la Constitució a Puigcerdà, en rebre l'ofici del Reial Acord, i es convocaren els veïns per elegir electors i el nou consistori constitucional". ARNABAT MATA, Ramon: *Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni Liberal (1820-1823)*. Tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, 1999, vol. I, pp. 57-58.

¹⁴¹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1816-1820). Sessió del 14 de març de 1820. Val a dir que l'actitud dubitativa de la corporació municipal contrastà amb l'enardiment del secretari Josep Maria de Llorens, partidari de la publicació de la Constitució "*con la maior solemnidad con bayles, músicas, salvas de artill^o, repique de campanas, iluminaciones, ofreciéndose à ser el pim^o de jurarla, y p^o si el Ayunt^o se hallaba sin la Constitución le presentó y dexó encima la mesa un exemplar de ella*".

oportunas en el interin, y hasta q^e la Superioridad disponga lo q^e tenga p^r conveniente”, situació que havia de menar a la convocatòria de tots els caps de famílies de la ciutat “p^a q^e cada uno elija aquellos sugetos q^e tengan p^r más conveniente y de más confianza hasta el num^o de cinco individuos de q^e se ha de componer la mencionada Junta Nacional”. Respecte a aquest darrer punt, el govern municipal resolgué curar-se en salut i demanà assessorament a dos advocats, Ignasi Solans i Leopold Jordana, els quals determinaren considerar improcedent tal proposta perquè el nou règim liberal semblava trobar-se ja fermament assentat¹⁴².

A partir d'aquest moment se succeïren els actes i les demostracions d'adhesió pública al nou govern constitucional. El dia 16 de març, les autoritats municipals acordaren fer pública la Constitució gaditana amb gran solemnitat. L'acta municipal d'aquest dia ens informa que l'ajuntament sortí a primera hora de la tarda de la casa consistorial, *“llevando su Presidente ricam^{te} aderelado el libro de la Constitución, y acompañado de una lucida y armoniosa música y con una escolta de toda la tropa existente en esta Plaza”,* i, seguit per la gentada, es desplaçà a la plaça del Palau episcopal i el Carrer Major; després de fer aquest recorregut, la corporació municipal es dirigí a la casa consistorial, en el balcó de la qual fou llegida la proclamació de la Constitució, seguida de salves de la tropa i visques multitudinàries a la Religió, el Rei i la pròpia Constitució. L'acte final es reduí al seu jurament per part de les autoritats civils, religioses i militars, *“y executando todo con el maior orden y tranquilidad se retiraron todos los concurrentes repitiendo los Vivas”*¹⁴³.

Unes demostracions que, ineludiblement, havien d'anar acompanyades de l'eliminació física de tots els símbols i elements que recordessin l'absolutisme o el règim

¹⁴² *Ibidem*, sessió del 15 de març de 1820.

¹⁴³ *Ibidem*, sessió del 16 de març de 1820. Tal solemnitat es manà repetir pel cap polític provincial de Catalunya el mes següent. D'acord amb el capítol, el consistori escollí el diumenge 16 d'abril per a la prevista cerimònia del jurament de la Constitució, un acte que també s'acordà fer a l'església parroquial de Sant Miquel, *“y mandando que p^r la noche desde primer toque de oraciones hasta las diez hagan (los vecinos) iluminaciones cada uno según sus posibilidades en sus respectivas Casas, haciendo lo propio el Ayunt^o en los balcones de estas sus Casas Consistoriales é iluminando las Calles con las hogueras de Parrillas, vulgo graellas q^e p^a semejantes funciones tiene ya destinadas y prevenidas”* (*ibid.*, sessió del 14 d'abril de 1820).

feudal. Així, hom pensà substituir la inscripció «Plaza de la fidelidad», que es trobava a la façana del Palau episcopal, per una altra més avinent amb el nou temps (en aquest cas per la de «la libertad española»), o bé afegir l'adjectiu «constitucional» a la inscripció de «Plaça del Rei», fixada l'any 1814, que hi havia al Carrer Major. En aquest sentit, val a dir que el nou consistori constitucional encarregà una làpida de marbre blanc, *“ribeteada y con letras de oro”*, feta expressament a Barcelona, la qual, amb la inscripció «Plaza de la Constitución», es fixà a la façana de la casa consistorial el 7 de juliol (Sant Ot), coincidint amb la Festa Major de la ciutat¹⁴⁴. A més, hom pretengué sublimar aquest acte amb la làpida situada dalt d'un pedestal portàtil i guarnit amb domassos i cintes. L'acta municipal d'aquest dia reflecteix molt bé la magnificència que representà tal esdeveniment: a les cinc de la tarda, enmig d'una gran expectació, el govern municipal sortí de la casa consistorial amb la dita làpida *“y se ha paseado prosesionalm^{te} p^r las Principales Plazas y Calles de la Ciu^d presediendo los gigantones con su música tamboril, siguiendo la cuadrilla de Jóvenes solteros con la comparsa de músicos q^e acostumbran en semejante día de la fiesta maior de la Ciu^d y viniendo después los demás Ciudadanos y vecinos de los expresados estados y condiciones presididos de un estandarte constitu^t que ha llevado el Ciudadano D. Pedro Juan López y en medio de ellos la Capilla de músicos de la Sta Ig^{la} Cated^l siguiendo el Ayunt^o y en su centro la lápida llevada en andes p^r quatro jóvenes de los más lucidos de la Cuadrilla y sostenida en sus lados con cordones de seda p^r dos ind^s del Ayunt^o y cerrando la procesión los restantes de éste con su Presidente el Sr Alcalde Constit^l, bien que siguiéndole la tropa de la guarnición de la Plaza, la Escuadra de Mosos y la Ronda del Resguardo de rentas Nacionales, y tres ellas el numero(so) concurso de gentes que no han cabido en las Alas de delante la lápida”*¹⁴⁵.

La jerarquia eclesiàstica també fou requerida a mostrar públicament la seva adhesió al règim constitucional. D'aquesta manera, els prelats es van veure obligats a adreçar-se a llurs diocesans, a través de cartes pastorals, en defensa del nou ordre polític. Una situació per la qual, segons Gaspar Feliu, aquells quedaren retratats

¹⁴⁴Anteriorment la plaça de davant la casa consistorial era coneguda com la «Plaça de Sant Domènec».

¹⁴⁵ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1816-1820). Sessió del 7 de juliol de 1820.

políticament, “segons la major o menor rapidesa a respondre a l’ordre i el to més o menys favorable utilitzat en la resposta”. En aquest sentit, l’actuació del bisbe d’Urgell, Bernardo Francés, s’avingué a la resposta general de la jerarquia espanyola, és a dir, l’acceptació del nou règim amb l’únic argument que el rei havia jurat la constitució gaditana, al mateix temps que animava els fidels a perseverar en les lleis de l’Església i els bons costums¹⁴⁶. Nogensmenys, el gruix de la jerarquia eclesiàstica no trigaria massa temps a reaccionar contra el nou règim, en identificar la reforma de les institucions religioses com un atac a la pròpia religió i a l’Església, com ho demostraren les tres representacions del bisbe de València el novembre de 1820, a les quals s’afegiren, el gener de l’any següent, les del prelat d’Urgell, segons les quals només l’Església tenia competència per assenyalar la tendència reformadora en l’àmbit religiós¹⁴⁷.

De moment, la proclamació de la Constitució a la ciutat estigué lluny de tenir una freda receptivitat, situació que contrastà en aquell moment amb l’actitud de la majoria de les localitats catalanes. Conscients que una bona part de la població desconeixia el contingut de la Constitució i del nou règim, els liberals portaren a terme una intensa campanya de propaganda política i lluita ideològica per tal d’eixamplar la base social del procés revolucionari. Una revolució que, d’altra banda, tingué un gran ressò en el món europeu, sobretot a la Mediterrània occidental. Així, el juliol de 1820, l’exèrcit de Nàpols s’alçà i obtingué de Ferran de Borbó la promesa d’un règim constitucional; la insurrecció s’estengué a Palerm, on fou proclamat unilateralment el restabliment de la Constitució de 1812, cosa que no va ésser acceptada per Nàpols. Posteriorment, els carbonaris del Piemont, aliats amb el príncep Carles Albert de Savoia, obligaren Víctor Manuel I a abdicar en la persona del seu germà Carles Fèlix (març de 1821), el qual acabaria

¹⁴⁶FELIU I MONTFORT, Gaspar: *La clerecia catalana*, ob. cit., p. 42.

¹⁴⁷Poc després, el 1822, l’oposició clerical adquirí més entitat amb l’actitud de deu prelats —entre els quals hi havia els de Lleida, Urgell i Vic— que sol·licitaren la supervisió de delegats pontificis de cara a l’aplicació de les mesures reformadores en llurs respectives diòcesis. ARTOLA GALLEGU, Miguel: *La España de Fernando VII*. Madrid, S. L. U. Espasa Libros, 1999, p. 613.

acceptant un règim constitucional. Els esdeveniments espanyols també influïren, el 1822, en l'aixecament militar, de signe constitucionalista, a Portugal¹⁴⁸.

La primera baula de la consolidació institucional del règim constitucional radicà en l'elecció dels nous consistoris. En general, a Catalunya el personal polític municipal de nou encuny representà certa continuïtat respecte a l'anterior de l'època absolutista (una tercera part dels regidors constitucionals ho havien estat abans i els grups socials representats foren els mateixos), però també discontinuïtats destacades amb l'entrada d'hisendats, comerciants i fabricants (per contra, disminuï el percentatge de nobles i menestrals)¹⁴⁹. A la Seu d'Urgell, el govern municipal va recaure sobretot en persones de certa rellevància social i capacitat intel·lectual, el nucli dels lletrats. Tanmateix, les esperances dipositades en el nou règim s'esvaïren ben aviat, alhora que la hisenda municipal no aconseguia recuperar-se del marasme econòmic. Amb motiu de l'anunciat rellevament de la corporació municipal pel nou ajuntament constitucional, presidit pel comerciant Mateu Estany, els creditors de l'ajuntament confiaven recuperar el valor de llurs préstecs, però de nou es toparen amb la crua realitat d'un consistori "*exausto de caudales*"¹⁵⁰. Paral·lelament, els veïns havien deixat de pagar els impostos municipals i

¹⁴⁸Sobre la incidència de la revolució espanyola de 1820 a Itàlia, vegeu BUTRÓN PRIDA, Gonzalo: *Nuestra Sagrada Causa. El modelo gaditano en la revolución piemontesa de 1821*. Cádiz: Ayuntamiento de Cádiz, 2006; del mateix autor, "La inspiración española de la revolución piemontesa de 1821". *Historia Constitucional*, núm. 13, 2012, pp. 73-97. Respecte a Portugal, SÁNCHEZ-ARCILLA BERNAL, José: "La experiencia constitucional gaditana y la Constitución portuguesa de 1822". *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 24, 2002, pp. 105-146; VARELA SUANZES-CARPEGNA, Joaquín: "El constitucionalismo español y portugués en la primera mitad del siglo XIX. Un estudio comparado", a ÁLVAREZ CUARTERO, Izaskun y SÁNCHEZ GÓMEZ, Julio (eds.), *Visiones y revisiones de la Independencia americana. La Independencia de América, la Constitución de Cádiz y las Constituciones Iberoamericanas*. Salamanca, Publicaciones de la Universidad de Salamanca, 2007, pp. 13-51; RODRÍGUEZ LÓPEZ-BREA, Carlos M.: "El 'Viva la Pepa' traspasa fronteras: los retoños de la Constitución de Cádiz". *Revista de historiografía*, núm. 20 (1/2014), pp. 115-138;

¹⁴⁹ARNABAT, Ramon: "Revolució i contrarevolució durant el Trienni Liberal a Catalunya (1820-1823)". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XI, 2000. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 67-82.

¹⁵⁰Poca cosa podia fer el govern consistorial per atendre les contínues reclamacions dels creditors. En aquest moment, la hisenda municipal només comptava amb uns 4.165 rals procedents de la recaptació de propis i arbitris, dels quals uns 3.256 es destinaren "*para acallar los clamores de aquellos acreedores*

la contribució general, la qual cosa obligà el nou consistori a anunciar la vigència del sistema fiscal estatal i que “*se restablezcan y vuelvan á poner corrientes los arb^s de este Común, mandándose p^r pregon que todos los q^e antes de las pntes. ocurrencias devían pagar los derechos municipales de la Ciu^d á tenor de las tabbas de sus respectivos arrendamientos vuelvan a pagarlos á los respectivos arrend^s conforme se practicaba de antemano*”¹⁵¹. El canvi liberal s’anuncià, això sí, en el projecte de supressió conventual segons els termes de la Llei del 25 d’octubre de 1820, pel qual el convent de Sant Agustí era suprimit i, en canvi, es mantenia el de Sant Domènec, al qual era previst que s’afegissin els frares dominics de Manresa (a Catalunya, els 176 convents masculins existents restaren reduïts a 90)¹⁵².

Des d’un punt de vista ideològic, no podem pas dubtar del compromís sincer del grup liberal urgell·lità –on trobem ciutadans prominents com el metge Marià Sanvicens, l’advocat Ignasi Solans d’Areny i el notari Esteve Guarda i Ninou, a més de destacats comerciants– amb el nou règim constitucional. Hi trobem, a més, la creença que calia apuntalar-lo i que els sacrificis esmerçats trobarien la justa recompensa en l’obtenció d’un nou rang o estatus per a la ciutat, sobretot arran de la notícia sobre la nova creació de partits judicials, amb caps polítics subalterns i jutges de primera instància. Fins i tot hi havia l’aspiració, gens dissimulada, d’esdevenir capital corregimental en considerar la Seu d’Urgell com “*el punto céntrico y más proporcionado*” del corregiment de Puigcerdà.

Podem definir el perfil social d’aquests prohoms liberals urgell·litans a partir de la documentació consultada. D’entrada, tenim documentada la presència del grup liberal local amb motiu de les aportacions econòmiques personals per tal d’honorar la memòria de Lacy, cosa que en permet extreure certa caracterització sociològica. El

que considere el Ayunt^o más privilegi^s y preferentes”. ACAU. Fons del Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’actes municipals (1816-1820). Sessió del 23 de març de 1820.

¹⁵¹*Ibidem*, sessió del 4 d’abril de 1820.

¹⁵²A parer de Gaspar Feliu, la reforma del clergat regular obeïa al considerable nombre de cases, la quantia de les seves rendes i propietats, la mala repartició, la falta d’ocupació precisa dels frares o, àdhuc, la decadència intel·lectual i moral de les comunitats religioses. FELIU I MONTFORT, Gaspar: *La clerecia catalana*, ob. cit., pp. 90 i 95.

protoliberalisme urgellitè –no necessàriament antiferrandí en aquest moment– ja participava d’unes expectatives de canvi per redreçar la situació, més enllà de l’àmbit local, amb les seves implicacions transformadores per al projecte nacional espanyol. Unes expectatives que, pel que observem, es trobaven força esteses entre les classes benestants i mitjanes de la ciutat, sobretot propietaris, lletrats i comerciants¹⁵³.

1. El batlle constitucional, el comerciant Mateu Estany	100 rals
2. El capità Antoni Valls	50 “
3. El capità Gervasi Fonoll i Magés	20”
4. El capità Pelegrí de Castellarnau (de Castellciutat)	20”
5. El capità Josep Maria de Llorens	20”
6. El capità Francesc Veguer i Subils	20”
7. El tinent Josep Berga	40”
8. El subtinent Pelegrí Campmajor	8”
9. El regidor degà Ignasi Solans	20”

¹⁵³ L'ur presència ens convida a reflexionar sobre l'apertura política que representà aquest breu període, una època àdhuc d'aprenentatge, que tingué la virtut d'encetar, més enllà de l'espai institucional, un intens procés de politització vertical: "Las opciones eran numerosas. Había territorios nuevos como el de la milicia o las sociedades patrióticas; otros que se habían ampliado mucho, como el de la prensa; y algunos más, como la calle, el café o el púlpito, que simplemente estaban en proceso de transformación dada la intensidad con la que se estaban sucediendo los acontecimientos". RÚJULA, Pedro i CHUST, Manuel: *El Trienio Liberal*, ob. cit., p. 42.

10. L'hisendat Agustí de Tarragona	10''
11. El comerciant Antoni Eroles (d'Organyà)	20''
12. El comerciant Bonaventura Pallés	10''
13. El comerciant Esteve Fuster	8''
14. El metge del capítol catedralici Marià Sanvicens	4''
15. El "sochantre" del capítol Joan Virosta	8''
16. L'administrador de correus Josep Jubés	16''
17. El xocolater Pere Cassi	8''
18. El cordoner Pere Domenech	6''
19. L'apotecari Josep Bonaventura Jubés	10''
20. L'estudiant de Dret Marià Riu i d'Alberch	2''
21. L'estudiant de Cirurgia Dionís Llois	4''
22. El pagès Ignasi Serret i Tofol	8''
TOTAL RECAPTAT	412 rals

Font: *Diario constitucional de Barcelona*, núm. 45, 26 d'abril de 1820, p. 4.

7.2.3. Crisi social i contrarevolució

El malestar social, existent abans de la revolució de 1820, acabà esclatant durant l'època del Trienni Liberal a mesura que s'implantaven les reformes burgeses (desamortitzacions, desvinculacions, pujada del preu dels arrendaments, tributació en moneda en plena deflació), una via de desenvolupament capitalista que, seguint el model anglès, marginà àmplies capes de la població (des de petits propietaris pagesos i menestrals urbans fins al proletariat rural i urbà). De fet, l'increment dels actes de bandidatge –fenomen estès d'ençà de la Guerra del Francès– s'ha interpretat com una manifestació de les moltes dificultats econòmiques per què passava la pagesia, que també augmentà la seva resistència al pagament dels censos eclesiàstics¹⁵⁴, especialment quan la legislació liberal –a través del Reial Decret del 28 de maig de 1820–

¹⁵⁴El setembre de 1820, per exemple, el Capítol de Lleida palesà les grans dificultats que tenia per recaptar l'impost del Novè Reial a causa de la forta oposició dels pagesos. Aquesta situació esperonà el Capítol lleidatà a proposar un front comú amb els Capítols de Vic, d'Urgell, de Tortosa i de Tarragona a les Corts per tal de defensar amb més fermesa llurs drets feudals. SÁNCHEZ CARCELÉN, Antoni: "La resistència campesina al pago de las servidumbres feudales en la diócesis de Lleida (1814-1833)". *XIII Congrés d'Història Agrària. Congrés internacional de la SEHA*. Lleida, Universitat de Lleida-SEHA, 2011.

reduí el delme a la meitat (tot i que n'assignà la meitat restant a la provisió del pressupost de culte i clergat). El setembre de 1821, el cap polític de Catalunya es féu ressò d'una queixa de la Junta diocesana –organisme encarregat de percebre el mig delme i les primícies del bisbat– que denunciava l'actitud contrària a satisfer les rendes eclesiàstiques per part d'alguns arrendataris, sobre les quals aquests havien al·legat “*no ser una prestación canónica sino enfiteuta ó convencional*”, per la qual cosa aquell exhortà els alcaldes del districte de la Seu d'Urgell a fer costat a l'Església en les seves reclamacions¹⁵⁵. A més, la política tributària del nou règim, tot i ésser coherent, provocà una forta oposició entre sectors de la pagesia i de la menestralia, especialment vulnerables enfront de la crisi econòmica, sobretot a les comarques agrícoles.

No era l'única amenaça. A tot aquest malestar de fons se sumaren les intrigues de Ferran VII, sempre a l'ombra de les trames contrarevolucionàries que pretenien posar fi a l'experiència constitucional. Des d'un principi, el rei s'havia situat en el centre de les accions plantejades contra el règim liberal, les quals esperonà directament amb la col·laboració dels consellers de la seva camarilla, com Antonio Ugarte, i d'un bon nombre d'eclesiàstics i militars. Inicialment, l'oposició antiliberal consistí en actes esporàdics de protesta, acompanyats d'intents de dirigir l'opinió pública i provocar incidents a les poblacions importants per desacreditar el règim liberal, però ben aviat aquella assolí certa magnitud en incorporar-s'hi opcions polítiques i socials heterogènies. En aquest moment era ben clara la convicció de Ferran VII que era possible abatre el règim constitucional a curt termini, tenint en compte el rebuig dels governs europeus a la Constitució de 1812 i el descontentament provocat per les reformes liberals a l'interior d'Espanya. Tanmateix, la reacció antiliberal aniria més enllà d'allò que el propi monarca estava en condicions d'organitzar perquè la cultura política del realisme es regia per una lògica pròpia, en què el recurs a la religió i la monarquia esdevenia un mitjà recurrent de cohesió. De fet, “la pertenencia a la cultura realista tenía algo de patrimonial, que hacía muy fácil a sus miembros convertirse en agentes contrarrevolucionarios. En estas condiciones, su capacidad para actuar de manera

¹⁵⁵ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1821. Ofici del govern polític superior del 26 de setembre de 1821.

descentralizada era enorme. Clérigos, militars, empleats, guerrillers, camperins, artesans o simples jornaleros podían fácilmente convertirse en brazos ejecutores del realismo a partir de una interpretación personal de lo que el rey podía pretender. De hecho, esto no era demasiado importante, porque el monarca, para la mayor parte de ellos, no era una realidad física, sino una idea de referencia en torno a la que construir una cosmovisión de naturaleza política. La oportunidad de las acciones venía refrendada por la aceptación en el ámbito corporativo de la comunidad, no tanto por la sanción de una cúpula directiva. Esta concepción del realismo, a medio plazo, le restó eficacia, pero a cambio le proporcionó una enorme difusión y una amplia capacidad de movilización”¹⁵⁶.

A les darreries de 1821, proliferaven ja partides a Catalunya, el País Valencià i el País Basc comandades per reialistes. En aquest moment, el cap polític de Catalunya, des de la seva estada a Esparraguera, a causa de la propagació de la febre groga a Barcelona, agrai a l'alcalde de la Seu d'Urgell l'ajuda prestada –uns 25 voluntaris milicians– a l'autoritat corregimental de Puigcerdà per perseguir un grup de *facciosos* a Borredà (Berguedà)¹⁵⁷; poc després, el mateix cap polític, aquesta vegada des de Molins de Rei, l'informà sobre l'existència d'”*una cuadrilla numerosa de salteadores abrigada en los bosques q^e separan esta comarca del Urgel, y camino q^e dirigí â la Capital lo infestan, roban â los viajantes, fuerzan las casas, y llenan los pueblos de la Ribera del Segre de consternación*”, motiu pel qual li reclamà la participació de la Milícia local perquè no en tenia prou amb la mobilització dels sometents i l'exèrcit¹⁵⁸.

A més, cal afegir-hi la proliferació d'impresos subversius i els rumors de preteses conspiracions en marxa que podien desembocar en aldarulls incontrolats. Malauradament, la manca d'actes municipals durant aquests anys ens aboca a un buit insalvable respecte a les deliberacions, preocupacions i temors que planaven entorn de

¹⁵⁶ RÚJULA, Pedro i CHUST, Manuel: ob. cit., p. 138.

¹⁵⁷ ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1821. Ofici del cap superior polític de Catalunya del 15 de novembre de 1821.

¹⁵⁸ *Ibidem*, ofici del cap polític de Catalunya en què transmet notícies de l'alcalde de Tremp (15 de desembre de 1821).

les decisions del consistori. Només a través de la correspondència conservada podem reconstruir –si bé de forma molt parcial– la pressió política que condicionava l'àmbit de les actuacions municipals i, àdhuc, reviscolava els antagonismes ideològics entre veïns. Així, sabem que el febrer de 1821 una circular del govern polític instava l'alcalde de la Seu d'Urgell, Leopold Jordana, a actuar contra la circulació d'un fulletó qualificat de subversiu –*Conversa entre Albert y Pasqual*– amb la finalitat d'evitar-ne la reimpressió i recollir-ne tots els exemplars¹⁵⁹; també la mateixa instància superior exigí de l'alcalde, en el rerefons de la festa del Carnaval, la publicació d'un ban que prohibís les màscares públiques pels carrers, disposant fins i tot de la Milícia Nacional per portar-ho a terme, atesa la gravetat d'un fet –probablement una baralla– que tingué lloc a la tarda del dia 18 de febrer¹⁶⁰. El mes de març següent, el cap polític informava de nou l'alcalde d'estar assabentat del fet succeït el dia 11, en què resultà ferit amb arma de foc un tal Antoni Noves, cosa que augmentava la seva inquietud en veure “*repetidas frecuentemente en esa Ciudad semejantes escenas funestas*”¹⁶¹. El gener de 1822, la intranquil·litat governamental se sumà a durs retrets contra l'alcalde urgel·lità en considerar que

¹⁵⁹*Ibidem*, circular del 27 de febrer de 1821. L'autor d'aquesta obra, escrita en dècimes catalanes a l'estil dels romanços populars, fou un dominic, el frare solsoní Tomàs Bou, que havia estat professor de Filosofia a la universitat de Cervera el 1819 i lector d'arts en el col·legi de Solsona l'any següent. Tomàs Bou és considerat un dels principals ideòlegs absolutistes i el principal representant de la propaganda popular en la revolta reialista del Trienni Liberal. Arran d'aquesta publicació, fra Tomàs Bou hagué d'emprendre el camí de l'exili, malgrat haver-la escrit de forma anònima. A Tolosa publicà la segona conversa entre Albert i Pascual, intitulada *Anti-liberal o anti-diabolica, y per lo mateix delatable â la Fracmasonica inquisició del liberalisme, carbonarisme, radicalisme y jansenisme, etc., etc., etc., y digna de tots los anathemas de la secta, que té prohibit de dir la veritat desde que decretà la llibertat de imprenta*. CORMINAS, Juan: *Suplemento a las memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña, que en 1836 pulicó el Excmo. é Ilmo. Señor Don Féix Torres y Amat.....* Burgos, Imprenta de Arnaiz, 1849, p. 56; COLLELL, Alberto: *Escritores dominicos del Principado de Cataluña*. Barcelona, Ponencia de Cultura de la Diputación Provincial de Barcelona, 1965, p. 51.

¹⁶⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1821. Circular del 27 de febrer de 1821.

¹⁶¹*Ibidem*, circular del 27 de març de 1821.

aquest, “*faltando gravísimamente á su deber*”, no havia impedit l’assassinat del confiter Bartomeu Barrera, veí de la ciutat¹⁶².

El juliol de 1821, el comandant de la Milícia Nacional local, Gervasi Fonoll, es donava per assabentat d’una reunió nocturna de gent desconeguda “*en los alrededores de los Fuertes de Castellciudad*”, concretament en el pont sobre el riu Valira que separava aquella vila de la Seu d’Urgell, “*desde cual tiraron un diluvio de piedras á dos sujetos que lo pasaron á media noche*”, a la qual cosa s’afegí un intent de destruir la làpida de la Constitució que hi havia a la plaça de Castellciutat. Aquests fets van empènyer el citat Fonoll a adreçar-se a l’alcalde perquè aquest sol·licités urgentment del governador militar municions per als voluntaris urgellitans¹⁶³. Una situació que no era aliena al que passava aleshores a Navarra, focus de conspiració reialista des d’un primer moment que va veure constituïda una Junta Governativa Interina, malgrat els intents de les autoritats per minimitzar l’amenaça¹⁶⁴.

De fet, els esforços de les autoritats per esvair els temors resultaren estèrils perquè sovint aquells es contradieien amb les disposicions adoptades. En un ofici de principis de 1822, per exemple, el cap polític demanà a l’alcalde de la Seu d’Urgell si la ciutat tenia l’enllumenat adient “*y si hay alguna asignación para que sea sostenido debidamente*”¹⁶⁵. També en aquest moment trobem enregistrada una severa advertència del govern polític en relació a l’ús dels passaports, els quals havien de contenir una certificació –convenientment lliurada pels propis alcaldes– que especifiqués l’honradesa i la causa dels viatges dels interessats, “*haciendo entender igualmente á dichas Autoridades locales que en todo evento serán responsables de la*

¹⁶²*Ibidem*, correspondència. Any 1822. Ofici del govern polític superior de Catalunya del 23 de gener de 1822.

¹⁶³*Ibidem*, correspondència. Any 1821. Ofici del comandant de la Milícia local del 18 de juliol de 1821.

¹⁶⁴Sense anar més lluny, el cap polític de Catalunya, fent-se ressò de les paraules del seu homòleg navarrès, informà l’alcalde de la Seu d’Urgell sobre la tranquil·litat imperant a Navarra, “*hasta en los caminos y despoblados*”. *Ibidem*, ofici del cap superior polític del 25 de setembre de 1821.

¹⁶⁵*Ibidem*, correspondència. Any 1822. Ofici del 23 de gener de 1822.

*menor falta que se note en obgeto de tanta importancia*¹⁶⁶. El maig de 1822, un cop iniciats els primers aixecaments reialistes al Principat, les autoritats governamentals instaren el consistori urgel·lità a extremar la vigilància –sobretot quan el capitost Jep dels Estanys, amb una partida que vorejava el mig centenar d’homes, s’havia desplaçat a Gósol després d’haver entrat a Berga¹⁶⁷–, o bé proporcionar combatents (mossos d’esquadra, milicians) a l’exèrcit, aleshores centrat a sufocar l’esclat insurreccional de Sant Llorenç de Morunys¹⁶⁸, on s’havia destruït la làpida de la Constitució a instància de beneficiats, vicaris i ecònoms.

Era evident aleshores que la conspiració absolutista havia canalitzat el malestar camperol, situació que es va veure agreujada, la primavera de 1822, per les conseqüències de la sequera i les males collites. Des de l’òptica liberal imperant, la naturalesa d’aquest aixecament no podia anar més enllà del caràcter d’esclat espasmòdic o conjuntural, en què les causes estructurals de fons restaven diluïdes davant els “excesos” que protagonitzaven els *facciosos*. D’aquesta manera, “*los constitucionales quisieron persuadirse de que el alzamiento era efecto de la miseria que experimentaba Cataluña á causa de la gran sequedad que hubo en aquel año, (...). Por esto dijeron los que gobernaban que era preciso ocupar las gentes en la construcción de una carretera desde Barcelona á Zaragoza, á cuyo fin decretaron que se librasen quinientos mil reales por el ministerio de hacienda. El derecho de patentes y el registro, contribuciones que habían sido puestas por las Cortes y muy mal recibidas en todas las provincias, fueron abolidas*”¹⁶⁹. La mateixa versió també sobredimensionà el paper dels clergues com a malèvols inductors en aprofitar-se d’unes masses humils i supersticioses,

¹⁶⁶*Ibidem*, ofici del 25 de gener de 1822.

¹⁶⁷*Ibidem*, ofici del consistori de Puigcerdà adreçat a l’alcalde de la Seu d’Urgell del 2 de juny de 1822.

¹⁶⁸*Ibidem*, ofici del governador militar de la ciutat del 20 de maig de 1822.

¹⁶⁹MARQUET ROCA, Josep: *Memorias para la historia de la última guerra civil de España. Contiene los principales sucesos de Cataluña, desde que se levantaron los primeros Realistas hasta el fin de dicha guerra*. Barcelona, Imprenta de Brusi, 1826, pp. 66-67.

incitades “á cometer asesinatos, á convertir en campo de horrores una nación donde debían dar ejemplo de virtudes sociales”¹⁷⁰.

En realitat, la revolució liberal endegada no havia trigat a dissipar les esperances dipositades per una gran part de la pagesia en comprovar com es negava el seu accés a la propietat de la terra i com els antics drets senyoriais, pagats en espècie, havien estat substituïts per una contribució fixa en moneda (territorial i consums) que esdevingué més feixuga, particularment a les comarques on predominava una agricultura pobra o de subsistència¹⁷¹. L'aproximació dels liberals a les antigues autoritats i llur orientació cap a programes més il·lustrats que no pas revolucionaris trencaren l'aliança –forjada durant la Guerra del Francès– entre les classes subalternes i la burgesia liberal que negava l'Antic Règim.

D'aquesta manera s'explica que la reacció camperola esdevingués un “testimoni de la seva oposició a la modalitat concreta que revestia la liquidació de l'Antic Règim i, en particular, la inserció de l'agricultura en la formació social que resultava d'aquest procés”¹⁷². A més de la pressió tributària, s'ha de tenir en compte també la davallada del preu dels cereals d'ençà de 1820 (que a Europa coincidí amb la que s'estava originant

¹⁷⁰GALLI, Florencio Galli: *Memorias sobre la guerra de Cataluña en los años 1822 y 1823*. Barcelona, Imprenta de A. Bergnes, 1835, p. 17. Galli, que havia estat ajudant de camp del general Mina, destaca les preferències dels «conspiradors» per provocar la insurrecció a Catalunya, donat el caràcter bel·licós dels seus habitants, la facilitat de manipulació que hi tenia el clergat, el terreny accidentat del país i la seva proximitat a la frontera francesa, “que presentaba más seguro campo de batalla” (*ibídem*, pp. 18-19).

¹⁷¹Malgrat la conjuntura adversa, el volum recaptat per l'Estat a Catalunya augmentà considerablement durant el govern liberal: els 16 milions de rals que el país pagava anualment per cadastre fins al 1817 es convertiren en més de 25 milions el 1822. A més, l'augment de la pressió fiscal es féu sentir molt més als pobles que a les ciutats i viles. BALCELLS, Albert: *Cataluña Contemporánea. I (Siglo XIX)*. Madrid: Siglo XXI, 1984 (tercera edició), pp. 23-24.

¹⁷²TORRAS, Jaume: *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823*. Barcelona, Edit. Ariel, 1976, p. 31. El clàssic estudi de Jaume Torras sobre el primer moviment reialista (1822) té la virtut de precisar molt bé – en el camí de la història de les mentalitats– les motivacions de la pagesia de les zones interiors, així com la comunitat d'interessos existent entre aquella i el clergat rural, en funció dels efectes que produïren les reformes liberals i la forma concreta en què s'eliminà l'Antic Règim al Principat. Des del punt de vista de les classes subalternes, Torras destaca el caràcter preindustrial de la insurrecció camperola de 1822 (i, en general, dels aixecaments contrarevolucionaris de la primera meitat del segle XIX) i nega el caràcter de reacció típicament feudal. D'altra banda, afirma que els eclesiàstics hi tingueren un paper decisiu com a element detonant.

en els mercats locals peninsulars per l'abundància de gra portat pels mateixos pagesos, impel·lits a cercar moneda per tal de pagar els nous impostos), la caiguda de les exportacions, a més de l'orientació de les mesures desamortitzadores en benefici de compradors forans (amb el consegüent empitjorament de la situació dels colons), la frustració pagesa de veure el fracàs de les seves reivindicacions seculares respecte a les terres de propis i erms i, en darrera instància, una conjuntura catastròfica derivada de l'epidèmia de febre groga i la sequera¹⁷³.

A la comarca urgel·litana, les expectatives favorables que creà inicialment el projecte liberal es diluïren també ben aviat davant dels constants requeriments de l'administració i les dificultats per satisfer les contribucions exigides. A principis de 1822, a instàncies de l'Intendent de Catalunya, el cap polític urgí els consistoris urgel·litans a fer efectius els pagaments de dites contribucions *“con la mayor actividad y sin admitir excusas ni pretestos á los renitentes”*¹⁷⁴. També en aquest mateix moment, l'alcalde de Puigcerdà comunicà severament al seu homòleg de la Seu d'Urgell que *“varios Pueblos de ese Distrito de Urgel están en descubierto por atrasos de otros repartim^{tos} vencidos en el mes de Junio último, y otros aun más anteriores que debían haber satisfecho ya al Colector que antes existia en esta Villa (Puigcerdà), Fran^{co} Grau, quien los reclamó en diferentes ocasiones al de esa (ciudad) nombrada José Vilasaló, por cuyo motivo éste está bien enterado de dhos. atrasos y de su alcance”*¹⁷⁵. La pressió fiscal prengué un caire amenaçador quan, pocs dies després, el mateix Intendent del Principat nomenà un jutge executor contra els ajuntaments morosos de la comarca, el qual, a més del cobrament del primer terç de contribució general i de sis mesos pendents de consums, apressà alhora el consistori de la Seu d'Urgell a fer efectiu el salari de l'alguatzir i de l'escrivà¹⁷⁶.

¹⁷³FONTANA, Josep: “Crisi camperola i revolta carlina”. *Recerques*, núm. 10, 1980, pp. 7-16.

¹⁷⁴ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1822. Ofici del govern polític superior de Catalunya del 4 de febrer de 1822.

¹⁷⁵*Ibidem*, ofici de l'alcaldia constitucional de la vila de Puigcerdà (4 de febrer de 1822).

¹⁷⁶*Ibidem*, carta de Geroni Maria Terrés, jutge executor nomenat per l'Intendent de Catalunya (15 de febrer de 1822).

Per fer font a les peremptòries reclamacions fiscals, la corporació municipal pretengué fer recaure en el clergat una part de la contribució general imposada, intent que provocà la previsible reacció del bisbe Bernardo Francés Caballero. En una missiva, el prelat d'Urgell negà tal facultat a l'ajuntament en observar que les rendes eclesiàstiques provenien d'allò estipulat –el mig delme– per assegurar la dotació del Culte i Clero, quantitats que només estaven subjectes al subsidi eclesiàstic de 30 milions de rals anuals, concedit a la Corona l'any 1817 per als sis anys següents (si bé aquesta suma es va veure rebaixada progressivament fins als 15 milions el 1820, poc abans d'iniciar-se el nou període constitucional), cosa que significaria, segons el seu parer, “*q^e una misma cantidad asignada á dotación del Clero y Culto paga dos veces contribución, o se halla recargada de ella*”¹⁷⁷. Poc després, en una altra lletra, el mateix bisbe Bernardo Francés palesà la incertesa i les dificultats en què vivia el clergat a causa de l'empobriment de la diòcesi: “*antes se sabía la renta fija de cada uno de los dependientes de la Iglesia, y ahora todos sirven sin saber quales serán sus emolumentos, como que dependen de lo q^e después de pagado el subsidio se asigne p^a dotación del Clero y Culto, y q^e siempre será con una considerable rebaja*”¹⁷⁸.

La conspiració reialista, que fins aleshores estava concentrada en punts propers a la frontera (Baiona, Tolosa, Perpinyà), comptant amb la benevolència francesa, acabà confluint, doncs, amb el descontentament pagès, vertebrat entorn de partides que,

¹⁷⁷*Ibidem*, carta del bisbe d'Urgell dirigida a l'ajuntament de la Seu d'Urgell (15 de febrer de 1822).

¹⁷⁸*Ibidem*, carta del bisbe d'Urgell, datada el 27 de febrer de 1822. L'esforç fiscal reclamat pel govern municipal a tot l'estament eclesiàstic –incloent-hi els canonges– topà reiteradament amb la negativa del prelat, que hi veia la causa de la immediata ruïna de la diòcesi: “*A mas q^e no pudiendo calcularse aun la cantidad q^e les pueda pertenecer en este año económico, V.S. les fija la contribución q^e aunq^e debieran satisfacerla, estaba mui expuesta á ser inexacta, y perjudica á los mismos: en este estado y no pudiendo mirar con indiferencia q^e la Igl^l Cated^l quede inservida por falta de estos Ministros indispensables p^a el arreglo del coro, y culto del Señor, y compadecido de la suerte de estos infelices, q^e se quiere hacer aun mayor, á la q^e esperan con resignación los demás individuos del Clero, y q^e si insiste V.S. en querer obligarles al pago de esta Contribución, veo expuesta esta Sta. Iglesia á quedar sin cantores, no me atrevo p^r mi parte á obligarles al pago, firmem^{te} persuadido q^e según el Espíritu de los decretos de las Cortes sobre el medio diezmo, no deben ser los salarios de q^e tratamos comprendidos en la Contribⁿ Gral. p^s entonces suc orto estipendio q^e q^{do} lo reciban había pagado el subs^o de 30 millones, se verá recargado con una contribución más escesiva por ser de cantidad que tal vez no les podrá haber*” (*ibid.*, carta del vicari general, Felipe Ejea, adreçada a l'alcalde el 29 d'abril de 1822).

dirigides per nobles, hisendats, eclesiàstics, militars i advocats, estaven integrades per jornalers (que hi tingueren un predomini numèric), pagesos pobres (petits propietaris, rabassers i parcers) i menestrals (sobretot teixidors), així com també per mercenaris de tota mena (donat que la participació havia estat incentivada pels absolutistes a través de pagues), en la línia dels moviments de masses de l'època preindustrial¹⁷⁹. Observem que aquesta dualitat entre la direcció del moviment i el protagonisme de les masses populars esdevingué un fet que es reproduí en les posteriors insurreccions contrarevolucionàries¹⁸⁰. Ramon Arnabat subratlla que, en l'activació contrarevolucionària de 1822, hi acabaren tenint un paper fonamental tres factors: el cordó sanitari establert a la frontera francesa, convertit en un exèrcit d'observació amenaçador per al govern liberal espanyol que assegurava, alhora, el refugi i la protecció als guerrillers i dirigents contrarevolucionaris; les conspiracions contrarevolucionàries de la Cort, amb el rei al capdavant, que cada vegada assoliren més ressò a Europa, i la decidida aposta del clergat, molest amb les reformes aprovades a les Corts (la llei de monacals, la reducció del delme a la meitat, etc.), que, a més de la tasca propagandística, finançà amb els seus recursos les partides, al servei de les quals posà en funcionament tota una xarxa organitzativa que tingué com a principals suports els convents, els monestirs i els bisbats¹⁸¹.

¹⁷⁹En aquest sentit, comptem amb un seguit d'obres que ja han esdevingut clàssiques en el panorama historiogràfic: RUDÉ, George: *Protesta popular y revolución en el siglo XVIII*. Barcelona, Ariel, 1978; del mateix autor, *Revolución popular y conciencia de clase*. Barcelona, Crítica, 1981; THOMPSON, Edward P.: *Tradición, revuelta y conciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial*. Barcelona, Crítica, 1984; HOBBSBAWM, Eric: *Rebeldes primitivos*. Barcelona, Ariel (ed. orig. 1958).

¹⁸⁰SÁNCHEZ CARCELÉN, Antoni: "Contrarrevolución y revolución. Algunas reflexiones en torno a la Guerra Civil de los Siete Años en Cataluña", a MONTAÑA, Daniel i RAFART, Josep (coord.), *Fronteras del Carlisme: del Berguedà a ultramar*. IV Simposi d'Història del Carlisme (Avià, 7 de maig de 2016). Avià: Centre d'Estudis d'Avià, 2016, pp. 183-207.

¹⁸¹ARNABAT MATA, Ramon: *Revolució i contrarevolució*, ob. cit., vol. I, p. 903. Ramon Arnabat hi destaca sobretot la instal·lació del cordó sanitari per un nombrós exèrcit francès, consideració plenament compartida pels testimonis coetanis, ja que "*merced á esta protecció se engrosaron extraordinariamente las partidas de Cataluña*" (*Historia general de España, compuesta, enmendada y añadida por el P. Juan de Mariana*. Tom X. Barcelona: Imprenta de D. Francisco Oliva, 1840, p. 107). D'altra banda, la interpretació liberal, que sempre ha accentuat el paper conspirador de la clerecia, ha assenyalat la clara vinculació del clergat urgellit amb els revoltats. Així, Galli anotà que, des d'un principi, "*el capítulo de la Seo tenía secretas relaciones con el barón de Eroles, y decidiérase este por fin á ponerse al frente de los rebeldes*.

7.2.4. La Regència d'Urgell

A partir de la primavera de 1822 els enfrontaments prengueren el caràcter de guerra civil a Catalunya, província que, segons certa opinió liberal espanyola, “*estaba inundada de partidarios, pues pasaban de quarenta mil, favorecidos y pagados por la Francia*”¹⁸², en la qual es desenvolupà una tàctica guerrillera que presentà sovint els mateixos capitosts que havien lluitat en la guerra del Francès (el baró d'Eroles, Jep dels Estanys). A grans trets, l'esperit insurgent antiliberal arrelà en les zones rurals i muntanyenques de la Catalunya interior i septentrional. Segons Alphonse de Lamartine, la insurrecció, dirigida per clergues irreductibles, pagesos benestants o notables locals, s'estengué per tot Catalunya coincidint amb la desaparició de l'amenaça de la febre groga, “*cuando en el mes de junio, tres de sus cabecillas, Ramonillo, Romagosa y Miralles, reunen todas las partidas esparramadas sobre aquella parte de la frontera, y al frente de cuatro á cinco mil hombres se trasladan á la Seo de Urgel*”. Al costat del factor sorpresa, Lamartine indica dos elements més que jugaren a favor dels rebels a l'hora d'apoderar-se de la Seu d'Urgell: l'hostilitat dels seus habitants envers el règim constitucional i l'escassa –i afegiríem desatesa– guarnició que hi era present¹⁸³. Fruit

Disfrazado en hábitos de sacerdote, introdújose en aquella población, cuyo acceso es difícilísimo” (*Memorias*, ob. cit., p. 47). Una participació que s'havia produït amb anterioritat en d'altres moviments contrarevolucionaris del panorama europeu, com el de la Vendée; a Espanya hi havia l'antecedent immediat de la Guerra del Francès, experiència de la qual sorgí precisament una actitud de lideratge ideològic per a la lluita armada.

¹⁸²LE BRUN, Carlos: *Retratos políticos de la Revolución de España, ó de los principales personajes que han jugado en ella, muchos de los cuales están sacados en caricaturas por el ridículo en que ellos mismos se habían puesto, quando el retratista los iba sacando; con unas observaciones políticas al fin sobre la misma; y la resolución de la cuestión de porque se malogró ésta, y no la de los Estados-Unidos*. Filadelfia, 1826, pp. 297-298. Estanislao de Kostka Vayo també emfasitza la tolerància, i àdhuc protecció, que mostraven les autoritats franceses envers els insurgents (*Historia de la vida*, ob. cit., tom II, pp. 308 i 316). Evidentment, sobredimensionar el paper de França com a inductora del moviment reialista no deixa d'ésser un plantejament exagerat i poc cenyit a la realitat.

¹⁸³LAMARTINE, Alphonse de: *Historia general de Francia*. Tom III (Historia de la Restauración). Barcelona, Librería Española, 1854, p. 521. Sabem que pocs dies abans de la presa de la ciutat pels reialistes, la seva guarnició es trobava en un estat lamentable segons es desprèn d'un ofici del comandant militar de la plaça, en què comunica a l'alcalde que “*nos es ya imposible subsistir (no habiendo percibido otra mensualidad q^e la de Enero) y mucho menos el poder cumplir con el artículo 2° de la instrucción del Exmo Sr*

d'aquesta aversió antiliberal que s'havia estès en una part significativa de la població urgel·litana, hom s'adona que les autoritats dels diversos municipis no mostraren cap mena d'entusiasme en l'arreglada d'armes i en l'organització de partides per combatre els «facciosos», tal com s'havia decidit aparentment en una reunió que tingué lloc a la casa consistorial de la Seu d'Urgell el 9 de juny. La resposta del batlle del llogarret de Torres d'Alàs resumeix perfectament aquesta indiferència quan féu saber que tots els veïns s'havien ofert voluntàriament per perseguir els rebels, però es donava el fet que al poble només hi havia “*una Arma inútil y no es de calibre*”¹⁸⁴.

De tots els plans ideats pels reialistes (Balmaseda, Eguía, Eraso, Eroles, Fernández de Córdoba, Guergué, Mataflorida, Quesada, etc.) per posar fi al règim constitucional, només reeixí l'intent de Mataflorida (Bernardo Mozo de Rosales, un dels signants «perses», que havia estat ministre de Gràcia i Justícia) de fixar una regència en territori espanyol gràcies a la victòria momentània de les partides apostòliques a Catalunya. La versió reialista dels esdeveniments mostra el grau de complicitat que es donà entre la població urgel·litana i els insurgents a l'hora de conquerir la Seu d'Urgell. Així, sabedors de la poca guarnició que hi havia, els capitosts rebels –entre els quals hi havia un frare fanàtic i d'hàbits austers, Antonio Marañón (anomenat *el Trapense*)– decidiren ocupar la ciutat amb les quatre grans partides que havien reunit¹⁸⁵. Comptant, a més, amb les

General, en el que previene se provean los Oficiales de víveres para un mes en caso necesario”. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1822. Ofici de l'Estat Major de la plaça adreçat a l'alcalde de la Seu d'Urgell (12 de juny de 1822).

¹⁸⁴ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1822. Ofici del batlle de Torres d'Alàs dirigit al batlle de la Seu d'Urgell (13 de juny de 1822). Similars respostes havien donat també altres alcaldes aquest mateix dia. L'alcalde de Ges i Cerc comunicà que no tenien cap «arma de calibre», mentre que l'ajuntament de Castellbò indicà que només s'havien presentat cinc veïns amb armes, les quals eren “*inútiles para todo servicio*”. Totes aquestes actituds indiquen, com apunta Ramon Arnabat, que els batlles de l'Alt Urgell també prestaren suport als insurrectes reialistes. ARNABAT MATA, Ramon: *Revolució i contrarevolució*, ob. cit., vol. I, p. 968.

¹⁸⁵Hom ha avaluat en uns 1.200 homes la partida de Joan Romagosa, uns 200 homes la partida d'Antonio Marañón, 150 la de Francesc Badals i 300 la de Miralles. En total, prop de 2.000 homes (MARQUET, Josep: *Memorias para la historia*, ob. cit., p. 137). Amb l'ànim de palesar la perillositat de la contrarevolució, Estanislao de Kotska engrandí la xifra de *facciosos* i la situà entorn dels 5.000 homes (*Historia de la vida y reinado*, ob. cit., vol. II, p. 317). Ens ha pervingut una imatge estrambòtica del *Trapense* que, a través sobretot de les cròniques liberals, ha estat caricaturitzada fins al punt d'esdevenir perversa i desvariada. Galli, per exemple, apunta que *el Trapense* aconseguí fer recular dues columnes de l'exèrcit que es dirigien

armes i municions que havien capturat als milicians de Peramola, “*el (día) 16 Romagosa se apoderó de la ciudad, la cual los recibió como á libertadores y amigos*”¹⁸⁶. Tot seguit, els caps guerrillers s’afanyaren a proveir-se de més municions, per la qual cosa “*mandaron recoger todos los platos de plomo y estaño para hacer balas, y con una partida de pólvora que recibieron de un pueblo de cerca la frontera, hicieron cartuchos hasta tener la miseria de cinco por plaza para todas las divisiones*”¹⁸⁷. Alhora, hom arengà els fusters de la ciutat perquè es possessin a fer totes les escales possibles, “*recojiendo al propio tiempo todas las que pudieron de los pueblos vecinos*”¹⁸⁸.

La resta del relat és prou conegut. Al cap de cinc dies de setge, el 21 de juny els rebels s’apoderaren de les fortificacions de la ciutat, on, després de negociar la capitulació de la seva guarnició¹⁸⁹, s’establí la Junta Superior Provisional de Catalunya i, més endavant, l’embrió d’un govern reialista, l’anomenada «Regencia Suprema de España durante la cautividad de Fernando VII» (16 de juliol), instal·lada al palau

a la Seu d’Urgell: “*Montado sobre blanco corcel, el látigo en una mano, y el crucifijo en la otra, y pendiente su carabina sobre su largo hábito, recorría las aldeas gritando á guisa de energúmeno, hasta lograr que se inflamasen los labriegos, precisando á Torrijos y Albornoz á replegarse sobre Cardona*”. GALLI, Florencio: *Memorias*, ob. cit., p. 32. El ja citat Estanilao de Kotska li atribuï un paper determinant en la fanatització del “*populacho catalán*”, al qual hauria excitat per assassinar els presoners (ob. cit., vol. II, p. 318).

¹⁸⁶MARQUET, Josep: ob. cit., p. 135.

¹⁸⁷*Ibidem*, pp. 135-136.

¹⁸⁸*Ibidem*, p. 136.

¹⁸⁹El martirologi liberal decimonònic donà per cert que la guarnició de la ciutat fou massacrada pels reialistes, impulsats aquests pel cec fanatisme del *Trapense* (KOSTKA VAYO, Estanislao de: *Historia de la vida*, ob. cit., tom II, p. 318). Galli no corrobora aquest fet, però insisteix a accentuar la imatge negativa dels rebels, immisericordes davant els presoners, una actitud que es traslladà a una part de la població, que també fou represaliada: “*Durante todo el tiempo de su cautiverio, varios propietarios acomodados, jente instruida, y aun majistrados, viéronse en la precisión de trabajar en las fortificaciones que hacían construir los rebeldes. Todavía más: fueron fusilados, á instigación de los canónigos, tres que marcaran estos por de opiniones liberales*” (ob. cit., p. 49). Gaspar Feliu desmenteix la massacre de la guarnició, donat el silenci de la premsa de l’època (*La clerecia catalana*, ob. cit., p. 165), un desmentiment que també és recollit amb motiu d’un encès panegíric sobre la personalitat i l’obra del bisbe Bernardo Francés, arran de la seva mort el 1844, en què hom destacava la decidida intervenció del prelat d’Urgell per salvar els soldats de la guarnició i els membres de la milícia local, que foren allotjats a les cases dels canonges (*El Católico*. Madrid, 14 de juliol de 1844, p. 8).

episcopal, de la qual formaren part el propi marquès de Mataflorida, el baró d'Eroles (l'únic general en actiu que lluità a favor de la reacció) i l'arquebisbe de Tarragona¹⁹⁰. Val a dir que el bisbe Francés també havia estat proposat com a membre de la Regència (gràcies sobretot a la insistència del baró d'Eroles), però el prelat d'Urgell s'hi negà perquè preferia dedicar-se exclusivament a les tasques pastorals. En canvi, es va veure obligat a cedir la major part del palau episcopal per a les sessions de la Regència i per donar allotjament a l'arquebisbe de Tarragona¹⁹¹. La constitució de la Regència, el 14 d'agost, fou motiu de celebració exultant pels insurgents, conscients de l'excepcionalitat d'aquest moment, en què resultaven inqüestionables els dissenys de la providència divina. Per això hom pretengué traslladar-hi tota la solemnitat i magnificència possibles tot convidant la població a afegir-s'hi de forma festiva:

*“Instalóse la Regencia con un aparato y pompa que tenían algo de ridículos. Erigióse un tablado en la plaza de la Seo, y en él, un rey de armas y el alférez mayor de la ciudad, proclamaron en alta voz al rey gritando: ¡España por Fernando VII! enarbolando al mismo tiempo una bandera con una cruz que tenía en un lado la leyenda siguiente: In hoc signo vinces, y las armas reales en el otro. Trató de realizarse esta ceremonia con gran repique de campanas, músicas, fuegos artificiales y otros festejos, habiendo recorrido antes las calles una gran rogativa, á la que asistieron, además de los llamados regentes, el obispo, el clero y las pretendidas autoridades. No faltaron tampoco algunos frailes que llevaban el crucifijo pendiente del pecho, y sables y pistoles sostenidas por el cordón del hábito”*¹⁹².

¹⁹⁰GAMBRA CIUDAD, Rafael: *La primera guerra civil de España (1821-1823). Historia y meditación de una lucha olvidada*. Madrid, Escelicer, 1950 (una segona edició de la mateixa obra anà a cura de l'Editorial Nueva Hispanidad, Buenos Aires-Santander, 2006); COMELLAS GARCÍA-LLERA, José Luis: *Los realistas en el trienio constitucional (1820-1823)*. Pamplona: Estudio General de Navarra, 1958; del mateix autor, *El Trienio Constitucional*. Madrid, 1963.

¹⁹¹*El Católico*. Madrid, 14 de juliol de 1844, p. 8.

¹⁹²ESCALERA, Evaristo i GONZÁLEZ LLANA, Manuel: *La España del siglo XIX. Sus hombres y acontecimientos más notables*. Tom I. Madrid, Juan José Martínez, Editor. 1865, p. 486. Per la seva part, el gran novel·lista espanyol Pérez Galdós hi mostrà, amb cert trasbals i descoratjament, “la inmensa fuerza que tenían en nuestro país las dos clases reunidas, clero y plebe”. La celebració popular i les rogatives públiques escenificaven una “horrible parodia del levantamiento nacional de 1808”, un espectacle força desagradable nascut en un recòndit indret “que es sin disputa el pueblo más feo de todo el mundo, era

Amb la presa de la ciutat, la Seu d'Urgell se sumà a d'altres enclavaments conquerits pels insurgents l'estiu de 1822 (Puigcerdà, Ripoll, Olot, Sant Llorenç de Morunys, Berga, Solsona, Tremp i Balaguer), els quals asseguraven el domini reialista al nord del país, des de la Garrotxa fins a la Noguera incloent-hi la Cerdanya, l'Alt Urgell, el Berguedà, el Solsonès, els dos Pallars i la Vall d'Aran. Per contra, l'exèrcit liberal presentà com a puntes avançades Cardona i Vic. Tanmateix, la possessió de la plaça urgel·litana atorgà als rebels un valor polític rellevant, "*llenando las condiciones exigidas por el gobierno francés, (...), para auxiliar abiertamente al realismo español, y dando á la insurrección un centro de operaciones*"¹⁹³.

Paral·lelament a la creació de la Regència, a la ciutat també s'establí una Junta superior provisional de govern de Catalunya, integrada per l'advocat Paladi Duran (alcalde de la Seu d'Urgell), el canonge Julián Ramos, l'advocat Joan Juer (penitenciari de la catedral), el rector del Seminari d'Urgell i dos comerciants¹⁹⁴.

La Regència pretengué constituir-se en un govern que cercà legitimitat davant les corts europees, al mateix temps que es proposava assumir la direcció de l'aixecament, situació que, després d'alguns dubtes, fou reconeguda "*por las juntas, corporaciones é individuos que obraban en sentido absolutista en Navarra, Galicia, Aragón y otras provincias*"¹⁹⁵. Aquesta va ésser una de les primeres manifestacions del que seria el carlisme deu anys després, moviment que descansava en el tríode Déu, pàtria i rei¹⁹⁶. La Regència féu públic un manifest el 15 d'agost, en què justificava el seu aixecament per alliberar el rei dels liberals, alhora que propugnava un règim polític catòlic i absolutista, fonamentat en els tres estaments tradicionals (considerats la veritable legitimitat representativa de la tradició política espanyola) i sol·licitava ajuda

para enfermar y aun enloquecer a cualquiera". PÉREZ GALDÓS, Benito: *Episodios nacionales*. Tom XVI (Los Cien Mil Hijos de San Luis). Madrid, Imprenta de José María Pérez, 1877, p. 25.

¹⁹³KOTSKA, Estanislao de: ob. cit., vol. II, p. 318.

¹⁹⁴NÁKENS, José: *Los horrores del absolutismo*. Madrid, F. Sempere y Compañía, Editores, 1900, p. 85.

¹⁹⁵ESCALERA, Evaristo, GONZÁLEZ LLANA, Manuel: *La España*, ob. cit., p. 486.

¹⁹⁶PÉREZ, Joseph: *Historia de España*. Barcelona, Crítica, 1999, p. 414.

dels estats estrangers (l'Imperi austríac del canceller Metternich i la França de Lluís XVIII). A més, el manifest proposava mesures com la restitució dels furs “*a su entera observancia*” i la reducció de les contribucions, “*recaudadas por el menor número de empleados y con la mayor prudencia y moderación*”. També subratllava el paper actiu del Principat en la defensa de la monarquia de Ferran VII, alhora que fixava la necessitat de protegir la indústria i el comerç catalans amb “*cuantas gracias y privilegios estén a nuestro alcance para su fomento*”¹⁹⁷. Finalment, hom en destaca el caràcter «renovador», ja que el manifest preveia la convocatòria de Corts per escometre les necessàries reformes¹⁹⁸.

Tot i que la Regència obtingué la ràpida adhesió dels grups reialistes i dels bisbes represaliats o expatriats (com els de Tarazona, Pamplona i Ceuta)¹⁹⁹, aquella no actuà en coordinació amb els conspiradors absolutistes de l'estranger ni amb la camarilla cortesana de Madrid²⁰⁰. A més, ben aviat es féu palès el desacord doctrinal dins la mateixa Regència (sense anar més lluny, el baró d'Eroles també proclamà un manifest –

¹⁹⁷FERRER, Melchor, TEJERA, Domingo y ACEDO, José F.: *Historia del Tradicionalismo Español*. Tom II (El Precarismo: desde el pronunciamiento de Riego hasta la muerte de Fernando VII). Sevilla, Ed. Trajano, 1941, pp. 244-247.

¹⁹⁸Per a José Luis Comellas, “la idea de renovación parece haber estado por entonces más viva que nunca en el ánimo de los realistas. Muchos de ellos, cuando menos, aunque se oponían al sistema liberal, no deseaban una vuelta sin más a lo anterior”. COMELLAS, José Luis: *Historia de España Contemporánea*. Madrid, Ediciones Rialp, 2014, p. 104.

¹⁹⁹L'historiador Vicente de la Fuente, molt proper al tradicionalisme, remarca el caràcter «legal» de la Regència, contràriament a la naturalesa «perversa» i «secreta» dels cenacles liberals, avesats a la conspiració, i destaca com a partir de la formació d'aquella “*las juntas de gobierno, que los liberales llamaban Apostólicas, se sometieron a ella y tuvieron ya un carácter público y autorizado*”, com ho prova l'adhesió de les juntes de Baiona, Biscaia, Navarra, Sigüenza, Burgos i Aragó, entre d'altres (*Historia de las sociedades secretas*, ob. cit., p. 354).

²⁰⁰Pel que sembla, d'antuvi la constitució de la Regència d'Urgell havia provocat els recels d'altres opositors absolutistes, que formaren “*una agrupación hábil en distraer fondos cuantiosos, conspirar contra la Regencia y no hacer nada, prometiéndolo mucho, en que figuraban los militares don Francisco Eguía, presidente de la Junta realista de Bayona, Grimarest, don Vicente de Quesada, el Conde de España y otros; y además Ugarte, don Cecilio Corpas, don Juan Bautista Erro, don José Urbistondo, don Pedro Gómez Labrador, don José Morejon y Álvarez, de Toledo, habiéndose llegado al extremo de atentar don Pedro Podio, instigado por algunos de éstos, contra la existencia del Marqués de Mataflorida*”. LLANO, Enrique Emilio del: *Episodios tradicionalistas. Carlos V. Estudio biográfico por un contemporáneo*. Barcelona, La Propaganda Catalana, 1884, ps. 139-140.

més moderat i favorable a determinades concessions– dirigit als catalans el mateix 15 d'agost), mentre arribaven les negatives d'intervenir per part francesa (ambaixada de Balmaseda) i del congrés de Verona (ambaixada de Vargas Laguna). Les divergències de la Regència –contemplades en darrera instància com una divisió dins el mateix partit reialista– foren aprofitades posteriorment per Ferran VII, el qual, comptant amb la col·laboració dòcil del ministre de Gràcia i Justícia, Francisco Tadeo Calomarde, no cercà suport exclusiu en cap dels dos bàndols.

La durada de la guerra i l'establiment de la Regència d'Urgell radicalitzaren l'actitud liberal, sobretot pel que fa al nou govern dels *exaltats* a partir de juliol de 1822 (constituït arran de l'aixecament fracassat de la Guàrdia Reial). L'estament eclesiàstic, majoritàriament partidari de l'absolutisme, es convertí en un dels objectius d'aquest radicalisme, moltes vegades esperonat per les mateixes autoritats, fet que l'abocà a una situació delicada, ja que unes quinze seus episcopals esdevingueren vacants, uns onze bisbes s'exiliaren i uns altres sis restaren en una situació gairebé cismàtica²⁰¹. D'entre els que fugiren, hi hagué els prelats d'Urgell i de Solsona, els quals havien desobeït l'ordre del cap polític de Barcelona que els obligava a traslladar-se a Guissona i Cervera, respectivament, per evitar tot contacte amb els rebels, però, tement per la seva vida, aquells cercaren refugi a França²⁰². Precisament, des del seu exili en el regne veí, el bisbe Bernardo Francés escrigué tota una exposició en què justificava els motius de la seva oposició al règim constitucional, concretament a partir de l'aprovació del Decret de reforma del clergat regular (25 d'octubre de 1820), i culpava el *filosofismo* dels mals que patia Espanya. Alçant-se en defensa de la "*verdadera doctrina*" i dels drets de l'Església, en contraposició amb la pusil·lanimitat observada en d'altres indrets, Bernardo Francés destacà des d'un primer moment l'actitud combativa dels bisbes catalans contra les

²⁰¹Els bisbes de Lleida i de Vic, sospitosos davant el règim constitucional, foren arrestats i aquest darrer assassinat. SEPÚLVEDA MUÑOZ, Isidro, BULDAÍN JACA, Blanca: *La Iglesia española*, ob. cit., p. 110.

²⁰²FELIU, Gaspar: ob. cit., p. 60.

mesures liberals, que havia provocat l'assassinat del bisbe de Vic i l'“*esclavitud política*” dels de Lleida i Girona²⁰³.

Durant la tramitació del projecte de divisió territorial a les Corts (1822), els diputats catalans proposaren suprimir la província de la Seu d'Urgell i substituir-la per una altra, vertebrada pel riu Segre i amb capitalitat a Lleida. La nova Diputació prou s'esforçava per donar a la província naixent una administració eficaç. Però no hi hagué manera de convocar eleccions generals a la Seu d'Urgell, Balaguer, Talarn, Àger, Solsona, Cervera i Puigcerdà, poblacions que foren dominades pels reialistes. La regència d'Urgell acusà el govern liberal de Madrid de tenir segrestat el rei, alhora que es dotà d'un mitjà de propaganda amb el *Diario de Urgel*, que s'imprimí sota la llegenda «Dios y el Rey». El clergat de la Seu d'Urgell, conscient que la conquesta de la ciutat esdevenia la primera baula del desitjat retorn absolutista, era totalment reialista. El mateix bisbe Bernardo Francés havia cedit les estances del palau episcopal com a oficines i habitacions dels membres del govern rebel, mentre que el Capítol féu aportacions generoses als combatents de la sagrada causa. El 16 d'octubre de 1822 se celebrà a la ciutat l'onomàstica del rei. Havia acabat de complir 38 anys. Als crits de «mori la Constitució», al balcó de la Regència havien col·locat un retrat de Ferran VII i a sota uns versos:

«Con diferente acogida
cumple, Señor, vuestra suerte;
en Madrid, años de muerte,
en Urgel, años de vida»²⁰⁴.

²⁰³Exposició escrita a Ax-les-Thermes el 10 de març de 1823. *Colección de documentos que manifiestan la conducta del obispo de Urgel en orden á las innovaciones en materias eclesiásticas hechas por las Cortes de Madrid en la segunda época del régimen constitucional*. Tolosa: Imprenta de Juan Mateo Douladoure, 1823, pp. 3-38.

²⁰⁴LLADONOSA I PUJOL, Josep: *Història de Lleida*. Vol. I. Tàrraga, F. Camps Calmet, 1972, pp. 698-699 (extret de l'Arxiu Capitular de Lleida, caixó 136, lligall d'impresos i manuscrits diversos).

La guerra civil del Trienni fou, per a ambdues parts, d'una crueltat esfereïdora que malauradament es repetí en el decurs del segle XIX²⁰⁵. El govern constitucional declarà l'estat de guerra a Catalunya el mes de juliol de 1822. Al llarg d'un any, la superior organització de l'exèrcit governamental no aconseguí anihilar unes partides que *"nunca se presentaban en batalla, y en caso de necesidad hallaban seguro asilo en las montañas"*²⁰⁶. A Catalunya, les faccions reialistes s'enfrontaren al terrorisme militar de l'excap guerriller Francisco Espoz y Mina, nomenat capità general de Catalunya i partidari d'aplicar la política de terra cremada per tal d'impedir que els insurrectes rebessin ajuda del camp: d'aquesta manera, hom condemnà pobles sencers al saqueig i ésser esborrats del mapa per ordre de l'autoritat militar (Castellfollit de Riubregós, 24 d'octubre de 1822; Sant Llorenç de Morunys, 18 de gener de 1823). Una visió apològica coetània ha considerat el general navarrès com el paradigma del militar liberal incorruptible, ferm en els seus principis i incondicionalment compromès amb la llibertat, cosa que l'havia menat a *"tomar medidas extraordinarias análogas á las circunstancias en que se hallaba"*. Des d'aquest punt de vista, hom tractà de justificar la violència desfermada contra els insurrectes del Principat, especialment el clergat: *"Muchos curas y frayles fueron expatriados por esta razón; algunos huyeron de este rigor de salud, otros fueron suplicados; y el mismo obispo de Vic calificado traidor, y que hacía servir su influencia pastoral para seducir anti-cristianamente á sus ovejas contra la libertad de la patria que favorece la religión (que no lo sería sino la favoreciera), fué*

²⁰⁵Per a Vicente Blasco Ibáñez, la guerra del Trienni presenta el mateix aspecte que la resta dels conflictes civils decimonònics: "Las ventajas que las tropas del Gobierno conseguían eran en gran parte momentáneas, pues apenas abandonaban un país después de haberlo librado de facciosos, volvían éstos a invadirlo, logrando de este modo tener al ejército, ya de sí bastante reducido, fraccionado y sin poder acometer con grandes fuerzas ninguna empresa decisiva. Además, el espíritu de una gran parte del país afecto al absolutismo y la protección del Gobierno francés daban a los facciosos medios de evitar la persecución y reponerse de sus descalabros, entrando nuevamente en lucha después de recibir el auxilio en el extranjero". BLASCO IBÁÑEZ, Vicente: *Historia de la revolución española (desde la guerra de la Independencia a la Restauración de Sagunto)*. 1808-1874. Vol. 12. Madrid, Edit. Cosmópolis, 1930, p. 92.

²⁰⁶DUVÉRINE, A.: *Cuadro histórico de los abusos y espíritu de reforma política en España*. Madrid, Boix editor, 1840, p. 179.

*fusilado para escarmiento del sacerdocio díscolo y sedicioso, que conspiraba en masa contra la constitución*²⁰⁷.

Segons el testimoni del mateix Mina, que per donar brillantor a la seva victòria situà exageradament entorn dels 35.000 homes el nombre total de combatents rebels, *“protegidos por la mayor parte de la población”*, a finals de novembre de 1822, *“a la vista de las tropas francesas del cordón sanitario, eché al territorio extranjero algunos miles de españoles víctimas de la seducción, y con ellos mezclada la regencia”*; després de batre els reialistes a Bellver i Puigcerdà, a principis de desembre Mina, amb la Seu d’Urgell ja ocupada, es trobà en condicions d’assetjar les fortificacions, un setge que durà setenta quatre dies *“contra una guarnición numerosa, fanática y determinada á defenderse con vigor”*, al final del qual *“seiscientos asesinos y ladrones salidos de la cárceles, que componían en gran parte la tropa del gefe de la facción Romagosa, defensor de la ciudadela de Urgel, espieron sus crímenes el día de la evacuación y fueron todos fusilados”*²⁰⁸. El 10 de novembre la Regència ja havia sortit de la ciutat, seguida, nou dies més tard, pel bisbe i la major part del capítol catedralici (uns onze canonges). Un altre dels veïns que marxà a l’exili, temorós de les represàlies liberals, fou el jove advocat Josep Ignasi Dalmau de Baquer, que esdevindrà una de les personalitats polítiques locals més rellevants de les tres primeres quarts parts del segle (alcalde de

²⁰⁷LE BRUN, Carlos: *Retratos políticos de la Revolución de España*, ob. cit., p. 298.

²⁰⁸Testimoni reproduït a DUVÉRINE, A., *Cuadro histórico*, ob. cit., pp. 181-182. També a ESCALERA, Evaristo y GONZÁLEZ LLANA, Manuel: *La España del siglo XIX. Sus hombres y acontecimientos más notables*. Tom I. Madrid, Juan José Martínez, editor. 1865, pp. 520-521. Certament, la situació dels assetjats—entre els quals hi havia una gran part del veïnat—arribà a ésser desesperada enfront d’un exèrcit del qual no esperaven cap compassió. Llur esperança radicava en una immediata intervenció francesa, però la duresa del setge obligà Romagosa a intentar una estratagema: *“Mandó cargar todos los cañones de la plaza y ponerles mecha de diferente longitud, á fin de que no disparasen sino unos en pos de otros, con lo cual engañarían al enemigo, dándole a entender que todavía estaba la guarnición dentro del fuerte”*. El pla de Romagosa tirà endavant i els assetjats sortiren de la Ciutadella en fer-se de nit el 2 de febrer mentre els canons disparaven. En adonar-se’n, les tropes governamentals emprengueren la persecució dels fugitius fins encalçar-los ja dins d’Andorra, *“y el brigadier Gurrea tuvo que mandar dar cuartel cuando ya estaban cansados los suyos de degollar facciosos con sus niños y mugeres. La carnicería fué espantosa”*. *Panorama Español. Crónica contemporánea*. Tom III. Madrid, Imprenta del Panorama Español, 1845, pp. 201-202.

la Seu d'Urgell el 1827, secretari interí de la Junta Governativa carlista de Catalunya el 1839, diputat carlista el 1871)²⁰⁹.

Amb la caiguda definitiva de la Seu d'Urgell, el 6 de febrer de 1823, l'exèrcit constitucional ocupà tot el país i provocà la dissolució de la Regència d'Urgell, que s'havia refugiat a França el mes de desembre anterior. A partir d'aleshores assolí major importància la Junta «Apostòlica» de Baiona, presidida pel general Francisco Ramón de Eguía, un reialista de pedra picada.

7.3. La crisi final de l'Antic Règim (1823-1833)

7.3.1. La intervenció militar de la Santa Aliança

El 7 d'abril, les tropes franceses del duc d'Angulema –els Cent Mil Fills de Sant Lluís–entraren en territori espanyol per la frontera del Bidasoa, indret en què se'ls uní un nombrós contingent apostòlic. La intervenció francesa no pretenia tan sols la restauració del poder absolut de Ferran VII, sinó també mostrar una imatge del prestigi recuperat per França, regida de nou per la monarquia borbònica, en la política internacional²¹⁰. Els dos exèrcits espanyols acantonats als Pirineus, delmats per les desercions, estaven aleshores massa famolencs i desatesos com per oposar-hi una seriosa resistència, raó per la qual es retiraren de seguida. El progrés de les tropes franceses fins a Madrid es féu sense molta resistència, ja que, tret de Catalunya i d'algunes ciutats del nord (Sant Sebastià, Pamplona, la Corunya), a penes es produïren combats contra l'exèrcit espanyol²¹¹. Al mateix temps que el govern liberal, amb Ferran VII i la seva família, es retirava cap al sud (primer a Sevilla i després a Cadis), s'anaven

²⁰⁹Això ho sabem per la instància que presentà Josep Ignasi Dalmau a l'ajuntament el 25 d'octubre de 1826. En ella, hi demana una certificació que havia d'acreditar la seva fidelitat al rei, *“por cuyo motivo le fué preciso emigrar en 22 de Noviembre de 1822 á los Valles de Andorra y después á los Reinos de Francia, huyendo de las tropas revolucionarias, cuya espatriación duró hasta Noviembre de 1823”*. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Anys 1814-1815, 1819-1820, 1822 i 1826.

²¹⁰ RÚJULA, Pedro i CHUST, Manuel: ob. cit., p. 168.,

²¹¹LA PARRA, Emilio: *Los Cien Mil Hijos de San Luis. El ocaso del primer impulso liberal en España*. Madrid, Síntesis, 2007.

constituïnt organismes polítics a les zones controlades pels absolutistes (el 9 d'abril ja s'havia creat la Junta provisional de govern d'Oyarzun). Una vegada conquerida la capital del Regne per l'exèrcit francès, el 25 de maig s'hi formà una regència en nom de Ferran VII a instàncies del mateix duc d'Angulema, la qual estigué integrada pel duc de Montemar, el baró d'Eroles, el bisbe d'Osma, Antonio Gómez Calderón i Francisco Tadeo Calomarde. La regència no trigà molt temps a establir un organisme repressiu contra els liberals, de forma que el 8 de juny ja trobem constituïda l'anomenada «Superintendencia de Vigilancia Pública».

Al marge de les específiques singularitats que presentava la situació espanyola, la intervenció estrangera en favor de l'absolutisme ferrandí respon també a la conjuntura europea del moment, dominada per un seguit de processos revolucionaris – molt actius a l'àrea mediterrània (Espanya, Portugal, Itàlia)– i per la inestabilitat social que s'accentuà després de les guerres napoleòniques, fet que condicionà les relacions internacionals a l'hora d'assegurar la preservació de l'ordre polític de la restauració²¹². D'aquesta manera, ajudats per Lluís XVIII de França, els reialistes espanyols aconseguiren liquidar el règim constitucional i lliurar de nou el poder absolut a Ferran VII, qui suprimí de nou la legislació liberal enmig d'una gran repressió on tingué un paper destacat l'aristòcrata aragonés Francisco Tadeo Calomarde. El fracàs momentani de la implantació liberal es va deure sobretot al desenvolupament contrarevolucionari interior, nodrit per sectors absolutistes i per la pagesia perjudicada a causa de les mesures liberals, i la intervenció militar exterior, recolzada per la Santa Aliança²¹³.

²¹²FONTANA, Josep: "Per què van envair Espanya els Cent Mil Fills de Sant Lluís? La revolució espanyola del 1820 en una perspectiva europea". *Recerques*, núm. 19 (Homenatge a Pierre Vilar, vol. I), Barcelona, Curial, 1987, pp. 17-33.

²¹³Antoni Moliner insisteix, a més, en la fractura de la base del règim constitucional, deguda "en gran parte a la desconfianza entre las clases propietarias que nutrían el poder liberal y las clases populares principalmente campesinas, y a la escasa penetración del mensaje liberal en éstas"; al costat d'aquest fet, Moliner apunta alhora que "la falta de una Administración efectiva, en manos de funcionarios poco preparados, contribuyó también al escaso resultado obtenido". MOLINER PRADA, Antoni: "En torno al Trienio Constitucional (1820-1823)". *Rúbrica Contemporánea*, vol. 1, núm. 1 (exemplar dedicat a «A raíz de Cádiz»), 2012, pp. 29-45. La citació correspon a la pàgina 44.

7.3.2. La Seu d'Urgell durant la segona restauració absolutista

A Catalunya els enfrontaments es prolongaren més temps, de manera que les autoritats reialistes no es constituïren completament fins al 1824. La correspondència del prelat d'Urgell, com a reflex de l'evolució del conflicte, revela alhora la preocupació eclesiàstica per recuperar l'antiga posició de privilegi. En una missiva de juny de 1823, Josep Camarlot i Macià, cèlebre guerriller reialista convertit en governador del corregiment de Talarn per la mateixa Regència, féu saber a Bernardo Francés la ràpida conquesta d'aquest territori muntanyenc, facilitada sobretot per l'aïllament geogràfic, cosa que, si bé inicialment li resultà avantatjosa en el terreny militar, a partir d'aleshores restava incomunicat de rebre les corresponents ordres. Tanmateix, això no féu desistir el citat capitost Camarlot a l'hora de prendre decisions per combatre el llegat constitucional, de forma que arribà a autoritzar el rector de Montardit per percebre les rendes eclesiàstiques pendents de pagament, *“y por lo mismo puede V.S.I. quedar bien cerciorado que protegeré con toda mi autoridad y gustosisimo á los arrendadores ó colectores de los Diezmos pertenecientes en este Distrito á V.S.I. para que no sufran el menor detrimento, antes bien se satisfagan aquellos religiosamente y con la legalidad debida”*²¹⁴.

A les darreries d'aquest mes de juny, les forces franceses del mariscal Moncey i les reialistes del baró d'Eroles ja dominaven clarament les immediacions de la Seu d'Urgell, amb l'ocupació d'Adrall, Montferrer i Alàs, al mateix temps que exercien un control del camí d'Andorra, indret on s'havien refugiat molts milicians. A finals d'agost, la resistència liberal era força precària, concentrada sobretot en places fortes com Figueres, Hostalric, Tarragona, Barcelona, Lleida i la mateixa capital urgel·litana. Mina abandonà apressadament la Seu d'Urgell per traslladar-se a Lleida el juny. Després de la caiguda d'aquesta darrera ciutat, el 29 d'octubre, el comandant general de l'exèrcit liberal es refugià a Barcelona fins a la seva rendició el mes següent²¹⁵.

²¹⁴ADU. Correspondència de bisbe Bernardo Francés Caballero. Anys 1823-1824. Carta de Josep Camarlot del 24 de juny de 1823.

²¹⁵Pel que sembla, en el moment de la capitulació a la capital catalana hi havia dos bàndols o “partits” de ciutadans que hi mantingueren posicions antagòniques, el dels *comuneros*, més nombrós i partidari de la

La depuració d'individus titllats de liberals, com a primer pas de la repressió absolutista, tractà d'estendre's a la mateixa Església. Una cicular del ministeri de Gràcia i Justícia, datada el 16 de juny de 1823, ordenava la restitució immediata a les parròquies de tots aquells clergues que s'havien destacat per llur adhesió reialista, acompanyada de la separació dels ecònoms "*mercenarios*" o simpatitzants del suprimit règim constitucional. Davant d'aquest requeriment, el bisbe Bernardo Francés, des de Puigcerdà estant, es vantà de la fidelitat i la coherència religiosa que havia mantingut el seu bisbat, el qual semblava haver-se beneficiat de "*la felicidad de estar mucho más tiempo q^e los demás del Reyno, y aun de esta Provincia, libre del yugo constitucional*", raó per la qual s'hi havia mantingut la tradicional jurisdicció eclesiàstica "*y por lo mismo no hay un solo ecco. encargado del cuidado de alguna Parroquia que no lo haya sido según ella*". Nogensmenys, donada la mateixa dimensió territorial de la diòcesi, el prelat d'Urgell es comprometé a exercir-hi una estreta tasca de vigilància davant la possibilitat de trobar-s'hi clergues sospitosos "*y acaso los más de alguna condecoración en Diputaciones provinciales, juntas de suministros, armamentos, etc., etc.*"²¹⁶.

La situació, però, encara no era tranquil·litzadora per al ple restabliment de la jurisdicció de l'Església. El setembre següent, el bisbe d'Urgell comunicà al govern restaurat la impossibilitat que continuaven trobant els seus clergues –els rectors parroquials i els canonges capitulars– per entrar a la diòcesi, "*sin poder reunirse hasta llegar el día de la rendición de los fuertes de Urgel p^r no haber punto alguno en toda la extensión del Obispado en donde puedan verificarlo*". El prelat urgel·lità, que també s'havia exiliat a França com ells, hi apuntava motius de seguretat, ja que hi era present "*el temor fundado de las vexaciones, y acaso de la muerte q^e habrían sufrido p^r su*

resistència a ultrança, i el dels *masones*, favorables a una rendició negociada, tot i que, com se subratllava, "*se cree generalment que intervino otro motivo más particular en la capitulación, y es, que todos los del comercio estaban ya endiablados con Rotten que les había examinado los bolsillos de forma que en sabiendo donde había dinero, más que fuesen los más furiosos exaltados, tenían que aflojarlo sin remedio*". *El Restaurador*. Madrid, núm. 128, 20 de novembre de 1823, p. 1.128.

²¹⁶ADU. Correspondència del bisbe Bernardo Francés Caballero. Anys 1823 i 1824. Resposta del bisbe a la cicular de Gràcia i Justícia del 16 de juny de 1823 (10 de juliol de 1823).

*manifiesta oposición al sistema constitucional, y su adhesión al Rey y a la justa causa*²¹⁷.

Dos mesos després, el novembre, Bernardo Francés tractà de transmetre certa imatge de normalitat en anunciar la restauració del Capítol catedralici, que ja havia aconseguit reunir-se, tot i que, com remarcava, la seva satisfacció era lluny de considerar-se plena. El motiu radicava en l'actitud dels canonges degà i doctoral, els únics que no havien marxat a l'exili, acusats de clara connivència amb el règim liberal, la qual cosa forçava el bisbe a prendre dràstiques mesures contra aquells:

*“El Dean y el Doctoral de esta Iglesia, el primero individuo de la llamada Diputación provincial de Lérida, no pueden ser mirados p^r sus compañeros sino capaces de denigrar el lustre de un Cuerpo q^e ha sido decididamente realista, y enemigo de las perniciosas novedades q^e ellos defendían y protegían y p^r lo mismo rehúsan alternar con ellos hasta q^e una verdadera mudanza los haga dignos de su compañía. Con respecto al Dean tomaré inmediatamente la providencia de destinarle á una casa religiosa de observancia rigurosa, p^o con respecto al segundo deberé proceder con más circunspección como q^e no hay hasta ahora otras pruebas q^e haber huído de esta Ciudad á la entrada de las tropas realistas en Junio de 1822, y haberse siempre trasladado donde reinaba el sistema q^e públicamente defendía”*²¹⁸.

Finalment, el novembre Bernardo Francés i el Capítol urgell·lità, ja instal·lats a la Seu d'Urgell *“entre ruinas de sus antiguas casas, padeciendo aun no pequeñas privaciones por el triste estado á que tres sitios de las fortalezas han reducido á esta ciudad”*, elevaren una felicitació a Ferran VII en la qual insistiren en l'especial associació del Tron amb la Religió, aspecte que els menava a reclamar el restabliment immediat de

²¹⁷*Ibidem*, resposta del prelat d'Urgell adreçada al secretari d'Estat de Gràcia i Justícia per la circular del 22 de juliol (24 de setembre de 1823).

²¹⁸*Ibidem*, contestació del bisbe d'Urgell adreçada també al secretari d'Estat de Gràcia i Justícia (21 de novembre de 1823).

la Inquisició per combatre “*el orgulloso filosofismo*”, considerat l’origen de tots els mals²¹⁹.

A través del conveni signat a Madrid el 9 de febrer de 1824, hom permetia l’estada de tropes gal·les a Espanya, que, si bé hi havien de romandre inicialment uns cinc mesos a partir de l’1 de juliol, moment en què es preveia factible assegurar el govern de Ferran VII i l’ordre absolutista, en la pràctica hi restaren acantonades fins al setembre de 1828. L’acord va permetre la distribució d’uns 45.000 homes, repartits entre les ciutats i places de Cadis, Burgos, Aranda del Duero, Badajoz, la Corunya, Bilbao, Sant Sebastià, Vitòria, Tolosa, Pamplona, Figueres, Girona, Hostalric, Barcelona, Lleida i la Seu d’Urgell²²⁰. El decenni següent, el darrer del regnat de Ferran VII (la «dècada ominosa» segons la terminologia liberal), esdevé una fita fronterera entre el passat, que no tornaria mai, i el futur, que encara trigaria a assolir-se²²¹. Mentrestant, hom procedí al restabliment institucional anterior al 7 de març de 1820 i es portà a terme –mitjançant comissions «purificadoras»– una repressió política contra els liberals més destacats. Alhora, es crearen les milícies dels Voluntaris Reialistes, braç armat de l’absolutisme que actuava com un cos policial, per combatre les temptatives liberals, així com les Juntes de la Fe en cada diòcesi, amb les competències que tenien abans la Inquisició.

A la Seu d’Urgell, aquest segon restabliment de l’absolutisme es visualitzà també en la restitució de l’orde dels dominics, que fou motiu de celebració amb la benedicció de l’església conventual de Sant Domènec el setembre de 1824. La corporació municipal estigué integrada per homes de reconeguda fidelitat a la causa absolutista, com Josep d’Areny Plandolit (elegit alcalde l’any 1824) i Josep Ignasi Dalmau de Baquer (batlle el 1827), o bé per ciutadans prominents (sobretot advocats) que no tingueren més remei que adaptar-se a la nova situació política. En general, deprés de la desfeta liberal hom tractà d’establir a Catalunya una política de concòrdia que pretengué bandejar la

²¹⁹Felicitació que hem trobat reproduïda al periòdic realista madrileny *El Restaurador* del 27 de desembre de 1823 (pàgines 1.377-1.380).

²²⁰BÉCKER, Jerónimo: *Historia de las relaciones exteriores de España durante el siglo XIX*. Tom I (1800-1839). Madrid, Establecimiento tipográfico de Jaime Ratés, 1924, p. 565.

²²¹RUIZ-DOMÈNEC, José Enrique: *España, una nueva historia*. Barcelona, R.B.A., 2009, p. 871.

persecució ideològica, intent al qual contribuïren les autoritats militars franceses i el capità general Campo Sagrado²²². Tanmateix, això no eliminà els antagonismes polítics ni impedí l'exili de molts liberals catalans.

Localment, l'experiència del Trienni Liberal evidencià l'aparició de conflictes i tensions polítiques que tingueren continuïtat en els anys posteriors. És el cas de Gervasi Bernatjuan, fill del cirurgià Francesc Bernatjuan, que arribà a ésser capità de la Milícia Nacional local durant la Primera Guerra Carlista. Pel que sabem, l'any 1826 la seva mare, ja vídua, s'adreçà a l'ajuntament per obtenir una acreditació que havia de certificar la «bona conducta» política del seu fill amb la finalitat que aquest pogués entrar al Reial Col·legi de Farmàcia de Barcelona. Això no obstant, alguns regidors s'hi oposaren al·legant que *“dicho Gervasio Bernatjuan se frecuentaba y rehunía solamente con los más escaltados Constitucionales”* durant l'època precedent. Una opinió que fou corroborada pel testimoni d'un ciutadà expressament cridat per la corporació municipal, Pere Lucaya, el qual, *“encontrándose (...) cierta ocasión cerca el Puente de esta Ciudad junto con Antonio Castells y Antonio Deltor y Escaró y el mencionado Bernatjuan se susitaron algunas pendencias entre ellos concernientes á los tiempos pasados de revolución y señaladamente sobre los robos que se habían ejecutado y haciendo cargo al mencionado Bernatjuan de haber robado un par de Bueyes cuando estaba incluso en los Fuertes de esta Ciudad en tiempo que eran bloqueados por el Ejército realista”*. El mateix testimoni, a més, afegí que havia sentit dir del citat Bernatjuan amenaces de mort contra els partidaris reialistes de la ciutat, als quals advertí que *“fuesen á encontrar á los Señores Canónigos paraque los sustentasen así como lo había hecho el S' Obispo en Francia, quienes habían sido los autores de escitarlos y moverlos á tomar las armas en defensa del Rey y contra la constitución”*. Finalment, Pere Lucaya afirmà que Gervasi Bernatjuan es vantava d'haver calat foc a la casa d'Isidre Palau (a) *Mostatxo*, situada al costat del molí de Boixadera, entre d'altres comentaris dels milicians liberals que indicaven la intenció d'incendiar altres edificis de la ciutat, cosa que, a parer seu, podien

²²²CARR, Raymond: *España 1808-2008*. Barcelona, Ariel, 2009, p. 133.

haver fet²²³. Un segon testimoni, d'un tal Antoni Castells i Miró, corroborà l'anterior manifestació i insistí en les amenaces de Gervasi Bernatjuan contra els reialistes²²⁴. Tot sembla indicar que Gervasi Bernatjuan fou represaliat i no pogué cursar Farmàcia, ja que, més endavant, observem que només apareix com a propietari²²⁵.

Unes tensions que es veieren accentuades amb motiu de l'estada de refugiats liberals a la veïna Andorra, els quals, malgrat llur derrota, esperaven una ràpida descomposició del règim absolutista i tornar amb clars ànims de revenja. El setembre de 1824, el subdelegat de policia del districte de la Seu d'Urgell, fent-se ressò d'una circular de la Intendència de Catalunya, informava al bisbe Bernardo Francés que alguns milicians de la ciutat, exiliats a les Valls, *"tienen allí sus reuniones secretas en las que nada más se procura que trazar planes para restaurar el bárbaro sistema"*. Amb aquesta amenaça tan propera, hom creia avinent traslladar al bisbe, com a príncep sobirà d'Andorra, l'avís que calia prendre mesures coercitives –contemplant àdhuc l'expulsió del territori neutral– *"contra aquellos que no cesan de alarmar, insultando á cuantos por allí pasan, y enviar anuncios de que dentro poco tiempo triunfará la constitución, y amenazando á los buenos Patricios"*²²⁶.

A Catalunya, la nova etapa no significà tampoc la superació de l'atzucac econòmic i l'emergent conflictivitat social. Tot el contrari. Els maldecaps financers de la monarquia continuaren agreujant-se, sobretot a partir de la derrota espanyola a Ayacucho (desembre de 1824), amb la qual culminava el pocés d'independència de les

²²³ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Anys 1814-1815, 1819-1820, 1822 i 1826. Sessions del 17 de juliol i 3 d'agost de 1826.

²²⁴*Ibidem*, sessió del 4 de setembre de 1826.

²²⁵Gervasi Bernatjuan, fill d'una família benestant, fou un dels beneficiaris locals de l'obra desamortitzadora. Un cop acabada la primera carlinada, figura com a comprador d'una parcel·la de terra, situada a la partida de Segalers (8 jornals), que havia pertangut al convent de Sant Agustí de la ciutat. Gervasi Bernatjuan pagà aleshores uns 90.000 rals.

²²⁶El mateix subdelegat de policia insistia en la potencialitat de l'amenaça liberal, des d'Andorra, en haver rebut la notícia que el corregidor de Talarn havia advertit el batlle d'Arfa sobre la captura d'uns quatre paquets de pólvora procedents de Sant Julià de Lòria, *"refugio de los espatriados Milicianos"*, al mateix temps que demanava la detenció d'un d'aquells que era natural també d'Arfa. ADU. Correspondència del bisbe Bernardo Francés Caballero. Anys 1823-1824. Comunicació del 29 de setembre de 1824.

colònies i es tallava de soca-rel el subministrament de recursos americans per a la Hisenda peninsular. Un clar indicador de la crisi econòmica es pot percebre en la davallada progressiva del cobrament dels delmes des de principis del segle. Com passava arreu, les diòcesis lleidatanes enregistren una pèrdua important en la percepció del novè decimal, un impost especial que Pius VI havia concedit expressament a la Corona espanyola l'any 1800 que, amb la finalitat d'extingir el deute públic, acabaria perdent el seu caràcter extraordinari. Com es pot veure en el següent quadre, el producte del novè decimal en el darrer trienni de 1825-1827, poc abans de la primera carlinada, representava el 68,4% de la quantitat recaptada durant el primer al bisbat de Lleida, el 50,4% al de Solsona i el 69% al de la Seu d'Urgell.

EVOLUCIÓ DE LA PRESTACIÓ DEL NOVÈ DECIMAL ALS BISBATS DE LLEIDA, SOLSONA I URGELL

Anys	(EN RALS DE BILLÓ)					
	Lleida	Índex	Solsona	Índex	La Seu d'Urgell	Índex
1802	294,443	100	199,504	100	445,712	100
1803	290,200	98,7	184,884	92,6	383,636	86
1804	288,139	97,8	225,116	112,8	456,145	102,3
Total	872,782		609,504		1.285,493	
Mitjana	290.927		203.168		428.498	
1817	359,580	122,1	164,834	82,6	401,620	90,1
1818	293,499	99,2	153,765	77,7	357,725	80,2
1819	274,505	93,2	135,460	67,8	318,003	71,3
Total	9257.594		454,059		1.007,348	
Mitjana	309,194		151,353		359,116	
1825	201,155	68,3	102,472	51,3	245,599	55,1
1826	194,531	66,7	99,117	49,6	264,830	59,4
1827	201,392	68,4	115,595	57,9	377,445	84,6
Total	597,078		317,184		888,174	
Mitjana	199,026		102,394		296,058	

Font: MADOZ, Pascual: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Tom XII. Madrid, 1849, p. 57.

A la Seu d'Urgell, les ja cròniques dificultats de la hisenda municipal, afegides a la destrucció material (com el molí del Comú, que amenaçava ruïna imminent, o el saqueig de l'oficina i magatzems de la Reial Duana, perpetrat pels liberals) i les pèrdues humanes, s'accentuaren de nou amb l'estada tan prolongada d'una guarnició francesa, situació que provocà alguns problemes de convivència i incidents amb la població civil²²⁷. La crítica situació no deixà cap marge d'actuació al nou ajuntament per administrar uns recursos municipals minsos o inexistents, com ho comprovà la Mare priora del convent de les monges de l'Ensenyança, a qui el govern municipal no va poder satisfer en la seva "justa" demanda de pagar-li cinc pensions²²⁸. Així mateix, el prevere receptor de l'Hospital dels pobres va veure constantment desateses les seves reclamacions: a les darreries de 1826, aquell suplicava encara a l'ajuntament el pagament pendent de 3 pensions (144 lliures) per assegurar-hi la mínima assistència dels malalts, tenint en compte que només s'havia cobrat una pensió (48 lliures) en els darrers dos anys²²⁹.

Després de set anys a la diòcesi d'Urgell, el bisbe Bernardo Francés Caballero fou preconitzat arquebisbe de Saragossa, fet que s'inscriu, una vegada més, en la política de promoció a seus més importants o riques per a aquells prelats que s'havien distingit més

²²⁷Sabem, per exemple, que en una picabaralla resultà colpejat un soldat francès pel metge Josep Puig. Arran d'aquest fet, el comandant militar de la plaça exigí al consistori que actués contra el citat metge, però el govern municipal al·legà que no ho podia fer ja que tal "exceso" pertanyia a la jurisdicció del batlle major de la vila i corregiment de Puigcerdà. (ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell Llibre d'acords municipals. Any 1824. Sessió del 20 de març de 1824). Un altre focus de tensió fou originat per la instal·lació d'un segon forn, destinat en principi al proveïment de les tropes franceses, que provocà la queixa de l'arrendatari de la fleca municipal (*Ibid.*, sessió del 19 de maig de 1824). Altres situacions esdevenen també il·lustratives d'aquesta tensió. És el cas de Josep Bresca, que veia ocupats els seus porxos i la seva era de batre el gra com a escorxador de bestiar vaquí per a la guarnició francesa, fora del nucli urbà. El citat Bresca volia el trasllat d'aquest escorxador al molí del Cup, però el consistori s'hi negà al·legant que no havia trobat cap edifici idoni i perquè, l'any 1824, la junta de sanitat de la ciutat ja dictaminà que el lloc de Josep Bresca era el més adient "*para precaver las enfermedades que podrian resultar*" (*Ibidem*, llibre d'actes municipals. Anys 1814-1815, 1819-1820, 1822 i 1826. Sessions del 9 i 19 de gener i 3 de març de 1826).

²²⁸*Ibidem*, llibre d'acords municipals. Any 1824. Sessió del 8 de març de 1824.

²²⁹*Ibidem*, correspondència. Any 1827. Carta del prevere Jaume Subirà adreçada a l'ajuntament (1 de desembre de 1827).

en la defensa de l'absolutisme i dels drets de l'Església²³⁰. En el seu comiat, tot just després d'haver realitzat la seva darrera visita pastoral, on comprovà "*que no se había extendido la corrupción tanto*", Bernardo Francés va escriure una carta pastoral en què advertia sobre la necessitat d'observar les lleis de l'Església i, per tant, de vetllar pel manteniment dels bons costums i l'educació cristiana dels fills. Tot això ho contraposava, és clar, a l'època constitucional precedent, "*que suscitada por el impetuoso uracan del espíritu de irreligión y de anarquía amenazó la nave de la Iglesia, y puso á punto de naufragar la del Estado*". Conscient del temps «crític» que li tocava viure, insistia que fora de l'Església no hi havia veritat ni salvació mentre apuntava l'existència d'una insensata «filosofia» com l'autèntica causa de tots els mals que patia Espanya, de la qual havien sorgit idees nocives que, amb la llibertat d'imprensa i de reunió, havien erosionat greument la fe i l'ordre²³¹.

7.3.3. Els darrers anys del regnat de Ferran VII

El restabliment de l'absolutisme, però, no va poder evitar l'aparició de dos corrents polítics entre els seus partidaris: un de caire intransigent, entestat a mantenir el vell ordre estamental en la seva plenitud, i un altre predisposat a introduir les reformes més «viables» que el sistema podia permetre. Això no obstant, Ferran VII seguia atent a les possibles amenaces liberals, que tractava de combatre a través de l'enduriment de la via repressiva, com ara l'establiment de les comissions militars executives i permanents, a través de la Reial Ordre de 13 de gener de 1824, contra els «delictes polítics» posteriors a l'1 d'octubre de 1823 i, especialment, contra tots aquells

²³⁰Concretament, la nova destinació de l'arquebisbat de Saragossa significava disposar d'una renda de 70.000 rals, un 585% més del que representava la modesta renda urgel·litana. SEPÚLVEDA, Isidro, BULDAÍN, Blanca: *La Iglesia española*, ob. cit., p. 111.

²³¹Nos D. Bernardo Francés Caballero al respetable clero y amado pueblo de la diócesis de Urgel que por la gracia de Dios y de la Santa Sede se nos había confiado y que hasta ahora hemos servido como su obispo. Carta pastoral escrita a Guissona el 24 de noviembre de 1824. Un comentari sobre la personalitat i el pensament de Bernardo Francés, extrets a partir de la citada pastoral, es troba a CUENCA TORIBIO, José Manuel: *Estudios sobre el catolicismo español contemporáneo*. Córdoba, Universidad de Córdoba, 1990, pp. 41-45.

que “se declaren con armas o con hechos de cualquier clase, enemigos de los legítimos derechos del trono o partidarios de la constitución publicada en Cádiz en el mes de marzo de 1812”; aquesta severa disposició vingué complementada per la Reial Ordre del 9 d'octubre següent, que penalitzava amb la mort tots aquells que “usen de las voces alarmantes y subversivas de viva Riego, viva la constitución, mueran los serviles, mueran los tiranos, viva la libertad”²³².

Els nou anys del darrer període ferrandí no escaparen tampoc a les contínues conspiracions liberals, que s'iniciaren amb la del coronel Valdés a Tarifa l'agost del 1824. Tanmateix, la principal oposició que trobà Ferran VII procedí paradoxalment dels absolutistes extremistes amb la formació del partit «apostòlic» (o carlí), agrupat entorn de l'Infant Carles Maria Isidre de Borbó, que ja funcionava de fet des del gener de 1824 a partir de l'enfrontament entre els ministres moderats i els ultres, tal com ha observat Josep Fontana²³³. Efectivament, aquesta nova etapa de govern de Ferran VII no acontentà els absolutistes, que estimaven que el rei feia massa concessions als liberals moderats (ampliació de l'amnistia de 1824 i supressió de les comissions militars) i que estava dominat per maçons contraris a la «Sagrada Religió». El 3 de maig de 1827, per exemple, a la *Gaceta* de Madrid fou publicada una exposició de la Universitat de Cervera en què, a més de significar-se per la seva adhesió al govern de Ferran VII, hom era favorable al tancament dels centres d'estudi que no donessin suport a l'absolutisme: “Lejos de nosotros la peligrosa novedad de discurrir, que ha minado por largo tiempo,

²³²PESET REIG, Mariano i PESET REIG, José: “Legislación contra liberales en los comienzos de la década absolutista (1823-1825)”. *Anuario de historia del derecho español*, núm. 37, 1967, pp. 437-485.

²³³FONTANA, Josep: “Crisi camperola”, art. citat. El mateix Fontana parla de societats secretes absolutistes que comencen a tenir volada d'ençà de 1823. Segons Fontana, l'orientació moderada del govern de Ferran VII revifà aquests grups l'any següent, fet que es traduí en un seguit de conspiracions que comptaren amb dos suports bàsics: “els antics guerrillers reialistes, descontents perquè el govern no els ha reconegut els graus militars que ells mateixos s'havien atorgat generosament –ningú no volia ser menys que general–, i una gran massa de camperols que estan passant uns anys difícils i suporten molt malament la pressió fiscal”. FONTANA, Josep: *La fi de l'Antic Règim*, ob. cit., pp. 210-211. D'altra banda, el germà de Ferran VII, Carles Maria Isidre de Borbó, havia assumit càrrecs importants en el govern de l'Estat, ja que presidia els Consells de Guerra i d'Estat en absència del rei i, ensems, fou coronel d'un cos de cavalleria d'elit, els carrabiners reials. LLANO, Enrique Emilio del: *Episodios tradicionalistas. Carlos V. Estudio biográfico por un contemporáneo*. Barcelona, La Propaganda Catalana, 1884, p. 18.

reventando al fin con los efectos, que nadie puede negar, de viciar las costumbres, con total trastorno de imperios y religión, en todas las partes del mundo”.

Aquest rerefons ideològic, la separació de l'exèrcit dels Voluntaris Reialistes (que es veien pràcticament retirats del servei i, en molts casos, abocats a una situació de veritable misèria, alhora que alguns de llurs destins eren ocupats per militars que havien fet costat a l'anterior govern liberal), la fallida de la indústria rural i la crisi existent al camp català, amb una caiguda general dels preus agrícoles entre 1817-1830 que coincidí amb una pressió fiscal en augment²³⁴, propiciaren l'aparició de partides de guerrillers, integrades per membres de les antigues partides d'absolutistes, fins culminar, després de fracassar la insurrecció de Tortosa de 1825, en la revolta generalitzada dels *Malcontents*, o *Agraviats*, entre l'abril i octubre de 1827. Tal com explica Jaume Torras per al cas del corregiment de Cervera, bona part de la militància dels Malcontents provenia d'uns camperols que, “descontents pel malestar social generalitzat i havent fet crisi la vella organització econòmico-social, veien trontollar el seu gènere de vida i esfondrar-se els seus horitzons ideològics sense tenir amb què substituir-ho”²³⁵. En aquest sentit, el malestar pagès fou animat i canalitzat per l'agitació del clergat secular i regular, que ofería una resposta clara del que succeïa: la causa de l'empitjorament de la situació residia en el “mal govern” d'un rei, Ferran VII, que s'havia mostrat excessivament tolerant amb els liberals. Jaume Torras també ha demostrat que aquest moviment té un destacat component menestral tradicional i que el seu arrelament més profund s'ha originat en els corregiments de Manresa i Tarragona, no pas en la zona més pobra de la Catalunya pirinenca ni en el litoral urbanitzat on s'obre camí l'economia capitalista.

²³⁴Sobre el context agrícola depressiu del període 1817-1830 i la seva incidència negativa en l'economia camperola, vid. FONTANA, Josep: “La crisis agraria de comienzos del XIX y sus repercusiones en España”. *Hacienda Pública Española*, 1978; CANALES, Esteban: “Los diezmos en su etapa final”, a ANES, Gonzalo ed.), *La economía española al final del Antiguo Régimen*, vol. I (Agricultura). Madrid, 1977.

²³⁵TORRAS ELÍAS, Jaume: “Societat rural i moviments absolutistes. Nota sobre la guerra dels Malcontents (1827)”. *Recerques*, núm. 1, 1970, p. 130.

A això, cal afegir-hi la soldada que hom podia cobrar en les partides, més alta que els beneficis resultants de la terra, la introducció de gra estranger, la competència del cànem italià, la impossibilitat de trobar sortida al vi i l'aiguardent o els efectes del contraban de filats i teixits. Ja des del mes de març es té coneixença de la formació de petites partides d'insurrectes –mai superiors als vint homes per grup– que començaren a fustigar les tropes governamentals, principalment a les comarques de Tortosa, Vic, Girona i Figueres, tenint-se també notícies de la presència de grups armats a Cardona, Berga, Prats de Lluçanès, Castellar de n'Hug, Bagà, etc. Si bé en iniciar-se l'època de la sega la "normalitat" sembla ésser absoluta, és una vegada acabada aquesta activitat quan els intents esporàdics i mancats de cohesió trobaren mitjans que els permeteren generalitzar la insurrecció i fer-se presents a gairebé la totalitat del Principat, de forma que el capità general, marquès de Campo Sagrado, va creure necessari sol·licitar ajuda a Madrid. En el mes d'agost, els corregiments de Manresa, Vic, Girona i Figueres ja estaven dominats, tret de llurs capitals, pels insurrectes²³⁶, que veien engrossir considerablement llur nombre (la xifra aproximada de 24.000 homes armats sembla ésser la més acceptada, amb marges que oscil·len dels 20 als 30.000 homes)²³⁷.

Aviat els insurrectes, comptant amb la complaença de bona part de la població, aconseguiren ocupar Manresa (on s'establí, el 28 d'agost, una Junta Superior Provisional de Govern de Principat), Vic, Reus, Ripoll, Berga, Mataró, Puigcerdà, Talarn, etc., i assetjar, entre d'altres, Girona, Tarragona, Hortalric i Cardona. Alarmat per les notícies que arribaren a la Cort, el 14 de setembre Ferran VII va substituir el marquès de Campo Sagrado a la capitania general del Principat pel Comte d'Espanya, nomenat alhora cap de l'exèrcit expedicionari. Dies després, Ferran VII emprengué viatge a Catalunya. En arribar a Tarragona (28 de setembre), expidí un decret en què desmentia trobar-se presoner dels «sectaris» i comminava els insurrectes a rendir-se. Precisament, en aquesta ciutat Ferran VII tingué una audiència, el mes següent, amb Josep Ignasi Dalmau

²³⁶TORRAS ELÍAS, Jaume: *La guerra de los Agraviados*. Barcelona, Publicaciones de la Cátedra de Historia General de España, 1967, p. 32.

²³⁷DUVÉRINE, A.: ob. cit., p. 189.

de Baquer i Josep d'Areny i de Plandolit, batlle i síndic, respectivament, de la Seu d'Urgell²³⁸.

Finalment, la intervenció d'un nombrós exèrcit, dirigit pel Comte d'Espanya, les pastorals dels bisbes catalans en suport de les paraules del rei i la pròpia presència de Ferran VII a Catalunya feren que la gran majoria dels insurrectes s'acollís a l'indult que el monarca concedí, sota la denominació «Real Alocución», a tots aquells que decidissin abandonar les armes i anar-se'n a llurs localitats per tornar a ésser empadronats (condició aquesta que va servir per tenir censada la població susceptible de revoltar-se), quedant perdonats de tota pena. No s'hi inclogueren els caps de la revolta, "*sujetos a sufrir todo el rigor de las leyes*".

Si bé és cert que la revolta dels *Malcontents*, reprimida amb crueltat pel Comte d'Espanya, esdevingué un rotund fracàs en el camp militar, aquesta insurrecció s'ha d'inserir dins d'una estratègia més àmplia que tingué com a objectiu últim la formació d'un grup opositor absolutista que es presentà com a alternativa al govern de Ferran VII²³⁹. Dels informes policials, així com de la multitud de papers clandestins que

²³⁸ Ignorem el contingut de l'exposició que les autoritats urgel·litanes donaren a conèixer al rei, una audiència celebrada al migdia del 25 d'octubre. Això no obstant, per una carta adreçada a l'ajuntament de la Seu d'Urgell sabem que l'alcalde Josep Ignasi Dalmau i el síndic Josep d'Areny foren rebuts "*con la afabilidad y agrado que le caracterizan (...) y nos dió á besar la mano izquierda, por tener la derecha colgada de un pañuelo á causa de la gota, de que acostumbra adolecer*". Pel que sembla, Ferran VII mostrà curiositat sobre la ciutat urgel·litana, la distància a la qual es trobava i si el camí era escabros (ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1827. Carta de Josep Ignasi Dalmau i Josep d'Areny dirigida a l'ajuntament de la Seu d'Urgell (26 d'octubre de 1827). Més endavant, el març de 1828, actuant com a síndic general d'Andorra, Josep d'Areny i de Plandolit mostrà la seva completa adhesió a Ferran VII amb motiu de l'estada del rei a Catalunya, on havien estat "*desconcertadas las maquinaciones de los conspiradores*", alhora que li manifestava el desig de les Valls per mantenir els antics privilegis, ratificats pel propi monarca l'any 1817.

²³⁹ TORRAS ELÍAS, Jaume: *La guerra*, ob. cit., p. 5. Es tractava, doncs, de sectors socials, coneguts genèricament com *absolutistes purs* o *ultres*, que, d'ençà de 1823, "se sentían amenazados por la situación histórica, tanto como para pretender extirpar las contradicciones de su tiempo –como si ello fuera posible–. Eran, a la vez, sectores de la sociedad feudal completamente incapacitados para adaptarse, no ya a las reformas liberales, sino a la misma política absolutista que practicaba Fernando VII, y eso que, (...), era una política estrictamente reaccionaria. Frailes fanáticos y pequeños nobles, hundidos todos en la más profunda crisis feudal y envuelto por la más severa zozobra económica de aquellos años, se verán inducidos a pedir mayor rigor, mayor restauración y menos veleidades moderadas (aunque sean

circularen o de les exposicions al rei, en provenen les primeres acusacions de *carlins* o *carlistes* dirigides contra els reialistes descontents. Els servidors de Ferran VII els titllaren també de «reialistes aparents», «apostòlics» i «ultres», alhora que els acusaren d'haver creat societats secretes –«L'Àncora», «L'Àngel exterminador»– amb finalitats desestabilitzadores.

Una altra conseqüència fou la microreforma administrativa de Catalunya. Totes les batllies majors ja existents amb anterioritat al 1827 i que tingueren una participació activa en la revolta canviaren de titular, cap dels quals era català. Recollint els informes sobre canvis de batlles hom pot tenir un llistat d'aquelles ciutats i viles de certa importància –batllies majors– que intervingueren en la insurrecció: Agramunt, Balaguer, Barcelona, Berga, Figueres, Girona, Granollers, Igualada, Lleida, Mataró, Manresa, Montblanc, Olot, Puigcerdà, Reus, Tàrraga, Tortosa, Tremp, Vic, Vilafranca del Penedès i Vall d'Aran (aquesta darrera era batllia única). Paral·lelament a aquests canvis de titularitat, la microreforma administrativa consistí, també, en la creació de noves batllies majors que possibilitessin un major control d'aquelles zones més proclives a la formació de partides i que, per estar en zones intermèdies entre altres batllies majors (que solien tenir guarnició militar) i per la singular configuració geogràfica del territori, ja s'havien distingit en la finalitzada revolta. Aquestes noves batllies majors foren Banyoles, Besalú, la Bisbal, Blanes, Cadaqués, Camprodon, Capellades, Cervera, Santa Coloma de Farners, Falset, Sant Feliu de Guíxols, Gadesa, la Seu d'Urgell, Solsona, Ripoll, Sitges, Terrassa, Torroella de Montgrí, Valls i Vilanova i la Geltrú.

Respecte a la Seu d'Urgell, la revolta qüestionà el paper de l'alcalde, Josep Ignasi Dalmau, que no s'havia mostrat prou ferm a l'hora de combatre les partides d'insurgents que actuaven a la comarca, una actitud que, pel que sembla, es traslladà a la mateixa ciutat respecte a la tolerància exhibida envers els partidaris dels *Agraviats*. Així se li ho féu saber el nou govern municipal l'any següent, el 1828, quan el citat Dalmau sol·licità un certificat de «bona conducta política», cosa que no obtingué perquè era ben conegut que, en aquell moment, *“no dio absolutam^{te} providencia alguna p^o atajar los progresos*

aparentes, como la amnistia)”. DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio (dir.), *Historia de España*. Vol. 9 (La transición del Antiguo al Nuevo Régimen. 1789-1874). Barcelona, Edit. Planeta, 1988, pp. 288 i 291.

revolucionarios bien patentes en esta Ciudad y vecindario; antes bien, miró con la maior indiferencia el q^e se arrancasen las órdenes y decretos de la Superioridad q^e se fixaban en la pared de la casa de Teresa Dalmau, (...), á pesar de ser antigua costumbre el fixarlas en una tabla q^e al efecto tiene el Ayunt^o, de manera q^e obligó á los franceses á verificarlo en las puertas del Portal de España de esta Ciud^d bajo la custodia de su guardia; y q^e con la mucha gente armada q^e tenía en esta Ciud^d refuxiada, como eran varias rondas del R^l Resguardo y mozos de la Escuadra de Valls, le era fácil poner á cubierto de la dicha facción todas las Poblaciones de esta Comarca, q^e se vieron insultadas p^r partidas poco numerosas de facciosos. Y finalm^{te}, q^e la aposada actividad de los espíritus turbulentos de este pub^o p^r su parte se dexó conocer bien, no permitiendo siquiera el q^e se verificase en esta Ciud^d un alistam^o de Miquele^s p^a contrarestar á los referidos facciosos, prohibiendo á un com^{de} que se presentó al efecto, el practicar las gestiones necesarias”²⁴⁰.

En la recta final del regnat de Ferran VII, el desgavell de l’administració municipal, ocasionat pel seguit d’anys atziacs des de la Guerra del Francès, se sumà a les peremptòries reclamacions fiscals i les amenaces d’accions insurgents des de l’exterior. Aquesta situació tan calamitosa provocà reaccions defensives per part dels diferents consistoris, avesats a llençar la culpa dels dèficits existents o de la pretesa malacura als regidors precedents o a l’anterior govern municipal. El 1827, la Subdelegació de la Intendència instà a presentar els comptes municipals dels anys 1802-1807, 1810-1811 i 1815-1816, donat que el consistori havia al·legat la pèrdua dels corresponents documents²⁴¹. El 1830, la corporació municipal, presidida pel metge Bonaventura Barril, insistí de nou en la devolució dels llibres de registres d’hipoteques, corresponents als anys 1811-1812, 1817 i 1819-1828 (en total, comprenien uns tretze anys), per la qual cosa instà el darrer secretari municipal, Marià Berga, a donar-ne explicacions, al mateix temps que aprofità l’ocasió per recriminar-li la seva suposada displicència perquè s’havia

²⁴⁰ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’actes municipals. Anys 1828-1830. Sessió del 30 de juny de 1828.

²⁴¹*Ibidem*, correspondència. Any 1827. Carta de la Subdelegació de la Intendència del partit de la Seu d’Urgell (6 de març de 1827).

descurat l'ús del paper segellat en els llibres d'acords municipals dels quatre anys anteriors. El cert és que Marià Berga tenia una responsabilitat compartida amb el seu predecessor, l'advocat Josep Feu, el qual, també advertit, féu saber que tots aquells registres –excepte el del l'any 1818, que es donava per extraviat– havien estat lliurats al notari Francesc Cassany perquè els signés; respecte als llibres d'acords, Josep Feu es comprometé a complimentar el de 1827 però al·legà que no ho podia pas fer en el cas del llibre de 1828 perquè no tenia paper segellat²⁴². L'any següent, l'octubre de 1831, el govern municipal fou convocat de manera extraordinària en conèixer-se la sentència del Reial Tribunal de Comerç de Barcelona, amb data de 6 d'octubre, perquè en la venda dels bons de subministres per a les tropes espanyoles i franceses estacionades l'any 1823, equivalents aquells a 29.000 francs, no hi anaven compresos uns 5.802 francs que havia de cobrar el consistori urgel·lità²⁴³. El gener de 1832, essent regidor degà l'advocat Sebastià Serret, hom requerí la presència dels regidors de l'anterior consistori, encapçalats pel metge Bonaventura Barril, per tal de donar explicacions sobre l'estat dels comptes municipals –propis i arbitraris– corresponents a l'any 1829, ja que aquells s'havien presentat més tard del que era habitual perquè, tot i que la percepció d'impostos municipals havia estat més baixa, la quantitat que corresponia al recàrrec del 20% continuava essent la mateixa que la de l'any anterior, per la qual cosa s'havia adreçat una queixa a l'Intendent²⁴⁴.

A tot això, cal afegir-hi les tenses relacions que mantenia el consistori amb l'alcalde major, Agustín Peláez, acusat d'actuar arbitràriament i amb cert despotisme en

²⁴²*Ibidem*, llibre d'actes municipals. Anys 1828-1830. Sessió del 8 de juliol de 1830. Més endavant, el secretari del consistori, l'advocat Lluís Dalmau de Baquer, comunicà a les autoritats municipals que havia aconseguit arreplegar la majoria dels registres d'hipoteques després d'haver-se reunit amb el notari Cassany; estava pendent de recollir el de l'any 1822, en mans de l'advocat Francesc Parramon, “*que lo tenía para acabarlo de arreglar*”. *Ibidem*, sessió del 15 de juliol de 1830.

²⁴³ACA. Protocols notariais de la Seu d'Urgell. ACA-N-V 837 (1). Notari: Esteve Gual (30 de desembre de 1830 – 22 de desembre de 1831). Acta del 31 d'octubre de 1831.

²⁴⁴ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Anys 1831-1834. Sessió del 9 de gener de 1832. Tenint en compte la davallada dels ingressos municipals l'any 1829 respecte a l'any anterior, el consistori no es podia veure obligat a pagar més a l'administració provincial pel mateix recàrrec del 20%, cosa que representava uns 2.000 rals més dels que pertocaven satisfer.

l'administració de la justícia, *“como es el haver asistido al visorio de un cadáver, sin intervención de Escrivano, el negarse a tener audiencias verbales y otras q^e constan ya á este Ayunt^o”*, a més de no voler imposar la seva autoritat contra els morosos en la percepció de les contribucions reials (pel que sembla, alguns d'aquells n'havien restat àdhuc exempts en contra del criteri de l'ajuntament) o de la seva pretensió d'apoderar-se dels impostos municipals²⁴⁵. Una arbitriietat que, a parer de les autoritats municipals, s'accentuava en l'exercici del seu càrrec com a Subdelegat de Rendes. L'octubre de 1828, per exemple, la corporació municipal, incapaç de fer front al pagament immediat del 20% de la recaptació municipal que corresponia a 1827, es queixà de la passivitat mostrada pel citat Peláez davant l'anterior consistori, acusat de malversació de cabals, *“y q^e en caso de no adoptar esta medida justa –és a dir, obligarlo a la reposició de la referida quantitat– se servirá (este Ayuntamiento) suspender los apremios q^e al efecto ha comunicado á este Ayunt^o hasta que reciba contestación á la Consulta q^e sobre esta materia va á elevar immediatam^{te} al Sr Intendente”*²⁴⁶.

Ateses aquestes circumstàncies, es comprenen certes resistències a acceptar càrrecs de responsabilitat municipal. El cas més paradigmàtic és el de Ramon de Tarragona, advocat i hisendat, que fou obligat a incorporar-se al nou consistori com a regidor degà el gener de 1832. Ramon de Tarragona fonamentà la seva oposició en virtut del fur militar que gaudia *“como â gente (sic) Fiscal de Militares Pobres de la Auditoría de Guerra de esta Plaza”*. Com era de preveure, l'alcalde major, Agustín Peláez, no acceptà aquesta negativa tot esmentant un cas similar, el de Josep Ignasi Dalmau de Baquer, fiscal militar com l'anterior, el qual, també proposat per la Reial Audiència, s'havia negat a entrar a l'ajuntament l'any 1829 per la mateixa raó, *“cuya ecsención*

²⁴⁵*Ibidem*, llibre d'actes municipals. Anys 1828-1830. Sessió del 13 d'octubre de 1828. En aquesta sessió, l'ajuntament havia decidit traslladar la seva queixa a la Reial Audiència tot posant èmfasi, a més, en l'amistat que el citat alcalde major havia mantingut amb Ermengol Dalmau i de Cubells (oncle dels germans Josep Ignasi i Lluís Dalmau de Baquer), *“ex Alcalde del crimen, desterrado y privado de empleo y aun de la facultad de Abogar”*. Trobem Ermengol Dalmau, alcalde major de Quesada (Jaén), contraent matrimoni amb Manuela de Baquer i d'Hortonedada, l'any 1801, a la Seu d'Urgell (un matrimoni fet en procura pel propi Ermengol al seu germà Josep Antoni).

²⁴⁶*Ibidem*, sessió del 9 d'octubre de 1828.

*despreció dho. Superior Tribunal (de la Real Audiencia), habiendo servido de regidor Decano dho. Dalmau en el espresado año 1829*²⁴⁷.

²⁴⁷*Ibidem*, llibre d'actes municipals. Anys 1831-1834. Sessió del 20 de gener de 1832. La negativa de Ramon de Tarragona es féu extensible a la resta dels nous regidors entrants, els quals protestaren fins al mateix moment de la presa de possessió dels càrrecs a l'ajuntament.

8. REVOLUCIÓ I GUERRA (1833-1843)

Cuando las insurrecciones han tenido en España el poder de asimilar sucesivamente á sí mismas todo cuanto ha estado en contacto con ellas, ó libre de la acción del gobierno, ha sido cuando, con razón ó sin ella, (...), se han hecho en nombre del antiguo régimen monárquico. Lo que es entre esas, no podría citarse una sola cuyo primer resultado no haya sido formar á su alrededor un gran radio insurreccional, radio cuyo término era siempre la línea militar enemiga: prueba clara de que donde quiera que apareciesen encontraban terreno dispuesto para arraigarse y extenderse, como producto natural y espontáneo de una idea indígena.

La Esperanza. Periódico monárquico. Madrid, 24 d'abril de 1856, p. 1.

8.1. Conspiracions i aixecaments entre 1828-1833

Com apunta Manuel Lladonosa, des de febrer de 1828, tot just després de l'esclafament de la revolta dels Malcontents, a Catalunya van aparèixer de nou partides guerrilleres. Arreu del país proliferaren notícies sobre conspiracions i formació de grups armats entorn d'antics membres dels Voluntaris Reialistes, "amb un possible moviment de major incidència el març de 1833, si bé és prudent d'interrogar-se si es tractava sempre de trames reals o de dinàmiques policials de caire repressiu"²⁴⁸. Certament, la intranquil·litat de les autoritats governamentals no parà de créixer a Catalunya des de principis de 1833, el darrer any del regnat de Ferran VII. El gener d'aquest any, el capità general advertí alarmat que "*las tentativas de los perturbadores se reproducen, (...), en diferentes puntos de la montaña, señaladamente en aquellos, como por ejemplo en Cervera, cuyas Autoridades carecen de la aptitud y energía que rigen las circunstancias para sofocar tan criminales proyectos en su mismo origen, ó destruir las tramas de seducción con que se procura estraviar la opinión de los pueblos*".

En aquest cas, la màxima autoritat militar del Principat es féu ressò d'una comunicació rebuda de la Pobla de Segur, datada el dia 28, que denunciava l'actitud intimidatòria dels Voluntaris Reialistes, els quals "*reunidos el día anterior Domingo de once á doce de la noche, recorrieron las calles con una música, gritando sin cesar mueran*

²⁴⁸LLADONOSA I VALL-LLEBRERA, Manuel: *Carlins i liberals a Lleida (1833-1840)*. Lleida, Pagès Editors, 1993, ps. 153-154.

los liberales, deteniéndose en las puertas de los que apellidan negros y llenando de consternación al vecindario", fet que l'havia empès a expedir les oportunes ordres de vigilància al governador militar de Talarn i, ahora, reclamar una companyia d'infanteria al governador de la Seu d'Urgell "*para controlar tales excesos*"²⁴⁹. D'altra banda, a nivell de la confrontació ideològica viscuda al carrer, amb més o menys intensitat, Pere Anguera ha perfilat un esbós tipològic per analitzar alguns aldarulls i actes de provocació realitzats en el tram final del regnat de Ferran VII, que, protagonitzats per individus d'extracció popular o Voluntaris Reialistes, obeïen sobretot a iniciatives personals (expressions subversives, cançons, enfrontaments personals i picabaralles), sempre al marge de l'estructura conspiradora instal·lada a Madrid²⁵⁰.

En sentit contrari, se succeïren també demostracions de caire liberal, sobretot a partir de la amnistia concedida l'any 1832, que va permetre el retorn de molts exiliats, cosa que feia percebre un canvi de la situació²⁵¹. Algunes d'aquestes manifestacions adquiriren un marcat to festiu, com les celebrades els dies 24, 25 i 26 de juliol de 1833 a la vila de Prats de Lluçanès (Lluçanès, Osona), tres mesos abans de l'aixecament de Josep Galceran, els carrers de la qual foren enramats allora que "*se cantaba y bailaba (...) con toda la música y se cantaban canciones patrióticas haciendo pasacalles, todo era alegría lo que pronto cambió, habiendo ya algunas chispas de los malos realistas*"²⁵². En tot cas, l'ideari del carlisme era anterior a la qüestió del dret successori de don Carlos, ja que trobem les seves arrels a l'any 1808, quan s'enfonsà el règim polític tradicional i

²⁴⁹*Fastos españoles ó efeméridas de la Guerra Civil desde octubre de 1832*. Madrid, Imprenta de Ignacio Boix, 1839, p. 147.

²⁵⁰ANGUERA, Pere: "Conspiracions i provocacions carlines: 1832-1833", a ANGUERA NOLLA, Pere, *Absolutistes i liberals. Deu estudis a l'entorn de la guerra dels Set Anys*. Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 2002, pp. 113-121.

²⁵¹Els absolutistes blasmaron l'amnistia concedida, que pressuposava un punt d'inflexió política. El bisbe de la Seu d'Urgell, Simó de Guardiola, reaccionà iradament i, segons declararen alguns regidors al Subdelegat de Policia, arribà a dir que "*se cagaba en la amnistia*". SANTIRSO RODRÍGUEZ, Manuel: *Revolución liberal y guerra civil en Cataluña (1833-1840)*. Tesi doctoral, UAB, 1994. Vol. I, p. 42.

²⁵²PINIELLA I FUMANYA, Joan: *Historia para que mi familia tenga noticia de sus antepasados y de lo sucedido en Prats, á la Provincia y á la España*. Manuscrit s.d. conservat a cal Piniella de Prats de Lluçanès, p. 91.

hom endegà els primers projectes de reforma liberal, i de forma incipientment protocristal·litzada en el «Manifest dels perses», lliurat, com ja hem vist, a Ferran VII en el seu retorn.

És clar que entremig també s'estaven coagulant les frustracions i revenges acumulades pels liberals contra l'absolutisme reial des de 1823, cosa que els menà, a través de l'anomenada *Société pour l'Union*, a una col·laboració tàctica amb els exiliats *Agraviats* entre 1829-1830. De fet, és la primera vegada que trobem documentada una unitat d'acció entre els futurs guerrillers carlins (capitanejats ara per Joan Caballeria) i els liberals radicals catalans (encapçalats per Ramon Xaudaró), vint anys abans de la revolta dels *Matiners*, en aquest cas contra el règim de Ferran VII, representat a Catalunya per l'odiat Comte d'Espanya, qui reprimia indistintament opositors d'un i altre bàndol. Aquesta aliança puntual es proposà, per a la nit del 31 d'agost de 1829, l'assalt a la vila de Puigcerdà, que acabà essent finalment cosa dels liberals de Xaudaró perquè els capitosts dels *Agraviats* estaven allunyats de l'Alta Cerdanya per la intervenció de les autoritats franceses. Tanmateix, les tropes espanyoles sorprengueren la partida de Xaudaró, la qual, després d'un tiroteig, es refugià a Andorra i, més endavant, a l'Arieja, on acabaren essent arrestats els seus membres²⁵³.

Aquest fet ens obliga a considerar, una vegada més, el paper de la frontera no tan sols respecte a la configuració clàssica de les relacions entre els Estats o els intercanvis comercials, sinó també pel que fa al desenvolupament del complex tram de d'organitzacions secretes conspiratives, amb participació de grups d'exiliats o refugiats, que hi podien trobar eventualment aixopluc per tal de portar a terme llurs plans insurreccionals. Segons Andreu Balent, la frontera hispano-francesa tingué una gran porositat en el seu extrem oriental, ja que el fet de compartir una mateixa llengua i tenir referències culturals comunes afavorí les complicitats entre la població d'una i altra banda dels Pirineus, de forma que sovintegen casos d'allistaments de súbdits francesos en els bàndols armats espanyols, carlistes o liberals, malgrat la prohibició francesa. És

²⁵³BALENT, Andreu: "La unió dels *Agraviats* i dels liberals radicals (1829-1830), la Cerdanya francesa i l'Andorra al centre del «complot» pirinenc de l'estiu de 1829". *Papers de Recerca Històrica*. Societat Andorrana de Ciències, núm. 5, 2008, pp. 51-67.

evident que la crisi espanyola, que s'expressà en les guerres carlines, introduí un contingut específicament polític en el territori de la frontera francesa²⁵⁴. En aquest sentit, Sílvia Gómez, a través d'un enfocament metodològic innovador a partir de l'antropologia jurídica, destaca l'augment de la vigilància que s'exercí sobre els espanyols que entraven a França durant el primer terç del segle XIX, car els refugiats presentaven un caràcter potencialment perillós per a la seguretat pública i l'estabilitat política de l'Estat veí; al mateix temps, no es pot obviar l'ingrés d'individus francesos en les files carlistes: la complicitat arribà a ésser tan estreta que l'any 1828 fou desmantellada una organització militar integrada per membres d'algunes de les famílies més importants del Rosselló, fet que situà en un dilema el govern francès, que rebutjà finalment l'extradició dels inculpats cap a Espanya²⁵⁵.

Poc després de l'experiència fallida de Xaudaró, el ressò de les jornades revolucionàries de juliol de 1830 serví d'estímul als revolucionaris espanyols –molt més del que s'ha imaginat fins ara– per posar en marxa noves vies insurreccionals, en les quals els exiliats comptaren amb la complicitat dels diversos grups liberals a l'interior del país. Els exiliats espanyols s'organitzaren entorn de l'anomenat Directori provisional, establert a Baiona, per endegar projectes d'invasió que se centraren en diversos punts de la frontera pirinenca, com Jaca i la Seu d'Urgell. Val a dir que totes aquestes conjuracions acabaren fracassant a causa de les divisions existents entre els mateixos revolucionaris espanyols (maçons, *comuneros*, carbonaris) i per l'acció eficaç dels agents infiltrats del govern²⁵⁶. Això no obstant, les notícies d'una pretesa “contaminació”

²⁵⁴BALENT, Andreu: “La unió dels *Agraviats*, art. citat.

²⁵⁵GÓMEZ MESTRES, Sílvia: *Ordre i conflicte en terres catalanes de frontera (1799-1850)*. Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2005, p. 45.

²⁵⁶GIL NOVALES, Alberto: “Repercusiones españolas de la Revolución de 1830”. *Anales de Literatura Española*, núm. 2 (1983), pp. 280-328. Segons Raymond Carr, aquestes temptatives liberals només es podien explicar per l'*spes phthisis* política dels exiliats i per les idees intrínseques a tota mena de pronunciament: “Ningún general que se «pronunciaba» contra el régimen esperaba verse implicado en una conquista militar de su propio país: el ejército, minado por las transacciones, apoyaría el gesto simbólico del grito y el gobierno caería como en 1820. Las invasiones de 1831 fueron un ejemplo más de los muchos errores de cálculo acerca del grado de latente deslealtad en el ejército, y de la fuerza vinculante de las vagas promesas”. CARR, Raymond: *España*, ob. cit., p. 137.

revolucionària des de França contribuïren a augmentar la inestabilitat política a les acaballes del regnat de Ferran VII. Així, l'agost de 1830 un ofici adreçat al bisbe d'Urgell advertia sobre el retorn revolucionari de 1789, *"con todos sus funestos síntomas"*, la qual cosa esperonava els revolucionaris de 1820 a tramar nous plans contra el rei i l'altar, com va passar durant el Trienni Liberal, *"en cuya época los principales autores de aquel escándalo engrosaron sus fortunas dejándonos por herencia la irreparable pérdida de nuestras colonias, la ruina de nuestra agricultura, comercio é industria, el pago de sumas inmensas"*. En aquest sentit, hom pretenia transmetre una imatge de tranquil·litat, tot esguardant de prop el que passava al regne veí, i ahora confiar que *"la masa general de Españoles que se conserva religiosa, morigerada y amante sin igual de su Rey y de las saludables instituciones monárquicas les presentará con el auxilio de esa numerosa Milicia realista una fuerza pura y compacta"*²⁵⁷.

Dos mesos després, l'octubre, la projecció d'aquesta amenaça provocà una reunió extraordinària del consistori urgel·lità. S'hi acordà la formació d'una patrulla urbana de nit, integrada per un membre de la corporació municipal (a través de torns fixats), quatre veïns (que també s'anirien alternant) i dos individus de la Companyia de Seguretat Pública (Voluntaris Reialistes)²⁵⁸. Les alarmes s'encengueren del tot el novembre quan un ofici del corregiment de Benabarre confirmà l'entrada d'elements revolucionaris a l'Alta Ribagorça, els quals, després de recórrer part del territori, s'aturaren el dia 4 a Vilaller, ja dins la vall de Barravés, *"en que se celebraba feria y había un gran concurso de gentes de Aragón y Cataluña, y particularm^{te} de los Pueblos de este Partido, el de Talarn, y Valle de Aran, y esparcieron entre ella en la Plaza donde se celebraba la feria y calles de aquella Villa un gran número de papeles o proclamas infamatorias, incendiarias y subversivas p^a los incautos, sin duda con el objeto de*

²⁵⁷ADU. Decrets, ordres reials i oficis (1830-1832). Ofici del Ministeri de Gràcia i Justícia, del 15 d'agost de 1830, *"relativo á la revolución ocurrida en París en julio anterior"*.

²⁵⁸ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1828-1830). Sessió del 12 d'octubre de 1830.

*invitarles á su complicidad y rebelión*²⁵⁹. Aquesta incursió formava part d'una «ofensiva» projectada de major abast al llarg de tota la línia dels Pirineus fins al País Basc i Navarra, la qual, pel que sembla, vingué afavorida per la permissivitat o passivitat de les autoritats franceses. En aquest sentit, Catalunya esdevingué l'escenari principal de la penetració, ja que s'hi concentrà el gruix dels expedicionaris, una columna d'uns 400 homes "*cuya mayor parte era de franceses*". Descartat el pas per la vila de Puigcerdà, on romania a l'aguait el capità general amb les seves forces, els insurrectes liberals entraren per Andorra el dia 16 i es presentaren a Sant Julià de Lòria l'endemà següent.

La presència d'un contingent tan important de seguida fou advertida per la guarnició de la Seu d'Urgell. El 18 de novembre, el govern municipal fou convocat expressament a una altra reunió extraordinària perquè l'alcalde major, Agustín Peláez, havia estat informat pel governador militar sobre la seva intenció d'apropiar-se dels impostos municipals recaptats, que pretenia destinar urgentment a l'armament i equipació de la companyia de Voluntaris Reialistes de la ciutat, comandada per Lluís Dalmau de Baquer. Envaït pel sobtat neguit, que s'accentuà quan el regidor Josep Vilasaló, responsable de la recaptació, comunicà que només restaven uns 212 rals a les arques municipals (en gran part perquè s'havien deixat de percebre contribucions de les poblacions del partit), el consistori resolgué activar el cobrament de les quantitats pendents mentre esperava del capítol catedralici una generosa aportació econòmica, que resultà ésser d'uns 2.000 rals²⁶⁰.

²⁵⁹ADU. Decrets, ordres reials i oficis (1830-1832). Ofici del govern corregimental de Benabarre, del 7 de novembre de 1830, "*relativo a la entrada de los revolucionarios en Vilaller y proclamas que exparcieron*".

²⁶⁰El governador militar justificà la seva actuació en virtut d'un ofici rebut del capità general, que l'advertia d'una imminent invasió dels rebels a partir de la frontera francesa i, per tant, l'urgia a la formació en condicions de la companyia de Voluntaris Reialistes, que funcionava, de fet, com a policia de seguretat pública. Val a dir que no hi faltaren donacions voluntàries individuals: així, el regidor tercer, Miquel Ribes, oferí uns 320 rals per compte propi, mentre que Lluís Dalmau, tinent de la companyia de Voluntaris Reialistes, n'avançà uns 268. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1828-1830). Sessions del 18 i del 22 de novembre de 1830. Poc després, en un ofici del dia 22, el consistori informà al governador militar que s'havia incrementat el fons de la recaptació municipal "*hasta doble cantidad*", alhora que esperava del Subdelegat d'Intendència l'emissió de les oportunes ordres per forçar els pobles al pagament de les contribucions pendents.

Mentrestant, els revolucionaris, “*viendo los preparativos militares que hacían los habitantes y tropas de la Seu de Urgel*”, s’havien encaminat, el mateix dia 18, al poble de Civís, ja en territori espanyol, “*donde exigieron raciones que no pagaron*”. Després d’endinsar-se pel nord del Pallars (València d’Àneu, Esterrí d’Àneu), els insurgents s’adonaren que tenien ben a prop les tropes espanyoles i decidiren tornar a corre-cuita a França. En plena desbandada, aquells patiren algunes baixes quan, pujant al port d’Alòs, a tocar amb la frontera, es toparen amb els perseguïdors. La persecució prengué un caire general perquè, al costat de la mobilització de l’exèrcit, també s’hi sumaren els mossos d’esquadra i els Voluntaris Reialistes del corregiment de Talarn “*y de sus inmediaciones*”. Tanmateix, el fracàs de la temptativa liberal no es pot mesurar només per l’efectivitat de les forces reialistes a l’hora d’encalçar els revolucionaris, sinó també per la seva incapacitat per comptar amb adhesions o col·laboracions entre la població, que en general mostrà un gran rebuig, ja que “*gran parte de los habitantes de los pueblos por donde ha pasado la banda revolucionaria, se fugó á los despoblados; y los moradores que eran capaces de manejar armas, se han encerrado en los pueblos pequeños con los Voluntarios Realistas en las Iglesias para defenderse en caso de ataque, que no llegó á ocurrir*”²⁶¹.

La permeabilitat que presentava el Principat a les incursions des de l’altra banda de la frontera, així com el temor a possibles revoltes instigades a l’interior, expliquen també la promulgació del Reial Decret de l’1 de gener de 1831, el qual instava a la formació d’un batalló de Voluntaris Reialistes en cadascun dels dotze corregiments catalans i un altre a la ciutat de Barcelona. Era previst que els batallons de nova creació

²⁶¹Notícia recollida a la *Gaceta de Madrid*, núm. 148, 4 de desembre de 1830, p. 600. La mateixa *Gaceta de Madrid*, en la seva edició del 3 de maig de 1831, també informà del fiasco d’aquesta pretesa «invasió», gràcies a la intervenció de l’alcalde major de la Vall d’Aran, Francisco de Miguel Capdet, i també al “*valor y decisión de los fieles habitantes de dicho Valle*”. Gràcies a la lleialtat mostrada, el citat Francisco de Miguel Capdet es féu mereixedor dels honors d’alcalde del crim de l’Audiència de Saragossa. En general, cal remarcar que els exiliats espanyols foren utilitzats per Lluís Felip per forçar el reconeixement espanyol envers el canvi dinàstic que representava la nova monarquia orleanista. Una visió de síntesi sobre les conspiracions i aixecaments insurreccionals dels exiliats espanyols es troba a SIMAL DURÁN, Juan Luis: *Exilio, liberalismo y republicanismo en el mundo atlántico hispano, 1814-1834*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Madrid, 2011, pp. 392-471; del mateix autor: *Emigrados. España y el exilio internacional, 1814-1834*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2013.

absorbissin les companyies existents de Seguretat Pública i barressin el pas a tots aquells que havien intervingut en la revolta de quatre anys enrere. Pel que observem, el consistori urgellità no hi devia participar entusiàsticament, sobretot si hom esperava el desplegament intens d'una tasca engrescadora destinada a promoure l'allistament, sinó que es limità més aviat a fixar el corresponent ban en els llocs públics. També cal afegir-hi el malestar creat per la repressió. Això sembla provar-ho el fet que, passat el termini fixat de tres dies, només s'hi havien presentat dos individus com a voluntaris: Bonaventura Marrot, "*Teniente ilimitado*", i Manuel Guerrero, sergent primer d'artilleria ja retirat²⁶². Sigui com sigui, a finals d'any el governador militar de la ciutat ja disposava d'un llistat provisional d'aspirants –on figuraven notables locals com els advocats Lluís Dalmau, Antoni Carreu i Josep Feu– a ocupar-hi llocs reservats de comandament, la qual cosa obligà l'ajuntament a aplegar dades relatives a llur classe o condició social i situació econòmica a partir de les partides de baptisme²⁶³.

Totes aquestes amenaces, reals o infundades, devien traspalsar profundament l'ànim de l'autoritat militar local. La tensió viscuda davant un hipotètic aixecament general explica, per exemple, la decisió del governador, Rafael Querol, de prohibir els balls de Carnestoltes que hom pretenia organitzar a la ciutat el 1832, tot just quan encara era ben present el darrer intent liberal, també fallit, protagonitzat per José María Torrijos a la platja de Fuengirola. Una decisió que fou ràpidament contestada per la població i el govern municipal, que la trobaren del tot excessiva o forassenyada, per no dir contraproduent. El secretari del consistori, el notari Esteve Gual, li féu saber que "*no tenía noticia de causa ni motivo alguno sobre que pudiesen formarse rezelos ni temores de escesos ni desórdenes, antes por el contrario recelaba que los habría si no permitiesen los bayles acostumbrados*", uns balls que, remarcava, "*no están prohibidos por orden R'*

²⁶²ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1831-1834). Sessió del 24 de febrer de 1831.

²⁶³S'hi havien presentat uns onze individus, quatre dels quals no havien nascut a la Seu d'Urgell. Poc després, el canonge curat de la parròquia de Sant Ot Lliurà testimoni de les citades partides baptismals, per les quals Antoni Carreu i Lluís Dalmau "*son tenidos y reputados en esta Ciudad por individuos de la Clase Noble*". A més, a diferència de la resta, Antoni Carreu "*tiene un pingue Patrimonio*", tot i que s'ignorava el de Bonaventura Marrot, Josep Bros, Àngel Maria Borrell i Manuel Guerrero perquè no eren de la ciutat. *Ibidem*, sessions del 15 i 27 de desembre de 1831.

alguna ni por ley ninguna Eclesiástica ni R". En realitat, això se sumava a una rufagada de despropòsits que, en forma de controls militars, anaven exacerbant l'estat d'ànim del veïnat, *"dándose por ofendido de que se le forman sospechas contra su moderación y lealtad"*. Així, el secretari municipal també l'advertí que considerava exagerat el desplegament de forces recentment realitzat, com ara la presència dels mossos d'esquadra a la Plaça Major, la instal·lació de tropa al portal de la Princesa per escorcollar la gent que hi entrava o bé la gran concentració de soldats dins el nucli urbà, *"como si amenazaba alguna sublevación ó motín de parte de la Ciudad"*²⁶⁴.

Per acabar d'adobar-ho, la ciutat presencià una sobtada inflació del contingent militar allí destinat, fet que comprometé greument la seva capacitat d'allotjament i, de retruc, els migrats recursos de la hisenda municipal. Els casos documentats permeten formular l'abast i els inconvenients d'aquest llast inesperat. El gener de 1831, enfront de l'amenaça del brigadier del primer regiment lleuger, relativa a fer efectiu per la força l'allotjament de la tropa per les cases de la població (donat el deteriorament de l'antic col·legi dels Jesuïtes), el consistori insistí en la impossibilitat de reparar tal edifici perquè no era de titularitat municipal, sinó pertanyent a la companyia de Jesús, i també perquè *"siendo un establecimiento militar en su uso, parece que hallándose acuartelada la Tropa Francesa en este mismo sitio, durante todo el tiempo que guarnició la plaza, siempre corrieron por cuenta de la Real Hacienda los gastos de reparación, aseo y de todas las demás obras que se construyeron, dejando al Ayunt^o libre de toda intervención"*; el govern municipal, a més, reblà la seva negativa en al·legar que tenia escàs numerari –només unes 900 lliures– en cas d'encarar aquella reforma i, més encara, *"cuanto todavía no ha ingresado en arcas caudal alguno de ningún ramo para atender no solo á las obras que pide dho. Señor, que no son de su obligación, pero ni siquiera aquellas que le son de indispensable necesidad"*²⁶⁵. Dos mesos després, el mateix brigadier exigí un nou espai com a magatzem de la dotació de la tropa que comandava,

²⁶⁴ACCE. 110. CU 148. Correspondència de l'alcaldia de la Seu d'Urgell. Comunicació adreçada al governador militar de la Seu d'Urgell (19 de desembre de 1831).

²⁶⁵ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1831. Sessió del 17 de gener de 1831.

ja que era prevista l'arribada d'uns 300 quintos que havien d'ocupar precisament el lloc on hi havia els referits pertrets; en aquest cas, el consistori acordà cedir la improvisada caserna situada al costat de l'hostal Andria, gairebé a tocar del portal de la Princesa (o d'Espanya)²⁶⁶.

Així i tot, la permanent situació d'alerta que s'hi instaurà no parà de sembrar sospites i delacions –més o menys fundades– entre el veïnat. El febrer de 1831, el negociant Pere Blasi, que es trobava empresonat per ordre de l'alcalde major, obtingué permís per traslladar-se a casa seva a causa del seu estat de salut, tot assumint el compromís de presentar-se davant el tribunal sempre que ho requerís la situació mentre prenia com a fiador Marc Comes, fuster de Castellciutat²⁶⁷. En aquestes mateixes dates, l'alcalde major dictaminà que es posés també en llibertat condicional el veí Bartomeu Canals, a qui havia obert causa criminal *“por haber hallado en una Arca del cuarto de la casa habitación del mismo una pistola cargada, un flasco con algun tanto de pólvora y un cañoncito que encerraba algunos polvos, y â mas haberse hallado en el propio cuarto una pequeña porción de veneno arsenico”*, mentre el sospitós prenia com a fiador el pagès de Vilamitjana Bonaventura Marquet²⁶⁸. A principis de l'any següent, Agustí Vila i Joan Cerqueda, pagesos de Vilanova de Banat (municipi d'Alàs i Cerc), foren arrestats i conduïts a l'ajuntament de la ciutat per ordre policial per haver utilitzat armes de foc sense el corresponent permís²⁶⁹. També hi trobem detinguts Marià Brufau i Josep Lamich, pagesos de Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà), a petició de Ramon Samsó, comandant dels Voluntaris Reialistes de Manresa, *“por haber entrado en*

²⁶⁶*Ibidem*, sessió del 10 de març de 1831.

²⁶⁷ACA. Protocols notarial de la Seu d'Urgell. ACA-N-V 837 (1). Notari: Esteve Gual (30 de desembre de 1830 – 22 de desembre de 1831). Acta notarial del 21 de febrer de 1831 (folis 43-44).

²⁶⁸*Ibidem*, acta notarial del 17 de febrer de 1831 (folis 41-42)

²⁶⁹*Ibidem*, ACA-N-V 837 (2). Notari: Esteve Gual (29 de desembre de 1831 – 20 de desembre de 1832). Acta notarial del 16 de gener de 1832 (folis 7-8).

*sospecha de los mismos respeto de haberseles encontrado el pasaporte librado por la Justicia de los Valles de Andorra*²⁷⁰.

Des d'octubre de 1832, moment de la promoció de l'equip ministerial dirigit per Francisco de Cea Bermúdez, es féu evident que carlistes i liberals (*crístins*) es preparaven per a la guerra, car mentre els partidaris del pretendent Carles Maria Isidre de Borbó tractaren d'organitzar una estructura política que els havia de permetre de fer-se amb el poder a la mort del monarca, els defensors d'Isabel II aprofitaren al màxim les possibilitats que els oferia el control de l'Estat per depurar de l'administració civil i militar tots aquells que semblaven sospitosos. El desembre de 1832, tot just possessionat de la capitania general del Principat, Manuel Llauder informà el govern que s'havia posat en marxa un pla per aixecar de nou tot Catalunya contra Ferran VII, en connexió amb trames conspiradores de Madrid, com a pas previ d'una insurrecció general a Espanya. En aquest moment Llauder recomanà la immediata substitució dels caps militars nomenats pel seu antecessor, el Comte d'Espanya, vist com el principal impulsor de la revolta, ordenà l'empresonament del tinent coronel Joan Bosoms, germà del cèlebre guerriller reialista Jep dels Estanys, "*quien reclutaba gente para sublevarse*", alhora que manifestà la seva preocupació respecte als 12.000 Voluntaris Reialistes que foren armats pel Comte d'Espanya, "*por ser los mismos de la rebelión de 1827*", als quals s'anaven unint els reialistes amnistiats del penal de Ceuta, mentre extremava la seva vigilància sobre el clergat i resolia posar les armes "*en manos seguras, y que no sean de la ínfima plebe*". Com que totes les precaucions semblaven poques, aquest mateix mes Llauder també decidí rellevar la guarnició de la Seu d'Urgell amb uns 400 homes, "*empleándose por su parte en recorrer personalmente los puntos más importantes del Principado, y en mandar instruir sumario á algunos Oficiales sospechosos*".

Els temors de Llauder augmentaren poc després en rebre noves sobre les intrigues del clergat regular i dels rectors de parròquia, els quals "*trabajan sin reposo para alzar y comprometer los pueblos*", al mateix temps que se li féu arribar el rumor de la voluntat d'establir una junta a la Seu d'Urgell –encapçalada, entre d'altres, pel bisbe

²⁷⁰*Ibidem*, acta notarial del 17 de gener de 1832 (folis 9-10).

de Lleó, el General dels Jesuïtes i el general José O'Donnell– per tal de promoure la revolta. En aquest cas, hom donava per cert que els conspiradors comptaven amb el suport d'uns 400 emigrats que, dirigits per Calomarde i Caragol, comptarien amb la col·laboració dels contrabandistes de la zona “*con objeto de alzar en alguna parte el grito revolucionario*”²⁷¹.

A les portes de la imminent insurrecció carlina, ja en el mes de setembre de 1833, el mateix Llauder tractà de tranquil·litzar el govern de Cea Bermúdez respecte al nivell d'alerta màxima que observaven permanentment les autoritats civils i militars de Catalunya. Concretament, Llauder se centrava en les tasques de vigilància del governador de Puigcerdà, el qual estava advertit que havia arribat a la Cerdanya francesa “*una remesa de papeles incendiarios contra el Gobierno y sus Autoridades, para introducirlos y circularlos en España*”; al seu torn, el governador de la Seu d'Urgell li comunicava que havia confiscat alguns exemplars subversius ja coneguts²⁷².

8.2. L'inici de la Primera Guerra Carlista (1833-1840)

La mort de Ferran VII (29 de setembre de 1833) provocà una guerra civil entre els partidaris d'ambdues solucions al problema dinàstic. El crit dels carlistes se sentí fort a Catalunya amb la proclamació de Carles Maria Isidre de Borbó com a nou rei, feta a Prats de Lluçanès el 5 d'octubre pel pare Josep Galceran, coronel dels Voluntaris Reialistes. El conflicte, d'una importància decisiva per al futur de l'Estat en construcció, no fou un simple enfrontament dinàstic, car cada part mobilitzà amplis sectors de la població que se sentien especialment afectats per la crisi social i econòmica que caracteritzà els darrers anys del regnat de Ferran VII. La contesa significà el major esforç humà realitzat fins aleshores per Espanya, que tenia aleshores uns 13 milions

²⁷¹*Fastos españoles*, ob. cit., pp. 107, 108 i 126; ANGUERA, Pere: *Déu, rei i fam. El primer carlisme a Catalunya*. Barcelona; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pp. 45-48.

²⁷²*Fastos*, ob. cit., pp. 462-463.

d'habitants²⁷³. Un total de 370.000 homes per a la formació del major exèrcit fins aquell moment foren cridats a files a través de les set lleves decretades en el decurs del conflicte²⁷⁴. Al mateix temps, hom ha subratllat la naturalesa *foralista* de l'aixecament carlí, que, en conjuminar la identitat espanyola amb la de la «pàtria petita» (i, per tant, la defensa dels furs, el dret consuetudinari i la tradició), triomfà sobretot a les zones més hostils a la centralització liberal castellana, com ara les províncies basques, Navarra i el Principat²⁷⁵.

A Catalunya, Josep Fontana planteja la hipòtesi que el carlisme tingué una implantació més sòlida en comarques més aviat empobrides que no pas en les estrictament pobres²⁷⁶. Pere Anguera, per la seva part, confirma aquest raonament en oferir una mena de retrat robot dels carlins catalans, el perfil social dels quals s'adequa a la imatge del pagès o teixidor solter, en edat de quintes. Per tant, és ben simptomàtica la presència d'artesans desclassats o empobrits (paraires i, sobretot, teixidors) que provenien de la indústria manufacturera tradicional en crisi, una indústria que havia experimentat un cert grau d'adaptació a unes primeres formes de comercialització i desenvolupament capitalista, però que resultà anorreada pels canvis econòmics del primer terç del segle XIX amb l'aparició de la producció mecanitzada de les noves fàbriques²⁷⁷. En la línia exposada per Anguera, Anna Junyent ha analitzat el carlisme

²⁷³NADAL, Jordi: *La población española (siglos XVI a XX)*. Barcelona, Ariel, 1976 (quarta edició), p. 139.

²⁷⁴PUELL DE LA VILLA, Fernando: *Historia del ejército en España*. Madrid, Alianza Editorial, 2005, p. 85.

²⁷⁵TÉMINÉ, Émile, BRODER, Albert i CHASTAGNERET, Gérard: *Historia de la España contemporánea. Desde 1808 hasta nuestros días*. Barcelona, Edit. Ariel, 1991 (4ª edició), p. 53.

²⁷⁶FONTANA, Josep: "Crisi camperola i revolta carlina". *Recerques*, núm. 10, Barcelona, 1980, p. 15.

²⁷⁷ANGUERA, Pere: "El primer carlisme a Catalunya". *L'Avenç. Revista d'Història*, núm. 154 (desembre 1991), pp. 24-27. El mateix Pere Anguera ens ofereix una visió força il·lustrativa de les professions dels homes que nodrien les partides carlistes a través d'un buidatge realitzat en diverses fonts policials: d'uns 771 casos en què l'ofici és conegut, gairebé la cinquena part (19,58%) apareix englobada sota l'àmplia denominació de «pagès»; si hom hi suma els que hi consten com a mossos i jornalers, així com aquells que viuen en contacte directe amb la terra (pastors, llenyataires, carboners), tot plegat uns 310 individus, el percentatge puja al 40,21%. En segon lloc, Anguera hi detecta el grup dels teixidors (17,90%), "provinents de la indústria rural i de la urbana domiciliària en procés de fallida. Si se'ls sumen els claveters pirinencs, el fabricant de draps, el filador, el flassader, els paraires, els tintorers, els pintadors d'indianes i els rastelladors, tots ells lligats a la indústria periclitant, són 175 o el 22,70%". ANGUERA NOLLA, Pere:

berguedà, on detecta una important presència de teixidors i jornalers, seguits a distància per traginers i contrabandistes, com a reflex del col·lapse de l'economia tradicional que també vingué precipitat pels estralls bèl·lics i la pèrdua de les colònies²⁷⁸.

Respecte a la província de Lleida, Manuel Lladonosa subratlla el procés de diferenciació social que es produí a l'interior de les comunitats rurals en els anys anteriors a la insurrecció carlina, amb l'empobriment i la proletarització progressiva d'amplis sectors populars, que van veure degradades llurs condicions de vida material per la crisi finisecular i la constant davallada dels preus agrícoles d'ençà de la Guerra del Francès²⁷⁹; de fet, els llistats de carlistes del Segrià i l'Urgell "revelen una absoluta majoria de pagesos sense béns o propietaris d'un jornal o dos"²⁸⁰. La mateixa associació de la pagesia amb l'Església procedia de la identificació de la religió amb la defensa dels costums tradicionals i de l'economia moral, incompatibles amb la formació de la propietat burgesa i el desenvolupament capitalista. D'altra banda, donada la pròpia complexitat de la geografia del carlisme, la seva explicació sociològica mereix incloure-

Déu, rei i fam. El primer carlisme a Catalunya. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pp. 232-233.

²⁷⁸JUNYENT, Anna: "Qui eren els carlins berguedans i per què s'enrolaren?. *L'Erol. Revista cultural del Berguedà*, núm. 105 (tardor de 2010), pp. 31-36.

²⁷⁹LLADONOSA, Manuel: *Carlins i liberals*, ob. cit., pp. 323-327.

²⁸⁰LLADONOSA, Manuel: "El carlisme a la zona liberal (Lleida)", a ANGUERA, Pere et alii: *El carlisme i la seva base social.* Barcelona: Llibres de l'Índex, 1992, pp. 17-52.

hi també altres aspectes rellevants que tenen a veure amb el ventall de les adscripcions i motivacions²⁸¹, així com de les pròpies singularitats locals²⁸².

És cert que l'anomenada Primera Guerra Carlista esdevingué un conflicte sagnant on intervingueren, de forma destacada, les motivacions ideològiques d'un i altre signe²⁸³. L'esclat del conflicte significà en si mateix l'aparició de la violència com a realitat quotidiana manifestada en un ampli ventall d'accions, ja des del primer moment de la incorporació –forçada o no– dels combatents a les partides a causa de la capacitat coercitiva de les tropes insurreccionals. Tot i així, com ja s'ha apuntat, hi ha certa unanimitat a considerar que la insurrecció carlina tenia la seva fonamentació en la defensa d'unes formes de vida tradicionals que la implantació del capitalisme degradava o anihilava, més que no pas la defensa a ultrança de l'Antic Règim. En aquest sentit, cal tenir en compte la frustració de la pagesia que no podia competir en les subhastes de

²⁸¹En contra de l'explicació entusiàstica de la resposta popular antiliberal que ha sustentat l'apologètica carlina, Pere Anguera assenyala el pes del reclutament forçós en els territoris ocupats pels carlistes, algunes vegades portat a terme amb enganys i coaccions; altres vegades, sense menystenir la vinculació de les partides amb el bandidatge, els "voluntaris" pretenien senzillament escapar-se de les autoritats liberals, que aplicaven una política de terra cremada i càstigs que no feia més que crear aversió a l'exèrcit i afavorir la causa de l'enemic. ANGUERA, Pere: "¿Por qué eran combatientes carlistas?". *Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía* (exemplar dedicat a «Gerra zibilak eta indarkeria Euskal Herrian (XIX-XX. Mendeak)»), núm. 26, 1998, pp. 111-124. Sobre la base de la convocatòria inicial dels Voluntaris Reialistes, la prestació militar obligada a través de les lleves també constituí la norma general de la formació de l'exèrcit carlista en el territori basco-navarrès, fet que trobà una forta reacció en les institucions locals, que consideraven el sistema de lleves contrari a l'ordenament foral. URQUIJO GOITIA, José Ramón: "¿Voluntarios o quintos? Reclutamiento y desertión en la Primera Guerra Carlista". *II Jornadas de Estudios del Carlismo. Violencias fratricidas. Carlistas y liberales en el siglo XIX*. Pamplona, Institución Príncipe de Viana, 2009, pp. 99-186.

²⁸²Núria Sauch, per exemple, confirma la tesi de Jesús Millán sobre el paper de les elits en una de les zones més representatives del carlisme, la compresa entre el Maestrat, el sud de Catalunya i la província de Castelló. Aquí l'adscripció al carlisme vingué afavorida per la influència de determinades famílies de les oligarquies locals, que teixiren xarxes i vincles de lleialtats personals a nivell comunitari –sense obviar la utilització de mecanismes de control intel·lectual– sobretot a partir de 1823. SAUCH CRUZ, Núria: "L'entramat social del primer carlisme a les terres de l'Ebre i al Maestrat". *Recerques*, núm. 51 (2005), pp. 93-113. Ja dins una visió més general, RÚJULA LÓPEZ, Pedro: "Élites y base social: el apoyo popular en la Primera Guerra Carlista". *Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía*, 26, 1998, pp. 125-138.

²⁸³Testimonis de la brutalitat de la guerra a les terres de Lleida –concretament en la zona compresa entre Cervera, Tàrrrega i Bellpuig– han estat significativament recollits a PLANES I CLOSA, Josep M.: "L'Urgell de l'odi i de la mort, 1820-1840. Un assaig de valoració". *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, núm. 8, 1994, pp. 15-46.

béns eclesiàstics desamortitzats, així com la temença dels parcers dels monestirs davant l'augment de la renda pels nous propietaris laics, a més de suportar una càrrega fiscal més feixuga per part del nou Estat liberal, perquè era en diners i fixa, en un període de baixa de preus, i no en espècie i proporcional a les collites, com passava amb l'antic pagament del delme²⁸⁴.

El govern de la reina regent, Maria Cristina, tenia a la seva disposició gairebé la totalitat de l'exèrcit, reorganitzat durant els darrers anys del regnat de Ferran VII i amb una oficialitat en la qual foren exclosos tant els apostòlics com els *doceañistas*, però en aquest moment incapaç d'imposar-se i triomfar amb rapidesa. En canvi, el bàndol carlista no comptava aleshores amb un exèrcit prou consistent per oposar al de la reina i tenia escassos militars professionals (tots ells procedents dels Voluntaris Reialistes), tot i que la debilitat, la mala organització, les contínues desercions i la manca d'un comandament eficaç del bàndol cristià "le permitían mantener su territorio bajo control y aventurar expediciones que, sin asegurar la permanencia de efectivos sobre el terreno, sembraban inseguridad y ruina y sometían a exacciones o rapiñas al territorio enemigo"²⁸⁵. El govern liberal donà a la guerra una empremta de crueltat implacable. Davant d'aquest fet, els carlistes respongueren de la mateixa forma, de manera que sovintejaren les matances i les devastacions, de les quals no escapaven ni tan sols els adolescents reclutats per la força.

A grans trets, la Primera Guerra Carlista presentà, com les altres, tres característiques comunes. En primer lloc, els absolutistes es trobaren bandejats i fora de la llei pel nou Estat liberal, de forma que els carlistes només pogueren comptar amb voluntaris no professionals, procedents sobretot de les zones rurals i organitzats en partides que rebutjaven la disciplina castrense i, per tant, sotmetre's a un comandament unificat. En segon terme, no hi hagué pròpiament un front, donada l'autonomia amb què actuaven les partides guerrilleres²⁸⁶. Finalment, l'acarnissament i la cruesa de la

²⁸⁴BALCELLS, Albert (dir.), *Història*, ob. cit., p. 605.

²⁸⁵VALDEÓN, Julio, PÉREZ, Joseph i JULIÀ, Santos: *Historia de España*. Madrid, Espasa Calpe, 2006, p. 362.

²⁸⁶Precisament aquesta autonomia de les partides –generalment associada a la indisciplina i l'anarquia de "los jefes y jefecillos que se movían sin orden ni concierto por la montaña catalana"– ha estat assenyalada

contesa tingueren uns efectes devastadors que, afegits a les destruccions ocasionades durant la Guerra del Francès, alentiren la recuperació econòmica i comprometeren greument el desenvolupament polític del país amb la intervenció dels militars²⁸⁷.

Poc després de conèixer-se la mort de Ferran VII, també s'aixecaren partides rebels en la província de Lleida, les quals, *“si bien en un principio contaban con muy reducido número de secuaces, á pesar de la actividad que desplegaron en perseguirlas las policías urbanas de los pueblos, fueron poco á poco engrosándose, llegando á contar con toda clase de recursos para sublevar á Cataluña”*²⁸⁸. Pere Anguera sosté que la trama conspiradora era ben viva i present a Catalunya a finals de 1833, ja que els carlistes *“disposaven de diners i d'estructura, cosa que els permetia tenir moneda fresca, rebre pólvora per contraban marítim i fer circular pamflets antiisabelins”*. Conspiradors devien ésser els individus que l'alcalde de Puigcerdà ordenà detenir i portar a la Seu d'Urgell a finals d'octubre: eren els rectors de Puigcerdà, Vilallobent i Saneja, un notari i un comerciant, ambdós de Puigcerdà²⁸⁹.

Una clara percepció sobre l'emplaçament geogràfic del carlisme combatiu al Principat ens la dóna Manuel de Llauder, precisament quan fou nomenat de nou capità general de Catalunya després d'haver dimitit com a ministre de la Guerra (febrer de 1835). L'apologètica liberal indica que Llauder, essent capità general de Catalunya entre 1832-1834, aconseguí desarmar els Voluntaris Reialistes i emprengué amb èxit, tot comptant amb la valuosa participació de les milícies liberals, operacions contra les

com l'entrebanc més seriós o greu del carlisme català a l'hora d'imposar-se militarment en la primera guerra. Com apunta Román Oyarzun, *“la mayoría de estos jefes eran realmente cabecillas más o menos afortunados y fueron incapaces, durante años, de organizar un ejército, ni de dominar permanentemente un territorio; por ello su vida era errante y angustiosa. Un día caían sobre un poblado donde recogían abundantes víveres y otros elementos, para luego pasar una semana entre riscos y breñales, acosados por el hambre y perseguidos por las columnas cristinas”*. En definitiva, *“lo único que nunca ofrecieron con buena voluntad fué la sumisión a la autoridad impuesta por el Rey o el sacrificio de su amor propio o de su vanidad personal”*. OYARZUN, Román: *Historia del carlismo*. Madrid, Editora Nacional, 1944 (2ª edició), p. 190.

²⁸⁷PÉREZ, Joseph: *Historia de España*. Barcelona, Crítica, 1999, pp.. 455-457.

²⁸⁸BLANCH, Enrique: *Crónica de la provincia de Lérida*. Madrid, Editores Rubio, Grilo y Vitturi, 1868, p. 47.

²⁸⁹ANGUERA, Pere: *Déu, rei i fam*, ob. cit., p. 288.

partides carlines fins deixar-les en una situació força precària: *“Añádase á esto una actividad laudable por su parte, asistiendo por si mismo á ciertas operaciones, y recorriendo el Principado para alentar á los buenos con su presencia. Columnas, aunque pequeñas de tropa, cuerpos francos y naciones cruzaban en todas direcciones el territorio, y de esta suerte Romagosa, Tey y Gabarro fueron presos con los suyos y pasados por las armas, Targarona y Galcerán fugados al extranjero”*²⁹⁰. El cert és que Llauder havia intentat per tots els mitjans liquidar de soca-rel la insurrecció carlista tot arribant fins a la repressió indiscriminada, amb afusellaments de presoners i persecució dels familiars dels revoltats. Al mateix temps, Llauder pretengué impulsar la fortificació de diversos punts estratègics del país per tal d’atacar més eficaçment les partides carlines i, alhora, assegurar la protecció de les comunicacions, bàsiques per al trànsit de les tropes governamentals. El tram de les esmentades fortificacions seguia les línies naturals de les conques fluvials de l’interior. Les principals eren la línia del Segre (des de la Seu d’Urgell fins a Balaguer) i el curs del Llobregat. Tanmateix, aquest plantejament de la guerra, basat en el manteniment de punts fortificats, deixà moltes poblacions abandonades als carlistes, l’activitat dels quals anà creixent.

La forma que prengué la lluita, impulsada a la vida agrest de la guerrilla per un hàbit adquirit durant la Guerra del Francès i continuat durant l’època del Trienni Liberal i les partides de 1827-1828, convertí les muntanyes, sobretot l’àrea pirinenca i prepirinenca, en un escenari privilegiat de la contesa, situació afavorida per la deficient xarxa d’infraestructures terrestres i la manca de rius navegables. La guerra fou llarga, s’estengué d’octubre de 1833 fins al juliol de 1840, i esdevingué penosament esgotadora per a la població. Les tropes governamentals maldaren per derrotar-hi la insurrecció, però llur pas fou provisional i sempre actuaren com un exèrcit d’ocupació acampant en territori enemic. És força il·lustrativa d’aquesta situació tan crítica la queixa que la Diputació de Lleida adreçà, el 24 d’agost de 1837, al Secretari d’Estat arran de l’actitud intimidatòria del capità general, baró de Meer, el qual, emparant-se en l’amenaça de les baionetes, pretenia arrencar contribucions forçades i extraordinàries per a la

²⁹⁰*Panorama Español. Crónica contemporánea*. Tom III. Madrid, Imprenta del Panorama Español, 1845, p. 108.

manutenció de les seves tropes i cavalls. La Diputació manifestà *“el tristísimo estado de esta Provincia, cuando se ha llegado al extremo de autorizar á las tropas para proporcionarse por si mismas el debido sustento”*, tenint en compte que les forces cristines només controlaven 27 punts fortificats i que, per tant, *“las contribuciones son por lo mismo incobrables”*. Era evident, doncs, que aquesta situació crítica provocava un decaïment de l’«esperit públic», *“alterándose la tranquilidad, desquiciándose el orden y acabando toda la provincia de ser presa de los enemigos”*²⁹¹.

L’actuació del baró de Meer fou denunciada al Congrés per Pascual Madoz, car aquest considerava també que la impassibilitat i inoperància del govern contribuïen a augmentar el descontentament i, per tant, les partides dels rebels. De fet, els diputats progressistes de Catalunya solien traslladar al Congrés les queixes referides tant a la passivitat del govern, com a l’actuació abusiva o despòtica de l’exèrcit liberal en el territori català. En la intensa sessió del 7 d’agost de 1837, per exemple, hom féu palès, una vegada més, l’estat d’indefensió i la devastació provocada pel conflicte al Principat. Pascual Madoz tornà a demanar més recursos a l’Estat, ja que considerava que *“Cataluña asistida organizaría 30.000 soldados, con sus valientes nacionales concluiría con la facción; pero con un déficit de cinco millones mensuales desde el año de 34, no puede ya hacer más sacrificios, necesita realidades, no promesas”*.

Una observació que li provocà aleshores una topada dialèctica amb els diputats castellans, només preocupats per la marxa de l’expedició carlista sobre Madrid: *“Solsona había sucumbido después de una gloriosa resistencia, más tarde sucumbieron Berga, Gironella y Prats de Llusanés, sucumbió Ripoll, sucumbió Bagá, ha sucumbido últimamente Manlleu que es decir que en sucumbiendo Olot y Vich, Cardona y la Seo de Urgel peligran y son dueños los facciosos de toda la montaña. De forma que si á los señores diputados de Castilla les parece que á la causa en general puede ser un mal el que los facciosos estén en Segovia, ¿cuanto más lo es el que ellos sean dueños de la alta montaña de Cataluña con una línea de puntos fortificados y una estensa cordillera de Pirineos? Yo no conozco tanto á Castilla como á Cataluña, sin embargo diré que para la*

²⁹¹ADL. Caixa A-921, 6545, núm. 4.6.

causa en general no es tan importante la permanencia de dos batallones facciosos en el punto de Segovia como la continuación de los rebeldes en Berga, en esta nueva Estella de la que se quiere sea una nueva Navarra". Per la seva part, el diputat lleidatà Ramon Ferrer i Garcés retreia amb acritud la manca de responsabilitat patriòtica del govern liberal envers una Catalunya abaltida i desemparada: "Se ha dicho que Cataluña tiene medios para sostenerse y que el gobierno no la ha abandonado. Esto es falso, señores, y ya que está presente el señor ministro de Hacienda, yo me aprovecharé de esta ocasión para hacerle un cargo ya que no he podido conseguir nada en las conferencias particulares que con su señoría hemos tenido los diputados catalanes. Varias son las ocasiones en que los diputados de Cataluña, y en particular los de Lérida que por ser provincia casi puramente agrícola ó la más pobre de las 4, hemos manifestado sus necesidades, y otras tantas son las veces que el gobierno nos ha ofrecido los recursos necesarios"²⁹².

Un conflicte, en definitiva, que es desenvolupà en termes del que actualment hom defineix com a guerra asimètrica, en què, donada la clara desigualtat dels contendents, no existí un front de guerra determinat, ni accions militars convencionals²⁹³. A més, a partir sobretot de la primavera de 1834, i gràcies a l'existència prèvia d'una extensa xarxa de contraban que la guerra posà encara més al descobert, per als carlistes la frontera andorrana i francesa serví de lloc de refugi, reunió i avituallament d'armes i municions, esdevingué font de provisió logística i monetària i, en darrera instància, actuà d'enllaç entre les forces carlines catalanes i les que operaven al País Basc²⁹⁴.

²⁹²*Diario oficial de las sesiones de agosto de 1837*. Madrid: Imprenta del Eco del Comercio, pp. 62-65.

²⁹³Segons dades del mateix general Antonio de Urbiztondo, recollides per Melchor Ferrer, l'any 1837 l'exèrcit carlista de Catalunya estava format per uns 12.710 combatents i 295 cavalls, "con tres piezas de artillería, fundidas sin las reglas del arte". Aquest any representà un moment àlgid del carlisme català amb la conquesta de Berga i Bagà, a més de la conca alta i mitjana del Llobregat. FERRER, Melchor: *Historia del Tradicionalismo español*. Tom XII. Madrid, Editorial Tradicionalista, 1941, p. 228.

²⁹⁴La frontera tingué un paper cabdal al llarg del conflicte. Pedro Rújula ha resumit molt bé aquesta importància en assenyalar que "la frontera iba a convertirse en un elemento táctico de primera magnitud ya que proporcionaba a los rebeldes una puerta trasera con muchas posibilidades, dentro de su estrategia de guerra irregular contra el ejército gubernamental, que hacía posible plantearse obtener armas y

De fet, la casa del síndic Josep de Plandolit i Pons –situada al poble d’Ordino i coneguda popularment com «Don Guillem» (en record del seu cèlebre fill, Guillem d’Areny i Plandolit)– va ésser un centre d’acollida de dirigents carlins, com el Comte d’Espanya, i dipòsit d’armes i municions. La implicació d’aquesta nissaga familiar en el conflicte a favor de la causa legitimista, que provocà represàlies contra alguns dels seus membres²⁹⁵, la trobem documentada, per exemple, en un ofici que el governador de Talarn adreçà al seu homòleg de Puigcerdà, la tardor de 1834, en què el primer es donava per assabentat de les advertències sobre Benet de Plandolit-Targarona, raó per la qual havia informat els seus confidents de la frontera francesa, “*previniéndoles estén á la mira y pongan en juego todos sus conocim^{tos}, resortes y relaciones con el vecino Reyno p^o indagar y darne aviso*”²⁹⁶.

D’altra banda, aquesta situació també menà a un enduriment de les condicions per poder transitar lliurement per la frontera hispano-andorrana. A principis de juliol de 1834 el govern civil donà a conèixer a les subdelegacions i encarregats de la policia de la

pertrechos en el extranjero e introducirlos en el país. Al otro lado de la demarcación fronteriza también encontraron una vía de escape ante la persecución de las tropas cristinas y un lugar de refugio donde buscar asilo después de una derrota importante”. RÚJULA, Pedro: “Carlitas”, a CANAL, Jordi (ed.), *Exilios. Los éxodos políticos en la historia de España. Siglos XV-XX*. Madrid, Ediciones Sílex, 2007, pp. 167-190 (la citació correspon a la pàgina 173).

²⁹⁵Així, sabem que els fruits de la collita de Maria de Senaller-Jordana i Areny, àvia de Guillem d’Areny i Plandolit, foren confiscats l’any 1838. Aquella era propietària d’una de les finques més importants del terme de la Seu d’Urgell, la Torre d’Areny, situada en la partida del Salit de Torell. En aquest cas, la collita segrestada consistí bàsicament en unes 63 quarteres de cereals i 5 d’hortalisses. ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Correspondència. Any 1838. *Relación de los frutos de la cosecha del presente año que el infrascrito colono, de la Torre de Dña María de Areny, sita en el término de esta ciudad, y partida del Salit de Torell, ha entregado á Antonio Nogués, secuestrador de los bienes de dicha S^{ra}*. La influència social i política d’aquesta família explica la intercessió de l’ajuntament de la Seu d’Urgell davant el mateix Capità General perquè es produís la restitució dels béns embargats, cosa que es va fer dos anys després. *Ibidem*, correspondència. Any 1840. Ofici de Tomàs Metzger, governador militar de la ciutat, adreçat a l’alcalde en què comunica l’ordre del Capità General perquè es lliurin els béns confiscats a Maria d’Areny (4 de març de 1840).

²⁹⁶ACCE. Fons 110: Corregiment de Puigcerdà. 249. Correspondència del govern militar de la Seu d’Urgell. Ofici del 20 d’octubre de 1834. Benet de Plandolit-Targarona i de Pons era germà de Josep Plandolit i Pons i, per tant, oncle de Guillem d’Areny i Plandolit. Obtingué el grau de coronel i fou segon comandant general de les forces reialistes a Catalunya durant la guerra del Trienni.

província, de cara a la formalització de passaports, l'obligació de consignar-hi la intenció de si els portadors pretenien anar a Andorra, *“sin cuyo requisito no se refrendará ninguno para este punto, sin que por esta determinación se entienda quedar libres de los refrendos á la entrada y salida de dichos valles de Andorra, en la Subdelegación de la Seo de Urgel, como está prevenido por Real Orden”*²⁹⁷. La intensificació de la guerra, al costat de l'afany governamental per anihilar les partides, expliquen més endavant la reducció de les subdelegacions de seguretat pública de la província de Lleida als vuit partits judicials que la componien. D'aquesta manera, restaren suprimides les subdelegacions d'Agramunt i Tàrrrega, alhora que se n'establiren de noves a Solsona i Sort. Així mateix, com a resultat d'aquesta novadivisió quedava perfilat el paper dels batlles i consistoris en el sentit que aquests *“se entenderán directamente con los respectivos Subdelegados del Partido judicial á que pertenezcan, en todo lo concerniente á policía ó seguridad pública; debiéndose tener entendido que en los de Balaguer, Solsona y Sort, lo son los Jueces de primera instancia; que en los de Cervera, Seo de Urgel, Talarn y Viella, continúan encargados del ramo, hasta nueva disposición, los Gobernadores militares y políticos”*²⁹⁸.

Sigui com sigui, totes aquestes mesures de control i vigilància es revelaren ben aviat ineficaces, raó per la qual l'any 1838 el capità general, Ramón de Meer, va creure oportú adreçar-se al cap polític de Lleida per tal d'informar els alcaldes sobre l'obligació que, en un termini fixat de quinze dies, *“cada padre de familia, vecino ó cabeza de casa sin distinción de rango, ni personas, excepto la clase de militares, se provea de una carta de vecindad espresiva de su edad, profesión, residencia y demás circunstancias debiendo tener su filiación al margen”*. En aquest cas, les cartes o cèdules de veïnatge tenien una validesa anual que, en cas de persistir la gravetat de les circumstàncies, implicaven el deure de renovar-se²⁹⁹. Per la seva part, el cap polític provincial, Juan Gutiérrez, no

²⁹⁷Circular del 4 de juliol de 1834, reproduïda al *BOPL* del 8 de juliol (p. 1).

²⁹⁸*BOPL* del 13 d'abril de 1836, p. 1

²⁹⁹Comunicació del capità general del Principat del 7 de juny de 1838, reproduïda al *BOPL* del 29 de juny de 1838, p. 1.

s'estava pas de recordar a l'alcalde de la Seu d'Urgell els motius que empenyeren el seu antecessor a establir una agència especial de seguretat pública a la ciutat, "*para que estuviese á la mira de los manejos y maquinaciones que nuestros enemigos pudiesen fraguar en el territorio de aquel país (Andorra)*", cosa que facultava àmpliament el mateix alcalde a cercar col·laboració "*de amigos y personas de confianza avecindadas ó residentes en él*", donada la precarietat de mitjans de l'Estat espanyol³⁰⁰. Totes aquestes disposicions evidencien, en darrera instància, el grau de paroxisme a què arribaren les autoritats governamentals, que, amb motius fundats o no, creien actuar en un país infestat d'espies³⁰¹.

A més, l'entrada d'armes des d'Andorra –procedents de França gràcies a la permissivitat dels governs de Lluís Felip– havia escandalitzat els liberals catalans i espanyols, que la consideraven el principal «aliment» de la facció³⁰². Conscient d'aquest perill, el 3 d'agost de 1834 el governador de Puigcerdà comunicà al de la Seu d'Urgell les advertències de Llauder sobre la intenció carlina d'introduir uns dos mil fusells a Catalunya a través d'Andorra, motiu pel qual calia extremar-hi la vigilància³⁰³. Això no obstant, pel que sembla, l'adquisició d'armes esdevingué un fet especialment rellevant durant el primer semestre de 1836, coincidint amb els èxits del general carlista Torres a

³⁰⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1838. Comunicació del cap polític provincial adreçada a l'alcalde de la ciutat (31 d'agost de 1838).

³⁰¹Una comunicació del cap polític provincial, per exemple, alertà l'alcalde de la ciutat sobre la presència d'un tal Lladó, natural de Montgai (la Noguera), "*que viaja con trage de pobre pidiendo limosna por los puntos fortificados, es un espía de los rebeldes, y que suele llevar papeles de estos en los calzones*". *Ibidem*, correspondència. Any 1839. Comunicació del 24 de gener de 1839.

³⁰²Amb certa perplexitat, un testimoni corroborava la situació de tranquil·litat en què es desenvolupava la vida i el contraban d'armes dels carlistes refugiats al regne veí: "*Personas influyentes de la facción que agita á la España, están en Francia y van todos los días á buscar refugio en ella. Establecen su mansión en tres sitios importantes, inmediatos á la frontera, Pau, Bayona y Tolosa, desde donde mantienen relaciones continuas con las provincias rebeldes y asisten á la facción por medio del contrabando, que es imposible atajar en toda la línea de los Pirineos, aunque se hiciese guardar por cien mil aduaneros. El mismo día en que pasé por Pau, llegó allí el arzobispo de Zaragoza, obispo antes de la Seo de Urgel*". Reproduït al periòdic *Revista Española*. Madrid, 16 de desembre de 1835, p. 2.

³⁰³SÁNCHEZ I CARCELÉN, Antoni: *La Primera Guerra Carlina a la Cerdanya*. Avià, Centre d'Estudis d'Avià, 2015, pp. 40-41.

l'Alt Urgell. Al seu torn, també Urbiztondo es beneficià del proveïment de nombroses armes i municions, via Andorra, per portar a terme el setge de la Seu d'Urgell³⁰⁴. Com a represàlia, el gener de 1836 el Capità General de Catalunya, Espoz y Mina, ordenà l'embargament de tot el bestiar andorrà que hivernava al Principat i, alhora, exigí que el síndic es traslladés a Barcelona per entrevistar-se amb ell. Tanmateix, de moment les amenaces espanyoles no arribaren més enllà perquè Espoz y Mina rebé, el juny, una ordre del govern que li reclamà, a instàncies franceses, respecte a la inviolabilitat d'Andorra.

Des d'un principi, l'estratègia carlina a Catalunya consistí a aglutinar, des de la zona pirinenca, els seus partidaris del sud del país, entre el Maestrat, el Baix Aragó i les terres de l'Ebre, per tal d'assegurar-hi un aixecament general. Aquest intent d'obrir un segon front estable fracassà quan l'exèrcit liberal –dirigit pel governador militar de Tarragona, Josep Carratalà, i el governador militar de Tortosa, Manuel Bretón– aconseguí interceptar i derrotar el gruix de les forces de Carnicer –uns 1.500 homes- a Maials (Segrià) el 10 d'abril de 1834³⁰⁵.

Mentrestant, a Catalunya hom intentà en va reunir els diferents caps de les partides (Tristany, Borges, Brujó, etc.) per tal de formar un exèrcit unificat. Els

³⁰⁴LÓPEZ, Esteve i PERUGA, Joan: "Andorra i la Primera Guerra Carlina". *L'Avenç. Revista d'Història*, núm. 151 (setembre 1991), pp. 8-13. De fet, la premsa liberal espanyola arribà a considerar perjudicial tota comunicació amb les Valls en considerar que "*no ha habido en España revolución alguna contra la libertad que Andorra no haya sido el depósito de todas las cosas que la facción necesitaba proveerse de Francia, teniendo allí sus juntas y albergándose allí la mayor parte de los corifeos de la revolución; y en fin, son enemigos de la libertad de España*". Per als coetanis, doncs, resultaven clares les desgràcies que aquest contacte o proximitat significava perquè, al marge del contraban, el territori andorrà es caracteritzava per acollir "*partidas de hombres infames, de donde pasan á España á hacer sus robos y atrocidades, y volviéndose después á Andorra á disfrutar el fruto de sus rapiñas*". *Eco del Comercio*, Madrid, 9 de juny de 1841, p. 1.

³⁰⁵A parer de J. M. Mundet, es va produir contemporàniament certa magnificació de la importància real de la batalla de Maials, sobretot per a la causa del carlisme català, en atorgar una notable transcendència al que hauria pogut significar una victòria carlina, que en tot cas es trobava lluny d'assegurar un alçament general i immediat dels partidaris de don Carlos al Principat. A més, "tampoc no es poden treure de Maials conseqüències estratègiques de gran volada, com ara que la desfeta hagués impossibilitat la unió entre les dues zones carlines, la de Catalunya i la del Maestrat. No es podia unir allò que només existia d'una manera molt precària". MUNDET I GIFRE, Josep M.: *La Primera Guerra Carlina a Catalunya. Història militar i política*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 47.

comandants militars que s'hi enviaren des de Navarra (Guergué, Maroto, Royo, Urbiztondo i, finalment, el Comte d'Espanya) fracassaren en aquest intent. Només en la zona que comprenia el Baix Aragó i el Maestrat es va poder arribar a una situació similar a la de Navarra, gràcies sobretot al talent militar del tortosí Ramon Cabrera. A principis de 1837, hom estimava en uns 9.000 homes d'infanteria i uns 213 de cavalleria els efectius que integraven les *gavillas* de Catalunya, dels quals uns 740 operaven en la zona de la Seu d'Urgell; per contra, el govern liberal comptava amb 4 divisions operatives al Principat (prop de 30.000 homes), unes 9 places fortes, 255 poblacions fortificades, 120 cases fortes i uns 50.000 milicians³⁰⁶. La conquesta de Berga (juliol de 1837) i l'establiment de la Junta Governativa de Catalunya a la capital berguedana (abans a Borredà), presidida pel general Antonio de Urbiztondo, coincidiren amb el moment àlgid del primer carlisme català, que semblava trobar-se en millors condicions per plantejar-se el bloqueig i l'assalt a la Seu d'Urgell.

8.3. El paper de la Seu d'Urgell

La causa d'Isabel II no tan sols insinuà un canvi de regnat; havia d'ésser sobretot l'albada d'un nou temps, el viu desig de "*dar principio y asegurar la futura prosperidad de la Nación*", tal com emfasitzà el consistori de la Seu d'Urgell amb motiu dels tres dies de festejos que la ciutat dedicà, el juliol de 1833, a la Infanta primogènita. Durant els dies 8, 9 i 10 d'aquest mes, una població esperançada féu pública la seva adhesió a la filla de Ferran VII, un sentiment que la corporació municipal tractà de revifar solemnement amb retrats dels monarques i sa filla, especialment portats des de Madrid. Els carrers i les places foren engalanats amb arcs triomfals i objectes al·legòrics que "*arrebataban la admiración y complacían dulcemente á estos vecinos, y al numerosísimo concurso de forasteros, que se agolparon en la Ciudad para acompañarla en las satisfacciones en que estaba abnegada*". Davant de la façana de la casa consistorial, amb

³⁰⁶*Manifiesto a las Diputaciones Provinciales de Cataluña por los comisionados de las Juntas Superiores de Armamento de Barcelona, Tarragona y Gerona; nombrados para acompañar al E. S. Capitán General y que siguieron el Cuartel General desde 16 de Noviembre de 1836 hasta el 13 de Febrero de 1837.* Barcelona, 1837, p. 68.

els balcons convenientment guarnits, es posà un cadafal, tancat per una barana sobre la qual hom havia disposat dos lleons asseguts “*con su hemisferio entre las garras*”, un a cada banda. Al seu centre s’aixecà un pavelló en l’apicle del qual hi havia la imatge d’una corona reial, mentre que els retrats mencionats eren situats a l’interior. L’empostissat, a més, era envoltat per esglaons coberts amb tapets i catifes que davallaven, alhora que s’hi havia desplegat una guàrdia d’honors. Paral·lelament, hom no escatimà esforços per guarnir la plaça major, “*convertida en un delicioso jardín*”, l’embelliment de la qual es féu a imitació anglesa, és a dir, “*en figura cuadrada con sus tres lados formados de una verde fila ó valla de ramas de mirto recortadas con simetría y de algunos pinos plantados á distancias proporcionadas*”, mentre que la seva entrada era assenyalada per dues columnes àtiques. Al bell mig, entre un mur de branques de boix, hi apareixien cinc cavitats ocupades per figures al·legòriques (el Lleó, el Pelicà, les deesses de l’abundància, de la justícia i de la pau). L’ambient creat, com mai s’havia vist fins aleshores, fou propici per al desenvolupament dels diversos actes i funcions (sonates militars, ball dels gegants, *Te-Deum* a la catedral, danses populars, actes públics de beneficència i, fins i tot, la representació al·legòrica del triomf d’Isabel, en què una nena, com a imatge de la princesa, recorregué la ciutat en un carro triomfal), tot això entre una gran concurrència i expectació popular. Amb tot, no hi ha dubte que la magnificència dels actes i les repetides aclamacions i visques a la nena Isabel contenien l’anhel general de cloure definitivament el desastrós regnat de Ferran VII i obrir-se a l’esperança que significava la nova etapa isabelina³⁰⁷.

D’entrada, hom podia sorprendre’s de la forma “estranya” en què es desenvolupava el conflicte a Catalunya –precisament “*allí, donde tantos combutibles dejaran las pasadas revueltas; allí, donde el carácter belicoso de sus habitantes tan bien se prestaba á los planes de trastorno*”–, donat que no s’hi trobaven grans «faccions» com en d’altres indrets de l’Estat (el País Basc i Navarra), perfectament enquadrades en un exèrcit regular i, per tat, disciplinades. Nogensmenys, hi havia certa unanimitat a

³⁰⁷*Relación verdadera de los Festejos, con que la Ciudad de Urgel ha celebrado la Jura de la Excelsa Infanta la Serenísima S^a Dª María Isabel Luisa por Sucesora de la Corona en falta de Varón*. ACCE 110. CU 149. Corregiment de Puigcerdà. Correspondència de l’alcaldia de la Seu d’Urgell (1832-1833).

considerar que els “conspiradors” eren forts a la muntanya, “y más particularmente al distrito que comprende la Seo de Urgel, donde Caragol se hallaba oculto bajo la protección del clero de aquella diócesis”³⁰⁸.

Al llarg dels set anys de guerra civil, la ciutat urgel·litana esdevingué un centre d’operacions militars contra la Junta de Berga i les diverses partides carlistes de mossèn Tristany, Antonio de Urbiztondo i el Comte d’Espanya, al mateix temps que contribuí a l’allotjament de tropes i esmerçà bona part dels ingressos municipals en despeses relacionades amb el conflicte. Els espais conventuals de la ciutat foren convertits en casernes, presons i hospitals. En diverses ocasions les partides dels insurrectes s’agruparen entorn de la ciutat, però mai no pogueren apoderar-se’n. Tot i que Francesc X. de Moner, el nostre cronista local, observa que des d’un primer moment no s’hi produïren assassinats ni incendis, apunta tanmateix que hi predominà un accentuat ambient anticlerical perquè “se notó la contrariedad manifiesta á todo lo que relación tenía de respeto á personas y cosas eclesiásticas, viéndose principalment á dos familias que descollaban entonces por la mezcla en las cosas públicas, la de Fonoll y la de López, que se estinguen y desaparecen de la Ciudad á los pocos años”³⁰⁹.

El representant més destacat de la primera família fou Gervasi Fonoll i Magés, qui tingué –com ja hem vist– un paper important en la Guerra del Francès com a vocal

³⁰⁸CHAO, Eduardo: *La guerra de Cataluña. Historia contemporánea de los acontecimientos que han tenido lugar en el Principado desde 1827 hasta el día, con las biografías de los principales personajes, carlistas y liberales*. Madrid, Imprenta de don Baltasar González, 1847, p. 60.

³⁰⁹Moner es refereix a Gervasi Fonoll, cap local de la comissió de cobrament d’arbitris sobre béns desamortitzats, i Gaietà López. El nostre cronista urgel·lità ens ha llegat una visió força negativa de Gervasi Fonoll, com a gran beneficiat de la desamortització eclesiàstica, ja que “se le vio entrometerse en la espoliación de los frailes dominicos como alcalde en unión del malvado gobernador militar; y al querer entrar en el convento de las madres monjas que tenían la simpatía general, por la enseñanza gratuita que ofrecían á la población, tropezó con una enérgica superiora de aquella comunidad, la Madre Escalé, y se encontró que le opuso la más valiente oposición, diciéndole que se desengañase, no entraría, porque tras una puerta encontraría otra y otra y como los obradores del mal se arredran ante las oposiciones, y ellas por su virtud se vieron libres de aquellas miserables intrigas, hasta el punto que sin bienes que escitaban la codicia suya y que eran denunciados para su venta fueron por diferentes veces como entonces devueltos y entregados á su legítimo dueño separados de la espropiación general” (*Artículos varios de historia patria relativos á la Seo de Urgel escritos por el Doctor Don Francisco Javier de Moner y de Siscar*. Manuscrit 9.373 de la Biblioteca de Catalunya, pp. 81-81v).

de la Junta local i capità del terç de miquelets. Ara, Gervasi Fonoll se'ns apareix com un home enriquit amb els resultats de l'obra desamortitzadora, cap de la comissió local d'arbitris d'amortització i també vocal de la Junta del Reg de les partides de l'Olla i Segalers, membre de la junta administrativa de l'hospital dels pobres i primer comandant de la Guàrdia Nacional local. De sobte, el juny de 1838, observem que Gervasi Fonoll és impel·lit pel Capità General a abandonar de sobte la Seu d'Urgell i traslladar-se a Girona; aleshores, Gervasi Fonoll no va poder dissimular la seva contrarietat davant d'aquesta ordre, ja que, com al·legava, era el temps de la collita i encara havia de "*poner a recaudo los frutos correspondientes â la Amortización en los pueblos del Partido y tener pendientes una porción de arriendos*"³¹⁰. De fet, tal com apunta Francesc X. de Moner, la seva actuació estigué vinculada amb l'expropiació i la venda dels béns desamortitzats de l'Església, cosa que li féu guanyar algunes animadversions³¹¹. L'altre representant és Gaietà López i Guarda, advocat i capità de la Milícia Nacional, el qual, essent alcalde primer interí de la ciutat, també en aquest

³¹⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1838. Comunicació de Gervasi Fonoll adreçada a l'alcalde de la ciutat (6 de juliol de 1838).

³¹¹La documentació notarial conservada és prolixa sobre els negocis de Gervasi Fonoll amb els béns desamortitzats. Així, trobem que, com a resultat de la subhasta realitzada el mes de març de 1836, Gervasi Fonoll arrenda a Josep Oriol l'hort del suprimit convent dels dominics per un període de dos anys, així com un hort del convent de Sant Agustí i un altre de la Mitra, unit al Palau Episcopal, a favor de Manuel Riu (ACA. Protocols notarians de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Juer i Albertí. ACA-N-V-836 (28 de desembre de 1835 – 23 de desembre de 1836). Escriitures notarians de l'11 de juliol de 1836, folis 175-176, 177-178 i 179-180, respectivament. El setembre del mateix any, Gervasi Fonoll atorga arrendament a favor de Josep Jubés i Cerqueda –un altre dels desterrats– de la meitat de la collita dels camps que havien pertangut als dominics; el mateix Josep Jubés també obté l'arrendament de la meitat de la collita dels camps dels agustins (*Ibidem*, escriptures notarians del 16 de setembre de 1836, folis 268-269 i 270 i 271, respectivament). El fill de Gervasi Fonoll, Josep Fonoll i Guarda, fou promotor fiscal, hisendat i negociant. Sabem que el govern provincial, a requeriment d'una ordre del ministeri de Gràcia i Justícia, s'adreçà a l'alcalde de la Seu d'Urgell, el 26 de març de 1839, per demanar informació sobre el citat Josep Fonoll, també confinat a Girona en aquest moment, ja que aquest, segons sembla, "*formaba parte de una coligación de sugetos que trastornaban el orden de esa Ciudad y su distrito y se enriquecían con el ilegal manejo de los caudales públicos*" (ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1839). Josep Fonoll, a més, va ésser un dels grans beneficiaris de la compra dels béns desamortitzats a la Seu d'Urgell: el 22 de desembre de 1840 adquirí 14 jornals dels dominics per uns 63.500 rals; el 4 de febrer de 1842 comprà dues finques de 12 jornals, que havien pertangut als agustins, per uns 49.600 rals; l'1 de setembre d'aquell mateix any també va adquirir 4 jornals dels dominics per 53.000 rals. SOLSONA I SORROSAL, Carme: *La desamortització eclesiàstica a la província de Lleida (1838-1851)*. Tesi doctoral. Universitat de Lleida, 1994.

moment es va veure afectat per una ordre del Capità General que l'instava a desplaçar-se a Girona³¹². Tanmateix, més enllà de personalismes més o menys acusats, és innegable el substrat liberal de la Seu d'Urgell, que, com ja hem vist, començà a prendre cos durant l'època del Trienni. De fet, la promulgació de l'Estatut Reial fou motiu de celebració festiva a la ciutat³¹³.

Entre els anys 1834 i 1835 s'incrementà notablement l'activitat de les partides carlines, encapçalades pel Ros d'Eroles, Borges i Bep de l'Oli des de llurs refugis de Seró, Tudela i Grialó fins al Montsec, el Coll d'Odèn i la Baronia de la Vansa, fet que sorprengué inicialment les mateixes autoritats, que sovint es van veure impotents d'enfrontar-s'hi amb èxit. Una acció guerrillera, cada vegada més audaç i atrevida, de la qual tenim constants manifestacions. L'octubre de 1833, el governador militar de la Seu d'Urgell féu saber al seu superior corregimental les dificultats que tenia per desplegar les seves forces de cara a la vigilància dels passos del Segre que menaven al corregiment de Talarn, cosa que feia inviable destinar més soldats a Organyà³¹⁴. A principis de novembre de 1833, el governador militar de la Seu d'Urgell informà de la captura d'individus al poble de Tort, tots ells pertanyents a la partida de Josep Galceran, coronel dels Voluntaris Reialistes, que havien participat en l'aixecament carlista de Prats de Lluçanès el mes anterior; entre aquells hi havia el prevere beneficiat de Manresa i alhora "*capellán de la gavilla de Galceran*", Marià Comes, i el capità dels Voluntaris Reialistes

³¹²L'advocat Gaietà López consta també com a "*Pagador de fortificación*" i "*Guarda almacén de víveres*" de la plaça de la Seu d'Urgell. No sabem si Gaietà López es beneficià d'aquesta responsabilitat per sostreure il·legalment aliments de la guarnició, però el cert és que, abans de deixar el càrrec i formalitzar-ne el pertinent inventari, sol·licità "*un reconocim^{to} para justificar las mermas q^e pueden haber tenido algunos comestibles*". ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1838. Comunicació de Josep Granados, cap de la Hisenda local, adreçada al consistori de la ciutat (15 de setembre de 1838).

³¹³També tenim notícies d'aquesta celebració entre festejos populars a Cervera, Solsona, Talarn i Viver. *Gaceta de Madrid*, núm. 150, 17 de juliol de 1834, p. 652.

³¹⁴ACCE. Fons 110: Corregiment de Puigcerdà. 249. Correspondència del govern militar de la Seu d'Urgell. Ofici del 21 d'octubre de 1833.

de Prats de Lluçanès, Marià Comes i Puig³¹⁵. L'abril de 1834, el coronel Antoni Niubó hagué d'emprendre una dura persecució des de la Seu d'Urgell contra un d'aquests grups, el qual fou obligat a recular fins a Ponts³¹⁶.

El novembre del mateix any, el governador militar de la Seu d'Urgell féu saber a l'autoritat corregimental que els carlistes havien sorprès quatre mossos d'esquadra a l'Hostal Nou, prop d'Organyà, els quals, a més d'ésser desarmats, van veure com els *facciosos* s'emportaven també quatre muls carregats d'oli. El citat governador militar s'apressà a enviar-hi un destacament de vint homes, els quals, després d'un tiroteig, aconseguiren rescatar els mossos d'esquadra i els muls, però sense la mercaderia, per la qual cosa aquell va creure convenient, donada la proximitat de la fira de Sant Andreu, destinar uns 40 homes a Organyà³¹⁷. El mes de desembre següent, el mateix governador militar de la Seu d'Urgell confessà la seva impotència a causa de l'escassa tropa disponible i, alhora, de "*la poca vigilancia de los pueblos en dar los avisos*"³¹⁸; pocs dies després, aquell fou informat pel governador corregimental de Talarn sobre l'estada del Ros d'Eroles, al capdavant d'uns 300 homes, al petit municipi de les Cases de Carreu (Pallars Jussà), "*con intención de penetrar en la Conca (de Tremp)*", així com de l'entrada de la facció del *Muchacho* al poble berguedà de Saldes³¹⁹. En aquest mateix moment també, l'autoritat militar de la Seu d'Urgell va rebre un cop dur en ser informada de

³¹⁵Informe adreçat a la Capitania General d'Aragó, reproduït a *La Revista Española. Periódico dedicado á S.M. la Reina Gobernadora*. Madrid, 12 de novembre de 1833, p. 6.

³¹⁶LLADONOSA I PUJOL, Josep: *Història d'Artesa de Segre i la seva comarca*. Ajuntament d'Artesa de Segre, 1990, p. 346.

³¹⁷ACCE. Fons 110: Corregiment de Puigcerdà. 249. Correspondència del govern militar de la Seu d'Urgell. Ofici del 27 de novembre de 1834.

³¹⁸*Ibidem*, ofici del 12 de desembre de 1834. El propi governador militar comunicà que en aquest mateix dia havia estat informat de la possible arribada de carlistes al Pla de Sant Tirs, per la qual cosa hi havia desplaçat uns 60 homes de la seva guarnició, "*q^e es la única fuerza de q^e puedo disponer, de modo que esta infatigable tropa no descansa un solo día, y los demás vigilando toda la noche*". Amb anterioritat, aquell ja havia manifestat les escasses forces amb què comptava per fer adequadament el rellevament de les fortificacions de la ciutat, així com el dels destacaments de Fòrnols, Organyà i Coll de Nargó, de forma que es veia obligat a desatendre la vigilància de les portes de la Seu d'Urgell. *Ibid.*, ofici del 26 d'octubre de 1834.

³¹⁹*Ibidem*, ofici del governador militar de la Seu d'Urgell del 17 de desembre de 1834.

l'anihilació d'un destacament de granaders, el qual havia estat sorprès per la *facció* de Caragol: *“en este estado no tuvieron otro recurso los valientes Granaderos que retirarse al pueblo de Fígols, y encerrarse en la Iglesia, pero los malvados pegando fuego á ella quemaron 6, y 7 que impidieron las armas en medio del incendio, habiéndose salvado el Sargento y un Granadero”*³²⁰. El juliol de 1835, l'increment de les partides obligà la guarnició de la Seu d'Urgell a recloure's dins les fortificacions. La ciutat començà a viure aleshores en un estat de setge real, sensació que augmentà després de la crema del pont de la Palanca pels carlistes³²¹.

La preocupació que provocava la zona pirinenca –i més concretament la vall del Segre– a les autoritats governamentals explica el pas del capità general de Catalunya per la Cerdanya i la Seu d'Urgell, l'octubre de 1834, on inspeccionà les fortificacions. Des de la capital urgel·litana seguí el curs del Segre i arribà a Organyà, vila en què organitzà una companyia de 120 milicians, i Coll de Nargó, *“pueblo donde incesantemente se hallaban los rebeldes”*, on ordenà la fortificació de la part més alta de la població. El recorregut l'acabà menant fins a Oliana i Ponts, llocs on dictà mesures *“para la mejor organización de su Milicia Urbana revistando su armamento y fortificando como en todos los pueblos por donde había pasado el buen espíritu, la confianza en el gobierno y la decisión de defenderse de las incursiones de las gavillas de rebeldes que han degenerado ya en asesinos y ladrones”*³²². Un any després, el juliol de 1835, Capitania General tractava de tranquil·litzar el neguit de les autoritats municipals, inquietes per la presència d'una escassa guarnició a causa del trasllat recent d'un destacament de 30 homes a Puigcerdà, tot confirmant la seguretat de la plaça urgel·litana davant l'amenaça carlista, *“además*

³²⁰L'informe, tramès pels comandants que vigilaven els punts d'Organyà i de Coll de Nargó, apuntaven que el citat destacament (uns 16 homes) havia emprès la persecució de la *facció* de Camas-Crudas fins que els granaders foren envoltats per la *facció* del Caragol, *“compuesta de unos 200 á 250 hombres”*. Arran d'aquesta desfeta, el governador militar de la Seu d'Urgell decidí rellevar el cap de la companyia de tiradors corregimentals i el comandant del destacament de Coll de Nargó. ACCE. Fons 110: Corregiment de Puigcerdà. 249. Correspondència rebuda del govern militar de la Seu d'Urgell. Ofici del 5 de desembre de 1834.

³²¹CHAO, Eduardo: *La guerra de Cataluña.....*, ob. cit., p. 82.

³²²*Eco del Comercio*. Madrid, 29 d'octubre de 1834, p. 3.

*de que la Columna de Orgañá pueda acudir á ese Distrito cuando las circunstancias lo ecsijan*³²³.

En un ambient tens i enrarit, provocat pels antagonismes ideològics i les delacions, la corporació municipal sovint es veia obligada a redactar informes sobre la conducta o antecedents polítics de determinats individus. A principis de 1835, el fiscal militar s'adreçà al govern municipal per obtenir informació política sobre el prevere Ignasi Vilasaló, el sastre Antoni Borrell i un tal Bonaventura de Ribas (àlies Rosell). Pel que es veu, hom sospitava que el prevere Vilasaló havia encarregat al sastre Borrell la confecció d'un uniforme militar –o dolman– que fou confiscat al rebel Josep Bros, cunyat del citat Bonaventura de Ribas, a qui se suposava que anava destinat tal vestit³²⁴.

De vegades, sobta el to lax i desimbolt de les declaracions en contraposició a l'obsessiu control castrense. Així, l'abril de 1835 les autoritats municipals informaren al fiscal militar de la plaça que *“el concepto público de José Feu es de ignorante y tonto y en cuanto su conducta política el Ayuntamiento ninguna queja ha tenido de ella”*³²⁵, tot i que, poc després, aquelles s'afanyaren davant el governador militar a donar la cara per Francesc Iscla, alcaid de les presons de la ciutat, en posar de relleu *“los buenos servicios que dicho Alcayde con respeto a la ecsactitud y desempeño de su destino, méritos contraídos en la guerra de la independencia y adhesión á la justa causa de S.M. y*

³²³ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1835. Comunicació de Capitanía General de Catalunya adreçada al consistori de la ciutat (7 de juliol de 1835). De fet, les manifestacions del Capità General foren la resposta a una exposició que el consistori urgel·lità havia acordat adreçar-li, en què se li suplicava el ràpid enviament de forces militars *“a fin de que cesen los estragos que hacen los facciosos en este partido, manifestándole además las fatales consecuencia que podrían seguirse de no haber la tropa necesaria”*. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1835. Sessió del 30 de juny de 1835. De totes formes, aquesta preocupació estigué ben present a la ciutat fins als darrers dies de la contesa. A les acaballes d'aquestmateix any 1835, davant els pocs efectius de la guarnició, el Tinent de Rei Bonifacio Ulrich, com a governador militar interí, ordenà al batlle la formació de dues patrulles de *“cinco vecinos honrados de toda confianza, que nopertenezcan á la Guardia Nacional”*, les quals havien de patrullar diàriament els carrers de la ciutat tant de dia com de nit, *“repartiéndose por mitad este servicio durante la misma (noche)”*. *Ibidem*, comunicació de Bonifacio Ulrich adreçada al consistori (22 de desembre de 1835).

³²⁴*Ibidem*, correspondència. Any 1835. Ofici del 29 de gener de 1835.

³²⁵*Ibidem*, llibre d'actes municipals. Any 1835. Sessió del 4 d'abril de 1835.

libertades patrias”³²⁶. Tanmateix, el govern municipal no va poder evitar que l’extensió de les sospites arribés a comprometre un dels seus membres, el regidor Jaume Baylina, manyà i manescal d’ofici, acusat pel fiscal militar “*de haber proferido espresiones subersivas, desalentando a los beneméritos Urbanos de la misma (ciudad)*”³²⁷.

8.4. El bisbe Guardiola i la causa carlina

La fugida del bisbe Simó de Guardiola contribuï, de ben segur, a accentuar aquest clima de recels i sospites. Sense menystenir la possibilitat que el prelat es trobés amenaçat de mort per les seves simpaties carlines³²⁸, serví com a detonant la seva ferma oposició a respondre als requeriments estadístics de la Junta eclesiàstica, com una manifestació de la defensa de l’Església enfront de la intromissió del poder civil en els afers eclesiàstics. Inicialment, el bisbe Guardiola s’excusà al·ludint problemes de salut per no complir les ordres oficials, però quan la negativa es féu del tot evident, esgrimint ara la seva consciència, decidí partir cap a Andorra el 31 de juliol de 1834³²⁹. La resposta governamental, a través del ministeri de Gràcia i Justícia, fou contundent en la promulgació de la Reial Ordre del 16 d’octubre de 1835: considerat com un clergue

³²⁶*Ibidem*, sessió del 10 d’abril de 1835. Pel que sembla, Francesc Iscla fou acusat pel governador militar d’haver exigit una unça d’or a la dona coneguda com Vilarrubla a canvi d’evitar la pena de galera imposada al seu marit.

³²⁷*Ibidem*, correspondència. Any 1835. Ofici del fiscal militar adreçat al consistori en què es demana informació sobre la conducta política del regidor Jaume Baylina (27 de maig de 1835). El citat regidor, acusat de desafecte al govern liberal, fou desterrat poc després a Mallorca.

³²⁸La ferma posició antiliberal del bisbe Simó de Guardiola resta il·lustrada en el fet que en els vint-i-tres anys d’episcopat es negà a ordenar els fills de famílies liberals. ANGUERA, Pere: *Déu, rei fam*, ob. cit., p. 259.

³²⁹Així ho sembla confirmar una comunicació personal del mateix prelat d’Urgell, del 30 de juliol de 1834, en què fa saber al consistori la seva intenció d’anar a prendre les aigües minerals ferruginoses d’Alins per prescripció facultativa l’endemà següent (ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Correspondència. Any 1834).

refractari a l'autoritat civil, al bisbe Guardiola se li aplicà "*el remedio del estrañamiento y ocupación de temporalidades*"³³⁰.

L'actitud del bisbe Guardiola és similar al rebuig antiliberal que mostraren en aquell moment destacats eclesiàstics de Catalunya, entre els quals cal mencionar l'arquebisbe de Tarragona i els prelats de Solsona i Lleida, i determinats sectors intel·lectuals, com ara l'ambient universitari cerverí, que tingué com a il·lustre exponent el berguedà Francesc Bartomeu Torrabadella, vicepresident de la Junta Superior carlina del Principat i representant del grup dit «universitari», el més extremista del carlisme català.

Exiliat de la seva diòcesi i alineat amb el sector apostòlic del carlisme català, el bisbe Guardiola és considerat de fet el president de la primera Reial Junta Superior de Catalunya. Durant el temps d'exili en territori francès, el prelat continuà mantenint vincles amb els homes del carlisme català a través de la Junta instal·lada a Montpeller (on trobem també Joaquim de Sentmenat i, segons sembla, el bisbe de Cuba, fra Cirilo de Alameda y Broa). Les Juntes carlines de Montpeller i de Tolosa tingueren contacte permanent amb els dipòsits d'internats carlistes a França, tot i que la principal Junta es trobava constituïda a Perpinyà, la qual establí relacions directes amb la Junta Governativa de Catalunya i amb els representants de Carles V a París³³¹.

La marxa del bisbe d'Urgell anà acompanyada, poc després, de la partença del rector i dels catedràtics del Seminari conciliar, els cursos del qual es realitzaren a Andorra a partir d'aquest moment³³², a més del prevere beneficiat Ignasi Vilasaló, el

³³⁰MOLINÉ, Enric: "Simó de Guardiola, bisbe d'Urgell i príncep sobirà de les Valls d'Andorra (1827-1851). Apunts per a una biografia". *Quaderns d'Estudis Andorrans*, núm. 9. Valls d'Andorra, 2012, pp. 89-110.

³³¹THOMASCHEWSKI, Maria-Rosa: "Simó de Guardiola, bisbe d'Urgell, copríncep d'Andorra, i la causa carlina". *Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Anuari 1990-1991 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*. Diputació de Tarragona, 1992, pp. 71-90.

³³²Un cop conegut aquest fet, el govern civil instà el batlle de la Seu d'Urgell perquè s'adrecés al jutge de primera instància per tal que, "*con arreglo á los Decretos de S. M. y R^s Órdenes vigentes, proceda al secuestro de las Rentas y derechos y acciones del Seminario Conciliar*", a més de prohibir el pagament de tota dotació econòmica als referits rector i catedràtics. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1835. Comunicació del govern civil dirigida al consistori (18 de desembre de 1835).

rector de la parròquia de Sant Miquel i el prevere Llorenç Monell (qui tenia cura de l'administració de l'hospital dels pobres de la ciutat), així com de distingits ciutadans, entre els quals hi havia els germans Josep Ignasi i Lluís Dalmau de Baquer o l'advocat Lluís Centurer i Camps (aquest darrer era, a més, regidor de l'ajuntament en aquest moment). És evident que l'absència del prelat provocà un cert buit de poder en el govern de la diòcesi, cosa que precipità l'agudització de tensions ja existents entre el mateix clergat o l'aflorament de noves en benefici del Capítol catedralici. Pel que fa a aquest tramat obscur d'interessos, rivalitats i jocs d'influències, ens ha pervingut el testimoni del prevere beneficiat Rafael Meya, el qual, davant d'algunes acusacions, es va veure obligat a adreçar un recurs de súplica a la Diputació provincial el 2 d'agost de 1838.

Presentant-se com una víctima *“de las incesantes persecuciones del Clero Superior de esta Diócesis en la década del absolutismo, únicamente por conocerle afecto á las liberales instituciones que felizmente rigen hoy día en España”*, cosa que ha acabat afectant la seva salut, el nostre prevere recorda que l'any 1832 obtingué la prescripció facultativa per prendre banys d'aigües minerals a la Cerdanya, un fet que li ha valgut rebre en aquest moment una denúncia del Governador Eclesiàstic, Francesc Serra, per un suposat abandó de la seva destinació religiosa. Aquesta situació adversa l'empeny a acusar el mencionat Governador Eclesiàstic, com a president de la Junta de delmes, i els seus seguidors més estrets d'haver administrat les rendes eclesiàstiques en llur propi benefici. Per corroborar-ho, Rafael Meya esmenta el seu propi cas, quan es trobà forçat a abandonar el curat de la parròquia de Sant Miquel en veure's desproveït dels aliments que li pertocaven, *“pues ellos se le apoderaron de su renta decimal que produjo en arriendo 531 libras, entregándole de ella 100 libras que contando los adventicios heterogéneos del diezmo y gastos interiores le resultaron unas 30 libras líquidas para los servicios de un año vencido”*. El seu cas, però, no és l'únic, *“siendo así que para los demás partícipes de diezmos pudo tener efecto una determinación de la misma Junta que, con fecha de 15 de Noviembre último, circuló al esponente como á los otros, á fin de que en oposición de la Real orden de 16 de Julio, estos entreguen la mitad de sus respectivos diezmos al Gobierno”*.

Així doncs, les rendes retingudes per la Junta eclesiàstica de delmes han anat a parar a determinats canonges, com el secretari de la mateixa Junta, Pere Màrtir Rispa,

ecònom de la parròquia de Sant Miquel, qui, a més, ha obtingut el curat de Sant Ot perquè el seu germà, canonge curat d'aquesta darrera parròquia, ha fugit a Andorra, de forma que *“de tamañas disposiciones resulta que ninguno come más que la Junta y Cabildo, pues que algunos Párrocos yacen en el lecho de la indigencia y fuera de sus Curatos por no haber percibido del acervo común que no formó aquella, lo necesario para la congruidad de sus alimentos”*. També n'han resultat perjudicats els preveres beneficiats, els quals no han percebut les distribucions per la residència personal de vuit mesos, i els mestres de llatinitat i d'instrucció primària, pendants de la retribució de llurs salaris des del passat mes d'agost, *“á que està obligada la Junta por un arriendo decimal aplicado á dichas enseñanzas que produjo 605 libras en el año último decimal”*. La situació de la diòcesi esdevé tan escandalosa que, fins i tot, no hi arriben les dispenses matrimonials des de Roma per una clara descurança del govern eclesiàstic, *“por cual motivo los interesados acuden al vicario general del obispo Dⁿ Agustín Vidal, quien desde Berga agencia este negocio por Francia ecsigiendo cuantiosos derechos”*³³³.

Els ànims s'exacerbaren quan, el març de 1837, fou descoberta una presumpta conspiració carlista a la Seu d'Urgell. Com a conseqüència d'això, hom elaborà una llista de sospitosos que foren immediatament requerits a prendre els passaports amb la finalitat de restar confinats en diversos indrets del país *“por desafectos al actual Gobierno y para la seguridad de la Población”*. En la citada llista, on hi havia persones rellevants de la ciutat, hi figuraren el propietari Josep Sucarana i el comerciant Baptista Alsedà, a més de Francesc Comes, Josep Comes i Rita Comes, Antoni Comes, Antoni Coll, Marià Campmajó, Antoni Riu, Joan Locaya, Guillem Trullà, Vicenç Clarach, Ot Vilasaló i Maria Bertran³³⁴. Poc després, el maig, resultaren detinguts alguns individus acusats de

³³³ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1838. Comunicació del govern provincial, del 2 d'octubre de 1838, dirigida a l'alcalde de la ciutat, la qual transcriu les queixes que el prevere Rafael Meya havia adreçat a la Diputació provincial el 26 de setembre de 1838. El govern provincial acabà desentenent-se d'aquest cas en criticar l'acció del citat prevere per obviar la prohibició que tenien els eclesiàstics d'absentar-se de llurs parròquies sense permís de les autoritats diocesanes. *Ibidem*, correspondència. Any 1840. Ofici del Govern Superior Polític de la província adreçat al batlle (8 de març de 1839).

³³⁴ACA. Protocols notarials de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Juer i Albertí. ACA-N-V-831 (27 de desembre de 1836 – 24 de desembre de 1837). Acta notarial del 25 de març de 1837.

pretendre lliurar les fortificacions a l'enemic: el vicari general de la diòcesi, Francesc Serra; el metge Bonaventura Barril; l'apotecari Josep Escaró (qui era, a més, capità de la Milícia Nacional); el sergent major Juan Miangolarra; l'antic delegat de la Diputació, l'advocat i procurador causídic Francesc Parramon, i els preveres beneficiats Ramon Sala, Josep Pons, Josep Ribot i Bonaventura Cases. Tot i que els detinguts foren alliberats poc després per manca de suficients proves³³⁵, una ombra de sospita permanent planà sobre aquells, de forma que trobem el prevere Bonaventura Cases, sagristà major de la catedral, afanyant-se davant el notari per vindicar el seu honor, "*altamente ultrajado*", en tenir notícia de "*la mentira atroz y escandalosa*" que havia publicat *El Guardia Nacional* sobre l'al·ludida conspiració³³⁶. En canvi, fou més explícita la complicitat del canonge provisor Agustí Vidal³³⁷.

8.5. La intensificació del setge carlí

El 4 de setembre de 1837, el nou capità general de Catalunya, el baró de Meer, declarà l'estat de setge a tot el país, anul·là l'autoritat civil en benefici dels comandaments militars i imposà una dictadura encoberta tot pretextant necessitats de la guerra. El seu ban facultà les autoritats militars per exigir recursos a les poblacions i

³³⁵De fet, el nivell de paroxisme s'accentuà quan aquestes detencions coincidiren amb la deserció d'un grup d'artillers de la guarnició, que hom suposava fugits a Sant Llorenç de Morunys, població considerada com el «punt cèntric» de la *facció*. Les diligències judicials que s'hi emprengueren, acompanyades dels registres de les llars, posaren de relleu que no hi havia fonaments sòlids per acusar els detinguts. Unes detencions que naixien d'un entorn de rumors i de certa psicosis col·lectiva, "*mayormente en un pueblo como este tan malo, en el que los buenos son tan pocos, y mirados con la mayor aversión*". Pel que fa als desertors, hom apuntà finalment que el principal motiu era "*el haberseles rebajado un cuarto en su haber diario por disposición del Mayor Comandante de dicho Cuerpo, no dárseles el real de plus que cobra la restante guarnición y alcanzar tres meses de sobre atrasos*". ADL. Guerres carlines. Expedient 21540. Comunicats i extractes del sumari amb motiu de la conspiració carlista a la Seu d'Urgell (1837).

³³⁶SANTIRSO, Manuel: *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya (1833-1840)*. Lleida, Pagès Editors, 1999, pp. 96-97.

³³⁷El periòdic madrileny *Eco del Comercio*, en la seva edició del 7 de juny de 1839, esmenta el paper inductor del citat canonge perquè els rectors de parròquia fessin rogatives per a la causa carlina. Agustí Vidal fou canonge prelat i vicari general de la diòcesi una vegada finalitzat el conflicte; el 1853 va ésser nomenat governador de la diòcesi pel bisbe Caixal. Morí a la Seu d'Urgell el novembre de 1870 a l'edat de 62 anys.

esmerçar-los en la continuació de la guerra. El desenvolupament del conflicte, però, continuà essent advers a l'exèrcit liberal, alhora que els carlistes obtingueren alguns èxits. Així, a principis de 1838 les forces carlines exercien un ampli control al nord del Principat, amb eixos mòbils a Ripoll, Berga i Solsona. Com a conseqüència de la presa de Berga pels carlistes, de Meer s'havia vist obligat a replegar-se sobre Manresa amb la guarnició d'aquella vila i la població de Prats de Lluçanès compromesa amb la causa liberal. En aquest moment, el seguit de victòries carlines (Solsona, Bagà, Tuixent, Ripoll) posà de manifest no únicament la inferioritat de l'exèrcit governamental respecte a les forces insurgents, sinó també el nivell de descomposició i de desmoralització a què aquell havia arribat, de forma que, *“como todo aquel país –la «muntanya» catalana– es casi en general adicto á la causa de D. Carlos, no les será difícil á los gefes de los facciosos el eternizar la guerra en aquellas montañas, mientras que el barón de Meer no pueda reunir mayores fuerzas para tomar la ofensiva”*³³⁸. Dominat el nord de la província de Lleida per les partides, l'activitat carlina havia arribat al seu punt àlgid: és en aquesta fase de la guerra quan els carlistes del Principat, que han aconseguit aplegar llurs efectius en 23 batallons (unes 4 divisions)³³⁹, van poder crear una administració paral·lela, amb juntes corregimentals, un servei de correus, moneda pròpia i fins i tot llur universitat (Solsona-Sant Pere de la Portella). Conscient de la seva momentània superioritat, el general Urbitztondo reforçà el setge de la Seu d'Urgell i hi arribà a aplegar uns 1.000 guerrillers.

Amb tot, com ja s'ha apuntat, els intents carlins per apoderar-se de la ciutat fracassaren, a pesar que, durant la nit del 22 d'octubre de 1836, els rebels havien aconseguit incendiar el pont de la Palanca (fet que originà represàlies per part del

³³⁸*El Español*, Madrid, 1 d'agost de 1837, p. 4. De fet, a principis de 1837 hom ja considerava inferiors els efectius de l'exèrcit governamental –uns 12.000 soldats enfront d'uns 15.000 guerrillers– per prendre la iniciativa militar i, fins i tot, per conservar les 9 places, els 255 punts fortificats i les 120 cases fortes cristines a Catalunya. SANTIRSO, Manuel: *Revolució liberal*, ob. cit., p. 277.

³³⁹CHAO, Eduardo: ob. cit., p. 183. Això no obstant, Chao considera molt modestes aquestes forces per imposar-se militarment, situació que es veia agreujada per la manca de disciplina i subordinació. D'entre les 4 divisions carlistes operatives al Principat, hi havia l'anomenada primera divisió (o d'alta muntanya), *“que operaba en los corregimientos de la Seo de Urgel, Solsona y Lérida, á las órdenes del brigadier Porredon”*.

governador militar, el qual ordenà enderrocar la casa de Josep Ignasi Dalmau i agafar-ne la fusta per reconstruir el citat pont)³⁴⁰. La guarnició de la plaça comptà amb la valuosa implicació dels milicians, els quals, comandats per caps aguerrits i bons coneixedors del territori, com el capità Francesc Puigdemassa i el subtinent Silvestre Solà i Castella (*el Silvestre de Gósol*), desenvoluparen eficaçment una activitat guerrillera contra les partides rebels i ajudaren a mantenir la resistència de la plaça assetjada³⁴¹. Així, el gener de 1837 el governador militar de la Seu d'Urgell, Tomàs Metzger, informà el capità general de la mort de caps facciosos –l'hereu de Coyanden i l'hereu de Traveset d'Arinyà– pels milicians de Tuixent, així com la captura per part dels milicians de Gósol de dos espies, prop d'Organyà, “*que con otros tres facciosos impedían la subida de lo necesario para la construcción de una palanca en el puente caído de los tres puentes, los que queriendo escaparse fueron igualmente muertos*”³⁴². Poc després, el febrer, Metzger donà a conèixer l'audaç acció dels nacionals de Gósol, a les ordres del referit Silvestre Solà, els quals, sortint d'Organyà juntament amb uns quinze soldats del destacament de Toledo, entraren a la mitjanit al poble de Bóixols (Pallars Jussà) i hi sorprengueren una partida carlista, “*resultando quedar muertos dos facciosos recogiendo sus armas y cananas, y haciendo huir á toda la facción, siguiendo su derrota á Sallent y Nargó*”³⁴³.

³⁴⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1836. Comunicació del governador militar, Tomàs Metzger, dirigida a l'alcalde de la ciutat (24 d'octubre de 1836).

³⁴¹Francesc X. de Moner destaca el paper decisiu que tingué la guerrilla anticarlina, juntament amb els seus caps combatius, al llarg de tot el conflicte: “*La Seo de Urgel por medio de guerrilleros crueles que abrigaba en su seno consiguió también en aquella época infausta de la guerra apartar de sus inmediaciones esas contrarias expediciones militares, viéndose al llamado Silvestre, Solá, que ostentaba un ardor violento; así como el llamado Francisquet de Dray, que de sastre se hizo temible; a su muerte sin hijos dejaba cuarenta mil duros partidos entre su viuda y sobrino, que le había de suceder en los favores republicanos con su apellido Sansa*” (*Artículos varios*, ob. cit., p. 82v). Al costat dels milicians urbans, doncs, hi havia els milicians de Gósol i de Tuixent, que intervingueren en nombroses accions guerrilleres –en forma de persecucions, escaramusses, detencions, emboscades o atacs per sorpresa– en les zones pròpiament muntanyenques.

³⁴²*El Español*. Madrid, 12 de gener de 1837, p. 1.

³⁴³*El Español*. Madrid, 16 de febrer de 1837, p. 2.

Entre els individus forans que se sumaren a les dues companyies urbanes de milicians hi havia Climent Boixadé i Daina, oriünd de Fórnols, que, casat amb Antònia Solana i Garreta, acabarà establint-se a la ciutat com a comerciant i serà el pare de Cosme Boixadé, membre de la Junta revolucionària de la Seu d'Urgell l'octubre de 1868 i posteriorment alcalde, i Josep Boixadé, que apareix com a subtinent de la companyia de caçadors de la Milícia Nacional durant el Bienni Progressista. Un altre que arrelà a la ciutat fou Bartomeu Cirici i Joval, natural d'Arfa, que també s'hi establirà com a comerciant. A principis de 1835 hom havia procedit al nomenament dels oficials de la companyia dels solters, càrrecs que van recaure en Gervasi Bernatjuan i Rabassa (capità), Ot Fonoll (tinent) i Pere Alviñà i Antoni Berga (subtinent)³⁴⁴. Alguns d'aquests homes els trobarem més endavant amb càrrecs polítics i activitats públiques importants, com Antoni Berga i Serra, el qual tindrà un paper rellevant en l'època del Bienni Progressista (membre de la Junta revolucionària local l'any 1854 i, poc després, regidor i síndic del consistori; formarà part de la comissió creada, el 12 de setembre d'aquell any, per ocupar-se de l'allistament local de la Milícia Nacional, de la qual esdevindrà capità). El batalló de la Guàrdia Nacional que s'hi arribà a formar tingué com a comandants el propietari Gervasi Fonoll i Magés (que ja tenia la graduació de capità, tot i estar retirat) i el seu fill, l'advocat Josep Fonoll i Guarda, i com a capitans el propietari Gervasi Bernatjuan i Rabassa, els advocats Jacint Mitats i Gabriel, Antoni Carreu i d'Esteve (que també era alcalde) i Gaietà López.

El 30 de juny de 1837, els carlistes ocuparen momentàniament la muntanya del Corb, contigua a la fortalesa de la Seu d'Urgell, fins que foren repel·lits pels milicians de Gósol i el foc d'artilleria de la plaça. El 12 de juliol tingué lloc un altre combat, quan la primera divisió de l'exèrcit governamental, al costat d'uns 350 homes de la guarnició, atacà les posicions carlistes i aconseguí trencar momentàniament el setge³⁴⁵.

³⁴⁴ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1835. Sessió del 28 de febrer de 1835.

³⁴⁵Testimoni de l'administrador de correus de la Seu d'Urgell recollit al periòdic *La Estafeta*, del 30 de juliol de 1837 (p. 2).

8.6. Fracàs i replegament carlista

El govern moderat –en general, la classe dirigent que havia cristal·litzat entorn d'Isabel II– es va veure beneficiat de les dissensions cada vegada més importants en el bàndol carlista, sobretot quan les victòries d'Espartero, el 1839, vaticinaven una ensulsiada general ràpida del carlisme i un avenç dels progressistes. La mort del cabdill Zumalacàregui, la victòria liberal de Luchana sobre els carlistes (aconseguida per Espartero el desembre de 1836) i el fracàs d'arribar al sud de l'Ebre (amb l'expedició reial a les portes de Madrid l'estiu de 1837) ja havien confirmat que els carlistes, cada vegada més aïllats, no guanyarien la guerra. Així, mentre Maroto, comandant en cap de l'exèrcit carlista, es mostrava partidari d'una transacció, el pretendent Carles V pretenia continuar la guerra. A Catalunya, el Comte d'Espanya no aconseguí unificar els diversos bàndols –el sector més jove i moderat dels *aristòcrates* i l'extremista dels *universitaris*– i canviar el rumb desfavorable que prenia la guerra per a la causa carlista. Tot just després d'assistir a la pèrdua de Solsona, aquell declarà, el 20 de juliol de 1838, la mobilització general i el reclutament forçós de tots els homes, solters i vidus, entre 17 i 45 anys.

Aquesta darrera disposició tingué, com a contrapartida, la resposta expeditiva del govern militar liberal. Efectivament, el 15 de novembre de 1838 des de Capitanía General hom acordà fixar, per a tot el territori català, una penalització de 4.000 rals de multa als pobles, "*sea cualquiera su situación*", per cada quinto presentat a la *facció*; alhora, s'insistia en el fet que, si es donava el cas que alguns dels pobles, "*de los que están en una posición más feliz y con más medios de sustraerse al enemigo*", es prestaven a col·laborar en el reclutament imposat pels carlistes, aquells veurien l'aplicació rigorosa de les lleis militars perquè serien tractats com a auxiliadors de l'enemic³⁴⁶. A partir d'aquest moment els liberals, que havien recuperat la iniciativa sota

³⁴⁶ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1838. Circular de l'Estat Major General de l'Exèrcit adreçada a l'alcalde de la ciutat (17 de novembre de 1838).

el comandament del baró de Meer, començaren a actuar de forma més planificada. Després de derrotar els carlistes a la Vall d'Aran, la primavera de 1839, els liberals aconseguiren conquerir la Vall d'Ager, un dels principals baluards del carlisme al nord de Lleida. La recuperació de la iniciativa militar també s'observà respecte a les audaces disposicions de Metzger, una de les quals serví per desallotjar, el 16 de desembre de 1837, una força nombrosa de carlistes concentrada a la població cerdana de Guils³⁴⁷.

La fatiga ocasionada per la durada del conflicte i la depredació constant dels recursos en el territori, acompanyades per coaccions, pillatges i segrestos, accentuaren el descontentament popular envers la causa legitimista fins al punt de provocar la fractura amb la seva base social. Com ha apuntat Pere Anguera, la frontera entre l'extorsió estricta i les simples imposicions militars (en diners i en espècies) era sovint massa feble –tant pel que fa a l'actuació d'un bàndol com de l'altre– a causa de la dinàmica que prengué la guerra, ja que es tractà sobretot d'un enfrontament armat “on quasi tot el territori era a la pràctica sotmès només a aquells que en aquell moment el trepitjaven”; d'aquesta manera, “la mateixa indefinició dels límits de control polític-militar facilitava un desgavell permanent que permetia tota mena d'irregularitats i que la documentació liberal identificava sistemàticament amb les actuacions carlines”³⁴⁸. En aquest sentit, els testimonis liberals resulten ben reveladors sobre l'actitud rapinyaire dels combatents carlins a l'hora de “*sacar de los pueblos de este partido todo el trigo que encuentren y exigen todos los pagos de mensualidades atrasadas, y como es*

³⁴⁷L'acció de Guils, contra un enemic quatre vegades superior, fou qualificada d'heroica pel propi Metzger davant el capità general de Catalunya. Segons el seu informe, Metzger havia estat alertat de la presència del capitost carlí Porrón amb un centenar d'homes en aquesta localitat, que fou saquejada, per la qual cosa ordenà la sortida de la secció de la companyia de carrabiners del 5è batalló franc, comandada pel capità Marc Sansa, la qual comptà amb la valuosa col·laboració dels milicians de Gósol, Tuixent i el Pla de Sant Tirs. En arribar-hi a la matinada, les forces liberals aconseguiren foragitar els carlistes, uns cinc cents perquè s'hi havien afegit homes del Ros d'Eroles. A més del capità Marc Sansa, en la lluita també destacaren els milicians Silvestre Solà (subtinent) i Joan Cervós (sergent primer), aquest darrer advocat del Pla de Sant Tirs que exercirà, més endavant, responsabilitats polítiques importants en la vida municipal. *Eco del Comercio*. Madrid, 7 de gener de 1838, p. 1.

³⁴⁸ ANGUERA, Pere: “La subversió carlina: entre la guerra i el banditatge. Notes per a una discussió”, a SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria (ed.), *El carlisme com a conflicte*. Barcelona, Columna Edicions, 1993, pp. 71-95. La citació correspon a la pàgina 76.

imposible sacar tanto dinero, se llevan rehenes que los tienen oprimidos hasta que pagan". Així, el 15 de maig de 1839, després d'ésser atacades per sorpresa a Montellà pels nacionals de Silvestre Solà, les forces carlistes es retiraren precipitadament a Adrall, moment que aprofità el governador Metzger per concentrar-hi definitivament tot l'atac de la força disponible de la seva guarnició. En veure's acorralada, la *facció* fugí cap a Fórnoles, la Vansa i Oliana, veient-se "*al mismo tiempo muy escarmentada del mal recibimiento que les han hecho las tropas y el paisanaje de estos pueblos*"³⁴⁹.

En el darrer tram del conflicte, la Seu d'Urgell era una població exhausta que difícilment podia satisfer alhora les exigències fiscals i les contribucions de guerra, un feixuc llast que també ofegava els pobles del seu districte. A principis de 1839 l'Administració Provincial de Rendes havia apressat el consistori a satisfer, en un termini de vuit dies, un fort pagament de 86.136 rals en virtut de la contribució extraordinària de guerra imposada a la ciutat per l'any 1838, segons el repartiment que féu la Diputació provincial tot seguint el Reial Decret de 30 de juny de 1838 (concretament, uns 38.206 rals corresponien a la contribució territorial, uns 32.568 a consums i 15.360 a la contribució comercial)³⁵⁰.

Aquesta situació tan difícil acabà provocant fortes tensions i certes mostres de rebel·lia envers les autoritats superiors. A principis de 1840 el consistori, presidit per l'advocat Pau Tarragona, no dubtà a palesar la seva disconformitat a la Diputació Provincial sobre la imposició de determinats arbitris que afectaven especialment la venda i el consum de grans, llegums, carn i vi (tot i que, feia poc, havien finalitzat les obres de fortificació), ja que, "*atendida la miserabilidad de este País y el poco comercio que se hace en ella, considera (esta Corporación) que los gastos de Administración (de la Diputación Provincial) absorberían todo el rendimiento de los arbitrios y tal vez no llegarían estos á cubrir aquellos gastos*", raó per la qual les autoritats urgel·litanes

³⁴⁹*El Guardia Nacional*. Barcelona, 25 de maig de 1839, p. 4.

³⁵⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1839. Ofici de l'Administració de Rendes de la Seu d'Urgell adreçat a l'alcalde de la ciutat (31 de gener de 1839).

manifestaren negar-se a executar aquella ordre³⁵¹. El punt àlgid de la tibantor institucional es materialitzà pocs dies després quan, arran d'una reunió extraordinària celebrada a la casa consistorial on participaren els prohoms i principals propietaris de la ciutat, així com els advocats assessors de l'ajuntament, hom manifestà clarament la impossibilitat de complir la disposició relativa als nous arbitris acordats per la Diputació i les condicions de llur subhasta, donat que ningú *“quería cargar con una Comisión tan odiosa y que gravita principalm^{te} sobre las clases más infelices de la Ciudad”*, alhora que, donat que no hi havia licitadors, quedà palès que *“en las circunstancias actuales era consiguiente, que con aquellos arbitrios se aumentase la carestía de los artículos sobre que recarguen en perjuicio de toda esta Población y Comarca: que mirarían á este Cuerpo Municipal no como á su protector tutelar, sino como á un Cuerpo, que presindía de sus miserias y escaseses, y que por lo mismo era contrario al honor de la Corporación y de cada uno de sus Individuos hallarse con una nota tan fea y odiosa para con el Pueblo”*³⁵².

Tot plegat explica també la intenció del consistori de cercar noves vies d'ingressos fins aleshores impensables, com ara la imposició d'un ral als andorrans per cada vegada que aquests es veiessin obligats a validar el passaport, una cosa que fou ràpidament censurada pel govern provincial³⁵³. Paral·lelament, davant la penúria que amenaçava la tropa de la guarnició, el governador militar Tomàs Metzger decidí enviar el subtnent de la milícia Silvestre Solà a entrevistar-se amb el comandant general de la província, que es trobava de pas a la Pobla de Segur. Aleshores, la citada autoritat militar poques solucions viables podia oferir a Metzger, tret que *“entre tanto me aproveche del celo de este Ilustre Ayuntamiento para que me facilite un préstamo de 10.000 reales bajo la garantía de S.E.”*³⁵⁴.

³⁵¹*Ibidem*, llibre d'acords municipals. Any 1840. Sessió del 23 de gener de 1840.

³⁵²*Ibidem*, sessió del 13 de febrer de 1840.

³⁵³En aquest cas, el govern provincial al·legà que el consistori de la ciutat no tenia cap atribució per establir una disposició d'aquesta naturalesa, la qual, de fet, tendia a considerar els andorrans com súbdits estrangers. *Ibidem*, correspondència municipal. Any 1840. Ofici del Govern Superior Polític de la província dirigit al batlle de la ciutat (22 de gener de 1840).

³⁵⁴*Ibidem*, ofici del governador militar de la ciutat, Tomàs Metzger, adreçat al batlle (4 de juny de 1840).

A més de les dificultats relatives a la subsistència de les pròpies forces, s'hi afegí la tensió generada per les noves accions carlistes, que enduriren encara més les condicions del bloqueig que patia la ciutat. Una situació que, durant la primavera de 1839, forçà Tomàs Metzger a organitzar una expedició per anar a cercar queviures a França tot passant per territori andorrà. Les dificultats, però, no vingueren de l'amenaça carlista, sinó de la neu que immobilitzava el pas de les mules i carros al port de Soldeu, ja de retorn des de França. En aquest cas, Metzger estimà que la ruta més viable era passar per Puigcerdà, per la qual cosa s'adreçà al governador corregimental perquè aquest donés el pertinent avís als carrabiners de la duana per facilitar-ne l'entrada³⁵⁵. Aquestes dures condicions expliquen també, més endavant, la decisió del governador de Puigcerdà d'interrompre momentàniament l'enviament de queviures a la Seu d'Urgell, *"a consecuencia de haber aparecido en los caminos que conducen á aquellos pueblos algunas partidas de facciosos de los que al mando del Ros de Eroles ocupan desde el 28 del pasado la Cerdaña española"*³⁵⁶.

En aquesta darrera fase de la guerra les dissensions carlistes arribaren a un punt tan extrem que el Comte d'Espanya fou arrestat i destituït per la Junta del Principat a la rectoria d'Avià (Berguedà), el 26 d'octubre de 1839, i, poc després, assassinat pels seus propis partidaris prop d'Organyà, al Pont d'Espia segons uns, al Pont del Diable segons altres. Només Ramon Cabrera –nomenat general en cap de l'exèrcit carlista a Catalunya des del 9 de gener de 1840– semblava mantenir viva de moment l'espurna de la resistència a Catalunya i el Maestrat. De fet, les autoritats liberals encara hi temien una revifalla de la lluita carlista a partir d'informes o noves –més o menys fundades– que arribaven des de la frontera francesa. El gener de 1840, el governador de Puigcerdà, fent-se ressò d'un avís del cònsol espanyol a Perpinyà, informà Tomàs Metzger que el primogènit del pretendent carlí, Carles Lluís de Borbó (futur Comte de Montemolín),

³⁵⁵ACCE. Fons 110. Corregiment de Puigcerdà. 249. Correspondència del governador militar de la Seu d'Urgell. Ofici de Tomàs Metzger (14 d'abril de 1839).

³⁵⁶*El Guardia Nacional*. Barcelona, 11 de desembre de 1839, p. 4. La mateixa font indica que les forces aplegades pel Ros d'Eroles eren 3.000 combatents i 180 cavalls.

tenia la intenció d'entrar a Espanya comptant amb l'ajuda dels legitimistes francesos³⁵⁷. El mes següent, el Govern Superior Polític de la província alertà el batlle de la Seu d'Urgell sobre el possible pas de Carles Lluís de Borbó, que en aquest cas hi viatjaria de nit vestit de dona, "*fingiéndose enferma é hija de uno que le acompaña, y que probablemente llevarán un pasaporte para ir a Cert ó Arlés, con objeto de tomar los baños*", raó per la qual les autoritats urgel·litanes havien d'extremar-hi la vigilància, sobretot a la nit, "*y de no esceptuar de ello á las mugeres, p^s caminando el espresado D. Luis en este trage, lo que debe darle á conocer, será el defecto de ser vizco del ojo derecho y el tener salido el labio y dientes superiores*"³⁵⁸.

Nogensmenys, l'acabament de la guerra al nord peninsular (Conveni de Vergara, 31 d'agost de 1839) permeté al govern concentrar les tropes al Principat i al País Valencià i deixà el general tortosí en una situació força precària, progressivament agreujada pel degoteig continu de desercions³⁵⁹. Aquesta situació també provocà que el setge carlista de la Seu d'Urgell anés cedint en intensitat. El dia 19 de febrer de 1840, a l'Hostal Nou dels Tres Ponts, els milicians dirigits pel capità Rafael Traver sorprengueren la força carlista que havia sortit d'Organyà i li causaren dos morts, "*uno de ellos el llamado Capetas, natural de la Seo de Urgel, criado del obispo de aquella diócesis y alguacil del tribunal eclesiástico*"³⁶⁰.

A causa de la pressió de l'enemic, Cabrera hagué d'allunyar-se de Morella (conquerida el 30 de maig de 1840 per Espartero) i es dirigí al nord. Entrà a Berga el juny,

³⁵⁷ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència municipal. Any 1840. Ofici del Govern Militar de la ciutat adreçada al consistori en què es donen a conèixer les providències del governador de Puigcerdà (12 de gener de 1840).

³⁵⁸*Ibidem*, ofici del Govern Superior Polític Provincial del 8 de febrer de 1840.

³⁵⁹Com apunta Manuel Santirso, després de l'acord de Vergara i de l'assassinat del Comte d'Espanya, "la descomposició interna del carlismo catalán se aceleró hasta desembocar en una deserción massiva que redujo a la mitad los cerca de 13.000 soldados carlistas que había en el Principado hacia octubre de 1839". SANTIRSO RODRÍGUEZ, Manuel: "El convenio de Vergara y otras paces descartadas (1837-1840)". *Hispania*, LV/3, núm. 191, 1995, pp. 1.085-1.086.

³⁶⁰Informe del governador militar de la Seu d'Urgell, del dia 19 de febrer de 1840, adreçat al Capità General. Reproduït a *El Guardia Nacional*. Barcelona, 3 de març de 1840, p. 3.

però, assetjat per les forces molt superiors d'Espartero i ja totalment descoratjat, s'encaminà vers la frontera francesa, la qual creuà per Osseja amb el gruix del seu exèrcit el 6 de juliol de 1840. Prop de vint-mil homes –comptant-hi combatents, autoritats i civils– entraren aleshores a França³⁶¹.

8.7. La guerra i la «qüestió» andorrana

La guerra havia qüestionat la neutralitat d'Andorra, país que era vist amb evident malfiança per les autoritats espanyoles perquè, com a "*guarida de nuestros malhechores y de los franceses*", havia servit de refugi als guerrillers carlins. Tot i ésser un petit estat neutral, Andorra revelava una profunda paradoxa en accentuar la importància de la Seu d'Urgell com a punt fronterer, "*como centinela de país neutral y como vanguardia del ejército de Cataluña*"³⁶². Aquesta paradoxa resultava més colpidora pel fet que l'any 1834 s'havia acordat que les armes i municions dels habitants de les Valls no anessin a parar en altres mans, així com la prohibició d'hostatjar tot individu sense passaport validat a la Seu d'Urgell o Puigcerdà, o senzillament subministrar queviures i auxiliis a persones sospitoses. Amb tot, des d'un bon principi hi hagué una gran desconfiança, prou justificada o no, respecte a les intencions andorranes. Així, en un ofici de setembre de 1834, el governador militar de la Seu d'Urgell expressava el seu malestar per la tolerància de les autoritats andorranes davant les concentracions dels *facciosos* a les Valls, els quals "*trataban de engrosar su número para volver â sus infernales proyectos*". A petició del capità general, el nostre governador militar traslladà al síndic andorrà un seguit de queixes i amenaces, tot i que acabà reconeixent que "*si Su Exª no hace un (castigo) exemplar no conseguiremos hacer carrera con los Andorranos*"³⁶³. Finida la guerra, des de certs mitjans es denuncià amb duresa la permissivitat andorrana, ja que "*en los momentos últimos de la facción es cuando más se ha dejado conocer este favor*

³⁶¹MUNDET, Josep Maria: *La Primera Guerra Carlina*, ob. cit., pp. 387-391.

³⁶²*La Ilustración española y americana*. Madrid, 8 de febrer de 1872, p. 14.

³⁶³ACCE. Fons 110: Corregiment de Puigcerdà. Ofici del 5 de setembre de 1834. Al mateix temps, el governador militar de la Seu d'Urgell havia acceptat la proposta del governador de Puigcerdà per posar-se mútuament d'acord davant el capità general, "*manifestándole lo mucho que interesa sugetar â dho. Síndico al cumplimiento de lo que me tiene manifestado, que es decir, no dar auxilio â los infames carlistas*".

*que se les dispensaba: miles de ellos han entrado por allí en Francia, vendiendo antes escandalosamente en Andorra sus armas y caballos, y las autoridades lo han permitido con la más culpable tolerancia, contra todo lo pactado en las estipulaciones vigentes, así como el no expulsar á todos los refugiados y aun á pájaros gordos de las juntas de Mirambel y Berga que estaban allí intrigando y minando nuestra paz hasta este momento*³⁶⁴.

Una actitud que esdevingué motiu de blasme fins al punt de considerar la petita «república» pirinenca com la causa principal de la guerra a Catalunya, donada la *“mezcla bastarda de franceses y españoles (de los andorranos), echándola más bien de franceses, pero poseyendo eminentemente los vicios más bien que las cualidades de las dos naciones”*; a tot això, calia afegir-hi el fanatisme religiós, cultivat per la influència clerical i, sobretot, pel bisbe d’Urgell: *“Las mujeres y familias de los cabecillas y los frailes más exaltados han encontrado allí cómodo y seguro asilo; los gefes carlistas han reorganizado en aquellos valles sus fuerzas dispersadas por precipitadas fugas, hecho entrar sus heridos y recibido hombres procedentes de Francia y de diferentes naciones para reclutar sus bandas, así como armas, municiones, víveres y vestuario*³⁶⁵.

Certament, des del petit principat havien sorgit algunes de les darreres temptatives carlines per redreçar el rumb desfavorable que prenia el conflicte. A casa Plandolit s’hostatjà el Comte d’Espanya abans d’anar a assumir el comandament de les forces carlistes catalanes (juliol de 1838), i dos mesos després hi entraren dues companyies de zeladors que deixaren en territori andorrà el bisbe de Lleida, Julián Alonso, i sis canonges. Per la seva part, el governador militar de la Seu d’Urgell es lamentava sovint dels resultats infructuosos que acompanyaven les seves accions contra les partides, les quals, en veure’s acorralades, entraven a Andorra, *“su abrigo acostumbrado”*, malgrat apuntar-se aquell algun èxit puntual en territori andorrà, com la captura d’Ignasi Ramonet (a) *Xingall*, natural d’Organyà, *“que fué hallado en el camino*

³⁶⁴*Eco del Comercio*. Madrid, 21 de setembre de 1840, p. 3.

³⁶⁵*El Guardia Nacional*. Barcelona, 11 d’agost de 1836, p. 3.

entre S. Julián y Puente de Xuball en dichos valles”, i d’Agustí Lamargé (a) l’Esmolat de Rialp, “oficial faccioso que fue, y en la actualidad tiene tienda en Casup (Andorra)”³⁶⁶.

Dissolta la Junta de Berga, els seus membres es traslladaren a Andorra. Espartero aprofità el moment favorable per reorganitzar l’exèrcit, de forma que hom pogués maniobrar simultàniament en tota l’àrea on actuaven les partides, encerclar-les i anihilar-les definitivament. D’aquesta manera, les forces governamentals que operaven a Catalunya es dividiren en tres cossos d’exèrcit: el primer cos –que comprenia les divisions 1^a i 4^a, procedents de l’exèrcit del Nord, a les ordres del Comte de Belascoain– des de les seves bases a la Catalunya central (Manresa, Moià i Vic) es desplegà a banda i banda dels rius Llobregat i Ter fins establir contacte, en la línia Berga-Ribes de Freser-Ripoll, amb les tropes del tercer cos; el segon cos –format per les divisions 2^a i 3^a de l’exèrcit del Nord sota el comandament del mariscal de camp Joaquín de Ayerbe– arribà a la Cerdanya a partir de les seves bases d’Oliana, Solsona i Cardona (el seu flanc esquerre cobrí la part del Segre entre Oliana i la Seu d’Urgell); finalment, el tercer cos, amb les divisions 1^a i 2^a de Catalunya dirigides pel mariscal de camp Jaume Carbó, des dels seus centres de Berga, Ribes de Freser i Ripoll, tingué com a missió enllaçar amb les tropes del segon cos i perseguir les partides de la província de Girona.

Amb la conclusió de la guerra, el 23 d’agost de 1840 el general Jaume Carbó, l’alliberador del setge de Puigcerdà de 1837, es presentà a la Seu d’Urgell amb instruccions molt precises d’Espartero per a les autoritats andorranes. Tres dies després, el 26, hi tingué lloc una reunió amb el síndic i subsíndic d’Andorra, a la qual assistiren, a més del referit Carbó, el brigadier Sebastián, cap de les forces liberals de la Cerdanya, Tomàs Metzger i Bonifacio Ulrich, governador militar i tinent de rei, respectivament, de la Seu d’Urgell. Amb l’amenaça de deixar incomunicat el petit principat amb Espanya, el general Carbó exigí l’expulsió cap a França dels carlistes refugiats a les Valls, així com la recollida i lliurament de llurs armes, pertrets de guerra i cavalls a les autoritats espanyoles. La intimidació espanyola tingué una immediata repercussió en la política

³⁶⁶Informe del governador militar de la Seu d’Urgell al capità general de Catalunya del dia 28 de setembre de 1839. Reproduït a *El Constitucional. Periódico político, literario, económico y mercantil*. Madrid, 8 d’octubre de 1839, p. 4.

andorrana: el dia 28 el Consell General expedí un edicte que comminava a la sortida del territori andorrà de tots els seguidors de don Carlos en un termini de vuit dies, mesura que comprenia alhora aquells individus que no tenien passaport legal d'Espanya per poder residir-hi, encara que s'haguessin beneficiat d'indults. La docilitat andorrana anà acompanyada de les avinents disculpes per permetre-hi l'estada d'elements de la *facció*, ja que, com hom al·legava, Andorra no disposava de la suficient força policial per encarar-se als guerrillers carlistes, al mateix temps que les autoritats de les Valls es comprometeren a seguir les indicacions espanyoles, referides a llur neutralitat i cooperació amb el govern de Madrid de cara al futur.

El 24 d'abril de 1841, el capità general Antonio van Halen féu efectiva l'amenaça en declarar el bloqueig a Andorra mentre donava les oportunes ordres als comandants generals de Lleida i Girona i atorgava el comandament de la línia d'incomunicació al governador militar de la Seu d'Urgell. El 8 de maig, el síndic Josep Picart adreçà una comunicació al capità general, en què justificava la debilitat andorrana per la inexistència d'una específica força d'ordre públic, alhora que s'avingué al nomenament d'un comissionat espanyol especial que s'encarregués de l'observança de la neutralitat andorrana. El dia 21 del mateix mes, van Halen contestà amb un dur memoràndum on resumí totes les "ofenses" que, en el decurs de la Guerra dels Set Anys, el govern espanyol havia rebut per part andorrana. Van Halen cercava un compromís ferm de les autoritats andorranes, a les quals imposà un seguit de condicions que havien d'acceptar, com ara l'entrada en territori andorrà de forces armades espanyoles en el moment de perseguir els malfactors i conspiradors. El 31, el Consell d'Andorra acordà acceptar les demandes espanyoles i l'endemà següent, 1 de juny, s'aixecà el bloqueig.

D'aquí sorgí el conveni del 17 de juny de 1841, signat a la vila d'Andorra la Vella, el qual apareix com una ratificació de l'edicte del 22 de desembre de 1834 però amb l'avinentesa que, a diferència d'aquell primer, les autoritats espanyoles ja no cercaven imposar un acord transitori, marcat per les contingències del conflicte dinàstic, sinó un concert permanent destinat a regular el dret d'extradició i evitar que assassins, lladres i pertorbadors de l'ordre públic trobessin acollida en la petita república. Amb l'objectiu de vetllar pel seu compliment, Andorra accedí a la petició que hi residís un comissionat especial, elegit pel propi capità general de Catalunya, "*el cual además pueda reclamar*

cuanto crea conducente á los intereses nacionales, contribuyendo también con su presencia y buenos oficios á estrechar las relaciones de los españoles con los andorranos". El mateix comissionat, a més, tenia plena autorització "*para reclamar el reconocimiento de cualquiera casa, borda, pajar ó cualquiera otro punto de los Valles en que crean existen armas, municiones ó cualquiera otra clase de efectos militares de ilícito uso*". Finalment, les autoritats de les Valls acabaren acceptant que les forces armades espanyoles poguessin entrar en territori andorrà per tal de perseguir els malfactors sense haver de recórrer al comissionat, tot i que s'havien de presentar a les autoritats locals; també aquelles es comprometeren a prohibir l'entrada de tot aquell individu espanyol que no presentés el pertinent passaport validat per les autoritats espanyoles, ja fos a través dels governadors militars de la Seu d'Urgell i Puigcerdà, o mitjançant els consolats de Foix i Perpinyà³⁶⁷. Amb l'avinentesa hispano-andorrana, doncs, el coronel Ulrich obtingué del Consell General la conformitat perquè les tropes espanyoles poguessin entrar a les Valls en persecució de carlins i malfactors, a més de comptar amb l'ajuda andorrana pel que fa a la disposició de milícies o patrulles autòctones que col·laboraren conjuntament amb l'exèrcit d'Isabel II. La conjunció d'ambdues forces

³⁶⁷*Convenio celebrado con los valles de Andorra el 17 de junio de 1841, en cuya virtud se levantó la incomunicación en que se hallaba con el principado de Cataluña por el refugio y protección que dispensaba aquel territorio á los enemigos del sosiego y orden público de España*. El seu contingut es troba reproduït a CASTILLO, Alejandro del: *Tratados, convenios y declaraciones de paz y de comercio que han hecho con las potencias extranjeras los monarcas españoles de la Casa de Borbón desde el año 1700 hasta el día*. Madrid: Imprenta de Alegría y Charlain, 1843, pp. 901-903. En aquest moment, però, l'opinió liberal espanyola més bel·ligerant mostrava una visió tan negativa del paper d'Andorra en el conflicte que insistia a demanar la total incomunicació de les Valls amb Espanya. El periòdic madrileny *Eco del Comercio*, bastió del progressisme, resumia clarament aquesta actitud en presentar Andorra com "*el depósito de todas las cosas que la facción necesitaba proveerse de Francia, teniendo allí sus juntas y albergándose allí la mayor parte de los corifeos de la revolución*". La proximitat del petit principat, doncs, representaria una amenaça per als interessos espanyols pel que fa a la llibertat i la tranquil·litat pública, un fet particularment agreujat per la complicitat i la protecció francesa: "*Quédense los andorranos con su síndico y consejeros; reconozcan por su príncipe y soberano al obispo de la Seo de Urgel, pues á España poco le importa; pero el gobierno español reconózcalos á ellos como enemigos de su libertad y su gloria, como perjudiciales á sus intereses, que de este modo les dará el pago á que se han hecho y se están haciendo acreedores continuamente*". *Eco del Comercio*. Madrid, 9 de juny de 1841, p. 1.

aconseguí momentàniament aturar l'activitat dels carlistes que hi eren refugiats, d'entre els quals cal destacar la captura del el cèlebre Cabrer³⁶⁸.

La incidència de la Primera Guerra Carlina mostra fins a quin punt la realitat andorrana estigué condicionada pels ritmes revolucionari i contrarevolucionari català i espanyol, de forma que les autoritats militars liberals "s'atorgaren una bona part del protagonisme a l'hora de definir una peculiar visió d'Andorra, terra santuari de carlins i *latrofaciosos*". En sentit invers, el relat polític francès insistí en la defensa de la neutralitat d'Andorra davant de les intromissions espanyoles, així com també en el valor de l'estabilitat de les Valls derivat del nomenament de prefectes, més o menys coincidents amb la política dels bisbes d'Urgell, de tarannà antiliberal³⁶⁹.

8.8. La fi de la primera carlinada: vers una total pacificació?

Tot i que el general Espartero havia anunciat el 6 de juliol de 1840, des de Berga estant, la fi del conflicte, amb l'ocupació progressiva del territori per part de les forces militars governamentals, el cert és que el país era lluny de la total pacificació. Es produïren encara assalts de bandolers a les poblacions. Algunes partides i bandositats – els anomenats *trabucaires*– subsistiren i restaren disseminades per tot el país, sobretot per les zones rurals més inaccessibles i a l'empara que trobaven a l'altra banda de la frontera. En aquest sentit, la guerra i l'amenaça de les bandositats deixaren la Seu d'Urgell encara més reclosa sobre ella mateixa en els límits de l'estricta supervivència, situació que es va veia agreujada per la manca d'unes bones comunicacions. La tranquil·litat, doncs, era lluny de notar-se en una població que encara es veia assetjada per un enemic que, refugiat rere la línia fronterera, pretenia recuperar la iniciativa

³⁶⁸ESPUNYES, Josep: *Trabucs i pedrenyals. Aproximació al bandolerisme de l'Alt Urgell*. Tremp, Garsineu Edicions, 2002, p. 54.

³⁶⁹BELENGUER, Ernest (dir.), *Història d'Andorra. De la Prehistòria a l'Edat Contemporània*. Barcelona, Edicions 62, 2005, p. 259.

militar³⁷⁰. Després de tot el reguitzell de conflictes d'ençà de la Guerra del Francès, les condicions materials de vida s'havien degradat força i condemnaven la majoria de la població gairebé en el llindar de la misèria. Ferran Sánchez ha descrit la inestabilitat social que imperava al país com a resultat de la crisi industrial i la sequera al camp català: "Molts dels indultats, que no eren pocs, per endur-se'n una mossada de pa a la boca, deixaven de costat el perdó i retornaven a les bandes de carlins que anaven per lliures i se'ls afegien jornalers, camperols parats i filadors en atur"³⁷¹.

Certament, hom assisteix a un increment de les activitats delictives en l'entorn rural que obliga a aixecar de nou la Milícia en cooperació amb el sometent dels pobles, els mossos d'esquadra i l'exèrcit³⁷². Com a producte de la misèria, el banditatge reflecteix les tensions socials existents i no fa distincions entre les seves víctimes. El 16 de juliol, per exemple, prop de la vila d'Organyà, els *latrofaciosos* Ermengol Batau, Cassaña i *Porrón* robaren unes 143 unces d'or a casa del canonge Francesc Soler i la seva neboda³⁷³. La intranquil·litat generada per l'acció d'aquestes partides provocà contínues denúncies dels diputats catalans al Congrés, donada la passivitat i la ineficàcia del govern per combatre-les. Rafael Degollada, diputat per Girona, hi reconeixia la confluència de la misèria amb el fanatisme sense deixar d'advertir la presència del gran nombre de *facciosos* indultats, la qual cosa, unida a la proximitat de la frontera francesa (on obtenien aixopluc i armes), podia menar a una altra guerra civil. Per a Degollada, doncs,

³⁷⁰A principis de 1841 l'ajuntament de la Seu d'Urgell es féu ressò d'un ofici del governador militar en què l'urgia a la ràpida reparació d'un tram de paret que s'havia ensorrat en la zona del perímetre urbà, ja que hom havia rebut avisos del capità general que la insurgència carlista preparava un nou aixecament a la muntanya, "*rompiendo por la sorpresa y toma de posesión de algun punto fortificado*". ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1841. Sessió del 17 de febrer de 1841.

³⁷¹SÁNCHEZ I AGUSTÍ, Ferran: *Carlins i bandolers a Catalunya (1840-1850)*. Sallent, 1990, p. 6.

³⁷²Hom no s'estava pas de reivindicar un altre cop el paper decisiu que havien tingut els milicians en la persecució i captura d'aquestes partides. Així, arran d'una incursió fallida de les forces governamentals a Odèn (Solsonès) per sorprendre una partida que es féu fonedissa ràpidament, es reclamà la participació de "*hombres prácticos del país*", com els caps de les *patuleies* de la Seu d'Urgell, Francesc Puigdemassa (Francisquet de Gray) i Silvestre de Gósol. *El Constitucional. Periódico político, literario y comercial*. Barcelona, 4 de març de 1842, p. 3.

³⁷³SÁNCHEZ I AGUSTÍ, Ferran: *Carlins*, ob. cit., p. 8.

era evident el caràcter criminal que animava llur actuació, força dilatada en el temps, ja que *“la facción de Cataluña no es como la de Navarra; se ha compuesto y se compondrá siempre de miserables, perdidos, criminales escapados de las cárceles y presidios ó perseguidos por los tribunales, en fin, de lo más ruín de la sociedad; para estos no valen consideraciones, ni indultos, ni perdones; el mismo carlista de ahora es el del año 33, el del año 33 es el del 27; y el carlista del 27 es el mismo realista de 1823; y si no se han declarado hasta el día es porque no han tenido la ocasión ni oportunidad, y ésta van á tenerla pronto si pronto no se acude al remedio”*³⁷⁴.

A més, totes aquestes amenaces –més o menys fundades– també podien comprendre certes malfiances sorgides respecte a l’actitud de determinats col·lectius o poblacions, tal com es desprèn de l’ofici que, el març de 1841, adreçà el govern provincial al consistori de la Seu d’Urgell, a través del qual hom transmetia la desconfiança que provocava la vila d’Organyà i facultava el batlle de la ciutat urgel·litana a desarmar tots aquells individus d’aquesta darrera població que, no pertanyents a la Milícia local, tinguessin armes de foc³⁷⁵. Per tal d’assegurar completament l’ordre a Catalunya, des de la regència Espartero hi decidí enviar el general Martín Zurbano, el qual, en assumir l’any 1842 el comandament de la tercera divisió de l’exèrcit de Catalunya, observà que *“la provincia de Gerona, y en especial los partidos de Vich, Berga y Seo de Urgel, que guarnecía su división, estaban inundadas de partidas de latro-facciosos, último resto de la guerra civil”*³⁷⁶. Paral·lelament, el Ministeri de la Guerra hi ordenà el manteniment i la rehabilitació d’unes 22 fortaleeses que havien estat construïdes en la passada guerra civil, entre les quals hi havia la d’Organyà, *“para*

³⁷⁴DSC, Congrés, núm. 95, sessió del 21 d’abril de 1842, pp. 2.598-2.599.

³⁷⁵Amb aquesta disposició, l’alcalde de la Seu d’Urgell podia reunir la força necessària i presentar-se a Organyà a recollir les armes, amb poder àdhuc d’imposar una multa de 1.000 rals al batlle d’aquesta vila en cas de no col·laborar-hi o mentir. ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Correspondència. Any 1841. Ofici del Govern Superior Polític Provincial (3 de març de 1841).

³⁷⁶Zurbano acabà obtenint la gran creu d’Isabel la Catòlica en la lluita contra aquestes darreres partides. *Biografía de D. Martín Zurbano. Relación histórica de los hechos de este célebre guerrillero durante la guerra civil y la regencia de Espartero, y de los acontecimientos que motivaron su fusilamiento en Logroño.* Madrid, s. d., p. 25.

*convertirlas en fortificaciones permanentes cuando las circunstancias del erario lo permitan*³⁷⁷.

L'abast d'aquest bandidatge, d'arrel carlina, constituí un autèntic maldecap per a les poblacions i les autoritats: entre juliol de 1840 i desembre de 1842, de forma violenta o al cadafal, foren eliminades pel cap baix més de trenta partides, entre elles la de Josep Canela que operava a l'Alt Urgell³⁷⁸ i la dels *facciosos* Agustí Lamargé fill i l'anomenat Serrallet de Castellbò³⁷⁹; l'agost de 1842, al Vallespir, entre Sant Llorenç de Cerdans i la Menera, els gendarmes i la guàrdia nacional francesa van detenir uns 29 *latro-facciosos* de la banda d'en *Felip* (entre ells el capità Ignasi Bataller i el subtinent Bonaventura Augé, ambdós de la Seu d'Urgell), els quals havien estat prèviament perseguits i dispersats pels mossos d'esquadra i les tropes de Zurbano³⁸⁰. Al seu torn, la justícia també va voler transmetre una imatge d'eficàcia en la lluita contra aquestes *gavillas*. El 15 de juny de 1844, per exemple, el jutjat de primera instància de la Seu d'Urgell informà prestament al ministre de Gràcia i Justícia que un tal Antoni Vilarrubla (àlies) *Capdevila*, natural de Castellar de Tost, cap d'una partida que fou dispersada, havia estat capturat pels mossos d'esquadra³⁸¹. Tots aquests intents no mitigaren la inquietud respecte a una temuda revifalla de la conflictivitat³⁸². Fent-se ressò de les draconianes disposicions del capità general per eradicar aquests grups, el setembre de

³⁷⁷SÁNCHEZ I AGUSTÍ, Ferran: *Carlins amb armes en temps de pau. Altres efemèrides d'interès (1840-1842)*. Lleida, Pagès Editors, 1996, p. 259.

³⁷⁸SÁNCHEZ I AGUSTÍ, Ferran: *Carlins amb armes*, ob. cit., p. 13.

³⁷⁹Ambdós malfactors, "*foragidos que se habían hecho célebres en la alta Cataluña por sus robos y escesos*", foren guillotinat a Agen (França) després d'haver assaltat, amb la seva *gavilla*, una diligència i haver ferit el conductor. *Eco del Comercio*. Madrid, 2 d'abril de 1842, p. 1.

³⁸⁰Notícia recollida a *El Espectador*. Madrid, 13 d'agost de 1842, p. 2; vegeu també SÁNCHEZ I AGUSTÍ, Ferran: *Carlins*, ob. cit., pp. 271-272.

³⁸¹*El Católico*. Madrid, 22 de juny de 1844, p. 6.

³⁸²Des de Manresa estant, un corresponsal mostrava la seva preocupació per l'activitat de les partides de trabucaires, fet indicatiu que "*la guerra civil ha vuelto á encenderse de nuevo en este desgraciado país, y debemos temer muy funestos resultados si el gobierno no toma muy pronto medidas que contengan á los apostólicos*". *El Clamor Público. Periódico político, literario é industrial*. Madrid, 25 de març de 1845, p. 2.

1844 la Diputació de Lleida va creure oportú reproduir la circular del 2 de febrer de l'any anterior, especialment la part segons la qual seria ben recompensat –amb uns 1.100 rals– tot aquell que capturés un lladre o *latrofacioso* pertanyent, o que hagués pertangut, a una quadrilla de tres o més membres³⁸³.

D'altra banda, la guerra havia accentuat ensems posicions ideològiques antagòniques o irreconciliables, que tot just comencem a valorar superficialment, no tan sols pel que fa a l'arreglament polític entre liberals i absolutistes, sinó també dins dels mateixos cenacles liberals de la ciutat. Aquesta situació la corrobora la forta picabaralla que sorgí amb motiu d'un fet aparentment trivial, l'organització de balls previs a la celebració del Carnestoltes de 1841. Segons reflecteixen les actes municipals, el consistori advertí el Tinent de Rei Bonifacio Ulrich perquè aquest oferís l'espai de casa seva per fer-hi balls on assistien individus poc compromesos amb la defensa de la causa liberal, *“habiéndose experimentado amas que dejaban â algunas familias de esta ciudad de los más acendrados liberales sin invitarles â dicho bayle, llegando al extremo de sacar algunos, y aun con más escándalo sugetos patriotas, de él ignominiosamente y con escándalo público, y por otra parte verse que la mayor parte de dicho bayle se compone de la clase más desconceptuada de la población acerca la opinión política y admitirse en él hasta â los facciosos prisioneros detenidos en esta Plaza con mofa y escarnio de los buenos y de estas autoridades civiles”*. A parer de l'ajuntament, que hi veia l'origen de possibles aldarulls, la celebració d'aquests balls privats era intolerable perquè, a més de dividir els liberals, hom perseguia l'objectiu de *“conservar el influjo con el pueblo los mal llamados moderados y desacreditar la marcha del Gobierno y de la Nación”*³⁸⁴.

³⁸³Circular de la Diputació provincial de Lleida, del 6 de setembre de 1844, inserida al *BOPL* del dia següent (núm. 107), pp. 1-2.

³⁸⁴Els intents de limitar-hi la participació de la gent i, fins i tot, de prohibir aquests balls no donaren cap resultat, davant de la indiferència del governador militar de la plaça. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1841. Sessions del 21 i 22 de febrer de 1841.

8.9. La Seu d'Urgell, nova capital provincial?

En aquests primers anys de la postguerra, la corporació municipal urgel·litana és requerida freqüentment a observar i redactar informes sobre la conducta política del clergat de la diòcesi³⁸⁵, mentre sembla adquirir pes real, per un moment, el projecte de constituir una cinquena província catalana, la de la «Muntanya», amb una probable capitalitat a la Seu d'Urgell, per tal de controlar més eficaçment l'àrea pirinenca. Aquesta proposta, si bé inicialment podia haver suscitat fundades esperances entre les autoritats locals i algunes ments il·lustrades de la ciutat, a la llarga no acabà generant cap mena d'entusiasme en una població fatigada que continuava suportant els allotjaments militars. De fet, hom ja havia projectat la creació d'aquesta cinquena província en el decurs de la primera carlinada, una petició que fou plantejada probablement pel navarrès Pascual Madoz al govern esparterista amb l'aquiescència de la resta dels diputats de la província de Lleida. Després de la guerra, hom insistí de nou en la necessitat d'establir una comandància general, amb caràcter extraordinari, per assegurar el domini governamental en una extensa zona que s'estenia entre Lleida, Barcelona i Girona fins al Pirineu i la frontera d'Aragó.

En aquest sentit, arran de l'aprovació del Decret de 23 de novembre de 1840 (pel qual es creava una «comissió facultativa» encarregada de la rectificació del mapa provincial vigent), el geògraf castellà Fermín Caballero proposà una reforma radical del model territorial espanyol, en la línia de treballs ja realitzats per les diferents comissions ministerials i interministerials que havien estudiat les reclamacions presentades contra la divisió provincial de 1833 i de partits judicials de 1834. Aquest projecte defensava la instauració d'una nova província pirinenca al Principat a l'entorn de la ciutat d'Urgell, tot recuperant l'antiga idea de Felip Bauzà, al costat de les anomenades províncies del

³⁸⁵Entre gener i abril de 1842, la Diputació provincial sol·licità informes sobre els ecònoms de Tost i d'Argolell, els rectors regents d'Arcavell i de Trespunts i els preveres beneficiats Joan Batlló, de la Seu d'Urgell i Joan Baptista, de Trespunts. *Ibidem*, llibre d'acords municipals (1842-1847).

Segre (amb capital a Lleida), Francolí (Tarragona), Montserrat (Barcelona) i oriental (Girona)³⁸⁶.

Tal proposta havia creat algunes esperances. L'1 d'agost de 1841 se celebrà una reunió extraordinària a la casa consistorial entre les autoritats municipals i els principals propietaris i prohoms de la ciutat. El batlle aprofità l'avinentesa per explicar els suposats beneficis que representaria per a «l'alta muntanya catalana» el fet que la Seu d'Urgell esdevingués capital d'una cinquena província en lloc de la vila de Berga, una oportunitat única per superar la marginalitat i el caràcter perifèric de la comarca. En certa forma, aquesta ocasió serví per formular un discurs reivindicatiu local, ja que, en cas de no materialitzar-se la nova divisió territorial, hom feia constar que els perjudicis serien considerables, *“ya por hallarse tan estraviados y distantes los pueblos de la actual capital de Lérida, cuyas órdenes llegan tarde â ellos, atrasándose por este motivo el servicio y quedando como abandonados así mismos, ya también porque no habiendo en toda esta montaña fabricación, comercio ni industria, quedarían perpetuamente sumergidos en la infelicidad y miseria sin esperanza alguna de salir de ello”*³⁸⁷. Al costat de la reivindicació apuntada, l'ajuntament utilitzà un to planyívol per denunciar una situació tan precària en què, fins i tot, es veien desateses les necessitats bàsiques dels

³⁸⁶Hom entén perfectament que la iniciativa pogués sortir de Madoz, qui, entre 1835-1836, havia exercit com a jutge de primera instància, successivament, de Barcelona, Viella i Tremp (seu provisional del jutjat de Talarn). Les seves destinacions a terres pirinenques, on la insurgència carlista prenia més força, devien contribuir a la seva percepció que hi calia un poder estatal més directe, enèrgic i omnipresent. El mateix Madoz, per exemple, reconeixia sense embuts la necessitat de la creació d'una cinquena província a Catalunya, la qual, donada la llunyania de Barcelona i Lleida, així com l'aïllament geogràfic que patien les contrades muntanyenques, havia d'incloure la major part de la franja pirinenca. A parer seu, el centre d'aquesta nova província havia de ser la Seu d'Urgell, *“y la marca o circunscripción que debiera estarle asignado sería la parte alta de las provincias de Lérida y Barcelona, a saber: en la primera, el Valle de Aran, la Conca de Tremp, la Plana de Urgel (Urgellet) y territorio de Solsona; y en la segunda el partido judicial de Berga y gran parte del territorio llamado Llusanés”*. Citat de BURGUEÑO, Jesús: *De la vegueria a la provincia*, ob. cit., p. 195.

³⁸⁷ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1841. Sessió de l'1 d'agost de 1841. L'any següent, l'abril de 1842, l'ajuntament tornà a convocar una altra reunió amb els veïns per insistir de nou en els avantatges de la cinquena província, en un moment que s'anaven aigualint les esperances dipositades entorn de la transcendència de la seva creació. *Ibidem*, llibre d'acords municipals (1842-1847), sessió del 10 d'abril de 1842.

presos³⁸⁸, mentre hom intentava dificultosament fer mans i mànigues per refer una hisenda municipal buida, amb mesures tan inversemblants com plantejar la renúncia al sou del zelador de camins públics, “*â quien se le puede proponer que si quiere seguir en su destino se le aplicaran las multas de infracciones de bandos de policia y de particulares sin el debido permiso*”³⁸⁹.

8.10. L’amença de la supressió de la diòcesi urgel·litana

L’afinitat ideològica del bisbe Simó de Guardiola per la causa carlista, així com les acusacions de complicitat o col·laboració del clergat urgel·lità amb la insurgència, serviren de motiu al govern liberal per plantejar l’eliminació de la diòcesi d’Urgell. Tal possibilitat fou proposada per part de l’anomenada Comissió d’Afers Eclesiàstics a les Corts espanyoles l’any 1837, ja que el bisbe d’Urgell, a més de la potestat espiritual, mantenia els drets com a senyor jurisdiccional d’Andorra. De fet, el maig d’aquest any s’havien presentat els dictàmens de dues comissions sobre el projecte de llei de «*reforma y arreglo*» del clero que les Corts havien de discutir. Els membres que integraven la comissió majoritària, encapçalada per Jaime Gil Orduña i Fermín Caballero, eren partidaris d’establir una nova divisió eclesiàstica, fonamentada en unes 47 diòcesis, que, com afirmaven, s’avingués més amb les demarcacions provincials, alhora que proposaven l’eliminació de 18 bisbats, entre ells les diòcesis de la Seu d’Urgell, Vic, Solsona i Tortosa, de clara significació carlina. Per la seva part, els membres de l’altra comissió (Mariano Esquivel i Manuel López Santaella), tot i lamentar que les seves

³⁸⁸El juny de 1842, el cap polític provincial traslladà a les autoritats municipals una queixa del capità general perquè es negava l’atenció als presos andorrans Antoni Forné i Antoni Pujol. L’lur situació deplorable havia estat comunicada pel comissionat espanyol a les Valls, el qual tingué, com ja s’ha vist, un paper actiu en les negociacions hispano-andorranes i la signatura del conveni. L’ajuntament urgel·lità poca cosa podia dir sinó “*recordar de nuevo â S.E. la escasez de fondos que hay p^o la manutención de dhos. presos pobres*”. ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’acords municipals (1842-1847). Sessió del 2 de juny de 1842.

³⁸⁹*Ibidem*, sessió del 29 de juny de 1842.

propostes més “moderades” no haguessin estat del tot recollides per l’anterior, també defensava la desaparició de les esmentades diòcesis catalanes³⁹⁰.

El diputat progressista Fermín Caballero fou un dels que defensà la supressió de la diòcesi urgel·litana amb més vehemència i es mostrà partidari que el bisbat de Lleida s’annexionés el d’Urgell³⁹¹. Una vegada ja finalitzada la guerra, el 1841, el projecte de llei de «reforma y arreglo» del clero contemplà la incorporació de la diòcesi urgel·litana a la de Lleida, a més de la supressió d’alguns bisbats sospitosos (Tortosa, Vic, Solsona, Jaca o Astorga). Al costat de les consideracions ideològiques, hi havia també la justificació liberal de fer coincidir els límits episcopals amb les pròpies divisions administratives provincials³⁹².

Tanmateix, des de la perspectiva urgel·litana, amb aquesta amenaça hom semblava negar el pretès retorn a la normalitat i continuar mantenint el país en l’exccepcionalitat. La reacció local a la presentació de tal projecte, llegit a les Corts el 28 de maig de 1841, fou contundent. El mes següent el consistori de la Seu d’Urgell mostrà el neguit que significava perdre les pròpies institucions diocesanes, entre elles el Seminari conciliar, perquè tal mesura *“acarreará unos perjuicios tan trascendentales y reducirá todos los pueblos de esta montaña, de si miserables, â tal estado de infelicidad, que lejos de producir en ellos los saludables efectos que se propone el Gobierno con el arreglo del Clero, los va â colocar en el estado de no poder subsistir ô a lo menos de tener que mantenerse con sus propios frutos, sin esperanza de sacar un cuarto de sus sobrantes, porque no habiendo en el país comercio, ni fabricación ni arbitrio alguno, el numerario llegará a ser tan escaso, que con dificultad podrán cubrirse las contribuciones ordinarias”*. Les conclusions semblaven clares: la ruïna del clergat local accentuaria la decadència de les comarques pirinenques lleidatanes, que ja patien un secular aïllament

³⁹⁰ *Diario de Sesiones de las Cortes Constiuyentes* (17 d’octubre de 1836 – 4 de novembre de 1837). Madrid: Imprenta de J. A. García, 1872. Tom V, pp. 3.549-3.554.

³⁹¹ *Cortes Constituyentes de la nación española. Diario oficial de las sesiones de octubre de 1837*. Madrid: Imprenta del Eco del Comercio, 1837. Tom X, p. 73.

³⁹² *Diario de las sesiones del Congreso de Diputados en la legislatura de 1841*. Sessió del dia 28 de maig de 1841, p. 157.

per les males comunicacions (amb uns tres o quatre dies de distància de la capital provincial), sense obviar el fet que significava per a l'estabilitat del territori la presència de la potent i paternal figura del bisbe urgel·lità, la desaparició del qual representaria desprendre's d'"una autoridad superior en su centro que pueda ver más de cerca sus ecsigencias para proponerlas al Gobierno y solicitar el oportuno remedio, mayormente teniendo el valle de Andorra tan cerca, foco y centro de la facción, que el solo ecsige la vigilancia de una autoridad superior de mucho carácter, nervio y acreditado patriotismo"³⁹³.

En definitiva, la derrota militar del carlisme, sancionada a nivell estatal pel Conveni de Vergara, no significà la seva desaparició política. Més aviat, el caràcter sociològic de protesta contra el nou Estat liberal aconseguí "dotar-lo d'una continuïtat que s'expressà, al llarg dels anys quaranta, en la proliferació de la delinqüència "social" (els *latrofaciosos*) i, molt especialment, en la guerra dels Matiners (1846-49), amb elements ideològics diversos, més enllà dels mínims postulats antiliberals definits pels caps de les partides"³⁹⁴.

8.11. La Seu d'Urgell davant de la cruïlla revolucionària dels anys quaranta

8.11.1. El *pronunciamiento* de 1840

Finalitzada la guerra carlista, la unitat que havia esgrimit el liberalisme espanyol durant els anys trenta es començà a esquerdar a causa de la lluita pel poder entre moderats i progressistes, ambdós grups encapçalats per caps militars. El 31 d'octubre de 1839 els moderats obtingueren, amb el suport de Maria Cristina, la dissolució de les Corts, dominades aleshores pels progressistes, alhora que s'asseguraren la victòria en les següents eleccions. Amb la majoria al Congrés dels diputats, els moderats tingueren l'ocasió de tirar endavant tot un seguit de lleis –de diputacions i ajuntaments, electoral,

³⁹³ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1842. Sessió del 19 de juny de 1841.

³⁹⁴RISQUES, Manel (dir.): *Història de la Catalunya Contemporània*. Barcelona, Pòrtic, 1999, p. 77.

d'imprensa, etc.— l'aplicació pràctica de les quals desvirtuava la Constitució de 1837. L'ofensiva involucionista dels moderats contra els seus rivals tingué com a principal arma política la llei municipal, aprovada el juny de 1840, amb la qual tractaren d'erosionar el suport local de què gaudien els progressistes (a diferència dels moderats, aquells acceptaven més obertament la participació dels estrats populars a nivell municipal). Els ajuntaments esdevenien una font important de poder, ja que, a més de gestionar l'administració local, controlaven la Milícia Nacional i el reclutament de l'exèrcit, alhora que tenien competències fiscals sobre la riquesa rústica i urbana. Espartero defensà els progressistes davant la reina, però Maria Cristina no accedí a la derogació de la llei. Després d'un pronunciament de la milícia a Madrid, l'1 de setembre de 1840, el moviment insurreccional progressista s'estengué arreu de l'Estat. Paral·lelament, es formaren juntes locals al país com a expressió de la nova sobirania nacional, les quals havien de vetllar, en primer lloc, per l'ordre i l'obediència.

El dia 5, la ciutat de Lleida es pronuncià amb un notable protagonisme de les classes mitjanes (menestrals, funcionaris, professions liberals i comerciants), tot i que la pagesia representava el sector socioprofessional més nombrós de la població. La revolta atorgà a cada grup social un paper específic en l'evolució dels esdeveniments, de forma que "els professionals liberals, grans comerciants i caps militars feren les funcions d'encapçalament i control del pronunciament cap a posicions d'ordre, els funcionaris asseguraren el control administratiu de les delegacions institucionals de la ciutat i els menestrals, petits comerciants i els escassos pagesos que participaren en el moviment donaren el recolzament i sentit popular"³⁹⁵. La Junta Governativa que s'hi constituí, concebuda sobretot com un mitjà de preservació de l'ordre públic davant de qualsevol embranzida de radicalització revolucionària, fou de seguida qüestionada a nivell popular, raó per la qual aquella es veié forçada a incorporar noves personalitats que congraven una major acceptació o consens social, com ara el pallarès Salvador

³⁹⁵CASALS BERGÉS, Quintí: *El Trienni Progressista a la Lleida del segle XIX*. Lleida, Pagès Editors, 2000, p. 139. El mateix autor apunta les causes que haurien provocat el pronunciament progressista de 1840 a la capital de ponent: el malestar originat per la durada de la guerra civil (tenint en compte que a la resta de l'Estat el conflicte havia finalitzat el febrer de 1839 amb l'abraçada de Vergara), amb les forçades contribucions i impostos; la influència i el pes polític dels progressistes en l'àmbit institucional.

Maluquer i Aytés, un progressista que desenvoluparà bona part de la seva trajectòria política vinculat a la Seu d'Urgell³⁹⁶.

L'èxit del pronunciament a la ciutat de Lleida esperonà el triomf progressista a tota la província. El consistori urgel·lità, presidit per l'advocat i hisendat Pau Tarragona, s'adherí a la proclama de la Junta provincial el 14 de setembre. Ben aviat es plantejà una lluita de legitimitats, l'intent de preservar l'autonomia del govern municipal enfront de les prerrogatives de la mateixa Junta de Lleida, la qual havia ordenat el cessament d'aquell i la seva substitució provisional pels membres que havien format part del consistori de 1838. Sense poder evitar la contrarietat, hom acordà contestar a la Junta provincial que els regidors del moment havien estat elegits "constitucionalment" i, per tant, no es reconeixia la facultat de la citada Junta a suspendre'ls de llurs funcions, *"cuyos destinos obtuvieron por el sufragio de la mayoría del vecindario"*. Això no obstant, al costat de la protesta formal, el consistori acceptà la restitució de l'anterior equip municipal *"á fin de que no pueda acusarseles ni de que traten de entorpecer la acción del Gobierno en manera alguna, ni menos de que aspiren á conservar en sus manos aquellos empleos no mediando una cabal armonía entre los Individuos que forman actualmente esta Municipalidad"*³⁹⁷.

Pocs dies després, en la sessió extraordinària del dia 24, un cop realitzat el jurament a la reina Isabel II i la constitució de 1837, es produí la restitució de tots els membres que havien format part del consistori de 1838. Antoni Carreu i Marià Sanvicens foren designats, respectivament, alcalde president i alcalde segon. Tot seguit es llegí una al·locució des del balcó de la casa consistorial, amb els previsibles crits de visques a la reina constitucional, la constitució de 1837, la independència nacional i l'invicte duc de la Victòria, *"que fueron contestados con entusiasmo por todos los circunstantes y en*

³⁹⁶CASALS, Quintí: *El Trienni Progressista*, ob. cit., p. 142.

³⁹⁷ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1840. Sessió del 18 de setembre de 1840.

*seguida se publicó la alocución â son de trompeta por las calles de la ciudad y se fijó en el parage público acostumbrado*³⁹⁸.

Maria Cristina abdicà de la regència i deixà el govern, així com la custòdia d'Isabel II, a mans del duc de la Victòria el 12 d'octubre, cosa que significà l'inici d'un nou marc institucional (la regència d'Espartero), així com l'entrada de la figura del cabdill militar en l'escena política. Fins aleshores, la vídua de Ferran VII havia actuat com una reina frontissa que no s'havia implicat veritablement en els afers de la governabilitat de l'Estat; més encara quan el seu paper de reina regent passà a segon terme en esposar-se amb Agustín Fernando Muñoz, el seu guàrdia de corps, que es convertí de fet en el cap del Partit Moderat a l'ombra³⁹⁹. Cal tenir en compte que l'enfrontament entre moderats i progressistes no es reduïa tan sols a l'àmbit dels debats teòrics sobre projectes ideològics, sinó que principalment es traduïa en una veritable lluita pel poder, per la qual eren col·locats individus afins en càrrecs estratègics de l'administració pública i l'exèrcit. El radicalisme verbal dels caps progressistes –proclius a utilitzar les masses populars urbanes i la Milícia Nacional per tal de fer-se amb el poder– es veia mediatitzat per la creença que la finalitat de la «revolució» era, en darrera instància, l'accés a les prebendes de la funció pública⁴⁰⁰. Una actitud clarament reflectida en les primeres mesures de la nova Junta provincial de Lleida, presidida pel militar i escriptor Narcís d'Ametller i Cabrera, que a finals d'octubre ja havia elaborat un llistat de persones que foren immediatament cessades de les seves responsabilitats professionals. Pel que fa a la Seu d'Urgell, ens trobem davant d'un llistat significatiu de represaliats que s'havien significat obertament a favor de les tesis polítiques del Moderantisme. Aquests estaven

³⁹⁸*Ibidem*, sessió del 24 de setembre de 1840.

³⁹⁹ No hi falta qui, amb actitud benevolent, identifica aquesta despreocupació amb certa ingenuïtat que la reina regent exhibia davant de les maniobres polítiques dels nous partits per aconseguir el poder. Ella concebia una evolució política més propera al neodespotisme il·lustrat que encarnava Francisco Cea Bermúdez: "Mas no puede decirse que la Reina Cristina, por su propio impulso o convicción, sintiera y profesara ideas liberales. (...). Parecía, pues, que la política de Zea, que sin introducir alteración alguna fundamental en el régimen de la Monarquía, la gobernaría con rectitud y blandamente, era la que más convenía al pueblo español y la que más se acomodaba á los propios sentimientos y aficiones de la Reina". RAMÍREZ DE VILLA-URRUTIA, Wenceslao (marqués de Villa-Urrutia): *La Reina Gobernadora. Doña Cristina de Borbón*. Madrid, Francisco Beltrán, 1925, pp. 98-99.

⁴⁰⁰LYNCH, John (ed.): *Historia de España*. Vol. 6 (Época Contemporánea, 1808-2004), Barcelona, Crítica, 2007, p. 83.

encapçalats pel jutge, Romualdo de la Tejera, i l'administrador de rendes, José Aznar (els quals, a més de restar suspesos de llurs activitats, foren obligats a marxar de la província), al costat del canonge doctoral i de l'administrador de correus⁴⁰¹. És fàcil deduir que tots ells eren figures prominents de la facció moderada local i que alguns, com Romualdo de la Tejera, havien pretès adulterar els resultats de les eleccions de gener de 1840⁴⁰². Altres prohoms insignes s'apressaren a sol·licitar –i obtenir– les corresponents acreditacions sobre la seva «conducta política», com fou el cas del notari Jacint Mitats, a qui el consistori acordà atorgar-li comptant amb l'única oposició del regidor Esteve Gual⁴⁰³.

8.11.2. El *pronunciamiento* de 1843

La Regència d'Espartero significà l'exercici absolut del poder per part dels progressistes. En perdre el principal suport, la reina regent Maria Cristina (exiliada a França l'octubre de 1840), els moderats ni tan sols practicaren l'oposició parlamentària. L'autoritarisme d'Espartero, que qüestionava de soca-rel l'efectiva aplicació de la constitució de 1837, el menà a un enfrontament amb els caps civils del Progressisme (Salustiano Olózaga i Joaquín María López) i amb les classes populars. A més de la contestació política, la Regència d'Espartero patia el desgast originat per la permanència d'una crisi econòmica, accentuada a partir de 1840 a causa de la contracció dels mercats mundials i per la baixa generalitzada dels preus agrícoles i industrials, i la creixent oposició d'amplis sectors populars i de la burgesia barcelonina.

⁴⁰¹BOPL, 20 d'octubre de 1840, p. 4.

⁴⁰²Quatre anys després, ja a l'època de domini moderat, José Aznar, establert a Lleida, sol·licità al consistori urgellès una certificació de la seva conducta política, la qual havia d'acreditar la seva activitat a favor del Partit Moderat durant les eleccions a Corts de 1840, la seva destitució com a administrador de rendes i el posterior empresonament que patí l'any 1841. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1842-1847). Sessió del 26 de setembre de 1844.

⁴⁰³Pel que sembla, aquest regidor associava el notari Mitats al Partit Moderat pel fet que havia actuat com a secretari escrutador. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1840. Sessió del 31 d'octubre de 1840.

De fet, des del 1841 fins al 1843 l'enfrontament entre el govern d'Espartero i la ciutat de Barcelona fou gairebé continu. Aquesta confrontació presentà diversos episodis, des de l'intent de l'anomenada Junta Suprema de Vigilància d'enderrocar la Ciutadella, l'octubre de 1841, fins a la insurrecció protagonitzada per la Milícia Nacional, els obrers del tèxtil i els republicans, el novembre de 1842, que de seguida assolí un caràcter democràtic i popular. El detonant d'aquest darrer esclat insurreccional fou el rumor que el govern espanyol permetia la lliure importació de manufactures tèxtils angleses, cosa que implicava la ruïna de la indústria catalana, tot això en una conjuntura de crisis de subsistències que abocava a l'atur i la fam els obrers tèxtils. Altres causes també havien confluït en la revolta, com el coneixement del projecte governamental pel qual els catalans havien d'estar sotmesos al servei de les quintes o el disgust manifestat en saber-se el propòsit de fixar una nova tributació, a més del treball personal per reedificar la Ciutadella⁴⁰⁴.

Tot plegat assistim a l'aparició d'una consciència revolucionària que coincidia amb les pròpies necessitats objectives d'una societat que s'endinsava per la via de la industrialització i veia emergir els primers sindicats obrers moderns, de forma que hom esperava del govern progressista una política sensible a les noves demandes socials i les

⁴⁰⁴CURET, Francesc: «La Jamància». *Les bullangues de 1842 i 1843*. Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 2008. RISQUES, Manel: "La Jamància, antecedent de la Comuna de París", a Riquer, Borja de (dir.): *Història mundial de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 2018, pp. 522-529. Des d'una perspectiva general, s'ha argumentat l'existència d'un sentiment provincialista molt fort, de caire anticentralista, que s'havia manifestat sobretot durant el període de les bullangues barcelonines (1835-1843), alhora que aquell esdevingué un element cabdal en la cristallització contemporània del fet diferencial català. Ideològicament, hom hi percep l'empelt d'un historicisme de base popular i democràtica que, en formular la seva pròpia historicitat del canvi polític, havia convertit precisament l'enderroc de la Ciutadella –el símbol més oprobios per als liberals catalans– en la seva fita culminant. ROCA I VERNET, Jordi: "Els historicismes de la revolució liberal: nous significats per als espais de Barcelona". *Cercles. Revista d'Història Cultural*, núm. 19, 2016, pp. 305-330. El mateix Jordi Roca remarca el triomf del Progressisme radical a Barcelona durant l'estiu de 1843 i, conseqüentment, el caràcter que hi assoliren les festes cíviques com a evocació permanent de l'històric esperit insurreccional, al mateix temps que aquelles revelaven un model polític àmpliament participatiu i força crític amb la monarquia ("Las fiestas cívicas del Trienio Progresista (1840-1843): progresistas enfrentados y desafío a la regencia". *Historia Contemporánea*, 56 (2018), pp. 7-45).

seves necessitats de desenvolupament⁴⁰⁵. Per contra, Espartero respongué amb la força bombardejant la ciutat i es negà a negociar, tot i que la burgesia i el Progressisme havien aconseguit controlar el moviment a través d'una junta de govern. Amb la fi d'aquest moviment insurreccional (3 de desembre), Espartero prengué mesures per a la repressió (afusellaments, deportacions, empresonaments) i imposà una multa de 12 milions de rals a la ciutat per cobrir les necessitats militars i per a la reconstrucció de la Ciutadella.

A més, fou dissenyada l'ocupació militar del territori gairebé com un país conquerit: així, hom va preveure fixar uns 14 batallons a Barcelona com a guarnició, uns altres 34 entorn de la carretera de Barcelona fins a la frontera d'Aragó o bé distribuir dues divisions sota el comandament de Martín Zurbano des de Girona a la Seu d'Urgell⁴⁰⁶. Va ésser d'aquesta manera que Espartero anà perdent els suports que l'havien menat al poder. La seva conducta, doncs, "donava peu a formar un pacte que aquesta vegada no seria ja solament una aliança interclassista a Catalunya, sinó la conxorxa de tots els seus enemics a dreta i esquerra"⁴⁰⁷, és a dir, l'oposició conjunta de moderats, progressistes i demòcrates en tota Espanya, mentre els militars tendiren a reagrupar-se entorn del general Nàrvaez. El cas lleidatà és paradigmàtic del canvi d'actitud del Progressisme català envers Espartero, el qual havia estat aclamat, el 24 de novembre de 1842, en el seu pas per Lleida en direcció a la capital catalana. Aquí, en la ciutat del Segrià, el Regent tingué una audiència privada amb el notari Salvador Fuster i Arnaldo, membre d'una de les nissagues polítiques més il·lustres de Lleida, el qual no trigà massa a manifestar al consistori la gran satisfacció d'Espartero pel suport incondicional que havia rebut de les autoritats i veïns "*durante la funesta crisis que va a terminar*". Tanmateix, aquest fou l'últim moment de comunió entre el general i les elits

⁴⁰⁵FONTANA LÁZARO, Josep: *La época del liberalismo*. Vol. 6 de «Historia de España» coordinada per Ramón Villares i Josep Fontana. Madrid, Marcial Pons, 2015, p. 190.

⁴⁰⁶*El Centinela de Aragón. Periódico del pueblo*. 16 de desembre de 1842, p. 7.

⁴⁰⁷FONTANA, Josep: *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, vol. V de la «Història de Catalunya» dirigida per Pierre Vilar. Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 288.

progressistes locals, les quals, trasbalsades per la duresa de la repressió, s'abocaren de seguida a participar activament contra el Regent⁴⁰⁸.

En començar l'any 1843, coincidint amb la dissolució de les Corts pel mateix Espartero, es generalitzaren les aliances entre progressistes dissidents i conspiradors moderats. Els mateixos progressistes foren els iniciadors, entre els mesos de maig i juny de 1843, del moviment antiesparterista en poblacions andaluses (Màlaga, Granada) i catalanes (Reus, Barcelona). Hom ha destacat el caràcter «centralista» d'aquest moviment –a imatge de la «confederació» de les diverses juntes espanyoles nascudes l'any 1808– contra el règim uniformitzador i centralitzador d'Espartero⁴⁰⁹. La Junta Suprema, com a dipositària de la sobirania nacional, restà instal·lada a Barcelona, alhora que el general Francisco Serrano fou designat cap del govern provisional (29 de juny) i acceptà el seu programa de tres punts: Constitució de 1837, Isabel II i Junta Central.

A Lleida, a la nit del 6 de juny es va produir una revolta protagonitzada per la Milícia Nacional, a la qual se sumà ben aviat el consistori i la Diputació, però la major part de la guarnició no s'hi adherí i es refugià al castell. S'hi acabà establint una comissió popular, presidida per l'alcalde i capità de cavalleria de la Milícia Joan Bergés i integrada per homes destacats del Progressisme lleidatà i futurs prohoms del republicanisme provincial (Ramon Porqued, Miquel Ferrer, Josep Antoni Ribé), la qual redactà un ban, l'endemà següent, en què se subratllava la preservació de la tranquil·litat a la ciutat després de dos dies de gran tensió gràcies, això sí, al "*valor y decisión de la entusiasta*

⁴⁰⁸LLADONOSA, Manuel, CASALS, Quintí i PONS, Josep Maria: *La construcció de la modernitat a Lleida: Manuel Fuster i Arnaldo i el seu temps (1808-1864)*. Lleida, Edicions de la Clamor, Institut d'Estudis Ilerdencs i Diari Segre, 2009, pp. 53-54.

⁴⁰⁹BERNECKER, Walther L.: "Juntas populares y comités revolucionarios en los siglos XIX y XX: Continuidades y discontinuidades". *Historia Contemporánea. Revista del Departamento de Historia Contemporánea de la Universidad del País Vasco*, núm. 4, 1990, pp. 289-317. De fet, el fenomen juntista espanyol presentà un caràcter federal, ben oposat, per exemple, al cas francès, en què el protagonisme revolucionari de la capital, París, adquiria una gran força transformadora que es propagava de seguida a les regions. En canvi, l'Estat espanyol –formalment unitari sota el prisma de la centralització oficial– es caracteritzava per la seva debilitat, "incapaz por sus limitaciones orgánicas y funcionales y sobre todo por su impotencia financiera de extender una acción positiva sobre el territorio". CAJAL VALERO, Arturo: *El Gobernador Civil y el Estado centralizado del siglo XIX*. Madrid, Ministerio de Administraciones Públicas, 1999, p. 59.

milicia nacional y á las virtudes de un ejército modelo de patriotismo"⁴¹⁰. L'arribada de l'exèrcit d'Aragó, fidel a Espartero, el dia 9 significà la derrota momentània de la insurrecció i la dissolució de la Milícia a Lleida, mentre que en la part nord de la província, la muntanya, la revolta antiesparterista s'anà covant amb més probabilitats d'èxit (de fet, l'endemà següent, el 10 de juny, a la vila pallaresa de Gerri de la Sal triomfà la insurrecció, encapçalada pel diputat provincial Jaume Viadera)⁴¹¹.

Com a reflex del que s'ha apuntat, el 8 de juny el consistori urgel·lità rebé una comunicació del governador militar, Gabriel Lesenne, en la qual aquest mostrava explícitament la seva simpatia envers els revoltats. Una simpatia que també era compartida, segons sembla, per les mateixes autoritats municipals, encapçalades per l'advocat Antoni de Moner. Les incerteses inicials semblaren esvair-se quan, dies després, el 17 de juny, el govern municipal acordà sumar-se definitivament al pronunciament, enmig de l'entusiasme popular⁴¹², alhora que hom féu pública una al·locució en la qual s'expressava la solidaritat amb Barcelona, sacrificada a "*influencias extranjeras*" pel govern esparterista, i on es proclamaren també visques a la Constitució de 1837, Isabel II i la "*Independencia nacional*"⁴¹³. A partir d'aquest moment els fets se succeïren de forma ràpida: el consistori donà a conèixer la seva resolució al governador militar, convocà alguns ciutadans benestants que encara mostraven dubtes i, finalment, constituí una Junta de Salvació, amb elements civils i militars, "*que pueda dedicarse á sostener el objeto del pronunciamiento y entenderse con las demás del Principado*". La Junta estigué integrada per Antoni de Moner, com a president; el brigadier governador

⁴¹⁰*Diario de Barcelona*, 10 de juny de 1843, p. 2.218.

⁴¹¹PONS I ALTÉS, Josep Maria: *El poder polític a Lleida, 1843-1854. Eleccions i pronunciaments*. Lleida, Ed. Diari de Ponent «La Mañana», 1998, pp. 34-35.

⁴¹²"*Reina el mejor orden y armonía y la alegría rebosa en los semblantes de todos*", escrigué un periodista en presenciar l'actitud de la població el 17 de juny. *El Heraldo. Periódico político, religioso, literario é industrial*. Madrid, 24 de juny de 1843, p. 2.

⁴¹³L'adhesió al pronunciament fou decidida en una reunió extraordinària a la tarda del mateix dia 17 de juny, moment en què, a través del correu, ja es coneixia l'abast del moviment antiesparterista de Barcelona "*y demás poblaciones principales de este Principado*". ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1842-1847). Sessió extraordinària del 17 de juny de 1843.

Gabriel Lesenne; Lluís Bassols, capità d'artilleria; Eduardo de Senarruza, capità de granaders; Gervasi Bernatjuan, comandant de la Milícia Nacional; Rafael de Ribas, capità dels provincials de Barcelona; l'advocat Pau Tarragona; el notari Jacint Mitats; el botiguer Julià Alviñà; l'advocat Francesc Parramon (que n'actuà com a secretari) i el propietari Josep Mir.

Tanmateix, no tot foren unanimitats. El consistori es va veure obligat a cessar el cap de la Milícia Nacional local, el botiguer Francesc Mestre, substituït per Gervasi Bernatjuan, perquè aquell ja no inspirava confiança *“por haber manifestado oposición â que se efectuara el pronunciamiento y por haber faltado â su deber llevándose al Tamvor y Corneta que se hallaba â disposición de la Autoridad Municipal en estas Casas Con^s sin orden ni conocimiento de la misma”*. D'altra banda, el gruix de la guarnició no s'afegí al pronunciament i, davant de la petició de sumar-s'hi l'endemà següent, reaccionà de forma violenta, *“rompiendo el fuego contra dos oficiales poco prudentes y paisanos armados que salieron â su defensa por la calle del Cuartel”*. Abans que les coses anessin maldades i empitjoressin del tot, la tropa fidel al govern decidí recloure's a la Ciutadella⁴¹⁴. El governador militar intentà aleshores negociar una sortida per a una situació tan compromesa i es presentà a la Ciutadella. Allí, el coronel Fulgencio Conesa, qui ja havia assumit el comandament de la tropa, li exigí l'anul·lació de l'ordre relativa al pronunciament de la guarnició, a la qual cosa accedí, *“con lo que todo el batallón quedó en su estado normal, dueño de la ciudadela y castillo”*. El dia després, 19 de juny, una comissió de la junta s'entrevistà amb el coronel Conesa, el qual, després de parlar novament amb el brigadier Lesenne, imposà un seguit de condicions: en primer lloc, Lesenne havia d'abandonar el quarter i permetre que la resta de la tropa s'instal·lés a la

⁴¹⁴F. Xavier de Moner destaca el paper rellevant que tingué el seu sogre, Antoni de Moner, enmig de la tensió viscuda entre la Junta de Salvació i la guarnició, sobretot *“cuando la soldadesca ebria quería pasar â degüello la población, él (Antoni de Moner) al frente de algunos paisanos y soldados en una noche célebre del mes de Junio se sobrepone â todos, lanza â rebato las campanas, amedrenta al gobernador Conesa que entrega los fuertes â un pequeño destacamento supuesto mayor por haber ido D. Odón Estañol a reclamarle de Prim que pasaba por Cervera con 4.000 hombres”*. MONER I DE SISCAR, Francesc Xavier de: *Bosquejo de una historia de la Seo de Urgel* (cinquena part: personatges il·lustres). 1890. Ms. 9.372 de la BC.

Ciudadella; en segon terme, el compromís de la població a subministrar queviures “y utensilios necesarios” a la guarnició acantonada⁴¹⁵.

A pesar del progrés dels revoltats, com ara la victòria dels milicians comandats pel diputat Salvador Maluquer sobre els *ayacuchos* a Solsona⁴¹⁶, encara planaven serioses incerteses sobre l'èxit global del pronunciament, ja que Lleida, aleshores en mans de les tropes fidels a Espartero, s'havia convertit en el punt de trobada dels exèrcits d'Aragó, Navarra i Castella que venien a reprimir el moviment a Catalunya⁴¹⁷. Amb tot, cal destacar que, paral·lelament als èxits de Salvador Maluquer, el dia 20 de juny Pascual Madoz havia entrat a la Vall d'Aran, una comarca que el diputat navarrès coneixia prou bé perquè, com a jutge de primera instància i governador militar de la referida zona, hi havia combatut eficaçment les partides carlines. Després d'aconseguir l'adhesió de les autoritats civils i militars de Bossòst aquest mateix dia, Madoz es traslladà a Viella l'endemà següent i entaulà converses amb el governador de la seva guarnició, el qual també acabà sumant-se a la revolta, en un moment que ja es constituïa la Junta provincial a la Pobla de Segur⁴¹⁸.

La revolta antiesparterista provocà l'aparició de contradiccions entre els antics aliats ocasionals de la causa del Progressisme. N'és una prova reveladora l'enfrontament, ocorregut el 24 de juny, entre forces de la guarnició de la ciutat i un grup de poc més de 40 “*pronunciados entre individuos de tropa y paisanos*”. Segons sembla, aquests darrers sortiren de bon matí de la Seu d'Urgell amb la intenció d'establir-se a Organyà i entrar en contacte amb les forces pronunciades de Solsona,

⁴¹⁵Informe del coronel Fulgencio Conesa a Antonio Seoane, general en cap dels exèrcits d'Aragó, València i Catalunya, del 20 de juny de 1843. Reproduït al periòdic *El Católico*, Madrid, 27 de juny de 1843, p. 4.

⁴¹⁶*Eco del Comercio*. Madrid, 24 de juny de 1843, p. 4. El 22 de juny, Salvador Maluquer havia llançat una encesa proclama a la Milícia Nacional, agrupada a Solsona entorn del 5è batalló de la província de Lleida. Pocs dies després, Maluquer fou designat vocal de la Junta de Solsona i, alhora, comissionat de la mateixa “*para comprometer á los pueblos á favor del Pronunciamiento*”. ACS. Lligall 99, doc. núm. 107. *Legajo de acuerdos de la Junta Provisional de Gobierno en 1843*. Acta del 25 de juny de 1843.

⁴¹⁷PONS I ALTÉS, Josep Maria: *Moderats i progressistes a la Lleida del segle XIX(1843-1868)*. Lleida, Pagès Editors, 2002, p. 67.

⁴¹⁸CASALS, Quintí: *El Trienni Progressista*, ob. cit., p. 363.

però un destacament de 60 soldats es llançà seguidament en llur persecució. A les vuit del vespre es produí la topada entre uns i altres al Pla de Sant Tirs, a uns 10 quilòmetres de la ciutat. Els soldats que havien desertat foren comminats a unir-se de nou a les files dels esparteristes, fet que “*verificaron al momento dos sargentos, un corneta y 29 cabos y soldados del segundo batallón del mismo regimiento del Infante*”. Els paisans i alguns soldats insurrectes, però, no acceptaren la rendició proposada, cosa que originà una forta tensió que acabà amb trets. Els perseguïdors aconseguiren imposar-se i dispersar el bàndol antiesparterista sense tenir baixes pròpies⁴¹⁹.

Els rebels, però, sí que en patiren: resultaren morts el capità Silvestre Solà, natural de Gósol i destacat cap de la Milícia Nacional, dos milicians i quatre soldats. Aquest tràgic succés –acompanyat per mostres d’acarnissament, ja que els seus cossos foren trossejats i llançats al riu– provocà un gran rebuig en els sectors antiesparteristes de la província, que arribaren a qualificar l’acció de la guarnició de la Seu d’Urgell com un horrible assassinat⁴²⁰. En aquest sentit, el 26 de juny la Junta de Solsona féu públic un manifest on denunciava aquella actitud “*abobimable*”, alhora que, amb els ànims enardits, encoratjava la formació de sometents “*para exterminar la Bestia feroz que entraña el Castillo de la Seo*”⁴²¹. El dia següent, 27 de juny, la mateixa Junta comissionà el jove advocat urgel·lità Ot Estañol, aleshores resident a Solsona, perquè s’entrevistés amb el coronel Joan Prim per tal de demanar-li forces “*para bloquear en debida forma*

⁴¹⁹Informe d’Antonio Seoane, general en cap dels exèrcits d’Aragó, Catalunya i València, adreçat al Ministeri de la Guerra i datat el 30 de juny. Reproduït al periòdic *El Espectador*, Madrid, 6 de juliol de 1843, p. 1.

⁴²⁰La mort del cap de la patuleia, el citat Silvestre Solà, fou profundament sentida i no faltaren lloances de la seva personalitat en la premsa progressista del moment, car aquell “*en la pasada lucha era uno de los más fuertes defensores de la libertad, y á quien respetaban los pueblos por su intrepidez y honor á toda prueba. Nos es tanto más sensible esta pérdida por cuanto ha sido víctima de hombres que profesaban sus mismos sentimientos, y á quien había compartido las penalidades y privaciones de la pasada lucha*”. *El Constitucional. Diario político, literario y comercial*. Barcelona, 1 de juliol de 1843, p. 4. Poc després, les germanes de Silvestre –Margarita i Rosa Solà– s’adreçaren al consistori perquè els lliurés unacertificació que havia d’acreditar el fet que llur germà Silvestre en tenia cura, les alimentava i que, arran de la seva mort, quedaven totalment desamparades. ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’actes municipals. (1842-1847). Sessió del 7 de setembre de 1843.

⁴²¹ACS. Lligall 99, doc. núm. 104. *Manifiesto del Ayuntamiento de Solsona sobre las muertes acaecidas en las fortalezas de Seo de Urgel en 1843*, 26 de juny de 1843.

*los fuertes de la Seo de Urgel, y noticiar á la Comisión de Gobierno de Urgel los puntos que ocupan las fuerzas pronunciadas*⁴²².

Això també tingué conseqüències a l'àmbit local. Era evident que la força rebel havia comptat amb les complicitats de les autoritats municipals i dels militars desertors, cosa que féu intervenir el fiscal militar de la plaça obrint causa contra Gabriel Lesenne i reclamant la presència d'alguns civils⁴²³. La derrota dels rebels, a més, deixà el govern municipal en una posició més delicada i compromesa, fins al punt que un fanfarró Fulgencio Conesa decidí aprofitar-se de llurs temors en fer córrer el rumor interessat que, arran de la batussa del dia 24, *“tratan algunos descontentos de introducir el desorden y la anarquía para saquear á estos pacíficos habitantes”*, per la qual cosa els ofería ajuda per combatre els “agressors” i *“descubrir el hilo de tan venenosa trama”*. El consistori, però, no es deixà ensarronar i declinà aquell oferiment; en canvi, sí demanà l'alliberament d'un membre de la Milícia Nacional, un tal Magí Otgés, que es trobava empresonat a la Ciutadella⁴²⁴.

Les exhibicions de força per atemorir la població continuaren. L'endemà següent, 26 de juny, el consistori es reuní de nou per denunciar les incursions de la tropa pels camps immediats i pobles del voltant, cosa que *“no ha podido menos de inspirar desconfianza y causar inquietud á estos pacíficos habitantes contra las seguridades que se les había dado de que por ningún término se les hostilizaría”*⁴²⁵. Més tard, el 7 d'agost,

⁴²²*Ibidem*, lligall 99, núm. 107. *Legajo de acuerdos de la Junta Provisional de Gobierno en 1843*. Acta del 27 de juny de 1843.

⁴²³Els civils reclamats foren Joan Comes, Ot Castells, Josep Soler, Francesc Caminal, Josep Moles i Josep Veguer. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1843. Requeriment del fiscal militar de l'Estat Major de la plaça de la Seu d'Urgell, Cayetano Cedillo, al consistori (25 de juny de 1843).

⁴²⁴*Ibidem*, llibre d'actes municipals (1842-1847). Sessió extraordinària del 25 de juny de 1843.

⁴²⁵*Ibidem*, sessió extraordinària del 26 de juny de 1843.

el govern municipal tornà a recriminar els abusos de la tropa a l'hora d'exigir més bagatges dels que li corresponien⁴²⁶.

Malgrat el risc de provocar seriosos enfrontaments amb els paisans, les bravates de Conesa podien tenir la seva explicació com un mitjà de pressió a les autoritats municipals. Efectivament, el 23 de juny Conesa havia rebut una comunicació d'Antonio Seoane, Capità General dels Exèrcits reunits d'Aragó, València i Catalunya, en què se li assenyalava la importància de conservar la plaça de la Seu d'Urgell i, molt especialment, de romandre-hi amb el seu batalló. Els problemes d'avituallament sorgits en les crítiques circumstàncies indicaven que la guarnició havia de consumir els queviures emmagatzemats només "*en caso de extrema necesidad*" i que el consistori urgel·lità acabés de subministrar els aliments que hi faltessin. En aquest moment, Zurbano i Seoane operaven a Catalunya contra la insurrecció per impedir-ne la seva propagació a l'Aragó o bé per tal que els rebels no poguessin socórrer els pronunciats del País Valencià (en aquest sentit, Lleida, com a punt de confluència de les tropes que venien d'Aragó, Navarra i Castella, esdevingué una plaça vital per a l'exèrcit governamental).

Tanmateix, la revolta també progressava a la resta de l'Estat. El 27 de juny, a Tàrrega els generals Seoane i Zurbano acabaren de comprendre finalment que la situació de les forces governamentals era insostenible a Catalunya. El dia següent, de bon matí, Zurbano partí de Tàrrega (Seoane ho havia fet una estona abans) en direcció a Lleida amb tota la seva tropa, "*que se halla en tal grado de desmoralización y abatimiento, que Zurbano hubo de quedarse á retaguardia con su estado mayor y á sablazos obligaba á los soldados á que siguiesen la columna*". Les creixents mostres de fatiga i d'insubordinació van anar paral·leles amb els actes de rapinya, de forma que la marxa de Zurbano deixà rere seu tot un rastre de depredació per part dels soldats, "*que cual plaga de langosta, lo dejan todo talado*" (pel que sembla, la vila de Tàrrega també patí la rapinya de la tropa esparterista, que s'apoderà de tota la collita).

L'extensió del pronunciament antiesparterista era aleshores imparable. El 29 de juny la Milícia de Tremp es revoltà i expulsà l'exèrcit. Amb Zurbano reclòs a Lleida, a

⁴²⁶*Ibidem*, sessió del 7 d'agost de 1843.

principis de juliol Prim marxava amb l'avantguarda del seu exèrcit per la Segarra (a Cervera fixà el quarter general) i l'Urgell (Tàrrega, Verdú), al mateix temps que dos batallons francs i una companyia, comandats pel jutge de Solsona Vicenç de Sangenís, enfilaven el camí de l'alta muntanya –concretament vers les poblacions de Gerri i la Seu d'Urgell– per tal de “*proteger el buen espíritu de aquel país*”⁴²⁷. En aquest moment Zurbano es va veure forçat a traslladar-se amb el gruix de la seva tropa a Saragossa, on entrà el dia 10, deixant tres batallons com a guarnició a Lleida. L'11 de juliol les tropes del general rebel Serrano entraren a Lleida sense trobar-hi oposició. Cinc dies més tard, el 16, s'hi constituí la Junta Superior de Govern provincial, presidida pel diputat Pascual Madoz i amb Salvador Maluquer com a vocal secretari.

A les darreries de juliol la situació ja estava pràcticament decidida a favor del bàndol pronunciat (la victòria del general Ramón María Narváez a Torrejón de Ardoz, el 23 de juliol, posà fi al govern d'Espartero). Amb el triomf a punt de produir-se sobre la guarnició de la Seu d'Urgell, el 28 de juliol tingué lloc un àpat “patriòtic” que reuní els caps de les forces que assetjaven la Ciutadella –el comandant del tercer batalló franc, Francesc Riera, i el cap de les dues companyies de la Constitució, Felip Moltó– amb l'alcalde de Barcelona, Josep Maluquer, que s'havia desplaçat expressament a la Seu d'Urgell per blasmar l'actitud “innoble” dels defensors esparteristes. El citat banquet, celebrat a la vista de la guarnició assetjada, tenia una clara intenció desmoralitzadora per als resistents, arrecerats en el que hom considerava la darrera “*salvaguardia de los tiranos*”. De fet, com assenyala un testimoni dels fets, “*la comida fué abundante, variada y lujosa que admiró á los concurrentes, atendido lo poco que podía dar de sí el sitio escabroso y despoblado*”. Alhora, l'escenificació d'aquest àpat com a lloc de germanor dels revoltats, al costat dels discursos més o menys emotius i abrandats, devia resultar

⁴²⁷*El Constitucional. Periódico político, literario y comercial*. Barcelona, 2 de juliol de 1843, p. 4. Pel que sembla, l'ordre de Seoane de retirar-se cap a Saragossa havia tingut un impacte negatiu sobre la moral de la tropa de Zurbano: “*El disgusto creció al emprender la marcha en retirada al inmediato día, bastando esto para que el soldado le siguiera sospechoso en vez de confiado: por otra parte el espíritu de los pueblos no dejaba de penetrar en las filas y quebrantar su ánimo*”. CHAO, Eduardo: *Historia de la vida militar y política de Martín Zurbano*. Madrid, 1846, p. 406. Vegeu també: VICEDO, Enric i SOLDEVILA, Jordi: *Els moviments socials contemporanis. Treball, solidaritat i lluita a les terres de Lleida*. Lleida, Pagès Editors, 2015, pp. 86-88.

perfecta per acabar de decantar els ànims indecisos de les autoritats esparteristes a la rendició⁴²⁸.

El brigadier Ignasi de Castellà entaulà negociacions amb el comandant de la guarnició assetjada de cara a obtenir-ne la rendició. Finalment, aquesta es produí l'1 d'agost, amb la qual cosa –segons manifestà el propi capità general del Principat– *“puede decirse ciertamente queda consumada nuestra grandiosa obra, y Cataluña toda ya no tiene otra bandera que la del pronunciamiento”*⁴²⁹.

Amb la victòria ja assegurada, el 24 de juliol la Junta Superior de Govern de la província de Lleida, favorable des d'un primer moment a la constitució d'una junta central a Espanya, interpel·là el general Francisco Serrano, amb un *“lenguaje franco y liberal”*, perquè aquell tingués en compte el parer de les juntes –dotades d’*“un carácter de soberanía y poder indiscutible”*– a l'hora de proveir càrrecs públics en l'àmbit provincial⁴³⁰. Amb tot, els sectors més radicals del liberalisme lleidatà no havien tingut la suficient força o capacitat per assumir el protagonisme de la revolta, mentre les institucions locals i provincials acabaren d'acceptar el nou govern d'ordre de Madrid. El cap polític Aniceto Calvez, per exemple, publicà una comunicació en què es lamentava dels avalots ocorreguts a Barcelona. Aquell fou substituït per Salvador Maluquer el 7 de setembre, el qual tractà de cercar una reconciliació *“con todas las clases de la sociedad, con todos los hombres de bien, y muy particularmente con la benemérita Milicia Nacional”*, malgrat ésser acusat de simpatitzar amb el *“partido anárquico”*⁴³¹.

En aquest context, encara ben vives les espurnes revolucionàries, l'agost féu la seva aparició a la Seu d'Urgell l'advocat pallarès Josep Ignasi de Llorens i Malagarriga,

⁴²⁸Testimoni del corresponsal del diari *El Constitucional*. Barcelona, 8 d'agost de 1843, p. 2.

⁴²⁹Resposta del capità general de l'exèrcit pronunciat de Catalunya, José Cortines Espinosa, al brigadier Ignasi de Castellà una vegada coneguda la notícia de la rendició de la guarnició de la Seu d'Urgell (reproduïda a *El Constitucional*, Barcelona, 6 d'agost de 1843, p. 4).

⁴³⁰La interpel·lació al general Serrano es troba reproduïda al periòdic *El Constitucional* en la seva edició del 6 d'agost de 1843 (p. 3).

⁴³¹PONS I ALTÉS, Josep Maria: *El poder polític a Lleida,*, ob. cit., p. 46.

que assolirà una notòria rellevància en la política local i provincial dels següents vint anys. Josep Ignasi de Llorens, home de forta personalitat i de tarannà progressista (era germà del capità Ramon Josep de Llorens, un dels «màrtirs de Carral»), s'hi presentà amb el nomenament de jutge en la mà, signat el 15 de juliol pel mateix general Francisco Serrano, en nom del govern provisional, en la localitat aragonesa d'Híjar. Segons sembla, aquest nomenament causà certa sorpresa o perplexitat en el consistori urgel·lità, que, en trobar a faltar la pertinent confirmació de l'Audiència Territorial, decidí suspendre l'acte de la possessió d'aquell càrrec. Contrariat, Josep Ignasi de Llorens protestà contra aquesta resolució, ja que creia que el consistori no podia oposar-se a les disposicions del govern provisional i, per tant, no calia en aquest moment el reconeixement de la màxima autoritat judicial; a més, les excepcionals circumstàncies polítiques li havien impedit realitzar el viatge d'anada i tornada des de Madrid. El consistori, però, no cedí de moment a la seva pretensió i tornà a insistir que *“el espresado D. José Ignacio de Llorens tenía suficiente tiempo para haberse presentado ante el Tribunal Superior, y que según la práctica constante que se ha seguido en esta ciudad se han presentado todos los Juezes nombrados al tomar posesión del Juzgado ante este Cuerpo presentando su nombramiento y certificación del Tribunal Superior de haber prestado en poder del mismo el juramento que previenen las leyes”*⁴³². D'altra banda, el 13 de novembre de 1843 es constituí una nova Diputació, dominada per elements progressistes, que estigué presidida pel cap polític Salvador Maluquer⁴³³.

⁴³²ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1842-1847). Sessió del 14 d'agost de 1843.

⁴³³BOPL, núm. 132, 18 de novembre de 1843, p. 2. L'advocat i propietari Salvador Maluquer i Aytés (Enviny, Pallars Sobirà, 1810 – Barcelona, 1887) era un cabaler de Cal Maluquer d'Alentorn, una família profundament liberal. Estudià de ben petit al Col·legi dels Escolapis d'Oliana i, més endavant, a la Seu d'Urgell, on hi havia el seu padrí, el canonge Josep Maluquer i Brescó. El 1825 entrà a la universitat de Cervera per estudiar Filosofia i Dret, d'on sortí graduat com a advocat i doctor en les dues matèries l'any 1831. El 1834 Salvador Maluquer marxà a Madrid amb el seu amic Pascual Madoz, on li fou encomanada la tasca d'organitzar el Partit Progressista a la província de Lleida. El 1835, en plena consolidació del poder liberal, resultà elegit diputat provincial pel districte de Solsona. Salvador Maluquer formà part de la Junta provisional de Govern de la província de Lleida que s'havia sumat al pronunciament progressista de setembre de 1840, el qual liquidà la regència de Maria Cristina. Es mantingué poc temps com a president provisional de la nova Diputació que, arran del triomf del moviment antiesparterista, es constituí el novembre de 1843. Decebut amb la trajectòria seguida pels seus coreligionaris polítics, enmig d'una profunda disgregació del Progressisme, el desembre següent Maluquer dimití del seu càrrec, cosa que li

féu merèixer sincers elogis per part de la premsa progressista més compromesa. L'any següent, el 1844, amb Nàrvaez al poder, fou empresonat a Barcelona i, una vegada posat en llibertat, s'exilià a França. Més endavant, arran de la revolució setembrina de 1868, Salvador Maluquer va ésser alcalde de Barcelona i president de la Diputació de Barcelona; també fou nomenat vocal de la Junta de la Caixa de Barcelona el 1868, al mateix temps que Josep Ferrer i Vidal, el qual substituirà deu anys després com a director primer. CABANA I VANCELLS, Francesc: *Caixes i Bancs de Catalunya*. Vol. I. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pp. 38-39.

9. LA DÈCADA MODERADA (1844-1854)

9.1. El retorn del Moderantisme al poder: consolidació del nou projecte burgès i conflictivitat política i social.

Després de la fugida del general Espartero a la Gran Bretanya, la coalició victoriosa –unida amb el lema «reconciliació dels partits»– patí ben aviat un procés de disgregació, del qual resultaren beneficiats els moderats. Antonio Pírala posa de relleu l'antagonisme manifest entre els vencedors, que menà el Partit Progressista a un carreró sense sortida i, per tant, abocat al fracàs: “No había en aquel gobierno ningún hombre capaz de impedir la preponderancia á que aspiraba el partido moderado; y si la mayor parte de sus individuos obraban con lealtad y trataban de salvar los principios progresistas del peligro que les amenazaba, no faltaba algún personaje, (...), que por torpeza, sobrada condescendencia ó mala intención, llevaba al partido progresista al abismo, en el que al fin naufragó”⁴³⁴.

Això no obstant, la debilitat del Partit Progressista no pot explicar-se tan sols per simples equivocacions personals i polítiques o bé una actitud ingènua davant del Partit Moderat, sense obviar les diferències que es podien donar entre els mateixos caps del Progressisme (Joaquín María López, Salustiano Olózaga i Manuel Cortina). La seva cooperació amb el govern de coalició per esclafar la insurrecció centralista acabà allunyant definitivament el Partit Progressista del suport popular que representava el radicalisme provincial⁴³⁵. El govern de Joaquín María López sufocà el pronunciament

⁴³⁴PIRALA CRIADA, Antonio: *Historia contemporánea. Segunda parte de la guerra civil. Anales desde 1843 hasta el fallecimiento de don Alfonso XII*. Tom I. Madrid, 1906 (última edició), p. 6.

⁴³⁵Josep Fontana parla sense embuts de revolució traïda pels progressistes. A parer de l'il·lustre historiador, el projecte democràtic del radicalisme provincial (sufragi universal, supressió dels caps polítics, reducció de l'exèrcit, eliminació dels impostos sobre els productes de primera necessitat, elecció popular dels alcaldes, etc.) “no tuvo otro fallo que el de haberse adelantado a los tiempos y a los ritmos que los estamentos dirigentes iban a imponer a la sociedad española” (*La época del liberalismo*, ob. cit., p. 204). Precisament, Juan Sisinio Pérez Garzón veu en el moviment de les juntes provincials –el principal suport dels progressistes l'any 1840– una gran manifestació de sobirania, “de contenido nacional y con expresión local”, que es plantejà com una alternativa d'organització del poder i del territori en el nou Estat. Tanmateix, el Partit Progressista fou incapaç d'assumir el repte de les noves aspiracions socials que s'expressaven de forma territorial, la qual cosa facilità l'objectiu, per part del liberalisme conservador

radical, iniciat el setembre (Catalunya, Saragossa, Galícia), i Prim ordenà bombardejar novament Barcelona (13 de novembre). Quan el novembre el nou cap de govern, Salustiano Olózaga, fou destituït per una maniobra moderada (segons la qual aquell era acusat d'haver coaccionat la reina), la resposta de les classes populars, decebudes per l'actitud dels progressistes, fou inexistent⁴³⁶.

La destitució d'Olózaga també significà en aquest moment, de fet, la liquidació política del Partit Progressista, escapçat i sense possibilitats serioses de refer-se a curt termini, que, a més, patí el desterrament de líders destacats (Cortina, Madoz, Garrido). Hom indica que aquest fou el primer pas per allunyar el Progressisme del necessari consens i lleialtat al sistema constitucional (el segon pas es donaria l'any següent, sota el mandat del general Narváez, quan s'anuncià la decisió de reformar la Constitució transaccional de 1837)⁴³⁷. La marginació progressista esdevingué, doncs, el primer pas

a partir de 1843, d'implantar un model fortament centralitzat. PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio: "La nación, sujeto y objeto del Estado liberal español". *Historia Contemporánea*, núm. 17 (1998), pp. 119-138.

⁴³⁶El progressista Carlos Rubio Collet no s'estalvià dures crítiques i retrets a Olózaga, "el que maneja el Congreso con la misma habilidad y la misma facilidad en que el célebre Orfeo manejaba su lira, pero que por desgracia casi siempre en las gradas del altar de la libertad no arranca de esa lira sino melodías reaccionarias". En opinió de Rubio, el polític riojà pecava de «vanitat», cosa que explicaria les seves contradiccions i errors polítics que l'acabarien condemnant a emprendre el camí de l'exili: "de aquí que en 1843 una niña de trece años y unos cuantos cortesanos acéfalos jugasen con él como con un volante, y cuando era dueño de la situación le enviasen con el pie más allá de los Pirineos". RUBIO, Carlos: *Historia filosófica de la revolución española de 1868*. Tom I. Madrid, Imprenta y Librería de M. Guijarro, 1869, pp. 49-50. Segons la historiadora Gracia Gómez, Olózaga no tingué pas escrúpols a l'hora d'utilitzar el suport dels moderats per aconseguir el poder, però va cometre l'error de menystenir-los. GÓMEZ URDÁÑEZ, Gracia: *Salustiano de Olózaga. Élités políticas en el liberalismo español (1805-1843)*. Universidad de La Rioja, 2011, pp. 193-194.

⁴³⁷És interessant la reflexió de Daniel Aquillué sobre el rerefons que envoltà la redacció de la Constitució de 1837. En contra de l'opinió majoritària sustentada per alguns historiadors (Joaquín Varela Suanzes-Carpegna, Juan Pro, Isabel Burdiel, etc.), Aquillué nega el caràcter transaccional que, tradicionalment, ha estat atorgat al text constitucional de 1837. Les raons obeirien a la impossibilitat d'un pacte negociat amb els moderats (assimilats als absolutistes i vistos com uns traïdors a la causa liberal pels mateixos progressistes), els quals, a més, havien tingut una exigua minoria a les Corts en el moment de la seva redacció; la Constitució de 1837, doncs, era sobretot progressista com a resultat del debat entre els «progresistas-templados» i els «progresistas-doceañistas». Aquest fet explicaria la ferma voluntat de derogar-la de soca-rel per part del Partit Moderat una vegada arribat al poder. AQUILLUÉ DOMÍNGUEZ, Daniel: "La Constitución de 1837: ¿una Constitución transaccional?". *Revista Historia Autónoma*, núm. 6, 2015, pp. 45-59.

de la construcció del règim liberal auspiciat pel Moderantisme, la qual s'inicià en un clima d'autèntic cop d'Estat. En darrera instància, el bandejament del Partit Progressista, incapaç de reaccionar i d'articular una proposta política prou diferenciada i alternativa, s'ha d'inscriure en la dinàmica que condicionà la mateixa evolució del liberalisme espanyol i europeu a partir dels anys trenta, ara canalitzat vers posicions més «pragmàtiques» o «possibilistes» –llegeixi's conservadores– en relació a la defensa de l'ordre social establert i definit pel predomini de les classes propietàries més riques i els majors contribuents.

Efectivament, el liberalisme burgès ja es diferenciava aleshores de l'ideari democràtic assumit pels estrats inferiors de les classes mitjanes i les masses treballadores. La reacció antidemocràtica –crystal·litzada en el whigisme britànic o en el liberalisme moderat de François Guizot, Adolphe Thiers o Francisco Martínez de la Rosa– havia buidat de contingut el model constitucional i parlamentari que la burgesia havia enarborat contra l'Antic Règim. Des d'aquesta lògica, el viratge conservador només fa que palesar que, “por debajo de la discrepancia política entre moderados y progresistas, se aprecie un acuerdo genérico sobre el sentido del liberalismo, vinculado al carácter inviolable de la propiedad individual, al sufragio censitario y a ciertas libertades básicas, como la de imprenta, más o menos limitadas –lo mismo que el derecho a voto– según gobiernen los moderados o los progresistas”⁴³⁸.

En aquest moment, doncs, la prevenció del liberalisme burgès davant del sufragi universal era força evident. Aquest darrer era associat a l'oclocràcia (amb la temença que pogués derivar en violència i desordre) i la manca del suficient enteniment per enfocar les qüestions polítiques fonamentals. D'acord amb aquesta percepció, l'exercici del dret de vot era un deure i no pas un dret. Només la propietat podia garantir la suficient independència econòmica i, per tant, la disponibilitat de temps per adquirir els coneixements necessaris per a la dedicació en els afers polítics. Com indica Helena Rosenblatt, “desde un principio, a los liberales les preocupaba la <<incapacidad>> de las masas, a las que consideraban irracionales, proclives al comportamiento violento e

⁴³⁸FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier: “*Liberales y liberalismo en España, 1810-1850*”. *Revista de Estudios Políticos*, núm. 134 (2006), pp. 125-176. La citació correspon a la pàgina 169.

inconscientes de sus propios intereses. La mayoría de los liberales seguían defendiendo los estrictos requisitos de propiedad para poder votar y ocupar cargos. Los reformistas liberales querían una reducción de estos requisitos, no necesariamente su abolición. Pensaban que representar la voluntad del pueblo no era lo mismo que concederle el derecho a voto”⁴³⁹. La nova etapa que s’inaugura a Espanya, sota l’ègida del Moderantisme, és vista, doncs, com la culminació de les diverses estratègies polítiques seguides durant els anys de la revolució burgesa de 1808 a 1843: “En aquell moment, els futurs aliats aristòcrates i burgesos experimentaren, cadascú en la seva esfera d’influència social, el Govern per separat, amb coalicions amb altres sectors socials, en un procés de reequilibri que tingué alguns atansaments entre ells (1833, 1837 i 1843), però també ruptures dramàtiques, tant de signe revolucionari (1808, 1820, 1840) com contrarevolucionari (1814, 1823). De tota manera, el període immediatament anterior a l’any 1844, és a dir el Trienni Progressista del 1840 al 1843, posà al descobert totes les contradiccions de l’aristocràcia i de la burgesia en el seu afany per governar sols”⁴⁴⁰.

El nou cap del govern moderat, Luis González Bravo (5 de desembre), es limità a combatre la revolta progressista que havia esclatat a Alacant i Cartagena, desarmà la Milícia Nacional, inicià la depuració de tots els càrrecs de l’Administració ocupats pels progressistes, reprimí la premsa, ordenà l’empresonament dels seus adversaris polítics (Manuel Cortina, Pascual Madoz, Fermín Caballero), creà la Guàrdia Civil (que contribuí a definir el model policial bàsic de l’Estat liberal espanyol gràcies a la tasca del general Ramón María Narváez, el duc d’Ahumada i el comte de Vistahermosa), promulgà la llei municipal i, més endavant, afavorí l’entrada al govern del general Ramón María Narváez (4 de maig de 1844). Amb González Bravo començava l’època de domini del Moderantisme durant la qual es va cimentar un model d’Estat liberal –exclusivista, autoritari i oligàrquic– que, tret del parèntesi del Bienni Progressista (1854-1856), mantingué la seva vigència fins a l’any 1868, coincidint amb el destronament d’Isabel II,

⁴³⁹ ROSENBLATT, Helena: *La historia olvidada*, ob. cit., p. 82.

⁴⁴⁰CASALS, Quintí: *El Trienni Progressista*, ob. cit., pp. 35-36.

i esdevingué el punt de partença de la posterior configuració política de la Restauració (1875-1923)⁴⁴¹.

L'arribada al govern espanyol dels moderats també tingué repercussions a l'àmbit provincial. El desembre de 1843 José María López substituí Salvador Maluquer com a cap polític de Lleida. El mes següent, el gener de 1844, es féu efectiva la destitució dels membres progressistes de la Diputació de Lleida, enfrontats al nou cap polític provincial, perquè s'havien oposat a la nova llei moderada d'ajuntaments⁴⁴². La nova Diputació interina estigué integrada per Joaquim Mensa (representant moderat per Lleida), Ramon Tarragona (per Balaguer), Vicent Subies (Cervera), Ramon Miquel (Solsona), Antoni de Moner (la Seu d'Urgell), Ramon Esteva (Trempe), Domènec Canut (Sort) i Joan Girona (Viella). Com assenyala Josep M. Pons, "cap d'aquests putats havia participat en la rebel·lió contra Espartero del 1843, i semblen representar un intent de consolidar la situació política amb un gir conservador i d'«ordre»; a més a més, alguns d'aquests diputats ocuparien diversos càrrecs en les institucions els següents anys"⁴⁴³. La reacció moderada culminà el febrer quan el capità general de Catalunya ordenà la dissolució del consistori progressista de Lleida, que fou substituït per nous regidors que representaven els grups o famílies més conservadores de la ciutat, presents en els

⁴⁴¹En general, el règim liberal isabelí ha estat definit com un sistema oligàrquic per llei i caciquil per praxis. De fet, les actuacions electorals caciquils de l'època isabelina, que serviren per formar parlaments oligàrquics dominats sobretot pel Moderantisme, continuaren vigents durant la Restauració alfoncina al mateix servei d'una oligarquia que, aquesta vegada, es repartia alternativament el poder entre «conservadors» i «liberals». ROMERO, Carmelo i CABALLERO, Margarita: "Oligarquía y caciquismo durante el reinado de Isabel II (1833-1868)". *Historia agraria. Revista de agricultura e historia rural*, núm. 38 (abril 2006), pp. 7-26.

⁴⁴² La Diputació provincial de Lleida era formada aleshores per Josep Vila i de Berat (diputat pel partit de Balaguer), Pau Barra (id. per Viella), Carles Saura (id. per Trempe), Josep Hostalrich (id. per Solsona), Manuel Tubau (id. per Lleida) i Rafael Traver (id. per la Seu d'Urgell); n'actuava com a secretari Miquel Ferrer i Garcés. L'actitud contrària al decret del 30 de desembre de 1843 es concretà en una exposició del 12 de gener de 1844, en què qüestionaven el paper de la Corona i del nou govern moderat per actuar arbitràriament sense l'aprovació de les Corts. La dita exposició havia estat confiada a Pascual Madoz amb la seguretat que seria lliurada a la reina. Madoz, però, no s'esperava que aquest document s'acabaria afegint a la causa oberta contra ell, ja que era acusat de formar part d'una junta revolucionària a Madrid connectada amb la insurrecció provincialista d'Alacant. PÉREZ DE ANAYA, Francisco: *Lecciones y modelos de elocuencia forense, extractadas las primeras de los mejores autores, ordenadas y reducidas á un tratado completo*. Vol. IV. Madrid, Imprenta de Don Baltasar González, 1849, pp. 112-114.

⁴⁴³PONS I ALTÉS, Josep Maria: *El poder polític*, ob. cit., p. 50.

anteriorment absolutistes i capdavanters ara d'una opció ben propera a una reacció liberal, però prou pragmàtica per adaptar-se i acabar acceptant les institucions liberals censatàries de l'època"⁴⁴⁴.

El govern presidit per Narváez (maig de 1844 – febrer de 1846) decidí assentar políticament i jurídicament les bases del poder dels moderats amb mesures que evitessin l'ascens dels progressistes. Per comprendre aquesta actitud tan restrictiva i excloent, cal tenir present la càrrega negativa que hom associà a l'existència de partits polítics, vistos com una font de desunió i conflictes fins i tot pels mateixos liberals espanyols durant els primers vint anys de l'època isabelina (1833-1855). Segons Ignacio Fernández, el rebuig als partits s'evidencià molt més entre els moderats, més acostumats a monopolitzar l'exercici del poder que els progressistes des de la vigència de l'Estatut Reial, ja que aquells tendiren a identificar el mateix règim liberal amb el govern. Així doncs, els moderats consideraren qualsevol manifestació d'oposició política com una negació mateixa del règim, un desafiament que calia combatre a través de la instauració d'un executiu fort⁴⁴⁵.

Un primer pas per consolidar el domini polític del Moderantisme fou, com ja hem vist, la censura sobre la premsa de l'oposició (el Reial Decret de 9 d'abril de 1844 establia els delictes d'impremta). D'aquesta manera, el Moderantisme s'anava revelant com un règim exclusivista i autoritari de partit (com ho havia estat també el govern d'Espartero) per acabar dominant la vida política espanyola durant tota una dècada, que procurà legislar a través de la Constitució de 1845 i l'augment de la repressió (Pirala parla de 214 execucions d'opositors polítics en el primer any de govern moderat)⁴⁴⁶. Un cop instal·lat

⁴⁴⁴LLADONOSA, Manuel. CASALS, Quintí Casals i PONS, Josep Maria: *La construcció de la modernitat*, ob. cit., pp. 58-59.

⁴⁴⁵FERNÁNDEZ SARASOLA, Ignacio: *Los partidos políticos en el pensamiento español. De la Ilustración a nuestros días*. Madrid, Marcial Pons Historia, 2009, pp. 82-83.

⁴⁴⁶En la seva clàssica obra, José Luis Comellas no creu que l'exercici autoritari del poder per part de Narváez fos el més abominable; en canvi, sí pensa que la seva acció política fou la més cridanera i constructiva en pretendre consolidar unes institucions i un ordenament jurídic després de l'accidentada regència d'Espartero. COMELLAS, José Luis: *Los moderados en el poder. 1844-1854*. Madrid, C.S.I.C., Escuela de Historia Moderna, 1970, pp. 141-142.

al poder, doncs, l'exclusivisme del Moderantisme contrastava obertament amb les esperances de conciliació que d'antuvi havia suscitat, de forma que encetà la via d'un "centrismo cerrado" que es mostrà inflexible o poc receptiu, àdhuc, per dialogar amb les seves pròpies faccions o grups⁴⁴⁷.

Com assenyala Luis Arranz, el punt de partença per dissenyar la nova arquitectura constitucional va venir prèviament condicionat, ja des dels anys trenta, per una doble actitud dels liberals conservadors davant el propi significat històric de la revolució liberal. Per un costat, aquells es mostraven sensibles a les crítiques contra el radicalisme revolucionari hereu de 1789, procedents en aquest cas del liberalisme doctrinari, tot i que hi pesava també molt la influència del polític francès Benjamin Constant i, en menor mesura, les aportacions dels britànics Edmund Burke i Jeremy Bentham. D'acord amb aquesta perspectiva, el sistema constitucional –regit per una monarquia amb poders efectius– “debía sellar, por la vía parlamentaria, una estrecha colaboración entre las clases medias y aristocráticas y fomentar el espíritu de empresa”. D'altre, el gir involucionista respecte als principis de la Constitució gaditana, tot i que hom assumia perfectament la liquidació de l'Antic Règim i la necessitat de preservar els guanys revolucionaris amb homes d'ordre⁴⁴⁸. D'aquesta manera, el recel manifest a la participació popular en els espais públics acabà escurçant el perímetre de la nació política en el sentit preconitzat pel Moderantisme, allò que Luis Garrido ha definit pròpiament com el «pensament antinacional», que impregnà una concepció d'Espanya com “una nación en tránsito todavía, sin la madurez suficiente como para gobernarse a sí misma”, i, per tant, necessitada de la inevitable tutela governamental. Des de l'òptica moderada, doncs, l'experiència política dels darrers trenta anys havia estat traumàtica,

⁴⁴⁷En canvi, les faccions del Partit Moderat sí tenien predisposició a mantenir relacions amb altres forces polítiques. És el cas de l'ala més dretana, representada pel marquès de Viluma, de clares afinitats amb el carlisme; o bé el sector dels «puritans», liderat per Antonio Ríos Rosas i Nicomedes Pastor Díaz, partidaris d'una entesa amb els progressistes. COMELLAS, José Luis: *Los moderados*, ob. cit., p. 145.

⁴⁴⁸ARRANZ, Luis: “Los liberal-conservadores y la consolidación del régimen constitucional del siglo XIX”. *Historia Contemporánea*, 17 (1998), pp. 169-187.

car havia contemplat el fracàs de dos assaigs liberals (1814 i 1823), una guerra civil de set anys (1833-1840) i dues revolucions provincials (1840 i 1843)⁴⁴⁹.

En néixer amb un marcat caràcter involucionista, d'antuvi la confecció del nou text constitucional havia plantejat el dilema existent dins el Partit Moderat entre la reforma de la Constitució progressista de 1837 o la recuperació de l'Estatut Reial (una mena de Carta Atorgada). Germán Rueda ressalta el bandejament de l'opció vilumista, la més reaccionària, per explicar la redacció definitiva de la Constitució de 1845, on es percep la influència d'Edmund Burke (el pes de l'herència de la història enfront de la revolució, fet traduït en la permanència de les institucions i les pràctiques polítiques, al costat de la defensa dels canvis lents i coherents amb la tradició), Jeremy Bentham (la doctrina utilitarista en les normes i l'acció política) i Gaspar Melchor de Jovellanos (inspirat en els models britànic i prussià i defensor de la sobirania compartida)⁴⁵⁰. Aquesta pugna ideològica posa de relleu que la major part del Moderantisme era conscient de la impossibilitat de tornar al moment previ de 1834, tot i que, alhora, el Partit Moderat acceptava el llegat de l'Estatut Reial, que destacava la preeminència de la Corona, amb la sobirania a ella inherent, i les possibles reformes del sistema liberal a partir de la invocació de la mateixa tradició històrica.

Així doncs, a través d'una particular interpretació del liberalisme doctrinari europeu, situat aleshores a cavall entre la revolució contra l'absolutisme i la democràcia liberal, la Constitució moderada negava el principi de sobirania nacional (que, segons els moderats, justificava el dret a la insurrecció), suprimia el senat col·lectiu, establia el

⁴⁴⁹GARRIDO MURO, Luis: "«Esta estúpida nación». La nación moderada", a MORALES MOYA, Antonio, FUSI AIZPURÚA, Juan Pablo i BLAS GUERRERO, Andrés de (dirs.), *Historia de la nación y del nacionalismo español*. Barcelona, Fundación Ortega-Marañon/Galaxia Gutenberg, pp. 277-292. A parer de Luis Garrido, el gir «antinacional» que el Moderantisme pretengué donar a l'espai públic s'aprecià àdhuc en alguns canvis de noms: així, la «sobirania compartida» desplaçava la noció de sobirania nacional; la Milícia rebé el nom d'«urbana» en substitució del terme «nacional»; o bé l'exèrcit, abans «fuerza militar nacional», passà a denominar-se simplement «fuerza militar».

⁴⁵⁰RUEDA HERNANZ, Germán: "La Constitución española de 1845 y la «doctrina» europea", a CABALLERO LÓPEZ, José Antonio, DELGADO IDARRETA, José Miguel i VIGUERA RUIZ, Rebeca (eds.), *El debate constitucional en el siglo XIX. Ideología, oratoria y opinión pública*. Madrid, Marcial Pons, 2015, pp. 115-128.

nomenament directe dels senadors pel monarca (una via per controlar el legislatiu), augmentava les atribucions de la monarquia en fixar la capacitat reial de nomenar i separar els ministres, així com la sobirania compartida amb les Corts (que només podien reunir-se prèvia convocatòria del monarca), dissolia la Milícia Nacional (substituïda definitivament per la Guàrdia Civil, un cos militaritzat que pretenia separar l'ordre públic dels poders locals), limitava els drets –especialment d'impresament i d'associació– i fixava l'exigència de tenir una fortuna determinada per poder ésser elegit diputat, car el sufragi era contemplat, abans que un dret, com una funció col·laborativa dels sectors econòmicament poderosos amb l'Estat. Malgrat la pretesa voluntat de modernitzar l'Estat sobre unes bases sòlides, amb la monarquia com a principi rector, les contradiccions afloraren ben aviat: per un costat, el reforçament instrumental de la Corona, al servei d'uns determinats interessos polítics i socials, acabà desprestigiant la institució i provocà àdhuc dissensions entre els mateixos moderats; d'altre, l'enfortiment del poder executiu, orientat clarament vers l'autoritarisme, bloquejà el normal desenvolupament de la vida parlamentària⁴⁵¹.

Davant d'un Estat desballestat per la guerra i una nació per fer, el Partit Moderat també assumí la tasca d'implantar una reforma modernitzadora de la Hisenda estatal i una administració pública centralitzada. Pel que fa al primer aspecte, dins la línia de la doctrina fiscal del liberalisme (igualtat personal i geogràfica respecte a l'àmbit impositiu), el ministre Alejandro Mon, que comptà amb l'assessorament de Ramón Santillán, s'enfrontà amb un moment força delicat perquè es trobà davant d'un gran deute públic i bona part de les borses europees tancades als títols espanyols, tot això sumat a les ja cròniques dificultats originades per la precarietat del sistema impositiu. Per tal d'assolir el desitjat equilibri pressupostari, les seves mesures s'encaminaren a simplificar el cobrament d'aranzels i uniformitzar el sistema d'impostos per a tot l'Estat (basat en les contribucions directes a través d'imposicions graduals sobre les terres, les rendes urbanes i els beneficis comercials i industrials), tot i que establia els impopulars

⁴⁵¹MILLÁN, Jesús; ROMEO, María Cruz, «Modelos de monarquía en el proceso de afirmación nacional de España, 1808-1923». *Diacronie. Studi di Storia Contemporanea: La monarchie nell'età dei nazionalismi*, 29/12/2013. URL: <http://www.studistorici.com/2013/12/29/millan-romeo_16/>.

drets de consum. Tanmateix, malgrat representar la transformació fiscal més important d'Espanya fins a l'any 1978, la reforma tributària de Mon-Santillán (23 de maig de 1845) no arribà a assolir un correcte finançament de l'Estat perquè els impostos no gravitaven entorn de les rendes, sinó del consum; a més, la resistència de les classes propietàries contribuí decisivament a erosionar la viabilitat del sistema, amb la qual cosa no tenia massa sentit l'elaboració del cadastre de la riquesa rústica o la confecció dels amillaraments i les matrícules industrials. Això explica la infrarepresentació del valor fiscal procedent de la contribució territorial i de béns immobles, així com de la industrial i de comerç, que només aportaren, entre 1850 i 1879, un 21% i un 3,8% dels ingressos ordinaris, respectivament⁴⁵². D'altra banda, la citada reforma tampoc aconseguí la uniformitat en tot l'Estat, donada la singularitat foral del País Basc i Navarra, i acabà esdevenint alhora una arma política en mans del govern o dels seus representants locals en el moment de fixar el repartiment de les contribucions⁴⁵³.

Respecte a l'Administració local (ajuntaments i diputacions provincials), és perceptible la influència de les lleis franceses sobre les municipalitats de 1831 i 1837 i sobre els Consells departamentals de 1838 en la legislació moderada espanyola. S'hi pretengué plasmar la imatge conservadora basada en els principis d'ordre, autoritat i concentració del poder en un govern fort⁴⁵⁴. La voluntat obsessivament centralitzadora ja havia començat amb el retorn a la llei d'Ajuntaments de 1840 (R. D. de 30 de desembre de 1843), a l'espera de la redacció d'un nou text –en la qual no intervingueren les Corts– que restringí la base electoral i, de pas, acabà liquidant l'escassa autonomia política municipal, d'antuvi associada pels moderats al desordre revolucionari. Amb aquesta

⁴⁵² COMÍN, Francisco, HERNÁNDEZ, Mauro y LLOPIS, Enrique (eds.): *Historia económica de España. Siglos X-XX*. Barcelona, Crítica, 2010, p. 217.

⁴⁵³ Continua essent tota una referència la tesi doctoral del professor Fabià Estapé, la qual fou publicada com ESTAPÉ Y RODRÍGUEZ, Fabián: *La reforma de 1845*. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1971; una obra que ha merescut una reedició: *La reforma tributaria de 1845. Estudio preliminar y consideración de sus precedentes inmediatos*. Madrid, Ministerio de Hacienda, Instituto de Estudios Fiscales, 2001.

⁴⁵⁴ Segons J. M. Jover Zamora, el model d'Administració centralitzada, cabdal en la vertebració d'Espanya com a Estat unitari modern enfront de les singularitats regionals, esdevé un dels grans llegats de l'etapa moderada. JOVER ZAMORA, José María: *La civilización española a mediados del siglo XIX*. Madrid: Espasa-Calpe, 1991, p. 138.

finalitat, la llei d'Ajuntaments i Diputacions de 8 de gener de 1845 buidà les institucions locals i provincials d'atribucions polítiques o de govern; el control estricte de l'Estat es traduí en la facultat de la Corona per nomenar els alcaldes i els tinents-alcaldes corresponents als municipis majors de 2.000 habitants i les capitals provincials, la qual cosa significà una sensible limitació de la representativitat municipal i la concentració de poder en la figura del cap polític o governador civil provincial, que així assegurava la presència d'un funcionariat dòcil i subsidiari, a més de tenir garantit el control dels processos electorals⁴⁵⁵. Amb aquest engranatge, com afirma Juan Pro, l'Administració central s'estengué fins a la perifèria, "como una cadena de transmisión desde el Gobierno central hasta las Jefaturas Políticas y de éstas a los municipios", car, des de l'òptica moderada, els poders locals eren contemplats com l'adversari a vèncer, un cop superada la resistència de l'Església (Concordat de 1851)⁴⁵⁶.

Això no obstant, malgrat la voluntat d'assolir una major eficàcia i racionalitat, l'aplicació a Espanya del model uniformitzador francès tingué algunes disfuncions, com ara el manteniment del règim foral basc i navarrès, la politització dels governadors civils (en contraposició a la professionalització dels prefectes francesos), una administració dominada per una lògica de fidelitats, nepotisme i corrupció, que facilitava la identificació entre interessos públics i privats, o la constant subordinació del poder civil al poder militar en matèria d'ordre públic, sovint inconstitucional, cosa que demostrava l'escàs ajustament de la realitat social i econòmica amb els mateixos principis liberals que hom pretenia imposar. Els moderats s'aferraren a una concepció de la llibertat inseparable de l'ordre –entès com a sinònim de tranquil·litat social– i fonamentada en

⁴⁵⁵SIERRA, María, PEÑA, María Antonia Peña i ZURITA, Rafael: *Elegidos y elegibles. La representación parlamentaria en la cultura del liberalismo*. Madrid, Marcial Pons, 2010, p. 192. Més endavant, el 2 d'abril, s'hi van afegir les lleis que determinaven les atribucions del cap polític i la constitució del Consell Provincial com a corporació consultiva. El governador civil fou creat arran del Reial Decret de 28 de desembre de 1849, que va permetre fusionar els càrrecs de cap polític i d'intendent.

⁴⁵⁶El mateix Juan Pro observa que "siguiendo el modelo napoleónico, la lógica aplicada en adelante a los funcionarios públicos venía a ser un traslado a la esfera civil de aquellos elementos de jerarquía, de disciplina, de orden y de autoridad que se habían demostrado eficaces en el Ejército". PRO RUIZ, Juan: *La construcción del Estado en España. Una historia del siglo XIX*. Madrid, Alianza Editorial, 2019, p. 399.

la seguretat de la persona i dels béns, element clau per a l'enfortiment de les institucions polítiques⁴⁵⁷.

Unes institucions que, al capdavant, vingueren conformades per la naturalesa d'un veritable règim oligàrquic en virtut de la llei electoral de març de 1846, que validava un sufragi actiu força restringit en atorgar el dret de vot a 97.000 homes majors de 25 anys que pagaven uns 400 rals de contribució directa, a més de determinats sectors professionals que n'abonaven la meitat (en aquest cas, els cos electoral restà reduït al 0'8% de la població total). La renda i la propietat esdevingueren, doncs, condicions indispensables per a la participació política en identificar capacitat amb formació cultural⁴⁵⁸. D'aquesta manera, la mateixa noció de «drets naturals» (o drets individuals) fou substituïda per la de «dret al bon govern», basada en lleis a les quals hom atribuïa la propietat benefactora d'assegurar els drets, tot i que tendiren en la pràctica a limitar-ne llur ús. L'orientació dirigista que assumí l'Estat, en consonància amb la gran desconfiança mostrada envers les classes populars, explica àdhuc les ingerències governamentals en els processos electorals. Per això, hom recorria a individus que, encaminats a exercir càrrecs públics com el de diputat, destacaven per llur posició social i capacitat econòmica, fins al punt que alguns d'aquells eren especialment escollits per presentar-se en districtes electorals on no tenien cap mena d'arrelament personal o familiar⁴⁵⁹.

⁴⁵⁷A través de l'estudi de la figura del governador civil de Barcelona, un càrrec poc professionalitzat i orientat a defensar sobretot els interessos de partit, Manel Risques ofereix una bona aproximació a l'estructura centralista i militaritzada que acabà configurant l'Estat liberal espanyol. RISQUES CORBELLA, Manel: *L'Estat a Barcelona. Ordre públic i governadors civils*. Barcelona, Editorial Base, 2012.

⁴⁵⁸Per entendre la lògica de la implantació del model liberal censatari a Espanya, deutor del doctrinarisme francès, continua essent una obra de referència el llibre de Luis Díez del Corral, *El liberalismo doctrinario*. Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1973. Més recentment, cal destacar les aportacions de María Sierra, María Antonia Peña i Rafael Zurita, *Elegidos y elegibles*, ob. citada.

⁴⁵⁹Oriol Luján considera que aquest tipus de praxis, pròpia del *cunerisme*, és resultat d'aquesta forma generalitzada de concebre les eleccions, basada en el reconeixement de personalitats destacades de la societat. LUJÁN, Oriol: *Ni tan apáticos ni tan subordinados. La politización electoral durante la Década Moderada (1843-1854). El caso de los distritos catalanes*. Lleida, Editorial Milenio, 2018, p. 61.

La consistència d'aquest règim era apuntalada per la seva base social, molt més homogènia que la dels liberals progressistes. Els liberals moderats volien emmirallar-se en la Gran Bretanya perquè, com indica Xosé Ramón Veiga, “allí la notabilidad social coincide con la proyección política, en especial gracias a una aristocracia que supo y quiso transformar su influencia y prestigio sociales en posiciones de liderazgo público”. Tanmateix, aquesta metamorfosi aristocràtica orientada vers un ferm compromís públic no es produí a l'Estat espanyol, raó per la qual hom decidí apel·lar genèricament a les classes benestants, “a unas míticas y nunca del todo bien definidas «clases medias», uno de los tópicos más arraigados en la cultura política conservadora, pero no por ello menos sujetos a discusión por su consideración de novedad, de producto salido de las cavernas de la revolución, por su excesivo énfasis burgués en la riqueza”⁴⁶⁰.

Tot i no constituir-se positivament com a valor referencial per a la direcció dels afers públics, la major part de la vella noblesa ja havia iniciat una aproximació a l'alta burgesia que fou decisiva per a la consolidació del govern moderat a Espanya. Seguint les reflexions de R. Carr i C. Seco, Miguel Bertrán considera la naturalesa d'aquest lligam pel qual l'aristocràcia adoptà les «virtuts burgeses» respecte a la seva participació en els negocis i la política, mentre que l'alta burgesia acabà imitant l'ideal de vida senyorial, centrat en l'ostentació i la mentalitat rendista. D'aquesta manera es configurà tota una elit sociopolítica –els grans comerciants, els banquers i la nova classe financera i industrial, tot passant pels terratinents beneficiats per la desamortització eclesiàstica, els comandaments militars i alts càrrecs professionals– que tingué la força suficient a l'hora de donar suport a la línia autoritària (quan no una veritable dictadura) del govern moderat i, de retruc, condicionar la seva particular forma de desenvolupament econòmic⁴⁶¹. Tal conjunció d'interessos –amb la monarquia com a mascaró de proa– acabà representant un permanent bloqueig a tota possibilitat de regeneració política

⁴⁶⁰VEIGA, Xosé Ramón: “El liberalismo conservador. Orden y libertad”, a ROMEO, María Cruz i SIERRA, María (coords.), *La España liberal 1833-1874*. Vol. II. Marcial Pons, 2014, pp. 289-316. Les citacions corresponen a les pàgines 299-300.

⁴⁶¹BELTRÁN VILLALBA, Miguel: “Clases sociales y partidos políticos en la década moderada (1844-1854)”. *Historia y Política*, núm. 13 (enero/junio 2005), pp. 49-78.

destinada a impulsar vies democràtiques⁴⁶². Es consumava, així, la confusió entre la societat política i la societat civil, un fet que impedí el desenvolupament articulat de la segona i, per tant, la renovació pacífica del poder, no només respecte a les classes populars, sinó també respecte a diferents sectors de la burgesia, igualment exclosos del sistema polític.

El predomini polític dels moderats podia veure's amenaçat ocasionalment per l'ànim insurreccional dels progressistes, que encara es mantenia latent, a través d'alguns pronunciaments, tots fracassats i reprimits a sang i foc, com el del general Martín Zurbano a Logronyo, el 13 de novembre de 1844, el qual hi proclamà la Constitució de 1837 mentre esperava uns reforços que no hi arribaren mai⁴⁶³; o el del coronel Miguel Solís a Lugo, el 2 d'abril de 1846, el qual comptà amb la participació dels provincialistes gallecs que arribaren a constituir, pocs dies després, l'anomenada Junta Superior Provisional de Govern de Galícia, encarregada de dictar la derogació dels aranzels judicials de 1845, portar a terme la reducció dels impostos de consums i portes i la substitució dels ajuntaments de 1846 pels de 1843, entre d'altres mesures⁴⁶⁴.

El caràcter repressor del Moderantisme contra tota mena de dissidència política i social, conseqüència directa de la manca de consens i de la incapacitat d'integració política, es traslladà també al moviment obrer. La tardor de 1844 es reprengué la persecució governamental de la «Societat de Teixidors» de Barcelona, el primer sindicat modern que aparegué a l'Estat. El ban del cap polític de Barcelona, Francisco Fulgosio, del 21 d'octubre de 1844 cercava limitar l'activitat reivindicativa obrera amb la creació

⁴⁶² De fet, com ha destacat Isabel Burdiel, la Corona formà part activa d'un projecte polític de reversió d'allò que havia significat la ruptura liberal, tot anant de bracet amb personatges i sectors del Partit Moderat i la complicitat de les camarilles de cortesans i els marits i examants de les reines María Cristina i Isabel II. BURDIEL, Isabel: *Isabel II. Una biografía (1830-1904)*. Madrid, Taurus, 2010.

⁴⁶³SÁEZ MIGUEL, Pablo: "Héroes y mitos de la tradición liberal española: el general Zurbano". *Berceo. Revista Riojana de Ciencias Sociales y Humanidades*. Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, núm. 144 (2003), pp. 141-157.

⁴⁶⁴FERREIRO DELGADO, Honorio: "Contexto histórico-político de Galicia en la primera mitad del siglo XIX". *Revista de estudios políticos*, núm. 212, 1977, pp. 327-348; BARREIRO FERNÁNDEZ, Xosé Ramón: *El levantamiento de 1846 y el nacimiento del galleguismo*. Santiago: Pico Sacro, 1977; BERAMENDI, Justo: *De provincia a nación. Historia do galeguismo político*. Vigo, Ed. Xerais, 2007.

d'una Junta de vint persones que no fossin ni empresaris ni treballadors, la finalitat de la qual era promoure actes de conciliació entre les parts; en aquest cas, les queixes o peticions cobraven un valor individual, lluny de la solidaritat de classe, i havien de fer-se personalment davant el cap polític, al mateix temps que estava prohibida la creació de comissions patronals i obreres. L'enduriment contra l'associacionisme obrer també restà reflectit en el Codi Penal de 1848, la base dels posteriors codis penals espanyols fins a les acaballes del segle XX, que a l'article 460 arribà a tipificar com a delicte l'acció de tots aquells "*que se coligaren con el fin de encarecer o abaratar abusivamente el precio del trabajo, o regular sus condiciones*"⁴⁶⁵.

Narváez tornà a assumir el poder el 4 d'octubre de 1847. D'antuvi, la seva presència ha estat considerada com una manifestació de la prevalença de l'estament militar sobre la política i els afers públics, fins al punt de representar un seriós obstacle per al ple desenvolupament de les institucions civils⁴⁶⁶. Aquest fet respon a les específiques circumstàncies que condicionaren l'entrada d'Espanya a la contemporaneïtat, marcada per la Guerra del Francès (1808-1814), amb enfrontaments continus entre els membres civils de les juntes i els generals, i el creixent protagonisme dels militars que, com a conseqüència de l'amenaça carlista i la pròpia debilitat de la societat civil, esdevingueren els més fermes defensors de la monarquia constitucional. La defensa del sistema liberal també impulsava l'exèrcit a actuar com a garant del

⁴⁶⁵*Código penal de España*. Madrid: Imprenta Nacional, 1850. El Codi Penal de 1848 representa el primer intent de sistematització d'una legislació penal a Espanya. Sobre la gènesi de la seva redacció i l'estructura de la codificació o tipificació dels delictes, vegeu SÁNCHEZ GONZÁLEZ, María Dolores del Mar: *La codificación penal en España: los códigos de 1848 y 1850*. Madrid: Boletín Oficial del Estado, 2004; IÑESTA PASTOR, Emilia: *El Código Penal español de 1848*. València, Tirant lo Blanch, 2011.

⁴⁶⁶Jesús Pabón inclou Narváez en el que anomena «régimen de los generales» del regnat d'Isabel II, caracteritzat per l'enfrontament entre *espadones*, com a expressió de la necessitat mútua entre el partit polític i el general de torn per conquerir i enfortir posicions de poder. PABÓN SUÁREZ DE URBINA, Jesús: *Narváez y su época*. Madrid, Espasa-Calpe, 1983. José Luis Comellas veu més llums que ombres en l'activitat política del duc de València, ja que Narváez aconseguí cohesionar el Partit Moderat per sobre de les seves faccions, alhora que s'erigí en puntal de la monarquia isabelina —a la qual donà certa estabilitat— i mur de contenció enfront de les onades revolucionàries; per contra, el general granadí no va saber construir un partit durador ni integrar l'oposició i respectar el règim constitucional. COMELLAS, José Luis, MARTÍNEZ, Francesc, POVEDA, Ángel, ORTUZAR, Trinidad i RUEDA, Germán (eds.): *Los generales de Isabel II*. Madrid, Ediciones 19, 2016.

manteniment de l'ordre públic i dic de contenció davant de qualsevol manifestació revolucionària. L'esclat de la revolució de 1848, que posà fi a la monarquia de Lluís Felip d'Orleans, accentuà l'autoritarisme del Moderantisme. Ben aviat, el 27 de febrer, el govern presentà el projecte de suspensió de garanties individuals, que fou aprovat com a llei el 19 de març. D'aquesta manera, el duc de València aconseguí de les Corts el poder dictatorial per establir una repressió preventiva i sufocar els conats insurreccionals de Madrid, Sevilla, València, Barcelona i Alacant. Tot i que les repercussions revolucionàries a Espanya tingueren una menor incidència, donada la debilitat del moviment radical i el silenciament de tota informació que venia de fora, l'autoritarisme de Narváez sortí reforçat internament (de fet, el fracàs de la rebel·lió del 7 de maig a Madrid li serví de motiu per suprimir les Corts), alhora que es guanyà una reputació d'home fort a Europa⁴⁶⁷. Les potències conservadores –Àustria, Prússia i Rússia– reconegueren oficialment Isabel II, mentre la burgesia aplaudí la dictadura de Narváez davant el temor a la inquietud social generada per la depressió econòmica. Això no obstant, a partir d'aquest moment també s'aguditzaren les tensions existents entre els moderats <<temperats>>, partidaris d'arribar a un compromís amb els progressistes que flexibilitzés la duresa del règim, i l'ala més dretana, favorable del tancament més estricte i, àdhuc, la involució política,

Per al govern moderat, restava pendent la plena normalització de les relacions amb la Santa Seu, en aquest moment el capítol més espinós de la política exterior espanyola perquè hom partia d'una situació prèvia caracteritzada per certa hostilitat anticlerical durant la regència d'Espartero (1840-1843), així com la desconfiança generada per les reconegudes simpaties del Papa Gregori XVI envers el carlisme. Nogensmenys, l'expansió revolucionària oferí a Narváez l'oportunitat d'enviar una expedició militar a Itàlia –al costat de les potències catòliques (França i Àustria)– per restablir el poder temporal de Pius IX enfront de la proclamada República Romana.

⁴⁶⁷En contra de l'opinió d'alguns historiadors, Pedro Díaz creu que Espanya no restà al marge dels successos europeus de 1848. A més dels focus insurreccionals apuntats, el ressò revolucionari accelerà l'escissió del sector radical del Partit Progressista, que acabaria organitzat entorn del Partit Demòcrata. DÍAZ MARÍN, Pedro: *Política de Estado. Los discursos de la Corona durante la Década Moderada (1844-1854)*. Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2018, pp. 221-223.

Malgrat la inoperativitat del cos expedicionari espanyol, reclòs a la seva base de Terracina (Laci), aquesta decisió serví a Narváez per exhibir una orientació pròpia en la política internacional, allunyada de les directrius francobritàniques, i, al mateix temps, afavorir el camí de la reconciliació amb el Papat⁴⁶⁸, un element bàsic per assegurar el suport de l'Església al manteniment de l'ordre públic i el sotmetiment a les lleis.

L'amenaça més gran al govern moderat, en canvi, procedí aleshores de les partides carlines que actuaven a Catalunya, a les quals se sumaren les forces d'esquerra (progressistes i republicans)⁴⁶⁹. La dura resposta de Narváez es traduí en la suspensió de les llibertats individuals, la utilització sistemàtica dels tribunals militars, l'empresonament de sospitosos i el rígid control sobre la premsa. El general granadí va poder assegurar momentàniament certa estabilitat institucional, a costa de l'aïllament respecte a Europa i la paralització de noves reformes polítiques. Tanmateix, la manca d'adequació del sistema liberal espanyol a la nova realitat política i les demandes socials acabaria esclatant amb la revolució setembrina de 1868, "una versión retardada del 48 europeo"⁴⁷⁰ que posà fi a la monarquia isabelina.

⁴⁶⁸PASCUAL SASTRE, Isabel María: "Gobierno y diplomacia españoles ante la República Romana de 1849. ¿Política exterior o interior?", a ESPADAS BURGOS, Manuel (ed.), *España y la República Romana de 1849*. Roma, C.S.I.C., 2000, pp. 93-137; VILAR, Juan Bautista: "Aproximación a las relaciones internacionales de España". *Historia Contemporánea*, 34 (2007), pp. 7-42; ARBELOA, Víctor Manuel: *Clericalismo y anticlericalismo en España (1767-1930). Una introducción*. Madrid, Ediciones Encuentro, 2009, pp. 167-172.

⁴⁶⁹Les causes que expliquen l'aixecament dels «matiners» responen a les particularitats de la societat catalana en la seva transició, sovint traumàtica, a les noves relacions de producció capitalistes. A parer d'Ignacio Javier Castán Andolz, les causes s'han de cercar en la creixent pressió demogràfica i l'extensió de la crisi fabril, una situació que es va veure agreujada per les males collites de 1846; a tot això, també hi incidiren les conseqüències de la centralització política, la reforma fiscal Mon-Santillán i el rebuig a les quintes. CASTÁN ANDOLZ, Ignacio Javier: "La sociología del carlismo catalán durante la guerra de los «matiners»". *Hispania Nova*, núm. 2 (2001-2002); VALLVERDÚ I MARTÍ, Robert: *La guerra dels Matiners a Catalunya (1846-1849). Una crisi econòmica i una revolta popular*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002; BARNADAS PUIGFERRER, Joan: "La Guerra dels Matiners a Olot". *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, núm. 37, 2016, pp. 135-165.

⁴⁷⁰MARTÍNEZ MARTÍNEZ, Faustino: *La vuelta de tuerca moderada: el proyecto de Constitución y leyes fundamentales de Don Juan Bravo Murillo (año 1852)*. Madrid, Editorial DYKINSON, 2019, p. 120.

En l'àmbit econòmic, el govern de Narváez es beneficià de la conjuntura expansionista de l'Europa occidental. Nogensmenys, el duc de València es mostrà incapaç de canviar el caràcter dictatorial del seu govern en el moment que l'economia espanyola començava a recuperar-se de la crisi, gràcies en bona part a les inversions de capital francès i britànic⁴⁷¹, al mateix temps que hagué d'enfrontar-se a dissidències internes. El seu successor, Juan Bravo Murillo (gener de 1851 – desembre de 1852), tampoc no va saber adaptar-se a la nova conjuntura de creixement econòmic, molt més important que el produït durant els primers anys de govern moderat. Tot el contrari: el nou president del Consell de Ministres cercà orientar el règim constitucional en una direcció més autoritària i involucionista encara, a imatge de Carles Lluís Napoleó (aleshores president de la II República francesa), tot començant per una proposta de reducció del nombre de diputats (uns 171) i del cos electoral (en aquest cas, els electors restarien limitats als 150 majors contribuents de cada província per «contribucions generals directes», amb la voluntat manifesta d'excloure-hi les *capacitats*, és a dir, els empleats públics sense garanties de propietat)⁴⁷². Allò més destacable del seu govern fou la continuació d'algunes obres públiques (inauguració de la segona línia de ferrocarril de l'Estat, Madrid-Aranjuez; el canal de Lozoya per portar aigua a Madrid) i, sobretot, la declaració amb caràcter de llei del Concordat signat amb el Vaticà (17 d'octubre de 1851), acord destinat a regular les relacions de l'Estat amb la Santa Seu (unes relacions que, d'altra banda, havien estat restablertes per Narváez tres anys abans, quan intervingué en suport de Pius IX).

A través del Concordat l'Església acceptava la irreversibilitat de l'obra desamortitzadora; a canvi, el govern reconeixia el catolicisme com l'única religió de l'Estat amb exclusió de qualsevol altre culte, protegia el clergat contra les crítiques

⁴⁷¹Les espurnes del creixement econòmic occidental s'hi deixaren sentir en forma de grans inversions estrangeres, de manera que, com apunta J. M. Jover Zamora, "tanto es así como los intereses franceses y británicos en nuestro país derivan progresivamente de una primacía estratégica a una primacía financiera". JOVER ZAMORA, José María: *España en la política internacional. Siglos XVIII y XIX*. Madrid/Barcelona, Marcial Pons, 1999, p. 133.

⁴⁷²MARCUELLO BENEDICTO, Juan Ignacio: *Los proyectos de reforma política de Bravo Murillo en perspectiva*. Oviedo, In Itinere. Ediciones de la Universidad de Oviedo, 2016.

considerades despectives, empenia la reestructuració de les diòcesis espanyoles, permetia l'establiment de nous ordes religiosos (Sant Vicenç de Paül, Sant Felip Neri), renovava les prerrogatives de la Corona en el nomenament de bisbes i la provisió de canongies i parròquies, acceptava la inspecció eclesiàstica del sistema públic educatiu i el dret de l'Església a adquirir béns, així com l'obligació de fixar la dotació econòmica de tot el clergat i les despeses del culte a través dels pressupostos. En certa manera, el Concordat de 1851 refermava l'aproximació entre l'Església i el Partit Moderat, iniciada d'ençà de 1844, a partir de l'activitat del diplomàtic José del Castillo y Ayensa, alhora que contribuï a reforçar ideològicament la línia conservadora d'un Estat poc procliu a acceptar les noves reivindicacions polítiques i socials⁴⁷³.

Nogensmenys, el poder del Moderantisme oficial començà a ésser qüestionat seriosament a causa de la via autoritària encetada per Bravo Murillo (que fins i tot pretenia una legitimació de l'acció personalista al marge de les Corts i la Constitució de 1845) i l'aparició d'ombres de corrupció (el mateix Bravo Murillo havia ordenat la compra de la línia ferroviària Madrid-Aranjuez per uns 60 milions de rals i, tot seguit, el govern l'arrendà per 5 anys al marquès de Salamanca, el seu anterior propietari). El detonant que precipità definitivament la crisi del govern moderat es produí durant el mandat de Luis José Sartorius a causa de la seva implicació en els tèrbols negocis de la Cort. Efectivament, la reina mare, Maria Cristina de Borbó-Dues Sicílies, esperava que el nou president del govern aconseguís forçar el projecte de llei sobre concessions per a la construcció de ferrocarrils en benefici d'ella mateixa, cosa que provocà el rebuig de les Corts (desembre de 1853). Sartorius reaccionà aleshores com un dictador en ordenar la

⁴⁷³PETSCHEN VERDAGUER, Santiago: "España y el Vaticano del Concordato de 1851 al de 1953", a AUBERT, Paul (dir.), *Religión y sociedad en España (siglos XIX y XX)*. Madrid. Casa de Velázquez, vol. 77 (2002), pp. 27-38; CÁRCEL ORTÍ, Vicente: "Un siglo de relaciones diplomáticas entre España y la Santa Sede (1834-1931)". *Anales de Historia Contemporánea*, 25 (2009), pp. 313-331. Cal dir que aquest acostament amb l'Església també es va percebre en la política interna, com ho prova la llei d'impremta de 10 d'abril de 1844, la qual tipificava com a subversius els impresos contraris a la religió catòlica; coherents amb aquesta línia, els governs posteriors promulgaren la Reial Ordre de 28 de març de 1851, que prohibia l'aparició de "todo libro o caricatura, estampa o pintura en que se excite y provoque a la irreligión, a la impureza, al libertinaje y otros crímenes", i la llei d'impremta de 2 d'abril de 1852. MOLINER PRADA, Antoni: "Anticlericalismo y Revolución Liberal (1833-1874)", a LA PARRA, Emilio i SUÁREZ CORTINA, Manuel (eds.), *El anticlericalismo español contemporáneo*. Madrid, Biblioteca Nueva, 1998, pp. 69-125.

clausura de les Corts, la persecució dels opositors i el tancament de periòdics. Tanmateix, aquesta actitud empitjorà encara més la situació del govern perquè esperonà l'aliança dels moderats dissidents i els progressistes, alhora que provocà la ruptura definitiva entre el govern i la burgesia, recolzada aquesta pel capital estranger. La via repressiva adoptada provocà, a partir de començaments de 1854, l'aparició d'un seguit de noves conspiracions que culminaren en l'acció de Vicálvaro (28 de juny).

Hom ha resumit la Dècada Moderada com un període que conté “una fina ironia”. La ironia que representa l'assoliment de fites importants per a la modernització de l'Estat en contraposició amb la incapacitat per assegurar l'estabilitat governamental. L'explicació pot obeir a la tendència autodestructiva que amagava l'exercici gairebé absolut del poder per part dels mateixos moderats, una situació que, paradoxalment, originà l'aparició de faccions enfrontades en què prevalien sobretot els interessos personals o familiars a través de l'establiment de relacions clientelars⁴⁷⁴.

L'exclusivisme del Partit Moderat acabà generant alhora un problema de govern, no tan sols pel control que mantenia l'executiu sobre els altres poders (sobretot el legislatiu), sinó també en impedir una alternativa de govern en igualtat de condicions. Els progressistes, al costat dels absolutistes i els demòcrates, restaren bandejats de la vida política des del principi. Sobretot amb Narváez com a cap de govern, s'emprengué una persecució contra l'oposició política que es visualitzà en l'exili i el trasllat d'alguns veïns fora de llurs domicilis. Pel que fa a la Seu d'Urgell, essent de nou capità general de Catalunya Ramón de Meer (1843-1845), tenim notícia del confinament a la plaça de Lleida del cap progressista Salvador Maluquer, l'advocat Josep Fonoll, Francesc Mestre (comandant de la Milícia local), l'advocat Antoni Carreu i Ignasi Coll (administrador de

⁴⁷⁴A la degeneració política també contribuïren, sens dubte, la Cort i l'exèrcit. Concretament, “los generales, que emergían de la guerra carlista con las manos llenas de títulos y recompensa, se veían como los arquitectos de la victoria y los salvadores del Estado, y estaban imbuidos de una arrogancia que los moderados no trataron de morigerar”. Prova d'aquesta arrogància fou la preeminència dels capitans generals sobre les autoritats civils o l'ocupació de càrrecs en l'administració pública. ESDAILE, Charles J. i TUSELL, Javier: *Época Contemporánea. 1808-2004*. Volum 6 de la «Historia de España» dirigida per John Lynch. Barcelona, Crítica, 2007, pp. 109-110.

correus)⁴⁷⁵. L'advocat pallarès Antoni Viadera, un dels caps del Partit Progressista de Lleida que, després de tornar de l'exili, es presentà pel districte de la Seu d'Urgell l'any 1847, fou arrestat i confinat a Oviedo l'any següent, "sin más motivo aparente que haber defendido ideas liberal progresistas en el pasado, ya que según sostenía entonces ya no estaba implicado en política"⁴⁷⁶.

9.2. La contestació política i social catalana al Moderantisme

9.2.1. Unes notes a tall d'introducció

Hem cregut adient incloure un apartat referit a l'especificitat catalana. No és un tema menor perquè els diferents paràmetres en què discorria la dinàmica política del Principat també han acabat afectant el panorama polític espanyol, fins i tot com a font generadora d'inestabilitat. En general, els esdeveniments de la història de Catalunya durant el segle XIX, malgrat restar enquadrats en el marc general espanyol, ofereixen trets singulars i un contingut propi. D'antuvi, les relacions entre Catalunya i Espanya són encara avui dia un dels temes principals de debat historiogràfic i polític. Tanmateix, aquesta rellevància, molt present a l'àmbit acadèmic català, no ha merescut l'atenció adequada per part de la historiografia espanyola, molt acostumada a mirar-se el melic i, per tant, a enfocar els canvis polítics del segle XIX com a picabaralles partidistes entre els grups de l'oligarquia «central» per tal de conquerir el poder⁴⁷⁷.

Aquestes relacions es fonamenten en dues situacions històriques que s'impliquen mútuament. Per un costat, la pervivència d'un sentiment de nacionalitat oprimida, una consciència nacional que ens remet a la pèrdua de les llibertats tradicionals, tot i que de moment no apareix vertebrada com un moviment nacionalista modern, sinó més aviat en la formulació de determinades actituds polítiques. Hi ha elements històrics que ajuden a comprendre el manteniment d'aquesta situació, com

⁴⁷⁵*El Clamor Público. Periódico político, literario é industrial*. Madrid, 23 de gener de 1845, p. 2.

⁴⁷⁶LUJÁN, Oriol: *Ni tan apáticos*, ob. cit., p. 109.

⁴⁷⁷RIQUER, Borja de: *Anar de debò: els catalans i Espanya*. Barcelona, Rosa dels Vents, 2016, pp. 22-25.

ara la permanent ocupació militar del país, el predomini dels caps militars, o capitans generals, sobre les autoritats polítiques (un fet que qüestionà contínuament la pretesa funció modernitzadora de l'Estat), la designació de les autoritats locals i regionals des de Madrid o la repressió durant l'etapa absolutista. D'altre, el diferent ritme econòmic que vivia Catalunya amb la industrialització en contrast amb la base agrària de la resta de l'Estat, un fet que també planteja en element de diferenciació política. Aquest darrer aspecte, sumat al seguit de raons històriques, afavorí la defensa d'un determinat projecte polític al Principat, en oposició a la política governamental i l'oligarquia terratinent espanyola, el qual, en el decurs dels anys, donarà lloc al catalanisme.

D'altra banda, la manifestació més o menys persistent d'aquesta singularitat catalana, sovint percebuda com una realitat incòmoda i desafiant, no és aliena a la mateixa dinàmica nacionalitzadora que havia emprès l'Estat liberal al segle XIX, allò que Borja de Riquer ha definit com «la dèbil nacionalització espanyola». Una nacionalització que resultà insuficient o incompleta, ja que tenia com a abanderat un cos de funcionaris ineficients i poc professionalitzats, subordinats de forma parasitària als interessos del partit polític dominant de torn i, alhora, vinculats a l'existència de trames endèmiques de corrupció que s'estenien fins a la mateixa Corona. Segons Borja de Riquer, aquest fet, agreujat per la crònica inestabilitat política i l'absència d'un fort lideratge burgès, significà un seriós entrebanc a l'hora d'assolir la necessària cohesió social i l'homogeneïtzació econòmica, cultural i lingüística de l'Estat, la qual cosa va perpetuar les desigualtats territorials i, en conseqüència, va permetre l'emergència d'identitats nacionals alternatives que foren canalitzades, en el tombant de segle, per moviments nacionalistes⁴⁷⁸.

⁴⁷⁸En aquest sentit, Borja de Riquer creu que l'aparició de nacionalismes alternatius subestats ha estat la conseqüència –i no pas la causa– del fracàs nacionalitzador espanyol. RIQUER I PERMANYER, Borja de: “La débil nacionalización española del siglo XIX”. *Historia Social*, núm. 20 (otoño 1994), pp. 97-114; també del mateix autor, “Reflexions entorn de la dèbil nacionalització espanyola del segle XIX”. *L'Avenç. Revista d'Història*, núm. 170 (maig 1993), pp. 8-15.

9.2.2. La problemàtica inserció catalana dins el liberalisme espanyol

A grans trets, el procés d'integració del liberalisme català dins el nou espai polític espanyol esdevingué molt complex i ple d'ambigüitats. La primacia del marc liberal en les dècades centrals del segle XIX va contemplar dues línies diferents i sovint confoses: per un costat, la recreació de la personalitat distintiva catalana; d'altre, el fet que els liberals catalans invoquessin la idoneïtat de pertànyer a aquest marc liberal espanyol, malgrat expressar sovint llurs frustracions. El marc general no era aleshores discutit i es considerava acceptable. Només es replantejava l'articulació catalana. Alguns autors, com Josep Termes, Pere Anguera i Agustí Colomines (seguint la línia argumental de Vicens Vives), han posat èmfasi en l'existència d'una lluita popular en la qüestió nacional, és a dir, la resistència que, fruit de la persistència de la memòria, els catalans haurien mostrat als projectes uniformitzadors i centralitzadors i, per tant, l'oposició a assumir la nacionalització espanyola de matriu castellana. Moltes de les frustracions catalanes procediren de l'experiència de contemplar com no acabava de rutllar el nou sistema liberal, a causa de l'intrusisme dels militars, el centralisme dels partits polítics i l'actitud contrària de les elits espanyoles –molt conservadores i, per tant, temeroses davant dels canvis socials i el moviment obrer– a afavorir la industrialització⁴⁷⁹.

A parer de Josep Fontana, el factor determinant d'aquest divorci fou la negativa de les classes dirigents espanyoles a acceptar el projecte modernitzador liderat per la burgesia catalana, que pretenia incorporar la protecció dels interessos industrials a la causa econòmica comuna de l'Estat espanyol⁴⁸⁰. En aquest sentit, hom veu també en l'aposta per les polítiques proteccionistes –generadores d'un ampli consens social a

⁴⁷⁹Segons Borja de Riquer, la decepció catalana “vindrà acompanyada de la percepció que el projecte nacional espanyol era poc consistent, atès que no tenia atracció com a un futur millor, ni aconseguia penetració social: hi predominava més la nostàlgia del passat i la retòrica patriòtica buida que l'ambició i el convenciment polític. De nou els dirigents polítics espanyols s'estimaven més la seguretat del retard social i econòmic que l'aventura «perillosa» del progrés”. RIQUER, Borja de: *Anar de debò*, ob. cit., p. 50.

⁴⁸⁰FONTANA, Josep: *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya*. Vic, Eumo Editorial, 2014, pp. 279-283.

Catalunya perquè eren compartides pels empresaris i els obrers— un plantejament destinat en darrera instància a la defensa dels interessos col·lectius espanyols⁴⁸¹. El fracàs de les elits catalanes es visualitzà particularment durant la Dècada Moderada, quan els diputats catalans constataren amb impotència els entrebancs per poder influir en els centres de poder de l'Estat, la qual cosa acabà originant un replegament progressiu i un sentiment de frustració entre els col·lectius polítics i econòmics del Principat. Aquesta situació representà tota una contradicció per al nou disseny estatal del Moderantisme, que també presencià l'aparició de veus crítiques, per part dels conservadors catalans, contra la imposició d'un model centralitzador i la militarització de l'ordre públic⁴⁸².

Una visió contrària a la de Fontana és l'expressada per Juan Pro, el qual situa l'origen d'aquest distanciament en l'escassa representació catalana dins el conjunt de la classe política del nou Estat liberal (només un 3,7% dels ministres d'Isabel II foren catalans), tota una paradoxa si ens cenyim a la importància econòmica i demogràfica del Principat. En opinió d'aquest autor, tal infrarepresentació, present des del segle XVIII, està relacionada amb el superior desenvolupament econòmic que experimentava el país i que, per tant, oferia millors oportunitats, un fet que, segons el seu parer, “contribuiria a explicar el fortalecimiento de una identidad regional y el desafecto frente a un Estado que se consideraba ajeno”⁴⁸³. Creiem que aquesta darrera visió —que recorda molt el debat actual espanyolista sobre la presència de l'Estat a Catalunya per explicar, amb

⁴⁸¹Jaume Vicens Vives afirmà que l'orientació proteccionista del Principat no respongué a una actitud egoista, car “és un fet repetidament comprovat que els industrials i economistes que defensaren aquesta doctrina pensaren sempre en termes espanyolistes, això és, en termes del mercat espanyol”. VICENS VIVES, Jaume: *Industrials i polítics*. Barcelona, 1958, p. 99. El proteccionisme, a més, havia trobat una singular formulació política, a partir de 1849-1850, en allò que Borja de Riquer ha anomenat «ministerialisme a la catalana», és a dir, la decidida voluntat dels liberals conservadors catalans a col·laborar en la política governamental a canvi de la defensa dels interessos materials del Principat. RIQUER I PERMANYER, Borja de: “Acció política i pensament dels conservadors liberals catalans. De Martí d'Eixalà a Duran i Bas”. *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 6 (2002), pp. 201-215.

⁴⁸²RIQUER, Borja de: “Acció política, art. citat. LUJÁN, Oriol: *El desencís de la Dècada Moderada. Els diputats catalans en la política espanyola (1843-1854)*. Barcelona, Editorial Afers, 2017.

⁴⁸³PRO RUIZ, Juan: “La formación de la clase política liberal en España (1833-1868)”. *Historia Contemporánea*, 23, 2001, pp. 445-481. La citació és de la pàgina 470.

certa miopia, l'auge del moviment independentista– és massa simplista perquè el «desafecte» català no es deu a la inexistència d'un determinat compromís, traduït en termes de major o menor participació ministerial, sinó més aviat a la confrontació de projectes polítics, socials i econòmics que resultaren ésser històricament antagònics.

9.2.3. Oposició antigovernamental i malestar social

El rebuig de les elits espanyoles a la industrialització era ferm, no únicament degut a l'especificitat catalana, sinó també –com apunta Oriol Luján– per les conseqüències socials que la seva implantació tingué a Catalunya i a Europa, com ara les derivades de l'onada revolucionària de 1848⁴⁸⁴. Com a manifestació d'aquest divorci, observem que a les eleccions generals de 1850 la coalició antigovernamental catalana, que tingué àdhuc el suport d'alguns moderats descontents i de l'organització patronal Institut Industrial de Catalunya, triomfà a Barcelona com un desafiament a l'autoritarisme del govern moderat i, ensems, com una proposta de progrés material – l'opció industrialista– per a tot l'Estat⁴⁸⁵. Val a dir que, prèviament a la celebració d'aquests comicis, s'hi havia portat a terme una campanya per ampliar el cens electoral, protagonitzada per alguns periòdics (*El Bien Público, El Barcelonés, La Opinión Pública i El Catalán*) que, comptant amb el suport del mateix Institut Industrial de Catalunya, s'havien adreçat a tots els possibles electors de la capital catalana perquè comprovessin si constaven a les llistes electorals, exposades als baixos de l'ajuntament; al mateix temps, aquests mitjans havien exigít del govern civil una confecció més actualitzada de

⁴⁸⁴LUJÁN, Oriol: *El desencís*, obra citada. A parer de l'autor, aquest sentiment de frustració no comportà cap ruptura i no qüestionà la identitat nacional espanyola; per tant, a diferència del que havia suggerit Vicens Vives, aquesta situació no desembocà en el catalanisme polític de principis del segle XX.

⁴⁸⁵FUSTER SOBREPÈRE, Joan: *Barcelona i l'Estat centralista. Indústria i política a la dècada moderada*. Vic, Eumo Editorial, 2006, pp. 226-244. Segons aquest autor, les posicions dels diversos actors que intervingueren en la contesa electoral estaven perfectament delimitades: "l'Institut Industrial havia marcat un terreny de joc, els governamentals miraven d'aturar la fuga dels seus votants cap a les propostes de la patronal amb l'únic argument de l'ordre públic i l'estabilitat, i els progressistes veien l'oportunitat de sumar forces per ampliar a les Corts el bloc opositor i sortir de l'aïllament a què els havien condemnat set anys d'exclusivisme" (p. 241).

les llistes. Com a resultat de les reclamacions presentades, el governador civil, Fermín Arteta, resolgué afegir-hi només 188 persones de més de 1.900⁴⁸⁶.

La inesperada victòria de la candidatura progressista barcelonina provocà la reacció governamental, que ordenà la suspensió de la Junta de Fàbriques i l'Institut Industrial. Com indica Joan Fuster, allò que es proposava el govern amb aquestes mesures tan arbitràries era eliminar de soca-rel qualsevol possibilitat d'emergència d'una força política burgesa del Partit Moderat, la qual es podia mostrar oberta a possibles acords transversals amb els progressistes. Com a principals impulsors de la candidatura guanyadora, "els homes de l'Institut Industrial de Catalunya probablement no havien sabut valorar la mena de subversió que representaven per al grup dominant dins del partit del poder, ni la disposició d'aquest grup a actuar sense contemplacions"⁴⁸⁷.

Amb tot, el desafiament continuà ben present. Al Congrés, arran d'una proposició presentada pels diputats progressistes de Catalunya (entre els quals hi havia Salvador Maluquer), Joan Prim criticà el centralisme polític i administratiu, alhora que denuncià els afusellaments sense causa o procés judicial formal (unes 143 víctimes per la llei de fugues) i les deportacions a les Canàries i les Filipines, així com l'estat de setge permanent que vivia Catalunya amb l'excusa de la repressió contra les partides montemolinistes; finalment, el comte de Reus finalitzà la seva intervenció evocant el tràgic record de la derrota de 1714:

⁴⁸⁶RISQUES CORBELLA, Manel: *El Govern Civil de Barcelona al segle XIX*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pp. 536-537. La decisió d'incorporar una xifra tan esquifida de nous electors (tot just un 10% dels sol·licitants) féu merèixer uns durs retrets a Arteta per part de la premsa opositora. Fins i tot, el periòdic *La Patria*, portaveu dels moderats «puritans», veia Fermín Arteta com una desnaturalització del sistema liberal perquè havia consumat arbitràriament l'exclusió de mil vuit-cents votants. Amb un to premonitori, el citat mitjà advertia que es tractava d'una qüestió política "de immensa transcendència": "El Sr. Arteta ha suprimido mil ochocientos electores en solo Barcelona; la opinión pública le dará su castigo; ese es su tribunal, y por cierto que, como lo es siempre, será esta vez inflexible" (*La Patria*. Madrid, 27 de febrer de 1850, p. 1).

⁴⁸⁷FUSTER SOBREPÈRE, Joan: *Barcelona*, ob. cit., p. 244.

“¿Son los catalanes españoles? Pues devolvedles las garantías que les habéis arrebatado; garantías que son suyas, que tienen derecho a usar de ellas, porque las han conquistado con su sangre; igualadlos a los demás españoles; si no los queréis como españoles, levantad de allá vuestros reales; dejadlos, que para nada os necesitan; pero si siendo españoles los queréis esclavos, si queréis continuar la política de Felipe V, de ominosa memoria, sea en buena hora, y sea por completo; amarradles a la mesa el cuchillo como lo hizo aquel rey; encerradlos en un círculo de bronce; y si esto no basta, sea Cataluña talada y destruida y sembrada de sal como ciudad maldita; porque así, y solo así, venceréis nuestra altivez; así, y solamente así, domaréis nuestra fiereza”⁴⁸⁸.

Novament el 1853, la candidatura ministerial moderada fou vençuda per una segona coalició a la capital catalana. En general, les victòries electorals de 1850 i 1853, bé que circumscrites a la ciutat de Barcelona, s’han de veure com la culminació de l’estratègia seguida fins aleshores per les institucions industrials catalanes (la Junta de Fàbriques, el mateix Institut Industrial de Catalunya), que ja havien assajat amb anterioritat fórmules per tenir una representativitat política, més o menys autònoma, de cara a la defensa de llurs interessos, tot començant per l’adscripció a les candidatures oficials o bé temptejant (i, donat el cas, promocionant) possibles polítics de perfil industrialista. Si bé totes aquestes temptatives havien tingut un èxit força limitat fora de Barcelona a causa de les ingerències governamentals, aquesta observació no pot obviar l’existència d’una determinada singularitat catalana en els processos electorals, com ara la major visibilització de candidatures alternatives que significaren una clara contestació al govern moderat. Efectivament, tot i el predomini dels diputats ministerials, hi existí una notòria diversitat ideològica que es traduí en una presència destacada de polítics de l’oposició (entre una sisena part i un terç del total dels diputats escollits als districtes catalans durant la Dècada Moderada foren progressistes). En certa manera, la centralització (també electoral) i l’intrusisme governamental eren força qüestionats a Catalunya, “y si la variabilidad ideológica no se desarrolló más fue precisamente a causa

⁴⁸⁸DSC, Congrès, núm. 64, 27 de novembre de 1851, pp. 1.764-1770.

de las múltiples coacciones e injerencias en el desarrollo de las elecciones por parte del gobierno”⁴⁸⁹.

De forma paral·lela al distanciament de les elits catalanes, emergia un creixent malestar social provocat pel nou sistema fiscal i la imposició dels drets de consum. Una situació que es va veure particularment agreujada, el juliol de 1845, per la revolta o la contestació popular contra les quintes en moltes poblacions del Principat. En començar el sorteig, el 6 de juliol, es produïren avalots arreu del país. La violència governamental arribà a nivells extrems, com va passar a Sant Andreu de Palomar el 7 de juliol, un poble proper a la ciutat de Barcelona que l'autoritat militar preveia dominar de forma ràpida i contundent, “*pues de retardarlo se podrían originar peores resultados*”. Els temors no semblaven pas infundats perquè, una vegada ja ocupada la població per l'exèrcit, el capità general de Catalunya informà al govern que hi havien trobat uns 300 forasters, “*matándoles cinco y haciéndoles también algunos heridos*”; l'acció repressiva, a través dels consells de guerra, es concretà en l'afusellament de dos individus i l'empresonament de prop d'una cinquantena de joves⁴⁹⁰. Com un ressò del que havia passat a Sant Andreu, la revolta contra les quintes s'estengué a les comarques veïnes amb tal força que, si fem cas de Pirala, “*estuvo á punto de encenderse una guerra civil, ó servir aquel pequeño levantamiento de base á una revolución política*”⁴⁹¹.

A Sabadell, per exemple, població on la revolta anà acompanyada d'una repicada de campanes, s'hi donà certa complicitat amb els dirigents del Club Republicà local a l'hora d'enardir els ànims dels joves, que atacaren la tropa acantonada a la ciutat fins que aquesta, assetjada a la fonda pública, es rendí⁴⁹². La brutal resposta de l'exèrcit no es féu esperar. En una comunicació del 9 de juliol, el governador militar de Lleida, Francisco Castellón, informà al cap polític d'aquesta província que el capità general de

⁴⁸⁹LUJÁN, Oriol: *Ni tan apáticos.....*, ob. cit., p. 152.

⁴⁹⁰*Boletín del Ejército. Periódico Militar Oficial*. Madrid, 13 de juliol de 1845, pp. 1-2.

⁴⁹¹PIRALA, Antonio: *Historia Contemporánea*, ob. cit., tom I, p. 292.

⁴⁹²BENAU BERENGUER, Josep Maria: “La revolta de les quintes, juliol de 1845”. *Anecdotari històric sabadellenc*. Ajuntament de Sabadell, 1984.

Catalunya, recent instal·lat a Sabadell de camí cap a Terrassa, havia provocat la dispersió dels insurrectes que s'hi havien concentrat, els quals havien patit uns 25 morts. Castillón s'apressava a comunicar aquesta notícia perquè el cap polític la difongués ràpidament per la província, "*á fin de que sirva de satisfacción á los amantes del sosiego público, y de desengaño á la incauta juventud*"⁴⁹³. A Terrassa, en plena Festa Major (6 de juliol), la revolta dels joves –organitzada, pel que sembla, d'acord amb altres poblacions– es produí en el mateix moment del sorteig. Les tropes que eren a la vila foren arraconades i desarmades, però ben aviat els nois hagueren de fugir precipitadament en veure com s'hi acostava la columna de l'exèrcit. La majoria dels revoltats, dispersos per les comarques lleidatanes, es rendí (uns dinou joves terrassencs estaven empresonats a Lleida el 20 de juliol), mentre la repressió intentava centrar-se en els promotors de la insurrecció (uns vuit terrassencs foren condemnats a dos mesos de presó o al pagament de 29 ducats)⁴⁹⁴.

El desassossec que provocà el sorteig de les quintes davant de previsibles avalots i alteracions de l'ordre públic es veu perfectament reflectit en les decisions de l'ajuntament de Manresa, ciutat a la qual corresponien uns 57 quintats. A finals de juny, la corporació municipal decidí crear una comissió –integrada, entre d'altres, pels fabricants Isidre Argemí i Domènec Enrich– que tenia com a finalitat cercar els mitjans que facilitessin el reemplaçament per substituïts o voluntaris a canvi de diners. La suma a satisfer era considerable (unes 28.000 lliures catalanes, cosa que equivalia a uns 5.000 rals per cada substituït), raó per la qual hom acordà fixar un repartiment de 12.000 lliures entre els solters, a més de mesures tan impopulars com impostos especials sobre el vi, l'oli i els aliments⁴⁹⁵. A causa de les dificultats recaptatòries, el consistori manresà celebrà una sessió extraordinària el 12 de juliol en la qual, després d'intensos debats, "*se han uniformado todos los pareceres en un adelanto de diez y seis mil libras, para que con esta cuantía, la que se halla ya existente de seis mil libras, y ocho mil libras que se*

⁴⁹³Ofici reproduït al *BOPL* núm. 81 (9 de juliol de 1845), pp. 1-2.

⁴⁹⁴BENAUL, Josep Maria et alii: *Història de Terrassa*. Terrassa, Ajuntament de Terrassa, 1987, p. 286.

⁴⁹⁵AHCM. AM. I-77. Llibre d'acords de l'Ajuntament de Manresa. Any 1845. Sessió del 22 de juny de 1845.

*esperan recoger de cupos repartidos en mayor importe entre los concurrentes de todas edades, se integre un caudal de treinta mil libras para la substitución, sin perjuicio de nuevo reparto entre los prestamistas(sic), sino alcanza esta suma á cubrir cuanto sea menester para conseguirla*⁴⁹⁶.

Una actitud similar mostrà la corporació municipal de Berga, que acordà convocar tots els propietaris i caps de família de la vila per trobar els recursos necessaris per a la compra de substituïts (en aquest cas, una quinta de 22 homes). Aquesta convocatòria general es féu al teatre que l'ajuntament manà construir l'any 1819 (actual plaça Viladomat). Aquí s'acordà nomenar dos comissionats per cadascun dels quatre barris de la població *"con amplias facultades, en unión del Ayuntamiento para crear y establecer cualquier clase de arbitrios al objeto de reunir fondos para poner sustitutos por los mozos que les tocara la suerte de soldados en caso de no modificarse las órdenes vigentes sobre la materia"*; a més de les facultats descrites, hom els reconeixia també, en col·laboració amb l'ajuntament, la capacitat de recórrer a la imposició d'un repartiment entre els principals propietaris i comerciants que, donat el cas, podia fer-se extensible també als mateixos mossos⁴⁹⁷. Inicialment, hom havia confiat en la recaptació dels nous arbitris sobre l'aiguardent i licors (12 rals per rova) i el vi i vinagre (8 rals per carga), però ben aviat el consistori s'adonà que els càlculs quedaven curts. En una segona convocatòria, on assistiren els joves, l'ajuntament i els comissionats dels barris els comunicaren que *"no había suficiente fondo para el fin indicado, y que por lo tanto era preciso que los mismos mozos se comprometiesen á satisfacer la cantidad que por vía de repartimiento se considerase prudente señalar á cada uno según sus circunstancias y posibilidades"*; per assolir el compromís dels joves i l'equitat d'aquest nou repartiment, l'ajuntament els concedí també la facultat de nomenar llurs propis comissionats per barris⁴⁹⁸. La solució semblava clara i definitiva, però les autoritats municipals toparen amb més entrebancs dels imaginats, derivats de les previsions

⁴⁹⁶*Ibidem*, sessió del 12 de juliol de 1845.

⁴⁹⁷ACB. Fons de l'Ajuntament de Berga. Llibre d'actes de l'ajuntament. Anys 1844-1847. Sessió de l'1 de juny de 1845.

⁴⁹⁸*Ibidem*, sessió del 6 de juny de 1845.

recaptatòries no satisfetes, una situació particularment agreujada pels apressaments relatius a la contribució del Culte i Clero (uns 27.000 rals) i el subsidi industrial i comercial (12.000 rals). Finalment, molt a pesar seu, el consistori berguedà es va veure obligat a crear més impostos extraordinaris entorn de l'oli i la carn⁴⁹⁹.

El temor a la propagació dels aldarulls motivà la publicació del ban del capità general, Manuel de la Concha, del 8 de juliol. Les seves disposicions contemplaven la declaració de l'estat d'excepció a les províncies de Lleida i Tarragona (les úniques que en aquell moment no el tenien a Catalunya), l'establiment d'un consell de guerra – “*ejecutivo y permanente*”– en les respectives capitals provincials i, finalment, tot un seguit d'advertències i prohibicions adreçades als qui alteressin l'ordre públic, protagonitzessin avalots contra el govern o bé tinguessin armes i municions sense permís (fins i tot, estava prohibida la simple possessió de pals gruixuts), entre d'altres, delictes que ja figuraven en la llei de 17 d'abril de 1821⁵⁰⁰. El 15 de juliol, el cap polític de Lleida, José Matías Belmar, informà al ministre de la Governació que entre 300 i 400 insurrectes, escampats i amb poques armes, havien pretès dirigir-se a Solsona, però l'actuació de l'exèrcit –comptant amb la participació de mossos d'esquadra, guàrdies civils i carrabiners– n'havia aconseguit llur dispersió total i la captura d'uns trenta tres; el cap polític provincial, a més, volia mostrar una imatge tranquil·litzadora en indicar que molts dels revoltats tornaven a Igualada per acollir-se a l'indult, mentre que els encara indecisos, refugiats a la muntanya, “*ó bien se presentarán á las justicias, ó serán capturados, porque además de la persecución que sufren, tienen contra sí el buen sentido en que se han conservado todos en esta provincia*”⁵⁰¹. Quatre dies després, el mateix Narváez, desplaçat a Barcelona, comunicà també al ministre de la Governació la detenció, per part del governador militar de la Seu d'Urgell, d'un nombre considerable de mossos (la majoria refugiats a Andorra) i d'alguns caps de la revolta (entre ells el

⁴⁹⁹*Ib.*, sessió del 2 de juliol de 1845.

⁵⁰⁰Ban reproduït al *BOPL* núm. 81 (10 de juliol de 1845), p. 1.

⁵⁰¹Comunicació reproduïda a *La Esperanza. Periódico monárquico*. Madrid, 18 de juliol de 1845, p. 3.

capitost Mariano Aguirre, “que se intitulaba comandante, jefe del somaten de Cataluña”)⁵⁰².

El sistema de reclutament obligatori –l’anomenada «contribució de sang»– es convertí en l’expressió més impopular i odiosa de la política moderada, ja que establia una nova línia discriminatòria a favor dels rics (que sempre eludien el servei mitjançant la redempció econòmica individual) i feia recaure el sacrifici del manteniment de l’exèrcit sobre la població més humil. La forma amb què el govern afrontà el problema fou criticada per la premsa progressista. *El Clamor Público*, un dels portaveus més notoris de l’oposició política, s’escandalitzava davant la forassenyada reacció governamental, que situava al marge de la llei, mentre assenyalava la ineficàcia dels mitjans emprats que no feien més que augmentar el dolor i la intensitat del mal: “*Contrayéndonos á la industriosa cuanto desgraciada Cataluña, hemos visto con dolor y asombro ciertos bandos, y otras medidas impolíticas y en alto grado violentas. Todas sus provincias han sido declaradas en estado de sitio, determinación ilegal á todas luces, extraña é injustificable respecto á aquellas donde no se ha turbado la tranquilidad pública. Todos ó la mayor parte de los pueblos han sido desarmados, estendiéndose la prohibición hasta el uso de los palos gruesos. Las comisiones permanentes militares, los consejos de guerra verbales han extendido su imperio por todo el ámbito de Cataluña*”⁵⁰³.

Durament reprimida, l’oposició a les quintes assenyala de fet el preludi de la Guerra dels Matiners (1846-1849). Com ja s’ha apuntat, la lluita armada contra el govern moderat, protagonitzada inicialment per partides carlines, es va veure amplificada poc després, coincidint amb el ressò revolucionari europeu de 1848, amb la participació de progressistes i demòcrates tot configurant una insòlita «coalició carlo-progressista». Una particularitat que desconcertava el mateix capità general, Fernando Fernández de Córdoba, el qual es lamentava en contemplar com “*la oposición liberal del país nos era*

⁵⁰²Comunicació reproduïda a *El Clamor Público. Periódico político, literario é industrial*. Madrid, 24 de juliol de 1845, p. 1.

⁵⁰³*El Clamor Público. Periódico político, literario é industrial*. Madrid, 22 de juliol de 1845, p. 2.

*contraria en todas sus provincias y, aunque enemiga jurada de los carlistas, su odio hacia los moderados era tal, que no sólo dejaba que los sucesos se desarrollasen y que las dificultades crecieran, sino que demócratas y liberales conspiraban en todas las ciudades activamente y levantaban también partidas auxiliando a los carlistas en su obra*⁵⁰⁴.

El Moderantisme tenia un altre front obert en les reivindicacions obreres. La província de Barcelona presencià un augment de la conflictivitat social que anava aparellat amb el propi desenvolupament industrial. Com molt bé ha posat de relleu Manel Risques, els conflictes laborals ocuparen una bona part de l'acció dels caps polítics o governadors civils, excessivament preocupats per les repercussions en l'ordre públic, fins al punt que aquest fet introduí un element diferenciador pel que fa a l'exercici d'aquest càrrec públic en la citada província respecte a les altres. Aquesta particularitat, doncs, "obligava l'autoritat civil a intervenir en els conflictes entre fabricants i obrers, i a adquirir sovint un especial protagonisme en la resolució dels conflictes laborals, protagonisme sovint compartit amb l'autoritat militar"⁵⁰⁵. Prova d'això és, com ja hem apuntat, el ban de Francisco Fulgoso del 21 d'octubre de 1844, pel qual el cap polític de Barcelona pretenia afermar el control governamental sobre el moviment obrer a través de la creació d'una Junta de vint individus que no fossin empresaris ni treballadors, o bé la prohibició que impedia la constitució de comissions destinades a defensar interessos col·lectius (car les reclamacions s'havien de fer personalment davant de l'autoritat civil), entre d'altres aspectes. Les disposicions de Fulgoso no tingueren cap mena de rellevància perquè foren rebutjades de ple tant per la Comissió de Fàbriques com pels treballadors.

L'escala repressiva arribà al seu punt culminant amb Fermín Arteta, primer governador civil de Barcelona, el qual ordenà la suspensió del butlletí *La Asociación del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera*, així com la promulgació del ban del 23 de febrer de 1850, dirigit contra les societats obreres. Les draconianes disposicions que hi

⁵⁰⁴Citat de BALCELLS, Albert (dir.), *Història*, ob. cit., p. 630.

⁵⁰⁵RISQUES CORBELLÀ, Manel: *El Govern Civil de Barcelona al segle XIX: desenvolupament institucional i acció política*. Tesi doctoral, UB, 1994, p. 385.

figuraven prohibien la pertinença a associacions, de caràcter empresarial o obrer, que no estiguessin autoritzades; també s'hi declarava il·legal l'activitat de tota persona que, tot i no formar part d'aquelles, obeís llurs directrius; així mateix, les prohibicions englobaven qualsevol unió puntual o espontània dels treballadors amb finalitats reivindicatives, es fixava l'obligació de la patronal d'anotar els noms i les adreces dels obrers (juntament amb l'exhibició de llurs paperetes d'empadronament), o bé es penalitzava l'actitud tolerant dels empresaris envers l'activitat sindical clandestina sense haver-ho comunicat a les autoritats; finalment, no era permès tant el tancament de les fàbriques per part dels empresaris com l'absència dels obrers sense el coneixement previ de les autoritats, a més d'insistir en el deure dels alcaldes a l'hora de vetllar pel compliment d'allò que el referit ban ordenava⁵⁰⁶.

Arran d'aquesta promulgació, l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera va desaparèixer, substituïda per una societat obrera de caire mutualista, l'Associació de Socors i Protecció de la Classe Obrera i Jornalera, aparentment controlada pel govern civil. Això no obstant, malgrat les prohibicions de tota mena i l'espiral repressiva que s'hi projectà, la lluita obrera continuà –amb episodis tan virulents com la primera vaga general a Sabadell (1846) o l'incendi de la fàbrica «Vila, Subirats i Cia» a Igualada (1848)– fins al punt d'esdevenir un element determinant de la via repressiva instaurada en el nou Codi Penal de 1848.

9.3. La crítica situació de la Seu d'Urgell

La situació de la Seu d'Urgell no era gens falaguera a l'inici de l'època moderada. El seguit d'anys de guerres havia provocat un dèficit estructural en la Hisenda municipal que, en el decurs dels anys següents, s'agreujaria i representaria un terrible llast per a la vida dels seus ciutadans, tot això davant de la indiferència de les instàncies polítiques superiors. Els testimonis, recollits a les actes municipals, són ben eloqüents i donen fe de l'estat d'extrema precarietat i pobresa que imperava arreu de la ciutat. El juny de

⁵⁰⁶RISQUES, Manel: *El Govern Civil*, ob. cit., pp. 528-533.

1844, per exemple, els rectors de Sant Ot i de Sant Miquel suplicaren a l'ajuntament el pagament –almenys en una tercera part– de llurs assignacions pendents des de feia mesos perquè, en cas contrari, es veurien obligats a abandonar llurs parròquies⁵⁰⁷. El mes següent, les autoritats municipals acordaren, amb el beneplàcit de la Diputació provincial, fer efectiu un repartiment de 4.000 rals entre les poblacions del districte per tal de cobrir la manutenció semestral dels presos pobres⁵⁰⁸. Aquest mes de juliol, també, l'arrossinat ajuntament urgel·lità es queixà dels impostos que tenallaven el servei de bagatges –una activitat que no era declarada com a tal al municipi de Castellbò–, raó per la qual demanà al cap polític provincial l'agregació de la marca de Castellbò a la de la ciutat, alhora que les autoritats consistorials amenaçaren de recórrer a l'empara del govern central si es continuaven mantenint les oneroses contribucions sobre els bagatges⁵⁰⁹.

A les darreries d'aquest any, la Diputació provincial urgí el consistori a l'immediat pagament d'uns 848 rals, equivalents al 5% dels arbitris municipals que corresponien a 1843. La corporació municipal va expressar la seva contrarietat "*por una deuda que no le ha sido reclamada, sin tener presente que esta Corporación no tiene fondos para poder satisfacerla ni tampoco para atender á otras cosas de absoluta necesidad por haberse quitado el derecho de Carne, que era el producto principal con que podía contar este Ayuntamiento, por ser mayores los gastos que los ingresos*"⁵¹⁰. Certament, una d'aquestes necessitats peremptòries consistia en l'arranjament del pont de la Palanca, que travessava el Segre en la banda llevantina de la ciutat. Aquest pont, de fusta, es trobava aleshores força malmès per les avingudes del riu, de forma que hom patia pel seu ensorrament. Aquesta temuda situació significava tota una tragèdia per a la ciutat

⁵⁰⁷ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals (1842-1847). Sessió del 24 de juny de 1844. L'ajuntament resolgué lliurar a cada rector uns 1.000 rals del fons de la contribució del Culte i Clero. Tanmateix, poc després, el receptor de totes les contribucions advertí que no hi havia suficients diners d'aquell fons, cosa que obligà l'ajuntament a cercar recursos dels restants fons. *Ibidem*, sessió del 27 de juny de 1844.

⁵⁰⁸*Ibidem*, sessió del 18 de juliol de 1844.

⁵⁰⁹*Ibidem*, sessió del 22 de juliol de 1844.

⁵¹⁰*Ibidem*, sessió del 7 de novembre de 1844.

perquè aquesta restaria separada dels horts i dels camps de conreu de l'altra banda i, alhora, la incomunicaria amb algunes poblacions de la contrada. A parer del consistori urgellità, doncs, esdevenia una tasca "*enteramente imposible la construcción de otro (puente) por falta de recursos, ni hallarse maderas proporcionadas para dicha construcción que edificar un puente de piedra; cuyo valor no vajará de cincuenta á sesenta mil reales; cuya cantidad por más sacrificios que haga esta vecindad no sería fácil de desembolsarla*". L'únic mitjà plausible per reconstruir el citat pont semblava procedir del restabliment de l'arbitri sobre les carns destinades al consum públic⁵¹¹.

La recuperació de l'arbitri sobre la venda de la carn també fou reclamada l'any següent per eixugar el creixent dèficit municipal, que ja era d'uns 11.000 rals, mentre s'anaven acumulant endarreriments davant les dificultats per regularitzar correctament la base impositiva local per tal de fer efectiu el repartiment veïnal de contribucions⁵¹². L'abril de 1845, el cap polític provincial tornà a comunicar a les autoritats urgellitanes la seva negativa a autoritzar l'esmentat arbitri, tot proposant que s'hi apliquessin els diners procedents de l'arrendament de l'aiguardent. Amb evident malestar, el consistori replicà que amb tal mesura no n'hi havia prou, a més de palesar la impossibilitat de fer un just repartiment entre els veïns a causa de la "*miserabilidad de esta Ciudad*", donada la magnitud del que es devia (com ara uns 5.432 rals pels arbitris de carreteres de 1843; uns 1.697 rals, corresponents al 5% dels arbitris municipals dels anys 1843 i 1844; les aportacions al Culte i Clero de 1844 o bé les contribucions comercials compreses entre 1842-1845), amb la qual cosa només restava el recurs d'adreçar-se a la Diputació Provincial per facilitar la pròrroga dels citats pagaments⁵¹³.

L'adversitat de les circumstàncies semblava aguditzar-se quan, avançada ja la primavera de 1845, un fred extemporani amenaçà els sembrats. El costum de recórrer

⁵¹¹*Ibidem*, sessió del 12 de setembre de 1844.

⁵¹²A principis de 1845 l'ajuntament pogué donar a conèixer la matrícula de contribució comercial corresponent a 1842 (uns 3.745 rals), mentre s'afanyava a comunicar a les autoritats provincials que ja tenia gairebé enllestida la de 1843 i a punt de començar les pertanyents als anys 1844 i 1845. *Ibidem*, sessió del 27 de gener de 1845.

⁵¹³*Ibidem*, sessió del 21 d'abril de 1845.

als sants intercessors tradicionals –sant Ot i sant Ermengol– es va trobar momentàniament afectat perquè tant el Capítol catedralici com la corporació municipal al·legaren no disposar dels diners suficients per fer les rogatives i les funcions religioses corresponents. Per sortir del pas, l'ajuntament proposà crear una comissió encarregada de demanar almoïna als veïns de la ciutat⁵¹⁴.

La construcció de la carretera de Lleida a la Seu d'Urgell s'erigia com una solució per superar aquest atzucac. En un moment que semblaven reprendre's les obres de la carretera projectada des de Tarragona a la capital lleidatana i els seus ramals pirinencs, el setembre de 1844 el consistori urgel·lità acordà nomenar el diputat Ramon Tarragona, de la il·lustre família Tarragona de Balaguer, com a comissionat davant de la Diputació provincial.⁵¹⁵

9.4. La Guerra dels *Matiners* (1846-1849)

9.4.1. Consideracions preliminars

Hom ha assenyalat com a desencadenant d'aquest conflicte el fracàs de la solució balmesiana de compromís que cercava la reconciliació dinàstica a través del casament d'Isabel II amb el comte de Montemolín, el pretendent Carles VI. Això no obstant, l'aixecament carlí, localitzat fonamentalment al Principat, respongué a les específiques singularitats catalanes, totes elles relacionades, en darrera instància, amb el procés de transició d'una economia d'Antic Règim a una de caràcter capitalista, sense menystenir les conseqüències derivades de la centralització administrativa i impositiva de l'Estat (un nou sistema fiscal més feixuc, l'establiment de l'impost dels consums, la introducció de les quintes, etc.). En aquest context, la població catalana experimentava un creixement demogràfic –clarament superior al de la resta de l'Estat– i, per tant, una major pressió sobre els recursos –sense portar-ne aparellada una producció similar– que es traduí en

⁵¹⁴*Ibidem*, sessió del 14 de maig de 1845.

⁵¹⁵*Ibidem*, sessió del 9 de setembre de 1844.

un increment de la conflictivitat social. A més, l'economia catalana –estructurada en el seu doble vessant per unes incipients transformacions burgeses i, alhora, una estreta dependència de l'agricultura– notà els efectes de la crisi industrial, que anà a remolc de la crisi de subsistències de 1846 i 1847: en aquests dos anys les collites de cereals esdevingueren particularment calamitoses a Castella, fet que es traduí en una caiguda de les vendes de teixits catalans⁵¹⁶. Un periòdic coetani posava de relleu el conjunt de condicions adverses –atur nombrós, extensió de la misèria– que abocaven clarament el Principat a un estat de «revolució»:

“La situación en que se encuentra esta provincia cada vez es más peligrosa; el aumento que van tomando las facciones, el fundado temor de que nos aflija en el próximo invierno la más espantosa miseria, y el disgusto general con que aquí son recibidos los actos del ministerio, todo esto contribuye de un modo extraordinario á desanimar el espíritu del país, (...); si á esto se añade la grande probabilidad de que las fábricas sufren una paralización, (...), hallaremos que en esta infortunada provincia se aumentará el germen de revolución que guarda en su seno, y merced al cual, y a la imprevisión de los actuales gobernantes, la felicidad del Principado está muy comprometida”⁵¹⁷.

⁵¹⁶VALLVERDÚ I MARTÍ, Robert: *La guerra dels Matiners*, ob. citada. D'altra banda, la crisi de subsistències de 1847 a Espanya, manifestada per una forta alça de preus en la primera meitat de l'any, amenaçà la pròpia estabilitat del govern moderat, temorós de l'esclat d'una revolta social generalitzada. Per aquest motiu, aquell es va veure obligat a intervenir prohibint l'exportació de grans a l'estranger i, en canvi, permetent llur introducció al país. Això no obstant, aquesta mesura, molt criticada pels productors i comerciants a través de llurs representants en el Congrés, arribà tard i no pogué evitar l'aparició d'esclats en gran part de l'Estat, que adoptaren la forma de motins de subsistència. Les protestes, mancades generalment d'objectius polítics, s'adreçaren principalment contra els comerciants de grans i les autoritats locals (no contra els propietaris) i contribuïren a fer més precària la situació del govern moderat i, per extensió, del mateix règim liberal. Vid. DÍAZ MARÍN, Pedro: “Crisis de subsistencia y protesta popular: los motines de 1847”. *Historia agraria: Revista de agricultura e historia rural*, núm. 30 (agost 2003), SEHA, Universidad de Murcia, pp. 31-62.

⁵¹⁷*El Español*. Madrid, 24 d'agost de 1847, p. 1. Els testimonis locals són, en aquest sentit, força colpidors respecte a la crisi industrial viscuda i, alhora, com la manca de treball a les fàbriques podia menar molts treballadors aturats a ingressar a les files dels insurgents. A la comarca veïna del Berguedà, per exemple, les autoritats municipals d'Olvan advertien al capità general del Principat que *“realizada la paralización de las fábricas muchos miles de Catalanes quedarán sin trabajo y sin medios algunos p^o subsistir, porque es más que probable que tantos brazos no podrán ser ocupados de otra manera con la prontitud requerida, y entonces esta gente no tendrá otro remedio que mendigar el pan (medio insuficiente para sustraerse en*

La crisi econòmica (agrària i fabril) fou, doncs, el principal impulsor de la revolta, a la qual s'afegiren els «professionals» de la violència, els trabucaires, gent acostumada a viure al marge de la llei, cosa que acaba explicant l'orientació delictiva de les partides. Això no obstant, com subratlla Manuel Santirso, al costat dels aspectes merament conjunturals de la crisi econòmica cal considerar també les característiques específiques del sistema polític espanyol, dominat pels moderats, els quals, en convertir l'ordre públic en un element cabdal de llur programa (sota la coartada de la defensa dels interessos "nacionals"), garantien el funcionament del sistema social que tenia com a justificació principal la propietat (i, per tant, la desigualtat social), alhora que reprimien la dissidència política (des dels liberals d'esquerra fins als carlins) i bandejaven la major part de la població: "La guerra civil dels Set Anys i les lluites liberals posteriors havien expulsat del sistema i del país tanta gent que les vies convencionals de la política van esdevenir impracticables. (...). I encara hi havia els exclosos de l'interior. Parlo de la major part de la població, que –com arreu d'Europa occidental, un cop més– no tenia vot, la qual cosa no la invalidava per suportar la càrrega d'un sistema fiscal basat en els impostos indirectes i d'unes quintes que hom podia evitar aportant determinades quantitats en metàl·lic. De debò que no calia una crisi econòmica per provocar una explosió"⁵¹⁸.

9.4.2. L'esclat de la guerra

De fet, el país havia presenciat, de forma més o menys contínua, el pas de partides d'ençà de l'Abraçada de Vergara. A les darreries de 1845 el governador militar de la Seu d'Urgell, José de la Peña, es féu ressò d'una comunicació de l'autoritat militar provincial en què se li mostrava clarament la seva preocupació davant la possibilitat d'una nova insurrecció, "*a pesar de que en toda la Prov^a impera el orden público*". Per

la actual miseria) ó han de decidirse á una vida criminal". AMO. Correspondència. Anys 1840-1863. Comunicació del consistori d'Olvan adreçada al capità general de Catalunya, datada el 25 d'abril de 1847.

⁵¹⁸SANTIRSO RODRÍGUEZ, Manuel: "Els matiners: paisatge abans de la batalla". *L'Erol. Revista cultural del Berguedà*, núm. 76 (monogràfic dedicat a les guerres carlines), primavera 2003, pp. 18-23. La citació correspon a la pàgina 20.

això, seguint les indicacions del seu superior jeràrquic, decidí adreçar-se prest a les forces d'ordre públic del seu districte perquè cuitessin d'extremar-hi la vigilància i, donat el cas, “*detengan á todo el que no lleve corriente y refrendado el correspondiente pasaporte ó carta de radio, conduciendo preso hasta la autoridad militar más inmediata al que resultase sospechoso, para someterlo al fallo de la Comisión Militar en vista de las indagaciones que se hagan; bien entendido que aun cuando de ellas no apareciese noticia se ecsigirá desde 1º de Enero una multa proporcionada á la condición del sujeto, desde 20 á 50 r^s v^m*”⁵¹⁹.

Tot i que resulta difícil fixar una data concreta que assenyali el començament del conflicte⁵²⁰, car la formació i aparició de les partides esdevingué un procés progressiu, des del moment inicial de la revolta restaren perfilats dos eixos territorials principals, condicionats per la proximitat de la frontera amb Andorra i França, on les accions insurreccionals esdevingueren més intenses i actives: per un costat, l'arregliment occidental, comprès entre la Seu d'Urgell, Solsona i Cervera; d'altre, la zona oriental, delimitada a grans trets per Figueres, Girona i Santa Coloma de Farners⁵²¹. Piralá ens informa que aquesta guerra “*empezó como todas las civiles, por partidas pequeñas, que eludían la persecución, no siempre acertada ni entendida, y con la impunidad engrosaban*”⁵²². El conflicte adquirí una forma guerrillera des del seu principi fins al final, amb una estratègia política que era més aviat pròpia d'una guerra d'alliberament nacional i de lluita social, car se sumaren també –com un ressò de la revolució de 1848– progressistes radicals i republicans en un front comú que causà gran perplexitat a les

⁵¹⁹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Comissaria de Seguretat i Protecció Pública (1846-1847). Comunicació del governador militar de la Seu d'Urgell al comissari de policia de la ciutat (14 de desembre de 1845).

⁵²⁰En aquest cas, hom valora com a acció decisiva per a l'inici de la guerra l'aixecament de Benet Tristany (mossèn Benet) a Solsona el setembre de 1846, al crit de *¡Visca la Constitució i Carles VII!*, mentre que d'altres historiadors consideren més determinant la seva entrada a la vila de Cervera, el 16 de febrer de 1847, per tal de proveir-se de fons i munició.

⁵²¹OLLÉ ROMEU, Josep M.: *Matiners (febrer, 1847 – 1848, febrer)*. Barcelona, PPU, 2007, p. 47. Respecte a les partides que actuaven a la frontera francesa, vegeu SALA, Raymond: *Trabucaires i fronteres de Barcelona a Perpinyà via el Vallespir*. Canet de Rosselló, Edicions Trabucaire, 2012.

⁵²²PIRALA, Antonio: *Historia contemporánea*, ob. cit., vol. I, p. 396.

autoritats governamentals⁵²³. Els revoltats, doncs, aconseguiren aixoplugar una diversitat d'interessos, cosa perceptible en la composició social de les pròpies partides, de caire ben heterogeni, integrades per pagesos empobrits, artesans desclassats i proletaritzats, obrers en atur i joves que fugien de les lleves⁵²⁴.

L'autonomia guerrillera esdevingué total. Els insurgents no atacaven les poblacions civils, sinó els establiments o dependències relacionades amb el govern i la recaptació fiscal (destrucció de cadastres o registres de la propietat). L'exèrcit governamental, amb una clara superioritat material i d'efectius humans, intentà capturar aquestes partides, minoritàries i inconnexes, a les quals s'afegiren antics dirigents carlistes des de França, però les forces estatals fracassaren davant el suport social –procedent bàsicament de la pagesia– i l'extensa xarxa d'informadors amb què comptaven els matiners. El desembre de 1846, per exemple, el cap polític de Lleida avisà el comissari de Seguretat Pública de la Seu d'Urgell perquè creia tenir bones raons per

⁵²³CLEMENTE, Josep Carles: *Los carlistas*. Madrid: Ediciones Itsmo, 1990, p. 67; també del mateix autor, "La riqueza ideológica del carlismo en torno a la guerra de los 'matiners'", a MONTAÑA, Daniel i RAFART, Josep (coords.), *Estat carlista: tradició i furs*. II Simposi d'Història del Carlisme. Avià-Berga, 10 de maig de 2014. Centre d'Estudis d'Avià, pp. 107-122. L'astorament i la irritació que causà aquesta aliança es perceben clarament en la terminologia despectiva que empraren les mateixes autoritats governamentals. Així, hom s'hi referia emfàticament com a "*proteo carlo-revolucionario-comunista*". *BOPL*, núm. 30, 7 de març de 1849, p. 4.

⁵²⁴Respecte a la sociologia dels "matiners", Josep Clara destaca que més del 85% dels revoltats de la província de Girona no arribava als trenta anys. De 885 individus amb ofici conegut, uns 342 es trobaven vinculats a les tasques agràries (jornalers, bracers i pagesos) i uns 211 a les activitats industrials (teixidors, obrers i tapers). Aquesta imatge coincideix, en general, amb el retrat robot elaborat per Pere Anguera respecte als voluntaris de la primera carlinada. *Vid.* CLARA RESPLANDIS, Josep: "Sobre la identitat dels matiners de les comarques del N.E. de Catalunya" *Estudi General. Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 1 (1981), pp. 179-186. Per la seva part, Ferran Sánchez també obté una imatge precisa dels homes enrolats a les partides: d'un llistat de 27 "matiners" sallentins, els familiars dels quals foren empresonats com a represàlia, uns 18 d'aquells eren teixidors de cotó o peons de fàbrica, 17 solters i 10 casats. SÁNCHEZ I AGUSTÍ, Ferran: *Carlins i bandolers*, ob. cit., pp. 166-167. També els estudis de Robert Vallverdú, centrats en una mostra numèricament notable de combatents (uns 4.418), han permès calibrar de forma més representativa i enriquidora l'anàlisi sociològica del fenomen: a partir de la pròpia heterogeneïtat de la seva base social, Vallverdú hi subratlla el predomini dels treballadors industrials (34,30% del total) i, en segon terme, d'individus vinculats a les tasques agràries (el 22%). Paral·lelament, respecte a l'edat, l'autor destaca l'extrema joventut dels guerrillers: d'un ventall de 3.318 combatents, uns 1.148 d'aquests –el 34,65%– corresponen a edats compreses entre els 18 i els 25 anys, fet atribuïble al rebuig dels joves al servei militar. VALLVERDÚ I MARTÍ, Robert: *La guerra dels Matiners*, ob. cit., pp. 342-367.

creure que destacats capitostos carlins (Zorrilla, Tristany) es trobaven amagats al país, amb la finalitat d'aixecar partides i, d'aquesta manera, *“distraer la fuerza que persigue sin descanso á la pequeña partida facciosa que recorre los pueblos de la Prov^a de Gerona, consiguiendo así su aumento y su impunidad”*; en aquest cas, l'autoritat civil provincial, temerosa de l'anunciat esclat, ordenava taxativament que calia *“indagar la conducta que observan los sujetos que ecsisten en los pueblos de su Distrito, procedentes del extranjero o que han venido á sus Casas acogíéndose al indulto y amnistía concedida últimamente por S.M., poniéndose al efecto de acuerdo con los Alcaldes que le merezcan más confianza”*⁵²⁵.

Tot just en prendre possessió com a capità general de Catalunya, el març de 1847, el jove i enèrgic general Manuel Pavía *“pensó aniquilarlos completamente por medio de un somaten general; ilusión que solo podía durar cuanto tardase el día de la prueba. Ocultáronse aquel día los perseguidos y se presentaron al siguiente sin haber perdido quizá media docena de hombres”*⁵²⁶. Aleshores hom no s'estava d'observar amb certa sorpresa que, davant de l'exasperació governamental, *“la organización de los montemolinistas les daba una movilidad suma y como en la fuga no perdían su fuerza moral, se dividían, viéndose perseguidos de cerca, en pequeños grupos é iban á refugiarse*

⁵²⁵ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1846. Comunicació del cap polític provincial dirigida al comissari de Protecció i Seguretat Pública de la Seu d'Urgell (16 de desembre de 1846).

⁵²⁶PALACIO, Eduardo de: *España. Desde el primer Borbón hasta la revolución de setiembre*. Tom V. Madrid, Manuel Rodríguez (ed.), 1869, p. 407. El propi Pavía era prou conscient del suport popular que tenien els *matiners*, fet que contrastava amb la indiferència –quan no rebuig– que provocava l'exèrcit governamental en la població. Decidit a revertir aquesta situació tan desfavorable, Pavía encoratjà els seus comandants, a través d'una circular datada el 22 de març de 1847, a mantenir una estricta disciplina entre els seus soldats, *“sin la que vendría á ser la mayor de las calamidades que el país podría experimentar”*, alhora que els instà també a guardar un comportament exemplar davant la població per tal de vèncer la seva desconfiança: *“que en las poblaciones y casas de campo les molesten lo menos posible, y que den pruebas palpables de q^e sus esfuerzos se dirigen principalmente á procurarles el reposo y tranquilidad de que son merecedores como el resto de la nación lo disfruta, y que Cataluña necesita para su prosperidad y adelanto”*.

*en el seno de las montañas ó entre las gigantescas gargantas del Pirineo*⁵²⁷. Un altre testimoni important, el capità general Fernando Fernández de Córdoba, destinat al Principat l'any 1848, constata amb cert descoratjament i impotència aquest fet en les seves memòries: *“La opinión liberal del país nos era contraria en todas sus provincias y, aunque enemiga jurada de los carlistas, su odio hacia los moderados era tal, que no sólo dejaba que los sucesos se desarrollasen y que las dificultades crecieran, sino que demócratas y liberales conspiraban en todas las ciudades activamente y levantaban también partidas auxiliando a los carlistas en su obra*⁵²⁸.

Testimonis de la creixent conflictivitat social, sovint associada a actes de banditatge i delinqüència rural, es troben en la pròpia documentació de les forces d'ordre públic. Josep Rogé, un alarmat veí de Sant Esteve del Pont (Castellciutat), suplicava al governador militar de la Seu d'Urgell, el març de 1846, la concessió de la llicència d'utilitzar armes de foc per defensar la seva família i evitar robatoris en les seves propietats. En aquest cas, pel fet de viure en un lloc apartat i despoblat *“se ven su persona y propiedades espuesta(s) todos los días al robo y saqueo de los malhechores, como sucedió el año mil ochocientos cuarenta, que entraron los ladrones en la referida casa, la robaron y dieron tres cuchilladas al padre del esponente*⁵²⁹.

A principis de 1846 les autoritats advertien sobre els moviments de grups de carlistes que tractaven de pertorbar la pau i la tranquil·litat pública. Amb tot, des de les instàncies governamentals hom confiava en un ràpid desenllaç del conflicte, enfocat simplement com una qüestió d'ordre públic que es podia resoldre amb relativa facilitat. Les comunicacions del govern provincial són, en aquest sentit, ben reveladores sobre la persecució sense treva –per part de l'exèrcit, els mossos d'esquadra o el mateix sometent– a què eren sotmeses les partides montemolinistes, les quals, procedents de

⁵²⁷*Teatro de la guerra: Cabrera, los montemolinistas y republicanos en Cataluña. Crónica de nuestros días redactada por un testigo ocular de los acontecimientos.* Llibre segon, Madrid, Imprenta de D. B. González, 1849, p. 53.

⁵²⁸Citat de BALCELLS, Albert (dir.), *Història*, ob. cit., p. 629.

⁵²⁹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Comissaria de Seguretat i Protecció Pública (1846-1847). Ofici de Josep Rogé al governador militar de la Seu d'Urgell (6 de març de 1846).

l'altra banda de la frontera, es mostraven incapaces de presentar combat i, per tant, obligades a fugir i dispersar-se⁵³⁰. Fins i tot, els actes del bisbe Guardiola, reclòs en el seu exili de Montpeller, no escapaven d'aquesta percepció conspiradora i eren vistos amb força recel per les autoritats espanyoles, com ho fou la cerimònia de la consagració sacerdotal d'uns vint-i-sis joves el novembre de 1845, els quals s'havien traslladat expressament fins aquella localitat francesa per tal de rebre llurs ordinacions a través de la imposició de les mans del prelat⁵³¹.

Diverses comunicacions del govern provincial feien saber, alhora, que circulaven impresos subversius entre la població de l'Alt Urgell⁵³². A principis d'abril de 1846, el propi govern provincial ordenà al comissari de seguretat pública de la Seu d'Urgell extremar la vigilància en aquest districte, contemplat en aquest moment com "*la parte más interesante que es la limítrofe al vecino reyno de Francia por donde los perturbadores pudieran intentar su entrada en el territorio español*"⁵³³. Així, hom té

⁵³⁰El 2 de gener de 1847 el govern provincial informava al consistori urgel·lità que la partida de 14 homes, vinguda de França, havia estat eficaçment combatuda i forçada a retirar-se fins a Solsona, "*sin ropa de abrigo, acosados del frío, cansancio y tal vez hambre*". Pocs dies després, el 14 de gener, una altra comunicació feia saber que una partida de 26 homes s'havia replegat fins a les muntanyes de Busa (Solsonès), perseguida pels mossos d'esquadra de la Seu d'Urgell i de Solsona; en aquest cas, hom es felicitava del fet que "*los pueblos les rechazan y no es de esperar consigan alarmar el país*". ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1847. Notícies que, d'altra banda, eren convenientment filtrades i recollides per la premsa. El diari madrileny *El Heraldo*, per exemple, en la seva edició del 2 de febrer de 1847, informava de la intensa persecució de cinc columnes –que procedien de Solsona, la Seu d'Urgell, Biosca i Ponts– contra les partides rebels en la zona de l'Alt Urgell, sobre les quals hom creia que "*es de esperar que muy en breve sucumban ó abandonen el país*" (p. 2).

⁵³¹A l'època del seu desterrament a Montpeller, el bisbe Guardiola hi solia rebre nombrosos seminaristes que creuaven clandestinament la frontera per tal d'ésser ordenats sacerdots. La premsa catòlica arremetia particularment contra les disposicions del ministre de Gràcia i Justícia, Luis Mayans, el qual havia titllat les ordinacions sacerdotals fetes a França com "*perjudiciales a la Iglesia y al Estado*". *Revista catòlica*, Barcelona, núm. 44, febrer de 1846, pp. 122-125.

⁵³²Entre aquests exemplars, el mateix govern provincial tenia identificats els significatius «*Voz del pueblo sobre las tumbas de los mártires de la libertad española*», «*Clarín de España*» i «*Mentor del pueblo*». ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Comissaria de Seguretat i Protecció Pública (1846-1847). Comunicacions del govern superior polític de la província de Lleida a la Comissaria de Seguretat Pública de la Seu d'Urgell (9 i 15 de gener de 1846).

⁵³³*Ibidem*, comunicació del govern provincial del 9 d'abril de 1846. La mateixa premsa denunciava la gran permeabilitat de la frontera andorrana pel que fa al pas de guerrillers. Així, un periòdic madrileny donava

coneixement que, el juliol de 1846, des d'Andorra entrà a Catalunya el capità Miquel Serra (*el Ros de Sanaüja*), lloctinent d'Andreu Torres (*el Coronel*), acompanyat de Pere Puig Coscó, de Biosca, tots ells membres de les partides de mossèn Benet Tristany⁵³⁴; més endavant, a principis de 1847, el govern provincial també advertí el consistori urgell·lità perquè estigués alerta sobre el possible pas, en la frontera andorrana, del brigadier carlista Juan de Dios Polo Muñoz, cunyat de Ramon Cabrera, el qual havia abandonat el seu exili francès d'Avignon⁵³⁵. El temor governamental a la ràpida propagació de la revolta provocà l'aparició d'un determinat clima d'histèria que menà a la difusió de rumors i de sospites més o menys fundades⁵³⁶, així com algunes detencions de suposats còmplices entre el clergat, com el vicari general de la diòcesi d'Urgell, Joaquim Semino, el rector del Seminari conciliar, Antoni Canal, i el rector de Castellciutat, Josep Vilasaló, que foren traslladats a Lleida⁵³⁷.

El cert és que l'activitat carlina anava augmentant. El desembre de 1846 hom informà del pas d'una partida de setze homes, encapçalada pel rector de Vernet, prop del poble d'Os de Civís, la qual, procedent d'Andorra, capturà un carrabiner a Anserall. Poc després, en plena persecució, el sometent de Tort féu presoner un membre d'aquella partida, un tal Josep Amorós, veí de Soterranya (la Conca de Tremp), el qual fou lliurat a l'autoritat militar de la Seu d'Urgell. Encalçada sense treva fins a la Ribera Salada (Odèn, Solsonès), l'1 de gener de 1847 els mossos d'esquadra aconseguiren alliberar el carrabiner mentre els carlins fugiren en direcció a Solsona. Durant la primavera d'aquest any, mossèn Benet Tristany i Bartomeu Porredon, comandant una

per fet, a principis de 1847, que "*la querella carlista ha entrado en Cataluña por el valle de Andorra, cuya puerta es la Seo de Urgel*" (*El Católico*. Madrid, 5 de febrer de 1847, p. 8).

⁵³⁴SÁNCHEZ I AGUSTÍ, Ferran: *Carlins i bandolers*, ob. cit., p. 188.

⁵³⁵ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1847. Circular del govern polític de Lleida dirigida al consistori de la Seu d'Urgell (2 de març de 1847).

⁵³⁶El comissari de Seguretat Pública de la Seu d'Urgell va rebre del seu homòleg de Puigcerdà, el 2 de març de 1846, una comunicació confidencial en què se li feia saber que el metge anomenat Blasi (el jove) "*tiene la comisión de reclutar gente para el partido carlista*". ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1846.

⁵³⁷Notícia recollida a *El Genio de la Libertad. Periódico de la tarde*. Mallorca, 28 de gener de 1847, p. 4.

partida d'uns 150 homes, entraren per sorpresa a Organyà, on destruïren un fortí. Segons sembla, aquesta partida també entaulà una acció de combat amb els mossos d'esquadra i un grup de tropes a Castellnou de Bassella, en la qual els carlins patiren baixes considerables (alguns moriren ofegats al riu Segre quan intentaren fugir, mentre que uns 16 foren capturats)⁵³⁸.

La lluita contra les partides contemplà alhora la instauració d'un bloqueig a Andorra –defensat pel comissionat del govern espanyol, Bonifacio Ulrich– per tal de pressionar les seves autoritats⁵³⁹. En aquest context s'insereix la promulgació del ban del 6 de gener de 1847 pel governador José de la Peña. Els previsibles efectes sobre l'economia de seguida es feren notar en el petit principat. Pocs dies després de fer-se públic el citat ban, per exemple, el govern militar informà de la captura de nou paisans que menaven unes disset cavalleries carregades de vi i comestibles cap a Andorra, els quals havien tractat de trencar el bloqueig a la nit del 30 de gener. En aquest cas, hom demanava a les autoritats municipals un local adient *“en que sin el rigor de una prisión puedan permanecer dichos paisanos con las seguridades oportunas”*⁵⁴⁰. Davant de l'escassa eficàcia de les tropes governamentals i dels mossos d'esquadra, *“reventados de andar sin poder dar con los rebeldes”*, la premsa destacava el paper del bloqueig, que arribava a amenaçar seriosament l'estabilitat política andorrana:

“ya escasean en su valle algunos artículos de primera necesidad, y si se continua con el mismo rigor que ahora, va á estallar una revolución en aquel país. Ya en la tarde del 5 se rebulleron un poco, pues rompieron los cristales de la casa de Areny en Ordino, por vivir allí el faccioso Dalmau, y según dicen los andorranos, allí está el cuartel de Carlos V. En Andorra no quieren á Dalmau ni á Rosell, que ahora es su Veguer, ni á Areny. De todos

⁵³⁸GONZÁLEZ FRAILE, Fèlix: “Crònica de les operacions militars dels Mossos d'Esquadra contra les partides carlines de mossèn Benet Tristany i Bartomeu Porredon (a) Ros d'Eroles (1845-1847)”, a MONTAÑA, Daniel i RAFART, Josep (coords.), *Propaganda carlista, religió, literatura i operacions militars. III Simposi d'Història del Carlisme*. Avia, Centre d'Estudis d'Avia, 9 de maig de 2015, pp. 65-86.

⁵³⁹El coronel Bonifacio Ulrich y Estrudigen, comissionat a Andorra entre 1841-1848, fou el traductor del *Manual Digest* i arribà a plantejar obertament l'annexió per la força a Espanya de les Valls.

⁵⁴⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1847. Comunicació del governador militar interí, Fernando del Pino, al consistori (31 de gener de 1847).

*modos preciso es que se ejerza en el valle aquel mucha vigilancia y que se tenga allí un agente muy discreto y muy activo*⁵⁴¹.

El coronel Ulrich també intervingué, segons sembla, en la destitució del governador militar José de la Peña, a qui considerava pusil·lànim o poc decidit, incapaç, per tant, d'actuar enèrgicament contra les partides carlistes que es refugiaven a Andorra. Sense obviar l'enemistat o les tibantors personals que podien existir entre ambdós, el detonant vingué afavorit per les aparents mostres d'indiferència de José de la Peña respecte a un informe del comissionat, en què se li comunicava el pas d'una partida d'uns 30-40 homes, dirigida pel capitost Torres de Sanaüja, per les rodalies de Sant Julià de Lòria. Segons Ulrich, el governador militar li tornà la carpeta que contenia el referit informe sense haver-la obert, cosa que, sens dubte, molestà el comissionat de les Valls, el qual ho atribuï a "*alguna enagenación mental de que ofrece presunciones su excentricidad bien notoria tanto en sus escritos, palabras y hechos*"⁵⁴².

9.4.3. Tomàs Metzger, nou governador militar de la Seu d'Urgell

El gener de 1847, el brigadier José de la Peña fou substituït interinament pel coronel Fernando del Pino, primer comandant del segon batalló del regiment de la Princesa. El consistori sol·licità aleshores al capità general, en una comunicació del 20 de gener, el lloc de comandant general de la plaça per al veterà coronel Tomàs Metzger i Milans, aleshores alcalde corregidor de Barcelona, el qual, considerat un home prudent, ja havia estat governador militar de la ciutat durant la Primera Guerra Carlista (concretament entre 1835-1840).

⁵⁴¹*El Heraldo. Periódico político, religioso, literario e industrial*. Madrid, 9 de febrer de 1847, p. 2.

⁵⁴²Ulrich comunicà immediatament aquests "*desvaríos*" al sergent major de la guarnició, el comandant Francisco Scheer, i a les autoritats municipals. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1847. Comunicació de Bonifacio Ulrich, comissionat especial a Andorra, adreçada al consistori de la Seu d'Urgell (9 de gener de 1847).

L'1 de març de 1847 Tomàs Metzger fou nomenat de nou governador militar de la Seu d'Urgell⁵⁴³. Una vegada ja instal·lat a la ciutat, Metzger manifestà la seva preocupació al consistori sobre la necessitat de refer novament el sistema defensiu de la ciutat i tapar portes i finestres que donaven fora de la muralla. La fragilitat que presentava aquesta en determinats trams donà lloc a la immediata constitució d'una «Junta de fortificacions», tot i que el consistori al·legava no disposar de diners suficients per escometre les oportunes reparacions. La citada junta estigué integrada pels sis majors contribuents de la ciutat –Antoni de Moner, Antoni Carreu, Manuel Fiter, Josep Mir, Antoni Berga i Francesc Sansa–, a més del comandant d'artilleria i el mateix governador militar⁵⁴⁴.

Metzger devia tenir presents aleshores els fets de maig de 1847, quan uns 400 homes sota les ordres de Ramon Vilella i Ignasi Brujó pretengueren capturar la Ciutadella, “*y aunque fueron rechazados por los fuegos del castillo, hicieron ver de cuanto eran susceptibles unos hombres, que con tan escasas fuerzas habían acometido aquel importante punto*”⁵⁴⁵. A més, el nou governador militar també estava informat de la temptativa recent de Castells d'apoderar-se de Berga, el qual estigué a punt de sorprendre la guarnició d'aquesta vila. Nogensmenys, hom ja era conscient aleshores que el sistema defensiu de la Seu d'Urgell –com tot el sistema espanyol de places fortes en general– no havia resistit el pas del temps i, per tant, havia vist accentuada la seva vulnerabilitat a causa de la manca evident de millores o reparacions qualitatives⁵⁴⁶.

⁵⁴³Resolució inserida a *El Militar Español. Periódico científico y literario dedicado a promover los intereses del Ejército y de la Armada*, Madrid, 6 de març de 1847, p. 1.

⁵⁴⁴ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1842-1847). Sessió del 30 de setembre de 1847. Metzger estimà en uns 5.402 rals l'import total de les obres que calia realitzar al llarg del perímetre de la muralla, en el benentès que algunes d'aquestes, a causa del migrat comptant municipal, havien d'ésser costejades per propietaris particulars. Finalment, el 10 de juliol de 1848, el govern polític provincial autoritzà el consistori a efectuar el repartiment veïnal per tal de cobrir les despeses de fortificació.

⁵⁴⁵*Teatro de la guerra*, ob. cit., p. 53.

⁵⁴⁶En el darrer terç del segle XIX, concretament a partir de la guerra franco-prussiana, des d'instàncies militars hom ja tenia plenament consciència del paper irrellevant i inoperatiu de la plaça de la Seu d'Urgell per a la guerra moderna, ja que aquella deixava de tenir protagonisme en l'avantguarda fronterera en el cas d'una invasió procedent de l'altra banda dels Pirineus: “*Lérida, que antes era una de las últimas plazas que entraban en juego, será ahora de las primeras, abriéndose como está la carretera de Puigcerdá, que*

En general, d'ençà de la Guerra del Francès es féu més evident l'estat d'obsolescència de les estructures defensives de Catalunya, algunes d'elles tan emblemàtiques com les de Lleida, Cardona, Roses o la pròpia Seu d'Urgell. A partir de la Primera Guerra Carlista només s'havia tingut en compte la territorialització defensiva estàtica –Berga, Cardona, la Seu d'Urgell– pel seu valor intern, és a dir, com a fortificacions estratègiques per combatre les partides de *facciosos* i, alhora, com a instruments per a la repressió interna en zones d'alta conflictivitat social⁵⁴⁷.

És cert que la incidència de la Primera Guerra Carlista obligà a introduir millores improvisades de caire puntual en la defensa de la ciutat, però aquelles estigueren lluny d'oferir el caràcter necessari de solidesa, donada la pròpia naturalesa de la guerra de partides. Així doncs, a requeriments de Metzger es féu en aquest moment una inspecció conscienciosa del perímetre de la muralla, de la qual derivà un llistat detallat de tot el conjunt de reformes que calien dur-s'hi a terme. No hi ha dubte que la magnitud de llur cost –estimat inicialment en uns 4.222 rals– comprometia encara més les exigües arques municipals. La relació de les obres previstes és la que mostrem a continuació:

Parts de la muralla urbana

Preu previst (en rals)

también se ha hecho sin gran criterio militar, pues permite que los franceses desciendan á aquella plaza desde la Cerdeña, cortando desde el primer momento las comunicaciones de Castilla y Aragón con Cataluña, y sin que se oponga á su paso más que la mal llamada plaza de Seo de Urgel, que ni tiene condiciones de plaza, ni puede resistir dos días frente á un enemigo poderoso, ni aun cuando pudiera hacerlo conseguiría por su insignificancia otra cosa que detener la gente estrictamente precisa para un bloqueo" (Memorial de ingenieros y revista científico-militar. Periódico quincenal. Madrid, núm. 3, 1 de febrer de 1882, pp. 20-21). Una apreciació que era també compartida fora de l'estament castrense, com es manifestà, per exemple, en la petició a les Corts relativa a la construcció d'una via fèrria a la Vall d'Aran, la qual, a més de contribuir a posar fi a l'isolament secular d'aquesta comarca pirinenca amb Espanya, esperonaria la modernització del sistema defensiu espanyol als Pirineus, car era del tot obvi "la inutilidad de plazas de guerra en Cataluña, como la de Seo de Urgel y otras, que no sirven más que para distraer fuerzas con el objeto de que no se apoderen de ellas las insurrecciones interiores, y cuando éstas lo llevan á cabo, derramar sangre para batirlas". Revista hispano-americana. Madrid, tom V, 16 de març de 1882, p. 184.

⁵⁴⁷MURO MORALES, José Ignacio: "Ingeniería militar y territorios polémicos en Cataluña, 1814-1854". *Primer Congreso Català de Geografía*. IIIb (Comunicacions). Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991, pp. 557-570; MAS HERNÁNDEZ, Rafael: *La presencia militar en las ciudades. Orígenes y desarrollo del espacio urbano militar en España*. Madrid, Los Libros de la Catarata, 2003, p. 71.

1. <u>Hospital</u> Cúpula i escala de la garita	80
2. <u>Era d'Ot Moles</u> Tapiar la porta que dona sortida a l'hort	80
3. <u>Casa núm. 14</u> Assegurar la reixa del desguàs, arrebossar la paret contigua a la casa i arranjar el sostre de la torreta	129
4. <u>Era del Ponsà</u> Arranjament d'un tros de muralla	600
5. <u>Torre de Seminari</u> Reconstrucció de l'escala	40
6. <u>Torre de la Princesa</u> Reforçar el seu pis amb taules	121
7. <u>Torre de convent de les Monges</u> Reforçar el seu pis amb taules i assegurar la porta	322
8. <u>Torre de Tarragona</u> Sostre i escala	310
9. <u>Torre de Climent Boixadé</u> Escala, pis i sostre, així com tapiar la porta	750
10. <u>Torre de Fonoll</u> Escala, pis i sostre	700
11. <u>Baluards de Sant Domènec</u> Construir una escala i arranjar-ne una altra	140
12. <u>Cementiri</u> Construir una garita i arranjar les espitlleres	950
Import total	4.222

Font: *Obras que deben construirse en el recinto de esta plaza, á fin de dejarla en un regular estado de defensa (19-X-1847)*. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1847.

Paral·lelament, Metzger acordà amb les autoritats municipals la formació d'un seguit de patrulles nocturnes que, "*por turno riguroso y en las horas de doce á tres y de tres á seis de la madrugada*", havien de romandre sota el comandament dels propis membres del consistori, dels funcionaris públics i dels ciutadans respectables. En aquest sentit, foren escollits com a caps de patrulla Josep Banús i Gorgui (jutge de primera instància), Pau Tarragona (promotor fiscal), Antoni de Moner (advocat i assessor del consistori), Joan Cervós (escrivà), Pere Pascual (escrivà), Andreu Villaró (advocat i

secretari municipal), Josep López (administrador de rendes), Juan Irigoyen (administrador de correus), Martí Miró (zelador de protecció i seguretat pública), Antoni Sans (mestre major d'obres), Sebastià Serret (auditor de guerra), Antoni Carreu (advocat i propietari), Manuel Fiter (advocat i propietari), Francesc Sansa (propietari), Josep Mir (terratinent), Pere Alviñà (propietari), Josep Fonoll (advocat i propietari), Julià Alviñà (botiguer), Miquel Ribes (propietari), Josep Ignasi de Llorens (advocat i propietari), Josep Escaró (farmacèutic i propietari), Francesc Mestre (propietari), Pau Galí (propietari), Josep Noguera (comerciant i propietari), Antoni Agustí (propietari), Ermengol Moles (propietari), Lluís Ferran (cafeter), Joan Baptista Alsedà (comerciant), Climent Boixadé (comerciant) i Antoni Agustí (propietari)⁵⁴⁸.

El seguit d'anys de confrontació militar i els efectes de la pròpia crisi econòmica provocaren un marasme a la Seu d'Urgell, que es veia aleshores impossibilitada de fer front tant a les necessitats municipals –sotmeses a tota mena d'imprevistos– com a les exigències fiscals. En aquest sentit, és ben il·lustratiu el toc d'atenció que va rebre el consistori per part de Metzger, l'octubre de 1847, pel qual s'instava a alimentar i socórrer els presos “facciosos” en tot moment. El nou governador militar va retreure aleshores a l'alcalde la seva manca d'interès en aquest afer, raó per la qual Metzger li féu saber que havia pagat personalment de la seva butxaca llur manutenció quan, de fet, era una obligació que corresponia a l'ajuntament⁵⁴⁹. Paral·lelament, respecte als requeriments apressants de l'Administració provincial de contribucions indirectes, que reclamava a la ciutat uns 10.139 rals respecte als consums, el consistori urgellenc trobà aquesta quantitat del tot exagerada *“atendido al ningún comercio que se hace, y al número de vecinos, (...), á quienes no es susceptible cargarles con mayor cuota por la*

⁵⁴⁸ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1842-1847). Sessió extraordinària del 2 d'octubre de 1847. La Seu d'Urgell també estigué fortament gravada pel servei de les rondes de vigilància pública: l'octubre de 1848 es donà a conèixer que l'import mensual pujava als 4.466 rals. El govern municipal es va veure obligat, una altra vegada, a establir un repartiment entre la població per fer efectiva la recaptació d'aquest contingent, raó per la qual es creà una comissió, integrada per dos dels majors contribuents (Antoni Carreu i Josep Mir) i alhora dos membres del consistori (Francesc Parramon i Marià Riu), que es destinà a aquella finalitat.

⁵⁴⁹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1847. Comunicació del governador militar Tomàs Metzger adreçada al consistori (29 d'octubre de 1849).

*miserabilidad en que se hallan sumidos, no siendo posible que se haga efectiva dicha contribución si llega el caso de un aumento al cupo asignado*⁵⁵⁰. A principis de 1848, el llast fiscal ascendí als 26.918 rals en restar pendents de pagament a la Intendència provincial, a més, el primer trimestre de la contribució de béns immobles i el segon semestre del subsidi industrial corresponent a l'any anterior. El consistori tractà de justificar-se tot al·legant que *“la falta de pago no ha dimanado de morosidad alguna del ayuntamiento, sino de haber tenido que prestar seis mil reales á la guarnición de esta Plaza para sus haberes que no han sido todavía reintegrados*⁵⁵¹.

Per eixugar el creixent dèficit municipal (estimat en uns 5.000 rals el maig de 1848), i encarar alhora el pagament de les contribucions mensuals fixades, el consistori aprovà un seguit de mesures encaminades a augmentar la recaptació a través de nous arbitris, com ara l'establiment d'uns 6 maravedís per lliura de carn destinada al consum públic, uns 8 maravedís per quartera de tota mena de grans o bé uns 10 rals per carga de vi forà que entrés a la ciutat, entre d'altres resolucions⁵⁵². La situació esdevingué tan crítica que fins i tot el consistori va témer el segrest estatal de les finques que havien estat dels jesuïtes de la ciutat, les rendes de les quals anaven destinades d'antuvi al manteniment de l'ensenyança pública⁵⁵³.

9.4.4. La intensificació de la guerra

Mentrestant, les partides carlistes continuaven actuant a les ordres de caps experimentats i assoliren alguns èxits, fins atrevir-se a entrar en ciutats com Igualada i Reus. Conscient del suport social que obtenien els *“latro-facciosos”*, també a través de les percepcions de les contribucions o impostos municipals, Pavía adreçà una circular al cap polític de Lleida, el 5 d'agost de 1847, en què responsabilitzava penalment els

⁵⁵⁰*Ibidem*, llibre d'actes municipals (1842-1847). Sessió del 14 de gener de 1847.

⁵⁵¹*Ibidem*, llibre d'actes municipals (1848-1853). Sessió del 8 de març de 1848.

⁵⁵²*Ibidem*, sessió del 27 de març de 1848.

⁵⁵³*Ibidem*, sessió del 27 de març de 1848.

consistoris i individus que es trobessin implicats econòmicament –tant de manera voluntària com forçada– en el manteniment de les partides, al mateix temps que es comprometia a fer arribar les reclamacions referides a les indemnitzacions de possibles danys causats pels revoltats a les instàncies superiors del govern⁵⁵⁴.

Pavía fou substituït el setembre de 1847 per Manuel Gutiérrez de la Concha, el flamant marquès del Duero, el qual hi arribà *“llevando un refuerzo de tropas que duplicaba casi el ejército que estaba ocupando el Principado”* (és a dir, més de 40.000 homes enfront dels 2.000 montemolinistes que actuaven a Catalunya)⁵⁵⁵. Tanmateix, Concha era conscient que les operacions militars no asseguraven per si soles l’eradicació de la revolta, de forma que, el dia 28, ordenà publicar un ban on es comunicava la concessió d’indults als “facciosos” que es lliuressin a les autoritats, així com la promesa de recompensar les poblacions que mobilitzessin sometents contra els insurrectes (“compensacions” per als contingents locals de les quintes), tot això acompanyat de severes penes per als encobridors i les persones que donessin suport als rebels⁵⁵⁶.

De la Concha, però, fracassà en el seu intent d’anihilar les partides. Fins a cert punt podem entendre que la seva frustració o impotència l’aboquessin a organitzar una expedició militar a Andorra, conscient que grups de guerrillers, procedents de l’exili francès, s’incorporaven als combatents carlins refugiats a les Valls. Així doncs, la nit del 24 d’octubre Concha ordenà la sortida d’una columna de caçadors de Barbastre des de la Seu d’Urgell, que ben aviat s’ajuntà amb una altra del regiment de la Princesa, per tal de penetrar en territori andorrà i capturar els carlistes que s’hi trobaven refugiats. Després d’una ràpida incursió, les forces liberals registraren algunes cases i aconseguiren detenir sospitosos –un tinent, un subtinent, un sergent i quatre soldats carlistes– que *“acababan de llegar de Francia, traían pasaportes de los cónsules de España, de Montpellier y Cette, como acogidos á la amnistia y prestado el juramento al*

⁵⁵⁴Circular impresa al *BOPL* de l’11 d’agost de 1847 (pp. 1-2).

⁵⁵⁵*Historia general de España desde los tiempos primitivos hasta la muerte de Fernando VII por Don Modesto Lafuente. Continuada desde dicha época hasta nuestros días por Juan Valera.* Tom XXIII, Barcelona, Montaner y Simon Editores, 1890, p. 68.

⁵⁵⁶El ban de Manuel Gutiérrez de la Concha sortí publicat en el *BOPL* de l’1 d’octubre de 1847.

gobierno de la Reina (la mayor parte de los facciosos usan de este medio para penetrar en Andorra); pero se prevenía en los pasaportes debían presentarse al cónsul de Bayona y verificar su entrada por Irun". Entre d'altres detinguts hi hagué el metge d'Ordino, "*que lo había sido de la facción de Cabrera*"; el germà del rector de Vernet i el general carlí Josep Barris (àlies *Pitxot*), "*pero este es amnistiado y se halla en malísimo estado, teniendo enteramente helados los pies*". El capitost Torres de Sanaüja, segon comandant general carlí de Catalunya, tingué la sort d'escapolir-se'n en el darrer instant. Com era previsible, el síndic andorrà, recolzat per França, protestà contra la violació de la neutralitat de les Valls, tot i que hom insistia, per part espanyola, que "*las autoridades andorranes son las que faltan á los tratados vigentes, y permitiendo que se dé la más completa protección y auxilio á los facciosos que se presentan, se organizan y se les guia á España para aumentar las files montemolinistas; sin que crea error de cuenta, son ya 490 los que han entrado en Andorra desde 27 de setembre del año pasado*"⁵⁵⁷.

Pavía, però, tornà a la capitania general de Catalunya el novembre, recolzat per Nàrvaez, el qual s'havia compromès públicament a concloure la guerra en aquest mateix any. Pavía realitzà aleshores una activa campanya militar, coordinant l'acció armada amb l'oferta d'indult i, àdhuc, el suborn, amb la qual cosa aconseguí guanyar-se alguns capitosts carlistes, com Ignasi Bataller, natural de la Seu d'Urgell, la partida del qual – integrada per mig centenar d'homes – actuava per la zona de l'Alt Urgell i el Solsonès⁵⁵⁸. A partir de Molins de Rei, la campanya pacificadora de Pavía recorregué la Catalunya central (Manresa, Cardona i Solsona) i, des d'Oliana, arribà a la Seu d'Urgell el dia 27 de novembre, on també féu pública l'amnistia. L'endemà següent Pavía entrà a Puigcerdà, on aixecà el bloqueig imposat per de la Concha. Pavía aprofità la seva estada a la Seu d'Urgell per conferenciar amb les autoritats andorranes, les quals reconegueren haver faltat al compromís d'impedir l'entrada dels carlistes des de França (segons els convenis del 22 de desembre de 1834 i del 17 de juny de 1841). El govern de les Valls acabà acceptant la imposició d'una multa de 20.000 rals, que foren invertits en la fortificació

⁵⁵⁷Informe del Ministeri de la Guerra del 27 d'octubre de 1847, reproduït al periòdic *El Español*. Madrid, 5 de novembre de 1847, p. 1.

⁵⁵⁸*El Español*. 20 de desembre de 1847, p. 1.

de la Seu d'Urgell, al mateix temps que es veia forçat a signar una declaració per la qual no es permetria el pas dels montemolinistes en territori andorrà i, donat el cas, arrestar-los i lliurar-los a les autoritats espanyoles⁵⁵⁹.

La política d'atracció dels *facciosos*, a través de les ofertes d'indult i suborns, també va incloure, l'octubre de 1847, la restitució del bisbe Simó de Guardiola en la seva diòcesi, prèvia revocació de l'ordre d'“*extrañamiento*” del 16 d'octubre de 1835 i, és clar, a canvi de jurar aquell fidelitat a la reina i a la Constitució (una restitució amb la qual el govern de l'Estat va creure que el prelat d'Urgell, a causa de la seva avançada edat –74 anys– i el seu dèbil estat de salut, es mostraria més inclinat a apaivagar els ànims de la revolta). Exiliat des del 1835, Simó de Guardiola havia passat els últims onze anys residint a Montpeller quan li va ésser comunicada aquesta notícia a través d'una carta del delegat apostòlic a Espanya (més tard nunci papal), el cardenal Giovanni Brunelli (qui tindrà un paper rellevant en la signatura del Concordat de 1851 i la normalització de les relacions diplomàtiques entre Espanya i el Papat). Al matí del 25 de novembre, una comissió del clergat sortí de Puigcerdà per anar-lo a rebre a la Cabanassa, un poble de l'Alta Cerdanya, ja dins del territori francès. A la tarda del mateix dia, precedit d'una repicada general de campanes, el prelat entrà en territori espanyol per Bourg-Madame. En la mateixa línia fronterera fou rebut amb tota solemnitat per una comissió de l'ajuntament de Puigcerdà i, tot seguit, anà acompanyat per una escorta de cavalleria i un destacament de Seguretat Pública fins a aquella vila ceretana. Segons un testimoni presencial, l'arribada del bisbe Guardiola esdevingué un acte multitudinari per part de la població, que visqué aquesta situació com un esdeveniment excepcional: “*En toda la carrera y á las inmediaciones del camino no había puesto alguno desocupado pues que acudieron á tan solemne entrada, no solo todos los habitantes de la villa, sino también los de los pueblos inmediatos; pero en donde existía el mayor gentío era á las inmediaciones de la puerta llamada de Francia; allí estaban el M.I. Sr. Coronel y gobernador de la villa, ilustre ayuntamiento, empleados de todos ramos, PP escolapios*

⁵⁵⁹*El Popular. Periódico de la tarde*. Madrid, 8 de desembre de 1847, p. 2.

*con el numeroso concurso de estudiantes, y la mayor parte de la población*⁵⁶⁰. Finalment, el 16 de desembre Simó de Guardiola entrà a la Seu d'Urgell, on féu l'acordat jurament de fidelitat⁵⁶¹.

Com hem vist, doncs, el conflicte posà en perill una vegada més la neutralitat andorrana. Les autoritats espanyoles eren conscients que Andorra esdevenia refugi i pas permanent de les partides carlistes que, procedents de França, operaven a Catalunya. Les mateixes autoritats militars, per exemple, no amagaven llur irritació, agreujada aquesta per les mostres de certa solidaritat o cooperació dels andorrans respecte als montemolinistes:

*“Los valles de Andorra siguen vomitando carlistas; una gavilla de 44 de estos, mandados por un tal Espelt (a) Pansa, natural de Berga, y comandante de caballería que fue en la guerra pasada, penetraron en dichos valles con una marcha de dos coches, ocultándose de día por despoblado. Hace cuatro llegaron al pueblo de Josa. Como fue el primero que pisaron, inauguró su entrada con copiosas libaciones, y se fueron á Goso(l), donde las completaron; así es que estaban todos completamente beodos, y fueron á dormir la borrachera en el pueblo de Saldes. Contaron la gran corrida que tuvieron huyendo del quién vive que les dieron nuestras tropas en la noche del 24 cuando invadieron los valles; se pudieron escabullir con la protección que tienen en aquel país, y han tenido lugar de verificar su entrada bien armados. Iban dirigidos por unos guías andorranos, como todos los que entran, y que, según noticias, son satisfechos por los cabecillas principales todos los gastos que ocasionan en Andorra los que penetran de Francia”*⁵⁶².

⁵⁶⁰Testimoni recollit en el periòdic madrileny *El Católico*, 10 de desembre de 1847, p. 3.

⁵⁶¹MOLINÉ, Enric: “Simó de Guardiola, bisbe d'Urgell, art. citat. L'arribada del bisbe Guardiola també fou motiu d'una acollida multitudinària a la ciutat, a la catedral de la qual es cantà un solemne Te-Deum. Després de la funció religiosa, el prelat s'encaminà al Palau Episcopal, *“hallando obstruidas las calles por donde pasaba de gentío, recibió á todas las corporaciones, que fueron á felicitarle”*. *El Español*. 20 de desembre de 1847, p. 1.

⁵⁶²*El militar español*. Madrid, 18 de novembre de 1847, p. 492.

Al seu torn, la premsa espanyola també reflectia l'“escandalosa protecció” que dispensaven tant les autoritats com els habitants de les Valls als insurrectes, els quals “con el mayor descaro se presentan á tomar parte en todas las fiestas mayores”. Sembla ésser que la complicitat andorrana amb la causa carlina arribava fins al punt que els rebels es beneficiaven de l'obtenció de passaports andorrans a l'hora de passar la frontera francesa:

“Parece que Castells viene escaso de numerario, y que al salir de Francia fue detenido por la policía; pero que como llevaba pasaporte (andorrano) en regla, le permitieron continuar, y que le acompañaba un guía ó agente también andorrano que ya á otro viaje fue detenido en Foix por la policía francesa porque llevaba comunicaciones á carlistas principales existentes en aquel reino y pasaportes con nombres supuestos y que dicho agente se llama Pedro Sentoré y es hijo de uno de los cónsules de Andorra”⁵⁶³.

Tanmateix, l'activitat de les partides prosseguí (Castells entrà a Igualada al capdavant d'uns 400 homes el febrer de 1848). Per tal de coordinar les accions aïllades de les partides i transformar la contesa en una autèntica guerra, el 23 de juny de 1848 entrà a Catalunya Ramon Cabrera, el qual reuní uns 800 homes i començà a organitzar una força de cavalleria. Des d'aquest mateix estiu el general tortosí va poder comptar, a més, amb el suport d'algunes partides republicanes, que arribaren fins i tot a la col·laboració directa amb els carlistes. Els recursos que li proporcionaven les salines de Cardona l'ajudaven a intentar donar una organització al territori que dominava, alhora que les seves forces assolien alguns èxits importants.

9.4.5. La fi del conflicte

De nou, en el seu tercer nomenament com a capità general del Principat, Manuel Gutiérrez de la Concha es dedicà plenament a una política de conciliació i d'atracció dels caps carlistes, amb èxits tan considerables com els d'obtenir la defecció de Josep Pons (*Bep de l'oli*), qui es va lliurar amb les seves forces a la Seu d'Urgell el 8 de novembre de

⁵⁶³El Noticiero Balear. Periódico de la tarde. Mallorca, 24 d'agost de 1847, p. 3.

1848. Exasperat, Cabrera replicà amb un seguit d'afusellaments de suposats "traïdors", que no feren més que facilitar la tasca dels seus enemics i empènyer els seus subordinats a acceptar els indults oferts pel govern.

Malgrat els seus esforços, Cabrera no aconseguí modificar el rumb de la guerra. El canvi de la conjuntura econòmica, iniciat el 1848, i l'augment de les tropes governamentals –fins arribar a sis divisions que sumaven uns 70.000 homes⁵⁶⁴– contribuïren a liquidar la revolta. El marquès del Duero exterminà la partida de Marcel·lí Gonfaus (*Marçal*) el 6 d'abril. L'única esperança de reanimar els guerrillers carlistes i de donar un gir a la situació semblava ésser la vinguda del mateix pretendent. El comte de Montemolín sortí de Londres amb els seus dos germans el 27 de març, però el 4 d'abril foren detinguts en la frontera per duaners francesos i obligats a tornar a Anglaterra. Tres setmanes més tard, el 25 d'abril, Cabrera creuà la frontera francesa amb la seva Plana Major. La guerra finalitzà per desgast, sense que s'hagués produït cap esdeveniment bèl·lic determinant.

La Guerra dels Matiners posà de relleu, com una de les grans preocupacions polítiques, la necessitat d'endegar noves vies de comunicació al Principat per tal de combatre eficaçment l'atur –i, d'aquesta manera, assolir un major grau d'integració social a redossa del desenvolupament econòmic–, així com augmentar la capacitat operativa de l'exèrcit a l'hora de perseguir i combatre més eficaçment les partides insurgents. Aquest fet ajuda a entendre la creació de la Junta de Carreteres a través de l'acord entre el capità general Pavía i les diputacions catalanes l'any 1848. Així, poc després de finalitzar el conflicte, la Junta de Carreteres estimà prioritària la realització de la carretera de Vic a Sant Joan de les Abadesses, vital per a subministrar el carbó del Ripollès als centres industrials de la Catalunya central, el Vallès i Barcelona, així com la carretera de Cardona fins a la Seu d'Urgell i Puigcerdà, proposada pel mateix marquès del Duero al govern espanyol, la qual obra tenia l'al·licient d'oferir una millor sortida comercial a l'explotació de la sal cardonina⁵⁶⁵. Paral·lelament, es reiniciaren les obres de

⁵⁶⁴OYARZÚN, Román: *Historia del carlismo*. Madrid, Editora Nacional, 1944 (2ª edició), p. 225.

⁵⁶⁵Pel que fa a la construcció d'aquesta segona via, segons les mateixes estimacions de la Junta de Carreteres, hom havia pensat inicialment invertir-hi "*la diferencia del coste del transporte desde treinta y*

la carretera de Lleida a Tarragona, començada el 1842 i finançada amb fons procedents dels peatges sobre les barques i els ponts, així com recàrrecs sobre la fusta transportada pel riu⁵⁶⁶.

9.5. La difícil situació postbèlica

Després de la Guerra dels Matiners continuaren subsistint sentiments de revenja i de revolta. El país distava lluny de considerar-se “pacificat” del tot, com ho demostra el perllongament de la lluita per part d’algunes partides irreductibles, l’activitat de les quals es confonia sovint amb actes propis de “*bandidos y salteadores de profesión*”, i la gran concentració –gairebé el 27%– dels efectius militars, quan la població catalana tot just representava el 10% del total espanyol⁵⁶⁷. El noticiari, en aquest sentit, és profús respecte a les precaucions militars adoptades, en un estat de permanent vigilància, enfront dels persistents rumors de preteses conspiracions montemolinistes que, a l’ombra del refugi pirinenc i la salvaguarda fronterera, ordien plans per tal d’apoderar-se de la ciutat i establir, de bell nou, una Junta de govern reialista com succeí l’any 1822⁵⁶⁸. D’entrada, la principal preocupació se centrà sobre aquells que, havent-se

nueve maravedises que ahora cuesta la fanega hasta diez y siete que costaría por medio de carros, y además el valor líquido de la sal que á consecuencia del nuevo camino se estraiga de las minas de Cardona”. *El Clamor Público. Periódico del Partido Liberal*. Madrid, 12 de juliol de 1849, p. 4.

⁵⁶⁶Aquests impostos foren suprimits l’any 1844 en els partits judicials de Solsona, la Seu d’Urgell, Tremp, Sort i Viella a causa de les greus dificultats econòmiques dels seus habitants. SÁNCHEZ I AGUSTÍ, Ferran: *Carlins i bandolers ...*, ob. cit., pp. 233-234.

⁵⁶⁷BALCELLS, Albert (coord.): *Història dels Països Catalans. De 1714 a 1975*. Barcelona, 1980, p. 270. La concentració militar al Principat era aleshores esborronadora: uns 40.000 homes, el doble de tropes que la segona regió, Castella la Nova (amb Madrid inclòs). Des d’un punt de vista polític, Catalunya va viure una situació completament anòmala durant el període isabelí: durant els 24 anys de regnat d’Isabel II, el país estigué més de 15 sotmès a l’estat de guerra.

⁵⁶⁸El periòdic madrileny *El Observador* descrivia l’estat constant d’alerta i les precaucions de tota mena que s’adoptaren poc després de finir el conflicte, “*pues que se han doblado los retenes, diferentes patrullas recorren de noche la ciudad, y la tropa parece estar prevenida, además de haberse mandado días atrás que las tabernas se cierran á las 9 de la noche y los cafés á las diez*”. És clar que, en aquesta situació de permanent sospita, de vegades no era clar saber qui era realment l’enemic, com succeí a la nit del 14 de març de 1850, quan una patrulla de carrabiners fou sorpresa per una descàrrega de trets a la Farga, “*cosa que algunos atribuyen á contrabandistas, y otros á cabecillas facciosos*” (*El Observador*. Madrid, 26 de

acollit a l'indult per abandonar les armes, encara desvetllaven recels i continuaven essent vistos com un potencial perill, “*notándose en sus acciones y palabras, que conservan los hábitos de superioridad y altanería con que tiranizaban hace poco á los alcaldes y vecinos honrados de los pueblos sujetos á sus escursiones vandálicas*”. Per tal d'evitar nous esclats, el capità general pretengué vigilar de prop “*los vagos, díscolos y mal avenidos*” tot ordenant la creació de noves comissions militars –dotades de tribunals excepcionals– en d'altres poblacions (la Seu d'Urgell, Olot, Vic, Manresa i Cervera), les quals, juntament amb les que ja funcionaven a les capitals provincials, havien d'estrènyer més el control sobre els sospitosos⁵⁶⁹.

La idea de la permanent conspiració carlista o els rumors que indicaven temptatives d'incursions de cabdills *facciosos* (Borges, Marsal) donaren lloc a certa magnificació de la potencialitat real d'aquesta amenaça. Aquesta inquietud explica l'estada, l'abril de 1840, del comandant general de la província de Lleida, Domingo Dulce, a la Seu d'Urgell, on assistí al rellevament de la seva guarnició, després de sortir aquell de Lleida el 20 de març i d'haver passat per Agramunt i Ponts amb la intenció de recórrer la línia del Segre. Alhora, les tasques preventives anaven acompanyades de la detenció d'alguns individus que hom presumia implicats en trames criminals. Tenim el cas d'un tal Brugulat, estanquer d'ofici, que havia estat sergent dels carrabiners, i d'un altre anomenat Vilarrubla, escriptent, el qual havia lluitat com a oficial carlista en les dues guerres anteriors, respecte als quals “*se supone, que la conspiración era seria y ramificada*”. Aquesta pretesa ramificació explica que, mesos després, el fiscal militar de Barcelona instés alguns individus de la comarca –Manuel Campmajó (a) Macabeu, de la Seu d'Urgell; Francesc Pujol (a) Mengala d'Alàs; Antoni Ubach, de l'hostal d'Anserall– a presentar-se a la fiscalia de la capital catalana perquè aquells apareixien en aquell

març de 1850, p. 1). Al seu torn, *La España*, fent-se ressò de notícies recollides per la premsa catalana, carregava durament contra les autoritats d'Andorra, que concedien asil i protecció a tota mena de refugiats d'una i altra banda del Pirineu, entre els quals hi havia persones “*que no son naturales de aquel país, sino criminales ó revolucionarios, ora franceses, ora españoles*” (*La España*. Madrid, 31 d'octubre de 1851, p. 1). De fet, el temor governamental a una nova insurrecció carlista provocà l'expulsió del bisbe Josep Caixal de la seva diòcesi l'any 1855. El prelat d'Urgell romangué desterrat a Mallorca durant un any.

⁵⁶⁹Ban del capità general de Catalunya, Manuel de la Concha, publicat el 28 de juny de 1849.

moment com a “*cómplices en una conspiración carlista que debía estallar en dicha Seo de Urgel*”⁵⁷⁰.

D'altra banda, la freqüència i l'abast dels atacs van crear un sentiment d'indefensió en les poblacions, reflex de l'absència d'un poder estatal ferm i eficaç que, quan hi era, no sempre adoptava les mesures més adients i hi instaurava, *manu militari*, un règim de terror com si es tractés d'un país conquerit. Precisament, aquesta situació fou denunciada, el 22 de novembre de 1851, pel diputat de la minoria progressista Salvador Maluquer al Congrés. El motiu vingué justificat per un ban promulgat pel capità general del Principat, Ramón de la Rocha, que restablí els consells de guerra i, al mateix temps, obligava les poblacions a aixecar sometents i perseguir els malfactors. En aquesta ocasió, donada l'absència del ministre de la Guerra, Maluquer es va veure obligat a interpel·lar el ministre de la Governació, Manuel Bertrán de Lis, en posar en entredit l'autoritat de la Rocha per imposar mesures excepcionals d'aquest tipus, les quals només obeïen a un estat de guerra que no corresponia amb “*la tranquilidad*” observada en la província de Lleida; alhora, el diputat urgel·lità preguntà al referit ministre si el govern considerava els catalans “*indignos de ser gobernados con arreglo á la Constitución y á las leyes, de ser juzgados, siquiera aparezcan como malhechores, por su propio fuero*”. El ministre no va saber ben bé com respondre a les incisives preguntes del diputat Maluquer, sense anar més enllà de “*calificar de favores los sacrificios que el capitán general La Rocha impone con su bando a los catalanes*”⁵⁷¹. D'aquesta manera, hom anotà amb certa perplexitat l'anomalia viscuda al Principat, que privava els catalans “*de las garantías y recursos que las leyes conceden á todos los españoles en la sustanciación*

⁵⁷⁰*El Áncora*. Barcelona, 9 d'agost de 1850, p. 6.

⁵⁷¹*DSC*, Congrés, núm. 61, 22 de novembre de 1851, pp. 1.674-1.675. El diputat Maluquer tenia molt present també el grau de vesània amb què havien actuat les autoritats militars durant el conflicte passat. Concretament, Manuel Gutiérrez de la Concha havia posat en pràctica unes mesures repressives que estengueren el desterrament fora de la península a multitud de ciutadans únicament pel fet de ser pobres o sospitosos. *Vid.* BACHERO BACHERO, Juan Luis: “Castigados con y sin delito: la deportación de carlistas y pobres en Cataluña durante la Guerra dels Matiners (1846-1849)”. *La Historia, lost in translation? Actas del XIII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea* (edició a cura de Damián A. González, Manuel Ortiz Heras i Juan Sisinio Pérez Garzón). Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2017, pp. 607-616.

de las causas criminales”, els subjectava a una vigilància “*constante é insoportable*” i els obligava a abandonar llurs cases per perseguir els malfactors, “*esponiendo la vida y corriendo los mayores compromisos, mientras pagan enormes contribuciones para mantener al numeroso ejército que la Nación sostiene*”⁵⁷².

Els anys seguits de confrontació civil provocaren, a més, un trasbals econòmic. L’any 1850 el consistori, presidit per l’advocat Antoni de Moner, es trobava en serioses dificultats per cobrir el crònic dèficit municipal. La situació no podia ésser més delicada i compromesa, car la hisenda municipal havia patit, com ja hem vist, els efectes devastadors que resultaven de drenar recursos econòmics per a finalitats militars, de forma que serveis bàsics, com el pagament del salari del mestre d’instrucció primària i l’ajuda assistencial a la Casa dels Infants Orfes, restaren clarament desatesos⁵⁷³. A més, aquell fou un any catastròfic per a l’agricultura comarcal, sobretot a causa de la presència tardana del fred en plena primavera⁵⁷⁴. Tanmateix, aquest atzucac, ben present arreu, no tingué com a contrapartida una especial sensibilitat de l’Administració d’Hisenda en el moment de fixar, per exemple, les noves recaptacions de les contribucions directes (riquesa territorial, agricultura i ramaderia), les quals, a nivell provincial, augmentaren en uns 40.000 rals en un any (el 1850 foren recaptats uns 4.441.000 rals a la província de Lleida, quantitat que pujà fins als 4.481.000 rals el 1851). Hom posà en dubte la lògica d’aquest increment, així com l’objectivitat funcional de les comissions d’estadística al servei de les diputacions en emprar aquelles “*noticias y datos*

⁵⁷²*El Clamor Público. Periódico del partido liberal*. Madrid, 23 de novembre de 1851, p. 1. Pocs dies després, el 26 de novembre, el diputat reusenc Joan Prim (comte de Reus) criticà durament la suspensió de les garanties constitucionals en una Catalunya que vivia, des de feia vuit anys, un permanent estat de setge, amb detencions arbitràries, multitud d’empresonats (uns 80 deportats a les Canàries, les Filipines i la Carraca de Cadis) i afusellaments sense causa (uns 143), malgrat la inqüestionable lleialtat dels catalans a Isabel II.

⁵⁷³Així, una petició del pare prior reflectia amargament la progressiva reducció de l’ajuda municipal a l’esmentada institució benèfica: “*el ayuntamiento contribuía antiguamente á dicha casa con un menudo de carnero cada semana para su manutención; que después fue conmutado en una carnicera de carne semanal; y últimamente en la suma de diez duros anuales, de cuya cantidad está en descubierto desde el año mil ochocientos treinta y siete ó treinta y ocho*”. ACAU. Fons de l’ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’actes municipals (anys 1848-1853). Sessió del 14 de novembre de 1850.

⁵⁷⁴*Ibidem*, sessió del 8 de novembre de 1850.

que lo mismo que han producido 40.000 rs. de aumento, podían haber ocasionado el de la cantidad de 90.000 ó 1.000.000, pues de todo hay en la viña del Señor, y bien pudiera acontecer que el aumento se hubiese convertido en rebaja, que las estadísticas son tan buenas para un fregado como para un barrido". De fet, les objeccions assenyalaven el descens de la tributació al partit de Cervera, "*que algo ha de valer á esta ciudad haber sido el centro de las luces y el tener muchos abogados y muchos doctores*", ja que se li assignaren, de cara al 1851, 1.162.110 rals (enfront de 1.329.000 rals recaptats l'any anterior, és a dir, un 13% menys). Una «rebaixa» que, com s'apuntava de forma càustica, s'havia de carregar "*a las costillas de los otros partidos, y si son montañeses mejor, que la gente de montaña tiene mucho dinero, porque come poco y gana bastante*": així, l'any 1851, la part que corresponia al partit de Lleida era d'uns 2.048.640 rals (davant 1.941.350 rals recaptats el 1850, cosa que equival a un increment del 5,5%), uns 719.660 rals al partit de Tremp (680.600 rals el 1850, o sigui, un 5,7% més), uns 422.510 rals al partit de la Seu d'Urgell (413.840 rals el 1850, un 2,1%) i, sorprenentment, uns 128.080 rals al de Viella (enfront dels 82.270 rals de contribució del 1850, prop d'un 55% més)⁵⁷⁵.

Una quantitat inassumible davant la catastròfica situació de la hisenda municipal. El novembre de 1850, l'Estat accedí finalment a la sol·licitud del consistori respecte a la condonació d'un deute de 26.084 rals en concepte d'impostos municipals endarrerits (que anaven des de l'any 1834 fins al 1846), ja que la ciutat havia realitzat un esforç econòmic –traduït en uns 39.438 rals– que s'orientà, sobretot, vers les obres de fortificació i la mantenció de les tropes, a canvi –això sí– de "*no reclamar el crédito que resulta á su favor por la diferencia entre ambas partidas*"⁵⁷⁶.

La gravetat de la situació es palesà de nou arran de la contribució territorial que s'imposà a la ciutat de cara a l'any 1851, estimada aquella en uns 42.810 rals, a més d'un recàrrec de 12.624 rals. Enfront d'una hisenda municipal en fallida, el març de 1851 els membres del consistori es reuniren amb els majors contribuents per tal de cercar

⁵⁷⁵*La España*. Madrid, 15 de gener de 1851, p. 3.

⁵⁷⁶D'aquesta manera ho reflectia el periòdic barceloní *El Áncora* en la seva edició del 27 d'abril de 1850, el qual, al seu torn, es feia ressò de les notícies publicades a *Eco del Segre* del dia 24 del mateix mes.

mitjans excepcionals de cara a eixugar el dèficit (quantificat en uns 15.989 rals). Hom proposà aleshores recàrrecs d'un 10% sobre la base de la contribució territorial (uns 4.281 rals en funció de 42.808) i de la contribució industrial (1.030 rals en relació a uns 10.300) que pagava la ciutat, a més d'impostos nous sobre mercaderies⁵⁷⁷. El permanent dèficit, a més, il·lustrà o impedí la realització de reformes urbanístiques que havien estat considerades necessàries des d'un primer moment, fet que es pot observar, per exemple, en la negativa del consistori a atendre el requeriment del governador civil, relatiu a subvenir la construcció d'una nova presó –“*capaz, sana y segura*”– en el vell convent de Sant Domènec. En les actuals circumstàncies, el consistori urgel·lità manifestà la seva impossibilitat de poder-hi contribuir econòmicament “*porque no tiene fondos de que disponer, y que los únicos que hay, con dificultad pueden cubrir los gastos del Presupuesto municipal por ser muy reducidos*”⁵⁷⁸.

Com ja hem apuntat, la situació d'inestabilitat social i econòmica es va veure clarament reflectida en l'augment dels fenòmens vinculats a la delinqüència (sovint amb connotacions de dissidència política) i la marginació social. El març de 1850, per exemple, el jutge de la Seu d'Urgell inicià una causa criminal contra dos individus –Jaume Vilatge i Josep Tuset– acusats de la mort del batlle de Lles, Joan Clot, ocorreguda a la nit del 12 de novembre de l'any anterior⁵⁷⁹. L'increment de persones empresonades pot servir perfectament d'indicador de la conflictivitat social viscuda: aquest mateix any de 1850 el pressupost del primer trimestre anual destinat a les presons públiques del partit judicial de la Seu d'Urgell –situades a la casa consistorial i al convent de Sant Domènec–

⁵⁷⁷ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (anys 1848-1853). Sessió del 27 de març de 1851. Encara a finals d'aquest mateix any, l'Administració provincial de contribucions directes reclamava el lliurament d'uns 1.401 rals per la part corresponent a la tributació dels béns immobles de l'any anterior. El consistori manifestà aleshores les dificultats amb què havia topat per recaptar dita quantitat, tot i que “*confiaba verificarlo con el abono de los 1.558 reales que acredita de las fincas que administra la Comisión de Culto y Clero, cuyo déficit es tan difícil cubrir, que sin perjuicio procurará cubrir la espresada cantidad reclamada*” (*ibidem*, sessió del 13 de novembre de 1851).

⁵⁷⁸*Ibidem*, sessió del 18 d'abril de 1852.

⁵⁷⁹BOPL, 22 de març de 1850 (núm. 40), p. 4.

ascendí a un total de 4.308 rals, dels quals uns 3.167 (el 73,5%) havien d'anar únicament a garantir la manutenció dels 25 presos que hi havia aleshores⁵⁸⁰.

L'1 de gener de 1852 es féu efectiva la renovació del consistori per la tríade d'advocats –Antoni de Moner (alcalde), Manuel Fiter (tinent primer d'alcalde) i Francesc Parramon (tinent segon d'alcalde)–, d'acord amb el que estipulava la llei d'ajuntaments de gener de 1845. Prèviament, en el sorteig realitzat el 28 d'octubre passat a la casa consistorial, sortí el districte de Sant Agustí com l'encarregat de nomenar els quatre regidors entrants. L'escrivà i propietari Jacint Mitats i Gabriel fou designat alcalde; Marià Riu (tinent primer d'alcalde), agent de negocis; el terratinent Josep Sucarana (tinent segon d'alcalde); com a regidors, els comerciants Ot Moles i Pere Teixidó, el fuster Antoni Berga, el botiguer Julià Alviñà i l'advocat i hisendat Joan Parramon. L'advocat Francesc Parramon i Sostres fou nomenat procurador síndic⁵⁸¹.

Els hiverns de 1853-1854 i de 1854-1855 foren molt rigorosos, testimoniats per glaçades al Segre⁵⁸². Hom confià aleshores en la intervenció estatal per superar la permanent anquilosi. El pla general de carreteres, que va veure la llum el 22 de setembre de 1849, assenyalava la importància de la carretera de Lleida a la Seu d'Urgell per revitalitzar aquesta part del Pirineu, amb la previsió d'obtenir innegables guanys econòmics, derivats de la riquesa minera i de l'explotació forestal, i assegurar alhora la provisió de llocs de treball a molts braços aturats⁵⁸³. Tal realització, exposada bàsicament en la *memòria* redactada pel canonge il·lustrat Andreu Casanovas i

⁵⁸⁰BOPL núm 57, 1 de maig de 1850 pp. 2-3.

⁵⁸¹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (anys 1848-1853). Sessió de l'1 de gener de 1852.

⁵⁸²Concretament, durant l'hivern de 1853-1854 shi enregistrà "*un frío excesivo, cual no recuerdan estos habitantes, ni en el famoso invierno de 1829, pues hemos estado dos días á once grados bajo cero, lo que no ha dejado de causar algunas desgracias, sobre todo en la gente pobre, que quedó en la miseria de resultas de la gran avenida del Segre en el mes de mayo último*". Testimoni recollit a *La Esperanza. Periódico monárquico*. Madrid, 7 de gener de 1854, p. 2.

⁵⁸³El diari *La Patria*, fent-se partícip de les observacions del periòdic barceloní *El Bien Público*, remarcava el paper estratègic d'aquesta carretera, destinada a facilitar el transport de gra de les províncies agrícoles de l'interior (Castella, Aragó, Navarra) al Principat, ja que les dificultats "*no pudieron ser vencidas con la completa realización del canal de Urgel*".

Cantarell, no tan sols havia de resoldre el secular problema de l'aïllament geogràfic respecte als grans eixos viaris del país, sinó també assentar les bases d'una llavor industrialitzadora en una zona que aleshores no era més que un gris enclavament levític i una plaça fronterera d'armes, sense teixit industrial⁵⁸⁴. Pocs anys després, el 1856, prengué forma el projecte d'un ferrocarril que, des de la Catalunya central (Manresa), havia de passar per Cardona, Solsona, la Seu d'Urgell i Puigcerdà fins arribar a Tolosa de Llenguadoc.

⁵⁸⁴Es tracta de la *Memoria sobre la necesidad é importancia de construir una carretera desde Lérida á Seo de Urgel y Puigcerdá*. Madrid, Imprenta de la Compañía general de Impresores y Libreros del Reino, 1859.

10. EL BIENNI PROGRESSISTA (1854-1856)

10.1. Els antecedents: la preparació d'un nou aixecament progressista

Com hem vist, la crisi que posà fi al govern esparterista l'any 1843 havia provocat l'escissió dels progressistes. Les dissidències viscudes no eren pas alienes a la crisi social que empenyia les classes populars a una major radicalització, impregnades d'un ideari democràtic (i àdhuc socialista), cosa que augmentava els temors de la burgesia. La por resultant de l'onada revolucionària de 1848 a Europa havia acabat inclinant definitivament certs sectors progressistes vers les tesis moderades. Tanmateix, el Partit Moderat, immers en un procés de corrupció interna, havia arribat a un carreró sense sortida a causa de les arbitrietats produïdes entorn de les expropiacions i concessions de la xarxa ferroviària, així com els intents dels successius governs de limitar encara més el sistema liberal; des d'una perspectiva social, els moderats havien exercit una gran repressió sobre el moviment obrer, sobretot a Barcelona, que tingué la seva màxima expressió en la vaga general del març de 1854. En aquestes circumstàncies, el govern del comte de San Luis (desembre de 1852), l'únic suport del qual era la Cort, acabà afavorint la coalició dels moderats dissidents, els unionistes i els progressistes, alhora que consumà la ruptura definitiva entre l'executiu i la burgesia industrial i comercial, la qual, cansada de la política de *camarilles*, comptava amb el suport del capital estranger⁵⁸⁵.

L'actitud sectària de Sartorius –que impulsà, a més, un enduriment de la repressió– donà peu a l'aparició d'una nova dinàmica conspirativa en començar l'any 1854. Un primer intent insurreccional es localitzà a Saragossa, el 20 de febrer, dirigit pel brigadier José de Hore i el catedràtic Eduardo Ruiz Pons, aquest darrer membre destacat del Partit Demòcrata. El seu fracàs obligà a calcular amb més cura els possibles

⁵⁸⁵BURDIEL, Isabel: *Isabel II. Una biografia (1830-1904)*. Madrid: Taurus, 2010, p. 298 i ss.

moviments militars, que només tenien com a objectiu traslladar a la reina la necessitat de destituir Sartorius i rellevar els seus ministres⁵⁸⁶.

És ben sabut que O'Donnell pretenia que la insurrecció militar que ell mateix encapçalava no passés de ser l'expressió de cert malestar existent dins l'exèrcit com a conseqüència de la promoció d'ascensos arbitraris. Tanmateix, el fracàs momentani de l'alçament militar a Vicálvaro (Madrid), el 28 de juny de 1854, que impedí l'entrada dels insurrectes a la capital, els obligà a plantejar-se la necessitat de recórrer al suport popular si volien assegurar l'èxit del pronunciament⁵⁸⁷. En aquest sentit, el manifest de Manzanares, redactat per l'advocat Antonio Cánovas del Castillo i publicat el 7 de juliol, semblava apostar per un seguit de reformes inspirades en principis progressistes, les quals incloïen des de la millora de la llei electoral i d'impremta fins al restabliment de la Milícia nacional i la reducció d'impostos, tot passant per la defensa de les Juntes i la vaga promesa de la convocatòria de les Corts, sense aclarir si aquestes esdevindrien Constituents. Barcelona (on la insurrecció presentà un fort component social per la

⁵⁸⁶El periodista i polític progressista Fernández de los Ríos, involucrat en la conspiració, apunta que l'elecció de Saragossa com a centre de la rebel·lió es va decidir en la reunió que mantingueren, el 6 de gener, els generals Francisco Serrano, Leopoldo O'Donnell i Félix María Messina. A l'hora de la veritat, la precipitació del pronunciament militar, que s'avançà dos dies al que era previst inicialment, i la manca de coordinació n'explicarien el fracàs a pesar de la rellevància que li atorgaren: *"Este movimiento tenía grande importancia, debiendo haber sido simultáneo al de Madrid para llevar á efecto el plan concebido"*. FERNÁNDEZ DE LOS RÍOS, Ángel: *Estudio histórico de las luchas políticas en la España del siglo XIX*. Tom II. Madrid, 1880, p. 328.

⁵⁸⁷El ja citat Fernández de los Ríos, nomenat per O'Donnell membre del comitè revolucionari de Madrid, assenyala l'aprensió que sentia el general tinerfeny davant de tota possible manifestació de protagonisme popular. El fet de no assolir la victòria a Vicálvaro, paradoxalment, *"fué hasta una gran fortuna para la causa de la libertad; pues no teniendo O'Donnell ni para la opinión conservadora más aspiración efectiva que alcanzar el poder, (...), y la de reformar en cierto sentido la administración, de haber sido más flexible la Reina ó de haber alcanzado el triunfo en Vicálvaro, estuvo pendiente que la revolución no se consumara, siquiera fueran ya muchos los elementos populares preparados para ella en la capital y en las provincias, que una parte de los conspiradores quería mover á todo trance, y otra contenía, evitando soltar prenda"*. FERNÁNDEZ DE LOS RÍOS, Ángel: *Estudio histórico*, ob. cit., pp. 366-367. Una opinió similar manifesta el polític granadí Cristino Martos, un dels fundadors del Partit Demòcrata, que també participà en l'aixecament de 1854: abans del manifest de Manzanares, O'Donnell rebutjava la Constitució de 1837 i la Milícia Nacional, així com la necessitat de convocar noves Corts constituents; en el cas d'haver triomfat per si sol i només pels seus propis mitjans, *"solo hubiera traído la reforma en cierto sentido de la administración, el arreglo posible de la Hacienda y la observancia fiel del código fundamental de 1845"*. MARTOS BALBI, Cristino: *La revolución de Julio en 1854*. Madrid, Imprenta del Colegio de sordo-mudos y de ciegos, 1854, p. 148.

manca de treball i els baixos salaris), València, Saragossa, Valladolid i Sant Sebastià s'adheriren a l'aixecament militar⁵⁸⁸; finalment, la insurrecció arribà el dia 17 de juliol als barris populars de Madrid⁵⁸⁹. Davant de la magnitud dels esdeveniments, Isabel II cridà Espartero com a cap de govern (27 de juliol), el qual formà un govern de coalició amb O'Donnell, patrocinador de la fórmula d'Unió Liberal entre les dues faccions més properes del Moderantisme i del Progressisme.

10.2. L'abast de la insurrecció a la província de Lleida

El triomf de la *vicalvarada* assolí el seu ressò a la Seu d'Urgell en consonància amb la pròpia evolució dels esdeveniments en la província (i quan ja s'havia consolidat del tot el pronunciament arreu de l'Estat). La revolució es desenvolupà a nivell provincial sense grans convulsions. El 3 de juliol es publicà un suplement en el B.O.P. que donava a conèixer "*la escandalosa seducción militar en esta Corte*", que contrastava amb l'actitud "tranquil·la" o indiferent de la població madrilenya. Dos dies després, el 5 de juliol, s'edità un B.O.P. extraordinari que comunicava, a través de la reproducció d'una circular del capità general de Catalunya, la derrota definitiva de les forces rebels per la guarnició de Madrid. Això no obstant, l'esforç governamental de minimitzar els efectes del pronunciament progressista es va veure abocat, des d'un bon principi, al fracàs a causa de la permanent difusió de notícies que assenyalaven el progrés de la rebel·lió. Així, el B.O.P. del 10 de juliol reflectia les inquietuds del mateix capità general, el qual avisava al governador civil del perill que significava la propagació de "*noticias que tienden á excitar los ánimos y alterar el sosiego que goza el país*". Per això, la màxima

⁵⁸⁸Segons José Luis Comellas, aquestes insurreccions esclataren abans que el text d'Antonio Cánovas fos conegut. COMELLAS, José Luis: *Isabel II. Una reina y un reinado*. Barcelona: Ariel, 2004, p. 213.

⁵⁸⁹URQUIJO Y GOITIA, José Ramón de: *La revolución de 1854 en Madrid*. Madrid, C.S.I.C. Instituto de Historia "Jerónimo Zurita", 1984. Des d'una perspectiva innovadora, quan no provocadora, en impugnar el relat oficial per tal de subratllar el rerefons popular de lluita contra el sistema liberal representatiu, tenim la recent recreació històrica de SÁNCHEZ LEÓN, Pablo: *Las jornadas de julio (de 1854). Una crónica anónima de otro 15M en el pasado ciudadano español*. Madrid, Postmetrópolis Editorial, 2018.

autoritat militar del Principat ordenava la detenció de totes les persones, “*cualquiera que fueren sus circunstancias*”, que divulgessin noves del progrés dels insurrectes.

Tanmateix, a mesura que es precipitaren els esdeveniments a les principals ciutats del país, favorables ara al pronunciament, s’anà succeint tot un reguitzell d’adhesions a escala provincial. El 17 de juliol la guarnició de Lleida també es pronuncià amb visques a la Llibertat i la Moralitat, fet que anà acompanyat de la dimissió del governador civil, Luis de Llano. L’endemà, dia 18, s’hi afegí Balaguer; Sort i el Pont de Suert el dia 20, data aquesta darrera en la qual es constituí també la Junta local en la Seu d’Urgell⁵⁹⁰.

10.3. La defensa de l’autonomia municipal: la nova Junta progressista urgel·litana

D’antuvi, la Junta urgel·litana –que aplegava, tal com afirmava aquesta, “*el voto unánime de la mayoría del partido liberal de esta Ciudad*”– pretengué assolir la major adhesió al nou ordre institucional i a la Junta provincial, fet que la menà a oferir-ne la presidència al governador militar de la ciutat, el brigadier Manuel Champaner. L’home fort del «partit liberal» urgel·lità, Josep Ignasi de Llorens, en fou designat vicepresident i, com a vocals de la mateixa, hi figuraven el coronel Blas Durana⁵⁹¹, Josep Alviñà, Rafael

⁵⁹⁰PONS I ALTÉS, Josep Maria: *Moderats i progressistes a la Lleida del segle XIX (1843-1868)*. Lleida, Pagès Editors, 2002, p. 274.

⁵⁹¹Blas Durana Atauri coronel d’infanteria del 5è batalló de Caçadors de Tarifa, havia nascut a Vitòria l’any 1823 dins una família de llarga tradició militar. És recordat per ésser l’assassí de Maria Dolors Parrella de Plandolit, esposa del síndic major d’Andorra Guillem d’Areny-Plandolit, baró de Senaller. Destinat a Barcelona, el coronel Durana s’havia enamorat de la baronessa i aprofitava totes les ocasions per anar a la Seu d’Urgell per tal de coincidir amb ella en actes socials i representacions teatrals. Alarmada per aquest assetjament, la baronessa ho comunicà al seu marit, el qual sol·licità al capità general, Juan Zapatero Navas, que traslladés l’impetuós coronel fora de Catalunya. Aquest anà destinat a la guarnició de Lugo, però això no acabà amb la seva obsessió malaltissa. A les vuit del vespre del dia 19 de juny de 1855, el coronel matà a ganivetades Maria Dolors Parrella al carrer de la Unió de Barcelona, on es trobava convidada per la seva família aprofitant les festes de Corpus. Detingut per milicians i empresonat, Durana fou condemnat a mort per garrot vil, però se suïcidà poc després. BOFARULL I TERRADES, Manuel: *Crimis i misteris de la Barcelona del segle XIX*. Barcelona. Rafael Dalmau, Editor, 2002, pp. 21-29; THEROS, Xavier: “Ejecutar a un muerto”, article del diari *El País*, 21 d’agost de 2012, p. 5.

Travé, Marc Sansa, Antoni Berga, Miquel Molins i Vicenç Llorca. Allò rellevant a tenir en compte, per sobre de les aparences i paral·lelismes, és el fet que la nova conjuntura revolucionària permet descobrir –almenys en la seva fase inicial– la relativa autonomia política de la Seu d’Urgell, determinada en gran mesura per la condició perifèrica de la ciutat, respecte de la Junta Superior provincial. Així, el 24 de juliol, una vegada coneguda la mencionada comunicació d’aquella, hom procedí a la ratificació de la Junta local ja formada, cridant expressament el governador militar perquè assistís al consistori. La sessió municipal d’aquest dia esdevé ben il·lustrativa del que hem apuntat, centrada en l’escenificació de tot un ritual polític sobre la confirmació dels nous poders representats:

“Presentado dho. Sor Gobernador y dado aviso p^r el macero, salió á recibirle el Ayuntamiento cumplimentándole como lo exige su clase, y después de tomado asiento en uno de los puestos preferentes, se le manifestó el oficio de la Junta transcrito, y después de haver manifestado los más vivos deseos de correr en armonía en todo, y que estaba pronto en hacer renuncia de la Presidencia de dha. Junta si el Ayuntamiento quiere usar de la facultad otorgada con la citada comunicación, á lo que no se accedió p^r la Corporación, antes al contrario le manifestó el Ayuntamiento le profesaba un singular cariño, y estaba muy gustoso de que continuara siguiendo así”.

D’aquesta manera, la Junta urgel·litana defensà la validesa de les seves disposicions davant la Junta Superior provincial, ja que *“antes de recibir su comunicación se había formado la de este Distrito con acuerdo del Sor Gobernador Militar de la Plaza, si bien se alegó por el Concejal D. Julián Alviñá que podían valerse de los Salones del Ayuntamiento p^a sus sesiones, contestando á ello el Sor Gobernador muy agradecido añadiendo, q^e no solo usarían de dha. libertad, sino que cuantos asuntos graves se presentasen los tratarían ante y con el Ayuntamiento”*⁵⁹². El mateix dia 24 de juliol el consistori rebé una comunicació de la Junta provincial, datada el dia 21, per la qual s’instava a aquell a la formació d’una junta local que havia d’adoptar, d’acord amb la inflada retòrica revolucionària del moment, *“aquellasmedidas conducentes al triunfo de los buenos principios de restablecimiento definitivo de la moralidad y de la fiel*

⁵⁹²ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’actes municipals. Any 1854. Sessió del 24 de juliol de 1854.

observancia de los derechos del Pueblo". Pel que sembla, el consistori urgel·lità s'havia anticipat als dissenys de la mencionada Junta provincial perquè ja hi havia estat constituïda la Junta local, "y que volver á nombrar otra, aunque fueran los mismos reelegidos siempre sería poner en ridículo un acto ya consumado, de lo que podrían tomar pie los que se hallan mal avenidos con el actual orden de cosas p^a desvirtuarla".

Dos dies després, el 26 de juliol, es procedí a certa renovació formal del consistori, tot i que l'imperatiu que semblava exigir la nova conjuntura revolucionària podia semblar diluït, en aquest cas, en vagues pretextos sobre la delicada salut de les mateixes autoritats municipals, car l'alcalde, el propietari Josep Sucarana i Massanés, i el segon tinent d'alcalde, el també propietari pagès Ot Moles i Boixadera, dimitiren de llurs càrrecs "en razón á sus achaques y continuas faenas". Tot seguit, a instàncies de la Junta local, el primer tinent d'alcalde, el jutge Josep Ignasi de Llorens, acceptà el nomenament d'alcalde, càrrec que fou ratificat dos mesos després per la Diputació provincial⁵⁹³.

L'anomenat Bienni Progressista significà, d'entrada, una reorganització de les relacions de poder i el plantejament de nous programes que venien a corregir la trajectòria política uniforme que havia seguit l'Estat d'ençà de 1844. Durant uns deu anys (des de 1844 fins al 1854) l'Administració s'havia regit per una legislació netament centralista. En aquest moment, els progressistes es proposaven rescatar la descentralitzadora Instrucció o llei orgànica d'ajuntaments de febrer de 1823⁵⁹⁴. El momentani domini progressista, a més, afavorí la infiltració d'elements demòcrates o republicans en les institucions de govern, sobretot pel que fa als àmbits locals i provincials del tram de poder. La consolidació institucional, aparellada al projecte de redacció d'una nova Constitució, havia de venir determinada a través d'unes eleccions estatals, que se celebraren l'octubre de 1854⁵⁹⁵. Abans d'aquest moment, però, els nous

⁵⁹³*Ibidem*, sessió del 26 de juliol de 1854.

⁵⁹⁴Circular de la Junta Superior de Lleida del 26 de juliol de 1854, inserida al *BOPL* núm. 91 (31 de juliol de 1854).

⁵⁹⁵CASANOVA AGUILAR, Isabel: "El bienio progresista (1854-56): historia de un intento de modernización institucional". *Anales de Derecho*, núm. 6, 1984, pp. 131-154; de la mateixa autora, "Las Constituyentes

dirigents havien dirimit la qüestió centrada en el fet de si el sistema polític continuaria o no essent bicameral. El debat fou resolt ràpidament en imposar-se la proposta unicameral, donades les lògiques prevencions que manifestaven els progressistes davant de la designació dels senadors, en què la Corona havia tingut una participació molt directa⁵⁹⁶.

A la província de Lleida, convertida de nou en un únic districte electoral, hi guanyà clarament una candidatura que integrava de facto una coalició de forces progressistes i demòcrates. Resultaren elegits Pascual Madoz (4.779 vots), Miquel Ferrer i Garcés (4.643), Josep Ignasi de Llorens (4.516) i Ignacio Gurrea (4.057). Com molt bé ha sintetitzat Josep M. Pons, “els vencedors representaven un equilibri entre les diferents tendències del progressisme lleidatà i la marginació dels moderats, i mostren la importància adquirida pels sectors propers als demòcrates”⁵⁹⁷, un fet aquest darrer que havia estat confirmat, després del desengany patit durant el període esparterista, per l’evolució política del diputat urgel·lità Josep Ignasi de Llorens cap a posicions ja republicanes.

10.4. De nou, l’amença carlina

L’empremta històrica del liberalisme urgel·lità també es pot visualitzar a través de l’organització armada ciutadana, la Milícia Nacional, la qual tingué un destacat paper contra l’episòdica insurgència carlina de la zona, com veurem més endavant. Com passà arreu, durant el Bienni els problemes relatius a la seva formació i desplegament assoliren una especial rellevància política, ja que s’evidencià alhora la forma de funcionament democràtic de la institució i el seu protagonisme a l’escena política. El mateix dia que el

de 1854. Origen y fisonomía general”. *Revista de Estudios Políticos*, núm. 37 (enero-febrero 1984), pp. 135-172.

⁵⁹⁶DÍAZ SAMPEDRO, Braulio: “Derecho e ideología en el Bienio Progresista”. *Anuario de la Facultad de Derecho*, vol. XXIV, 2006, pp. 159-175.

⁵⁹⁷PONS I ALTÉS, Josep Maria: *El sistema polític a Lleida durant els anys de consolidació del liberalisme censatari (1843-1868)*. Tesis doctoral. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2001, p. 462.

pròcer local Josep Ignasi de Llorens assumia l'alcaldia, la Junta auxiliar requerí al consistori l'elaboració d'un llistat de 30 individus *"que inspiren la mayor confianza por su honradez y amor á las instituciones liberales y al orden público"* per tal de lliurar-los armes. Pel que sembla, aquesta darrera qüestió –unida a l'acceptació restringida dels individus que s'hi havien allistat– provocà tot seguit l'aparició d'algunes "discòrdies" entre els veïns, de forma que la mateixa Diputació provincial es va veure forçada a intervenir-hi: en sengles comunicacions enviades al batlle i al governador militar de la ciutat, hom instava a la immediata reconciliació de tots els ciutadans amants de la llibertat, *"desunidos por disidencias q^e son insignificantes"*; poc després, el consistori acordà nomenar una comissió específica –integrada pel batlle Josep Ignasi de Llorens i el secretari municipal Francesc Parramon, a més de Julià Alviñà, Pere Teixidó, Antoni Berga, Lluís Ferran– per encarar els problemes derivats de l'allistament, *"no solo de los antes alistados, si que también por los que continúan alistándose"*⁵⁹⁸.

El setembre de 1854 restaren formades tres companyies de la Milícia Nacional local (granaders, caçadors i l'anomenada primera companyia), amb llurs respectius caps i oficials, a les quals s'afegí, el novembre, una altra –la segona companyia– *"tanto para poder formar batallón, como para que no se resienten muchísimos, que amantes de la libertad, fueron olvidados en las listas de las primeras compañías"*:

COMPANYIA DE CAÇADORS

Capità Antoni Berga i Serra Fuster

⁵⁹⁸ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1854. Sessió del 12 de setembre de 1854.

1r tinentRafael Travé Advocat
2n tinentManuel Flor Militar retirat
1r subtinentTomàs Bertran Paleta
2n subtinentJosep Boixader i Solana Comerciant

COMPANYIA DE GRANADERS

Capità Josep Mir i Bresca Terratinent
1r tinent Ot Roca i Comes Procurador
2n tinent Andreu Villaró i Sans Procurador i propietari
1r alferes Josep Berga i Erola Advocat i notari
2n alferes Pere Teixidó i Alrich Propietari i comerciant

PRIMERA COMPANYIA

Capità Joan Vilà i Dacús Espardenyer
1r tinent Josep Noguera i Blanco Aiguardenter
2n tinent Marià Iscla i Veguer Confiter
1r subtinent Joan Sitjar i Vila Advocat i propietari
2n subtinent Antoni Moles i Castells Comerciant

SEGONA COMPANYIA

Capità Francesc Parramon i Sostres Advocat i propietari
1r tinent Julià Alviñà i Faus Botiguer
2n tinent Josep Soler i Ascó Procurador
1r subtinent Josep Tarragona i Guarda Advocat i propietari
2n subtinent Josep Nogués Forner

Font: ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1854. Sessions del 17 de setembre i del 12 de novembre de 1854.

A grans trets, l'anàlisi socioprofessional dels ciutadans que n'esdevingueren oficials permet aproximar-nos a la penetració i el suport local que gaudí el liberalisme:

els lletrats representen el 40% dels diversos comandaments que vertebraven la Milícia, mentre que els membres d'oficis que denoten una clara extracció popular en signifiquen tot just la meitat (cal destacar-hi la presència del fuster Antoni Berga i de l'espardenyer Joan Vilà com a capitans). Alguns d'aquests caps són individus que, a més de llur reconeguda adscripció liberal, es distingeixen pel seu protagonisme social i les activitats públiques. Antoni Berga i Serra, que en aquest moment és el regidor síndic del consistori, havia estat subtinent de la milícia urbana durant la Primera Guerra Carlista, comissionat de la Societat local del Teatre i també regidor abans de produir-se la *vicalvarada*; a més, és cunyat de Pere Teixidó, un dels comerciants més importants de la ciutat. Josep Mir havia estat voluntari de la milícia durant la Primera Guerra Carlista i membre de la Junta local creada el 1843. Josep Berga i Erola, fill d'un hisendat i tinent d'infanteria, era germanastre del citat Antoni Berga i Serra i va ésser nomenat escrivà de la Seu d'Urgell l'any 1852⁵⁹⁹. Francesc Parramon, aleshores secretari municipal, havia estat membre de la Junta pronunciada el juny de 1843, com Julià Alviñà, i segon tinent d'alcalde el 1850; poc després, el juny de 1855, resultà nomenat promotor fiscal i, més endavant, fou jutge de primera instància de la Seu d'Urgell⁶⁰⁰. En tot aquest quadre destaca sobretot

⁵⁹⁹*El Faro Nacional. Revista de Jurisprudencia, de Administración, de Tribunales y de Instrucción Pública*. Madrid, 30 de juny de 1852, p. 149. Sens dubte, la figura de Josep Berga i Erola, un d'aquests «herois» anònims locals del patrimoni liberal del segle XIX, aplega aspectes que conviden a un estudi en profunditat de la seva biografia. Era fill de Josep Berga i Rolan, tinent de la Milícia Nacional urgel·litana que morí a causa d'una ferida l'abril de 1836, i Bonaventura Erola i Noves. Procedia d'una família profundament compromesa amb la causa liberal. La seva mare havia sol·licitat a l'ajuntament, l'any 1845, una certificació que acredités els serveis prestats a la pàtria pel seu difunt marit durant la Guerra del Francès i la primera carlinada. El consistori accedí a tal petició, més tenint en compte que la citada vídua tenia cura aleshores de dos fills i una filla (ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1842-1845). Sessió del 14 d'agost de 1845). La germana de Josep Berga i Erola, Marcel·la, s'esposà amb l'advocat i propietari Gaspar Bergés i Aleñà.

⁶⁰⁰Nascut a la Seu d'Urgell l'any 1817, l'advocat i propietari Francesc Parramon i Sostres esdevingué una personalitat pública rellevant en la ciutat. Alguns trets biogràfics ens han arribat a través del testimoni de Francesc Xavier de Moner, segons el qual Francesc Parramon era "*otro de los abogados que en las huestes políticas de la Seo de Urgel descollaba importante en el campo lib(eral)*". Fill del procurador causídic Francesc Parramon i Ribó, un dels prohoms del liberalisme urgel·lità de primera fornada, és definit pel seu pragmatisme professional, que li valgué una nombrosa clientela, tot i que, a parer del citat F. Xavier de Moner, "*aún más descollaba por su talento su hermano el Ilustre canónigo penitenciario de Lérida D. Odón Parramon, que había sido muchos años catedrático del Seminario donde descolló por su saber en la cátedra sagrada*" (MONER I DE SISCAR, Francesc Xavier de: *Bosquejo de una historia de la Seo de Urgel* (part cinquena: personatges il·lustres). 1890). Manuscrit 9372 de la BC. El seu fill, Joan Parramon i Pou, figura com a estudiant d'onze anys al Seminari en el cens de 1860. Casat amb Rita Alviñà i Berga (germana

l'advocat Rafael Travé, un ferm defensor de la causa liberal, qui ja tenia experiència en el combat contra les partides quan va ésser nomenat capità de la milícia urbana durant la Primera Guerra Carlista⁶⁰¹. En definitiva, la plana major de la Milícia Nacional urgellitana reflecteix aparentment un subtil equilibri entre els elements d'arrelam progressista i els més moderats o vetlladors de l'ordre.

La presència d'elements conservadors, centrada bàsicament entorn dels advocats-procuradors, una vegada ja constituïda la segona companyia, provocà certa intranquil·litat a la Diputació provincial, la qual adreçà un ofici al consistori, el 10 de desembre, en què mostrava la seva perplexitat sobre la inclusió de "*continuados Carlistas y personas desafectas á las instituciones liberales*". Sorprès, el consistori s'avingué a celebrar una reunió el 14 de desembre amb els oficials escollits de la Milícia perquè hi mostressin llur parer, però tots manifestaren "*á unanimidad de q^e ningún carlista había ni tampoco que tuviesen tendencias diferentes de libertad*"⁶⁰².

10.5. La lluita contra el capitost Borges

En general, la coalició progressista-unionista ja s'havia mostrat ben aviat força inestable, i la inclinació dels progressistes cap a la dreta, una vegada ja instal·lats al

de l'advocat Josep Alviñà), la seva filla, Clara Parramon i Alviñà, va contreure matrimoni l'any 1863 amb Pere Babot i Maestre, farmacèutic andorrà establert a la Seu d'Urgell. El seu germà Joaquim, confiter, es maridà amb Rosa Boixadé i Solana, filla del comerciant Climent Boixadé i Daina, un dels caps milicians durant la primera carlinada.

⁶⁰¹Rafael Travé i Carbonell era fill del mas d'Eroles d'Adrall, localitat on va néixer el 1813. Els principals trets biogràfics ens han estat revelats sobretot per la documentació personal conservada a l'arxiu familiar de la casa, actualment dipositat aquest a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell. Així, sabem que obtingué el títol de llicenciat en lleis el febrer de 1842. Poc després, des de l'abril d'aquest any, trobem Rafael Travé exercint com a advocat a la Seu d'Urgell. Un any i mig més tard, el 22 d'octubre de 1843, va ésser elegit diputat provincial per la Seu d'Urgell, "*cuyo cargo desempeñó con toda asiduidad y celo hasta la disolución del Cuerpo provincial á que pertenecía habiendo sufrido con sus demás compañeros dediputación las persecuciones ytrastornos á que dieron lugar los acontecimientos políticos de aquella época*", segons consta en un certificat de la Diputació de Lleida emès a petició del mateix Travé el 4 de juliol de 1856. El maig de 1856 fou nomenat promotor fiscal del jutjat de primera instància de la Seu d'Urgell en substitució de Francesc Parramon i Sostres, càrrec que tornà a ocupar el març de 1862 amb motiu de la sortida de Manuel Fiter de Roca.

⁶⁰²ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1854. Sessió extraordinària del 14 de desembre de 1854.

poder, els havia allunyat de les masses populars. Així, l'any 1855 esclataren diversos motins a Andalusia, Extremadura i Castella —on s'incendiaren magatzems de blat i fàbriques de farina, als quals s'atribuïa la carestia del pa—, mentre a Barcelona els obrers assaltaren fàbriques. Per a la premsa ministerial, la conflictivitat social era culpa dels carlistes. Era ben evident que els partidaris dels fills de don Carlos —el pretendent morí el 10 de març de 1855— continuaren conspirant i feien tot el possible per promoure revoltes i augmentar el caos, ja que creien que la població seguia essent fidel a la causa legitimista i que només calia crear noves partides o comptar amb la insurrecció d'alguna unitat de l'exèrcit perquè el poble prengués les armes amb entusiasme, però la situació havia canviat i la majoria de la gent volia viure en pau sense tenir en compte qui era rei d'Espanya.

Això no obstant, el carlisme romaní latent, com una força oculta la capacitat operativa del qual anava creixent, fonamentada sobretot per la política sectària i la corrupció dels diversos governs liberals. A les zones muntanyenques de Catalunya, Navarra, País Basc i el nord de Castella s'aixecaren partides que foren fàcilment dispersades. En el cas concret de Catalunya, Piralá assenyala que les primeres partides començaren a actuar el juny, tot coincidint amb l'agitació obrera a Barcelona. La zona compresa entre l'Alt Urgell, l'Alt Berguedà i el Solsonès esdevingué escenari de l'activitat insurgent de Josep Borges, el qual, si bé hi participà a contracor a causa de la fatiga i misèria del país, *“se rodeó de unos 50 valientes; organizó 100 hombres más para que le noticiasen los más insignificantes movimientos del enemigo, se procuró la ayuda del país y recorrió la montaña, evitando choques y procurando sorpresas, causando dos que le proporcionaron buen número de armas y municiones, con lo cual pudo cambiar el mal armamento que llevaba su gente”*⁶⁰³. Amb aquests reforços i els pertrets aconseguits, l'agost de 1855 el capitost carlí aconseguí derrotar a Comiols tropes de Lleida a les ordres del coronel Ramón López Clarós.

Com a símptomes de la preocupació creixent que causaren les diverses partides a les autoritats governamentals hi ha tot el seguit d'informacions, ordres i amenaces que

⁶⁰³PIRALÁ, Antonio: *Historia contemporánea*, ob. cit., tom I, p. 677.

foren reproduïdes detalladament en els butlletins oficials. Hom feia evident així la necessitat de subministrar armes noves –comprades a Bèlgica– a la Milícia Nacional, “*teniendo en consideración especialmente los pueblos de la frontera donde la facción se presenta con más insistencia*”⁶⁰⁴. Precisament la Milícia Nacional de la Seu d’Urgell, comandada pel diputat Josep Ignasi de Llorens, fou mobilitzada des d’un primer moment i contribuï a la persecució de Borges, al costat de la guarnició de la ciutat i dels milicians de Tuixent, Gósol i Josa⁶⁰⁵, que tingueren un paper cabdal en les operacions antigüerrillers. Pel que sembla, en aquest moment la guarnició de la Seu d’Urgell comptava amb pocs efectius –uns 218 homes– per encalçar un enemic fugisser que es desplaçava constantment per una àmplia zona muntanyenca i que, ahora, tenia ben a prop la frontera⁶⁰⁶. L’octubre foren capturats pels milicians de Tuixent els “*facciosos*” Josep Serret, veí de la Seu d’Urgell, i Antoni Domingo, de Castellciutat; després d’un judici sumaríssim, foren afusellats a la tarda del dia 13⁶⁰⁷.

En un país fatigat per anys de guerra, Borges no aconseguí dominar la província de Lleida i fracassà en el seu intent d’apoderar-se del castell de Benasque. Idèntic resultat havia patit la insurrecció carlista –mancada del suficient suport social– a la veïna zona d’Aragó⁶⁰⁸. El governador militar de la Seu d’Urgell, Manuel Champaner, havia

⁶⁰⁴Comunicació del Ministeri de la Governació, reproduïda al *BOPL* del 14 de setembre de 1855, pp. 1-2.

⁶⁰⁵*El Áncora. Periódico religioso-social y de avisos*. Barcelona, 25 de juliol de 1855, p. 3.

⁶⁰⁶Així ho reflectia *El Clamor Público*, en la seva edició del 18 de setembre de 1855, en advertir que amb l’escassa guarnició “*apenas hay para cubrir el servicio de la ciudadela y castillo en las circunstancias actuales por el interesante punto que ocupa*” (p. 2).

⁶⁰⁷*El Clamor Público*. Madrid, 21 d’octubre de 1855, p. 2. Aquest diari denunciava l’activitat de les partides carlistes que actuaven en la comarca urgel·litana, les quals, “*aunque son de poca importancia, incomodan y perjudican a los transeúntes*”; tanmateix, segons apuntava el propi mitjà, el veritable perill radicava en l’existència de nuclis de conspiradors i xarxes contrarevolucionàries força actives: “*Los habitantes temen caer en sus manos, con tanto más motivo cuanto que según se asegura hay en aquella población (Seo de Urgel) algunos afiliados secretos que avisan á los facciosos cuanto ocurre en la misma*” (*El Clamor Público*. Madrid, 13 de novembre de 1855, p. 2).

⁶⁰⁸La insurrecció carlista s’inicià el 22 de maig a Aragó. El seu cap, el capità Cipriano de los Corrales, es va veure obligat a abandonar la regió i, perseguit sense treva, entrà a Catalunya amb els seus homes. La intensa persecució, a la qual s’afegiren el comandant general de la província de Lleida i els nacionals de Maials, féu minvar la partida rebel. Finalment, Corrales es lliurà a Agramunt el 7 de juny; a l’endemà, el capitost carlí fou afusellat amb els seus col·laboradors, Gregorio Puelles (president de la Junta legitimista

extremat la vigilància de la ciutat des d'un primer moment, però l'aplicació d'algunes mesures, com l'ordre de tapiar les portes de les cases que donaven pas als camps immediats del perímetre urbà, resultaren ben aviat força criticades pels veïns, que no advertien ara la perillositat de les poques partides –contínuament fustigades i dispersades– per apoderar-se de la ciutat. Finalment, el cop de gràcia a l'efímera insurgència fou proporcionat, el 26 d'octubre, pel propi capità general de Catalunya, Juan Zapatero Navas, el qual, a través d'un ban, s'avingué a oferir l'indult a tots aquells que pretenguessin definitivament abandonar les armes, exceptuant-ne els capitosts de les partides, els eclesiàstics, empleats públics i els desertors de l'exèrcit governamental.

Aquesta mesura anà acompanyada, el 28 d'octubre, de l'aixecament general del sometent en combinació amb les columnes de l'exèrcit⁶⁰⁹. Sense poder comptar amb els recursos promesos i, ahora, perseguit sense treva per forces superiors, “y especialmente desde que al grito de paz se levantaba el somatén para perseguirle donde más protección antes tuvo”, en aquest mateix mes d'octubre de 1855 Borges es va veure obligat a passar amb els seus partidaris la frontera francesa a través d'Andorra. Les autoritats governamentals es mostraren satisfetes de l'èxit assolit per les contínues persecucions en la dissolució de les partides, les quals, reduïdes a la marginalitat delictiva, “han perdido ya éstas su carácter político, y sus bandas dispersas se han convertido en cuadrillas de ladrones que atacan y roban en los caminos ó en los bosques al labrador inerme ó al pasajero indefenso, burlando á merced de su poco número la

de Saragossa) i el sergent primer Nicolás Enríquez. Vid. CARIDAD SALVADOR, Antonio: “El carlismo aragonés en armas. La revuelta de 1855”. *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 36, 2014 pp. 165-188.

⁶⁰⁹La cautela i la determinació amb què fou preparada aquesta operació militar, prevista per al diumenge 28 d'octubre a trenc d'alba, són ben perceptibles en les paraules del governador militar de Berga, per al qual l'aixecament del sometent havia de durar “hasta que S. E. determine, ó hasta la extinción de la gabilla de los Tristanes: en la inteligencia que el que coja á uno de estos, tiene dos mil duros, por cualquier otro cabecilla quinientos duros, y por cada faccioso veinte y cinco duros”. Arxiu Municipal de Gironella. Correspondència. Any 1855. Comunicació del govern militar de Berga a l'alcalde de Gironella (27 d'octubre de 1855). A la Seu d'Urgell, en la sessió extraordinària celebrada el 20 d'octubre el consistori es donà per assabentat d'aquesta resolució, però, en observar que el terme municipal era de poca extensió, “no considera necesario (...) salgan todos en un día los individuos de la misma”, ahora que s'acordà distribuir les forces ciutadanes mobilitzades en vuit barris. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1855. Sessió del 20 d'octubre de 1855.

persecución de las columnas”⁶¹⁰. A principis de novembre hom anunciava la plena pacificació de la província de Lleida⁶¹¹. En aquest sentit, com a reconeixement explícit de “*la franca cooperación de los pueblos*” contra la insurgència, resulten ben reveladores les mostres de gratitud que, des de Solsona, el mateix comandant general de Lleida, Diego de los Ríos, adreçà, a “*los leales habitantes de la Seo que tanta estima me tienen*”⁶¹².

Tanmateix, observem que, des d’un primer moment, el consistori hagué de fer front a un seguit de dificultats, com ara el mencionat proveïment d’equipament (sobretot armes) als milicians locals, donada la migradesa de recursos de què disposava. A més, entre els caps de la pròpia Milícia ciutadana començaren a aparèixer motius de desconfiança que es traduïren en un seguit de dimissions inesperades. El juny de 1855, Andreu Villaró decidí dimitir del seu càrrec com a segon tinent de la companyia de granaders, disconforme amb la inclusió de milicians de Castellciutat, Castellbò, Civís i Anserall –pel que sembla, de dubtós «patriotisme» i vinguts pobrament armats (en contraposició, per exemple, amb els ànims més enardits i compromesos dels milicians de Tuixent)– dins l’estructura del batalló ja format⁶¹³; poc després, el setembre, seguí el seu exemple la resta dels oficials de la mencionada companyia –Josep Mir, Ot Roca, Josep Berga i Pere Teixidó–, actitud amb la qual esperaven que llurs observacions “*sean más fortalecidas con la unión y la mayor buena fe tanto en el reparto de armas, cuanto en el servicio que se hace, y como por otra parte solo es de nombre el Batallón de esta, el que solo lo forma la Compañía de Cazadores, por gobernarse solos los bizarros que*

⁶¹⁰Manifest de la Diputació de Lleida del 20 d’octubre de 1855, reproduït al *BOPL*, núm. 128, 24 d’octubre de 1855, pp. 2-3.

⁶¹¹Manifest de la Diputació de Lleida del 20 d’octubre de 1855, reproduït al *BOPL*, núm. 128, 24 d’octubre de 1855, pp. 2-3.

⁶¹²ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Correspondència. Any 1855. Comunicació del govern militar de Lleida al consistori de la Seu d’Urgell (28 d’octubre de 1855). Prèviament, la corporació municipal havia felicitat el comandant general “*por haber con sus muy bien acertadas disposiciones esterminado la facción, y devuelto la paz y tranquilidad al Principado*”. ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’actes municipals. Any 1855. Sessió del 25 d’octubre de 1855.

⁶¹³*Ibidem*, sessió del 20 de juny de 1855.

*forman la Compañía de Tuxent, y atendida á que la experiencia no ha conseguido un arreglo por más que se haya reclamado*⁶¹⁴. La cascada de les dimissions arribà al seu punt màxim amb la renúncia de Josep Ignasi de Llorens com a comandant del referit batalló, tot i que aquest darrer esperà fins a consumir-se definitivament la derrota de la insurgència carlina⁶¹⁵. Per contra, la Diputació de Lleida, reunida expressament el 17 de desembre, no acceptà cap d'aquestes dimissions i subratllà l'obligació de preservar l'estructura organitzativa del batalló, alhora que insistia a les autoritats municipals sobre llur responsabilitat per incloure *"en las Compañías organizadas en el día todos los sujetos que sean dignos de ser Nacionales"*⁶¹⁶.

L'ombra de l'amenaça –més aparent que real– de suposats intents de noves "invasions" carlistes seguí força viva en els anys següents, cosa que provocà el natural desassossec de persones i famílies compromeses amb la causa liberal, tal com s'encarregà de palesar-ho la premsa d'aleshores:

*"mirados los liberales como enemigos, sin garantía de ninguna clase para un lance crítico, al más ligero anuncio de facción temen por su seguridad y la de sus familias; y ya se sabe de algunos que se proponen dejar abandonadas sus casas y confinarse ellos, sus mujeres ó hijos en Lérida ó en cualquier otro punto fortificado al primer aviso que reciban de haber puesto su planta en territorio español, aquel célebre personaje ú otro de la misma calaña"*⁶¹⁷.

10.6. El llast de les exigències fiscals i les propostes per superar el marasme econòmic

⁶¹⁴*Ibidem*, correspondència. Any 1855. Comunicació conjunta dels oficials de la Companyia de Granaders de la Milícia Nacional local adreçada a l'alcalde (24 de setembre de 1855).

⁶¹⁵*Ibidem*, correspondència. Any 1855. Comunicació de Josep Ignasi de Llorens adreçada al consistori (22 d'octubre de 1855). Prèviament, Josep Ignasi de Llorens havia criticat l'actitud del consistori en admetre aquestes renúncies *"sin notificarle antes los motivos en que estaban fundadas dichas dimisiones, y al mismo tiempo amonestando se procediese sin pérdida de tiempo á nuevas elecciones"*. *Ibidem*, llibre d'actes municipals. Any 1855. Sessió del 26 de setembre de 1855.

⁶¹⁶*Ibidem*, correspondència. Any 1855. Comunicació del president de la Diputació provincial, Andrés Gómez, dirigida al consistori (19 de desembre de 1855).

⁶¹⁷*La Iberia. Diario liberal de la mañana*. 19 de febrer de 1858, p. 4.

D'altra banda, la ciutat continuava arrossegant un feixuc llast respecte a les càrregues impositives no satisfetes. A principis de gener de 1854, l'administració provincial de la Hisenda Pública apressava el consistori sobre el pagament immediat de la contribució territorial, fixada en uns 52.926 rals, sense cap possibilitat "*ni facultades para conceder plazos*"⁶¹⁸. Una vegada més, el consistori hagué de realitzar a corre-cuita un repartiment individual per tal d'assegurar la recaptació de la quantitat assignada. Els contingents repartits de contribució territorial –sobre terres i cases– ens permeten obtenir un llistat dels principals contribuents de la ciutat, on destaca, entre d'altres, Guillem de Plandolit, propietari andorrà de reconegudes simpaties carlines.

1.	Capítol catedralici	8.127 rals
2.	Guillem de Plandolit	6.807 "
3.	Josepa Dalmau	4.463 "
4.	Manuel Fiter	3.530 "
5.	Antoni Carreu	3.370 "
6.	Oriola Fonoll	3.316 "
7.	Comú de la ciutat	2.906 "
8.	Pere Alviñà	2.892 "
9.	Pere Teixidó i Alrich	2.884 "
10.	Guillem Bous	2.869 "
11.	Francesc Sansa	2.864 "
12.	Antoni Berga	2.847 "
13.	Germans de Mateu Estany	2.734 "
14.	Ermengol Moles	2.635 "
15.	Comunitat de preveres	2.445 "
16.	Joan Parramon	2.277 "
17.	Pau Poch	2.190 "
18.	Maties Gual	2.148 "
19.	Antoni Escudé	2.105 "
20.	Ignasi Bordes	2.073 "
21.	Josep Mir	2.016 "
22.	Seminari tridentí	1.942 "
23.	Gertrudis Feu	1.914 "
24.	Josep Ignasi de Llorens	1.886 "
25.	Ignàsia Ferrer	1.876 "
26.	Jacint Mitats	1.847 "
27.	Pau Tarragona	1.845 "
28.	Hospital civil	1.743 "
29.	Marià Iscla	1.728 "
30.	Josep Duran	1.563 "

Font: ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1854. *Cupo de contribución territorial señalado en esta Ciudad para 1854.*

⁶¹⁸ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1854. Comunicació de l'administració provincial de la Hisenda Pública (7 de gener de 1854).

L'estat de la hisenda municipal, però, anà empitjorant, de forma que ni tan sols es podia afrontar el pagament del sou dels empleats municipals i dels milicians, així com necessitats tan bàsiques com el subministrament d'oli per a l'enllumenat públic i la reparació de les moles del molí. El juny de 1855 hom reclamà a la corporació municipal uns 3.540 rals per endarreriments no satisfets d'anys anteriors sobre el consum i el comerç. En aquest cas, les autoritats municipals justificaren la falta de la recaptació perquè la Junta local formada amb el pronunciament de 1854 havia suprimit aquelles contribucions⁶¹⁹. A tot això, s'hi afegiren els efectes de la crisi agrària de l'estiu de 1855, accentuada per les contínues exportacions amb motiu de la guerra de Crimea. El mes d'agost d'aquest any, alguns veïns es presentaren a la casa consistorial *"quejándose de que algunos almacenistas acopiaban grandes cantidades de trigo y centeno en los días de mercado, valiéndose de toda clase de medios los unos ilegales y reprobados, cuyo tráfico abusivo hacía encarecer considerablemente el precio de dichos artículos, en perjuicio de la clase proletaria y de todas las clases medianamente acomodadas"*⁶²⁰. La situació arribà a ésser tan crítica que el consistori informà al govern civil que *"la diferencia que se observaba en la existencia de cereales y demás frutos (de este partido judicial) era de la mitad menos que el año anterior"*, raó per la qual els pobles de la comarca es trobaven abocats a una alça generalitzada dels preus i una carestia, *"y en este caso podrían surtirse de la Cerdaña á lo menos en cuanto al centeno si no se extrajera para el extranjero como de continuo se extrahe"*⁶²¹.

Una situació crítica que anà acompanyada de la resistència d'alguns veïns a pagar els arbitris municipals. El gener de 1856, Antoni Fillart, com a arrendatari dels impostos sobre el vi, oli i aiguardent, denuncià Antoni Escudé, Andreu Blasi i Joan Armengol davant la corporació municipal, la qual els amenaçà amb l'embargament i venda de llurs

⁶¹⁹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1855. Sessió del 22 de juny de 1855.

⁶²⁰*Ibidem*, sessió del 22 d'agost de 1855.

⁶²¹*Ibidem*, sessió del 16 d'octubre de 1855.

béns⁶²². No fou un cas aïllat. El mes següent, el febrer, s'hi afegí Jaume Ponsa, arrendatari dels drets municipals sobre les referides mercaderies durant l'any 1855, en comunicar que el veterinari Josep Pich i Pere Blasi es negaven a pagar el corresponent impost sobre el vi⁶²³, al mateix temps que Josep Grané, arrendatari de l'arbitri sobre la carn, es queixà de la negativa del proveïdor de carn Julià Alviñà⁶²⁴.

Els apressaments governamentals contribuïren a accentuar de nou el neguit de la desdinerada hisenda municipal. Aquest mateix febrer l'ajuntament va rebre comunicacions de la Diputació provincial i del governador civil que instaven a l'immediat pagament d'uns 1.200 rals, els quals corresponien als consums suprimits de 1854. Per tal de satisfer aquesta nova exigència, el consistori convocà una reunió de caire extraordinari on s'aplegaren els principals proveïdors de carn de la ciutat. D'entre aquests, Julià Alviñà i Antoni Castells es comprometeren a pagar aquella quantitat en dos terminis a canvi que se'ls permetés cobrar excepcionalment uns tres maravedís per cada lliura de carn durant tot l'any⁶²⁵.

Se cercaren algunes iniciatives públiques per tal de combatre el marasme econòmic. La més important, la canalització del Segre, havia de comptar amb la complicitat i el suport dels principals propietaris, més encara quan era molt present la imatge dels terribles aiguats de tres anys enrere. El febrer de 1856 el consistori es féu ressò d'una sol·licitud presentada per una comissió de veïns –encapçalada pels advocats Antoni de Moner i Joan Cervós– en què hom demanava autorització per construir ampits per salvar llurs propietats de les revingudes del riu. Aquesta decisió semblà animar el consistori a emprendre un projecte de major envergadura, de forma que, poc després, se celebrà una sessió extraordinària amb els principals contribuents (Antoni de Moner, Josep Ignasi Dalmau, Antoni Carreu, Jacint Mitats, Ermengol Moles i Ot Alviñà). En aquesta reunió s'acordà invertir una part significativa del producte resultant de la venda dels propis,

⁶²²*Ibidem*, llibre d'actes municipals. Any 1856. Sessió del 27 de gener de 1856.

⁶²³*Ibidem*, sessió de l'1 de febrer de 1856.

⁶²⁴*Ibidem*, sessió del 9 de febrer de 1856.

⁶²⁵*Ibidem*, sessió del 24 de febrer de 1856.

procedent de la llei desamortitzadora de 1855, en la realització de les necessàries obres públiques de canalització i, àdhuc, de construcció d'un dipòsit d'aigua potable, necessari *“mayormente en las tres estaciones de primavera, verano y otoño, cuando proveheándose actualmente del río Balira para el abasto de la población, tienese q^e beber sus aguas turbias y cenagosas al derritirse los trozos de nieve de las montañas, al estallar aquellos fuertes temporales y tronados tan frecuentes en este país, así como los aguaceros de la última estación mencionada”*. Al mateix temps, hom pretengué convertir definitivament tot l'arenal de la banda dreta de la partida del Salit –mitjançant la construcció d'un gran dic– en terreny apte i segur per a l'agricultura, *“cual fertilizado sería lo más precioso de la huerta de esta Ciudad”*⁶²⁶.

Tanmateix, aquest projecte no congruà la unanimitat esperada, ja que els propietaris del marge esquerre s'oposaren a tota obra que impliqués la més mínima variació del curs del riu. Situat en aquesta disjuntiva, i després d'inspeccionar les possibles zones afectades, el govern municipal decidí tirar pel dret respecte a l'ambiciós projecte de canalització, que hom preveia fer arribar fins a Alàs. El consistori pretengué resoldre la disputa veïnal autoritzant les obres dels propietaris de la part dreta del Segre i, alhora, crear una comissió reguladora *“que entienda y promueva la realización de la espresada obra proponiendo cuanto considere útil y conveniente”*⁶²⁷.

Una altra oportunitat semblava presentar-se en l'horitzó més proper. En una altra reunió extraordinària amb els principals contribuents de la ciutat, celebrada el 28 de març, el batlle Francesc Sanvicens informà sobre la intenció d'una societat francesa d'establir un balneari a Andorra, projecte que havia d'anar aparellat amb la construcció de carreteres que podia deixar resolt el problema de les comunicacions de la Seu d'Urgell fins a França a través de les Valls. En temps de vaques magres, el govern

⁶²⁶*Ibidem*, sessió del 22 de febrer de 1856.

⁶²⁷*Ibidem*, sessió del 24 de febrer de 1856. Integraren inicialment aquesta comissió els regidors Francesc Sansa, Josep Mir i Fernando María Granados, i els propietaris Antoni de Moner, Joan Cervós, Josep López, Lluís Ferran, Josep Escaró, Baptista Alsedà i Antoni Arrey. Poc després, per tal de guanyar més rellevància representativa, s'hi afegiren Antoni Carreu, Ot Alviñà, Pere Teixidó, Marià Iscla, Antoni Soldevila i Antoni Escudé.

municipal considerà que *“la realización de estas obras proyectadas reportarían beneficios inmensos no solo á dichos Valles si que también á esta Ciudad y toda su comarca”*, per la qual cosa nomenà immediatament *“una comisión de personas que tuviesen influencia en aquel territorio para que pasasen sin omitir medio alguno á conferenciar con el referido M.I.S. Consejo General que debe reunirse el día de mañana y con todas las personas de más nombradía de aquel país á fin de inclinar su ánimo y voluntad en la concesión de las espresadas obras”*⁶²⁸.

La fricció amb les autoritats estatals arribà a la seva màxima expressió quan el consistori, queixós de la contínua erosió de l'autonomia municipal, acordà dimitir en bloc el 26 de febrer de 1856. La gota d'aigua que féu vessar el got fou la imposició d'un nou moliner que no era de la confiança del consistori, un greuge que s'afegí a d'altres *“desaires experimentados”* (el tancament en fals de la problemàtica suscitada entorn de la Milícia Nacional, l'arrendament de llocs públics, el cobrament dels drets de consum, les constants reclamacions fiscals). Com era previsible, la Diputació provincial no acceptà aquella dimissió, cosa que, lluny d'apaivagar la tensió, no féu més que incrementar-la. Un malestar que també es visualitzà el mes d'abril següent quan l'Administració de la Hisenda Pública Provincial reclamà el pagament immediat d'uns 2.129 rals per a l'administrador local, Josep López, els quals havien estat avançats per la quantitat corresponent al 20% dels arbitris municipals de 1851. El consistori considerà que aquesta quantitat estava més que satisfeta, ja que, tal com ho justificà, el total recaptat per aquest concepte en aquell any sumà uns 3.000 rals (el 20% dels quals equivalia tan sols a uns 557 rals), de forma que resolgué deixar ben palesa la seva protesta davant el governador civil⁶²⁹.

A tot aquest seguit d'entrebancs s'afegiren les calamitats naturals de darrera hora. El maig una gran riuada amenaçà novament la ciutat. La calor regnant a finals d'aquest

⁶²⁸Foren nomenats comissionats de l'ajuntament Francesc Sansa, Ot Alviñà i Antoni Escudé, *“á cuyo efecto se los espidió un oficio credencial de su nombramiento para el Señor Síndico y Consejo General de aquellos Valles”*.

⁶²⁹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1856. Sessió del 5 d'abril de 1856.

mes havia produït un ràpid desglaç i estovat la neu acumulada en els cimals de les muntanyes. Les fortes pluges de la nit del 28 de maig acabaren per arrossegar també la neu flonja, de forma que, segons explicà un testimoni des de Puigcerdà, *“formaron ríos tan caudalosos que á su paso han arrancado de raíz árboles que contaban más de 50 años, inundando hermosísimas praderías y sembrados, y llevado tras si cuantos puentes han encontrado desde la vertiente de los montes hasta cerca de la Seo de Urgel, quedando ahora todos los pueblos de esta hermosa comarca casi incomunicados entre sí”*⁶³⁰.

Amb la forta crescuda del cabal, el riu Valira va rompre els dics de les dues sèquies que menaven l'aigua als molins fariners de la ciutat –el de Boixadera i el del Comú– i va destruir també una part del pont de Castellciutat, fet que significà la interrupció momentània del pas i la comunicació de la Seu d'Urgell amb aquest nucli de població i la guarnició de la fortalesa. L'abast de la devastació provocà, el 30 de maig, una reunió urgent del govern municipal amb els principals propietaris afectats, encapçalats pels advocats Antoni de Moner, Josep Ignasi Dalmau, Josep Tarragona i Ot Estañol, entre d'altres. S'acordà formar una comissió encarregada de les obres destinades a la reconstrucció de la sèquia del molí del Comú, a la qual hom conferí *“amplias facultades para alcanzar el agua á los usos que se necesitan no solo para el abasto del molino harinero de esta Ciudad, si que también para el riego de las fincas situadas bajo una y otra acequia, concretando empero las obras á la sola acequia del molino harinero espresado de esta Ciudad, de modo que el agua que entra por la represa del mismo pueda dar el abasto á las referidas fincas”*, alhora que tots els referits propietaris es comprometeren a pagar unes dues pessetes per jornal. Paral·lelament, respecte a la reparació del molí de Boixadera, de propietat estatal arran de l'obra desamortitzadora, Antoni de Moner i Josep Ignasi Dalmau es mostraren partidaris d'invertir-hi el 80% del producte de la venda dels propis. Alhora, hom proposà aprofitar els nombrosos arbres arrossegats per la riuada per construir un dic provisional davant el pont de la Palanca, que es trobava en perill d'ésser destruït, tal com havien fet els veïns d'Alàs amb els

⁶³⁰Testimoni recollit a *La Iberia. Diario liberal de la tarde*. Madrid, 7 de juny de 1856, p. 4.

arbres arrencats a l'hora d'improvisar dics per tal de desviar el curs del riu que passava dins el seu terme⁶³¹.

10.7. El fracàs de l'experiència progressista-unionista

El govern d'Espartero emprengué un seguit d'iniciatives legislatives per tal de consolidar la via del desenvolupament capitalista de l'Estat espanyol, com ara la llei de ferrocarrils per afavorir l'articulació del mercat intern, les lleis bancàries o de societats anònimes amb règim tributari privilegiat i la llei de desamortització impulsada per Pascual Madoz. No obstant això, donada la pròpia debilitat del capital intern, aquestes mesures obrien les portes als mitjans financers francesos i britànics, que tendiren a apropiarse dels sectors industrials i miners més avançats⁶³². Tot aquest programa de reformes econòmiques, abordat amb certa ambició, havia de ser culminat amb l'aprovació d'un nou text constitucional que necessàriament superés els estrets marges de la Constitució moderada de 1845⁶³³. La nova Constitució de 1856, que aspirava a revalidar el consens assolit en el text constitucional de 1837, partia del reconeixement de la sobirania nacional sense cap mena d'al·lusió a la sobirania compartida amb la Corona, un dels pilars ideològics fonamentals del liberalisme conservador, alhora que recollia algunes de les antigues reivindicacions progressistes (jurats d'impremta per als delictes d'opinió, establiment de la Milícia Nacional, elecció directa dels batlles pels veïns de cada municipi) i assumia l'ampliació dels drets individuals tot i no recollir el

⁶³¹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1856. Sessió del 19 de juny de 1856.

⁶³²FONTANA, Josep: *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*. Barcelona, Ariel, 1981. COMÍN, Francisco, HERNÁNDEZ, Mauro y LLOPIS, Enrique (eds.): *Historia económica*, ob. cit., pp. 220-222. BRODER, Albert, PÉREZ DE PERCEVAL VERDE, Miguel Á., SÁNCHEZ RODRÍGUEZ, Alejandro i MARCHÁN SANZ, Carmen (eds.): *La inversión extranjera en la minería española*. Madrid, Instituto Geológico y Minero de España, 2014.

⁶³³Isabel Casanova creu que la revolució de 1854 inaugurà un període destinat a portar a terme una ambiciosa tasca de modernització de les estructures polítiques de l'Estat. CASANOVA AGUILAR, Isabel: "Las Constituyentes de 1854. Origen y fisonomía general". *Revista de Estudios Políticos*, núm. 37 (enero-febrero 1984), pp. 135-172; també de la mateixa autora, *El Bienio Progresista. Análisis de un intento de modernización institucional*. Publicaciones de la Universidad de Murcia, 1984.

sufragi universal que proposaven els demòcrates. Tanmateix, aquella no pogué ésser aprovada en fer-se evidents les greus divergències polítiques i les lluites dins el mateix govern, fet que demostrava la fragilitat de la coalició progressista-unionista; a més, el recel dels sectors més conservadors sobre l'abast de les reformes polítiques plantejades va empènyer els progressistes a posicions dretanes, cosa que els acabà allunyant de les classes populars.

En realitat, la inestabilitat política que caracteritzà els governs del Bienni no havia tardat massa a manifestar-se després de l'èxit del pronunciament. Els problemes s'anunciaren, ja en el primer gabinet format, amb l'amenaça de dimissió d'Espartero arran de la derrota parlamentària soferta el 2 de desembre de 1854, quan una proposta de supressió de la contribució de consums –una de les principals reivindicacions populars esgrimides per les Junes revolucionàries– trobà un ampli recolzament a les Corts. Per bé que el duc de la Victòria trobà de seguida el suport dels seus acòlits de partit (Evaristo San Miguel, Manuel Gutiérrez de la Concha, Salustiano Olózaga) per continuar en el govern, això no impedí la renúncia de l'aleshores ministre d'Hisenda José Manuel Collado. També dimití el mateix mes de desembre el ministre de Marina, José Allende Salazar, qui a més formava part del cercle íntim de consellers d'Espartero, descontent pel rumb que prenia l'executiu⁶³⁴.

A la crisi política descrita s'afegí el malestar social. D'ençà de finals de 1855 s'havia produït una creixent agitació rural davant l'amenaça d'una imminent crisi de subsistències, provocada per l'extrema sequera estival, que a principis de 1856 arribà a les ciutats. Al marge del factor climàtic, l'alça dels preus del blat, enquadrada bàsicament en el marc de les crisis agràries de l'Antic Règim, també era atribuïble als moviments especulatiu dels propietaris agrícoles i intermediaris, desitjosos d'obtenir substanciosos beneficis arran de la gran demanda de cereals al continent provocada per la Guerra de Crimea (1853-1856), conflicte que va significar el tancament dels ports

⁶³⁴URQUIJO GOITIA, José Ramón: "Las contradicciones políticas del Bienio Progresista". *Hispania*, LVII/1, núm. 195 (1997), pp. 267-302.

russos d'Odessa i Sebastopol al comerç europeu⁶³⁵. Des de febrer de 1856 la Milícia Nacional se sumà a l'agitació, que mesos després ja es trobava força estesa per Castella i la zona del Llevant peninsular. La resposta governamental se centrà aleshores en la depuració de demòcrates de les files d'aquesta força urbana. Tot i això, els desordres acabaren per precipitar la crisi del govern d'Espartero, incòmode davant la repressió d'alguns motins urbans i rurals. El duc de la Victòria presentà la seva dimissió i O'Donnell, amb el suport de la reina, formà un nou gabinet de govern, el juliol de 1856, amb la finalitat de declarar l'estat de setge en totes les províncies i restablir l'ordre, cosa que féu sense trobar cap reacció significativa entre els progressistes.

⁶³⁵SÁNCHEZ-ALBORNOZ, Nicolás: *Las crisis de subsistencias de España en el siglo XIX*. Rosario, 1963; del mateix autor, *España hace un siglo: una economía dual*. Madrid: Alianza Universidad, 1977. GARRABOU, Ramon: "Un testimonio de la crisis de subsistencia de 1856-57: el Expediente de la Dirección General de Comercio". *Agricultura y Sociedad*, núm. 14 (1980), pp. 269-356. RUZAFÀ ORTEGA, Rafael: "El impacto de las crisis de subsistencias de la década de 1850 en el País Vasco". *Ayer*, núm. 55, 2004, pp. 207-233.

11. LA RECUPERACIÓ DE LA DIGNITAT EPISCOPAL

El bisbe Simó de Guardiola morí a Barcelona el 22 d'agost de 1851 als 78 anys. El seu cos fou enterrat a l'església del convent de les Filles de Nostra Senyora d'aquella ciutat. Deixava enrere un pontificat de 24 anys. Per a molts dels seus coetanis havia representat el paradigma del sofriment humà, marcat pels anys de persecució i d'exili i, ahora, per la consciència de trobar-se –segons la literatura apocalíptica religiosa de l'època– a l'antesala de la Setena Edat de l'Església, la de la vinguda de l'Anticrist liberal i l'inevitable Judici Final.

El 5 de juny de 1853, Josep Caixal fou consagrat bisbe d'Urgell, diòcesi de la qual prengué possessió canònica el 15 del mateix mes⁶³⁶. A la tarda del dia 23, el bisbe fou rebut amb tota solemnitat pels membres del consistori urgellit, presidit per l'advocat Francesc Parramon, i les autoritats militars de la guarnició, amb els macers convenientment abillats i una representació dels principals prohoms i majors contribuents de la ciutat. En finalitzar el cerimonial de benvinguda, el grup acompanyà el prelat amb una banda de música fins a la catedral⁶³⁷. En aquest moment, el nou prelat era conscient que es trobava en una diòcesi tan extensa –gairebé unes 400 parròquies, amb pocs nuclis de població rellevants i una marcada disseminació del poblament– com abandonada des del punt de vista institucional i pastoral, ja que en molts llocs feia més de trenta anys que la gent no havia presenciada la visita del bisbe. Per a Caixal calia reafirmar l'autoritat episcopal després del llarg període d'exili del seu predecessor, el bisbe Simó de Guardiola, a causa de la seva complicitat amb el carlisme insurgent.

⁶³⁶Nat al poble del Vilosell (les Garrigues), de la província de Lleida i diòcesi de Tarragona, l'any 1803, Josep Caixal exercí de professor a la universitat de Cervera i al Seminari de Tarragona. El 1833 guanyà una canongia de la catedral metropolitana de Tarragona. Durant la Primera Guerra Carlista decidí servir com a capellà als hospitals carlistes, sobretot el de Berga. En produir-se la derrota carlina, es traslladà a França. En retornar de l'exili l'any 1846, inicià una profunda amistat amb el pare Antoni Maria Claret, amb el qual fundà la Llibreria Religiosa de Barcelona el 1847.

⁶³⁷ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1853. Sessió del 23 de juny de 1853.

D'un caràcter enèrgic, inquiet i apassionat, al cap de poc temps de la seva entrada a la capital de la diòcesi, Caixal inicià la seva primera visita pastoral a Andorra (1 d'agost de 1853), moment que aprofità per a prendre possessió d'aquest principat com a copríncep sobirà i subratllar amb fermesa la dimensió pública del seu càrrec⁶³⁸. Acompanyat per les autoritats andorranes (el síndic, el subsíndic i els dos veguers) i una comissió del capítol, entre d'altres, el bisbe Caixal entrà a Andorra sota pali i revestit dels hàbits pontificals, entrada majestàtica que es féu entre trets de salva i repicada de campanes. A l'església parroquial d'Andorra la Vella prestà el jurament de respectar les lleis i privilegis del petit principat. A primera hora de la tarda començà a recórrer les parròquies, on administrà el sagrament de la Confirmació. Els testimonis presencials són ben eloqüents respecte a la magnificència que envoltà aquest esdeveniment, viscut en una atmosfera d'excepcionalitat:

*“Siempre ha sido notable esta solemnidad; pero bien puede asegurarse que, en ninguna ocasión como en la presente, habían manifestado los andorranos tanto entusiasmo y alegría, y tan vehementes deseos de complacer á su Ilmo. príncipe y numerosa comitiva, sin perdonar gasto ni servicio de ninguna clase. Pues el que conozca la situación del país, en lo más escarpado del Pirineo, no podrá menos de admirar los esfuerzos que han debido hacer aquellos montañeses para poner los caminos en el buen estado en que se han encontrado”*⁶³⁹.

El fet de mantenir aquesta dualitat complementària com a «príncep eclesiàstic» i «príncep civil» contribuí, sens dubte, a reforçar la seva visió unitària d'una societat

⁶³⁸Sobre la base dels pariatges del segle XIII, el principi polític definit per la singular *Coprincipauté* –o poder executiu bicèfal, exercit entre el copríncep episcopal espanyol i el copríncep francès– determinà l'evolució del dret públic al país. Oficialment indivís, aquest dret s'exercí, en la pràctica, per l'aclaparadora influència religiosa –i en part política– del bisbe de la Seu d'Urgell, i d'una manera més aviat simbòlica que real pel comte de Foix, fet que resulta explicable si atenem la particular situació geogràfica del territori de les Valls, més encarades i obertes vers el S català que respecte al vessant francès. Tanmateix, l'organització política i institucional no es bastí a partir de la superestructura dual de la *Coprincipauté*, de caràcter exogen i artificial, sinó a través de les pròpies relacions internes de les parròquies, expressades en la creació, l'any 1419, del Consell de la Terra. *Vid.* BECAT, Joan: “Emergència i reconeixement d'Andorra com a Estat”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*. Institut d'Estudis Catalans, núm. 41, vol. XI, 1996, pp. 261-291.

⁶³⁹*El Clamor Público. Periódico del partido liberal*. Madrid, 17 d'agost de 1853, p. 3

cristiana regida paternalment per un príncep catòlic, la qual cosa resultava coherent en la mentalitat tradicional del catolicisme polític –espanyol i, per extensió, europeu– del segle XIX. N'és una manifestació fefaent tot el seguit de resolucions –algunes d'elles de cert calat social– que el bisbe dictà per assegurar el bé espiritual i temporal dels habitants del petit país: mesures per combatre la pràctica de la usura (*“manám als Srs. Veguers y Batlles de las Valls que procehescan ab tot lo rigor de las Lleys contra los usurers que aixís xupan la sanch de nostres pobres Vassalls”*) i lluita contra la «degradació» dels bons costums, sovint imputable a influències externes (*“Com per causa dels estrangers se han vist las Valls en molts conflictes, ordenem y manám als Consuls y Consellers de las parroquias que vetllin la conducta dels estrangers ques presentin en ellas y que examinin escrupulosament los documents de sa procedencia, y si es persona sospitosa, ó de mala conducta, ó irreligiosa ne donaran part immediatament als Senyors Síndichs y Veguer”*), sense descurar la vigilància de les pròpies manifestacions d'immoralitat (*“Ensenyant la experiencia que de las discordias y rinyas que tenent lloch en los hostals y tavernas se segueixen gran part dels delictes ques cometen en nostras Valls, manám als Cónsuls y demás Autoritats que, baix sa mes estreta responsabilitat, cumplan y fassian cumplir las Lleys y bandos vigents sobre lo bon ordre en los hostals y tavernas, y suplicám á tots los Senyors dels Consells que ells no hi vajan ni permetin que hi vajan sos fills y criats”*)⁶⁴⁰.

Altres visites pastorals tingueren un ressò similar pel que fa a l'expectació i l'acollença popular, com la realitzada el 18 de juny del mateix any a Balaguer (després de vint-i-sis anys de la darrera visita episcopal), la qual també anà acompanyada d'una repicada general. El bisbe fou rebut amb tota solemnitat pel clergat local i les autoritats locals i militars, enmig de grans mostres d'acceptació popular⁶⁴¹. Dos dies després, accedint a una petició del consistori i del rector d'Agramunt, Caixal experimentà el mateix fervor i entusiasme en visitar la Ribera de Sió, *“cuando una muchedumbre*

⁶⁴⁰ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 1 (1853-1854). «Manifest per S. S. Ilma. á las Valls de Andorra á fi de posar coto ó aplacar molts abusos».

⁶⁴¹El diari barceloní *El Áncora*, per exemple, descriu el *“bullicio extraordinario de gente que corría de una parte á otra, para saludar repetidas veces al que era objeto de la admiración general”*. *El Áncora. Periódico religioso-social y de avisos*. Barcelona, 27 de juny de 1853, p. 6.

inmensa se precipitó a la carretera mientras que al frente de la iglesia se unían al magnífico Ayuntamiento todas las personas notables que para esto habían sido invitadas"; allí, rebut pel clergat en processó i una orquestra, Caixal impartí la benedicció a la gentada congriada i tot seguit, travessant un arc triomfal que s'havia aixecat expressament per aquesta ocasió, fou acompanyat solemnement a l'església parroquial *"por entre una profusión de flores que al paso iban echando seis niñas rica y simétricamente ataviadas, y marchando por entre una lluvia de ramos y coronas que las bellas agramunteses echaban á sus pies desde los balcones del transito"*⁶⁴².

Paral·lelament, una de les primeres disposicions del bisbe Caixal va ésser la creació del *Boletín eclesiástico del Obispado de Urgel* (24 d'agost de 1853), quan només nou diòcesis d'Espanya en tenien. És una clara mostra de reacció davant el que ell entenia aleshores com una situació d'orfenesa espiritual. L'abrandat ànim de recatolització fa que aparegui en la seva ment el somni d'un estat d'harmonia social possible, al qual el clergat –un clergat ben preparat– havia de contribuir a arribar de manera destacada. Per dur a terme aquesta empresa, calia un exèrcit de missioners dedicats a expandir el missatge –és a dir, la preservació de la identitat doctrinal– i alhora combatre l'assimilació de la modernitat imperant, que significava una erosió de la pràctica religiosa.

De fet, aquesta idíl·lica representació és present en el primer exemplar del primer *boletín eclesiástico*, sobretot quan el bisbe afirma que *"lo primero que llamó nuestra solicitud pastoral fue el proporcionarla celosos misioneros apostólicos, los que, recorriéndola (la diócesis) en todas direcciones, arrancasen vicios, plantasen virtudes, condujeran las almas extraviadas al camino de la fe, reconciliaran los desunidos y enemistados, é hiciesen reflorecer en todas partes la verdadera paz, aquella paz que el mundo no puede dar"*. Així expressa la projecció de la seva gegantina tasca pastoral, encaminada a la reestructuració catòlica de la societat a través d'un missatge escatològic considerat purificador i cohesionant. La fèrria voluntat evangelitzadora el menà a intervenir en la creació de nous espais de socialització religiosa (cases de missions,

⁶⁴²*El Áncora. Periódico religioso-social y de avisos*. Barcelona, 4 de juliol de 1853, p. 5.

establiment de les Monges Germanes de la Caritat en algunes poblacions, sense obviar el projecte de construcció del nou Seminari), així com la participació en megaevents (peregrinacions vers espais d'identificació catòlica i formes de pregària emocionals), on se subratllava la pertinença a la comunitat, el vincle que ha romàs pràcticament inalterable en el decurs del temps, malgrat els embats de la modernitat "exterior". Els mitjans catòlics de l'època ressaltaven amb certa admiració l'entusiasme religiós que contenien aquests actes, així com la gran determinació del prelat d'Urgell, presentat com el "*digno sucesor de los Odonos y Armengoles*", el qual acabà realitzant, entre octubre i desembre de 1853, una extensa visita pastoral entre els pobles dels partits de la Seu d'Urgell, Solsona i Balaguer:

*"Sin detenerse por las lluvias, hielos, nieves, escarchas y otras incomodidades, ha visitado en tan corto período 41 pueblos, predicando sesenta y cinco sermones y ochenta y seis pláticas, y confirmado quince mil ciento setenta personas de la diócesis, y tres mil ochocientas noventa y cinco del arciprestazgo de Ager. Asociado a los celosos misioneros, ha verificado con los más saludables resultados la santa misión á los pueblos de Fornols, Gosol, Tuxén, Labansa, Aliñá, Tiurana, Avellanas, Balaguer, Camarasa y Cubells. En los mismos y otros se han celebrado veinte y cuatro comuniones generales, distribuyendo S.S. Ilmo el Pan eucarístico con grande edificación de los fieles*⁶⁴³.

És clar que el bisbe d'Urgell comptà, a més de la participació popular, amb la predisposició i implicació de la jerarquia eclesiàstica, com va passar amb el seu homòleg, el també enèrgic prelat de Lleida Pedro Uriz y Labayru, amb el qual compartí a Balaguer, el 14 de desembre, els exercicis espirituals destinats al clergat d'aquell arxiprestat⁶⁴⁴.

⁶⁴³*La Esperanza. Periódico monárquico*. Madrid, 9 de gener de 1854, p. 3.

⁶⁴⁴*El Áncora. Periódico religioso-social y de avisos*. Barcelona, 16 de desembre de 1853, pp. 7-8. De fet, hi ha interessants paral·lelismes entre els bisbes de Lleida, el navarrès Pedro Cirilo Uriz Labayru, i d'Urgell, Josep Caixal i Estradé, almenys pel que fa als inicis de llur activitat episcopal. Ambdós foren coetanis (Pedro Cirilo Uriz fou consagrat bisbe de Lleida el 29 de setembre de 1850) i assumiren amb decisió la reorganització de llurs respectives diòcesis després d'una llarga etapa de seus vacants que havia tingut conseqüències negatives per a la disciplina eclesiàstica, la pràctica dels fidels i l'economia a causa de l'impacte desamortitzador. Ambdós mostraren determinació per millorar la formació intel·lectual –amb els seminaris com a pedra angular– i l'obediència del clergat, a més de promoure la creació del butlletí eclesiàstic del bisbat (el del bisbat de Lleida també és de 1853) i activitats religioses (missions populars,

Després de fer la visita a les poblacions de la Noguera, el 28 de desembre Caixal tornà a Balaguer, on va rebre una nodrida comissió de nois “*de todas edades, clases y condiciones*” que li traslladaren el desig de celebrar amb ell exercicis espirituals. El bisbe accedí a aquest prec i a l’endemà següent, dia 29, una gran concurrència de joves s’aplegà a l’església del Sant Crist després d’una processó que recorregué la ciutat, “*acompañados de S.S. Ilm^a y de parte del clero que cerraba un acto tan imponente, y (...) seguramente nuevo en este país*”⁶⁴⁵. Després de cinc mesos d’intensa activitat pastoral, el 16 de març de 1854 el bisbe Caixal tornà a la Seu d’Urgell. En aquest espai de temps, l’infatigable prelat havia recorregut, malgrat la cruïsa de l’hivern, gran part de l’Oficialat Major (els arxiprestats de Ponts, Oliana, Balaguer, Agramunt i Guissona), on visità unes 87 parròquies, amb llurs annexes, i administrà la confirmació a més de 34.000 persones⁶⁴⁶.

Un esment especial mereix la visita episcopal a la Cerdanya, realitzada el maig de 1854, que fou dissenyada amb total minuciositat per tal de donar-hi la major magnificència possible. En aquest cas, no podem passar per alt la singular idiosincràsia d’aquesta comarca, i més particularment de la seva capital, Puigcerdà, obertes a la influència dels corrents liberals de l’Estat veí per la seva proximitat, una cosa que calia combatre resolutament. Després de recórrer les localitats cerdanes, contínuament afalagat pel clero i les autoritats locals, al matí del dia 20 Caixal arribà a Puigcerdà enmig d’una repicada general de campanes i música. Just a l’entrada de la vila, un elegant arc de flors, fet pels alumnes de l’Escola Pia, li donà la benvinguda. Aquí Caixal s’aturà momentàniament per escoltar algunes recitacions poètiques dels mateixos nois. Durant el recorregut urbà, el bisbe passà per un altre arc floral, aquesta vegada decorat per nenes, i entrà sota pal·li a l’església de Santa Maria, on, vestit de pontifical, celebrà l’Ascensió del Senyor davant una nombrosa assistència. A la tarda, Caixal administrà el sagrament de la Confirmació. Val a dir que la presència de Caixal a Puigcerdà fou

exercicis espirituals). LLADONOSA, Manuel, JOVÉ, Antoni i VICEDO, Enric: *Història de Lleida*. Vol. VII (El segle XIX). Lleida, Pagès Editors, 2003, p. 406.

⁶⁴⁵*El Áncora. Periódico religioso-social y de avisos*. Barcelona, 10 de febrer de 1854, p. 3.

⁶⁴⁶*Boletín Eclesiástico del Obispado de Urgel*, núm. 17 (1 d’abril de 1854), p. 129.

complementada per l'estada prèvia de pares missioners que, amb l'objectiu de promoure els exercicis espirituals "*por haber discurrido más de cuarenta años que no habían tenido lugar en esta villa*", participaren en l'organització de la comunió general que els més joves celebraven per primera vegada, una cerimònia que, pel que sembla, va atreure molta gentada de la Cerdanya espanyola i de la francesa⁶⁴⁷.

L'autoritat episcopal també s'havia de visualitzar i reafirmar respecte al propi clergat de la diòcesi, fet que implicà una actitud enèrgica –quan no fèrria- vers la recuperació de les pròpies atribucions rectores. Poc temps després de la seva arribada a la Seu d'Urgell, abans d'emprendre la visita pastoral a Andorra, el juliol de 1853 Caixal nomenà Agustí Codina com a vicari general i Agustí Vidal com a governador del bisbat durant les seves absències⁶⁴⁸. Al mateix temps, temorós que la prolongada absència del seu antecessor hagués significat una relaxació de la disciplina eclesiàstica, el nostre bisbe decidí eliminar les meses sinodals dels arxiprestats i constituir-ne només una a la capital del bisbat per tal d'examinar l'actitud dels sacerdots en l'àmbit de llur ministeri (celebrar, confessar i predicar), coherent amb el que ell entenia com una necessària renovació espiritual⁶⁴⁹. Nogensmenys, els detractors del nou prelat d'Urgell insistiren més endavant en el caràcter arrauxat de Caixal, les mesures del qual, lluny de tenir un efecte revitalitzador i positiu, havien topat reiteradament amb la resistència del clergat de la diòcesi, ja que aquest "*no quería ir á remolque de un aventurero, ni soportar las violencias de un atolondrado*":

"Llegar á la Seo de Urgel y tirarlo todo por el balcón, fué obra del momento. El cabildo se le insurreccionó; uno de los canónigos intentó matarle, y tal estrépito se levantó, que llegaron á cerrarle las puertas de la catedral. Ciego de cólera, pidió el obispo auxilio á la autoridad militar. Dos compañías de tropa se dirigieron á la catedral, cuyas puertas permanecieron cerradas de orden del cabildo. (...). Iban á violentar la puerta, cuando el

⁶⁴⁷Testimoni recollit a *El Católico. Periódico religioso y monárquico*. Madrid, 6 de juliol de 1854, pp. 1-2.

⁶⁴⁸ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. I (anys 1853 i 1854). Ofici adreçat al Capítol abans de partir a Andorra (30 de juliol de 1853).

⁶⁴⁹*Boletín eclesiástico del Obispado de Urgel*, núm. 24 (1 de juliol de 1854), pp. 190-191.

cabildo creyó más prudente abrísela. Los apóstrofes y dicterios que dirigió á los atortolados canónigos daban la medida de su furor. Aquel mismo día, sin embargo, celebró de pontifical.

La consecuencia de este curioso lance fué desterrar á diferentes puntos á varios canónigos, siendo uno de ellos el virtuoso dean D. Agustín Vidal, que con razón puede ser llamado el padre de los pobres.

El clero parroquial no le hizo menos resistencia. Había visto con indignación las violencias de que habían sido víctimas algunos compañeros, los insultos que en público prodigaba el arrebatado obispo y algunos golpes que llegó á descargar sobre algunos párrocos. Así que se mostraron poco dispuestos á sufrir su atropellado carácter y le ocasionaron no pequeños disgustos, que dieron luego margen á persecuciones sin cuento”⁶⁵⁰.

⁶⁵⁰*La Discusión. Diario democrático. Madrid, 25 d’agost de 1874, p. 1.*

12. UN NOU SEMINARI PER A UNA NOVA RECONQUESTA RELIGIOSA

12.1. Introducció

L'octubre de 1868, un mes després d'haver-se produït la insurrecció de l'armada a la badia de Cadis, la Junta revolucionària de Lleida alertava del perill que significaven per a la "regeneració" del país el bisbat d'Urgell i la Col·legiata de Solsona, car "*por las circunstancias especiales en que se encuentran, la índole particular de las poblaciones que las forman y la distancia de las autoridades del Gobierno son obstáculos poderosos al desenvolvimiento de los buenos principios y centros temibles de reacción*". La solució més eficaç passava, a parer de la citada Junta, per la supressió immediata d'ambdues institucions, així com dels seminaris conciliars i estudis que en depenien⁶⁵¹.

A pesar dels temors expressats per les noves autoritats revolucionàries, que reduïen el Seminari urgellit a un sinistre focus d'intriga i reacció, creiem que aquesta institució religiosa presenta unes característiques que justifiquen el seu estudi, com ara la seva capacitat d'integració i cohesió relacional en l'àmbit diocesà, així com la vocació d'erigir-se, per voluntat manifesta del bisbe Josep Caixal, en un àmbit cultural de primer rang. En aquest sentit, l'èmfasi historiogràfic s'ha entestat més a subratllar l'obsessiva bel·ligerància antiliberal de Caixal, com a reflex de l'actitud de l'Església contemporània, que no pas a descobrir la seva aposta personal de modernització de les formes d'apostolat, així com de la creació de nous espais de sociabilitat. Si els resultats no s'assoliren plenament en el decurs del temps, això no menysté en absolut la determinació i la filosofia amb què fou construït el nou Seminari conciliar. No hi ha dubte que una interpretació interessadament esbiaixada de la realitat, quan no sectària, ha sobredimensionat negativament el seu paper, de forma que aquell apareix com la connexió visible del carlisme insurgent amb la societat pirinenca lleidatana, enterca als canvis i al progrés.

⁶⁵¹BOPL del 19 d'octubre de 1868, p. 3.

12.2. El somni del bisbe Caixal: el camí vers la construcció del nou Seminari

La construcció del seminari projectat per Caixal havia de significar una renovació cultural i espiritual de la diòcesi urgel·litana –ja que, segons el prelat d'Urgell, “*sin él ningún Obispo podrá hacer nada, y su Clero será siempre un pobre Clero*”–, fet que no es pot explicar sense tenir en compte els esdeveniments del segle XIX, marcats, entre d'altres aspectes, per la lluita de l'Església de cara a la recuperació de certa primàcia ideològica enfront de la cultura liberal dominant. Certament, l'edificació del nou seminari arribà a convertir-se en una qüestió personal del propi bisbe, sobretot quan aquest visità per primera vegada el vetust i petit edifici del primer seminari conciliar, que ocupava el lloc on avui hi ha la Casa de la Missió (a l'actual carrer de Sant Josep de Calassanç), la construcció del qual havia estat impulsada pel bisbe Andreu Capella tot obeint l'esperit de la Contrareforma catòlica a causa del temor de la propagació del protestantisme des de França⁶⁵².

⁶⁵²El papa Climent VIII expedí la butlla de creació de l'esmentat seminari el 13 d'agost de 1592, el tercer que s'establí a Catalunya després dels de Tarragona i Girona, al mateix temps que se li assignà, de cara al seu finançament, les rendes del monestir benedictí d'Anserall (els monjos que hi eren foren traslladats aleshores al monestir de Gerri, en la mateixa diòcesi). Les rendes de l'extingit monestir procedien dels delmes de les poblacions d'Anserall, Castellciutat, Ballestar i del monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, així com dels priorats de Sant Pere de Vellànega (Pallars Sobirà) i de Sant Salvador de la Vedella (Berguedà), que en depenien. Per adonar-nos de l'estat d'extrema petidesa d'aquest seminari, hom afirma que en els moments de major activitat el nombre dels alumnes no ultrapassaria la xifra dels vint-i-cinc, “*cuyas plazas se proveían por rigoroso concurso*”, preferentment entre els pobres. Paral·lelament, la fundació del primer seminari coincidí amb la del col·legi de Sant Andreu, administrat pels jesuïtes, que esdevingué el lloc on s'impartien les classes. Tanmateix, arran de l'expulsió dels jesuïtes el 1769 el col·legi de Sant Andreu fou ocupat com a caserna militar, motiu pel qual les classes es van haver de traslladar a l'edifici del carrer del Reguer. El 1770 es donà un pas important en l'organització acadèmica, ja que el Consell Reial mostrà la seva aprovació a la proposta episcopal de crear-hi tres càtedres (filosofia, teologia escolàstica i teologia moral). Per Reial Cèdula de 1790, el seminari restà adscrit a la universitat de Cervera, on es completava el cicle formatiu dels seminaristes. *Revista catòlica*, Barcelona, núm. 68 (febrer de 1848), pp. 124-125; LA FUENTE, Vicente de: *Historia de las universidades, colegios y demás establecimientos de enseñanza en España*. Vol. 2. Madrid, Imprenta de la Viuda e Hija de Fuentenebro, s.d., p. 355; MOLINÉ, Enric: “El seminari de la Seu d'Urgell a l'últim terç del segle XVIII”. *Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Anuari 1990-1991 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*. Tarragona, Diputació de Tarragona, 1992, pp. 11-70; PLANES I BALL, Josep Albert: “El bisbe Caixal i la construcció del Seminari: el projecte d'una universitat als Pirineus”. *La recuperació d'un mite autòcton. El bisbe Caixal i el seu entorn històric (1803-1879)*. Juneda, Edit. Fonoll, pp. 49-57.

Val a dir que, poc abans que aquell prengué possessió canònica del bisbat, el vell Seminari conciliar ja havia esdevingut l'estendard d'un projecte local que havia de consolidar –si bé a través de la intervenció i el control eclesiàstics– els estudis de la segona ensenyança en la diòcesi urgel·litana. Hom ja era conscient aleshores del paper vital que exercia aquesta institució religiosa en una diòcesi tan extensa com materialment pobre, *“cuyos jóvenes se hallan en la imposibilidad de seguir carrera literaria si de sus casas no se les provee de trigo, patatas y otros artículos del país. Como Urgel se halla en el centro, con facilidad se les provee de sus casas, lo que no puede verificarse si hacen sus estudios en la universidad ú otro establecimiento distante de aquellas montañas. Y cabalmente aquel distrito es el que envía más jóvenes, y provee de curas y sacerdotes el obispado; por manera que cerrado el Seminario, la diócesis va á verse en un gran conflicto por falta de operarios”*. Els anys de la primera carlinada provocaren cert esllanguiment de la vida acadèmica, ja que entre 1835-1839 l'edifici estigué ocupat pel batalló de guies. Si bé a partir d'aquesta darrera data el Seminari restà alliberat de tota servitud militar, els efectes negatius de la guerra civil –amb el seu seguici d'exiliats i perseguits– prolongaren momentàniament la seva decadència, reflex del clima de postració i abaltiment que es vivia al país: *“faltaban los catedráticos, faltaba el obispo que estaba emigrado en Francia, faltaba el cabildo, no quedando más que un prebendado, y este paralizado, que gobernaba la diócesis del modo que podía; y sobre todo faltaban caudales para hacer siquiera los reparos indispensables en un edificio ahumado, asqueroso, estropeado, ruinoso: ¿qué cosa podía emprenderse de provecho?”*. Tanmateix, a pesar d'aquests entrebancs considerables, el vell seminari pogué reconstruir lentament l'àmbit de l'ensenyança entre 1839-1844 (quan aconseguí aplegar uns 40 alumnes, molt lluny encara dels 174 de l'any 1835). L'increment del nombre d'alumnes –força notable en els dos anys següents (uns 79 el 1844; 128 el 1845)– es va veure sobtadament reduït a causa del conflicte dels Matiners (uns 108 alumnes el 1846; 88 el 1847)⁶⁵³.

⁶⁵³Dades estretes de la ja citada *Revista catòlica*, núm. 68, febrer 1848, p. 126. Respecte al nombre d'estudiants seminaristes, sabem que n'hi havia uns 24 l'any 1717, una xifra que romangué gairebé inalterable durant tot el segle XVIII; el 1794, arran de la guerra contra la França revolucionària, el seminari es traslladà a Balaguer alhora que el rector comunicava al bisbe la conveniència d'utilitzar l'edifici de les

Aquesta crisi –agreujada pels anys d'exili del bisbe Guardiola, qui ja es trobava en edat avançada– explica com, en el marc del procés general de la implantació de la segona ensenyança a Espanya (l'anomenat «Plan General de Estudios» del ministre Pidal de l'any 1845, que accentuà l'èmfasi uniformitzador i centralitzador de l'Estat amb l'establiment d'un ampli control sobre l'ensenyança en tots els àmbits), l'any 1848 decidí constituir-se una comissió ciutadana per plantejar la conveniència d'un institut de segona ensenyança a la Seu d'Urgell⁶⁵⁴; pel que sembla, aquesta proposta topà de moment amb les reticències del cap polític provincial, partidari de traslladar l'institut a Cervera “*por ser punto más céntrico, más sano, menos costosa la manutención, y sobre todo menos espuesta la juventud incauta á la desmoralización y vicios que fácilmente pueden contraer en las capitales*”⁶⁵⁵.

El 1850, les autoritats municipals, encapçalades per l'advocat Antoni de Moner, coincidiren amb el rector del Seminari sobre “*las ventajas y beneficios que han de resultar á la Ciudad y al país en general del establecimiento de la segunda enseñanza al Seminario*”, raó per la qual el consistori es comprometé a satisfer una paga anual de 3.000 rals per a la dotació d'un nou mestre⁶⁵⁶. Tres anys després, el 1853, en posar Caixal els peus en aquesta petita ciutat del Pirineu català, la seu grisa d'una pàl·lida diòcesi, si hi havia alguna cosa que pretenia aconseguir el nou prelat, per damunt de les moltes que el preocupaven, era la d'erigir-hi un focus potent d'il·lustració, “*modelo de humanidades y ciencias naturales*”, on el clergat havia d'assumir un paper social

Escoles Pies, ja que tenia unes 34 habitacions bones i espaioses (amb possibilitat de col·locar-hi dos llits), en contraposició amb l'espai que ofería el convent dels carmelites, que només en tenia unes 25, no tan grans, i les obres de separació presentaven més dificultats. MOLINÉ, Enric: “El seminari ..”, art. cit., p. 32.

⁶⁵⁴ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Anys 1848-1852. Sessió del 26 de febrer de 1848. En aquest cas integraren la citada comissió els membres del consistori Manuel Fiter (segon tinent d'alcalde) i Francesc Parramon (regidor primer), ambdós advocats, al costat de Sebastià Serret i Pau Tarragona, també lletrats, l'administrador de duanes Josep López i el rector del Seminari.

⁶⁵⁵*Ibidem*, sessió del 2 d'octubre de 1848.

⁶⁵⁶*Ibidem*, sessió del 19 de setembre de 1850. Per tal d'assegurar-ne el correcte finançament, el consistori comptava d'antuvi amb els beneficis de l'obra pia del canonge Lluís de Sabater; al mateix temps, d'acord amb la reforma endegada dels estudis, hom decidí suprimir l'escola de llatinitat.

dirigent, en funció d'una sòlida formació intel·lectual adquirida, per tal de dedicar-se a *“preservar á los niños de la inmensa corrupción que difundieron la guerra civil y las tendencias de la época”*. La declaració d'intencions es troba perfectament reflectida en una circular adreçada al clergat de la diòcesi, la qual fou reproduïda al *Boletín eclesiástico*:

*“Ocupado continuamente en promover el bien público de la diócesis, que sin ningún mérito nuestro la Divina Providencia nos ha confiado, estamos trabajando con todas nuestras fuerzas en buscar los medios de montar un Seminario que sea digno de ella y que pueda dotarla con el tiempo de aquellos sabios eminentes de que estaba llena cuarenta años atrás, y que van desapareciendo por la fatalidad de la época que hemos atravesado. Con el Seminario lograremos formar los jóvenes levitas y hacer que sean un día nuestro gozo y nuestra corona”*⁶⁵⁷.

El nou Seminari, doncs, no havia d'ésser tan sols un edifici destinat a la formació i el proselitisme religiós de les futures generacions de levites, sinó la pedra angular d'un ambiciós projecte cultural, una institució d'educació superior, de caire universitari, tal com ho reflectí el mateix Caixal en una missiva adreçada a la reina Isabel II: *“hacer un Seminario que sea el mejor de España tanto en su edificio como en su enseñanza, y que pueda competir con los mejores de Europa, y que sea capaz de borrar la mancha de la ignorancia que el orgullo extranjero pone sobre la frente del Clero español”*⁶⁵⁸.

És clar que les referències de Caixal a l'“*orgullo extranjero*” tenen la seva corresponent lectura política, perquè apunten clarament la veïna França, la gran culpable de la difusió de les onades revolucionàries de caire liberal arreu del continent i, paral·lelament, de la pèrdua d'influència de l'Església. Enfront de la modernitat exportada per França, l'elit del clergat regional –abanderada d'un altre tipus de “modernitat”, de tutela confessional– ha d'influir en les actituds de la població, i

⁶⁵⁷ *Boletín eclesiástico del Obispado de Urgel*. La Seu d'Urgell, núm. 25 (15 de juliol de 1854), p. 193.

⁶⁵⁸ ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 1 de comunicacions (anys 1853-1854). “Exposición á S.M. sobre el Seminario” (14 de setembre de 1853). Al mateix temps que s'erigia l'edifici del nou seminari, Caixal es preocupava d'adquirir els pertinents llibres per a la futura biblioteca i l'instrumental propi dels laboratoris.

aquestes reforcen alhora els mateixos valors en la defensa del «Shangri-la catòlic», en paraules de Lluís F. Toledano⁶⁵⁹, de cara a la futura construcció d'un regne social catòlic. Seguint l'estela il·lustrada, el nou seminari "*honrará á España y hará que nuestros vecinos los franceses no nos tengan por menos atrasados de lo que nos tienen al presente*", ja que Caixal pensava vincular estretament algunes matèries impartides – com ara música, pintura, geologia i botànica– al mateix nivell de les universitats d'Espanya, alhora que confessava la seva preferència, "*â iguales circunstancias de instrucción*", pels fills de les famílies humils⁶⁶⁰.

Per dur a terme la construcció d'aquesta gegantina obra, el bisbe pretenia comptar amb l'assignació màxima que li pertocava rebre de l'Estat en matèria de seminaris (article 35 del Concordat), estimada en aquest cas entorn dels 100.000 rals anuals, una quantia que per al nou bisbe "*no sería nada excesivo atendida la extensión inmensa de la Diócesis y la mucha miseria de este país montuoso y sin industria*"⁶⁶¹. També era evident per a Caixal que el seminari, una vegada ja realitzat i completada la seva corresponent dotació de recursos, afavoriria la cohesió social en consolidar la formació acadèmica dels joves de la diòcesi, "*que por si sola tiene seguramente tantos pueblos como las tres de Lérida, Tortosa y Tarragona*", ja que, com feia avinent saber, "*no hay en todas aquellas estensísimas montañas ni instituto, ni Colegio, ni otro establecimiento literario donde pueda la juventud estudiosa dirigirse para la educación, ni para dedicarse á las ciencias*"⁶⁶².

12.3. El triomf de la tenacitat enfront de les dificultats

⁶⁵⁹TOLEDANO, Lluís Ferran: *Entre el sermó ...*, ob. cit., p. 88.

⁶⁶⁰PLANES i BALL, Josep Albert, "El bisbe Caixal i la construcció", article citat. El desig d'oferir una bona formació als fills de les famílies mésmodestes de la diòcesi no havia de resultar incompatible, en principi, amb el fet de "*poder albergar a los escolares de casas acomodadas de España, que apartados del bullicio del mundo, encontrasen en este bello y apacible rincón un ambiente tranquilo y un lugar adecuado para entregarse a la meditación y al estudio*". CORTS PEYRET, Juan: *Historia*, ob. cit., p. 233.

⁶⁶¹ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 1 (anys 1853 i 1854). Exposició a S. M. sobre el Seminari (14 de setembre de 1853).

⁶⁶²*Ibidem*, vol. 1 (anys 1853-1854). Exposició a S.M. sobre el Seminari (4 de desembre de 1853).

Tanmateix, aquest mateix any 1853 la demanda episcopal topà amb la negativa del govern, que adduïa una momentània impossibilitat econòmica per satisfer-la a causa de la immediata realització de la nova demarcació del bisbat. Set anys després, el 1860, un Caixal neguitós, apesarat per les necessitats econòmiques, tornava a adreçar-se al govern isabelí per reclamar-ne la satisfacció màxima de la dotació. *“Esta Diócesis es la segunda de España en territorio y la séptima en el número de parroquias. La mortandad media anual del Clero, desde que estoy aquí, ha sido sobre 25 sacerdotes difuntos, y por consiguiente necesita entre los dos Seminarios de mayores y menores á lo menos 550 ó 600 escolares. Entre que el país es pobre, y que la classe acomodada va suministrando todos los días menos contingente al Santuario, la mayor parte ó la casi totalidad de la tribu levítica tiene por fuerza que salir de la clase pobre ó de la de muy limitados recursos”*⁶⁶³. En el decurs dels anys, el prelat d’Urgell s’enfrontà a les migrades possibilitats d’un finançament que depenia de les contingències pressupostàries ministerials i dels béns –ja en si força debilitats– d’una diòcesi pobra. Malgrat la signatura del Concordat entre l’Església i l’Estat, que també permetia una major intervenció dels bisbes en l’ensenyança, la inestabilitat política –la debilitat dels moderats, el doctrinarisme radical dels progressistes– acabà generant alhora entrebancs per al projecte de Caixal⁶⁶⁴.

Si bé Caixal havia disposat, com a solució provisional, del convent de Sant Domènec a partir de 1854, com ja hem apuntat el bisbe d’Urgell no trigà massa temps a adonar-se que la solució més viable per a la ubicació del nou seminari no es podia trobar dins el reduït i comprimit clos urbà, concretament en els vells edificis religiosos (l’al·ludit convent de Sant Domènec també s’havia destinat a presons i com a seu del jutjat i dels carrabiners, mentre que el de Sant Agustí era l’hospital de la ciutat), sinó fora del perímetre murallat (a més, el bisbe temia que, en cas de donació o cessió d’un gran

⁶⁶³*Ibidem*, vol. 3 (4 de febrer de 1859 – 10 de març de 1863). Comunicació adreçada al ministre de Gràcia i Justícia, 1 de setembre de 1860).

⁶⁶⁴Una visió històrica general de l’evolució seguida pels seminaris espanyols es pot trobar a VERGARA CIORDIA, Javier i COMELLA GUTIÉRREZ, Beatriz: “El seminario conciliar en las relaciones Iglesia-Estado desde Trento al Concilio Vaticano II”. *Revista de Estudios Extremeños*, tom LXX, (núm. extraordinari), 2014, pp. 553-596.

edifici per part de l'Estat, aquell seria ocupat de nou amb motiu d'una guerra). Així ho manifestava el nostre prelat en una comunicació adreçada, el setembre de 1868, al ministre espanyol d'Hisenda, on subratllava l'extrema precarietat del seminari vell (actualment la Casa de la Missió), edifici que era del tot insuficient per als 270 estudiants del Seminari de majors (els 230 alumnes del Seminari de menors feien les classes al convent de Sant Domènec)⁶⁶⁵. El nou seminari, però, no tan sols havia de ser un edifici capaç d'acollir els alumnes existents fins aquell moment, sinó que havia d'estar preparat per rebre'n el triple (uns 757 alumnes), la quantitat que tot just Caixal estimava necessària per a satisfer el servei espiritual de la diòcesi i poder cobrir les vacants, així com assegurar futurs missioners per a les empreses d'ultramar. Així ho manifestà al ministre de Gràcia i Justícia el 1854:

“Con una diócesis que tiene sobre trescientas setenta parroquias y unos seiscientos cincuenta anejos, para cuyo servicio tengo al presente unos novecientos veinte y cinco sacerdotes, y me hallo sin embargo forzado á no poder darlos á varios pueblos, que me los piden con lágrimas; con menos de mil sacerdotes ha de estar mal servida, (...). Una larga experiencia me enseña que solo las tres quintas partes de los que empiezan los rudimentos de la gramática llegan á matricularse para filosofía, y de estos, solo otras tres quintas se ordenan de Sacerdote. Si calculáramos los que se nos irán á las misiones extranjeras tan luego como se conozca la necesidad que de ellas tenemos en las Antillas, y Filipinas para impedir que se separe de España lo que poseemos, y para civilizar lo que todavía hay salvage, haría subir la suma anual necesaria á algunos individuos más”⁶⁶⁶.

⁶⁶⁵ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 6 (1 de juliol de 1866 – 27 de setembre de 1869). Lletre dirigida al ministre d'Hisenda relativa a l'exconvent de Sant Domènec (22 de setembre de 1868). Davant l'amenaça d'ampliar l'espai destinat per a presons, el bisbe defensava la cessió d'una part de l'esmentat edifici religiós, que ell mateix contribuï a rehabilitar, per a les classes del seminari de menors: *“Resulta, pues, que si contra toda razón y justicia se me saca de Santo Domingo, tengo que poner en la calle á estos chicos y echar al Segre las más lisongeras esperanzas de la Diócesis”*.

⁶⁶⁶*Ibidem*, vol. 1 (anys 1853-1854). Ofici adreçat al ministre de Gràcia i Justícia (20 de setembre de 1854). En aquest cas, l'exigència del prelat era plenament compartida pels mestres del seminari. En una missiva dirigida a l'alcalde, per exemple, el rector Isidre Perles denunciava les males condicions que reunia el local *–“un sitio estrecho, incómodo y muy frío”*– destinat als estudiants seminaristes, el nombre dels quals havia augmentat, raó per la qual sol·licitava al consistori un espai del convent de Sant Domènec. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1854. Carta d'Isidre Perles, rector del seminari d'Urgell, adreçada al batlle de la ciutat (10 de gener de 1854).

A grans trets, el desenvolupament dels estudis contemplava la implantació de ciències estretament vinculades amb les activitats econòmiques primàries (botànica, mineralogia, geologia, apicultura), amb llurs corresponents biblioteca, laboratoris i instrumental científic⁶⁶⁷. Aquest interès, de profundes connotacions socials, és deutor de les preocupacions que mostrava el prelat per la millora de les condicions de vida de la petita pagesia, sotmesa tant a l'arbitrarietat i abús dels qui prestaven diners, com a les severes inclemències climàtiques⁶⁶⁸. Un interès que, d'altra banda, trobem perfectament explicat en una altra comunicació dirigida al ministre de Gràcia i Justícia, en la qual prelat es queixa amargament de la deixadesa de l'Estat:

“Como desde mi juventud he lamentado el atraso de nuestra agricultura en todos sus ramos y lo poco que se hacía para fomentarla, hubiera acogido con verdadero entusiasmo cualquiera disposición tomada por el Gobierno de S. M. que me hubiese facilitado los medios de plantear en mi Seminario su enseñanza. Pero, Exco. Sr., por más que se suponga haberse tomado esta disposición en la R^l. Orden, que me traslada V. E. con fecha 21 de Agosto último, que contesto, leído el plan de estudios de los seminarios, y registrada escrupulosamente toda la colección legislativa, ni una sola palabra se halla sobre el particular. Antes al revés y siento mucho tener que decirlo, habiendo deseado introducir ésta y otras mejoras en mi seminario que serían de sumo interés en este atrasado país, ni V.E. ni sus antecesoras han tenido á bien ayudarme. Respeto los motivos que se han tenido en ello; pero el resultado es que á una extensión de terreno, capaz de formar una bien regular provincia, (...), se la deja sin medio alguno de salir de su abatimiento”⁶⁶⁹.

⁶⁶⁷En una comunicació adreçada al ministre de Gràcia i Justícia, el bisbe Josep Caixal subratllava de nou la necessitat de rebre la màxima assignació que fixava el Concordat de 1851 de cara a l'edificació del Seminari projectat, cosa que s'havia de complementar alhora amb una quantitat de diners destinada a la biblioteca, “y que ésta no fuese corta; porque sin libros no puede saber el Clero, ni estar al corriente de las ciencias si no se van adquiriendo las obras de mérito que salen en nuestros días”, a més de la dotació de l'instrumental de física experimental i la presència del museu d'història natural, sense menystenir l'atorgament de beques, “á fin de que los jóvenes de talento que en este país los más son pobres, pudiesen en el Seminario recibir una educación que les ponga en situación de sostener en la sociedad el decoro de su estado”. ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 3 (4 de febrer de 1859 – 10 de març de 1863). Comunicació del 23 de gener de 1863.

⁶⁶⁸És conegut l'interès del bisbe Caixal de crear un banc agrícola per combatre la usura dels prestadors, així com la seva proposta de canalització del Segre. MESTRE I SAURA, Francesc: “Semblança del bisbe Josep Caixal i Estradé”. *La recuperació d'un mite autòcton. El bisbe Caixal i el seu entorn històric (1803-1879)*. Juneda, Edit. Fonoll, 2006, pp. 20-30.

⁶⁶⁹ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 3 (4 de febrer de 1859 – 10 de març de 1863). Exposició al ministre de Gràcia i Justícia sobre l'ensenyament del Seminari (15 de setembre de 1862).

12.4. El Seminari com a institució acadèmica, mitjà de propagació ideològica i espai de sociabilitat

La línia ideològica, però, venia marcada per un rígid escolasticisme i el control del clergat, “*que es el único que educa, civiliza y aun el que puede proporcionarle una mayor instrucción en la agricultura y ciencias naturales*”. Darrere del pensament escolàstic, hom hi percep alhora un determinat discurs polític i religiós, radicalment bel·ligerant contra la modernitat dominant, el qual es troba ben exposat per Antoni March i Antigues, catedràtic de Filosofia del mateix Seminari d’Urgell (més tard, en serà vicerector). És a dir, la reacció neotomista contra el progressiu triomf de l’ideal il·lustrat positivista i anticlerical, cosa que implica la defensa a ultrança del catolicisme, amb el seu conjunt de veritats “revelades”, enfront dels “errors especulatiu” del cartesianisme i el seu reguitzell de conseqüències nefastes, les quals han menat a la “malaltia” que afecta la mateixa modernitat: l’escepticisme a través del dubte universal i, per tant, el rebuig impiu del pla que la Providència divina ha disposat per als éssers humans i llurs societats:

“huid de las novedades, apartaos de las corrientes de la moda y del siglo; porque siempre suelen dar malos resultados: en teología lo nuevo es erróneo, en filosofía podemos llamarlo peligroso, y en las ciencias que miran á las sociedades y á su gobierno es por lo común funesto. No os aficionéis demasiado á la lectura de obras modernas; porque el aire que respiramos está infectado, y no son muchos los que se han precavido de esa atmósfera de muerte. Subid á la Edad Media; y en las copiosas fuentes que de ella manan, bebed de los torrentes de sabiduría saludable, (...), pura y profunda la poseían aquellos grandes maestros”⁶⁷⁰.

⁶⁷⁰MARCH I ANTIGUES, Antoni: *El cartesianismo y el escolasticismo. Discurso leído en la solemne inauguración del curso académico de 1867 á 1868 del Seminario Conciliar de Urgel*. Tarragona, Impremta de Puigrubí i Arís, 1879, pp. 31-32. El citat Antoni March, natural d’Oliana (Alt Urgell), figura com un dels set professors del Seminari conciliar d’Urgell en un llistat redactat pel seu vicerector, Andreu Albareda, l’any 1868, a petició d’un requeriment de les noves autoritats municipals. ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Correspondència. Any 1868. Llista dels majors de 25 anys –entre professors i alumnes– del Seminari tridentí del bisbat d’Urgell, 17 de novembre de 1868).

La «recuperació» de l'Edat Mitjana, paradoxalment, mena a una manera diferent d'entendre la modernitat, associada a un ordre social alternatiu al del temps present⁶⁷¹. Una modernitat inseparable del guiatge confessional, on el substrat del catolicisme fa progressar la “verdadera” filosofia –que, abans d'esdevenir una reflexió crítica, posa de manifest un ordre de les coses tingut per vertader en la comunitat– i, en darrera instància, les ciències. Una modernitat, alhora, que és objecte de reflexió i d'observació crítica, encara que la seva comprensió i interpretació –i també, diguem-ho, de construcció de la realitat– estiguin impregnades d'un important contingut mil·lenarista⁶⁷². Fidel a aquest ideari pedagògic, el mateix bisbe Caixal promogué també la creació d'una Acadèmia Filosòfico-Teològica amb la intenció de vetllar per “*la santa y científica educación de los jóvenes levitas*”⁶⁷³.

En definitiva, com a estructura institucional, el bisbat ofereix alguns elements de força particulars que l'Estat no posseeix. En tot aquest territori perifèric i fronterer, gairebé abocat a la marginalitat i de bell antuvi sotmès a la imposició dels criteris militars dominants, la presència de l'Estat –improductiva, recaptatòria i parasitària– només resta visualitzada en la recaptació d'impostos (sense contrapartides significatives en forma de serveis) i l'establiment dels controls duaners (i en els corresponents elements de repressió del contraban, com ara els carrabiners i la Guàrdia Civil), així com en el manteniment d'una permanent guarnició militar. L'estructura urbana de la Seu d'Urgell, cenyida per un rígid perímetre emmurallat, n'és la prova colpidora. El Seminari conciliar,

⁶⁷¹ La cultura catòlica intransigent –convenientment reforçada pel magisteri eclesial– considerava ineludible endegar un procés de recristianització per tal d'iniciar el retorn a l'ordre que havia existit abans de la Reforma luterana, contemplada aquesta darrera com el començament de la “cadena d'errors” que havien desembocat en l'esclat revolucionari de 1789. D'acord amb la visió catòlica decimonònica, la societat cristiana havia esdevingut la culminació de la civilització, ja que no havia estat qüestionada la condició del Papa com a guia suprem de la cristiandat. MENOZZI, Daniele: “Iglesia, modernidad y modernización en el siglo XIX”, a RÚJULA, Pedro i SOLANS, Javier Ramón (eds.), *El desafío*, ob. cit., pp. 301-318.

⁶⁷² Les referències al Gran Monarca catòlic de la fi del temps en la persona de Carles VII, amb la restauració legitimista i el definitiu triomf de l'Església, són constants poc abans d'iniciar-se la darrera carlinada. A tall d'exemple, tenim *Las profecías en relación al estado actual de la nación* (Lleida, 1871).

⁶⁷³ Hom indica àdhuc que el prelat invertí part del seu esforç en la creació d'una Acadèmia de Ciències Teològico-Socials, que tenia com a finalitat la formació del professorat. Vid. NADAL, Joaquín M. de: *El obispo Caixal ...*, ob. cit., pp. 52-53.

doncs, és la clau de volta d'un entorn institucional més estructurat, el qual ofereix possibilitats de promoció social⁶⁷⁴.

A més d'exercir un paper de primer ordre en la formació acadèmica i la cohesió relacional de les parròquies del bisbat, el Seminari esdevingué un espai de sociabilitat protopolítica, fonamentada en la preservació de la identitat doctrinal enfront dels embats de la ideologia liberal. El seu estudi permet considerar la introducció iniciàtica dels joves al món adult, que estableix els vincles sociables masculins (*male-bonding*) a partir de les mateixes interrelacions quotidianes dels estudiants, sense menystenir la poderosa influència episcopal. Aquest pas confereix sentit a la xarxa d'amistats (*oldboy network*), més enllà, doncs, de la família i de l'escola, ja que englobarà bona part de la seva vida social com adults. Creiem que el procés de construcció d'identitat política, a partir de la mateixa formació religiosa, no és un tema d'importància menor: uns cent noranta-dos estudiants seminaristes –gairebé el 6,5% de la població total– surten anotats al cens de 1860, nois vinguts d'arreu de la diòcesi i de diversa extracció social (des de fills de jornalers i botiguers fins a fills de propietaris)⁶⁷⁵. L'elit ciutadana –i àdhuc membres de l'oligarquia andorrana– hi envien els seus fills o germans menors, cridats a ésser els futurs líders de la comunitat, cosa que obliga a considerar alhora els lligams familiars dels joves seminaristes per tal de reconèixer amb certa objectivitat la transmissió de valors. En aquest sentit, Lluís F. Toledano ha introduït valuosos elements de reflexió que ajuden a entendre determinades actituds polítiques a l'època del

⁶⁷⁴La realització del nou seminari consumí l'energia de Caixal durant els anys del seu pontificat. No sabrem mai si el projecte universitari hauria prosperat en els termes desitjats si el prelat, perduda ja la seva causa amb la derrota del pretendent Carles VII, no s'hagués exiliat, però els testimonis de principis del segle XX són força colpidors pel que fa a la marxa de joves de la diòcesi d'Urgell a la recerca d'una bona formació acadèmica: "*L'emigració definitiva, en alguns pobles del nostre capçal pirinenc, s'encarrila a França. Així, de l'Urgellet, se n'hi van famílies senceres amb el fi que els seus fills tinguin una bona instrucció. (...) El mateix fan els de la Vall d'Aran*". *Butlletí Excursionista de Catalunya*, maig de 1925, any XXXV, núm. 360, p. 167.

⁶⁷⁵A les darreries del segle XIX, hom estimava una mitjana de 500 alumnes –entre interns i externs– que estudiaven al Seminari d'Urgell. ALONSO PERUJO, Niceto i PÉREZ ANGULO, Juan: *Diccionario de Ciencias Eclesiásticas, Teología Dogmática y Moral, Sagrada Escritura, Derecho Camónico y Civil, Patrología, Liturgia, Disciplina antigua y moderna, Historia Eclesiástica,* Vol. 10. Madrid, Nueva Imprenta y Librería de San José, 1884, p. 292.

Sexenni Revolucionari. Així, el nombre d'habitants per sacerdot –com a indicador del pes de la presència clerical– posa de relleu “una forta inflació en diòcesis on precisament després hi haurà una forta mobilització carlocatòlica”, com ara Girona (353), la Seu d'Urgell (235), Vic (272), Solsona (235) i Lleida (353); unes xifres que resulten ésser similars a les d'altres diòcesis espanyoles (Astorga, Mondoñedo, Pamplona) que també tingueren una notable presència carlina. Alhora, observem alts nivells d'alfabetització en zones de gran arrelament carlí (la plana de Vic, la Seu d'Urgell), la qual cosa revela la presència d'importants seminaris⁶⁷⁶.

Lluís Ignasi Fiter i Cava, futur director de la Congregació Mariana de Barcelona, esdevé un exemple paradigmàtic de la situació apuntada dels cadells de les il·lustres famílies locals. Fill de l'advocat i procurador fiscal Manuel Fiter de Roca (i nebot, per tant, de Josep Ignasi Dalmau de Baquer), va néixer a la Seu d'Urgell el 1852. Sabem que, als vuit anys, el noi començà els estudis de Llatinitat a l'anomenat «seminari petit» (situat, com ja hem vist, a l'antic convent de Sant Domènec de la ciutat)⁶⁷⁷. Com a trets biogràfics destacables de la seva infantesa, hom en ressalta que “*ya en este tiempo despuntaba el carácter del niño Luis, no sólo en sus empresas belicosas contra los chicos*

⁶⁷⁶TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran: *Entre el sermó i el trabuc. El carlisme català contra la revolució setembrina (1868-1872)*. Lleida: Pagès Editors, 2001, pp. 25-26. L'any 1867, el Seminari de la Seu d'Urgell era, amb uns 574 alumnes, el tercer de Catalunya després del de Vic i Barcelona; en aquest cas, podem albirar la influència local d'aquests seminaris més aviat en termes de “recatolització versus anticlericalisme que no pas de descatolització sense més” (*ibidem*, p. 26). Tot això contribuï a fornir la imatge de la Seu d'Urgell com una ciutat levítica i bastió del tradicionalisme a ulls dels contemporanis. Un fet que resta reflectit, per exemple, en la novel·la *Lo prohibido* de Benito Pérez Galdós, escrita entre 1884-1885. Galdós hi presenta un personatge, Raimundo, cosí del protagonista (José María Bueno de Guzmán), el qual a les seves estones lliures s'ha entretingut en la realització d'un mapa moral d'Espanya, en què els vicis apareixen indicats amb diferents colors i amb major o menor intensitat segons els casos. Així, respecte al color violeta («*inmoralidad religiosa, descreimiento*»), la tonalitat més intensa s'observa a Madrid, “*donde hay menos beatos y donde menos se oye ese tin tin del reloj del fanatismo que llaman golpes de pecho*”; en sentit contrari, per mesurar l'ambient beatifical i carca, el citat Raimundo ha elaborat estadístiques de misses: “*Madrid da el promedio diario de una misa por cada trescientos veinte y cinco habitantes, mientras que León me da una misa por cada diez y seis. El tanto por ciento de mojigatos es en Madrid, cifra mínima, de dos y medio, mientras que en la Seo de Urgel salen cuarenta y siete carcas por cada cien personas*”. PÉREZ GALDÓS, Benito: *Lo prohibido* (Edición de Alda Blanco). Madrid, Ediciones Akal, 2006, p. 310.

⁶⁷⁷O'NEILL, Charles i DOMÍNGUEZ, Joaquín M^a: *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús*. Vol. II (Biográfico-Temático), Madrid, Universidad Pontificia Comillas, 2001, p. 1.467.

*de la vecindad, sino particularmente, como lector de la Botica, en cuya trastienda, según el uso inmemorial de tales establecimientos, se congregaba diariamente lo más granado de la ciudad pirenaica, y ante este auditorio leía el rapaz con clara voz y entonación insinuante, el correspondiente periódico político, é interrumpía la lectura con audaces comentarios, que mostraban su ingenio precoz, y no poco regocijaban a los tertulianos”*⁶⁷⁸. Deixant de banda l'evident paral·lelisme neotestamentari que conté aquesta referència biogràfica pel que fa a la precocitat dialèctica infantil, queda clar aquí el paper del Seminari com a indret de reunió i participació política, embrió d'una futura elit dirigent i intel·lectual.

Arribats a aquest punt, hem de tenir en compte que la família és la institució socialitzadora i educadora on s'inicia l'aprenentatge social i es transmeten les primeres pautes socials (socialització primerenca i primària). A més, el nucli familiar actua com un marc idoni a partir del qual hom pot reconstruir la xarxa de relacions socials, és a dir, el complex entramat de vincles personals en què cada individu s'insereix i que ajuda a explicar els propis comportaments individuals, la posició social i el sistema de valors. És evident que per poder dur a terme aquest propòsit cal utilitzar tota la documentació possible, tant la coneguda com la que, de moment, encara roman inèdita, tal com es desprèn de les sinceres reflexions del ja citat Joaquim M. de Nadal en referir-se al zel acadèmic del bisbe Caixal:

*“Su paternal solicitud se extendía a todos y cada uno de los alumnos de su Seminario, llegando a llevar un particular registro de ellos desde el momento en que empezaban a cursar la Sagrada Teología. Sería sumamente interesante poder disponer de aquel secreto archivo en el que nada, de lo que a sus seminaristas hacía referencia, quedaba olvidado ni pasaba inadvertido; pues entendía que no sólo los estudios, sino las condiciones de trato social, podían tener una saludable o peligrosa repercusión en el ejercicio ministerial, y porque la calidad de los hombres podía hacerles más o menos aptos para los cargos que tenían que ejercer y para las comarcas en que tenían que ejercer”*⁶⁷⁹.

⁶⁷⁸RUIZ AMADO DE CONTRERAS, Ramón: *El Padre Luis I. Fiter S.I. Director de la Congregación Mariana de Barcelona*. Barcelona, Librería de Subirana Hermanos, 1903, p. 4.

⁶⁷⁹NADAL, Joaquín M. de: ob. cit., p. 56.

El cens de població de 1860 ens dóna el nom d'altres estudiants seminaristes de famílies importants. En destaquem els següents:

-Càndid i Alfons Tarragona i Guarda, estudiants de setze i dotze anys respectivament, germans de l'advocat i propietari Josep Tarragona, tots tres fills de la vídua propietària Ignàsia Guarda de Tarragona.

-Rafael Feu i Sostres, estudiant de set anys, fill de l'advocat i propietari Ermengol Feu i Escrivà.

-Frederic Cervós i Granados, estudiant de setze anys, fill del notari Joan Cervós i Mir.

-Els germans Pere i Josep Roca i Olivó, estudiants de catorze i dotze anys respectivament, fills del procurador causídic Ot Roca i Comes.

-Josep de Riba i Camarlot, estudiant andorrà de deu anys, fill de Joaquim de Riba i Fiter, el qual havia estat síndic general d'Andorra en el moment anterior a l'anomenada Nova Reforma de 1866, impulsada per Guillem d'Areny-Plandolit. Més endavant, el 1868, Josep de Riba inicià la carrera de dret a Barcelona. Fou secretari del Consell General de les Valls durant el govern provisional del 1881 (període de la revolució del 1881) i, més tard, dels dels períodes compresos entre 1881-1883 i 1884-1885. També ocupà, com el seu avantpassat Joan Antoni Fiter i Rossell (redactor del *Manual Digest* andorrà), el càrrec de veguer episcopal. El seu avi, Bonaventura de Riba, consta en una relació de «nobles i ciutadans honrats» que redactà, l'any 1830, el consistori de la Seu d'Urgell a petició del governador del corregiment de Puigcerdà⁶⁸⁰.

-Pere Baró i Mas, estudiant andorrà de segona ensenyança, de vint anys. Cursà medicina a Barcelona i exercí de metge a Andorra gràcies al bisbe Caixal. En la darrera carlinada

⁶⁸⁰Relación de los Nobles y Ciudadanos honrados é hijos que estos tienen, que el M.I. Ayuntamiento de la Ciudad de Urgel da al Caballero Gobernador del Partido (5 d'agost de 1830). ACCE. 110. CU. 148. Correspondència de l'alcaldia de la Seu d'Urgell. El citat Bonaventura de Riba, "vecino de esta Ciudad por Temporadas, y residente en lo demás del año en los Valles de Andorra", és considerat noble "por haberle su Mag^d. (Q.D.G.) condecorado con el Título que ha presentado de Caballero Supernumerario de la Real y Distinguida Orden de Carlos III"; té dos fills, Joaquim i Bonaventura, de 14 i 10 anys respectivament.

fou metge de campanya del quarter general de Francesc Tristany⁶⁸¹. Més endavant, el 1881, actuà com a subsíndic del Consell revolucionari d'Andorra. El seu germà, Josep, fou alumne del Col·legi militar carlista de Catalunya⁶⁸².

-Pere Pascual Juer i Guarda, estudiant de segona ensenyança, de vint-i-cinc anys, germà del notari Joan Baptista Juer.

-Joan Parramon i Pou, estudiant de segona ensenyança, d'onze anys, fill de l'advocat i jutge de pau Francesc Parramon i Sostres.

-Josep Villaró i Solà, de catorze anys, estudiant de segona ensenyança, fill del procurador i propietari Andreu Villaró i Sans.

-Josep Moles i Castells, de deu anys, estudiant de segona ensenyança, fill de la propietària vídua Antònia Castells i Albós i, alhora, germà del comerciant Antoni Moles i Castells.

⁶⁸¹Dades biogràfiques extretes de *La Vanguardia*. Barcelona, 18 d'abril de 1881.

⁶⁸²*El estandarte católico-monárquico*, núm. 29, 14 de juny de 1874, p. 2.

13. EL TRAM FINAL DEL REGNAT D'ISABEL II (1856-1868)

13.1. La marginació política dels progressistes davant l'autoritarisme dels moderats

Com ja hem vist, una vegada instal·lats al poder el conservadorisme social dels progressistes els havia distanciat de les masses populars. El malestar social originat per la crisi agrària de 1855-1856 acabà donant el cop de gràcia a un govern força debilitat per les dissensions internes. Com a recanvi d'Espartero, Isabel II nomenà O'Donnell president del Consell de Ministres el 14 de juliol de 1856, el qual pretengué restaurar l'ordre al mateix temps que intentava posar en pràctica la seva política de coalició amb el Moderantisme. Davant de la persistència de l'agitació social, però, el 1858 O'Donnell es veié forçat a cedir el govern a Nàrvaez, el qual es mantingué en el poder fins al març de 1863.

La permanent amenaça carlista se sumà, una vegada més, a la inestabilitat política institucional. L'efímer aixecament carlí de Sant Carles de la Ràpita (abril de 1860), protagonitzat pel capità general de les Balears Jaime Ortega, anà acompanyat d'un ampli desplegament de les tropes governamentals pel Principat, mentre el sometent i els mossos d'esquadra de l'àrea pirinenca es mantingueren en estat d'alerta davant de l'avís que Francesc Tristany, nebot de mossèn Benet, preparava el retorn des del seu refugi francès. Com a resultat d'aquesta mobilització, l'esquadra de la Seu d'Urgell va detenir alguns sospitosos de col·laborar amb els carlistes, com Ferran Miret i Francesc Osé (a) *Champán*, ambdós naturals de Vilamitjana, "*por creérselos portadores de comunicaciones para los rebeldes*", i Antoni Trullà (a) *Ton del Llarch*, de Castellciutat, "*por reclutador carlista*"⁶⁸³.

En la darrera dècada del regnat d'Isabel II restaren clarament perfilats el Moderantisme, l'ala esquerrana del Moderantisme (la Unió Liberal) i els progressistes. Amb tot, les Corts quedaren repartides entre moderats i progressistes, alhora que la política repressiva del ministre de la Governació, Antonio Cánovas del Castillo, es dirigí només contra les conspiracions de republicans i carlistes. L'any 1863, arran d'una

⁶⁸³La Corona. Periódico liberal. Barcelona, 14 d'abril de 1860, p. 4.

circular del ministre de Governació, Florencio Rodríguez Vaamonde, sobre les pròximes eleccions generals, en què es prohibien les reunions electorals dels partits si no hi assistien només els electors, els progressistes acordaren llur retraïment i acabaren elegint la via de la conspiració⁶⁸⁴. D'aquesta manera, el panorama de la vida parlamentària restà reduït al Partit Moderat, dirigit per Ramón María Narváez, i el partit de la Unió Liberal, encapçalat per Leopoldo O'Donnell.

El setembre de 1864, Nárvaez tornà a assumir la presidència del govern i restablí íntegrament la Constitució de 1845 (al costat de la reforma del Senat, on s'accentuava el predomini conservador). Aquestes mesures significaven, a parer de la premsa progressista, allunyar-se de la necessària conciliació política i, per tant, "*llevar la obcecación y el espíritu de bandería hasta un extremo peligroso, por el ansia de perpetuar indefinidamente la dominación de un partido, que, (...), se juzga con derecho á convertir en patrimonio suyo á la Nación española*", cosa que col·locava el partit progressista "*en una situación violenta y revolucionaria*"⁶⁸⁵. Com era previsible, el finançament del predomini polític dels conservadors fou consolidat per la mateixa naturalesa de les eleccions. L'anàlisi del cens electoral espanyol de 1865, per exemple, ens ofereix una panoràmica de la «força» que tenia en aquest moment el Moderantisme, car el dret de vot era concedit a uns 418.000 electors (un 3% de la població del país).

⁶⁸⁴El polític Carlos Rubio deixa ben clar que aquest fou el motiu principal que impulsà el Partit Progressista a adoptar una actitud "*francamente ofensiva*". RUBIO, Carlos: *Historia filosófica*, ob. cit., p. 64. De totes formes, María Cruz Romeo apunta altres causes que hi confluen per explicar la decantació dels progressistes cap a la via insurreccional, com ara la vaguetat o incompliment de les promeses per arribar al govern, les pròpies discrepàncies internes respecte a la cooptació i el lideratge dins el partit i el preu que significava renunciar a la seva identitat política. ROMEO MATEO, María Cruz: "La tradición progresista: historia revolucionaria, historia nacional", a SUÁREZ CORTINA, Manuel (ed.), *La redención del pueblo. La cultura progresista en la España liberal*. Santander, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cantabria, 2006, pp. 81-113.

⁶⁸⁵*El Clamor Público. Periódico del partido liberal*. Madrid, 13 de gener de 1864, p. 1. D'altra banda, les investigacions més recents posen en dubte la pretesa bona voluntat de la Corona a acceptar un hipotètic torn de govern liderat pels progressistes. L'estudi d'Isabel Burdiel, per exemple, posa de manifest el seguit d'estratègies adoptades per la reina en el seu afany per conservar el poder, cosa que passava també per fomentar la divisió entre les formacions polítiques. BURDIEL, Isabel: *Isabel II. Una biografía (1830-1904)*. Madrid, Taurus, 2010.

El darrer gabinet d'O'Donnell (juny de 1865 – juliol de 1866) intentà recuperar els progressistes, que havien servit gairebé al llarg de tot el regnat d'Isabel II com a oposició. Tanmateix, després del pronunciament de Prim el mes de gener de 1866, el propi cap de la Unió Liberal adoptà el lema reaccionari de «revolució o dictadura», que aplicaren amb mesures repressives Nàrvaez i Bravo. O'Donnell volgué aparèixer com el defensor del tron d'Isabel II, però aquesta el substituï poc després per Nàrvaez per tal d'accentuar la repressió. La decisió de la reina provocà un ressentiment profund en la Unió Liberal, partit que quedà sense un lideratge fort el mateix any 1866 per la mort d'O'Donnell, cosa que menà els unionistes a integrar-se majoritàriament amb els progressistes pel camí de la conspiració. A partir d'aleshores, l'únic suport que li restà a la reina fou el grup dels moderats i un petit cenacle d'unionistes, entre els quals hi havia Cánovas del Castillo.

Entre les picabaralles i enfrontaments partidistes s'accentuava alhora el rebuig popular a la monarquia isabelina, un fet que s'evidencià encara més arran de la crisi econòmica dels anys seixanta. Qualsevol guspira podia provocar un esclat social. A principis de 1865, Nàrvaez anuncià que la reina estava disposada a vendre el seu patrimoni –on hi havia moltes joies regalades– com a contribució per superar l'atzucac fiscal del país, tot i que aquella pretenia reservar-se'n una comissió. Aquesta mesura fou durament criticada per determinats sectors intel·lectuals, entre els quals hi havia Emilio Castelar, aleshores catedràtic de Filosofia de la Universitat Central de Madrid. Aquest publicà un punyent article on feia mofa de l'aportació tan “desinteressada” i “caritativa” de la reina ja que, com subratllava, *“en los países constitucionales el rey debe contar por única renta la lista civil, el estipendio que las Cortes le decretan para sostener su dignidad. Impidiendo al rey tener una existencia aparte, una propiedad, como rey, aparte de los presupuestos generales del país, se consigue unirlo íntimamente con el pueblo”*⁶⁸⁶. Nàrvaez pretengué cessar per decret llei Castelar de la Universitat, una decisió que provocà una cascada de dimissions. Una serenata en homenatge als professors cessats, el 10 d'abril, acabà en tragèdia per la mort d'una desena de persones, entre estudiants i vianants curiosos.

⁶⁸⁶ CASTELAR, Emilio: “El rasgo”. *La Democracia*. Madrid, 25 de febrer de 1865, p. 1.

13.2. Els progressistes davant de l'opció insurreccional

Per la seva part, els progressistes, després d'acumular desenganys i patir l'ostracisme a partir de 1856, van posar en marxa tot un seguit de pronunciaments militars o cops de partit amb una clara finalitat intimidatòria per recuperar el poder. L'estiu de 1866, l'anomenada «insurrecció dels sergents d'artilleria de la caserna de San Gil» (Madrid), que comptà també amb el suport de centenars de civils al carrer, posà contra les cordes el govern de Narváez. Tot i que les seves repercussions no foren gaire importants a Catalunya, sí que ho va ser la repressió duta a terme, que va incloure l'assassinat a sang freda de Vicens Martí (el *Noi de les barraquetes*) prop de la seva vila natal, Martorell, l'11 d'agost. Les represàlies s'estengueren a tots aquells civils que destacaven per la seva dissidència política. Durant aquest mes d'agost de 1866 foren detinguts a Lleida Pere Pérez, vocal del comitè democràtic d'aquella ciutat, i Ròmul Mascaró, advocat i secretari del comitè progressista lleidatà; poc després, a instàncies del governador civil de Lleida, es procedí a la detenció de Josep Ignasi de Llorens, advocat de la Seu d'Urgell, titllat de "*furibundo demócrata y director de los hombres de estas ideas, es de carácter activo y firme*". A mitjan setembre, Narváez aprovà la seva deportació a les Canàries juntament amb els republicans Jaume Madreñas, propietari de Terrades, i Martí Vilanova, mestre d'escola⁶⁸⁷.

Decebut per la ineficàcia dels pronunciaments militars, els progressistes optaren per l'aliança formal amb els demòcrates (pacte d'Ostende, agost de 1866), dels quals esperaven la mobilització de les masses urbanes. Malgrat les diferències polítiques entre uns i altres (els progressistes eren monàrquics en la seva majoria, mentre que l'ideari demòcrata s'inclinava vers el republicanisme), s'arribà al compromís ambigu de «¡Abajo lo existente!» per tal de fingir una projecció revolucionària real⁶⁸⁸. A l'estiu de

⁶⁸⁷BACHERO BACHERO, Juan Luis: *La neutralización del adversario político. La deportación en la España del siglo XIX*. Tesis doctoral, Universitat Jaume I, 2017, pp. 259 i 262-263.

⁶⁸⁸Com indica María Cruz Romeo, si els progressistes foren «revolucionaris» es va deure sobretot a la manca d'oportunitats per arribar al poder, no pas per coherència amb les seves conviccions polítiques. ROMEO MATEO, María Cruz: "La cultura política del Progresismo: las utopías liberales, una herencia en discusión". *Berceo. Revista Riojana de Ciencias Sociales y Humanidades*. Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, núm. 139, 2000, pp. 9-30. En darrera instància, l'adopció de la «via revolucionària» havia format part tradicionalment de l'estratègia progressista per rescabalar-se de les frustracions i intents fallits.

1867 s'havia preparat un nou aixecament progressista, encapçalat pel general Joan Prim, que havia de tenir com a principals centres l'Alt Aragó i Catalunya. Al Principat, Prim esperava comptar especialment amb uns quatre batallons que, amb suport local, havien de defensar la frontera, des del Portús i la Junquera fins a la Seu d'Urgell i Andorra. En aquest cas, els caps insurgents (Fernando Pierrad, Eugenio Gaminde, Gabriel Baldrich i José Lagunero) s'havien de posar a les ordres del general Juan Contreras, qui havia d'entrar al país per la Vall d'Aran i ésser nomenat capità general de Catalunya⁶⁸⁹. L'operació preveia que Prim hi arribaria una vegada iniciada la insurrecció per posar-se al capdavant de les tropes rebels⁶⁹⁰. Les vacil·lacions de darrera hora, però, acabaren abocant tal temptativa al fracàs, sobretot perquè Prim temia implicar-se en un aixecament que, a Catalunya, presentava un fort contingut civil i republicà⁶⁹¹.

Paral·lelament, el Partit Moderat, la permanència al poder del qual havia afavorit la unió majoritària de les diferents tendències conservadores aplegades entorn la depredació dels recursos públics, experimentà certa desestructuració que s'estengué fins a l'any 1868. Precisament en aquest mateix any, l'enduriment del govern de González Bravo, qui s'enfrontà amb militars unionistes (Serrano, Dulce, entre altres) i amb alts comandaments de l'armada, propicià la conjunció de tots els descontents contra les arbitrarietats del govern moderat i de la Corona. Fins aleshores, la monarquia

CASTELLS, Irene: *La utopía insurreccional del liberalismo español. Torrijos y las conspiraciones liberales*. Barcelona, Crítica, 1989. Enfront de les dificultats polítiques amb què toparen repetidament els progressistes, Antoni Moliner destaca la formació i el control de les juntes, al costat del pronunciament militar, com un mitjà recurrent per arribar al poder. MOLINER PRADA, Antoni: *Revolución burguesa y movimiento juntero en España*. Lleida, Edit. Milenio, 1997.

⁶⁸⁹IBO ALFARO, Manuel: *Historia de la interinidad española*. Vol. I. Madrid, 1871, ps. 169-170.

⁶⁹⁰El polític demòcrata Eugenio García Ruiz, un dels implicats en la conspiració, afirma que la insurrecció d'agost de 1867 comptava amb uns dos mil civils revoltats a la província de Barcelona i més de sis mil a la de Tarragona, un nombre que hauria augmentat en cas de disposar de més armes, "y que si llega á entrar el general Prim en Cataluña á iniciar la revolución hubiese ido hasta la plaza de San Jaime de Barcelona acompañado de ochenta á cien mil combatientes catalanes, mal armados se supone, pero con la victoria segura en las puntas de sus picas, sus bayonetas, sus espadas, sus chuzos, sus hachas y sus otros instrumentos ofensivos y defensivos". GARCÍA RUIZ, Eugenio: *La revolución en España con la historia de los movimientos de enero y junio de 1866 y la del último mes de agosto de 1867*. París, Imprenta General de Ch. Lahure, 1867, p. 80.

⁶⁹¹FONTANA, Josep: "Catalunya i la revolució del 1868". *L'Avenç*, núm. 17 (juny 1979), pp. 48-61.

borbònica havia sobreviscut gràcies a les rivalitats entre els dirigents de l'oposició, la diversitat de llurs ambicions i el profund desacord sobre el model de règim que hom desitjava implantar "a falta de verdadera pasión política"⁶⁹².

⁶⁹²TÉMIME, Émile; BRODER, Albert i CHASTAGNARET, Gérard: *Historia de la España contemporánea. Desde 1808 hasta nuestros días*. Barcelona, Editorial Ariel, 1991 (4ª edició), p. 71).

14. L'ÈPOCA DEL SEXENNI REVOLUCIONARI (1868-1874)

14.1. El destronament d'Isabel II

Les causes del moviment revolucionari de 1868 són complexes. En un escenari polític força inestable, marcat per les dissensions dels partits polítics i la successió de pronunciaments militars, s'hi sumaren causes econòmiques derivades de la recessió industrial internacional (la indústria tèxtil europea es ressentí de la guerra de Secessió nord-americana de 1861-1865) i, en particular, de la crisi ferroviària, que acabà originant, el 1866, la primera gran crisi financera del capitalisme espanyol⁶⁹³. Al mateix temps, hi incidí una situació catastròfica de males collites, amb la conseqüent manca de subsistències i encariment dels preus (que es van duplicar entre 1865 i 1868), cosa que portà el govern espanyol a prohibir, a principis de 1868, l'exportació per terra i mar de tota mena de cereals, farina, arròs i patates. El temor a les caresties, per exemple, originà la pressió dels industrials i comerciants de Puigcerdà perquè el govern habilités de nou la duana d'aquella vila per a la importació general de tota mena de mercaderies, excepte els teixits⁶⁹⁴. Per acabar d'empitjorar la situació, es féu més colpidora la certesa que s'havia imposat el lucre fàcil de les classes altes, cosa que, juntament amb el desprestigi de la «Cort dels negocis», afavoriren l'aixecament progressista i la caiguda de la monarquia isabelina. Així doncs, hi havia també la percepció, per part dels

⁶⁹³Vicens Vives va contemplar la crisi de 1868 més aviat com una qüestió política ocasionada per la crisi financera de 1866 i per la crisi alimentària de 1868, resultat de la immutabilitat de l'agricultura per les nul·les conseqüències del procés desamortitzador (*Historia económica de España*. Barcelona, Vicens Vives, 1965). Joseph Harrison hi situa la conjunció d'una doble crisi, al començament i a mitjan 1860, de dos sectors innovadors (o potencialment innovadors) de l'economia espanyola: la indústria tèxtil, després de 1862, afectada per l'escassetat de cotó a causa de la guerra civil nord-americana, i la construcció de ferrocarrils, després de 1864, perjudicada pels decebedors beneficis econòmics. Quan el 1866 es produí el col·lapse financer, aquest es féu sentir sobretot a la ciutat de Barcelona, la Borsa de la qual estava excessivament lligada als interessos ferroviaris. L'any següent, la collita fou dolenta i donà lloc a la fam de 1868, amb la qual cosa es posà de manifest la debilitat de les reformes agràries (*Historia económica de la España contemporánea*. Barcelona, Vicens Vives, 1988).

⁶⁹⁴Reial Ordre de 15 de juliol de 1868, publicada a *La Gaceta*, núm. 224. En aquest cas, els prohoms de Puigcerdà havien sol·licitat el canvi de categoria de la duana (de tercera classe a segona), pretensió que no fou satisfeta, tot i que el govern va ampliar la seva habilitació per a l'entrada de cànem, cal, comestibles, fusta i maquinària, entre d'altres productes.

progressistes, un sector de l'exèrcit i les classes populars, que una minoria s'havia enriquit enfront de la gran majoria⁶⁹⁵.

Prim, convertit en el cap més actiu de la nova oposició progressista, s'avançà a qualsevol maniobra possible dels unionistes o dels demòcrates i pogué convèncer a Cadis l'almirall Topete perquè aixequés l'armada sota el lema de «Corts constituents i monarquia constitucional» (18 de setembre de 1868). Després d'un simulacre d'enfrontament al pont d'Alcolea (28 de setembre) entre les forces governamentals i les rebels, Prim i Serrano s'ensenyoriren de la situació. De fet, a diferència de la resta de *pronunciamientos* que s'havien produït a l'Estat des de començaments del segle XIX, l'aixecament progressista de 1868 (la *Gloriosa*) acabà amb la monarquia d'Isabel II. Al mateix temps, les principals ciutats es trobaren en poder de les juntes revolucionàries creades pels progressistes. El 30 de setembre Isabel II, sorpresa per la insurrecció a Sant Sebastià, es refugià a França. El destronament de la reina fou una conseqüència de la seva adhesió als cenacles clericals i *neocatòlics* –que contribuïren de forma determinant a l'exclusió del poder de tots aquells que intentaven oposar-se a llur política de suport incondicional a l'Església– i, també, al govern dictatorial de Narváez i de González Bravo, més que de la intenció de Prim, Serrano o Sagasta, el nou prohom del Progressisme⁶⁹⁶.

14.2. El ressò de la revolució de 1868 a la Seu d'Urgell

El dia 1 d'octubre de 1868, es produí una trobada dels membres del consistori de la ciutat, presidit pel procurador Ot Roca i Comes, amb el governador militar de la plaça,

⁶⁹⁵ Precisament, Isabel Burdiel ressalta la imatge negativa que tenia Isabel II com a antítesi de l'«Espanya com honra» que arboraven els principals caps del pronunciament de 1868 (Prim, Sagasta i Ruiz Zorrilla). BURDIEL, Isabel: *Isabel II*, ob. citada; La corrupció de la monarquia, com a mascaró de proa de la degradació del règim liberal, és part intrínseca d'una corrupció més general i sistèmica que tot just comença a tenir ara tractament historiogràfic. RIQUER, Borja de, RUBÍ, Maria Gemma i TOLEDANO, Lluís Ferran: “Más allá del escándalo. La historia de la corrupción política en la España contemporánea”, a RIQUER, Borja, PÉREZ, Joan Lluís, RUBÍ, Maria Gemma i TOLEDANO, Lluís Ferran (dirs.), *La corrupción política en la España contemporánea. Un enfoque interdisciplinar*. Marcial Pons, 2018, pp. 47-80.

⁶⁹⁶ Carlos Rubio, es mostra prou contundent a l'hora d'explicar la caiguda d'Isabel II, una reina acostumada a viure en una constant adulació cortesana que no li permetia conèixer la realitat: “Lo que ha perdido a Isabel II ha sido su táctica palaciega, la táctica tradicional de la familia de Borbon, versada en la desconfianza, en la vanidad y en la envidia”. RUBIO, Carlos: *Historia filosófica*, ob. cit., p. 52.

Felipe Gironda y Haro, amb motiu d'una comunicació del govern militar de la província que donava a conèixer la insurrecció del poble i la guarnició de Madrid. Com un ressò tardà de les conseqüències del pronunciament del 19 de setembre a la badia de Cadis, aquesta trobada no serví per apaivagar, de moment, els dubtes o les incerteses que planaven sobre la situació política general, reflex d'un buit de poder que només s'anava cobrint a través de les juntes revolucionàries que sorgiren arreu del país.

Efectivament, el governador militar de la ciutat els féu saber que estava decidit a garantir l'ordre públic, amb la força si calia, almenys fins a la constitució del nou govern, al mateix temps que instava el consistori a seguir el mateix exemple i convocar una reunió amb els majors contribuents *“al efecto de que procurasen hacer mantener el orden y toda manifestación”*⁶⁹⁷. Amb aquesta clara intenció, doncs, «les forces vives» de la població deixaren preparat el terreny per a una immediata formació de la Junta ciutadana, fet que, sens dubte, va respondre més a la imposició de les juntes provincials –de Lleida i de Barcelona– i a la pressió de les partides armades que no pas a la voluntat popular.

A la Seu d'Urgell existia un grup liberal progressista important que evolucionà vers el republicanisme federal. Estava encapçalat per l'advocat Josep Ignasi de Llorens i Malagarriga⁶⁹⁸, ben connectat, a través de la seva trajectòria política, amb els nuclis

⁶⁹⁷ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1868-1870). Sessió de l'1 d'octubre de 1868.

⁶⁹⁸L'advocat Josep Ignasi de Llorens i Malagarriga, nascut a la vila de Salàs (Pallars Jussà) el 16 de juny de 1812, havia tingut una dilatada experiència política com a membre del Partit Progressista a la província de Lleida. Pertanyia a un casal distingit de la petita noblesa pallaresa, a l'igual que Antoni de Moner, els orígens del qual se situen a la Pobla de Segur. Era fill d'Antoni Llorens, qui havia estat comissari de guerra i ministre d'hisenda militar de la plaça de la Seu d'Urgell el 1830. Llicenciat en lleis per la Universitat de Cervera el juny de 1836, obtingué el títol d'advocat l'any següent, l'abril de 1837, i passà a exercir a Tremp. L'erudit cronista urgel·lità Francesc Xavier de Moner, que el conegué personalment, el descriu com *“uno de los liberales de más talento del país”* i *“excelente abogado, descollante entre los mejores de la provincia que ya desde 1842 se distinguió como juez de Sort”*; una intel·ligència que posà ben aviat al servei dels ideals polítics més avançats, de forma que *“según voz que cundió por el país parece que se mezcló en el movimiento militar que había de desarrollarse desde S. Carlos de La Rapita y que, nombrado con Prim uno de los principales cooperadores, había de ser gefe superior de esta provincia, no habiéndose dado á conocer por haberse agostado en flor con el loco movimiento de Ortes”*. MONER I DE SISCAR, Francesc

liberals de Lleida i Barcelona⁶⁹⁹. Tal com podem llegir a l'acta de constitució de la Junta revolucionària, aquesta s'organitzà l'endemà següent, 2 d'octubre, sota la presidència d'Enric de Llorens i Gallart, fill de l'anterior i també advocat, el qual no pogué vèncer inicialment les reticències de l'autoritat militar, enterca a sumar-se a l'èxit general del pronunciament malgrat la realitat inqüestionable dels fets.

En aquest primer moment, la naixent Junta va arribar a témer, fins i tot, que la indefinició de Felipe Gironda y de Haro es traduís en una desafortunada intervenció armada de conseqüències imprevisibles, encara més si tenim en compte que al llarg de la geografia comarcal –Oliana, Coll de Nargó, Organyà, Tuixent– s'erigiren altres juntes revolucionàries⁷⁰⁰. La percepció d'aquesta possible amenaça obligà la Junta local, que ja tenia assumides les atribucions de sobirania, a sol·licitar la presència de "*los Nacionales de Tuxent al mando de su bizarro Comandante D. Esteban Pascuet, los liberales de Coll de Nargó, Orgañá y contornos al mando del patriota D. Ramón Sala, reuniéndose además los de esta Ciudad que estén armados*"⁷⁰¹. Aquesta decisió demostra que les primeres mesures que es prengueren s'encaminaren a evitar la possible reacció interior, procedent de la guarnició de la ciutat, enmig d'un estès ambient revolucionari en la comarca. Les milícies dels voluntaris comarcans arribaren a la Seu d'Urgell l'endemà mateix, fet que acabà de confirmar el triomf definitiu de la revolució setembrina entre la població.

Xavier de: *Bosquejo de una historia de la Seo de Urgel* (Cinquena part: Personatges il·lustres). 1890. Ms. 9.372 de la BC.

⁶⁹⁹El triomf de la Gloriosa va permetre el retorn a Lleida dels caps republicans més prominents de les terres de ponent, com ara Ramon Castejon, Pere Pérez, Albert Camps, Sebastià Ribelles i el mateix Josep Ignasi de Llorens, els quals havien patit repressió durant la precedent època moderada. Aquí, a la capital provincial, mostraren llur poder de convocatòria en una gran manifestació que aplegà, el novembre de 1868, uns 5.000 lleidatans. CASALS BERGÉS, Quintí: *Polítics de Lleida. El poder local i les seves manifestacions a través del temps (1716-1868)*. Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida/Patronat Josep Lladonosa, 2002, pp. 192-193.

⁷⁰⁰GASCH, Sol, GRAU, Mercè i GALLART, Amadeu: *L'Alt Urgell. Una visió de conjunt*. Vol. III (Una aproximació a la seva història). Ajuntament de la Seu d'Urgell, 2010, p. 140.

⁷⁰¹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Junta local revolucionària. Quadern d'acords. Acta del 2 d'octubre de 1868.

Després de verificar l'èxit del pronunciament, aparegué el problema urgent de la defensa de la revolució enfront dels seus potencials enemics. El primer problema que se suscità, una vegada ja constituïda la Junta, fou el de lliurar els fons necessaris per tal de proveir l'armament i els queviures als voluntaris en llur defensa de la ciutat. Tota prevenció semblava poca, almenys en aquests moments inicials, motiu pel qual la Junta acordà situar a les nits un cos de la milícia urbana a la casa consistorial.

La Junta de la Seu d'Urgell, a més, mostrava certa inquietud sobre trames conspiradores ordides per elements isabelins a l'altra banda de la frontera. Una preocupació que es troba ben documentada en la correspondència generada per aquella, com ara l'esborrany d'un ofici adreçat al general Prim, erigit en l'home fort del nou govern provisional, en el qual hom recomanava una especial vigilància en la Cerdanya i Andorra. En aquest cas, el petit Principat pirinenc era vist com un lloc *"donde en todas las épocas de libertad en España se han albergado y conspirado a mansalva los emigrados enemigos de ella, cuyo proceder ha dado lugar á que por las autoridades de esta Ciudad se tomaran en distintas veces providencias enérgicas contra aquel país"*; per tant, hom creu necessari que la ciutat urgel·litana, *"una de las puertas de España"*, disposi d'un governador castrense de tarannà liberal i compromès amb el recent *"alzamiento"*, així com que es faci operatiu un increment de la guarnició, *"que si bien hasta ahora ha podido pasarse con 200 hombres, en el día ni es posible ni prudente á menos de un batallón igualmente decidido"*, i alhora faciliti el subministrament d'armes –uns mil fusells– als voluntaris⁷⁰².

En aquesta primera sessió, a més, hi tingué lloc la proclamació dels integrants de la Junta revolucionària. Cal destacar-hi la presència del l'advocat Antoni Carreu i d'Esteve i del procurador Andreu Villaró i Sans, al costat del comerciant Cosme Boixadé i Solana⁷⁰³, tots ells individus prominents del grup dirigent local, que s'erigiren en els

⁷⁰²*Ibidem*, junta local revolucionària. Quadern d'acords. Document sense data.

⁷⁰³Cosme Boixadé i Solana era fill de Climent Boixadé i Daina, natural de Fórnoles, qui s'establí a la Seu d'Urgell com a membre de la Milícia Nacional durant la primera carlinada. El seu germà, Josep Boixadé i Solana, fou subtinent de la Milícia Nacional durant el Bienni Progressista. L'altre germà, Isidre Boixadé i Solana, fou escollit diputat pel districte de la Seu d'Urgell, en representació del Partit Liberal Fusionista, a

garants de l'ordre social davant d'un ímpetu revolucionari de conseqüències encara imprevisibles. La composició social de la Junta, en definitiva, posa de relleu la preeminència d'elements conservadors, resultat d'un acord amb l'anterior consistori, cosa que significava, sens dubte, una relativa continuïtat respecte de l'exercici del poder local i, alhora, un fre de l'ímpetu revolucionari, malgrat la imatge de radicalisme polític expressada als carrers. Una Junta que, d'entrada, no dubtà a adherir-se al pronunciament victoriós i, ensems, provocar el cessament de l'alcalde Roca, mancat de la suficient cintura política per interpretar el canvi de la nova situació.

Així doncs, la tardana receptivitat del moviment de 1868 tingué a la Seu d'Urgell un destacat to de moderació, alhora que la configuració institucional que se'n derivà no incorporà, en cap moment, elements importants de ruptura. Tot i que compartia l'ideari republicà del seu pare, la presència del jove Enric de Llorens com a cap de la naixent Junta fou tan sols una operació superficial de maquillatge polític de cara a l'exterior, nascuda com una solució momentània de compromís per part del grup dirigent, com ho prova la vicepresidència atorgada a Antoni Carreu, home d'una dilatada experiència política a la ciutat⁷⁰⁴.

A instàncies de la mateixa Junta local, el procés d'institucionalització es completà, el 7 d'octubre, amb la constitució d'un nou consistori, la presidència del qual fou encomanada al citat Cosme Boixadé. Tanmateix, dos ciutadans, el propietari Pere Alviñà i el comerciant Marià Iscla, no comparegueren inicialment a la presa de possessió de llurs càrrecs com a regidors. Simultàniament, la Junta promogué l'"aparent" destitució de persones en entitats i institucions de l'administració local, vinculades a l'anterior consistori, per tal de nomenar individus de confiança més propera –com passà amb el canvi de la nova Junta de Beneficència, encapçalada ara per Antoni Carreu–, i adoptà mesures destinades a garantir-se un suport popular ampli, com ara l'indult ofert als penats per delictes de contraban i el nomenament dels caps de les milícies urbanes

les eleccions a Corts dels anys 1881 i 1886. Com veiem, les referències polítiques d'aquesta família urgell-litana se situaven de ple dins el Progressisme.

⁷⁰⁴Antoni Carreu era advocat i havia estat alcalde de la ciutat l'any 1839.

de voluntaris (integrades per uns 115 individus), càrrecs que van recaure en Marc Sansa i Marsellach (capità), Francesc Perramon i Alviñà i Josep Lluch i Trullà (ambdós elegits tinents)⁷⁰⁵.

Aquestes primeres disposicions participaven, en major o menor mesura, de l'esperit revolucionari que imbuïa la pròpia Junta provincial de Lleida, la qual presentava un fort contingut republicà amb la presència de destacats polítics com Miquel Ferrer i Garcés, Ramon Castejon i el mateix Josep Ignasi de Llorens. En la seva proclama del 13 d'octubre, aquella es mostrava partidària –d'acord amb l'ampul·lositat retòrica que el moment exigia– de contribuir a la cimentació d'un nou govern que havia de promoure la regeneració política i moral, així com la defensa dels drets de la ciutadania, des del sufragi universal, la llibertat de cultes i la llibertat de premsa "*sin legislación especial*", fins a l'autonomia dels municipis i de les províncies, l'abolició de les quintes i la contribució dels consums o la institució del Jurat per a tota classe de delictes⁷⁰⁶.

Això no obstant, aquest fet no amaga l'aparició d'algunes contradiccions que emergiren de la mateixa dinàmica revolucionària. En aquest sentit, resulta significativa la polèmica que enfrontà la Junta local amb la Junta revolucionària de la capital provincial. El motiu vingué donat perquè la primera no acceptà la destitució de l'alcaid de les presons civils, Josep Prades, per part de la Junta de Lleida. Aparentment, el conflicte suscitat pot semblar d'una extrema banalitat, si més no perquè la Junta

⁷⁰⁵Marc Sansa i Marsellach ja havia actuat com a capità de la Milícia Nacional de la Seu d'Urgell durant la Primera Guerra Carlista, al costat de combatents tan enardits de la causa liberal com Rafael Travé i Silvestre Solà. Fou membre vocal de la Junta revolucionària creada l'any 1854. Conservà el mateix rang de capità dels voluntaris quan començà la darrera carlinada. Aconseguí escapar-se dels carlistes quan aquests, l'agost de 1874, ocuparen la ciutat i es dirigí a Puigcerdà amb un centenar de voluntaris i una vintena de soldats, decidit a sumar-se a la defensa d'aquesta darrera vila; aquí trobà la mort de forma accidental, el 23 d'agost, en caure-li a sobre un mur, segons resta explicat a l'informe que la Comandància Militar de Puigcerdà adreçà al capità general de Catalunya respecte al setge patit per aquesta localitat entre el 20 d'agost i el 3 de setembre de 1874 (reproduït al periòdic *La Lucha. Órgano del Partido Liberal de la provincia de Gerona*. Girona, 1 de novembre de 1874, p. 2). El seu germà, Francesc, que també lluità contra els carlistes entre 1833-1840, consta com a militar al cens de 1857. L'advocat Francesc Parramon i Alviñà era fill del procurador Joan Parramon i Sostres i, alhora, nebot del comerciant Cosme Boixadé i Solana. Josep Lluch i Trullà, fill del propietari pagès Antoni Lluch i Marqués, consta com a soldat al cens de 1860.

⁷⁰⁶BOPL núm. 126, 21 d'octubre de 1868, pp. 1-2.

urgel·litana destacava el bon servei del referit Prades, *“adicto siempre y firmemente á las libertades patrias”*, però el cert és que, en la dinàmica de l’actuació juntista, s’hi perfilà una singular confrontació centre/perifèria, per la qual la Junta de la Seu d’Urgell defensava la seva autonomia, *“no creyéndose de otra parte esta Junta obligada á obedecer á la de Lérida por la igualdad de atribuciones que las dos tienen”*⁷⁰⁷.

14.3. Andorra i els fets de 1868: el «paradís» catòlic amenaçat

14.3.1. La crisi econòmica dels anys seixanta i el conflicte polític amb el bisbe Caixal

L’exhibició de moderació de la Junta s’estengué també a les mateixes relacions amb la jerarquia eclesiàstica, molesta aquesta, pel que sembla, de certes mostres d’afinitat i simpatia polítiques envers el nou síndic i el Consell General d’Andorra, que es trobaven enfrontats amb l’autoritat episcopal. Efectivament, el 12 d’octubre un irritat Josep Caixal, que veia seriosament qüestionada la seva jurisdicció sobre les Valls, s’adreçà a la Junta perquè aquesta no reconegués les autoritats andorranes (a les quals hom havia reclamat armes i municions), *“con la seguridad de que se administrará cumplida justicia, contando con la correspondencia de esa Junta, para cuanto sea necesario para restablecer el orden en aquellos Valles, y el respeto á mi autoridad y derechos de la Nación Española”*⁷⁰⁸. La Junta, per la seva part, insistí en el fet que no tenia cap intenció de reconèixer la legitimitat d’aquelles, alhora que explicà la reclamació de les armes andorranes *“por cuanto no ecsistiendo allí el Síndico Barón de*

⁷⁰⁷ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Correspondència. Any 1868. Circular de la Junta revolucionària de la Seu d’Urgell adreçada a l’alcalde de la ciutat (23 d’octubre de 1868).

⁷⁰⁸ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 6 (1 de juliol de 1866 – 27 de setembre de 1869). Circular dirigida a la Junta revolucionària del partit judicial de la Seu d’Urgell (12 d’octubre de 1868).

*Senaller, no podía hacerse la reclamación más que a las personas que le habían substituido y que se hallaban en el ejercicio de su cargo*⁷⁰⁹.

Andorra vivia aleshores somorgollada en una profunda crisi econòmica que posava de relleu, amb força virulència, les contradiccions socials internes i la base precària del seu desenvolupament material, fonamentat en una economia tradicional d'un medi muntanyenc. Podem creure que, darrere de la conflictivitat social latent, hi actuaren també com a catalitzadors determinats principis ideològics que la mateixa societat andorrana havia conegut i incorporat del convuls panorama europeu des de principis de segle. Efectivament, Andreu Balent subratlla que, tot i la neutralitat del país entre Espanya i França, "la societat andorrana no podia quedar, tampoc, apartada dels corrents d'idearis contraris i variats que portaven els individus, espanyols o francesos, que penetraven en el seu territori per organitzar-se o escapar-se de la persecució de les forces que combatien i que els podien derrotar". En aquest sentit, els fets dels anys 1829-1830 –la col·laboració d'elements precarlistes i liberals radicals contra Ferran VII– es poden veure com "els anunciadors de futurs trasbalsos que acabarien per fer-la moure en profunditat", fins a desembocar ben bé en la revolució de 1880⁷¹⁰. El mateix bisbe Caixal també recollí, a l'informe *ad limina* d'abril de 1867 que adreçà a la Secretaria d'Estat del Vaticà, la impressió que la població andorrana havia estat "corrompuda" en la seva fe i costums per la influència d'idees liberals d'immigrats espanyols, tot i que proposà, com a mitjà per combatre-les, les missions populars i les associacions apostòliques (entre les quals figurava l'Apostolat de l'Oració)⁷¹¹.

La situació econòmica havia empitjorat a Andorra el 1868. A principis d'aquest any, el bisbe Caixal llençà una desesperada súplica al govern espanyol per reclamar-li

⁷⁰⁹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Junta local revolucionària. Quadern d'acords. Resposta de la Junta al bisbe Josep Caixal (esborrany, s.d., probablement del dia 17 d'octubre).

⁷¹⁰BALENT, Andreu : "La unió dels Agraviats", art. cit., pp. 66-67.

⁷¹¹MOLINER PRADA, Antoni: "Secularització, religió i carlisme: els bisbes Abarca i Caixal", a MONTAÑÀ, Daniel i RAFART, Josep (coords.), *Propaganda carlista, religió, literatura i operacions militars*. III Simposi d'Història del Carlisme. Centre d'Estudis d'Avià, 9 de maig de 2015, pp. 105-119; també del mateix autor, "La secularización en Cataluña en los informes episcopales (1800-1867)". *Hispania Sacra*, LXX, núm. 141 (enero-junio 2018), pp. 305-319.

ajuda en favor dels “*pobres*” andorrans, amenaçats per la fam a causa de les males collites dels cereals i de la patata. El comerç amb França s’havia interromput per les intenses nevades al Pirineu, i només restaven parcialment oberts els passos que menaven a la zona espanyola. Com en d’altres ocasions, el prelat presentà Andorra com una part més de Catalunya, raó per la qual el petit principat no podia pas ésser considerat un país estranger, subjecte a les taxes duaneres, i, per tant, aquell havia de beneficiar-se de l’entrada dels grans espanyols⁷¹².

Tanmateix, aquest zel paternal no es reflectia en les difícils relacions –no exemptes de moments de tibantor– del prelat amb les institucions andorranes. Convencionalment la historiografia andorrana subratlla com a punt de partença del procés de modernització política la promulgació del decret de la Nova Reforma (1866), quan la crisi econòmica havia assolit un nivell tangible de conflictivitat social. En efecte, la crisi de l’economia tradicional, en el seu doble vessant agrícola i manufacturer⁷¹³, al costat de l’augment de la població (amb 5.500 habitants el principat assolia el seu sostre demogràfic), havien produït tensions o fissures de caràcter permanent en la societat andorrana, dividida entre els anomenats *focs* i els *casalers*⁷¹⁴, cosa que forçà el bisbe Caixal a acceptar unes primeres modificacions polítiques sobre la base d’una estricta

⁷¹²ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 6 (1 de juliol de 1866 – 27 de setembre de 1869). Comunicació adreçada al Ministre d’Estat espanyol (16 de març de 1868).

⁷¹³La manifestació més clara de la crisi de la indústria rural andorrana, incapaç d’assumir els nous reptes plantejats per la moderna industrialització, va venir representada pel progressiu tancament de les fargues tradicionals, fet força visible d’ençà dels anys 1830-1840, que no pogueren resistir la competència exterior. La decadència de la farga andorrana tingué impactes molt negatius al país, com ara la reducció dels ingressos procedents de la venda dels boscos i la pèrdua de molts jornals dedicats a carbonar, al transport de carbó, de mena i de ferro, i a les activitats de reparacions i d’avituallament. *Vid.* GUILLAMET ANTON, Jordi (coord.): *Andorra. Nova aproximació a la història d’Andorra*. Altaïr, 2009, p. 174.

⁷¹⁴Els *focs* constituïen l’estament privilegiat de la societat andorrana, definit per l’antiguitat de la casa; aquells monopolitzaven el poder polític i tenien cura de l’administració dels béns i serveis comuns sense estar sotmesos a cap control de la resta dels veïns. Per contra, els *casalers* havien de fer front a múltiples obligacions (fer guardes, participar en els treballs comunitaris). El creixement demogràfic de la primera meitat del segle XIX evidencià més aquest antagonisme amb la creació de cases noves (fet que augmentà la diferència numèrica entre uns i altres), al mateix temps que la pròpia evolució social havia introduït components anivelladors que diluïren les desigualtats.

igualtat participativa de tots els caps de casa en els processos electorals⁷¹⁵. Com apunta Lluís F. Toledano, les mesures de correcció política, amb la incorporació dels casalers als càrrecs públics, resultaven plausibles com un esforç per tal d'assegurar un determinat *consensus* dins d'una nova estructuració de la comunitat política, definida ara a través d'un sistema de representació corporatiu que només incloïa els caps de casa, sense que això impliqués una minva del poder real exercit per la tradicional oligarquia dels propietaris⁷¹⁶. D'acord amb aquests paràmetres polítics, i en la línia suggerida per les reflexions de Pedro Rújula i Javier Ramón Solans, una lectura paral·lela també consideraria la «Nova Reforma» com una manifestació de la resposta dimanada des de l'antiliberalisme –en aquest cas, amb el bisbe d'Urgell al capdavant– per reconduir l'adaptabilitat del sistema polític andorrà a la nova realitat i, d'aquesta manera, neutralitzar els possibles embats revolucionaris⁷¹⁷.

⁷¹⁵La legislació anomenada «Nova Reforma», promulgada el 22 d'abril de 1866 pel bisbe Caixal i, al seu torn, aprovada per Napoleó III el 10 d'abril de 1868, establia innovacions relatives al dret de vot. En ella s'especificava que, per esdevenir elector, hi havien de concórrer diverses circumstàncies favorables en l'individu, com ara ésser andorrà, veí de la parròquia respectiva, cap de família, major d'edat i tenir seny. Aquest dret s'ampliava als forasters que haguessin contret matrimoni amb pubilles andorranes i que, per la citada circumstància, ja eren considerats com andorrans, sempre i quan aquells no hi tinguessin una permanència inferior a tres anys com a residents del país i, alhora, no s'hagués demostrat que havien seguit una actitud de menyspreu o indiferència als afers de la república. Així doncs, l'exercici polític es fonamentava en els caps de família: intervenien en l'elecció dels 24 membres del Consell General i, també, escollien les autoritats comunals de cada parròquia (d'una manera similar als cantons suïssos), alhora que tenien el privilegi de conèixer i intervenir en els afers relatius als interessos comunals de l'administració. Aquesta conformació paternalista de la vida política andorrana romangué pràcticament inalterable fins a l'any 1933, quan es produí una modificació parcial de la «Nova Reforma» en ampliar-se el dret de vot a tots els homes majors de 25 anys i implantar l'elegibilitat dels càrrecs a partir dels 30. Això no obstant, l'abast polític d'aquesta reforma preservà en tot moment la posició dominant de l'antiga oligarquia, és a dir, en paraules del Consell General, per *“lograr de aquesta manera que depositasen la sua confiança en les persones més influents y sensates per deixarse dirigir y reprimir, y dominar en conseqüència del modo més pacífic posible, les pretensions exageradas y sempre extremas de las massas atolondradas”*. Citat de GUILLAMET, Jordi: *Andorra. Nova aproximació*, ob. cit., p. 179.

⁷¹⁶TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran: “Tradició i canvi polític a l'Andorra del segle XIX”, a BELENGUER, Ernest (dir.), *Història d'Andorra. De la prehistòria a l'edat contemporània*. Barcelona, Edic. 62, 2005, pp. 239-285.

⁷¹⁷RÚJULA, Pedro i SOLANS, Javier Ramón: “Paradojas de la reacción. Continuidades, vías muertas y procesos de modernización en el universo reaccionario del XIX”, a RÚJULA, Pedro i SOLANS, Javier Ramón (eds.), *El desafío*, ob. cit., pp. 1-10.

14.3.2. El difícil repte de la modernització el país: apostes i resistències

La reforma política, però, no resolgué el fons de la conflictivitat social. El seu caràcter superficial, susceptible de ser assimilada i adaptada per l'elit dirigent, tingué més aviat el sentit d'una adequació que no pas d'una profunda transformació, “ *aunque la revolución ha dado en la manía de llamarle República de Andorra*”⁷¹⁸, perpetuant així la vella hegemonia social. Els problemes, profunds i extensos, no trigaren massa a visualitzar-se de nou. El fracàs de l'intent de modernització econòmica, abanderada pel síndic Guillem d'Areny i Plandolit gràcies als seus contactes amb el banquer francès Jules Henri Duvivier, palesà la incapacitat de les institucions andorranes per promoure la transformació, més o menys radical, de l'antic marc econòmic precapitalista. En certa forma, el síndic havia empenyorat el seu prestigi polític amb un contracte que tractava d'assegurar inversions de capital francès en la construcció d'un balneari a les Escaldes, fet que esdevenia l'oportunitat de crear molts llocs de treball i de millorar les comunicacions del país. Això no obstant, donat que la construcció de la carretera d'enllaç amb la frontera francesa havia superat la capacitat financera gal·la, la companyia francesa proposà alhora bastir un casino a la Solana del Pas de la Casa, a imatge del casino fronterer del Pont du Roy a la Vall d'Aran. Nogensmenys, el bisbe d'Urgell s'oposà a aquest darrer projecte, ja que hi veia un primer pas per a la corrupció dels costums ancestrals, base de la independència del petit principat. Les conseqüències immediates del fracàs d'aquesta empresa es reflectiren en la dimissió de Guillem d'Areny i Plandolit –enemistat amb el subsíndic Anton Mestre, qui defensava la primera opció de les Escaldes- i l'enfrontament del Consell General amb el bisbe Caixal, tot això enmig d'un gran malestar social.

El metge andorrà Pere Baró i Mas, ferm partidari del prelat d'Urgell, ens ha llegat un eloqüent testimoni d'aquest conflicte, reproduït al periòdic *La Esperanza*, que arribà

⁷¹⁸Amb aquests termes, utilitzats gairebé com a blasme o retret, el bisbe Josep Caixal expressava el seu temor –més evident d'ençà de la promulgació del decret de la «Nova Reforma»– davant del fet que l'organització política andorrana s'emmirallés excessivament en la liberal república francesa. ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 6 (1 de juliol de 1866 – 27 de setembre de 1869). Comunicació dirigida al Ministre d'Estat espanyol on se li demana la revocació de la Reial Ordre del 12 d'agost de 1866, que afectava el comerç d'Andorra amb Espanya (11 de setembre de 1866).

a sacsejar les bases de la política tradicional andorrana. Negant d'entrada l'existència d'un moviment insurreccional revolucionari, Pere Baró sí que posa de relleu com a causa directa la lluita pel poder entre la «fracció reformista» (sic), *“que el 30 de abril hizo dos años subió ilegalmente al poder, engañando á su príncipe soberano el Sr. Obispo de Urgel, embaucando al sencillo y pacífico pueblo”*, i el «partit conservador», *“que, lleno de celo é integridad, había regido los destinos de estos tan reducidos como felices é independientes valles”*. La raó radicava, doncs, en l'actuació pèrfida de la facció reformista, el cap de la qual, *“á la cabeza de unos cuantos ciudadanos, todos propietarios, se atrevió á negar al síndico general, el señor barón de Senaller, el respeto y autoridad, y, llevado por la pasión de mando, consideró la del síndico general como un absurdo”*; la influència dels revoltats aconseguí, a més, arrossegar més de les dues terceres parts del Consell General i el propi veguer⁷¹⁹.

Com a resultat del conflicte entre la mitra i les institucions de govern andorranes, el veguer episcopal, Pere Dallarés i Sucarana, fou apressat a les Escaldes amb els seus dos fills i traslladat a Andorra la Vella. Com hem vist, la Junta de la Seu d'Urgell tractà de tranquil·litzar el bisbe en negar, d'entrada, tot possible reconeixement al nou síndic, Nicolau Duedra, i Consell General de les Valls, que comptaven amb el suport del veguer francès, el vescomte de Foix. Els esdeveniments es van precipitar quan el bisbe –davant la inhibició del governador militar de la ciutat, primer, i del mateix Capità General, després– pretengué “internacionalitzar” la seva disputa en reclamar ajuda militar al govern provisional espanyol en el seu desig de restablir l'ordre a Andorra, país que veia dominat per uns quatre o cinc cacics, *“que con sus riquezas ¿podré decirlo?, robadas á España con su descarado contrabando, y burlándose de los privilegios que esta les dispensa con mal entendida generosidad, han arrastrado una parte del país y han comprometido en su criminal intento al tonto, presumido é imprudente Veguer Francés”*⁷²⁰. Paral·lelament, Caixal dirigí les seves protestes al govern francès, al qual

⁷¹⁹*La Esperanza. Periódico monárquico*. Madrid, 20 d'agost de 1868, p. 1.

⁷²⁰ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 6 (1 de juliol de 1866 – 27 de setembre de 1869). Comunicació adreçada al ministre de la Guerra espanyol Joan Prim (12 de novembre de 1868). Una comunicació posterior, del 13 de novembre, insistia de nou en el fet que una eventual intervenció militar a Andorra per part d'Espanya, a petició del bisbe, no havia de representar cap incomoditat per a França.

demanà la seva intervenció per aconseguir l'alliberament de l'exveguer episcopal, així com la destitució del veguer francès⁷²¹.

Per a Caixal, les prerrogatives del copríncep episcopal fixades en els «pariatges» medievals eren clares. Considerava que el veritable i legítim sobirà de les Valls era el bisbe d'Urgell, car l'emperador Lluís Napoleó III no era descendent dels antics comtes de Foix; a més, el copríncep francès havia de mantenir clarament una relació de subordinació –simbolitzada a través de l'antiga prestació d'homenatge– respecte al bisbe. Aquesta condició, doncs, justificava plenament la demanda de la mitra sobre la intervenció militar a Andorra, si més no perquè *“si el Príncipe Obispo de Andorra fuese el Rey de Prusia, mañana pasarían la frontera sus ejércitos, y Dios protegería el derecho y justicia conculcados”*⁷²².

El conflicte del bisbe amb els díscols andorrans, amb la reclamació expressa d'ajuda militar, arribà a neguitejar el propi capità general de Catalunya, el qual féu conèixer les seves inquietuds sobre aquest afer al govern espanyol en una comunicació del 25 d'octubre de 1868. Cinc dies després, el govern de Madrid li respongué amb cert ànim tranquil·litzador que Espanya no podia contrariar França intervenint en les Valls, *“más que para perseguir malhechores y conspiradores”*. El govern espanyol, que considerava que el veguer episcopal no reunia les condicions per exercir les seves funcions, proposava la resolució del conflicte en mans dels propis andorrans, *“por un criterio liberal, muy distinto por cierto del que predominaba cuando estallaron los disentimientos del mes de agosto”*⁷²³.

El setembre de 1869, el consistori de la Seu d'Urgell es féu ressò, a través d'una comunicació rebuda del governador provincial, de la preocupació que provocava al

⁷²¹*Ibidem*, comunicació adreçada al Ministre d'Afers Estrangers francès sobre els successos d'Andorra (13 de novembre de 1868).

⁷²²*Ibidem*, comunicació adreçada al president del Consell de Ministres Luis González Bravo (2 de setembre de 1868).

⁷²³La resposta tramesa pel ministeri de la Guerra al capità general de Catalunya, amb data 30 d'octubre de 1868, es troba reproduïda textualment al periòdic madrileny *La Iberia*, en la seva edició del 3 de novembre del mateix any (p. 3).

govern espanyol la possible presència de l'exveguer Pere Dallarés. Pel que sembla, aquest havia abandonat Andorra i s'havia refugiat en territori francès. Les noves autoritats andorranes, temoroses que Dallarés encapçalés una revolta, n'havien reclamat la seva extradició i suposaven que aquell s'amagava a la Seu d'Urgell, "*y aun residiendo temporalmente*", sota l'aixopluc del bisbe. L'alcalde contestà aleshores al governador civil que el referit Dallarés no es trobava a la ciutat i ignorava on es trobava⁷²⁴. L'«afer Dallarés» continuà tanmateix present en la política local l'any següent, quan el brigadier governador comunicà a l'alcalde que s'havien de presentar els refugiats andorrans que residien a la ciutat –entre ells Pere Dallarés i els seus dos fills, Ermengol i Francesc– al govern militar⁷²⁵.

14.4. Els primers passos de la nova corporació municipal de la Seu d'Urgell

Per a la naixent legalitat, el primer acte que significà la constitució de l'ajuntament provisional esdevingué definitiu amb les eleccions municipals de desembre de 1868. Hi guanyaren les persones que havien format part de la Junta revolucionària i del consistori provisional, les quals es presentaren en una candidatura única, fonamentada en la presència de ciutadans de la vella política municipal amb la

⁷²⁴ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1869. Circular del govern civil de la província de Lleida a l'alcalde de la Seu d'Urgell (22 de setembre de 1869), en la qual es recorda una comunicació anterior del Ministre de la Governació, del dia 20 de maig, relativa a la possible estada i moviments de l'exveguer Pere Dallarés a la ciutat.

⁷²⁵*Ibidem*, correspondència. Any 1870. Ofici del governador militar de la Seu d'Urgell adreçat a l'alcalde de la ciutat (14 de setembre de 1870). Tot fa pensar que es tractava d'andorrans partidaris del bisbe d'Urgell que s'havien traslladat a la ciutat, com Bonaventura Riba i Sacases, el qual fou apressat per la guàrdia civil i extradit a Andorra l'any anterior, fet que provocà una queixa del prelat, com a príncep d'Andorra, tal com sembla indicar-ho l'esborrany conservat d'una comunicació. Efectivament, hom té cura de recordar al governador militar de la plaça que, com a autoritat local, no té potestat per intervenir en els casos d'extradició entre Espanya i Andorra, cosa que es fa més evident si la persona afectada gaudeix de "caràcter diplomàtic", car el referit Bonaventura Riba tenia l'autorització episcopal "*para extraer los libros y documentos que quieren exigir de él violentamente, ó tomar esta ocasión para mortificarle y vejarle abusivamente*" (*ibid.*, correspondència, any 1869). Esborrany d'una carta dirigida al governador militar, amb data 2 de setembre de 1869).

incorporació d'elements nous. A la Seu d'Urgell li corresponien uns dos alcaldes i 9 regidors. Sobre la base del sufragi universal masculí, d'un cens de 664 electors majors de 25 anys, només hi votaren uns 320 individus (48% del total d'electors). Foren escollits membres del nou consistori Pere Teixidó i Alrich (ramader i propietari), Martí Solà i Castella (fuster i comerciant, germà del cèlebre guerriller anticarlista Silvestre Solà), Pere Alviñà (ramader i propietari), Francesc Parramon i Alviñà (advocat), Pere Antoni Trullà (desconegut), Ramon Esclusa i Estany (hostaler), Marià Iscla i Veguer (comerciant), Antoni Lluch i Trullà (propietari pagès, germà del tinent de la milícia urbana Josep Lluch), Antoni Boix (desconegut), Tomàs Bertran i Torremorell (paleta; havia estat cap de la Milícia Nacional creada l'any 1854) i Joan Pallarés i Rabés (hostaler), tots amb 319 vots. A finals d'aquest mes, el secretari interí del consistori, Francesc Parramon i Alviñà, dimití d'aquell càrrec a causa de la seva incompatibilitat amb la nova funció de regidor. Fou nomenat en el seu lloc Manuel Gallart, de tarannà clarament republicà. El dia 1 de gener de 1869, resultà elegit alcalde primer un home de consens, Pere Teixidó, mentre que Martí Solà, de tendència republicana, fou designat alcalde segon. Malgrat l'absència de les grans figures que havien dominat tradicionalment la política municipal, corresponents sobretot a l'elit intel·lectual i burocràtica dels advocats-propietaris, i l'aparició d'un nou equilibri polític que responia a una representació social més àmplia o heterogènia, a la Seu d'Urgell es donà una relativa continuïtat pel que fa al personal polític que, present en moments anteriors, ocupà nous càrrecs en les institucions municipals a partir d'octubre de 1868⁷²⁶.

Respecte a l'àmbit estatal, la consolidació institucional del nou règim, fonamentat en la coalició progressista-unionista, es va haver d'enfrontar, ben aviat, amb

⁷²⁶ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1868-1870). Sessions del 23 i 30 de desembre de 1868 i de l'1 de gener de 1869. La Seu d'Urgell no esdevingué una excepció en el procés revolucionari iniciat el 1868, fet que confirma la tesi que, a nivell estatal, apunta Gregorio de la Fuente Monge ("La revolución de 1868 y la continuidad del personal político". Revista *Ayer*, núm. 29 (1988), pp. 161-185). Pere Teixidó i Alrich, fill de l'hisendat i comerciant Joan Teixidó, era un dels comerciants i propietaris més importants de la ciutat, amb uns 13 jornals de terra segons l'amillament de 1862, i alhora apareix com el lligam visible d'aquesta continuïtat o vinculació política amb el passat més immediat, tot i la inclusió de nous actors polítics, com l'agent municipal de negocis Manuel Gallart de Pinto o el comerciant Martí Solà i Castella (aquest darrer, a més, era cunyat del procurador Andreu Villaró i Sans: el nexa amb el personal polític anterior és, doncs, clar).

l'amenaça del perill insurreccional. Una amenaça que, sota l'ombra permanent de la conspiració carlista, ja es visualitzava en la primera fase de la revolució setembrina, coincidint amb la instauració de les Juntes revolucionàries i la constitució del govern provisional. Efectivament, la mateixa Junta provincial de Lleida no dubtà a subratllar, amb cert to alarmista, el perill que significaven per a la "regeneració" del país el bisbat d'Urgell i la Col·legiata de Solsona, car *"por las circunstancias especiales en que se encuentran, la índole particular de las poblaciones que las forman y la distancia de las autoridades del Gobierno son obstáculos poderosos al desenvolvimiento de los buenos principios y centros temibles de reacción"*. La solució més eficaç passava, a parer de la citada Junta, per la supressió immediata d'ambdues institucions, així com dels seminaris conciliars que en depenien (en aquest sentit, la Junta revolucionària provincial tancà el Seminari conciliar del bisbat de Lleida, mesura que es repetí en altres indrets de l'Estat com Salamanca, Valladolid, Tortosa i Málaga)⁷²⁷.

Aquesta temença, sentida molt propera a la Seu d'Urgell, obligà el nou ajuntament a convocar una reunió extraordinària, el 2 de febrer de 1869, preocupat pel ressò que podia adquirir una circular llegida a la trona de la catedral per un capellà, seguint les indicacions del bisbe Caixal, arran de l'assassinat del governador civil de Burgos el mes anterior. En aquest cas, el consistori decidí publicar immediatament un ban, que es donà a conèixer el mateix dia, on s'informava d'aquella tràgica mort i dels culpables empresonats, mentre se n'aprojava un altre, ben explícit, per a l'endemà següent, *"mandando detener á cualquiera persona sea de la dignidad y categoría que fuere, que propalare voces subversivas, que puedan alterar el órden, á la que se le acusará de conspiración, seducción de tropas, instigación á la rebelión, ó dirigiese con el mismo fin á la muchedumbre, sermones, arengas pastorales, ú otros discursos ó impresos"*⁷²⁸.

⁷²⁷BOPL del 19 d'octubre de 1868, p. 3.

⁷²⁸ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1868-1870). Sessió extraordinària del 2 de febrer de 1869. La mort del governador civil de Burgos, Isidro Gutiérrez de Castro, ocorreguda el 25 de gener de 1869 en la catedral de la ciutat, a mans d'una multitud que l'havia escridassat amb visques a la Religió i a Carles VII, es produí quan aquell es proposava inventariar i embargar els objectes de ciències, lletres i arts del Capítol. Aquest fet s'ha de contextualitzar dins de la

La resposta episcopal no trigà a conèixer-se. En un to irat, Caixal tractà de fer prevaler la seva autoritat en els temes que considerava de competència pastoral, en els quals l'ajuntament no podia entrar a jutjar o actuar. Per la seva part, el consistori, en un clar intent de demostrar la seva recent legitimitat, advertí el bisbe de forma contundent que només *“el municipio es la única autoridad responsable de la tranquilidad de los gobernados, y que nunca y menos en las actuales circunstancias tolerará que persona alguna esté ó no constituida en autoridad, vierta palabras y dirija discursos, arengas, sermones, pastorales ú otro género de impresos que tiendan á alterar el orden público”*⁷²⁹.

Fruit de certa psicosi insurreccional fou la presència a la ciutat del secretari del governador civil, Juan del Nido, l'abril de 1869, que tingué com a objectiu denunciar suposades conxorxes ordides pels carlistes, *“teniendo entendido que ecsiste aquí una vasta conspiración que se enlaza con la de otros Clubs de la misma provincia”*. El consistori, per la seva part, no dubtà a afirmar, seguint la mateixa línia expositiva del discurs oficial, que *“no les estrañaba de que en esta Ciudad, foco en todas épocas de conspiraciones en sentido muy reaccionario, hubiese ahora también tramas carlistas, que son las únicas que puede haber en este país”*⁷³⁰. És clar que aquest llenguatge tan

conflictivitat que, a nivell estatal, s'aguditzà entre carlistes i republicans anticlericals a partir de novembre de 1868, un cop dissoltes les Juntetes revolucionàries, tot coincidint amb la llarga campanya electoral que culminà en les eleccions generals de gener de 1869. En aquest període proliferaren els discursos dels prelats i els escrits en la premsa catòlica i carlista contra el nou govern. Vid. DE LA FUENTE MONGE, Gregorio (2001): “El enfrentamiento entre clericales y revolucionarios en torno a 1869”. *Ayer*, núm. 44, 2001, pp. 127-150.

⁷²⁹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1868-1870). Sessió del 6 de febrer de 1869.

⁷³⁰*Ibidem*, llibre d'actes municipals (1868-1870). Sessió extraordinària del 14 d'abril de 1869. De fet, la imatge abominable de la ciutat com un cau de conspiradors continuà perdurant ben bé fins a finals del segle XIX. Durant la seva estada a la Seu d'Urgell, el viatger britànic H. Ballantine prengué nota de la imatge construïda –a voltes sinistra– de la capital urgel·litana a partir dels tòpics liberals seculars: “De les ciutats catalanes la més remota i la més turbulenta, autèntic planter del carlisme on la insurrecció i la rebel·lió, segons diuen els seus enemics, està sempre al punt d'ebullició, un lloc a evitar, una població execrable – això m'havien dit –, que mereixeria que les seves cases fossin arranades i que els seus habitants fossin passats per les armes”. BALLANTINE, Herburn (1993): *Una croada als Pirineus (1894)*. Tremp, Garsineu Edicions, p. 65.

contudent i bel·ligerant, fruit d'una situació d'intranquil·litat, s'explica perquè dies abans, la matinada del 9 d'abril, s'hi havia produït un primer enfrontament de les partides carlistes amb la guarnició de la plaça, a la qual tractaren de sorprendre⁷³¹.

El mateix temor a un aixecament armat carlista es manifestà, més endavant, en una circular del governador civil, en la qual hom recomanava enèrgicament establir "*la mayor vigilancia sobre todo el distrito, dándome parte inmediatamente y por propio de toda noticia fidedigna que exprese haberse levantado partidas armadas en el mismo*". Per això, l'autoritat provincial instava l'alcalde de la ciutat a utilitzar tots els mitjans possibles –els voluntaris de les milícies, la Guàrdia Civil i els carrabiners– per sufocar qualsevol conat de revolta⁷³².

14.5. La Seu d'Urgell i la insurrecció federal de 1869

El govern provisional que es constituí l'octubre de 1868 –encapçalat per Serrano i amb Prim assumint el ministeri de la Guerra– restaurà el poder central i neutralitzà l'ala esquerrana de la revolució, els demòcrates. Aquests darrers obtingueren algunes concessions del nou govern –el sufragi universal masculí, les llibertats religiosa, de premsa i d'associació– a canvi d'admetre l'hegemonia de la coalició governamental unionista-progressista i el seu projecte d'instaurar una nova monarquia constitucional. Rivero i el sector més moderat del Partit Demòcrata acceptaren aquestes propostes i el 19 d'octubre la Junta de Madrid s'autodissolgué tot convidant la resta de juntes a fer el mateix. Tanmateix, la majoria del Partit Demòcrata rebutjà les proposicions de Sagasta, aleshores ministre de la Governació, i es mostrà partidària de proclamar la república, actitud en la qual destacaren Francesc Pi i Margall i Nicolás Salmerón.

⁷³¹Així ho reflectí el periòdic madrileny *La Época* en la seva edició del 10 d'abril (p. 3), mentre que per a *La Esperanza*, del dia 13 d'abril, els assaltants no eren carlistes, sinó contrabandistes "*que huyeron precipitadamente*" (p. 4). Al seu torn, *El Imparcial*, del dia 11, donava per fet el gran nombre de carlistes –uns 600- que intentaren apoderar-se en aquell moment de la ciutat.

⁷³²ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1869. Circular del govern civil de Lleida adreçada a l'alcalde de la Seu d'Urgell (19 d'agost de 1869).

A finals de desembre de 1868, una vegada sufocada la rebel·lió d'Andalusia, on la problemàtica camperola revifà l'oposició demòcrata, el govern provisional ja controlava la situació. Les eleccions a Corts constituents, celebrades el gener de 1869, atorgaren una clara majoria al govern (225 diputats progressistes, enfront de 69 republicans, 18 carlistes i 14 borbones); a Catalunya, però, s'imposà la candidatura republicana federal, encapçalada per Pi i Margall (amb una elevada participació electoral, els republicans federals obtingueren 28 de les 37 actes en disputa als districtes electorals catalans). L'1 de juny fou votada la nova constitució, que establia la monarquia parlamentària i el sufragi universal (masculí i de majors de 25 anys). Poc després, el 18 de juny, Serrano resultà nomenat regent i Prim cap del govern.

Aquesta dinàmica electoral, que evidenciava un fet diferencial català respecte a la resta de l'Estat, posà de manifest el nou projecte polític –el federalisme i la descentralització– que assumia Catalunya sense complexos, tot ressuscitant l'antiga tradició pactista. El nou règim constitucional seguia essent una monarquia parlamentària, fet que esperonà de nou l'esperit insurreccional de Catalunya, que es manifestà l'octubre de 1869 amb l'aixecament federalista, en un moment que la unitat de la coalició governamental començava a fracturar-se davant de l'elecció del nou rei i, sobretot, quan les expectatives socials generades per la revolució –centrades bàsicament en l'abolició de les quintes i dels impostos sobre el consum– no s'havien acomplert, un malestar que es va veure canalitzat freqüentment a través dels consistoris republicans contra les autoritats governamentals⁷³³.

La causa que serví com a detonant de la insurrecció foren els fets de Tarragona, quan l'autoritat governativa actuà repressivament contra les manifestacions de suport al general republicà Blas Pierrat. Més de 8.000 homes es mobilitzaren a Catalunya en favor de la República federal. En la província de Lleida la insurrecció federal, capitanejada pels germans Pere i Ramon Castejon i els diputats Josep Bori, Antoni Benavent i Miquel Ferrer, hi tingué un abast notable. La ciutat de Balaguer fou ocupada

⁷³³Sobre l'evolució política que precedí l'aixecament federal de 1869, *vid.* MONLLEÓ PERIS, Rosa: "Republicanos contra monárquicos. Del enfrentamiento electoral y parlamentario a la insurrección federal de 1869". *Ayer*, núm. 44, 2001, pp. 55-82.

el 3 d'octubre pels revoltats republicans, que hi proclamaren la República, hi constituïren una junta revolucionària i hi arribaren a aplegar uns 1.500 homes armats, vinguts “des del Monsech á les Garrigues”⁷³⁴, que derrotaren la columna del brigadier Figuerola dos dies després⁷³⁵. Tot i que la capital de la Noguera semblava destinada d'antuvi a ésser el quarter general de la revolta⁷³⁶, els insurrectes hagueren de retirar-se'n, perseguits per forces superiors des de Lleida, comandades pel brigadier Merelo. Emparant-se en la protecció que oferia la muntanya, els federals havien pensat constituir la Junta republicana provincial a Tremp, vila que, a més, comptava amb una singular tradició política vinculada al Progressisme.

En aquest context, sabem molt poc sobre els grups socials i el tramut organitzatiu del republicanisme urgell·lità durant l'època del Sexenni Democràtic, sobretot a causa de la migradesa de les fonts. Això no obstant, sabem que una partida federal, liderada pel ja citat Ramon Sala, de la vila d'Organyà, s'acantonà prop de la ciutat a principis d'octubre, cosa que devia provocar el consegüent nerviosisme entre els membres de l'ajuntament. Tenint present l'ordre del governador civil relativa a la repressió dels revoltats (bàsicament milicians d'Organyà i Tuixent), l'alcalde Pere Teixidó es reuní, a la nit del dia 5, a la casa consistorial amb els integrants de la companyia de voluntaris, els quals li manifestaren que “no harían armas á los sublevados á consecuencia de ser como ellos liberales, y que solo tenían aquellas para atacar con gusto á cualquier fuerza que con el nombre de carlistas se presentase, pero que si se conservarían neutrales, si los republicanos intentasen penetrar”⁷³⁷.

⁷³⁴ACN. *Llibre Verd o de cròniques de la ciutat de Balaguer (1630-1990)*, p. 132r.

⁷³⁵VERA Y GONZÁLEZ, Enrique: *Pi y Margall y la política contemporánea. La democracia federal, su origen, su historia, sus destinos. Medio siglo de doctrinarismo en España. La política de programa y la política real*. Tom II. Barcelona, Evaristo Ullastres, Editor, 1886, p. 36.

⁷³⁶PÉREZ SÁNCHEZ, Antonio: *Glorias republicanas de España y América*. Vol. 3. Barcelona, La Enciclopedia Democrática, 1893, p. 143.

⁷³⁷ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1868-1870). Sessió del 5 d'octubre de 1869.

El matí del 7 d'octubre, els revoltats –uns 700 homes– ja havien entrat a la ciutat, on també proclamaren la República federal⁷³⁸. El seu cap, Ramon Sala, forçà una reunió extraordinària dels membres de l'ajuntament, a primera hora de la tarda, amb la finalitat d'obtenir diners i armes. Hom reclamà aleshores la presència del dipositari dels fons municipals (Marià Bergés), l'administrador de rendes estancades (Indalecio Prida) i també l'administrador de la loteria (Fernando Granados), els quals comparegueren a la casa consistorial custodiats per uns quants homes armats de la partida. Sense atendre les súpliques, els revoltats s'apropriaren d'un considerable botí (uns 23.000 rals) i, tot seguit, abandonaren el consistori⁷³⁹.

Les tribulacions de l'ajuntament, però, tot just havien començat. Poc després de la marxa de la partida de Ramon Sala, el consistori rebé una comunicació del governador militar de la plaça, Ruperto Salamero García, el qual, restant a l'expectativa dels esdeveniments amb la tropa de la Ciutadella ja mobilitzada (però insuficient per combatre directament les partides republicanes), comminava a publicar un ban municipal on s'exigís el lliurament de les armes per part dels milicians voluntaris, "*en atención á haberse incorporado á los revoltosos algunos de sus Gefes e individuos*"⁷⁴⁰. L'ajuntament li contestà aleshores que no podia fer acomplir aquesta ordre perquè Sala ja s'havia anticipat a la recollida de les armes sol·licitades, notícia que provocà la ira castrense. Efectivament, el governador militar considerà que era la ciutat la que es trobava en rebel·lió i intimà de nou el consistori a fer públic un altre ban, fixant un termini que finia el migdia del dia següent, 8 d'octubre, per tal que la gent tingués temps suficient de fugir, moment en què el brigadier faria disparar una canonada amenaçadora sense bala si els insurrectes no havien entregat les armes i abandonat del tot la ciutat⁷⁴¹.

⁷³⁸SÁNCHEZ PÉREZ, Antonio: *Glorias republicanas*, ob. cit., p. 143.

⁷³⁹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1868-1870). Sessió extraordinària del 7 d'octubre de 1869.

⁷⁴⁰*Ibidem*, correspondència. Any 1869. Comunicació del brigadier governador militar dirigida a l'alcalde de la Seu d'Urgell (7 d'octubre de 1869).

⁷⁴¹*Ibidem*, correspondència. Any 1869. Comunicació del brigadier governador militar adreçada a l'alcalde de la Seu d'Urgell (8 d'octubre de 1869).

A través de les actes municipals podem confeccionar una cronologia dels fets, reblerts de moments de tensió i dramatisme. Assabentat que l'amenaça de Salamero podia anar a més, el consistori s'adreçà, el mateix dia 7, al capitost Sala perquè aquest abandonés la ciutat amb els seus homes abans del termini fixat pel brigadier. Sala acceptà retirar-se a l'endemà, però no al migdia, sinó a les 4 h. de la tarda, amb l'esperança de tenir el temps suficient per rebre el diputat Josep Ignasi de Llorens. El consistori es trobà aleshores entre l'espasa i la paret. Poca cosa podia fer sinó trametre la resposta del guerriller republicà al governador militar. L'alcalde Teixidó i el secretari municipal Gallart es traslladaren a la Ciutadella per suplicar a l'autoritat militar la revocació de la seva ordre i que esperés quatre hores més. No sabem com anà la conversa, però el cert és que Salamero convingué finalment a ampliar el termini de temps fins aquella hora de la tarda, *"mas que si á dicha hora no se habían marchado los revolucionarios de esta población, daría orden para principiar el fuego contra ella"*⁷⁴².

El capitost Sala fou informat pel consistori d'aquesta última resolució i semblà acceptar-la en aquell moment. A primera hora del matí del dia 8 d'octubre es reuniren de nou els membres de l'ajuntament tot esperant un desenllaç favorable dels esdeveniments. Al voltant de les 3'30 h. de la tarda, hom observà partir els homes de Sala en direcció al portal de Cerdanya, a llevant de la ciutat, cosa que devia provocar més d'un sospir d'alleujament. Immediatament, hom decidí enviar una altra vegada l'alcalde i el secretari municipal a la Ciutadella per comunicar la sortida de la partida republicana. Nogensmenys, un enfurit Salamero els manifestà que no havia vist marxar els insurrectes, els quals, contràriament al que s'havia cregut, havien fet mitja volta i s'havien refugiat a l'edifici del nou Seminari en construcció. Aleshores, el brigadier pretengué fer efectiva l'amenaça, *"y por consiguiente que iba á dar principio al fuego contra la Ciudad. Que habían sido inútiles cuantas súplicas le habían hecho para apaciguarle, habiéndose vistos obligados á ausentarse de su presencia despidiéndoles"*

⁷⁴²*Ibidem*, llibre d'actes municipals (1868-1870). Sessió extraordinària del 7 d'octubre de 1869.

*cuasi bruscamente. Y como no tardara en oírse el estallido del cañón, se acordó retirarse para acudir al auxilio de sus respectivas familias*⁷⁴³.

El tronar de les canonades, que començà a sentir-se a les dotze de la mitjanit, continuà a intervals, a trenc d'alba i les dotze del migdia de l'endemà següent, 9 d'octubre. Els membres del consistori es reuniren una vegada més a primera hora de la tarda, sota la presidència de l'alcalde segon Martí Solà, per tal de cercar un compromís amb el governador militar davant uns atemorits ciutadans, car *"el vecindario se ausentaba en grandes masas hacia Andorra, y pueblos limítrofes, desconsolado por las circunstancias actuales"*. El consistori decidí nomenar uns comissionats amb la intenció d'entrevistar-se amb el jutge Josep Ignasi de Llorens, qui havia fet causa comuna amb els insurrectes fins al punt que aquell apareixia ara com *"el primer Gefe de las fuerzas republicanas"*. Josep Ignasi de Llorens es comprometé a parlar amb els revoltats perquè marxessin de la ciutat aquella mateixa tarda, alhora que els comissionats es dirigiren una altra vegada a la Ciutadella per comunicar aquest fet a l'autoritat militar, la qual acabà acceptant el nou termini de temps demanat, *"mas que dadas las seis de la tarde no tendría contemplaciones si los republicanos seguían ocupando la población"*. Aquesta vegada, els insurrectes abandonaren la ciutat en el termini fixat⁷⁴⁴, sabedors que una columna de l'exèrcit havia iniciat llur persecució, i, segons sembla, aquells decidiren encaminar-se a Organyà per reunir-se amb la partida de Ramon Castejón⁷⁴⁵.

El testimoni d'un refugiat urgel·lità, presentat com a víctima de *"las hordas republicanas"*, permet aproximar-nos a les vivències de les persones i famílies que es traslladaren apressadament a Andorra a causa de l'ambient de guerra instal·lat en la ciutat: *"La mayor parte de los ciudadanos –escriu dies després– se han refugiado en el territorio neutral de los valles de Andorra, cuyos habitantes todos, desde las primeras autoridades hasta los últimos moradores, se han gozado ostensiblemente en cobijar bajo su noble hospitalidad á las diversas personas de todas clases, categorías y opiniones que*

⁷⁴³*Ibidem*, sessió extraordinària del 8 d'octubre de 1869.

⁷⁴⁴*Ibidem*, sessió extraordinària del 9 d'octubre de 1869.

⁷⁴⁵SÁNCHEZ PÉREZ, Antonio: ob. cit., p. 144.

*allí han acudido. Los mismos familiares del señor obispo, con quien están los andorranos en serias disidencias políticas hace más de un año, han encontrado generosa protección, y hasta el ex vicario general, que tuvo la mala suerte de ser el iniciador de aquellos graves conflictos, tendrá que agradecer para siempre más a las autoridades andorranas la gracia del asilo que le han otorgado*⁷⁴⁶.

Malgrat el trasbals sofert per la gent, el cert és que, durant l'estada dels insurrectes a la ciutat, no es registraren robatoris, delictes contra la propietat o violències i agressions físiques. Alguns periòdics, en certa forma, se'n feren ressò, tot destacant que *"ha habido mucho orden y no han hostigado á nadie, habiendo dado orden de que quien robase por valor de un real sería fusilado"*. Pel que sembla, les partides republicanes actuaren de forma disciplinada, a pesar dels temors que podien suscitar en una part determinada de la població, sobretot persones de famílies benestants *"y muy particularmente los señores párrocos de estos pueblos, temiendo sin duda algún susto parecido al que pasó el señor rector de Maranges"*, fet que provocà momentàniament, en alguns indrets ceretans, llur fugida als pobles de la Cerdanya francesa⁷⁴⁷.

L'aixecament federal d'octubre de 1869 tingué unes complicitats polítiques i un suport social a nivell local que tot just comencem a entreveure. És ben sabuda la implicació de polítics catalans, compromesos amb la causa republicana, en tot aquest moviment insurreccional, com ara els germans Castejon (Ramon, advocat d'ofici, era diputat de Balaguer i Pere, farmacèutic, també ho era per la Seu d'Urgell)⁷⁴⁸, o el ja citat diputat Josep Ignasi de Llorens i Malagarriga, reconegut com el veritable cap de les partides republicanes de la zona de la Seu d'Urgell i condemnat a cadena perpètua per un consell de guerra celebrat en aquesta ciutat el 4 de novembre, raó per la qual marxà

⁷⁴⁶Carta d'Eduard Vives i Lasala, datada el 16 d'octubre de 1869 i escrita des de Sant Julià de Lòria (Andorra), la qual fou publicada al periòdic *La Iberia* en la seva edició del 21 d'octubre del mateix any (p. 3).

⁷⁴⁷*El Imparcial. Diario liberal de la mañana*, Madrid, 17 d'octubre de 1869, p. 3.

⁷⁴⁸Sobre la personalitat política dels germans Ramon i Pere Castejon i Bagils, *vid.* BERNAUS, Ramon i SÁNCHEZ, Ferran: *El municipio de Vilanova de Meià*. Vilanova de Meià, 1999, pp. 160-161 i 170-179.

també a l'exili “*por el delito de rebelión*”⁷⁴⁹; escadusserament, respecte a la província tenim coneixença alhora de la participació d'alguns militars, acusats de rebel·lió en unir-se a les partides republicanes⁷⁵⁰. Sigui com sigui, aquestes dades ens permeten qüestionar obertament la imatge fornida de tòpics generalitzadors que han presentat sovint les zones pirinenques com a impermeables al projecte republicà, si bé tampoc no s'hi pot sobredimensionar, en un sentit contrari, l'empremta de la cultura política republicana.

Un cert interès té, per al coneixement de la història local del segle XIX, el recull del metge Francesc Xavier de Moner i de Siscar, intitulat *Artículos varios de historia patria relativos á la Seo de Urgel* (1886) i *Bosquejo de una historia de la Seo de Urgel* (1890). Des d'una posició política conservadora i, a voltes, antiliberal, profundament marcada pel trasbals de les discòrdies civils i les divisions partidistes, Moner ens aporta un testimoni directe dels esdeveniments que sacsejaren la vida política i social de la ciutat després de “la Gloriosa”⁷⁵¹. Així, en el darrer capítol de la primera obra —«Efectos del pronunciamiento de 1868 con relación á Urgel»— el nostre autor no dubta a atribuir la causa dels conflictes civils seculars a les lluites sectàries dels partits polítics, cosa que el mena a adoptar, ja d'entrada, una reacció preventiva “*en la persuasión de que los*

⁷⁴⁹El *Boletín Oficial de la Provincia de Lérida* del 25 d'octubre de 1869 denuncia la participació del referit Josep Ignasi de Llorens, “*poniéndose al frente de una de las partidas republicanas federales sublevadas en esta provincia, contra el legítimo Gobierno de la Nación*”. Alhora tenim documentada la intervenció d'altres elements locals en la partida de Ramon Sala, com un tal Venanci Teixidó, de la mateixa Seu d'Urgell (*BOPL* del 7 de març de 1870, p. 3), segurament fill del propietari Pere Teixidó i Alrich, el qual havia estat escollit alcalde de la ciutat, com ja hem vist, arran de les eleccions municipals de desembre de 1868. D'altra banda, la premsa també ressaltava la intervenció dels batlles comarcans, els quals encoratjaven els veïns a entrar a les partides, “*así es que han llegado á ser bastante numerosas*” (*La Discusión. Diario democrático*, Madrid, 15 d'octubre de 1869, p. 1).

⁷⁵⁰El *Boletín Oficial de la provincia de Lérida* menciona algunes desercions de carrabiners de la comandància de Tremp que foren denunciades perquè aquells se sumaren, el 3 d'octubre, a la insurrecció federal (*BOPL* del 16 de març de 1870, p. 3).

⁷⁵¹Manuscrit 9.373 de la Biblioteca de Catalunya. L'autor, home erudit i a voltes apassionat, concep la seva obra com un “*resumen de las lecturas que de documentos históricos hemos tenido ocasión de hacer*”, amb una clara intenció divulgativa i àdhuc didàctica, car aquella “*ha de ser de alguna utilidad; y si no merece hacerlo ameno la fama y mérito del que lo presenta, la misma variedad y la importancia del recuerdo de tantos asuntos que nos interesa, consignarlos más ó menos de cerca, lo harán más meritorio*”.

partidos políticos todos merecen reformas, cuando menos por la ambición desatentada que comunican á sus individuos, de apartarnos de todo lo que relación á política tenga, lo mismo de los pardos que los blancos, azules y negros”.

Per a Francesc X. de Moner, la revolució setembrina encetà localment un període d'inestabilitat i revifà antics enfrontaments entre els veïns, aguditzats sobretot pel radicalisme republicà:

“y la población de la Seo de Urgel, que tan agitada se ha presentado en sus cambios políticos, en 1869 abrió sus puertas á las partidas republicanas de la provincia de Lérida, mandadas en número de 3.000 por los inquietos Llorens y Castejon, siendo el primero el que arrebató los fondos del municipio ahorrados por el digno alcalde D. Antonio de Moner en los años anteriores y partiéndolos con el depositario Bergés y el revolucionario alcalde Teixidó”⁷⁵².

Moner es mostra força crític amb els dirigents republicans, presentats com els grans culpables de l'exacerbació política i anticlerical. Sobre l'actuació de l'alcalde Pere Teixidó, afirma que *“tuvo aun este la avilantez de reclamarselos (los fondos municipales) en unas cuentas arregladas á su gusto para seguir la cuerda de los que en las agitaciones políticas han buscado la causa de la elevación y en los cambios frecuentes el medio de su particular prosperidad”⁷⁵³.*

L'octubre d'aquest any també contemplà una relativa renovació dels membres del consistori municipal, que, si bé continuà presidit pel conservador Pere Teixidó i amb el republicà Manuel Gallart actuant novament com a secretari (els homes que, en definitiva, havien encarat les negociacions amb la partida republicana i el govern militar), donà l'entrada a altres individus procedents de la menestralia i del comerç, així com de la mitjana pagesia. Entre tots ells destaca l'espardenyer Tomàs Pallarés i Pegullà, alhora propietari mitjà de terres (tenia uns 8 jornals segons l'amillament de 1862), qui, com a tal, era membre també de la Junta del Reg de la partida de l'Olla i Segalers. Tomàs

⁷⁵²*Ibidem*, p. 92.

⁷⁵³*Ibidem*, pp. 92-93.

Pallarés reunia un ampli consens social en la seva persona per la seva coneguda trajectòria en la política municipal, cosa que el féu mereixedor de la confiança d'ésser nomenat síndic del nou ajuntament.

Des d'una òptica estrictament simbòlica, el consistori emprengué una veritable conquesta de l'espai públic de la ciutat, d'acord amb els nous ideals revolucionaris, cosa perceptible en les primeres resolucions preses pel consistori. Així, hom acordà denominar la porta de la Princesa, a ponent de la ciutat, com «porta de la Llibertat», o canviar el nom de la plaça d'Isabell II (actual plaça Patalín) pel de «plaça del Duc de la Victòria»⁷⁵⁴. Paral·lelament, el republicanisme local es manifestà, el setembre de 1870, en la constitució del comitè republicà federal al saló del cafè *Español*, iniciativa impulsada, entre d'altres, per l'advocat Bonaventura Agulló i Prats⁷⁵⁵. Aquell comptà, com a president honorari, amb el carismàtic Josep Ignasi de Llorens, mentre que el referit Bonaventura Agulló fou designat president efectiu; com a vocals hi havia l'advocat Josep Ramon Llorens (fill de Josep Ignasi Llorens), Francesc Lluch i Josep Marquès; finalment, Antoni Comes hi figurà com a secretari⁷⁵⁶.

14.6. L'emergència política del carlisme local

14.6.1. La creació de la Junta carlista urgel·litana

El destronament d'Isabel II i l'establiment de la monarquia com a forma de govern reconeguda en la constitució de juny de 1869 abrivaren les esperances del

⁷⁵⁴ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1868-1870). Sessió del 13 de febrer de 1869.

⁷⁵⁵Bonaventura Agulló havia estat jutge de pau del partit judicial de Sort (1868) poc abans de traslladar-se a la Seu d'Urgell, on s'establí com a advocat, tal com consta a les altes de la contribució industrial i de comerç de la ciutat que s'enregistraren el 31 d'octubre de 1870. Coneixem la notícia relativa a la formació del referit comitè republicà federal a través d'un ofici que el mateix Agulló adreçà a l'alcalde el 16 de setembre de 1870. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1870.

⁷⁵⁶*La Discusión. Diario democrático* (25 de setembre de 1870), p. 3.

carlisme, que va percebre en la nova conjuntura política un moment favorable per proclamar rei el pretendent Carles VII. A més, l'encetada llibertat de premsa va permetre als neocatòlics endegar una eficaç campanya propagandística de conscienciació i de mobilització política en l'àmbit estatal, la qual cosa "posibilitó ampliar sus zonas de influencia más allá de su feudo tradicional vasco-navarro"⁷⁵⁷. De fet, com molt bé resumeix Lluís Ferran Toledano, "va ser entre 1870 i 1872 quan el partit carlí experimentà un procés de modernització de les seves estructures organitzatives internes. Una conjuntura on el carlisme va assolir un nivell d'audiència considerable a la societat catalana. Els instruments d'aquesta florida van ser els centres de vida social del partit, els comitès de notables creats per a la lluita electoral i una formidable activitat propagandística"⁷⁵⁸.

Així, hom constata com el gener de 1870 féu la seva aparició, a escala estatal, l'Asociación Católico-Monárquica, el nom oficial del nou partit carlista, el qual, presidit per Cándido Nocedal, obtingué a les eleccions de març de 1871 uns 51 diputats, una poderosa minoria instal·lada al Congrés. Més enllà de la simple conjectura intuïtiva, creiem que en el naixement de la nova formació política podem percebre l'empremta ideològica del bisbe Josep Caixal i Estradé (la seva influència com a promotor directe seria més aviat discutible), tal com sembla demostrar-ho una reveladora comunicació que el mateix prelat adreçà, el desembre de 1868, al marquès de Viluma en el seu desig de crear una associació catòlica a Espanya, embrió del futur partit carlista.

⁷⁵⁷ALONSO GARCÍA, Gregorio: *La ciudadanía católica y sus enemigos: cuestión religiosa, cambio político y modernidad en España (1793-1874)*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Madrid, 2008, p. 416.

⁷⁵⁸TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran: *Entre el sermó i el trabuc. El carlisme català contra la revolució setembrina (1868-1872)*. Lleida, Pagès Editors, 2001, p. 97. En aquest sentit, Daniele Menozzi fa una distinció adequada entre la <<modernització>> i la <<modernitat>>. El primer aspecte inclou el bagatge instrumental, les tècniques i les noves recerques i descobriments del món modern, mentre que el segon terme es refereix als principis i valors que han cimentat la societat moderna. Segons aquesta classificació dicotòmica, la cultura catòlica i el Papat no només no valorarien negativament la modernització, sinó que animarien els catòlics a servir-se'n i, àdhuc, fer-se'n promotors: "Esta actitud, en principio, no implicaría para los intransigentes ninguna aceptación de los principios de la modernidad; todo lo contrario, muy frecuentemente la invitación a apropiarse de los instrumentos del mundo moderno se presenta como la vía más eficaz para combatirla y conseguir superarla". MENOZZI, Daniele: "Iglesia, modernidad", art, cit., p. 306.

Efectivament, al mateix temps que aplaudia aquesta decisió, el bisbe d'Urgell manifestava que ell mateix ja havia concebut, anys enrere, la creació d'un projecte catòlic d'unitat nacional per tal de fer front a la situació de permanent inestabilitat política en què es trobava immers l'Estat. El punt de partença semblava iniciar-se vers el 1850 quan, essent Caixal canonge de la catedral metropolitana de Tarragona, acabava de fundar, amb Antoni Maria Claret, la Llibreria Religiosa a Barcelona, una plataforma que li havia de servir, a més de la divulgació de publicacions catòliques, per *“recorrer toda España, reunir en una asociación á todos los hombres que guardaban íntegras las creencias de nuestros Padres y con ellos entablar la lucha con las farsas de Gobierno que hasta aquí nos han regido destructoras de la fé y costumbres cristianas de nuestra católica Patria hasta lograr su completo triunfo”*. A parer del prelat urgel·lità, no es tractaria de crear un “partit polític” més, atesa l'experiència viscuda de les lluites sectàries que havien sorgit del sistema liberal, *“sino solo ser españoles verdaderos y por consiguiente católicos que debían trabajar con todas sus fuerzas en conservar á España íntegra su fe, raíz de sus glorias imperecederas, en retornar su legítima influencia á la Iglesia y en preparar así nuestra patria á que fuese digna de que Dios le diese un Gobierno fuerte, verdaderamente español y que la guardase de caer en el abismo á que la tenían abocada los partidos liberales y al que acabarían de echarla al presente, si Dios no lo remedia”*⁷⁵⁹.

La Junta central del nou partit carlista, amb seu a Madrid, es proposà de seguida la creació de juntes provincials i locals arreu de l'Estat. El prelat d'Urgell també se sumà a aquest projecte, tot i que, com confessà, residia *“en una ciudad muy corta y en la que*

⁷⁵⁹ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé, vol. 6 (1 de juliol de 1866 – 27 de setembre de 1869). “Al Sr. Presidente de la Asociación de Católicos, felicitándole por tan sublime pensamiento” (27 de desembre de 1868). Aquest raonament revela perfectament la coherència política i ideològica de Caixal, ja que ell concebia el carlisme com un moviment religiós que depassava àmpliament la condició constreta dels partits polítics per la defensa de la causa de Déu, de l'Espanya catòlica i de l'Església: “En definitiva, la defensa d'una cultura catòlica intransigent, inspirada en el diari catòlic *L'Univers*, dirigit pel periodista francès Louis Veuillot, a manera d'una internacional neocatòlica que es manifestà favorable al carlisme. La seva influència és clara tant en el pensament de Donoso i els neocatòlics agrupats entorn a Nocedal i Aparisi y Quijarro, com en una part important de l'episcopat espanyol de l'època”. MOLINER I PRADA, Antoni: “Secularització, religió i carlisme: els bisbes Abarca i Caixal”, a MONTAÑA, Daniel i RAFART, Josep (coords.), *Propaganda carlista, religió, literatura i operacions militars*. III Simposi d'Història del Carlisme. Avia, Centre d'Estudis d'Avia, 9 de maig de 2015, pp.105-119 (la citació correspon a la pàgina 117).

el pueblo bajo es lo más sano: de los principales apenas hay uno, y estos pocos sirven para muy poco". Nogensmenys, el bisbe ja tenia el seu home per organitzar-hi la Junta local, l'advocat Ot Estañol, "*á quien parece han abierto los ojos los trastornos presentes*". Respecte a les publicacions trameses des de Madrid per la Junta Superior de cara a llur divulgació (*Dios ó el Diablo, El jubileo de 1869 y el Concilio Vaticano*, etc.), Caixal assenyalava el desconeixement del castellà en la seva diòcesi, car "*el pueblo de aquí no lo entendería ni mucho los otros, porque nuestra lengua es el catalán*"⁷⁶⁰.

L'enèrgica i carismàtica personalitat del bisbe Josep Caixal explica, doncs, la constitució de la junta provincial a la Seu d'Urgell el 15 de febrer de 1870. La ciutat del Pirineu era vista com un lloc avinent per tal de "*sostener y propagar por todos los medios posibles la Religión Católica, Apostólica, Romana, y defender los preceptos y derechos de la Iglesia*"; alhora, la citada junta provincial es comprometia a animar els pobles de la diòcesi "*á que se establezcan en cada uno de ellos sus Juntas parroquiales y de distrito, dando conocimiento á esta Provincial de los individuos, que las compongan, haciendo presente que las de Distrito deberán establecerse en Puigcerdá, Balaguer, Tremp, Sort, Viella, Guisona, Pons y Aren, que comprenderán los pueblos de su partido judicial, donde la población es cabeza de partido, y las de Guisona, Pons y Aren los de este Obispado, en el Partido á que pertenecen*"⁷⁶¹.

D'antuvi, la junta provincial carlista estigué formada per alguns dels prohoms de més prestigi social de la ciutat, individus que tenien una àmplia experiència política en l'exercici de responsabilitats municipals, com ara el notari Joan Cervós i Mir, qui en fou president, o el citat advocat Ot Estañol i Fuster, home de la més completa confiança del bisbe Caixal, qui n'exercí com a secretari⁷⁶². Tanmateix, la personalitat política més

⁷⁶⁰ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 6 (1 de juliol de 1866 – 27 de setembre de 1869). Lletre dirigida al President de la Junta Superior de l'Associació de Catòlics (29 de juliol de 1869).

⁷⁶¹*Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel* (1 de març de 1870), pp. 334-335.

⁷⁶²El notari Joan Cervós i Mir (de cinquanta-tres anys, segons el cens de població de 1860) va néixer al Pla de Sant Tirs, localitat situada a uns nou quilòmetres de la capital comarcal. Joan Cervós presenta una singular evolució política, representativa de la trajectòria convulsa del segle XIX espanyol, des del progressisme de la seva joventut fins a posicions conservadores o afins al carlisme. El juny de 1839, Joan Cervós denuncià a la Reial Audiència l'abandó que patia l'escribania de la Seu d'Urgell d'ençà que el seu

rellevant de la naixent junta fou, sens dubte, el jutge i hisendat Josep Ignasi Dalmau de Baquer, fill de l'advocat Josep Antoni Dalmau i de Cubells i germà del notari Lluís Dalmau de Baquer (aquest darrer havia servit com a comissari de guerra en el bàndol carlista durant la Guerra dels Set Anys)⁷⁶³.

Josep Ignasi Dalmau era un home procedent del carlisme històric (estretament vinculat amb el seu oncle, el bisbe Simó de Guardiola i Hortonedà), excalcalde de la Seu d'Urgell i membre de la Junta Superior Governativa carlina de Catalunya durant la

titular, Lluís Dalmau i de Baquer, s'hagués passat al bàndol carlista. Resulta paradoxal el fet que Joan Cervós, per tal d'ocupar aquesta plaça vacant, declarés tenir els requisits necessaris després d'haver servit com a milicià, caporal, sergent i Subtinent de la Milícia Nacional, així com participar en algunes accions de guerra contra els carlistes (com ara la ja esmentada acció de Guils, el desembre de 1837, on actuà com a sergent primer dels milicians del Pla de Sant Tirs), uns "mèrits" polítics que s'havien d'afegir als 48 mesos de pràctica i 2 anys guanyats de lleis. Finalment, per Reial Ordre de 31 de desembre de 1840, Joan Cervós fou nomenat notari del Jutjat de primera instància de la ciutat per part del ministeri de Gràcia i Justícia (QUINTANA I SEGALÀ, Joan-Xavier: *Notaris carlins a Catalunya (1833-1840)*. Barcelona, Fundació Noguera, 2016, pp. 152 i 163-164). L'any 1851 Joan Cervós va ésser nomenat notari de la Seu d'Urgell (*El Faro Nacional. Revista Universal de la Administración Pública*. Madrid, 31 de desembre de 1851, p. 12). Per la seva part, l'advocat Ot Estañol i Fuster (d'uns quaranta-cinc anys, segons la mateixa font) havia estat alcalde de la ciutat entre febrer de 1859 i gener de 1863. El maig de 1868 fou nomenat, per part del bisbe Caixal, jutge d'apel·lacions en les causes civils d'Andorra per tal de defensar en aquell Principat la sobirania del copríncep episcopal en un moment que aquella es veia seriosament qüestionada.

⁷⁶³L'advocat Lluís Dalmau i de Baquer (la Seu d'Urgell, 1800 – Barcelona, 1873) havia estat cap dels Voluntaris Reialistes de la Seu d'Urgell i l'octubre de 1829 fou nomenat secretari de l'ajuntament d'aquella ciutat. Hi exercí alhora com a notari des de 1832; fou reclòs a Igualada, l'abril de 1834, a instàncies del capità general Manuel Llauder. Allí estigué sotmès a una estreta vigilància policial, donada la projecció política i social de la família Dalmau en la causa carlina. Després de mesos de confinament, Lluís Dalmau obtingué el permís per residir a Barcelona, on estigué un breu període de temps, fins que fou autoritzat a anar a Puigcerdà amb el seu germà, Josep Ignasi, i, des d'aquí, a Escaldes per prendre-hi les aigües, fet que li possibilità la incorporació a l'exèrcit carlista. Així, el 12 de desembre de 1835 ja apareix exercint com a comissari de guerra de tercera classe a les ordres del Ros d'Eroles. S'afegí a l'expedició reial en el seu pas per Solsona i de seguida, el 22 de juny de 1837, va ésser nomenat comissari de guerra de primera classe. Patiémpresonament a Cadis, però aconseguí evadir-se'n i traslladar-se a la carlina Berga (QUINTANA I SEGALÀ, Joan-Xavier: *Notaris carlins*, ob. cit., pp. 87, 90 i 122-23). Un cop acabada la guerra, Lluís Dalmau deixà l'escrivaniadel Jutjat de la Seu d'Urgell (*BOPL* del 30 de juny de 1840, p. 4), alhora que va veure reconeguda la seva graduació militar pel govern liberal, moment enquèaquell fixà la seva residència definitiva a Barcelona. Així, figura de nou com a comissari de guerra de segona classe l'any 1855 (*Estado Militar de España é Indias*. Madrid, 1855, p. 64) i comissari de primera classe el 1859 (*ibid.*, 1859, p. 70). Més endavant, fou nomenat intendent de divisió de la Capitania General d'Extremadura (*Guía de forasteros para el año de 1865*. Madrid, Imprenta Nacional, 1864, p. 70).

Primera Guerra Carlista⁷⁶⁴. Segons F. Xavier de Moner, l'obra del qual constitueix tot un compendi dels personatges més rellevants de la Seu d'Urgell, Josep Ignasi Dalmau “sufrió las iras del partido liberal por pertenecer á la Junta de Berga, destrozando las cosas de su casa y patrimonio, habiendo tenido que sufrir los horr(o)res de su expatriación en Francia, en donde con su notable habilidad de Pintor sostuvo á su familia y hasta á algunos sacerdotes pobres”⁷⁶⁵. A les eleccions de març de 1871, Josep Ignasi Dalmau resultà elegit diputat per la Seu d'Urgell; els altres diputats carlistes de la província de Lleida foren Joan Civit d'Albareda (Solsona), Joan Vidal i Carlà (Sort) i Joaquim Maria de Sullà (Tremp). Sobre la persona de Dalmau –“gloria venerable del

⁷⁶⁴DEL BURGO, Jaime: *Bibliografía del siglo XIX. Guerras carlistas. Luchas políticas*. Pamplona, 2ª edició, 1978, p. 270. L'advocat i jutge Josep Ignasi Dalmau i de Baquer (nascut a la Seu d'Urgell el 28 de març de 1804), fill del notari Josep Antoni Dalmau i de Cubells i de Josepa de Baquer i germà del també notari i intendent militar Lluís Dalmau, era cunyat de Manuel Fiter de Roca, procurador fiscal de la Seu d'Urgell, i el tercer major terratinent de la ciutat (cinquanta-un jornals), tal com es desprèn de les anotacions de l'amillament de 1862. Profundament compromès amb la causa reialista en la seva joventut, es va veure forçat a fugir a Andorra, el novembre de 1822, davant l'arribada de l'exèrcit de Mina. Romangué exiliat a França un any fins que pogué tornar a la Seu d'Urgell el novembre de 1823. El 1827 fou elegit alcalde de la ciutat, moment que coincidí amb la revolta dels *Malcontents*. Pel que sembla, en aquest moment fou acusat de certa pusil·lanimitat i condescendència davant l'acció de les partides i els seguidors *agraviats* que hi havia a la ciutat, per la qual cosa el consistori li negà, el 1828, una acreditació de «bona conducta política». Nogensmenys, en aquest moment ja tenia cimentat cert prestigi social i professional perquè un any després, el desembre de 1829, el trobem nomenat regidor degà del consistori, on actuà també de consultor o advocat del Comú (al costat del síndic Sebastià Serret). A principis dels anys trenta, poc abans de l'esclat de la primera carlinada, apareix com a cap local de policia i, també, com a procurador de Ramon Despujol, comte de Fonollar. Dalmau, a més, havia estat professor de la universitat carlina que s'instal·là, en un primer moment, a Solsona i, poc després, a Sant Pere de la Portella (MONTAÑA i BUCHACA, Daniel; PUJOL i ROS, Joan: *La universitat carlina a Catalunya. Solsona (1838). Sant Pere de la Portella (1838-1840)*. Valls, Edicions Cossetània, 1997). L'agost de 1840 entrà a França amb la seva família acompanyant l'exèrcit carlí en retirada, un exili que es perllongà fins al desembre de 1847 (NOMBELA, Julio (Vizconde de La Esperanza): *La bandera carlista en 1871. Historia del desarrollo y organización del partido carlista desde la revolución de setiembre, exposición de sus aspiraciones, reseña tan verídica como lastimosa de la última campaña electoral y biografías y retratos de los senadores y diputados carlistas*. Vol. II. Madrid, Imprenta de El Pensamiento Español, 1871, pp. 69-70). La seva muller, Magdalena Fiter de Roca, era presidenta de la conferència de senyores de Sant Vicenç de Paül de la Seu d'Urgell, institució catòlica dedicada a la caritat que instaurà el bisbe Caixal a la ciutat amb motiu de l'amenaça del còlera l'any 1854. Josep Ignasi Dalmau morí a Barcelona el 15 de novembre de 1878.

⁷⁶⁵MONER I DE SISCAR, Francesc Xavier de: *Bosquejo de una historia de la Seo de Urgel* (cinquena part: personatges il·lustres), 1890. Ms. 9.372 de la BC.

antiguo partido carlista”– tenim un encès i sentit panegíric escrit tot just després del fragor de la lluita electoral:

*“El Sr. Dalmau no aspiró á la diputación; antes bien, cuando supo que sus correligionarios se proponían darle sus sufragios, les hizo presente que ni su avanzada edad ni sus achaques le permitían aceptar tal honra. Por consiguiente, no publicó manifiesto alguno; pero sus correligionarios, que no quisieron desistir de su propósito, hablaron á los electores en una elocuente proclama y su voz fué escuchada con entusiasmo. (...).No ha debido el Sr. Dalmau apoyo alguno á la coalición; y contra su elección callaron los afectos á la situación y los republicanos”*⁷⁶⁶.

14.6.2. L’activitat del bisbe Josep Caixal, paradigma de la nova Croada catòlica

Amb tot, no sembla agosarat afirmar que, en bona part, la trajectòria del carlisme urgellità anà estretament associada a l’activitat incansable del bisbe Josep Caixal i Estradé, el qual fou escollit senador de la província eclesiàstica de Tarragona a les eleccions de diputats a Corts del 1871. A grans trets, en l’actuació del bisbe d’Urgell podem percebre el vessant més combatiu de la reacció clerical enfront de la crítica liberal, la qual es reflectí en el Concili Vaticà I (1869-1870) en adoptar la constitució *Pastor aeternus*, és a dir, la consagració del poder del papa en la línia de la infal·libilitat pontifícia⁷⁶⁷. De fet, a Espanya, on prevalia força el sentit instrumental de la religió (donat el seu grau de penetració en les institucions polítiques i la vida civil, fins al punt d’identificar el catolicisme amb la mateixa identitat nacional), en la dècada de 1870 els catòlics començaren a emergir com un nou subjecte polític, disposats a plasmar

⁷⁶⁶NOMBELA, Julio (Vizconde de Esperanza): *La bandera carlista en 1871*, ob. cit., vol. II, p. 70.

⁷⁶⁷Segons José Luis de Aranguren, la proclamació del dogma de la infal·libilitat papal representa la culminació de l’extrema reacció defensiva que adoptà l’Església catòlica en el decurs del segle XIX, tot constituint un baluard immutable de la vella autoritat –o autoritarisme– de la Contrareforma. ARANGUREN, José Luis de: *La crisis del catolicismo*. Madrid: Alianza Editorial, Madrid, 1970, pp. 37-38. D’altra banda, hom considera com un dels majors afalacs dirigits al prelat d’Urgell el que pronuncià el polític progressista Manuel Ruiz Zorrilla a les Corts: *“Si hubiese en España diez obispos como Caixal, la Revolución no podría adelantar ni un paso”*. Citat de MASRIERA, Arturo: *Barcelona isabelina y revolucionaria. Episodios, anécdotas, recuerdos, documentos*. Barcelona, Edit. Políglota, 1930, p. 411.

solucions en les més diverses àrees de la vida social. La mobilització d'aquest "catolicisme polític", segons l'expressió de Javier Tussell, obeí a una reacció defensiva per intentar salvar espais enfront d'una irreversible secularització⁷⁶⁸.

Caixal va viure l'època més conflictiva de les relacions entre el liberalisme espanyol i l'Església catòlica, precisament quan es féu més radical la posició antiliberal de Pius IX i més forta era la reacció emocional dels catòlics que s'identificaven amb el Papa. Recordem que l'Església havia viscut les primeres experiències de la revolució liberal en un clima de certa persecució. L'exclaustració del clergat regular i la desamortització foren les dues mesures que més afectaren l'estructura institucional de l'Església, convertint la qüestió religiosa en un tret d'identitat política que acabà dividint els mateixos liberals espanyols. Després de la Primera Guerra Carlista, la proclamació de la majoria d'edat d'Isabel II (1843) menà l'Estat espanyol a cercar el reconeixement del Vaticà, cosa que implicà la renúncia de determinats pressupòsits liberals de l'època progressista. El moment de pau que semblava iniciar-se coincidí, a més, amb l'aparició, des de posicionaments clarament conservadors, de certes aproximacions al liberalisme moderat, tal com el representava l'Estatut Reial de 1834, que tingueren com a precursor Jaume Balmes i seguidors com el prevere Eduard Maria Vilarrasa, partidaris de certa conciliació i transacció en la línia del catolicisme liberal que a França, per exemple, anava evolucionant vers la llibertat de cultes i la separació de l'Església i l'Estat. En aquest procés d'adaptació al nou temps calia que el catolicisme estigués al costat d'una nova monarquia catòlica, de base popular i, per tant, allunyada de l'Antic Règim i de l'absolutisme. Això no obstant, els exemples de Balmes i de Vilarrasa només resultaren ésser casos aïllats, car la gran majoria del clergat i del catolicisme militant espanyol es mantingué dins de les posicions més immobilistes, que feien de la teocràcia i de la defensa dels drets de l'Església els seus principals fonaments ideològics⁷⁶⁹.

⁷⁶⁸TUSELL, Javier: *Franco y los católicos*. Madrid, Alianza Editorial, 1984, p. 14.

⁷⁶⁹De fet, com subratlla Josep Maria Fradera, la nova sensibilitat que s'imposà a l'interior de l'Església durant els anys 1850 i 1860, concretament a partir de la mort de Jaume Balmes, vingué determinada per la seva impermeabilitat davant els canvis socials i, alhora, una fossilització doctrinal que liquidà tot compromís o aproximació al liberalisme. FRADERA, Josep Maria: *Cultura nacional en una sociedad dividida. Cataluña, 1838-1868*. Madrid, Marcial Pons, 2003, p. 305. Les relacions, més o menys conflictives

El Concordat de 1851 –irreversibilitat de l’obra desamortitzadora, confessionalitat catòlica i cooperació de l’Església amb l’Estat– pretengué ésser, en aquest sentit, un acord pacificador que no fou acceptat pels progressistes. En aquest moment l’Església havia aconseguit paralitzar el procés desamortitzador, recuperant els béns encara no venuts, i alhora recuperar el control absolut sobre les universitats i les escoles públiques i privades. Quan els progressistes tornaren al poder l’any 1854, les juntes revolucionàries expulsaren jesuïtes, tancaren seminaris conciliaris i es pronunciaren a favor de la llibertat de cultes. Poc després, la llei desamortitzadora de Madoz (maig de 1855), més coneguda pels seus efectes sobre propietats no eclesiàstiques, reprengué la desamortització de béns del clergat regular i començà les vendes dels del secular (respecte al total de la riquesa afectada per aquesta darrera desamortització, gairebé un 30% procedia de l’Església). D’altra banda, des de la premsa contrària als progressistes (i partidària, doncs, de mantenir els lligams amb el catolicisme tradicional), entorn de 1850 començà a formar-se el grup *neocatòlic*, el sector possibilista del carlisme, vertebrat entorn del llegat doctrinari de Juan Donoso Cortés, el qual representà la posició més conservadora del partit moderat en la defensa de la monarquia tradicional i el poder temporal del Papa. Els *neocatòlics* –o monàrquics purs– foren durament crítics contra el liberalisme, si bé no defensaven la insurrecció armada; apostaven, això sí, per una evolució del sistema polític vers posicions autoritàries, lluny de la posició conciliadora de Jaume Balmes, com a reacció a l’avenç del socialisme i del liberalisme progressista⁷⁷⁰.

o tolerants, amb l’Estat liberal permeten entreveure l’existència de dues actituds de l’estament eclesiàstic que ha sintetitzat Antoni Moliner: per un costat, un sector que anhelava una restauració plena de l’Església, com havia passat el 1814 o 1823, on trobem el bisbe Josep Caixal i el periòdic *La Voz de la Religión*; d’altre, aquells que, des d’un vessant més possibilista com Jaume Balmes, assumien la consolidació del sistema liberal i, per tant, pensaven que calia cercar noves fórmules adaptatives institucionals i funcionals per assegurar certa preeminència de l’Església i dur a terme els objectius pastorals. MOLINER PRADA, Antoni: “La secularización en Cataluña en los informes episcopales (1800-1867)”. *Hispania Sacra*, LXX, núm. 141 (enero-junio 2018), pp. 305-319.

⁷⁷⁰Antonio Caridad, centrant-se en el cas valencià, constata que la constitució dels *neocatòlics* com a grup polític és anterior al Bienni Progressista, tesi contrària a la defensada, per exemple, per María Begoña Urigüen, la qual situa precisament llur aparició en el règim nascut de la *vicalvarada*. URIGÜEN, María Begoña: *Origen y desarrollo de la derecha española en el siglo XIX*. Madrid: Universidad Complutense, 1981; CARIDAD SALVADOR, Antonio: “La calma antes de la tempestad. Carlitas y neocatólicos en el País

Després del Bienni Progressista, l'Església havia tornat a recuperar posicions. S'aturà de nou el procés desamortitzador i la Llei d'ensenyança pública de 1857 –la Llei Moyano– tornà a reconèixer la importància de la religió catòlica en el món de l'educació. El conveni signat entre Isabel II i Pius IX, l'agost de 1859, havia atorgat vigència perpètua al Concordat com a Llei de l'Estat (era, a més, un acord econòmic que tractava de resoldre al clergat els problemes provocats per l'obra desamortitzadora). Durant la darrera etapa isabelina es produí l'accés al poder i als escons parlamentaris d'importants membres neocatòlics, encapçalats per Cándido Nocedal. Els catòlics conservadors radicalitzaren més llur posició a partir de la formació del regne d'Itàlia, que amenaçava obertament el poder temporal del Papa. Com ja hem vist, llur influència fou una de les claus per entendre la caiguda de la reina l'any 1868, moment que presencià el ressorgiment de la violència anticlerical en la mesura que els revolucionaris de «la Gloriosa» havien observat la identificació de l'Església amb la monarquia isabelina.

L'anomenada «qüestió romana», doncs, tingué una incidència remarcable en els països catòlics, tot bastint una base material a la causa ideològica del catolicisme en oposició a la «modernitat» liberal. Enfront dels atacs llençats des de l'àmbit polític i cultural (la primacia de l'Estat i les llibertats modernes: de pensament, d'ensenyança, de premsa, de culte, etc.), el catolicisme s'esforçà en la defensa dels seus valors essencials i, ensems, es blindà progressivament en els seus dogmes, tot reivindicant la llibertat d'acció necessària per a la seva existència (invocant precisament la «llibertat» de la persona). Paral·lelament, el catolicisme es preocupà per comprendre i distingir tot allò que podia ésser «legítim», segons el seu parer, en les noves aspiracions del segle, amb la finalitat que les dites novetats no s'allunyessin de la religió ni aquesta d'elles, a més del desig d'assumir-les en la major mesura possible. Arreu, el moviment catòlic característic del segle XIX fou l'ultramuntanisme: el Papat es manifestava com la base infrangible i la font eficaç de tota protecció i de tot progrés religiós. Les persecucions suportades per Pius VI i Pius VII i, posteriorment, les tribulacions de Pius IX provocaren certa veneració popular envers el Papat, que fou vist com l'única força capaç d'oposar-

Valenciano entre 1849 y 1868" *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, 11, 2012, pp. 187-203.

se a la pressió i l'arbitrarietat dels governs, alhora que revelava una veritat enmig de les convulsions i les confusions desconcertants del segle. El resultat d'aquesta tensió fou, com ja s'ha apuntat, la definició de la infal·libilitat papal pel Concili Vaticà I (1870).

En els anys precedents a l'esclat de la Tercera Guerra Carlista, com a defensor de la unitat catòlica i en la línia apostòlica de les missions populars promogudes per Antoni Maria Claret, el bisbe Caixal havia esperonat, en l'àmbit de la seva diòcesi, l'esperit evangelitzador de les prèdiques evangèliques i les mobilitzacions populars a través de pràctiques religioses (sobretot peregrinacions, però també diades festives amb motiu de visites pastorals) que tingueren un ampli ressò. De fet, a partir del Concili Vaticà I l'Església començà a desplegar un seguit d'estratègies modernes per reforçar i reconduir el catolicisme en el camí de la recuperació de la seva supremacia qüestionada, des de la utilització de la premsa fins a l'impuls de l'associacionisme catòlic, l'organització de grans processons i romeries, la construcció d'esglésies i convents o la participació en coronacions canòniques de la Mare de Déu.

En aquest sentit, el testimoni del citat Francesc Xavier de Moner també constitueix una lloança de l'empresa espiritual de Caixal, el qual, *"presintiendo la próxima llegada de la época revolucionaria buscaba los más distinguidos jesuitas y de las otras órdenes religiosas y también del clero secular para que contribuyeran á aquel saludable empeño; digno de recuerdo es el modo frecuente que usó para que el clero se purificase más"*⁷⁷¹. De fet, com suggereix Lluís Ferran Toledano, les manifestacions religioses, impulsades per l'embranchida recatolitzadora, esdevenen un tema important de reflexió en proposar, en un tram de d'innegable porositat, algunes relacions entre la religió i la construcció d'identitat política⁷⁷². Més enllà del significat merament local de l'àmbit diocesà, les intervencions del bisbe Caixal exemplifiquen el singular caràcter combatiu de l'Església a Catalunya, i Espanya en general, en la segona meitat del segle XIX, és a dir, la forma en què la jerarquia eclesiàstica, com a hereva de la teologia política

⁷⁷¹MONER I DE SISCAR, Francesc Xavier de: *Bosquejo de una historia de la Seo de Urgel* (1890). Manuscrit 9.372/1 de la BC (quarta part: "Las costumbres sociales").

⁷⁷²TOLEDANO, Lluís Ferran: *Entre el sermó*, ob. cit., pp. 92-95.

encetada en el *Syllabus*, s'ubicava en la nova societat i es relacionava amb la política des d'una posició antiliberal i arcaïtzant, la qual cosa la menava a restablir l'harmonia en les relacions socials i la proverbial religiositat entre els espanyols, així com redefinir un espai polític de participació en un Estat en construcció⁷⁷³.

En aquestes circumstàncies, erigit en el defensor dels valors cristians, garantia de l'ordre social i mur defensiu contra la propagació del liberalisme i les tendències secularitzadores, el clergat –un clergat certament il·lustrat– havia de tenir, més que mai, un paper activament present i involucrat en el lideratge de la societat moderna, tal com es desprèn de les mateixes declaracions episcopals, que constitueixen tot un abrandat al·legat en favor de la seva dignificació: *“El Clero es una clase social que debe ocupar su lugar en las Asambleas populares. (...) Comparad la estadística criminal de nuestra nación con la de aquellas que adoptaron la separación de la Iglesia del Estado, destruyendo de este modo la barrera religiosa única capaz de resistir é impedir la marcha devastadora del impetuoso torrente de las pasiones. Buscad la solución á la cuestión del pauperismo fuera de la religión cristiana, y encontrareis la esclavitud ó la anarquía; registrad los anales de la libertad social, y veréis como en la religión que profesamos ha sido libre el municipio y han tenido dignidad los pueblos”*⁷⁷⁴. En aquest reconeixement

⁷⁷³ALONSO GARCÍA, Gregorio: *La ciudadanía católica*, ob. cit., pp. 423-425. Trobem perfectament sintetitzada la naturalesa antiliberal i intransigent del catolicisme polític en les següents línies d'un diari carlista contemporani: *“No tememos el espantajo de la política, inventado por el liberalismo, y confesamos que nuestra misión entraña la misma política que la predicación de Jesucristo contra la sociedad pagana; (...) nosotros, como aquellos (los Apóstoles), tenemos el deber de combatir toda política que haga prevalecer el hecho contra el derecho, la razón contra la revolución, el Estado contra la Iglesia, la libertad de cultos contra la unidad católica, la enseñanza atea contra la moral cristiana, y la libertad de la prensa impía contra la Inmaculada Madre de Dios y los Santos que honran nuestra patria; porque la política es el gobierno de la sociedad; y si ésta ha de ser católica, no puede aquella contrariar la ley de Dios. La política del Estado no es una institución humana, porque todos sus deberes proceden de la justicia, que es la ley suprema, que es Dios: y el Sacerdote católico tiene el deber de combatir toda política enemiga de Dios, y no consentir que lo que es de Dios se dé al César”*. *El Semanario de Manresa. Periódico de intereses morales y materiales*. Manresa, 19 d'agost de 1883, p. 2.

⁷⁷⁴*Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel*. 15 de gener de 1869, p. 2.

de la seva funció social, el clergat resta perfilat gairebé com una classe social homogènia, és a dir, com una classe en si i per a si⁷⁷⁵.

En darrera instància, doncs, l'actuació del bisbe Caixal no deixa d'ésser un reflex de l'actitud de la pròpia jerarquia eclesiàstica en el convuls segle XIX, quan el catolicisme havia demostrat la seva incapacitat per adequar el seu univers cultural a la canviant realitat social i, ensems, una gran hostilitat envers els corrents de pensament modern. És per això que l'antimodernisme estrident del papa Pius IX –expressat en l'encíclica *Quanta Cura* i el seu annex, *Syllabus errorum* o Catàleg d'Errors de desembre de 1864– carregà contra el racionalisme dels «filòsofs» i la temuda llibertat de consciència i de culte, la llibertat de premsa, la indiferència religiosa o bé la separació d'Església i Estat. Una animositat que s'accentuà, a l'entorn europeu, arran de la «qüestió romana» i de la proclamació del Regne d'Itàlia, la irrupció de la Internacional obrera, la violència de la *Commune* parisenca (on es va percebre una descarnada “lluïta de classes”) o l'anticatolicisme liberal i protestant que donà lloc a la *Kulturkampf* a l'Alemanya bismarckiana⁷⁷⁶. El *Syllabus* accentuà la intolerància dels *neocatòlics* i afectà el

⁷⁷⁵Manllevem aquesta encertada observació a partir de l'anàlisi de X. R. Barrirero, segons el qual la gran mutació que experimentà el clergat espanyol, a partir de la Guerra del Francès, es traduí en una forta cohesió interna enfront de l'amenaça liberal, és a dir, “se somete disciplinadamente a una larga formación en los seminarios y a un nuevo régimen de autoridad impuesto, manu militari, por los obispos, se identifica ideológicamente con el antiliberalismo y opta políticamente por soluciones absolutistas. El clero aparece como una clase social uniforme y homogénea, es decir, aparece como una clase «en sí y para sí». Així doncs, a partir del segle XIX, el clergat espanyol defensà un posicionament de classe que no tan sols tenia a veure amb uns difusos drets de l'Església, sinó també amb uns drets i privilegis molt concrets de la classe clerical. BARREIRO FERNÁNDEZ, Xosé Ramón: “Edad Contemporánea: los hombres del altar (aproximación al clero secular como grupo social)”, a GARCÍA QUINTELA, Marco Virgilio: (coord.), *Las religiones en la historia de Galicia*. Universidade de Santiago de Compostela, 1996, pp. 181-232 (la citació correspon a la pàgina 182). Sens dubte, la formació del sacerdot esdevingué la principal preocupació del bisbe Caixal, el qual era evident que li atorgava una irrenunciable funció de lideratge social. Coherent del tot amb aquesta visió, el nostre prelat entenia que el sacerdoci havia d'ésser, sobretot, una professió que implicava un compromís social fort i la plena dedicació, tal com s'encarregà de subratllar-ho un dels seus més ardents biògrafs: “Por esto no toleraba que el Sacerdocio fuese considerado como una carrera, sino como una profesión. La carrera requiere tan sólo el empleo de una parte de las actividades de quienes la ejercen, al paso que la profesión reivindica para sí la entrega total, absoluta, totalitaria que tiene sus raíces en la vocación, esto es: en el llamamiento divino”. NADAL, Joaquín M. de: *El obispo Caixal. Un gran prelado de la edad moderna*. Barcelona, E.L.R., 1959, p. 55.

⁷⁷⁶Vid. BURLEIGH, Michael: *Poder terrenal. Religión y política en Europa. De la Revolución Francesa a la Primera Guerra Mundial*. Madrid, Taurus, 2005.

desenvolupament del catolicisme liberal, ja que situà de fet el món catòlic en la disjuntiva –marcada per un obert antagonisme– entre el liberalisme i el catolicisme⁷⁷⁷.

Durant la fase inicial de la revolució de 1868, els recels del prelat d'Urgell s'evidenciaren ben aviat davant la nova conjuntura, tot i que ell mateix intervingué, segons explica, a asserenar els ànims intranquils del clergat de la seva diòcesi. Això no obstant, davant l'esclat de manifestacions anticlericals (la Junta revolucionària de Lleida ordenà el tancament del Seminari Conciliar; la Junta d'Osca expulsà el bisbe de la seva diòcesi, mentre que les de Barcelona i Calataiud, per exemple, decidiren l'expulsió dels jesuïtes)⁷⁷⁸, Caixal sí devia experimentar alguna mena d'inquietud quan aconsellà el trasllat, "*muy de mañana y sin decir nada á nadie*", de les monges clarisses d'Almatà (Balaguer) –que ocupaven el convent de Sant Josep, dins el recinte urbà– al convent del Sant Crist de la mateixa localitat⁷⁷⁹. A principis d'octubre, la Junta revolucionària de Lleida declarà propietat pública l'establiment de banys de Caldes de Boí⁷⁸⁰, una decisió titllada pel bisbe d'arbitrària i injusta perquè partia, sobretot, d'una confusió nominalista: la casa de banys pertanyia al santuari de Nostra Senyora de Caldes de Bohí, "*por consiguiante una propiedad de la Iglesia, propiedad que disputó el Obispo de Urgel*

⁷⁷⁷CEREZO GALÁN, Pedro: "Religión y laicismo en la España contemporánea", a AUBERT, P. i DESVOIS, J. M. (eds.), *Religión y sociedad en España (siglos XIX-XX)*. Madrid, Casa de Velázquez, 1996, pp. 128-129. De fet, les encíclics de Pius IX insistien en les condemnes que havia fet el seu predecessor, Gregori XVI, contra el liberalisme (encíclica *Mirari Vos*, 1832) i el pensament de La Mennais (*Singulari Nos*, 1834), les quals subratllaven els deures de la societat cristiana envers Déu, la limitació de les llibertats humanes per la llei divina i el component racional de tot acte de fe; alhora, aquelles denunciaven els mals de la indiferència religiosa i del naturalisme filosòfic.

⁷⁷⁸Els manifestos programàtics i les pròpies actuacions anticlericals de les Juntes (confiscació de convents, clausura de seminaris, etc.) provocaren, sens dubte, un estat d'alarma en el món catòlic que donà lloc a l'aparició de les primeres tensions polítiques i socials durant l'albada revolucionària. Vid. FERNÁNDEZ GARCÍA, Antonio: "El conflicto Iglesia-Estado en la Revolución de 1868". *Estudios históricos. Homenaje a los Profesores José Mª Jover Zamora y Vicente Palacio Atard*. Vol. II. Departamento de Historia Contemporánea. Facultad de Geografía e Historia. Universidad Complutense, Madrid. 1990, pp. 441-508; MOLINER PRADA, Antoni: "Antiliberalismo y Revolución Liberal (1833-1874)", a LA PARRA, Emilio i SUÁREZ CORTINA, Manuel (eds.), *El anticlericalismo español contemporáneo*. Madrid, Biblioteca Nueva, 1998, pp. 69-127.

⁷⁷⁹ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 6 (1 de juliol de 1866 – 27 de setembre de 1869). Comunicació adreçada a l'abadessa del convent del Sant Crist de Balaguer (21 d'octubre de 1868).

⁷⁸⁰BOPL, núm. 120, 7 d'octubre de 1868, p. 4.

*á la Junta de Beneficencia de esa Capital, después que de un modo vandálico le despojó de ella en 1859*⁷⁸¹. Paral·lelament, el bisbe Caixal instà a la revocació del decret, emès per la Junta ciutadana de la Seu d'Urgell, que privava de l'ensenyança les Germanes de la ciutat, d'Organyà i de Bellver⁷⁸². Les queixes contra els embats revolucionaris també es traslladaren al govern de l'Estat, com ho demostra l'exposició que adreçà el prelat al nou ministre de Foment, el progressista Manuel Ruiz Zorrilla, el qual, amb el decret de l'1 de gener de 1869, donava llum verda a l'apropiació estatal dels arxius, biblioteques i museus eclesiàstics⁷⁸³.

A partir de la reunió de les Corts constituents, l'11 de febrer de 1869, la jerarquia eclesiàstica en general ja no va poder dissimular el seu malestar. Les dues grans qüestions que es van debatre en la redacció de la nova Constitució estigueren centrades en la llibertat de cultes i les relacions entre l'Estat i l'Església. La formulació definitiva d'ambdues qüestions constituí el principal motiu de l'oposició del clergat espanyol a la tasca legislativa encetada per la Constitució de 1869. El bisbe d'Urgell mantingué viva aquesta oposició a través de diverses comunicacions amb el clergat de la diòcesi i el propi arquebisbe metropolità de Tarragona, on subratllava la naturalesa "atea" de dita Constitució, o bé mantenint correspondència epistolar amb destacats representants carlistes, com ara el diputat vigatà Ramon Vinader, un dels fundadors de la Associació de Catòlics i membre integrant de la seva Junta Superior. Precisament, en una carta datada l'11 de setembre de 1869, Caixal mostrava la seva gratitud a Vinader en la lluita *"contra los desatentados gobiernos de nuestros días que á todo trance quieren*

⁷⁸¹ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 6 (1 de juliol de 1866 – 27 de setembre de 1869). Comunicació dirigida a la Junta provisional revolucionària de Lleida (12 d'octubre de 1868).

⁷⁸²*Ibidem*, comunicació del 22 d'octubre de 1868. Exposició reproduïda al periòdic *La Esperanza* del 3 de maig de 1869 (p. 1).

⁷⁸³Exposició reproduïda al periòdic *La Esperanza* del 3 de maig de 1869 (p. 1). En aquest cas, Caixal destacava el patriotisme de l'Església espanyola en vetllar per la conservació del ric patrimoni eclesiàstic davant la rapacitat estrangera, *"los verdaderos enemigos de las glorias de España"*. Una situació que li serví per denunciar l'espoli que patien els béns artístics i literaris de l'Església, *"tan rica antes, tan piadosa, tan católica y reina de las gentes"*, que anaven a parar a mans de particulars, sempre en detriment dels interessos espanyols, *"para que acaben de tomarnos por africanos"*. A parer del bisbe, l'Església constituïa una societat legítima i perfecta, d'inspiració divina, que, per tant, havia de tenir reconeguts els seus drets, entre ells el de la propietat.

despojarla (la Iglesia) de su carácter divino p^a hacerla una institución humana y una dependencia de los gobiernos”, alhora que confiava en la ferma reacció de la clerecia espanyola:

“pero aquí han sabido sorprender á varios de mis buenos Hermanos, que espero que abrirán los ojos con el tonto decreto ó circular de acción de gracias. Por lo que á mí toca me causarían tal horror las expresadas gracias, que no hay en la tierra caverna alguna bastante profunda, que pudiera garantirme contra la vergüenza que por ellas sentiría. Mi gloria es su reprobación mas aun que los aplausos y plácemes de todos los buenos. Que hagan lo que quieran: yo no les reconozco competentes p^a juzgarme: en la tierra no hay otra que Pío nono”⁷⁸⁴.

Per a Caixal, de la mateixa manera que per a tot el catolicisme polític conservador, l'error de la nova Constitució política radicava en la seva pretesa voluntat d'esdevenir alhora una constitució “social”, en el sentit que aquella posava en qüestió la base social de la nació espanyola –és a dir, el catolicisme– i podia donar lloc a la proliferació de «sectes». Des d'aquesta perspectiva, en la mesura que la nació espanyola existia (i, per tant, tenia una vida social fonamentada sòlidament en el catolicisme), aquella delegava en els seus representants la redacció d'una constitució política, i només «política». D'acord amb aquesta visió, el Congrés no podia tenir competències per alterar o modificar aquesta base social, de la mateixa manera que la religió no era ni es podia confondre amb la política. Amb la llibertat de cultes, doncs, les Corts constituents deixaven de consignar en la nova redacció constitucional la importància de la base social –la unitat de fe catòlica– que més glòria havia donat a Espanya.

Tot just aprovada la Constitució de 1869, el govern espanyol es proposà obtenir l'adhesió clerical. La major part de la jerarquia eclesiàstica, però, hi mostrà un rebuig frontal. La reacció governamental, a través de Ruiz Zorrilla com a ministre de Gràcia i Justícia, es traduí en el decret del 5 d'agost, que instà els bisbes i arquebisbes a l'obediència del govern, denunciar i actuar contra els clergues refractaris (com ara la retirada de les llicències de confessar i de predicar), així com l'obligació de redactar

⁷⁸⁴AHN. Diversos-Col·leccions, 2, núm. 120.

edictes pastorals que exhortessin llurs diocesans a l'obediència envers el nou règim constitucional. Molts prelats hi expressaren llur disconformitat, entre ells els arquebisbes de Tarragona i de Saragossa i els bisbes de Lleida, de Mallorca i d'Urgell. En aquest sentit, la resposta del bisbe Caixal, reproduïda al *Butlletí Oficial Eclesiàstic*, és un reflex fidel de l'actitud contrària que hi mostrà la jerarquia eclesiàstica, tant pel que fa a la subordinació de l'Església a l'Estat –ja que *“la Iglesia de Jesucristo se asfixia bajo la presión y dependencia de la autoridad temporal”*– com respecte a la denúncia imposada contra els clergues desafectes –donat que *“las Cortes Constituyentes han declarado ilegible la facultad de emitir libremente los pensamientos, de palabra ó por escrito”*–, la qual cosa invalidaria la pretensió de convertir els prelats *“en cierto modo agentes de policía, delatores de nuestro clero”*. Aquesta resistència també es traduí en la seva negativa a exhortar els diocesans a l'obediència cap a les noves autoritats, que Caixal considerava una intromissió inacceptable del poder polític perquè, a parer seu, resultarien *“muy malparadas la autoridad y dignidad del Episcopado; su institución y misión, que son divinas, se desprestigiarían notablemente, y hasta se desnaturalizarían desde el momento que en materias de exclusiva incumbencia de la Iglesia, como lo son el recoger licencias de confesar y predicar y el dirigir edictes pastorales, se prestara á la subordinación y dependencia del poder secular, máxime por motivos políticos”*. Tota aquesta crítica li serví alhora per enaltir l'actitud *“heroica hasta el más alto grado de heroísmo”* del clergat espanyol –i particularment la de l'urgel·lità– en una època que Caixal denunciava com de persecució i dures proves: *“El gobierno no puede figurarse las tribulaciones de que está rodeado el clero, despreciado, calumniado, perseguido, oyendo con frecuencia amenazas de muerte y las voces de los caníbales que le dicen á la cara que ahora nos degollaran á todos, que desde el Obispo hasta el último clérigo han de morir todos”*⁷⁸⁵.

Fidel a tota aquesta línia argumental, doncs, no és estrany que el prelat d'Urgell advertís sobre el que ell entenia com el trencament de la unitat catòlica, *“tan gloriosa y útil para España”*, una pèrdua que *“la hace descender hasta el nivel de las naciones apóstatas de Europa”*, cosa que feia inviable, segons el seu parer, el jurament dels

⁷⁸⁵ *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel*. 1 de setembre de 1869, pp. 245-250.

catòlics a la nova Constitució “*porque sería cometer el desacato de robar á Dios lo que es suyo para darlo al César y convertir al juramento en lazo de iniquidad*”⁷⁸⁶. Al mateix temps que Caixal es guanyava la reprovació governamental, fins al punt d’obrir causa contra ell, la seva negativa a la nova norma constitucional també li féu ésser mereixedor de l’admiració de la dreta tradicionalista, concretament de Cándido Nocedal, qui acceptà de grat portar la seva defensa davant el Tribunal Superior de Justícia⁷⁸⁷.

Calia utilitzar tots els mitjans per mobilitzar els catòlics davant de tal “amença”. Per això cobraren una dimensió extraordinària les grans manifestacions religioses que promogué amb particular zel el bisbe Caixal a la seva diòcesi. Una de les que assolí més ressò fou la que vingué donada per la celebració del 25è aniversari de la coronació de Pius IX l’any 1871, quan ja s’havia consumat l’annexió de Roma. Els dies 24, 25 i 29 de juny d’aquell any se celebraren unes solemnes festes cívico-religioses a la Seu d’Urgell com mai no s’havien vist, en les quals l’Associació Catòlico-Monàrquica local, amb el flamant diputat Josep Ignasi Dalmau al capdavant, tingué un destacat protagonisme.

Molt més multitudinària –unes 10-15 quinze mil persones segons fonts catòliques, xifra sens dubte inflada– resultà ésser la peregrinació del Sant Crist de Balaguer, projectada per l’Associació Catòlico-Monàrquica de Lleida i realitzada el dia 29 de maig⁷⁸⁸, la qual encengué les alarmes de les autoritats liberals, temoroses d’una

⁷⁸⁶*Ibidem*, 1 d’octubre de 1869, pp. 261-266.

⁷⁸⁷Efectivament, en una lletra escrita el 12 de setembre de 1869, Nocedal confessava sentir-se afalagat d’assumir la defensa de Caixal, a qui prenia com a model de conducta. El bregat polític gallec creia oportú aleshores que el bisbe d’Urgell li atorgués aquest poder de representació amb clàusula de substitució “*en un procurador de confianza, no solo por su celo, sino porque sea probado católico*” (en aquest cas, hom pensava en Manuel Ysarria). ACU. Diocesà. Correspondència rebuda pel bisbe. 1836-1900.

⁷⁸⁸El *Llibre Verd* de Balaguer esmenta la nombrosa concurrència –unes quinze mil persones procedents dels pobles comarcans, de Lleida “*y fins de Pons ab professó*”– que s’aplegà a Balaguer amb motiu de la citada peregrinació. Se celebrà un solemne ofici religiós del bisbe Josep Caixal a la plaça del Mercadal de la ciutat, el qual culminà amb la benedicció en nom del Papa a tots els devots assistents. ACN. Fons de l’Ajuntament de Balaguer. *Llibre Verd (1630-1990)*, p. 134. La tria d’aquesta ciutat no fou casual. L’escriptor lleidatà Josep Vallverdú afirma que “en els temps moderns, Balaguer ha exercit una mena de capitalitat espiritual de l’occident català”, fet que explica el ressò adquirit per assistències o peregrinatges multitudinaris com el ja descrit: “Cap altra ciutat ni vila posseeix una imatge de devoció tan estesa. Durant generacions, noiets i noietaes de tot l’Urgell i de la Noguera, fins i tot de Lleida, havien anat a fer la Primera Comunió al Sant Crist. Pensem en la devoció que la nostra gent ha tingut per les imatges de santuari,

insurrecció carlista, fins al punt que el governador civil prengué la decisió de publicar, quatre dies abans de l'esdeveniment, un *Boletín extraordinario* on s'exigia la cèdula de veïnatge a tota persona que anava a Balaguer. El dia anterior, 28 de maig, parelles de la Guàrdia Civil s'havien desplegat a corre-cuita per totes les carreteres i camins que menaven a Balaguer; a més, els ponts de les localitats d'Albesa (la Noguera) i Corbins (el Segrià) foren ocupats per l'exèrcit, al mateix temps que algunes companyies de Voluntaris de la Llibertat, reclamades expressament de Barcelona, s'instal·laren a Mollerussa i un batalló de caçadors, vingut de Manresa, se situà a la mateixa capital de la Noguera per vigilar la casa on s'allotjava el bisbe. A més, per acabar de posar a prova l'esperit dels peregrins, una forta pluja va caure durant algunes hores a la nit anterior.

Sens dubte, la imatge del prelat "assetjat" i d'uns peregrins fustigats per les forces d'ordre públic i l'exèrcit contribuí a donar més publicitat a la causa catòlico-monàrquica, que va veure incrementat el seu capital polític davant de les mesures del tot desproporcionades i erràtiques d'un govern percebut com a bel·ligerant contra les manifestacions religioses d'una part dels seus ciutadans⁷⁸⁹. La funció religiosa, que començà a les 10 del matí a la plaça major, assolí el caràcter d'espectacle grandios, amb la presència d'un cor que aplegava una seixantena de veus. Durant la missa a l'aire lliure, el prelat d'Urgell, vestit de pontifical, es trobà envoltat de tot el clergat de la ciutat i de

durant molts d'anys, amb evident oblit de les de parròquia". VALLVERDÚ I AIXALÀ, Josep: *Viatge entorn de Lleida*. Barcelona, Editorial Selecta, 1972, pp. 152-153.

⁷⁸⁹El periòdic madrileny *La Esperanza* denuncià les dificultats i entrebancs amb què toparen els peregrins per arribar a Balaguer, de forma que "*muchos de los que se titulan liberales y amigos del gobierno desaprobaron altamente la tal disposición, que el celoso ayuntamiento de Lérida hizo publicar cinco veces á son de trompeta, no sé si por pueril temor y ridículo miedo, pero sí para infundir alarma y retraimiento en el país*". El fervor religiós dels nombrosos romeus que s'aplegaren en la missa pontifical de Balaguer contrastà vivament amb la "indiferència" i "menyspreu" mostrats per les autoritats provincials, "*que, colocadas en el único balcón que estaba desnudo de colgadura, no tuvieron por conveniente quitarse el sombrero y abstenerse de fumar. ¡Qué propaganda hace esa buena gente, sin quererlo, y muy á pesar suyo, en favor de la causa católica! ¡Bendito sea Dios!*" (*La Esperanza. Periódico monárquico*. Madrid 4 de juliol de 1871, p. 3). Els peregrins assistents insistien en l'animositat del govern, alhora que en destacaven la nombrosa concurrència pacífica, la qual "*habría sido escesivamente mayor, si no hubieran mediado obstáculos estudiados, ardides gubernamentales dirigidos á impedir la función*". *El Eco del Bruch. Periódico católico-monárquico de Manresa*. Manresa, 4 de juny de 1871, p. 3.

molts sacerdots de la diòcesi. Dues hores després es realitzà la desfilada de la processó a l'església del Sant Crist.

Més enllà del nombre d'assistents (entre els quals hi havia peregrins procedents de poblacions tan distants com Igualada, Manresa i Girona, així com una representació de l'Associació Catòlico-Monàrquica de Barcelona), hom tingué cura de ressaltar el caràcter plural de la participació en esmentar també la presència d'individus *“que se titulan liberales y republicanos, pero que aun son católicos”*⁷⁹⁰. Les notícies d'aquest pelegrinatge arribaren al mateix Congrés dels Diputats. El gironí Joan Vidal de Llobatera, diputat carlista per Torroella de Montgrí, interpel·là el ministre de Governació, Práxedes-Mateo Sagasta, sobre les controvertides mesures adoptades per les autoritats governamentals. Sagasta les defensà perquè aquelles anaren destinades, com afirmà, a evitar possibles aldarulls i sempre comptant amb el beneplàcit del bisbe d'Urgell, el qual temia *“que a eso se le diera una interpretación torcida, y que cierto partido se valiera de esa reunión de gentes para alterar el orden público y hacer cosas inconvenientes”*. A parer del ministre, doncs, les disposicions no representaren cap entrebanc seriós per al desenvolupament del pelegrinatge perquè *“la reunión se ha verificado con el mayor orden; ha habido allí 4 o 5.000 asistentes, no ha habido el más pequeño atropello; sólo que después de dar vivas al Papa, hubo uno que dijo: ¡viva la república federal! Y como antes habían contestado afirmativamente a los vivas del Papa, creyeron que ahora debían hacer lo mismo, y contestaron ¡viva la república federal! Con lo cual esta fiesta tan religiosa no terminó tan bien como debía esperarse, atendido su objeto sagrado; (...). Allí no debía haber partidos ni gritos políticos, y sin embargo los hubo, a pesar de los buenos deseos del señor Obispo y de las disposiciones de la autoridad; pero pasó todo*

⁷⁹⁰La narració d'aquest esdeveniment –recollida, com ja hem vist, pel diari catòlic *La Esperanza*– és citada textualment al *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel* del 15 de juliol de 1871 (pp. 547-549). D'altra banda, el mateix *Llibre Verd* de Balaguer esmenta l'enorme ressò popular que tingué, els dies 23, 24 i 25 de juny de 1871, la celebració del vint-i-cinquè aniversari del pontificat de Pius IX: durant el trídium d'aquesta gran festivitat religiosa restà il·luminada tota la ciutat, *“y fins lo campana de Sta Maria, y adornant-se los balcones de algunas casas particulares ab colgaduras en senyal de alegría”*. ACN. Fons municipal de l'Ajuntament de Balaguer. *Llibre Verd (1630-1990)*, ob. cit., pp. 134-135.

*desapercibido, y como cosa que se hacía sin intención, porque los pobres devotos contestaron a aquel viva creyendo también que se daba al Papa*⁷⁹¹.

Altres peregrinacions de similar importància, que arribaren a aplegar milers de romeus, es realitzaren el setembre del mateix any: el pelegrinatge al santuari de la Verge de Núria (Ripollès), on el bisbe Caixal manifestà *“la legalidad y conveniencia de las manifestaciones católicas”* enmig d’un fort desplegament de carrabiners, Guàrdia Civil i una part de la guarnició de Puigcerdà, i la del santuari de Santa Maria de Mijaran (la Vall d’Aran), prop de Viella⁷⁹².

En aquest mateix any, el prelat d’Urgell assistí, per expressa invitació de Pius IX, al Concili Ecumènic Vaticà. Un enfervorit Caixal defensà la necessitat de la seva convocatòria en un moment que *“las potestades infernales combaten con tanta furia la Iglesia, y, á su modo de ver, con tanto acierto que sus más furibundos satélites comienzan ya á contar el triunfo, y algunos de ellos están pregonando que el catolicismo ha muerto en el corazón de los pueblos”*. Tres-cents anys després del Concili de Trento, l’Església catòlica s’enfrontava al nou repte de denunciar categòricament els «errors» de la modernitat nascuda el 1789. Conscient de la seva pèrdua d’influència en la societat, així com de certa relaxació de la disciplina eclesiàstica entre el clergat secular i regular, Caixal assumia que l’Església *“debe reconcentrarse dentro de si misma, y ver y providenciar su manera de existir entre naciones políticamente ateas, y determinar la manera de comportarse en las diferentes situaciones en que pueda hallarse”*. Per al prelat urgel·lità, la celebració del nou Concili Vaticà –convocat pel Papa, el més dèbil de tots els sobirans però l’únic que té tota «la força moral i sobrenatural»– havia de ser la gran ocasió per refermar l’autoritat mateixa de l’Església, *“escesivamente superior á la de todos los gobiernos del mundo”*, i justificar la seva implicació directa en els afers polítics fins al

⁷⁹¹ACD. Legislatura 1871-1872. Número i pàgines del Diari de Sessions: 57, 1.545 i 1.546 (sessió del 10 de juny de 1871). Interpel·lació del diputat Vidal de Llobatera sobre la peregrinació a Balaguer.

⁷⁹²El *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel* del 12 de setembre i del 15 d’octubre de 1871, sempre citant *La Esperanza*, parla d’uns set mil o vuit mil peregrins desplaçats a Núria, i d’uns cinc mil al santuari de Mijaran. Tot i que es tracta segurament de xifres engrossides per la propaganda carlista, aquest fet no amaga el caràcter excepcionalment multitudinari de les esmentades celebracions religioses, així com el temor que provocaren aquestes a les autoritats.

punt de declarar nuls o de cap valor totes aquelles disposicions governamentals que hom estimava allunyades de la llei divina⁷⁹³.

El prelat d'Urgell topà amb la disconformitat del govern espanyol, presidit per Prim, que li negà el passaport per haver defensat sacerdots carlistes. Tanmateix, com a cap d'Andorra, el bisbe es plantà davant de la frontera francesa, on trobà que els gendarmes “en lugar de exigirle pasaporte alguno, formaron en columna de honor y le permitieron el libre acceso a Francia”⁷⁹⁴. El Concili Vaticà I, inaugurat a Roma el desembre de 1869, va gaudir d'un ressò mediàtic important en aplegar una nombrosa presència de pares conciliaris –vinguts també d'Àfrica, Àsia, Oceania i Amèrica– enmig de la naixent construcció del Regne d'Itàlia. Caixal fou el bisbe, d'entre tots els de la península, que hi tingué més intervencions, dotze d'orals i onze escrites, sobretot en aspectes centrats en l'elaboració de l'esquema sobre la fe, les discussions sobre la infal·libilitat del Papa i respecte a la constitució de l'Església, a més de qüestions relatives a esquemes disciplinars⁷⁹⁵. Tanmateix, com afirma Santiago Casas, la discussió de la infal·libilitat pontifícia –on Caixal tingué un paper rellevant– n'esdevingué la veritable clau de volta, malgrat l'aparició d'un grup minoritari que dissentí sobre l'oportunitat de formular en aquell moment la definició i l'abast de les matèries subjectes a la infal·libilitat⁷⁹⁶.

Tot just arribat de Roma, el prelat d'Urgell fou elegit senador a les Corts en representació de la província eclesiàstica tarraconense. Malgrat declarar-se apolític, la capacitat oratòria de Caixal es posà a prova, el 5 de maig de 1871, en una dura

⁷⁹³Pastoral del bisbe Josep Caixal, del 25 de juliol de 1869, reproduïda a CARBONERO SOL, León: *Crónica del Concilio Ecuménico del Vaticano*. Vol. 1. Madrid, Imprenta de D. A. Pérez Dubrull, 1869, pp. 597-630.

⁷⁹⁴MASRIERA, Arturo: *Barcelona isabelina y revolucionaria. Episodios, anécdotas, recuerdos, documentos*. Barcelona, Edit. Políglota, 1930, p. 409.

⁷⁹⁵BARAUT, Cebrià, CASTELLS, Jesús, MARQUÈS, Benigne i MOLINÉ, Enric: *Episcopologi de l'Església d'Urgell*. La Seu d'Urgell, Societat Cultural Urgel·litana, 2002, p. 110.

⁷⁹⁶CASAS RABASA, Santiago: “El obispo Caixal y el Vaticano I”. *Anuario de Historia de la Iglesia*. Vol. 11, 2002, pp. 430-435; del mateix autor, “La participació del bisbe Caixal en el Concili Vaticà I (1869-1870)”. *La recuperació d'un mite autòcton. El bisbe Caixal i el seu entorn històric (1803-1879)*. Juneda, Editorial Fonoll, 2006, pp. 40-42.

confrontació dialèctica amb Pedro Gómez de la Serna, un dels prohoms del Progressisme espanyol que aleshores actuava com a president de la comissió que debatia el projecte de contestació al discurs de la Corona. En el fons, es posaren de manifest dues visions antagòniques que tingueren un especial protagonisme en els debats polítics encetats durant el Sexenni Revolucionari. La intervenció del bisbe d'Urgell, en aquest sentit, ofereix una bona perspectiva de l'activitat legisladora d'aquest moment, ja que fou precisament en l'àmbit eclesiàstic on més s'havien sentit els efectes de la revolució setembrina.

Efectivament, enfront de la seguretat que encarnava Gómez de la Serna en la defensa del nou projecte polític, aparentment consolidat i necessitat d'aixopluc legal⁷⁹⁷, Caixal hi contraposà la naturalesa «divina» de l'Església catòlica, que se sentia perseguida i víctima dels excessos revolucionaris. Des d'aquest punt de vista, la confrontació vingué determinada per la negativa a incloure-hi una esmena que pretenia instar el govern espanyol al restabliment immediat de les relacions diplomàtiques amb el Vaticà i, alhora, reparar els greuges patits per l'Església d'ençà de setembre de 1868 (centrats bàsicament en la dissolució de les conferències de Sant Vicenç de Paül, l'eliminació de les subvencions als seminaris i la supressió de la Companyia de Jesús). El bisbe d'Urgell, que començà la seva intervenció demanant certa «indulgència» perquè declarava no parlar correctament el castellà, denuncià les amenaces que havia sofert el clergat, fruit de l'anticlericalisme propagat per les Juntes revolucionàries. Unes amenaces a les quals hagué d'enfrontar-se amb actitud ferma des d'un primer moment, *“porque si yo hubiera sido espantadizo, al mes de la revolución puede que no solo la mitad, sino las tres cuartas partes de mi clero, se hubiera escapado a Francia”*.

⁷⁹⁷Gómez de la Serna aprofità la seva condició de jurista per posar de relleu que *“cuando las instituciones cambian, y cambian tan radicalmente como ha sucedido aquí después de la revolución de Setiembre, naturalmente tienen que cambiar también de una manera relativa las demás instituciones que con ella se relacionan; pero al fin, como estos cambios emanan de un derecho que el país ha proclamado, y que no puede nunca ceder ni enajenar, paréceme que no puede menos de aceptar todas las consecuencias que se derivan de los principios proclamados por la revolución”*. DSC. Senat, núm. 25, sessió del 5 de maig de 1871, p. 360.

Tenint molt present la commoció que representà l'experiència revolucionària de la *Commune* francesa, Caixal manifestà el deure de combatre el «paganisme», principal culpable de les guerres i de la creixent immoralitat que, segons el seu parer, dominava l'època actual. En aquesta lluita, defensà el paper del clergat com a referent moral i font d'instrucció, el qual es veia privat de les subvencions destinades als seminaris. La denúncia del prelat, a més, s'estengué a la pobresa material en què vivia la majoria dels sacerdots, obligats a marxar d'algunes poblacions per tal de subsistir a causa de la reducció del pressupost eclesiàstic, la qual cosa provocava que *“el pueblo quede entregado a sí mismo, y se convierte en salvaje, no habiendo quien lo contenga ni instruya”*. Caixal no perdé l'oportunitat de subratllar la inconveniència de la llibertat de cultes i del matrimoni civil, que considerava contraris a la voluntat de la nació, essencialment catòlica. Finalment, el bisbe d'Urgell es reafirmà en el seu propòsit de no jurar la nova Constitució perquè, en la seva opinió, contenia articles que atacaven la doctrina catòlica⁷⁹⁸.

14.7. Temps d'incertesa, temps de guerra

Entre la tardor de 1871 i la primavera de 1872, el carlisme català optà per desencadenar un procés de canvi polític a través de la via insurreccional. El ventall de les diverses causes –des de les conseqüències de la crisi econòmica dels anys seixanta fins al descontentament popular davant de l'incompliment governamental de les promeses relatives a la supressió de quintes i consums, sense menystenir el factor ideològic– ha estat ben explicat per Lluís F. Toledano⁷⁹⁹.

L'esperit de croada furibundament antiliberal s'observa en l'encesa proclama del bisbe Josep Caixal, qui, després d'escapar-se a Andorra amb l'ajuda del rector d'Alàs, s'instal·là a Estella com a *“jefe espiritual”* i vicari general castrense del pretendent Carles

⁷⁹⁸*Ibidem*, pp. 366-372.

⁷⁹⁹TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran: *La muntanya insurgent. La tercera guerra carlina a Catalunya 1872-1875*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2004, pp. 39-42.

VII, del qual va rebre la Gran Creu de la Reial Ordre de Carles III⁸⁰⁰. El discurs, escrit amb un to abrandat i reblert d'èpica, permet identificar coherentment els elements més significatius i, per tant, recurrents de l'imaginari polític del carlisme. De fet, en la mesura que els textos es poden comprendre com a llocs de construcció del món i, alhora, com a espais d'interacció, la sentida al·locució del nou vicari castrense subratlla la patriòtica necessitat de "*reconquistar palmo á palmo el país usurpado por el enemigo*", així com infringir la derrota definitiva a la revolució liberal, culpable d'haver inaugurat a Espanya, l'any 1808, una etapa de profunda inestabilitat. El contingut ideològic es copsa també en la utilització prolixa de metàfores per tal de reforçar argumentacions polítiques complexes. D'aquesta manera, l'esperada victòria carlista –presentada com el resultat de la lluita dels "verdaders" espanyols, "*esas falanges de verdaderos israelitas*", contra les "tenebres" i el *masonismo*– havia de significar, en definitiva, la restauració de la fe i de "*nuestra antigua monarquía tradicional y francamente católica*"⁸⁰¹. És clar que aquesta posició tan ultramuntana i combativa provocà fortes reaccions de rebuig en l'opinió liberal, que arribà a blasmar durament l'actitud d'aquells que, "*por medio del trabuco, de un sermón guerrero ó de una tenaz conspiración*", no dubtaven pas a predicar la guerra contra els diferents governs liberals davant l'aparent indiferència o hipocresia del Papa:

*"¿No llama á V. la atención, (...), que mientras el venerable Pío IX condena la conducta de Bismark y anatemiza á Víctor Manuel, y derrama lágrimas sobre Polonia, y protesta contra el gobierno suizo, nada dice á nuestro venerable obispo de la Seo de Urgel que, abandonando su grey, su amoroso rebaño, sus queridas ovejas, ha faltado tan escandalosamente á las leyes divinas, eclesiásticas y civiles?"*⁸⁰².

⁸⁰⁰ El nomenament de Josep Caixal com a vicari general de les tropes carlistes obeí a una expressa petició del pretendent Carles VII al Papa. El duc de Madrid al·legava les dificultats que tenia aleshores per reclutar capellans estables que garantissin una eficaç assistència religiosa dels seus soldats. Tanmateix, Pius IX, temorós de les conseqüències negatives que podia tenir aquest gest per a la política vaticana, tan sols es limità a donar el *placet* i fer una diplomàtica *captatio benevolentiae* sense accedir ben bé a un nomenament de la forma oficial que desitjava Carles VII. COLL MOSCARDÓ, Miguel: *La correspondencia de Mons. José Caixal Estradé (1803-1879)*. Burgos, Rico Adrados, 2020, pp. 56-58.

⁸⁰¹ Discurs reproduït a *El estandarte católico-monárquico*, núm. 5, 28 de desembre de 1873, ps. 1-2.

⁸⁰² Carta d'un particular reproduïda al periòdic progressista madrileny *La Iberia*, en la seva edició del 30 d'abril de 1874, p. 2.

A grans trets, la Tercera Guerra Carlista (1872-1876) presentà un marc idèntic al de la primera carlinada. Tot i que el carlisme català era incapaç d'assegurar l'èxit complet d'un aixecament general al país, donada la insuficiència d'armes i diners, Piralá parla de l'existència, d'ençà de la primavera de 1872, de partides molt actives que “*recorrían los terrenos más escabrosos para eludir la persecución*”, aprofitant el coneixement del territori i emparant-se en la protecció natural que els oferien els rius –l'Ebre, el Segre, el Llobregat, el Cardoner, el Ter i el Fluvià– com a “*barrera y defensa en los distritos en que operaban*”⁸⁰³. Pel que fa al nostre cas, trobem documentada la presència de partides carlistes que actuaven en la comarca en els diversos lligalls de la correspondència conservada, com ara un ofici del governador militar que dóna a conèixer al consistori de la ciutat l'indult concedit a alguns individus –uns tals Climent Esclusa i Nicolau Torrens– que havien format part de la partida de Joaquim Ferrer, “*para que puedan residir en esta plaza y sin que por concepto alguno puedan separarse de la misma sin mi debida autorización*”⁸⁰⁴.

Tanmateix, a les terres de ponent la insurrecció carlina tingué, pel que sembla, poca repercussió en comparació amb l'activisme mostrat per les partides de les altres províncies del país. En aquests primers moments, els problemes centrats en la falta d'armes i, alhora, l'eficàcia de les autoritats castrenses governamentals expliquen la limitada operativitat i l'escassa capacitat d'organització militar del carlisme lleidatà⁸⁰⁵.

⁸⁰³PIRALA, Antonio: *Historia contemporánea*, ob. cit., tom II, p. 535.. Amb cert pesar, Joaquim Mestre, com a representant lleidatà, assegurà en la junta carlista catalana, reunida a Perpinyà un cop ja iniciada la guerra l'any 1872, “*no tener noticia de que en la provincia de Lérida existiesen armas para un pronunciamiento*”, motiu pel qual “*no podía á la sazón verificarse alzamiento alguno, ni era conveniente secundar el de las provincias del Norte*” (*ibid.*, p. 447).

⁸⁰⁴ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1872. Ofici del governador militar adreçat al consistori (12 d'agost de 1872).

⁸⁰⁵TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran: *La muntanya insurgent*, ob. cit., pp. 85-86. Això no obstant, des del bàndol legitimista s'insistia a posar l'accent en la creixent incorporació de joves aguerrits a les partides carlines de la província de Lleida, les quals no comptaven, de moment, amb un cap militar experimentat. El diari *El Nuevo Pelayo* donava la xifra d'uns 1.000 combatents a les darreries de 1872, als quals s'havia afegit el cèlebre guerriller veterà Pere Fàbregas, retornat del seu exili francès. El 29 de desembre de 1872, però, ocupà la comandància general carlista de la província de Lleida, amb caràcter interí, el brigadier Joaquín Navarro, en substitució d'Andreu Torres, qui havia estat nomenat ajudant de camp de l'Infant

Això no obstant, un evident temor i certa desconfiança s'estengueren entre les autoritats civils i militars en aquests primers mesos de guerra, fets que podem observar en el requeriment de col·locar les reixes de la porta de la catedral als portals de la Cerdanya i de la Princesa, al mateix temps que hom ordenava tapiar els portals d'Andorra i de la Palanca⁸⁰⁶, o bé l'advertència donada a l'alcalde perquè aquest informés sobre la conducta moral i política dels peons de correu, donades llur llibertat i facilitat de moviments en el territori, cosa que els podia permetre entrar en contacte amb les partides enemigues⁸⁰⁷.

De totes formes, no hi faltaren elements de crítica contra la suposada inacció de les autoritats militars respecte a la proliferació de partides en tota la província de Lleida. Un testimoni de la Seu d'Urgell del 5 de setembre, per exemple, criticà durament el replegament de la guarnició davant el pas i l'estada de quatre malfactors, "*sentados largo rato en el puente de Balira distante unos doscientos metros de ésta, sin que nadie les molestara*", bo i sabent, a més, que ja hi havia aleshores dues partides de carlistes operant amb certa impunitat en els partits de Sort i de Viella, "*llevándose setenta y pico de onzas depositadas en el Tribunal de Viella, los fondos de todas las administraciones y presenciando el escrutinio de las elecciones del radical señor Canut*". La pusil·lanimitat del governador militar de la Seu d'Urgell, Rodríguez Espina, era inquietant perquè, lluny de perseguir les partides, "*se entretiene en advertir á las gentes que no se aparten mucho de las murallas, pues con mucha facilidad caerían en manos de los ladrones y carlistas*"⁸⁰⁸.

Alfons Carles de Borbó, comandant en cap de l'exèrcit carlista de Catalunya. *El Nuevo Pelayo. Periódico católico legitimista*. Barcelona, núm. 23, 5 de gener de 1873, p. 3.

⁸⁰⁶ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1872. Comunicació del govern militar de la plaça al consistori (4 de juliol de 1872).

⁸⁰⁷En aquest cas, els peons del correu que concentraven les sospites eren Antoni Campmajó, que feia el trajecte de la Seu d'Urgell a Castellàs, i Bernat Canals, encarregat del recorregut que menava a Andorra. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1872. Comunicació del govern provincial dirigida al consistori (10 de juliol de 1872).

⁸⁰⁸*La Independencia. Diario republicano federal*. Barcelona, 9 de setembre de 1872, p. 3.

Un altre testimoni procedent de la capital urgel·litana, del 27 de setembre, palesava el descoratjament i l'aflicció que castigaven les terres de ponent, sotmeses també a la ineficàcia i els abusos de les tropes governamentals:

“Muchas y muy grandes son las plagas que van á reducir este país á una completa miseria si el gobierno de los radicales no pone fin al estado anómalo en que se halla la mitad de la provincia de Lérida, separando las autoridades militares de toda la provincia, que tan mal cumplen el cargo que se les confió. Una prueba de ello es la conducta que observó el comandante general de la provincia en la acción de Sanahuja en la que, como toda España sabe, podía no solo destrozarse sino hacer prisionera toda la partida carlista del titulado general Torres; y sin embargo no mandó disparar un solo fusil”.

Una crítica que és especialment punyent contra la incapacitat del citat governador de la Seu d'Urgell, el qual *“deja que aumenten las partidas carlistas, (...), para salir después con la compañía de cipayos, pero no á perseguirles, sino á cobrar las contribuciones en los pueblos comarcanos. Estas son las únicas hazañas de los cipayos, dignos émulos de los antiguos tercios españoles”*. El panorama, doncs, no podia ésser més desolador, perquè *“no son solo los carlistas los que tantos perjuicios causan á este país; hay también infinidad de malhechores que lo recorren llegando hasta las puertas de esta ciudad, contando sin duda con la benevolencia de nuestras autoridades; y tanto es así, que la mayor parte de los labradores un poco acomodados han tenido que abandonar sus hogares y todos los días se hace más estensa la emigración”*⁸⁰⁹.

Francesc X. de Moner ens ofereix, una vegada més com a testimoni directe dels fets, una descripció gràfica de l'animadversió que produïa el clergat –víctima propícia de coaccions i agressions físiques per part de *“partidas de peseteros ó cipayos–* en determinats sectors de la població, amb la possible connivència de les autoritats locals, així com del tens ambient de guerra que es respirava arreu:

“La efervescencia popular contra los carlistas hacía que este año 1872 se vigilasen todos los alrededores con tanto cuidado que cuantas personas desconocidas se acercaban á sus inmediaciones fueron víctimas de sus rigores, (...). Pero en 1873, durante

⁸⁰⁹ *Ibidem*, 30 de setembre de 1872, pp.. 4-5.

el verano, continuaron los hechos de desafecto al clero y llegaron pagados ciertos malvados hasta apalea algunos sacerdotes de la población que transitaban tranquilos por la población; y lo peor fue que mirándolo desde su balcón el alcalde Boixadé: y por ello Dios castigaba con el desgobierno aquella ciudad y con las amenazas de los mismos carlistas tan temidos”⁸¹⁰.

⁸¹⁰MONER, Francesc Xavier de: *Artículos varios*, ms. 9.373 de la BC, ob. cit., pp. 94-94v.

15. LA SEU D'URGELL SOTA L'OCUPACIÓ CARLISTA (AGOST 1874 - AGOST 1875)

15.1. La constitució de l'ajuntament

Conquerir la Seu d'Urgell semblava una empresa inabastable o impossible per a l'exèrcit carlista de Catalunya. Inicialment, les mirades de Francesc Savalls s'havien concentrat entorn de la liberal vila Puigcerdà, població que es mostrava aparentment més vulnerable. Precisament aquest temor havia impulsat l'enèrgic batlle d'aquella vila, Josep Pons, a obrir una subscripció popular per portar-hi a terme treballs de fortificació i, alhora, demanar autorització al govern per obtenir armament, que finalment li fou lliurat a Bellver per una tropa de la guarnició de la Seu d'Urgell. Tanmateix, el 16 d'agost de 1874 les forces carlistes prengueren per sorpresa la Ciutadella de la Seu d'Urgell tot aprofitant la distracció de la seva guarnició durant la celebració de la festa de l'Assumpció de la Verge. L'endemà, el general Francesc Tristany, aleshores comandant general de l'exèrcit carlista de Catalunya, ocupà la ciutat amb les seves tres fortificacions, a més de capturar uns 48 canons de l'enemic (més endavant, els carlistes hi traslladaren els dos canons Krupp de 8 cm que havien capturat a Vic). La guarnició de la plaça fou feta presonera en la seva major part, mentre que alguns voluntaris aconseguiren escapar-se a Andorra i Puigcerdà. La notícia de l'entrada dels carlins provocà un gran desconcert entre els dirigents liberals de la ciutat, els quals, *"lejos de atender dignamente á la defensa de la población y preparar un nuevo asalto como era factible, se ocuparon en recorrer precipitadamente las calles sin tino ni medida, salir y entrar precipitadamente en sus casas é ir de una parte a otra con el fusil, como si algo intentaran hacer"*⁸¹¹.

L'últim episodi de resistència culminà amb la intermediació del vicari general castrense Agustí Codina i el comerciant Antoni Moles, els quals, actuant com a comissionats d'un grup de voluntaris republicans que havien apressat unes 54 persones a la sagristia de la catedral, s'entrevistaren amb les autoritats carlistes per tal d'aconseguir llur llibertat a canvi de la retirada pacífica dels combatents

⁸¹¹MONER, Francesc Xavier de: *Artículos varios*, ms. 9.373 de la BC, ob. cit., p. 95.

governamentals⁸¹². Precisament una d'aquestes víctimes havia estat Francesc X. de Moner, tot i que aquest havia manifestat un *"apartamento de toda política y reciente permanencia en esta desgobernada ciudad"*, arrestat com altres *"á pretesto de (ser) carlistas conforme á cierta orden secreta del capitán general facultando hasta fusilar capellanes y personas desafectas"*. Pel que es veu, en plena desesperació els milicians havien organitzat patrulles que anaven de casa en casa a cercar sospitosos, *"cebándose en ancianos y mugeres, hombres indefensos y sobre todo eclesiásticos"*. Francesc X. de Moner fou traslladat a la plaça de la catedral, on hi havia també altres ciutadans detinguts, *"y al llegar se me dice con dirección á los sacerdotes, ahí tienes á esas sacas de carbón, con quienes ya habían egecutado las mismas ó mayores fechorías, pues á muchos espoliaron con la mayor barbarie"*. Un veí influent donà la cara per ell i Moner pogué tornar a casa seva, *"mientras los demás eran encerrados en la catedral é iban á pasar una noche horrenda esperando por momentos su fin, y á los que se hallaban desafectos fuera se los obligaba á llevar fardos de municiones al castillo entre tanto. Así los que no participábamos del espanto de los cuarenta y dos encerrados en la sacristía de la catedral podíamos esperar las asechanzas de tanto malvado como nos rodeaba y más aquellos á quienes se les había dicho que cuantas bombas arrojaran los carlistas sobre la ciudad afusilarían uno de ellos como lo notificaron al jefe que había tomado la ciudadela, el valiente comandante D. Andrés García Vázquez"*⁸¹³.

L'actuació dels voluntaris liberals estigué dominada, segons el nostre testimoni, per la covardia des del primer moment, ja que *"no sabiendo encontrar medio para su defensa, abandonado el del honor, trataban de persuadir al mal gobernador D. Manuel Blasco que les entregara las llaves de la ciudad para la huída"*. Lluny d'asserenar-los, el governador militar mostrà tothora una indecisió que acabà tenint fatals conseqüències per a la moral dels defensors, *"hasta que lograron moverle diciéndole que se extendería una acta en que constase la necesidad de salir las fuerzas"*. Blasco acceptà la presència

⁸¹²PIRALA CRIADA, Antonio: *Anales ...*, ob. cit., tom II, p. 362. La captura d'ostatges civils, acusats d'ésser afectes a la causa carlista, per utilitzar-los com a moneda de canvi comptà, pel que sembla, amb la complicitat del governador militar, el coronel d'infanteria Manuel Blasco Serra.

⁸¹³MONER, Francesc Xavier de: *Artículos* (ms. 9.373 de la BC), ob. cit., pp. 86v-87v. Pel que es veu, Moner dona una xifra inferior d'ostatges a la de Pirala.

d'un notari per aixecar la corresponent acta d'aquells fets infortunats de cara a la justificació de la previsible fugida, "*y viendo que faltaba notario para su redacción por estar presos dos, uno gravemente enfermo de resultas de las heridas inferidas en el acto de la detención, fueron en busca de D. Juan Cervós, el que puesto en actitud de escribir les dice: qué pondré? Y entonces logran tomar las llaves y sin escri(bir) una sola palabra todos abandonan aquel lugar y dejándolo*". Així doncs, sense oposar cap mena de resistència, les forces liberals abandonaren precipitadament la ciutat, "*salvándose cuasi por un milagro los cuarenta y dos que encerrados dejaron en la sacristía de la catedral, cuando por momentos esperaban ser víctimas del hierro asesino*"⁸¹⁴.

Nogensmenys, l'actitud dels carlistes no fou pas la millor quan aquests governaren la ciutat. Un testimoni urgell·lità descriu veritables actes despietats que cercaven acovardir la població, sotmesa ara a una estricta revista per tal de facilitar la identificació i la detenció de les persones liberals. Una d'aquestes persones represaliades fou Martí Solà i Castella, "*sujeto dignísimo por todos conceptos y por haber favorecido la causa liberal y haber alguna vez contrariado los planes ó designios de quienes los conducen*", el qual, enmig de la consternació general del veïnat, fou conduït extramurs de la ciutat i afusellat juntament amb d'altres paisans⁸¹⁵. És evident que un acte d'aquesta mena i la intimidació soferta –que serà contínua en el decurs dels dies en forma d'exigències i contribucions fiscals forçades– acabaren per allunyar del tot els més incondicionals de la causa legitimista. D'altra banda, el dur acarnissament que s'hi practicà durant el primer dia de l'ocupació demostraria que la Seu d'Urgell ja no es presentava, a ulls dels carlistes, com una ciutat de fidelitat o d'adhesió incondicional a la nova croada, ja que feia temps que aquella apareixia "contaminada" per cenacles liberals que hi havien exercit una destacada influència política i cívica.

⁸¹⁴*Ibidem*, pp. 88v-89. Un d'aquests milicians que fugí fou el propietari Marc Sansa, un home molt lligat al Progressisme (havia estat vocal de la Junta revolucionària local l'any 1854). Tenia aleshores la graduació de capità, la mateixa que ostentà durant la Primera Guerra Carlina, quan fou un dels comandants del segon batalló franc al costat de l'advocat Rafael Travé. Tot indica que els milicians desitjosos de prosseguir la lluita es dirigiren a la liberal vila de Puigcerdà.

⁸¹⁵Testimoni reproduït a ROMÁN DE LUNA, Alfredo (pseudònim de l'escriptor tortosí Antoni Altadill i Teixidó): *El testamento de un mártir*. Tom II. Barcelona, Martínez y Compañía, editores. 1885, p. 131.

Amb la conquesta de la Seu d'Urgell, el carlisme català arribà a la seva màxima capacitat militar i influència política al Principat. Efectivament, els carlistes, ara més ben organitzats, controlaven en bona part la província de Girona i havien aconseguit batre diverses vegades l'exèrcit governamental en la de Barcelona, que tot just es limitava a protegir les poblacions de la Plana de Vic i assegurar la protecció de viles i ciutats tan importants com Manresa, Mataró, Sant Celoni, Granollers, Sabadell i Terrassa, mentre que Berga resistia com podia. La conquesta de la ciutat urgel·litana, a més, esdevingué motiu de celebració a les zones controlades per les forces carlines⁸¹⁶.

Per als carlistes, la possessió d'aquesta plaça forta fronterera resultava força important perquè podia esdevenir l'última línia defensiva, alhora que es convertia en un dipòsit segur i una base de llurs operacions militars, que es concentraren a partir d'aquest moment en la conquesta de Puigcerdà, vila que es trobava ara gairebé aïllada i amb poca guarnició, per completar llur domini de la frontera⁸¹⁷. Una prova d'aquest clima polític creat són les exultants manifestacions –d'un corprenedor i no menys sincer patriotisme– del bisbe d'Urgell Josep Caixal que adreçà, el novembre del mateix any, a la Diputació carlina catalana amb motiu de la seva constitució a la localitat ripollesa de Sant Joan de les Abadesses:

“Porque con este fausto suceso podemos todos esperar confiadamente que va a desaparecer cuanto antes la anarquía administrativa y judicial, en que debieron quedar estos pueblos de la montaña al derrumbarse entre ellos las mal montadas administraciones económica y de justicia, que estableciera la revolución para oprimir á estos pueblos. Y además con él ha rayado en el horizonte catalán la aurora que ha de traernos el día feliz de nuestros fueros, con los que dejará de ser ajada y pisoteada

⁸¹⁶A Olot, per exemple, la notícia anà acompanyada del trillejar de les campanes, el so de la música, els crits de l'agutzil i les manifestacions d'entusiasme que els carlistes anunciaven a la població. Tot seguit, se celebrà una festa i es cantà el tedèum. MUNDET I GIFRE, Josep Maria i PUIGDEVALL I DIUMÉ, Narcís: *Savalls. El general carlí*. Sant Vicenç de Castellet, Farell Editors, 2018, p. 135.

⁸¹⁷De fet, pocs dies després, el 21 d'agost, els carlistes iniciaren el setge de Puigcerdà. Savalls, que s'havia desplaçat ràpidament a la Cerdanya des d'Olot, hi trobà el general Francesc Tristany, exultant després de la conquesta de la Seu d'Urgell. Tots els assalts –fins i tot utilitzant coets incendiàries– resultaren infructuosos de cara a la seva rendició. La vila ceretana se sostingué sobretot per la seva comunicació amb França. MUNDET, Josep Maria i PUIGDEVALL, Narcís: *Savalls*, ob. cit., p. 135.

*Cataluña y cobrará todo su vigor el noble y franco carácter catalán que iba perdiéndose de día en día*⁸¹⁸.

Per la seva categoria de plaça d'armes la ciutat també tingué un govern militar carlista. Tres dies més tard, el 19 d'agost, a instàncies d'aquest mateix govern militar, es constituí a la casa consistorial una Junta de guerra provisional, presidida en un primer moment pel notari Joan Cervós i Mir, la qual convocà, per al dia 8 de setembre, una assemblea ciutadana dels caps de família amb la finalitat d'elegir un nou ajuntament que havia de substituir l'anterior consistori republicà. Resultà escollit alcalde l'espardenyer Tomàs Pallarés i Pegullà, i com a regidors Bartomeu Cirici, Josep Alsedà, Antoni Castells, Ermengol Borrell, Joan Muntó, Pau Torrens, Francesc Fàbregas, Antoni Moles, Antoni Mallol, Bonaventura Rogé i Antoni Ribó. Tot i que aquests ciutadans tenien certa experiència política acumulada en l'exercici de responsabilitats municipals en el passat, som lluny d'assistir tanmateix a una adhesió fervent o incondicional a la causa legitimista.

És ben simptomàtica d'aquest fet la no assistència d'alguns d'aquests individus a la presa de possessió de llurs càrrecs l'endemà següent: mentre que Josep Alsedà s'excusà per malaltia, Bartomeu Cirici, Antoni Castells i Antoni Moles es trobaven absents. Hi hagué, doncs, certa resistència a assumir uns càrrecs que ningú volia exercir, una situació que arribà a l'extrem quan l'ajuntament en bloc presentà la dimissió de les seves funcions al govern militar carlista arran de la reiterada incompareixença de dos regidors electes, el comerciant Antoni Moles i l'hisendat Josep Alsedà, i "*considerando que no es justo ni equitativo que sin causa justificada dejen de sobrellevarse por todos los elegidos las cargas concejiles*"⁸¹⁹. Finalment, la força intimatòria de l'autoritat militar provocà el retorn a la "normalitat" política quan els citats Antoni Moles i Josep Alsedà es veieren forçats a presentar-se a l'ajuntament i acceptar els càrrecs encomanats.

⁸¹⁸ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 8 (22 de setembre de 1874 – 31 de juliol de 1876). Comunicació a la Diputació carlista catalana (18 de novembre de 1874).

⁸¹⁹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1871-1875). Sessió del 14 de setembre de 1874.

15.2. Una ciutat apesurada per les exigències i contribucions militars

Contràriament a l'alegrança expressada pel prelat d'Urgell, aquestes resistències personals plantegen una reflexió a l'entorn de l'actitud de la població en general (i, concretament, dels homes del carlisme local) sota l'ocupació. Hom ja hi pot detectar, des d'aquest primer moment de l'ocupació carlista, certes mostres de desafecció amb la causa legitimista. La resposta s'ha de cercar, segons el nostre parer, en el tracte dispensat per les autoritats militars carlines a la ciutat en general, propi més aviat del reservat a una zona enemiga conquistada –i, per tant, propícia a les exaccions de tota mena i l'obtenció de botí de guerra– que no pas aliada. Efectivament, el general Francesc Tristany, que no es caracteritzava precisament pel seu tarannà dialogant, imposà a la ciutat una “multa” de deu mil duros poc després de conquerir-la. Si bé aquesta quantitat inicial fou rebaixada fins als quatre mil duros (que pagaren íntegrament els habitants carlistes de la ciutat), després de moltes súpliques i amenaces, el cert és que les successives imposicions i arbitrarietats del nou govern militar, afegides a les constants reclamacions econòmiques de la Diputació catalana carlista, aprofundiren la divisió amb el govern municipal i la població.

A la penalització econòmica fixada per Tristany, la Diputació exigí al consistori, “*sin reparar en medios*”, el pagament dels 8 trimestres de contribució industrial, comercial i territorial corresponents als anys 1872-1873 i 1873-1874; sense haver-se satisfet encara la cobrança d'aquells, s'hi afegiren poc després els dos primers trimestres de 1875. El consistori, presidit per Tomàs Pallarés, manifestà al governador militar la impossibilitat de fer efectives aquestes pagues i amenaçà amb la seva dimissió si es veia forçat a pagar. La situació era tan crítica –en gran part deguda a l'actuació del secretari de l'anterior ajuntament republicà, Manuel Gallart, qui s'havia apropiat dels fons municipals en la seva fugida dels carlistes– que ni tan sols es podien cobrir les despeses destinades a l'enllumenat dels carrers, la instrucció pública, el sou dels empleats municipals o les obres necessàries per a les fortificacions.

Tot i que hom féu mans i mànigues per cobrir el dèficit del pressupost municipal (estimat en uns 20.000 rals), el malestar del consistori arribà a un punt insostenible i, de

forma unànime, decidí dimitir en bloc de les seves funcions de govern quaranta-cinc dies després de la seva constitució. El motiu desencadenant vingué donat per la limitació fiscal imposada a la política municipal respecte de la fixació de nous arbitris sobre els articles de consum, únic mitjà contemplat per eixugar les mancances pressupostàries, els quals havien deixat de cobrar-se a partir de l'entrada de les forces carlistes a la ciutat. El nou consistori havia projectat la realització d'un nou pressupost municipal, més concorde amb la situació de penúries en què vivia la població en general, de forma que acordà rebaixar les quotes de despeses assignades en el pressupost de l'anterior ajuntament i, alhora, eliminar alguns impostos que gravaven les esmentades mercaderies.

L'autoritat militar invalidà les noves tarifes aprovades per l'ajuntament tot al·ludint que aquesta funció era competència de la Diputació, mentre el govern consistorial hi veié una intromissió intolerable que qüestionava d'arrel la seva autoritat, *“y no existiendo una ley que deslinde las atribuciones de cada autoridad por el estado anormal de guerra en que nos hallamos, ignora las facultades de que está revestida la Corporación y las del Gobierno militar”*, tenint en compte que la Diputació carlista encara no s'havia constituït oficialment i que la voluntat del consistori urgel·lità obeïa més a refer el pressupost general que no pas a la simple imposició d'arbitris. El consistori cessant esgrimí altres raons que, a parer seu, justificaven la seva dimissió, com ara l'apropiació arbitrària, per part de l'administració militar, de 2.240 rals recuperats, que havien estat recaptats en concepte d'arbitris abans de l'entrada dels carlistes a la ciutat, i les creixents interferències de l'autoritat militar en els afers municipals, que entraven sovint en col·lisió amb les decisions del consistori, *“completamente supeditado á la autoridad militar y sin atribuciones propias de ninguna clase”*, obligat a actuar gairebé sense recursos propis⁸²⁰.

La resposta de la Diputació, una vegada constituïda formalment a Sant Joan de les Abadesses, no es féu esperar. El seu vicepresident, Joan Mestre i Tudela, es mostrà ben taxatiu en no acceptar la renúncia *“por ser obligatorios los cargos concejiles”*, alhora

⁸²⁰*Ibidem*, sessió del 23 d'octubre de 1874.

que esperava rebre el corresponent informe del governador militar de la ciutat per tractar de resoldre el conflicte creat⁸²¹. L'actitud conciliadora de Joan Mestre, qui donà el seu vistiplau als arbitris aprovats pel consistori, aturà de moment les dimissions, però aquest gest no eliminà les tensions.

Paral·lelament, una altra preocupació s'afegí a les tribulacions del consistori. A començaments de desembre de 1874, l'autoritat militar informà al consistori de la immediata arribada a la Seu d'Urgell dels presoners capturats de la columna del general Eduardo Nouvilas, el qual havia patit una inesperada derrota el 14 de març. Traslladats del dipòsit de guerra d'Olot, sumaven aquells uns seixanta caps i oficials i al voltant de tres-cents soldats. El govern militar volia que el consistori s'afanyés a reunir màrfegues, matalassos i palla per als presoners, amb la voluntat manifesta de *“dar pruebas de sentimientos humanitarios á nuestros enemigos para que les sirva de lección y traten de igual modo á los voluntarios del Ejército Real”*⁸²². És clar que un episodi com aquest tractava d'esborrar la imatge negativa de brutalitat que tenien els caps carlistes catalans, concretament Francesc Savalls, “el tigre de Catalunya”, la forma de fer la guerra del qual –incendis de poblacions i afusellaments en massa de voluntaris de la república que s'havien rendit– havia provocat greus enfrontaments amb l'Infant Alfons Carles de Borbó. Donat que la població suportava les càrregues dels allotjaments, el consistori observà que la solució més adient era portar els matalassos de Sant Joan de l'Erm, *“puesto que en toda la temporada del invierno no hacían ningún servicio”*⁸²³.

Les circumstàncies bèl·liques, doncs, condicionaren des d'un principi les decisions de la política municipal, subordinada totalment a la fèrula militar de torn. Així, a tall d'exemple, no deixen de ser significatives les ordres que afectaven el comerç que

⁸²¹*Ibidem*, lligall de correspondència carlista (1874-1875). Comunicació de la Diputació carlista catalana al consistori de la Seu d'Urgell (4 de novembre de 1874).

⁸²²*Ibidem*, comunicació del governador militar dirigida al consistori de la Seu d'Urgell (7 de desembre de 1874).

⁸²³*Ibidem*, llibre d'actes municipals (1871-1875). Sessió del 7 de desembre de 1874.

la ciutat mantenia amb Puigcerdà, tal com ho reflecteix una circular del govern militar dirigida al mateix consistori pocs dies després:

*“Habiendo llegado á mi noticia que algunos especuladores de esta Ciudad, especialmente un tal Coll, se dedican al comercio de harinas procedentes de Putgcerdá, y como quiera que toda procedencia de aquella Villa sea peligrosa á las fuerzas legitimistas por el género de enemigos que en ella se guarecen; prevengo á V., que bajo su más estrecha responsabilidad me prohíba todo comercio con aquella población, especialmente tocante á víveres”*⁸²⁴.

Com se sap, el carlisme català d'aquell moment mostrava una evident animositat envers la liberal Puigcerdà, d'un liberalisme “escèptic i moderat, però irreductible”⁸²⁵, sobretot des del moment que aquesta població rebutjà el setge organitzat per Francesc Savalls un any abans, els dies 10 i 11 d'abril de 1873, fins que aquella població fou auxiliada pel brigadier Josep Cabrinetty. És cert que Savalls trobà la seva particular revenja contra Cabrinetty mesos més tard, el 9 de juliol de 1873, a la batalla d'Alpens, però la desfeta de Puigcerdà –agreujada pels successius atacs no reeixits– continuava essent una espina clavada en l'estratègia carlista, ja que la seva conquesta hauria permès a les tropes de Carles VII controlar del tot la rereguarda fronterera. En aquest cas, la persona amonestada, sota pena de confiscació de les seves mercaderies, fou Francesc Pallarés, un dels comerciants més importants de la ciutat, el qual havia estat arrendador de l'escorxador municipal i proveïdor de carn per al consum públic. Això no obstant, creiem que la situació de guerra no suposà una interrupció total dels intercanvis amb la Cerdanya, centrats en el blat cerdà i el vi urgel·lità. D'una forma o altra, es devien de desenvolupar unes pràctiques –conegudes i tolerades certament per les pròpies autoritats municipals– que es juxtaposaren a les considerades aleshores “legals”.

⁸²⁴*Ibidem*, lligall de correspondència carlista (1874-1875). Circular del govern militar a la Junta carlista (4 de setembre de 1874).

⁸²⁵SÁNCHEZ I CARCELÉN, Antoni: “Resistir és vencer: el setge carlí de Puigcerdà durant la Setmana Santa de 1873”. *Ibix. Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*. Núm. 6 (2008-2009), pp. 197-215. La citació correspon a la pàgina 213.

15.3. Futura acadèmia militar carlista o dipòsit de presoners de guerra?

D'altra banda, en la seva tasca per controlar i reorganitzar el territori conquerit, cal esmentar la voluntat de L'Infant Alfons Carles, germà del pretendent, en el moment que fou destinat al Principat com a general en cap, per bastir l'administració i alguns sectors de l'exèrcit carlista segons els criteris acadèmics i professionals que la guerra moderna requeria. Les disposicions apuntaven, entre altres aspectes, vers la creació d'un seguit d'institucions d'ensenyança per a cadascuna de les armes de l'exèrcit, tot seguint la línia iniciada amb l'Acadèmia d'Artilleria establerta a Azpeitia (Guipúscoa) per Carles VII. Així, el març de 1874 fou anunciada la constitució d'un col·legi d'infanteria per a cadets a Alpens (Lluçanès, Osona), i el mes de juliol següent s'instal·là un col·legi teòrico-pràctic de cavalleria a Sant Boi de Lluçanès, població situada també a la mateixa comarca⁸²⁶.

Respecte a la Seu d'Urgell, tenim notícies relatives a l'establiment d'un col·legi militar, segurament d'artilleria, dirigit pel tinent coronel Ramon Rovira i Xiribet. El cas anà acompanyat d'una polèmica suscitada a l'entorn de l'ús del convent de Sant Domènec entre el consistori, per una part, i el citat director del col·legi militar, d'altra. Aquest ja tenia el permís del bisbe per utilitzar l'esmentat edifici –pensat, des d'un principi, per a alumnes del Seminari de Menors– com a espai idoni del col·legi⁸²⁷, però acabà reclamant-ne al consistori la part que constituïen les presons del partit judicial a causa de l'increment d'alumnes matriculats. L'ajuntament es negà a lliurar-li'n les claus perquè afirmava, entre d'altres raons, que no disposava de cap edifici alternatiu per als presos civils⁸²⁸. L'oposició mostrada li valgué al nou ajuntament "legitimista" uns agre's retrets perquè semblava al·legar "*precedentes revolucionarios*", de forma que fou comminat per l'autoritat militar a cedir l'espai de les presons per a la instal·lació del

⁸²⁶TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran: *La muntanya insurgent*, ob. cit., p. 196.

⁸²⁷ADU. Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé. Vol. 8 (22 de setembre de 1874 – 31 de juliol de 1876). Comunicació dirigida al director del col·legi militar de la Seu d'Urgell (6 d'octubre de 1874).

⁸²⁸L'antiga presó pública, situada al Col·legi dels Jesuïtes, on hi havia també una caserna d'infanteria, s'havia revelat del tot insuficient, per la qual cosa el consistori havia obtingut l'autorització del govern, l'any 1868, de traslladar-la al convent de Sant Domènec.

controvertit col·legi⁸²⁹. Seria força interessant trobar documentada la confirmació definitiva de la presència d'aquest col·legi militar, així com, donat el cas, el llistat dels alumnes inscrits. Tanmateix, fins al moment present un gran buit envolta la seva existència, tot i que en tenim alguna dada esparsa⁸³⁰. Finalment, a causa de la pròpia evolució del conflicte, no es pot menystenir el fet que el convent de Sant Domènec anés també destinat a allotjar els presoners de guerra de la columna de Nouvilas, o bé que l'edifici acabés cedit per tal de facilitar l'aquartermament d'una part de la guarnició carlista de la ciutat.

15.4. La repressió carlista i l'oposició del consistori

En tot aquest context, no podem obviar la repressió que planà sobre les famílies liberals o manifestament republicanes. La casa de l'advocat –i, alhora, registrador de la propietat– Josep Ignasi de Llorens (refugiat a la localitat andorrana de Sant Julià de Lòria) fou ràpidament saquejada i els seus béns confiscats⁸³¹. Els mobles de Manuel Gallart, fill de l'agent municipal de negocis Joan Antoni Gallart, foren inventariats i embargats per ordre de l'ajuntament l'octubre de 1874, a pesar que la seva germana tenia una autorització del propi govern militar per emportar-se els referits béns i, donat el cas, vendre'ls. En aquest darrer cas, l'actitud hostil del consistori s'explica perquè el citat Gallart, com ja s'ha apuntat, havia buidat les arques municipals poc abans de fugir de la ciutat quan entraren els carlistes, cosa que, anys més tard, li féu merèixer una distinció

⁸²⁹ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Lligall correspondència carlista (1874-1875). Comunicació del govern militar carlista al consistori (5 de desembre de 1874).

⁸³⁰Així ho sembla confirmar *El Estandarte Real*, en anotar que la possessió de la Seu d'Urgell significà per als carlistes, a més de la captura d'armes i municions, “*el establecimiento de un buen Hospital militar, el del Colegio de Cadetes, que estuvo anteriormente en Besora y en Vidreras, el de una imprenta en que se publicaba El Cuartel General, el de depósito de prisioneros y el de una excelente fábrica de municiones*”. *El Estandarte Real. Revista político-militar ilustrada*. Barcelona, núm. 5 (agost de 1889), p. 68.

⁸³¹Pel que sembla, els documents del registre de la propietat foren custodiats pel notari Joan Cervós. Poc després el governador militar carlista, Joan Baró, sol·licità a les autoritats andorranes l'extradició de Josep Ignasi de Llorens (*La Discusión. Diario democrático*, Madrid, 8 de novembre de 1874, p. 2).

–l'*encomienda* d'Isabel la Catòlica– per part del nou règim alfonsi⁸³². Una actitud que canvià radicalment quan el mateix consistori s'oposà a la decisió de Francesc Tristany d'empresonar algunes famílies liberals, entre les quals hi havia els Solà, Llorens i Clastre. El març de 1875 el consistori, presidit per Ot Estañol, es negà a obeir aquella ordre i decidí formar una comissió, encapçalada pel mateix alcalde, per tal d'entrevistar-se amb el governador militar i manifestar-li la seva disconformitat. Sens dubte, al marge de les diferències ideològiques que es podien donar, no es pot negligir el pes dominant –en una població de 3.000 habitants– de les relacions d'amistat, de veïnatge i, àdhuc, de parentiu.

En l'ànim dels membres del consistori carlista també devien influir les situacions personals dramàtiques –entre detencions i alguns assassinats, confiscacions de béns i exilis forçats– que havien experimentat altres ciutadans quan els carlistes s'apoderaren de la ciutat, aspecte que amplia l'abast de la repressió legitimista. El 1876, un any després de la fi de la guerra i en un ambient d'extrema pobresa, el nou consistori urgel·lità manifestà la seva dificultat per fer front a les contribucions a causa de la desaparició d'expedients econòmics i la ruïna absoluta, quan no la mort, d'alguns contribuents, el llistat dels quals aquí detallem:

<u>Contribuents</u>	<u>Activitat econòmica</u>	<u>Causa de la seva insolvència</u>
Isidre Ribó	Carnisser	Manca de béns propis
Antoni Jaqueti	Courer	Mort
Maria Junyent	Sal i oli	Manca de béns propis
Esteve Duró	Fornier	Absent

⁸³²*La Correspondencia de España*. Madrid, 12 de juny de 1878, p. 3.

Bonaventura Pinyol	Sastre	Mort pels carlistes
Nicolau Rossi	Argenter	Manca de béns propis
Josep Cotonat	Sabater	Absent
Francesc Lluch	Id.	Id.
Jacint Brugulat	Barber	Absent i pobresa
Josep Calva	Botiga de pells	Absent a Andorra
Joan Granollers	Traginer	Pobresa i mort
Isidre Ambor	Teuler	Pobresa i absent
Antoni Besa	Metge	Absent
Antònia Casadesús	Llevadora	Pobresa i mort
Ot Majoral	Botiga d'oli	Id.
Sabina Ramon	Oli	Absent
Climent Camps	Id.	Pobresa
Josep Serrat	Traginer	Pobresa i mort
Joan Pou	Carnisser	Pobresa
Engràcia Ventadé	Id.	Id.
Joan Hereter	Botiga d'oli	Absent a l'estranger
Bonaventura Agulló	Advocat	Absent
Bonaventura Laffite	Manyà	Mort
Jaume Esclusa	Sabater	Pobresa i malaltia
Francesc Bertran	Id.	Mort pels carlistes

ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Lligall de correspondència. Any 1876.

Pot sobtar la magnitud de la repressió carlista centrada en persones que, aparentment, no tingueren una rellevància política destacada, tret de l'advocat Bonaventura Agulló i Prats, president del comitè republicà local, com ja hem vist. Això no obstant, també creiem plausible que la situació de guerra forçà algunes persones o famílies a traslladar-se fora. Un dels personatges destacats que també fugí de la ciutat – curiosament absent en el llistat anterior– fou Marc Sansa i Marsellach, fill de Francesc Sansa (un dels majors contribuents de la Seu d'Urgell a mitjan segle XIX, membre de la Junta de fortificacions creada l'any 1847 a requeriment del governador militar Metzger), el qual, recordem-ho, havia format part de la Junta local de 1854 i, més endavant, l'any

1868, el trobem com a capità de la milícia urbana, un càrrec que mantenia l'agost de 1874 quan la companyia de voluntaris fou mobilitzada de nou⁸³³.

Les relacions conflictives entre el govern municipal i el govern castrense es tornaren a evidenciar el desembre de 1874. Tot i que l'autoritat militar insistia a manifestar que no pretenia perjudicar la població, "*sino al contrario aliviarse en lo que sea compatible con el servicio*", el cert és que les seves creixents demandes, presentades amenaçadorament com ultimàtums, eren percebudes cada vegada més com actes de rapinya i, alhora, formes de represàlia contra persones sospitosament liberals. En situacions especialment compromeses, el consistori havia confiat sobretot en famílies benestants afins al carlisme –i també en altres no tan inclinades a la causa– per satisfer les reclamacions del govern militar, com els 8.000 rals lliurats apressament aquest mateix mes per al manteniment de la guarnició.

El 19 de desembre, però, el governador militar ordenà empresonar alguns individus que no havien pagat les quantitats exigides per aquell. A més, per acabar d'empitjorar la situació, el regidor Francesc Fàbrega havia estat també engarjolat dies abans perquè no havia pogut reunir en el breu termini assenyalat els matalassos, sacs de palla i cadires exigits per als oficials presoners d'Olot, que es trobaven confinats al castell, tot i que el mateix governador militar l'havia urgit que els requisés de les famílies liberals de la ciutat, una ordre que, pel que es veu, no complí. Així doncs, considerant una vegada més que "*el proceder del Señor Gobernador Militar de esta plaza da lugar á continuos y desagradables conflictos, que al par que desprestigian la autoridad municipal, ocasionan disgustos y contrariedades siempre improcedentes y nada ventajosas para el Real servicio*", l'ajuntament presentà de nou la seva dimissió a la Diputació el 20 de desembre, "*para evitar conflictos inevitables, sin ánimo empero de*

⁸³³Marc Sansa també es refugià a Puigcerdà, on se sumà a la defensa d'aquesta vila contra els carlistes. Pel que sabem, poc després d'arribar-hi patí un accident fortuït que li costà la vida. Anys després de finalitzar la guerra, el consistori puigceretà acordà sol·licitar al govern civil l'autorització per exhumar les seves despulles, dins el propi nucli urbà, i traslladar-les al cementiri de la població, cosa que no es va poder fer en el seu moment a causa del setge carlí. *La Voz del Pirineo*. Puigcerdà, 23 d'abril de 1882, p. 3.

mostrarse hostiles y formal protesta de no inducirle á ello otros motivos que los espresados”.

En aquesta situació tan delicada, la Diputació acordà acceptar la dimissió plantejada –probablement amb la intermediació pacificadora del bisbe Caixal– fins a la constitució d’un nou govern municipal, que tingué lloc pocs dies després, el 16 de gener de 1875. En un ambient tens i enrarit, en què no volgueren presentar-se alguns regidors electes, resultà escollit alcalde l’advocat Ot Estañol⁸³⁴. Això no obstant, la Diputació mostrà la seva satisfacció per la formació del nou ajuntament, al qual donava encaridament el seu suport, mentre esperava del batlle *“la mayor armonía con la autoridad militar de esa plaza, á fin de poder salvar de común acuerdo cualquier conflicto que pueda sobrevenir”*⁸³⁵.

El nou alcalde no trigà massa temps a enfrontar-se amb la crua realitat: a les contribucions ordinàries i extraordinàries de guerra, així com els emprèstits voluntaris i forçats de la població per al manteniment de la guarnició, s’hi sumà el greu problema dels allotjaments a les cases dels particulars, fet aquest últim que provocava contínues queixes i reclamacions per part dels veïns. Gairebé sense marge de maniobra, però comptant amb el suport i la mediació del bisbe, Ot Estañol es veié obligat a oferir nous locals per a les tropes a Francesc Tristany, alhora que proposava un nou impost –un ral per persona al districte de Lleida controlat pels carlistes, basant-se en el cens oficial de població de 1860– per tal de cobrir satisfactòriament les necessitats dels soldats i, de pas, alleugerir en el possible les feixugues càrregues que pesaven sobre els habitants de la ciutat. La Diputació acceptà la primera proposta, però substituí la capitació suggerida d’un ral per persona per un impost sobre el bestiar (mig ral per cap de bestiar de llana i cabrum, i un ral per cada cap de bestiar vaquí i cavallí). A més, Joan Mestre,

⁸³⁴Un d’aquests nous regidors, el jove pagès Bonaventura Sansa i Sirvent, es resistí fins a l’últim moment a prendre possessió del seu càrrec, *“alegando excusas á pesar de haberzele hecho presente que no podían aceptarse por parte del Señor Alcalde y que su deber era tomar posesión y acudir á la autoridad competente para hacerzelas valer”*. ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’actes municipals (1871-1875). Sessió del 17 de gener de 1875.

⁸³⁵*Ibidem*, lligall de correspondència carlista (1874-1875). Comunicació de la Diputació carlista catalana a l’alcalde Ot Estañol (18 de febrer de 1875).

vicepresident de la Diputació, conscient de les penalitats sofertes, lliurà a l'alcalde Ot Estañol la quantitat de mil duros, la meitat dels quals anà destinada a l'Hospital de la ciutat i l'altra meitat al manteniment de la guarnició.

No sabem realment fins a quin punt s'implantà aquell impost en la part del districte de Lleida que dominava l'exèrcit de don Carlos –i, donat el cas, dubtem de l'eficàcia recaptatòria de l'administració carlista en una zona tan oberta a les sotragades bèl·liques del front–, però és indubtable el fet que la fiscalitat carlista s'incrementà, a mesura que avançava la guerra, en els districtes de la Seu d'Urgell, Tremp, Sort i Viella. La guerra, que hom havia previst inicialment curta i ràpida en el bàndol carlí, durava més de l'inimaginable i requeria grans sacrificis de la població per finançar l'esforç bèl·lic, com ho mostra clarament un ban expedit el 28 de gener de 1875. Amb la confiança del triomf final que s'apropa, conscient del tot o res que es dirimia al camp de batalla, la Diputació carlina, actuant d'acord amb el beneplàcit del govern militar de la ciutat, reclamava un darrer gran esforç fiscal tot apel·lant *“al patriotismo y católicos sentimientos de nuestros honrados montañeses”*, alhora que fixava una nova tributació *–“como medida transitoria y puramente extraordinaria”–* de 4 racions mensuals per cada 1.000 rals de riquesa (la ració de pa en espècie corresponia a unes 21 unces –o sigui, uns 700 grams–, mentre que la ració de carn era 1 lliura –uns 1.200 grams–, cosa que en metàl·lic equivalia a uns 4 rals)⁸³⁶.

Nogensmenys, a pesar de la consideració que, teòricament, mereixia la ciutat com a principal punt de partença del que havia d'ésser la nova “reconquesta”, segons la propaganda carlina, el consistori urgel·lità topà, una vegada més, amb la inflexibilitat marcial, fins al punt que, el juny de 1875, Ot Estañol fou empresonat per ordre del governador militar –amb qui ja s'havia enfrontat per defensar les famílies liberals de la ciutat– perquè aquell no pogué –ni volgué– escometre l'arranjament del camí que anava de la ciutat fins al pont de Valira. Podem entendre perfectament la negativa de l'alcalde Ot Estañol, que deixa entreveure alhora una actitud oberta de rebel·lia de tots els membres del govern municipal, ja que l'ajuntament, pràcticament amb tot el pressupost

⁸³⁶ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Correspondència. Any 1875. Circular de la Subdelegació d'Hisenda carlista dels districtes de la Seu d'Urgell, Tremp, Sort i Viella (28 de febrer de 1875)

municipal invertit en les demandes militars durant l'últim tram de la guerra a Catalunya, també es veia obligat a fer-se càrrec de les creixents obres de fortificació a mesura que l'exèrcit de Martínez Campos avançava. El notari Joan Cervós i Mir resultà escollit aleshores alcalde accidental i, en nom del consistori, s'adreçà immediatament al governador militar perquè s'avingués a donar-hi les explicacions oportunes. Pel que sembla, la resposta rebuda per l'ajuntament no fou satisfactòria i tots els regidors, amb l'alcalde al capdavant, acordaren novament dimitir el 19 de juny, cosa que es comunicà ràpidament a la Diputació.

16. LA SEU D'URGELL: PAISATGE DESPRÉS DE LA BATALLA

16.1. El setge de Martínez Campos

Durant l'any 1875 es produí el progrés de l'exèrcit alfonsí, que tancà successivament els fronts del Centre, Catalunya i el Nord. Aquest moment coincidí també amb el nomenament de Francesc Savalls com a capità general carlista de Catalunya, càrrec que exercí durant els mesos de març i agost. El maig de 1875, el vell general empordanès situà Antonio Lizárraga com a cap militar de la Seu d'Urgell en un moment força delicat per a les forces carlistes del Principat. Efectivament, l'ensulsiada de la resistència carlista al Centre havia significat la liquidació de tota oposició al Maestrat i Aragó⁸³⁷. L'estratègia carlina s'orientà aleshores a contrarestar aquesta ofensiva amb la unió dels fronts del Nord i de Catalunya a través d'Osca. Tanmateix, la derrota carlista possibilità la concentració de les forces alfonsines a Catalunya. D'aquesta manera, els generals Martínez Campos i Jovellar, en una acció coordinada, estigueren en condicions d'expugnar els baluards del carlisme català (Olot i la Seu d'Urgell). L'investida liberal presentà l'avantatge de dirigir-se contra uns 20.000 combatents carlistes que es trobaven desmoralitzats i mancats de les suficients municions i de l'adequada organització⁸³⁸. Des de l'òptica carlina, la reconquesta de la Seu d'Urgell tindria un efecte devastador sobre l'ànim de les forces catalanes

⁸³⁷MUNDET, Josep Maria i PUIGDEVALL, Narcís: ob. cit., p. 147.

⁸³⁸De fet, el general carlista Antonio de Brea va reconèixer que l'exèrcit liberal liberal es podia haver enfrontat amb una resistència més eficaç i organitzada a Catalunya, "*puesto que entre las tropas del General Savalls y las del General Dorregaray reuníanse de veinte á veinte y cuatro mil hombres decididos á defenderse, y que habrían podido dar mucho que hacer si hubiesen dispuesto de municiones en abundancia, pues los voluntariós del Centro carecían casi en absoluto de ellas, y los catalanes no las tenían tampoco muy sobradas. También fué muy de sentir que en Cataluña no se recibiera como era debido por el General Savalls á las tropas carlistas del Centro que llegaban al Principado ansiosas de pelear*" (Campaña del Norte de 1873 á 1876. Barcelona, 1897, p. 372).

legitimistes, “*porque estando ya muy decaído, consideraban además a la Seo de Urgel como los Navarros á Estella; esto es: su Meca*”⁸³⁹.

Això no obstant, tal empresa plantejà innegables problemes tècnics i logístics a l'exèrcit liberal. D'entrada, hom havia de superar pacientment les precàries comunicacions, amb nombrosos punts i veredes que esdevenien estrets i tortuosos per al trànsit, especialment de l'artilleria⁸⁴⁰. Així, hom era conscient que, en aquest moment, la construcció de la nova carretera de Lleida tot just arribava a l'hostal del Cavàs i que, a partir d'Oliana, “*ha de necesitarse buen número de tropas, han de hacerse esfuerzos supremos para transportar artillería, se han de disputar los estrechos y peligrosos caminos, principalmente entre Coll de Nargó y el Plá*”. Els altres camins –el de la Cerdanya, el de Solsona-Berga i el del Pallars– també eren escabrosos i presentaven similars graus de dificultat, tenint en compte que “*necesita el pasajero transitar por sitios en que es preciso ir con el mayor cuidado para no precipitarse*”⁸⁴¹. Els esforços esmerçats per assegurar el sistema d'avituallament i la provisió de municions havien d'ésser també ingents, sense obviar el fet que calia aprofitar els mesos de bon temps abans d'entrar a l'estació freda i humida.

Al mateix temps, des del moment de la seva caiguda en mans de les tropes de Carles VII, i sota la direcció del tinent d'enginyers Alejandro Argüelles, els carlistes havien

⁸³⁹Testimoni del brigadier carlista Rafael Álvarez, hostatjat a Camprodon a principis d'agost de 1875 a causa de les seves ferides. Reproduït a OLIVER, Antonio: *Dorregaray y la traición del Centro. Apuntes para la historia de la última guerra civil*. Bayona, Imprenta de la Viuda de Lamaignère, 1876, p. 279.

⁸⁴⁰L'any 1865, un informe del capità general d'Aragó relatiu a la transcendència del ferrocarril del Nord, que contemplava la unió de Madrid amb França, reconeixia també l'estat dels camins i carreteres que es dirigien a la frontera francesa, la realització dels quals havia estat –o era– difícil “*por la naturaleza misma muy accidentada de los terrenos en que se operaron*”. En el cas de la Seu d'Urgell, insistia en el lamentable estat de les fortificacions, incapaces d'aturar una invasió exterior, però, en canvi, subratllava la importància del relleu trencat que dificultava enormement tota progressió cap a l'interior: “*las dificultades y obstáculos que naturalmente se oponen á la marcha por el valle del Segre después de rebasar el Seo de Urgel, aun teniendo carretera para verificarla, son tantos y tan considerables, que las operaciones por esta parte prometen muy dudosos resultados y casi seguros descalabros*”. Informes redactats sobre el ferrocarril de «los Alduides» per la junta consultiva de Guerra (informe del 22 de maig de 1865). Apèndix Segon al número 90. DSC. Congrés (legislatura 22 de desembre de 1864 – 12 de juliol de 1865). Tom IV, pp. 160-166.

⁸⁴¹*La Ilustración Española y Americana*. Madrid, 30 d'agost de 1874, pp. 5-6.

portat a terme obres de reparació d'aquelles parts més vulnerables o malmeses per tal de fer front a possibles escomeses de l'enemic, "*se aumentaron los acuartelamientos y se habilitó la torre de Solsona, que hacía tiempo estaba abandonada; en los glácis se prepararon trincheras estrechas y profundas para el fuego de fusilería, y todas las cañoneras, parapetos, explanadas, etc. se dispusieron para la defensa*"⁸⁴². Val a dir que els soldats presoners de la columna de Nouvilas foren destinats, com a treballadors forçats, a les obres de fortificació, així com als treballs d'arranjament dels camins. Amb tot, els carlistes no estigueren a temps de fortificar amb plenes garanties l'estratègica altura del Corb, a uns 550 m de la *Ciudadella*, on feren només els fossats i situaren un cos de guàrdia espitllerat en lloc de la prevista bateria de canons⁸⁴³.

Puigcerdà, a uns 50 quilòmetres, constituïa la base de les operacions de l'exèrcit liberal. El nou capità general del Principat, Arsenio Martínez Campos, comptava amb forces considerables –uns 9.730 homes, 300 cavalls i 10 canons, segons Pirala– per rendir la plaça⁸⁴⁴. D'entrada, el seu èxit depenia del fet d'assegurar la línia de l'avituellament des de la capital ceretana fins al mateix emplaçament del setge. Així doncs, després d'haver obligat Savalls a abandonar el setge de Puigcerdà (19 de juliol), Martínez Campos, que ja havia obtingut permís del govern francès per utilitzar el seu territori de cara al pas dels combois, ordenà arranjar els camins de Ribes de Fresser a Bellver i de Bellver a la Seu d'Urgell el 21 de juliol, cosa que es traduí en el seu eixamplament per tal de facilitar el pas dels carros i l'artilleria⁸⁴⁵. Per protegir aquesta operació de possibles atacs carlistes, l'estratègia del bloqueig contemplà que la brigada Sáenz de Tejada es distribuís en destacaments per ocupar els pobles i les altures del mencionat camí, des d'Anserall fins a Bellestar. Paral·lelament, el 22 de juliol les brigades

⁸⁴²*Memorial de ingenieros y revista científico-militar. Periódico quincenal*. Núm. 10, 15 de maig de 1877, p. 75.

⁸⁴³Pirala explica que, en el moment del setge, la posició del serrat del Corb "*no tenía más que una mala torre con un par de cañones para su defensa, ni contaba con más obra de fortificación que unas cuantas zanjas abiertas en ella por los prisioneros de Nouvilas*". *Historia contemporánea. Segunda parte de la Guerra Civil. Anales*, tom III, ob. cit., p. 619.

⁸⁴⁴PIRALA, Antonio: ob. cit., p. 622.

⁸⁴⁵PIRALA, Antonio: ob. cit., p. 621.

Nicolau i Catalán començaren a formalitzar el setge en ocupar Alàs, Anserall, Arfa, Adrall i les altures de la Bastida, Nabiners i el Pla de les Forques.

Amb tot, el bloqueig encara era lluny d'esdevenir satisfactori per a les armes liberals a causa de les dificultats que presentava el territori, *“pues lo escabroso del terreno y los numerosos y ocultos barrancos que lo atraviesan permitían la entrada y salida de hombres sueltos, pasapliegos ó espías”*⁸⁴⁶. Els primers atacs de les forces alfonsines contra la Torre de Solsona i la serra del Corb, entre les darreries de juliol i la primera setmana d'agost, havien resultat infructuosos, cosa que forçà Martínez Campos a concentrar més artilleria en les posicions guanyades de Montferrer, el Pla de les Forques i la serra de Nabiners, disposant fer el mateix en el límit del perímetre urbà, és a dir, en la banda del Seminari conciliar i el portal de la Princesa. D'aquesta manera, procedents de França, i a través de Puigcerdà, hi arribaren més combois que portaven municions i els moderns canons Krupp, que reforçaren les bateries establertes i en formaren una altra per a morters al pla de Montferrer⁸⁴⁷. L'intens bombardeig, iniciat l'11 d'agost, va permetre als alfonsins conquerir la Torre de Solsona i ocupar la serra del Corb, alhora que la vila de Castellciutat era completament arrasada i incendiada.

16.2. La rendició carlista

A mesura que passava el temps i s'accentuaven les dificultats que comportava el setge també augmentaven el neguit i la desesperació de la guarnició carlista. En els darrers dies, tant el comandant en cap Lizárraga com el bisbe Caixal intentaren en va mitigar la desmoralització que s'havia estès entre els combatents carlistes, que arribaren a enfrontar-se amb llurs caps. Els mitjans, per exemple, s'havien fet ressò del testimoni

⁸⁴⁶*Memorial de ingenieros y revista científico-militar. Periódico quincenal*. Núm. 16, 15 d'agost de 1877, p. 121.

⁸⁴⁷L'actitud francesa de permetre el pas pel seu territori de la nova artilleria adquirida per l'exèrcit alfonsí va ser lloada per la premsa liberal espanyola. Així, un periòdic madrileny destacà que *“en la Seo de Urgel el gobierno francés ha ido acaso más allá de donde se puede ir en las guerras civiles de un pueblo fronterizo y su conducta es la consagración de la cordialidad con que el Gabinete del mariscal Mac-Mahon acogió la proclamación de Alfonso XII como rey de España”*. *La Época. Diario político*. Madrid, 19 de novembre de 1875, p. 2.

de dos oficials carlistes que havien fugit de la Ciutadella, segons els quals al capvespre del 23 d'agost Lizárraga i Caixal aplegaren tots els soldats a la plaça d'armes, on foren arengats *“escitándoles á continuar la resistència, diciendo que D. Carlos, con 30.000 navarros, estaba en Huesca, camino de la Seo, añadiendo Lizárraga que él moriría en la fortaleza con tal que le quedasen algunos pocos leales, y terminando con un viva al rey, que muy pocos contestaron”*. A més, el prelat d'Urgell insistí novament en la transcendència de la causa legitimista, justificada per la glorificació del martiri i el sacrifici de la lluita, *“pintándoles con hermosos colores la dicha de los que mueren en defensa de la religión, á los cuales, decía, todos debiérais envidiar; que no podía haber mayor gloria que la de ser mártires de la causa que defendían, y que él ansiaba vivamente morir de una bala liberal”*⁸⁴⁸. Així i tot, el 26 d'agost es produí una insurrecció entre els combatents carlistes amb la voluntat d'entregar-se a l'enemic, car les reserves d'aigua ja havien començat a escassejar i feia dies que hi faltava carn fresca. En aquest mateix dia, sense cap més alternativa i esvaïdes les esperances de rebre ajuda per part de Savalls, Lizárraga decidí acceptar la rendició i féu entrega del Castell i la Ciutadella a l'exèrcit alfonsí⁸⁴⁹.

Al matí de l'endemà següent, 27 d'agost, la guarnició carlina –al capdavant de la qual anà el mateix Lizárraga, amb uniforme de mariscal de camp, i el bisbe Caixal, amb sotana vermella i el rostre pàl·lid per l'emoció i la fatiga– sortí de la Ciutadella i enfilà el camí de la Seu d'Urgell fins arribar a l'esplanada de davant la porta de la Princesa, on lliuraren les armes. En total, uns 900 homes, comptant-hi els caps i oficials, entre els quals hi havia, segons un testimoni presencial, *“una compañía llamada de los inválidos y todos procedían de la guerra civil pasada y su lugar en el sitio era en las aspilleras”*⁸⁵⁰. Els vençuts foren traslladats a l'edifici del nou Seminari, abans d'emprendre el camí cap

⁸⁴⁸*El Constitucional. Diario liberal de Alicante*. 3 de setembre de 1875, p. 2. Segons sembla, en el decurs del setge el bisbe Caixal s'havia adreçat a la guarnició carlista en dues ocasions, *“la una con motivo de la muerte del valiente Solans y la otra al colocarse una cruz en la plaza de armas”*. *La Lealtad. Semanario tradicionalista mirobrigense*. Núm. 19, 10 de març de 1897, p. 1.

⁸⁴⁹Respecte als dubtes i les possibilitats de Francesc Savalls per auxiliar la guarnició carlista de la Seu d'Urgell, vegeu MUNDET, Josep Maria i PUIGDEVALL, Narcís: ob. cit., pp. 149-150.

⁸⁵⁰Testimoni del periodista Eusebi Busquets. *El Bien Público*. Maó, 3 de setembre de 1875, p. 3.

a Barcelona, mentre que els malalts i els ferits carlistes ingressaren a l'hospital que s'establí al palau episcopal. El bisbe Caixal patí el seu particular calvari com a presoner, enmig de les pretensions del nou govern de Cánovas –no ateses per aquell– perquè renunciés al bisbat d'Urgell abans de posar-lo en llibertat i, tot seguit, aplicar-li el desterrament. Un cop arribat a Barcelona, el prelat urgel·lità fou embarcat en direcció a la localitat d'Alacant, en el castell de la qual romangué fins al 6 d'abril de 1876, sense que se li obrís procés. En ésser alliberat, passà a Algèria i, més tard, Roma, on morí l'agost de 1879⁸⁵¹.

16.3. La fi de la guerra: misèria, noves contribucions i militarització del territori.

Els dies de setge havien deixat un panorama dantesco i esfereïdor. Sobre les fortificacions defensades pels carlistes, incloent-hi Castellciutat, havien caigut unes 22.000 granades disparades per les bateries de canons alfonsins. El poble de Castellciutat havia patit força la destrucció i el saqueig. Les forteses del Castell i de la Ciudadella també es trobaven en un estat ruïnós, ja que *“no hay en pie una sola tronera, todas están destruidas, los cuarteles derribados, el gran caballero ó por otro nombre el macho, parte la más alta de la Ciudadela, enteramente reducido á escombros, las murallas con graves desperfectos y en el suelo grandes zanjas de las que los carlistas estrajeron las tierras para construir con leña nuevos parapetos que sustituyeran á los derribados por nuestros proyectiles”*⁸⁵².

Tot i la victòria alfonsina, la situació distava molt d'ésser controlada completament. Fins a cert punt, era inevitable que la rendició de la Seu d'Urgell constituís aleshores una bona oportunitat per magnificar l'acció de les forces governamentals i, per tant, fos contemplada també com el preludi de l'anihilació total i immediata de les partides armades *“que hasta entonces habían afligido y asolado los*

⁸⁵¹NÚÑEZ MUÑOZ, María F.: *La Iglesia y la Restauración 1875-1881*. Santa Cruz de Tenerife, 1976, pp. 175-179.

⁸⁵²Testimoni del periodista Eusebi Busquets, art. citat, p. 2.

reinos de Aragón, Valencia y Cataluña”⁸⁵³. Paradoxalment, la concentració de l’esforç bèl·lic governamental per assegurar el setge i la conquesta de la Seu d’Urgell –i, d’aquesta manera, liquidar la guerra a Catalunya– féu aparèixer certa sensació de desprotecció en altres indrets davant de l’amenaça de les partides carlistes. Així ho reflectí el governador militar de Berga, qui, a principis de setembre de 1875, mostrà la seva preocupació al mateix Martínez Campos per la limitada disponibilitat de municions que tenia la seva guarnició (concretament cartutxos «Remington»), per la qual cosa temia un altre atac carlista, *“mucho más en la actualidad que habiendo perdido el referido enemigo la Seo de Urgel, que era su valuarte y depósito de todo género, es muy posible vuelva la vista hacia esta Plaza (de Berga) tan codiciada siempre por el como lo prueban los continuos bloqueos y otros que ha sufrido antes que tubiera aquel punto”*⁸⁵⁴.

A més, la destrucció provocada per la guerra i la misèria havien abocat molts individus i famílies a un estat força crític pel que fa a llur supervivència diària. Per combatre eficaçment possibles esclats de violència i conflictivitat social a Catalunya, en general, i la província de Lleida, en particular, amb l’oferiment de llocs de treball als bracers desocupats, el director general d’Obres Públiques, Víctor Cardenal, proposà al Ministeri de Foment de Martínez Herrera endegar de nou, tot just acabada la guerra al Principat, la realització de la carretera d’Organyà a la Seu d’Urgell, les obres de la qual s’havien iniciat uns vint anys abans. Aleshores es tornà a evidenciar el fet paradoxal segons el qual, tot i comptar amb grans possibilitats agropecuàries, mineres i forestals, la província de Lleida encara es trobava mal comunicada, de manera que els habitants de la Seu d’Urgell *“llegan, á pesar de distar 10 leguas de Francia, (...), más pronto á París,*

⁸⁵³ GONZÁLEZ APOUSA, Eugenio: *Martínez Campos y sus hechos principales*. Madrid, Imprenta de Víctor Saiz, 1876, pp. 23-24.

⁸⁵⁴ ACB. Comandància militar de Berga. Correspondència dirigida a diferents autoritats (agost-setembre 1875). Comunicació adreçada al Capità General de Catalunya (3 de setembre de 1875). En aquest cas, hom creia que Berga es mostrava més vulnerable a un altre bloqueig carlí. El mateix governador militar denunciava com en aquesta vila entraven moltes cavalleries sense càrrega, procedents totes elles de l’alta muntanya, *“donde el enemigo tiene puesto el bloqueo á esta Plaza”*, i tot seguit se’n tornaven carregades de comestibles i begudes, previsiblement destinades a l’enemic carlista, *“puesto que éste no lo deja pasar á la Serdaña y puntos ocupados por nuestras tropas”*. *Ibidem*, comunicació dirigida al batlle de Berga (18 d’agost de 1875).

antes que á la capital de la provincia". Aquesta petició fou recollida al *BOPL* de l'1 de novembre, quan la Direcció d'Obres Públiques anuncià la subhasta pública del tram de carretera comprès entre Organyà i la Seu d'Urgell, el pressupost del qual restà fixat en unes 729.682 pessetes, amb l'esperança, doncs, de "*contribuir á consolidar la paz en aquellas provincias*"⁸⁵⁵. Poc després, el juny de 1877, les Corts aprovaren un nou Pla de Carreteres de l'Estat en substitució del de 1864, el qual, respecte a la província de Lleida, contemplava la realització de les carreteres de segon ordre de Lleida a Tarragona, de Balaguer a Tàrrrega i de Lleida a Puigcerdà, a més de la carretera de tercer ordre de la Seu d'Urgell a Andorra⁸⁵⁶.

La pacificació de Martínez Campos –acompanyada per contínues presentacions a l'indult d'individus fatigats i de partides desmoralitzades en algunes localitats (Lleida, Tremp, la Pobla de Segur, Sort, la Seu d'Urgell)– pretenia assegurar el desitjat retorn a la «normalitat», allò que significava "*cambiar por completo el espíritu del país, hacer popular y unánime el deseo de la paz y dominar sin violencia á los pueblos mismos que con más ardor habían defendido la causa carlista*"⁸⁵⁷. Els més irreductibles foren perseguits sense treva fins a la frontera o, donat el cas, vençuts sense contemplacions, com va ésser el cas del grup del capitost Ceferí Escolà, els membres del qual "*eran los únicos que merodeaban por aquella parte (de la Seo de Urgel), sufrieron una completa derrota en las cercanías de Noves (de Segre) á tres leguas de distancia de la Seo, viéndose muchos de ellos precisados á despeñarse cayendo al río Segre donde algunos perecieron ahogados y obligando á los restantes á presentarse hasta el número de unos 90 infantes*

⁸⁵⁵*La Correspondencia de España. Diario universal de noticias*. Madrid, 2 de desembre de 1875, p. 3. Amb la guerra pràcticament liquidada, la província de Lleida es mostrà esperançada en la realització d'obres viàries, tot començant pel tram de carretera d'Organyà a la Seu d'Urgell, el qual fou subhastat el 23 de novembre de 1875 amb el desig de veure aconplida la seva finalització en el termini de 5 anys i alhora contribuir, amb la creació de llocs de treball, a la desactivació de possibles suports a les partides. Al mateix temps, hom esperava veure la represa dels treballs de les carreteres d'Artesa de Segre a Tremp i des d'Oliana a Organyà, així com l'impuls de nous projectes, sota supervisió dels enginyers Luis Corsini i Juan Llanas, respecte a les carreteres de Sort a Viella i de Lleida a Fraga. *Revista de Lérida*. Lleida, 19 de desembre de 1875, pp. 6-7.

⁸⁵⁶*Boletín oficial de la provincia de Tarragona*, 27 de juliol de 1877, p. 1.

⁸⁵⁷*El Comercio*. Cadis, 4 de novembre de 1875, p. 1.

*y sobre 60 caballos*⁸⁵⁸. El 9 d'octubre, Martínez Campos celebrà una reunió a Vic en què assistiren els batlles d'uns 22 municipis de la «Muntanya». Durant l'acte, que constituí l'exposició de tot un "*verdadero programa político-militar*", el nou capità general del Principat insistí en la pacificació del país i reclamà la col·laboració de les autoritats locals per tal d'evitar que les faccions es poguessin amagar als pobles i masies, tot donant per fet que l'exèrcit carlista com a tal ja no existia i que "*los pueblos reconozcan, acaten y secundan la única bandera legítima que hay en España*". El compromís dels ajuntaments també contemplava la formació del sometent per combatre les partides perquè, en cas contrari, Martínez Campos amenaçava de tallar les comunicacions de les comarques muntanyenques amb la resta del país i França, advertia sobre el desallotjament d'aquelles cases que mostressin complicitats amb els insurgents i la imposició de contribucions extraordinàries de guerra, al costat de l'embargament de béns i de la deportació a les Filipines⁸⁵⁹.

A principis de novembre, hom ja considerava completament derrotada la insurgència carlina a la província de Lleida, de manera que les columnes de l'exèrcit governamental "*operan ya hasta por compañías sueltas y recorren el país en todas direcciones sin obstáculo alguno*"⁸⁶⁰. Decidit a assestar-li el cop final, el capità general de Catalunya ordenà publicar un ban, en català i castellà, el 2 de novembre en què insistia en la derrota militar del carlisme i la nova etapa de pau que s'obria amb Alfons XII. Per assegurar l'èxit de la pacificació del país, però, era també necessària la participació de les poblacions en l'organització general del sometent, destinat a combatre ara unes poques partides aïllades que havien degenerat en accions de

⁸⁵⁸*Diario de Barcelona de avisos y noticias*. Barcelona, 8 de novembre de 1875, p. 5. Prèviament, el mateix diari informava que s'havien presentat a la Seu d'Urgell uns 197 carlistes.

⁸⁵⁹*La Correspondencia de España. Diario universal de noticias*. Madrid, 13 d'octubre de 1875, p. 2.

⁸⁶⁰*Diario de Barcelona de avisos y noticias*. Barcelona, 12 de novembre de 1875, pp. 3-4. El propi Martínez Campos informava aleshores al govern de Madrid sobre l'eficàcia de les accions militars que ell mateix dirigia, ja que "*diez días después de la toma de la Seo había 20.000 carlistas en Cataluña; hoy existe una totalidad de 1.800 á 2.000, que espero queden reducidos á menos de la mitad el día del sometén*". IBÁÑEZ MARÍN, José: *El general Martínez Campos y su monumento*. Madrid, Establecimiento tipográfico <<El Trabajo>>, 1906, p. 207.

bandolerisme. Les disposicions del citat ban contemplaven alhora, en la pràctica, l'establiment d'un estat d'excepció que prohibia la circulació de trens, carruatges i cavalleries; així mateix, hom fixava una penalització econòmica –en forma d'oneroses contribucions extraordinàries de guerra– a totes aquelles poblacions requerides que no haguessin contribuït a la mobilització del sometent, de la mateixa manera que s'indicava la dedicació exclusiva dels individus que formaven el sometent –tots els homes útils d'entre 18 i 60 anys– mentres durés el servei⁸⁶¹. Precisament en aquest mateix mes, el dia 18, un exultant Martínez Campos fou rebut com un heroi a Barcelona per les autoritats locals i provincials, així com per una comissió de la patronal i per delegats obrers (a qui va agrair que, durant la guerra, li haguessin permès “*no distraer parte de las fuerzas del ejército para la conservación de orden público*”), mentre lloava el paper de l'exèrcit en la consecució de la «pau moral i material» del Principat, “*ese ejército que nos dió á la Seo de Urgel y con ella la paz de Cataluña, nos dará á Estella y con ella la paz de España*”⁸⁶². Això no obstant, de moment, davant del temor de possibles revifalles de l'activitat insurgent a la zona pirinenca, la sublimació de la victòria alfonsina per part d'un Martínez Campos, que se sentia “*catalán por adopción y reconocimiento*”, anà acompanyada de mesures dràstiques que imposaven l'obligació als pobles de formar el sometent enfront de qualsevol amenaça guerrillera, “*sea cual fuese la bandera á que se acoja*”, ja que, en cas contrari, les autoritats locals es veurien sotmeses a consells de guerra; la destrucció de les cases de pagès que haguessin acollit partides armades, així com el desterrament dels seus habitants; o bé l'afusellament de tots aquells que haguessin estat capturats encara amb les armes a les mans⁸⁶³.

⁸⁶¹ IBÁÑEZ MARÍN, José: *El general Martínez Campos*, ob. cit., pp. 209-212. El sometent acabaria conformant-se com una força paramilitar que, dominada per les oligarquies locals i sota control castrense, també s'utilitzaria per a la preservació de l'ordre social. GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo i DEL REY REGUILLO, Fernando: *La defensa armada contra la revolución: una historia de las “guardias cívicas” en la España del siglo XIX*. Madrid, C.S.I.C., 1995, pp. 62-65.

⁸⁶² *Diario de Barcelona de avisos y noticias*. Barcelona, 19 de novembre de 1875, pp. 2-3.

⁸⁶³ Ban de Capitanía General de Catalunya del 16 de desembre de 1875. Reproduït al *BOPL* del 22 de desembre de 1875, pp. 1-2.

Arreu del territori s'imposa la militarització, fet especialment perceptible a l'àrea muntanyenca de la província de Lleida. El desembre de 1875 es trobaven desplegades unes 6 companyies d'un batalló del regiment de Burgos a la Seu d'Urgell (que comptava també amb un destacament d'artilleria lleugera), mentre que les 2 restants eren acantonades a la vila d'Organyà; respecte a la disposició de l'altre batalló, 2 companyies eren a Tremp, 2 a Solsona, 2 a Ponts i les 2 restants a Sort⁸⁶⁴.

La guerra també havia deixat un país trencat i exhaust. Arreu trobem una misèria generalitzada que ha afectat tots els sectors econòmics, sobretot l'agricultura *“porque á espensas tuyas se ha levantado en armas el partido carlista y con los recursos que le arrancaba ha podido sostener la lucha por tanto tiempo”*⁸⁶⁵. El desembre de 1875, amb la guerra pràcticament acabada a la província, hom desitjava que l'administració dilatés els terminis per efectuar el pagament de l'emprèstit de guerra (uns 175 milions) i la percepció de les contribucions pendents, *“cuyo cobro costará muchas lágrimas”*, ja que els carlistes *“no solamente cobraron las contribuciones desde que se levantaron en armas hasta enero del año que viene, además de su empréstito de guerra, sino que a los partidos de Seo de Urgel, Sort, Solsona, Viella y Tremp nos exigieron suministros y pagos extraordinarios, y á costas de los mismos se racionaba la guarnición que tenían en la Seo de Urgel, y se les hizo pagar grandes cantidades para la fortificación y acopios de Arroz, harina, trigo, bacalao, aguardiente, vino, tablones de nogal, clavos, limas y otras herramientas para sus almacenes, y que satisfacían con un pedazo de papel”*. Una situació que no canvià massa amb la nombrosa concentració de les tropes alfonsines, de pas cap a Navarra i les províncies basques per combatre els darrers reductes carlistes, les quals també foren avituallades per la població amb quantitats ingents d'ordi, blat, palla o llenya⁸⁶⁶.

⁸⁶⁴*La Época. Diario político.* Madrid, 22 de desembre de 1875.

⁸⁶⁵*Revista de Lérida.* Lleida, 27 d'agost de 1876, p. 1.

⁸⁶⁶Testimoni d'un veí de Tremp, reproduït a *Diario de Barcelona, de avisos y noticias.* Barcelona, 11 de desembre de 1875, p. 11.

La finalització de la guerra, doncs, posa al descobert la tràgica realitat que el pagès lleidatà vivia en unes condicions materials pitjors perquè, com veiem, a les conseqüències dels estralls bèl·lics i la rigorositat del darrer hivern (fins al punt que en algunes comarques s'arrencaren les oliveres), s'hi sumaren ara les exigències del Banc d'Espanya sobre els endarreriments de les contribucions, "*que en la mayor parte de la provincia eran de tres años al finalizar la guerra*", i el pagament de l'al·ludit emprèstit⁸⁶⁷.

⁸⁶⁷De fet, el *BOPL* del 28 d'abril de 1876 inseria una circular de la Delegació provincial del Banc d'Espanya per la qual, d'acord amb la Reial Ordre de 15 de desembre de 1875, hom apressava els batlles d'algunes poblacions –concretament aquelles on la recaptació fiscal per territorial havia estat suspesa per la guerra– perquè insistissin sobre el pagament de les contribucions pendents, és a dir, "*desde 1º de Julio último un trimestre atrasado y otro corriente, siendo legal por consecuencia la exacción desde 1º de Mayo, de ocho trimestres que representan cuatro corrientes y cuatro atrasados*".

TERCERA PART: PODER LOCAL I COMPORTAMENT ELECTORAL

17. NATURALES I SIGNIFICACIÓ DELS NOTABLES LOCALS: UNA APROXIMACIÓ

Es fa difícil parlar d'acció política sense referir-se als protagonistes que la lideraren, encara que es tracti, com és el present cas, d'una praxis canalitzada a una escala local subordinada. L'estudi dels notables locals que configuren l'anomenat «bloc del poder», a partir de la pluralitat de fonts documentals, permet resseguir també les traces i el significat particular que tingué la consolidació del liberalisme. L'objectiu ha de centrar-se en la superació del simple marc descriptiu per capbussar-nos de ple en el debat sobre la construcció de l'Estat modern. En aquest sentit, les dades biogràfiques, tot i que n'hem apuntat algunes en capítols anteriors, poden ésser importants a l'hora d'abordar la complexitat dels processos històrics. Hom pot albirar l'anàlisi de les elits polítiques en alguns autors clàssics de la sociologia, com Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca, Robert Michels i àdhuc Max Weber⁸⁶⁸. Tanmateix, no és fins a la dècada dels

⁸⁶⁸Les explicacions sociològiques sobre l'origen i la naturalesa del poder polític han estat múltiples. Tradicionalment, han quedat agrupades en dues grans escoles o models: el funcionalista i pluralista, per un costat, i el marxista, d'altre. En síntesi, el model pluralista i estructural-funcional s'origina en l'obra de Vilfredo Pareto i Gaetano Mosca, segons els quals és il·lusori pensar en l'existència d'una societat sense classes; alhora, afirmen que la dominació política d'una minoria, que fonamenta el seu poder en la tinença de recursos econòmics, és l'única forma possible d'existència humana en el terreny polític. Tanmateix, cal no obviar el context històric en què es formulà el pensament de Pareto i Mosca, caracteritzat per la dèbil vertebració política de la Itàlia unificada. Aquest fet els menà a plantejar la creació d'una nova classe política culta, dipositària d'una força moral capaç d'envigorir les precàries estructures polítiques; al mateix temps, l'avenç de les idees socialistes els impulsà clarament a adoptar una posició antimarxista en considerar que la desigualtat social és consubstancial en tota societat, per la qual cosa el concepte de classe dominant de Marx és rebutjat en la mesura que se centra només en les relacions socials de producció. Posteriorment, a partir de la premissa bàsica del govern representatiu, Joseph A. Schumpeter i Raymond Aron, entre d'altres, elaboraren la teoria pluralista sobre la base de la teoria de les elits de Pareto i Mosca. Per la seva part, els pensadors marxistes coincideixen a assenyalar, en oposició al model pluralista, que l'Estat ni és una entitat abstracta que es troba per sobre de la societat, ni exerceix una funció d'arbitratge entre grups o classes oposades. Així doncs, l'Estat és, en qualsevol situació històrica, un Estat de classe, representant dels interessos generals de la classe dominant en una determinada societat. A més, es dóna l'estreta identificació entre poder polític i poder econòmic. En aquest sentit, Nicos Poulantzas ha introduït valuosos elements d'anàlisi sobre l'Estat capitalista, d'entre els quals cal destacar la noció que la ideologia no existeix tan sols en les idees, els costums o la moral, sinó també –i principalment– en les institucions, així com el fet que la classe dominant no és necessàriament una entitat homogènia i monolítica, per la qual cosa és més avinent utilitzar el concepte de «bloc de poder», o conjunt que engloba les classes i diverses fraccions de classe que objectivament es troben representades en el poder. MOSCA, Gaetano: *La clase política*. México, Fondo de Cultura Económica, 1984; PARETO, Vilfredo: *Forma y equilibrio sociales*. Madrid, Alianza Editorial, 1980; del mateix autor, *The Rise and Fall of the Elites: An applications of theoretical sociology*. New Jersey, Badminster Press, 1968; SCHUMPETER, Joseph:

anys 1970 quan l'estudi empíric de les elits comença a assolir un caràcter més sistemàtic, essent Robert D. Putnam un dels primers a capitalitzar els resultats d'aquesta línia d'investigació⁸⁶⁹. Per la seva part, Edurne Uriarte sosté que tots els estudis realitzats sobre elits polítiques han de tractar de contemplar, en primer lloc, el perfil bàsic de llurs membres, com ara els orígens socials i llur procés de socialització⁸⁷⁰. A grans trets, hi ha un ventall d'aproximacions teòriques que es poden sintetitzar entre l'anàlisi de tall més aviat culturalista i d'altres que responen a un caire estructuralista o institucionalista.

Amb tot, hom creu del tot avinent sumar-hi també un enfocament interdisciplinari més global que enriqueixi l'anàlisi de caràcter històric, en la mesura que atenyem la temporalitat de la classe política. Tradicionalment, les dues disciplines que han dialogat més freqüentment sobre aquest tema han estat la Sociologia i la Ciència Política. Si bé ambdues disciplines no resulten ésser antagòniques o excloents, és evident que, de cara a la formulació teòrica i la recerca empírica, tant l'una com l'altra tendeixen a privilegiar moments i aspectes diferents en relació a la formació i composició de les classes dirigents. Així doncs, les aproximacions sociològiques posen èmfasi en els processos de socialització característics d'aquells segments de la població que exerceixen el poder. D'altra banda, el tractament politològic se centra més en els processos institucionals que, dins el sistema polític, esdevenen els agents catalitzadors dels individus que seran representants de la ciutadania.

A nivell metodològic, la tria d'un marc local facilita l'anàlisi del procés històric en els seus diversos vessants, amb la suficient profunditat cronològica i temàtica, en què la reflexió entorn de les relacions de poder ha d'ocupar necessàriament un espai central. Les primeres consideracions a tenir en compte, a partir de les bases teòriques sobre la mateixa realitat del poder, ens remeten bàsicament a l'origen d'aquesta elit o classe

Capitalismo, socialismo y democracia. Barcelona, Orbis, 1983; ARON, Raymond: *Democracia y totalitarismo*. Barcelona, Edit. Pàgina Indómita, 2017; POULANTZAS, Nicos: *Poder político y clases sociales en el estado capitalista*. Madrid, Siglo XXI, 1972.

⁸⁶⁹PUTNAM, Robert D.: *The comparative study of political elites*. New Jersey, Prentice-Hall, 1976.

⁸⁷⁰URIARTE, Edurne: "El análisis de las élites políticas en las democracias". *Revista de Estudios Políticos*, núm. 97, julio-septiembre 1997, pp. 249-275.

política, on trobem una presència significativa d'advocats i juristes que conformarien, dins l'àmbit local, la *intelligentsia* de què parlava Karl Mannheim⁸⁷¹ o l'elit del poder de Charles Wright Mills⁸⁷², és a dir, la successió de diverses generacions de lletrats que protagonitzen el canvi de segle i que, ensems, es consoliden com a bloc social del poder amb un funcionament característic en l'administració i la representació. D'antuvi, observem el paper bàsicament mitjancer o intermediari d'alguns membres d'aquesta elit local entre el poder central i la societat, car els advocats coneixen i dominen els mecanismes de l'Estat i de l'administració, alhora que aquells exerceixen un clar monopoli sobre els afers públics dins l'àmbit local. Cal no oblidar que, al llarg del segle XIX, l'Estat espanyol és percebut a la Seu d'Urgell com una realitat llunyana i del tot inaccessible (almenys de forma directa); una realitat, alhora, improductiva i parasitària que s'aixeca sobre dues crosses: la recaptació fiscal (a través dels impostos i el cobrament de drets duaners, no aliens aquests darrers a l'operativitat de certes trames de corrupció) i la presència omnipresent de la maquinària repressiva o militar (la guarnició de la plaça, els carrabiners)⁸⁷³.

⁸⁷¹MANNHEIM, Karl: *Ideología y utopía*. Madrid, Aguilar, 1957.

⁸⁷²MILLS, Charles Wright: *La élite del poder*. México, Fondo de Cultura Económica, 1957; també TUÑÓN DE LARA, Manuel: *Historia y realidad del Poder*. Madrid, 1967. Mills destaca la presència d'una minoria que pren decisions, tant des de fora com de dins mateix de l'estructura del poder, o bé que orienta i influeix en les dites decisions. Tota estructura de poder implica l'existència d'una elit, fins i tot quan el poder és unipersonal. Les elits, per tant, a més d'exercir el poder de manera més o menys permanent (de forma directa o indirecta), es caracteritzen alhora per llur dedicació especial, àdhuc "professionalitzada", a aquest exercici, fet que confereix als seus membres un determinat prestigi social i la funció representativa d'ésser els portaveus d'una part de la societat.

⁸⁷³Al costat del caciquisme orgànic que s'hi trobava enquistat, Josep Zulueta criticava sobretot, a les acaballes del segle XIX, la manca d'una administració estatal eficaç i moderna, situació que abocava els urgellitans a la permanent resignació: "*¿A qué seguir más pintando miserias? ¿A qué mentar los odios africanos que envenenan las contiendas políticas personalizadas siempre y el cúmulo de causas criminales por desacato á la autoridad, delitos electorales, etc., con que el vencedor acosa al vencido? ¿A qué decir aquí que las banderolas de los ingenieros han servido únicamente de señuelo para sacar triunfante una candidatura? He aquí un país que con todos los elementos para ser rico y prospero vegeta en la miseria. (...): sólo no tiene un Estado protector que le preste en justicia los servicios que le debe ya que cobra con creces las contribuciones que le impone*". *La Ilustración. Revista hispano-americana*. Barcelona, núm. 357, 4 de setembre de 1887, p. 3.

Com a homes públics, la posició privilegiada dels lletrats en relació amb el poder polític local s'explica per un seguit de causes o raons, com ara l'adquisició del coneixement tècnic o formal (proveït per les universitats), l'absència de competència externa, el *cursus honorum* i les relacions amb l'elit dirigent a nivell regional i nacional o la mateixa importància atorgada al Dret de cara a l'organització política i jurídica del nou Estat liberal en construcció, cosa que els fa aparèixer com a homes d'ordre que garanteixen l'estabilitat i la racionalització de la vida política (i, per tant, dels beneficis socials que se'n deriven). Sobre aquestes bases legals-racionals de la politeia (*legale Herrschaft*), inseparables d'una determinada experiència històrica, es construí també, doncs, la classe política urgel·litana, la competència de la qual es traslladà a una certa "professionalització" de l'activitat política.

Així mateix, aquest «bloc de poder» es troba implantat en una determinada realitat política, social i cultural. L'observació de la dimensió psicosocial o comunitària ens mostra que aquesta elit intermediària estigué fortament arrelada en una societat "arcaica" que, com la urgel·litana, no tenia institucions participatives o democràtiques, alhora que representava l'única alternativa civil a la permanent presència militar en la presa de decisions. Vers el 1860, la Seu d'Urgell era una petita ciutat rural del Pirineu català que tot just arribava als tres mil habitants. Ofegada per les funcions administratives i militars a causa de la seva condició estratègica de plaça fronterera d'armes, la ciutat, com a seu episcopal, també tenia una influència molt assenyalada de l'estament eclesiàstic. Aquest doble caràcter de ciutat castrense i clerical no era pas sacsejat per l'establiment d'algun sector industrial important o per l'aparició d'institucions econòmiques o culturals poderoses (si exceptuem el Seminari conciliar, sota control del clergat). La debilitat del que anomenaríem societat civil urgel·litana s'explica en bona mesura perquè la comarca no participà activament en el desenvolupament setcentista per la mateixa feblesa de les forces productives. En l'àmbit del treball, els oficis predominants eren, de bon tros, els tradicionals. L'anàlisi de la seva estructura social mostra que el 24% de les cèdules de població –unes cent quaranta-quatre d'un total de cinc centes noranta-quatre– correspon a caps de família que són jornalers, tot i que una relativa complexitat de la producció i la centralitat que ocupa la ciutat en el desenvolupament dels intercanvis comarcals –i àdhuc transfronterers–

expliquen, alhora, una nombrosa presència de botiguers i menestrals dedicats als més diversos oficis. Si hi afegim els catorze individus que surten esmentats com a “pagesos” (terme que inclou tant els parcers com els propietaris), els caps de família o casa directament vinculats a les activitats agràries representen el 31,6% del total de les cèdules de població.

A més d’acomplir tasques d’assessorament polític i jurídic⁸⁷⁴, així com d’ocupar càrrecs institucionals en el consistori de la ciutat, els lletrats gaudeixen de cert consens social a l’hora de dirimir disputes veïnals o conflictes entre particulars⁸⁷⁵, són els notables locals que esdevenen els caps de la milícia, apareixen com a impulsors d’associacions i moviments locals (alguns dels quals amb una forta empremta religiosa, com la Germandat de Socors Mutus de Sant Sebastià, fundada l’any 1854 arran de l’amenaça de la propagació del còlera⁸⁷⁶, o la Junta de Peregrinació de la diòcesi,

⁸⁷⁴La novetat que significà la proclamació de la constitució gaditana de 1812, en un escenari bèl·lic i de desorganització política, va introduir els inevitables interrogants en l’acció política local. És per això que, l’agost de 1812, el govern municipal de la Seu d’Urgell es va veure obligat a recórrer “*á los S^{tes} Abogados paraque con sus Luzes, pueda superar quantas dificultades se ofrescan*”. En aquest cas, els lletrats requerits, tots de la ciutat, foren Josep Fiter (que era també alcalde major del corregiment de Puigcerdà), Tomàs Sala, Ermengol Giberga, Joan Martí, Ignasi Solans i Francesc Carreu. ACAU. Fons de l’Ajuntament de la Seu d’Urgell. Llibre d’actes municipals (1811-1813). Sessió del 16 d’agost de 1812.

⁸⁷⁵A tall d’exemple tenim un plet que enfrontà, l’any 1837, dos dels comerciants més importants de la ciutat, Joan Baptista Alsedà i Castellà i Antoni Moles i Castells. El primer pretenia que Antoni Moles li pagués el sou acordat, “*relativo a su aprendizaje, morada y trabajo de enseñarle al predicho Moles el oficio de confitero, cerero, chocolatero y demás que se trabaja en la Casa de Alsedá*”, a més dels perjudicis provocats “*con motivo de la marcha de Moles de la Casa y Compañía de Alsedá antes de concluir el tiempo convenido por faltarle todavía un año y medio á poca diferencia*”. Tant Alsedà com Moles van recórrer a advocats locals –Sebastià Serret i Pau Tarragona– per defensar llurs interessos, però, davant de la dificultat d’arribar a un acord acceptat per les dues parts, els dos lletrats defensors convingueren, amb llurs clients, sol·licitar la intervenció d’un tercer, Antoni de Moner. Aquest darrer, finalment, imposà a Antoni Moles l’obligació de pagar a Alsedà la quantitat estipulada en el contracte d’aprenentatge, de la qual només restaven pendents de pagar uns 13 duros del primer pagament, així com una indemnització de 150 lliures pels perjudicis ocasionats de la seva marxa “*á la mitad del término prefijado*”. ACA. Protocols notariais de la Seu d’Urgell. Notari: Joan Juer i Albertí. ACA-N-V-831 (27 de desembre de 1836 – 24 de desembre de 1837). Concòrdia amb Antoni Moles (14 de febrer de 1837).

⁸⁷⁶El canonge Andreu Casanovas i Cantarell redactà les ordinacions de la Germandat de Sant Sebastià el novembre de 1854. Una vegada ja aprovades pel governador civil el gener de 1855, es constituí la seva junta directiva, la presidència de la qual –és a dir, el càrrec de «germà major»– fou concedida a l’advocat Joan Sitjar; l’advocat Manuel Fiter de Roca en fou designat suplent. *Ordenanzas para régimen y gobierno de la Asociación de Socorro Mutuo establecida con aprobación superior en la ciudad de Seo de Urgel*.

constituïda el 1882)⁸⁷⁷, formen part de la junta administrativa de l'hospital, com Josep Ignasi Dalmau, Ot Estañol i Antoni de Moner⁸⁷⁸, abans que les Germanes de la Sagrada Família n'assumeixin la direcció, s'associen amb els seus paisans per endegar negocis⁸⁷⁹, exerceixen com a assessors del govern municipal i són cridats per assumir el càrrec de jutge de pau. En moments crítics, no dubten pas a enfrontar-se amb l'autoritat militar davant de les noves contribucions de guerra o els allotjaments. En el convuls segle XIX, llur actuació s'entén dins d'una societat força tensionada per un element pertorbador, la guerra, amb les seves diverses manifestacions i conseqüències. En resum, llur prestigi social i professional es troba per damunt de les orientacions ideològiques personals⁸⁸⁰,

Imprenta de José María Riu. Seo de Urgel, 1855; vegeu també: PLANES I BALL, Josep Albert i MONTAÑA I BUCHACA, Daniel: *Còlera i vida quotidiana al bisbat d'Urgell (1854-1855)*, Farell editors - Centre d'Estudis d'Avià, 2005. D'altra banda, la implicació dels lletrats en els moviments cívics locals es troba ben exemplificada en la celebració patriòtico-festiva de la batalla de Tetuan a la ciutat, el febrer de 1860, que donà lloc, al seu torn, a la formació d'una comissió o junta de subscripció benèfica per als soldats ferits, formada aquella pel baró de Senaller i els advocats Antoni de Moner, Josep Ignasi Dalmau i Josep Ignasi de Llorens, entre d'altres (ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals. Any 1860. Sessions del 8 i 19 de febrer de 1860).

⁸⁷⁷La constitució de la Junta de Peregrinació del bisbat d'Urgell tingué lloc el 28 de gener de 1882, d'acord amb la comunicació presentada a Ramón Necedal y Romea, director aleshores del periòdic catòlic *El Siglo Futuro*. Com a president honorari de la mateixa figurava el bisbe d'Urgell, Salvador Casañas, mentre que el canonge penitenciari Josep Ignasi Viladot actuava com a president de fet. El càrrec de vicepresident anà destinat a l'advocat Francesc Pallerola i com a vocals hi havia el rector de la parròquia de Sant Miquel, Pau Sanvicens, el catedràtic del Seminari, Joan Baptista Domenjó, el notari Joan Cervós i el farmacèutic Ramon Cosp; el comerciant Antoni Moles i Castells exercia com a vocal tresorer i, finalment, el prevere Maties Gual i el propietari Ramon Estañol n'havien estat designats secretaris. *El Siglo Futuro*. Madrid, 31 de gener de 1882, p. 2.

⁸⁷⁸GABERNET, Joan: *Humaníssima*. Sagrada Família d'Urgell, 1988, p. 123.

⁸⁷⁹El 1861, veïns de Nabiners, la Freita i la Coma de Nabiners fundaren una societat econòmica –on trobem el notari Joan Cervós com a propietari del mas Casanoves– per a l'explotació forestal en la partida, d'uns cent cinquanta jornals, anomenada la Canaleta (o Sagàs). Els objectius de la referida societat s'orientaven a la conservació del bosc, "*guarda del mismo y proceder á la venta de maderas y arriendo de las yerbas, pero no hacer carbón sin el consentimiento de la mayoría de la Sociedad*". ACA. Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Baptista Juer i Guarda. ACA-N-V-934 (8 de gener de 1861 – 12 d'octubre de 1861). Acta notarial del 17 de gener de 1861.

⁸⁸⁰Un prestigi que es mantenia intacte a pesar dels sobtats i radicals canvis de règim. El maig de 1820, el nou consistori constitucional de la Seu d'Urgell fou impel·lit per les autoritats liberals a respondre sobre el nombre d'advocats que hi havia a la ciutat i el seu districte, "*junto con las qualidades y circunstancias de cada uno*". L'ajuntament manifestà que només hi havia uns quatre lletrats a la ciutat (Joan Martí, Ignasi Solans, Leopold Jordana i l'anterior alcalde, Paladi Duran i Julià), "*sugetos todos que p' común y general*

ahora que també adquireix un sentit –gairebé corporatiu– l'exercici de llur professió com a font d'identitat política i xarxa d'interessos clientelars.

Així doncs, en primer lloc hem de comprendre l'àmbit familiar com un espai de socialització primària que esdevé punt de partença fonamental per seguir la trajectòria social dels individus (en aquest cas, permet copsar la primerenca socialització política com a producte de la herència o influència familiar). En aquest sentit, un dels indicadors centrals és l'educació i ocupació professional del pare. Una altra variable que esdevé interessant és observar l'*ethos* religiós de la família, ja que n'obtenim el sistema de valors. Al costat del nucli familiar, és igualment rellevant considerar el capital polític també com una adquisició que es dona en diversos espais concèntrics o annexos, els quals menen els dirigents polítics per diferents viarany. Així doncs, cal mencionar els indrets d'interacció educacional (l'escola, el Seminari conciliar, la universitat) com a espais o institucions que marquen profundament la competència sociocultural dels individus, ja que no són només espais on té lloc l'adquisició de coneixements, sinó també el marc en què s'organitzen les experiències de l'aprenentatge dels mateixos individus. Aquestes institucions poden ésser enteses com espais on es formen els individus que seran cridats a ocupar diverses posicions socials⁸⁸¹.

Tanmateix, a parer de Dubet, la importància d'aquests espais socials no radica únicament en les posicions que s'ocuparan en l'estructura social, sinó també en el procés de generació de diferents subjectivitats, car l'experiència de l'aprenentatge, per molt intangible que sigui, mai no és abstracta, distant o neutra. Finalment, el darrer

concepto se consideran suficientemente instruidos p^o la carrera de la judicatura" i, com a tals, mereixedors de la confiança de les autoritats municipals en l'exercici de serveis públics (tret de Joan Martí, qui a causa de la seva edat -78 anys- es trobava força limitat), al mateix temps que hom subratllava llur "*buenafama, vida y costumbres, pureza y moderación y adictos al sistema Constitucional*". ACAU. Fons del Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1816-1820). Sessió del 23 de maig de 1820.

⁸⁸¹Participem clarament, doncs, de la definició proposada per Jesús Cruz en considerar que la classe social "no es sólo un agregado de individuos con una misma posición en las relaciones de producción, sino que además hay que contemplar otras variables como sus orígenes sociales, la naturaleza y el origen de su riqueza, o la manera en que esa posición se manifestaba en las prácticas culturales, a través de las tradiciones, los sistemas de valores, las ideas y las formas institucionales". CRUZ, Jesús: *Los notables de Madrid. Las bases sociales de la revolución liberal española*. Madrid, Alianza Editorial, 2000, p. 277.

espai se centra bàsicament en l'entorn professional. Allò rellevant a subratllar aquí és el fet que hi ha un seguit de competències adquirides i àrees d'exercici professional que signifiquen diverses formes d'accedir a la realitat social i, alhora, determinen en termes polítics cada *kairós* personal, és a dir, el sentit de l'oportunitat per exercir funcions de representativitat pública⁸⁸².

Una aproximació a allò que foren i representaren els membres de la classe dirigent urgel·litana durant l'època que ens ocupa es troba a l'obra –inèdita– de Francesc Xavier de Moner. Precisament, un dels mèrits del gran recull que féu aquest autor urgel·lità és l'aplec de dades biogràfiques dels personatges més importants de la història de la ciutat. El nostre autor hi trasllada les vivències i les experiències viscudes per membres prominents de l'elit local al llarg dels anys decisius del segle XIX, precisament aquells que marcaren el trànsit de la vella societat de l'Antic Règim a la nova societat burgesa de classes. Membre també d'una de les famílies distingides de la ciutat i, alhora, coetani de molts d'aquests homes, F. Xavier de Moner hi inclou evidentment l'aspecte subjectiu, l'experiència directa dels protagonistes que van viure els fets, la qual cosa no fa desmerèixer en absolut el valuós testimoni que constitueix la seva obra perquè permet reconstruir també l'entorn polític i social de la Seu d'Urgell.

A grans trets, hom dedueix de l'anàlisi de totes aquestes dades el predomini aclaparador dels lletrats en els afers de la vida pública, cosa que ve a confirmar en gran mesura la imatge definida per Stephen Jacobson sobre els advocats catalans del segle XIX, homes bàsicament d'ordre que fan llur aparició, en tant que elit política, quan la violència recula i la política representativa guanya terreny. Efectivament, tot i ésser de tendències conservadores, "il s'agissait d'avocats modernes, ayant leur indépendance, leur style, capables de jugement critique et, dans quelques cas, partis de rien. Ils se rattachaient à la tradition romano-canonique (par opposition à la tradition

⁸⁸²Dubet creu que la socialització té la funció d'assegurar la continuïtat entre l'estructura social i la personalitat. El pes que, d'antuvi, han tingut algunes institucions (la família, l'escola o l'Església) en el seu objectiu d'*instituir* els valors en normes el mena a parlar de tot un «programa institucional», és a dir, un procés social que "transforma valores y principios en acción y subjetividad por el sesgo de un trabajo profesional específico y organizado". DUBET, François: *El declive de la institución. Profesiones, sujetos e individuos en la modernidad*. Barcelona, Gedisa, 2006, p. 32.

«germanique» ou du «droit naturel»), étaient protectionnistes, croyaient en l'éthique thomiste et dans les vertus d'une société catholique, étaient adeptes des philosophies, conservatrices d'après les Lumières telles que les Ecoles du bon sens écossaises ou hamiltoniennes. Pour ce qui est de la vie politique espagnole, ils furent députés et sénateurs aux Cortes où ils formèrent ce qu'on peut considérer comme l'aile antibonapartiste du Parti modéré⁸⁸³.

Pau Tarragona i de Gasset, de qui F. Xavier de Moner ens diu que fou un "*notable abogado de la Seo de Urgel que con lucimiento concluyó su carrera en Barcelona*", era fill de la distingida família Tarragona de Balaguer, "*que tuvo por Tronco á Micer Pedro de Tarragona, hijo segundo de los Señores de Claret, enlazado con la heredera de casa Gras de Castellserá, que tuvieron por hijo á D. Pablo Tarragona, abuelo del que recordamos, siendo su padre el D^r. D. Ramon Tarragona y Subirana, casado con Dª Gertrudis de Gasset, que letrado de gran talento en el primer tercio de este siglo figuró en esta ciudad, con su hermano D. Agustín, notable abogado*"⁸⁸⁴. De fet, el seu pare, Ramon de Tarragona, reivindicà, davant l'ajuntament, el seu estatus nobiliari en presentar el 1830 un ofici que Agustí de Tarragona, oncle seu que havia estat fiscal del Tribunal Eclesiàstic castrense, féu adreçar a l'Intendent de Catalunya l'any 1793. Pel que sembla, en dit ofici Agustí de Tarragona es queixava perquè les autoritats municipals d'aleshores l'havien inclòs en el repartiment del servei personal, malgrat gaudir de fur militar per la seva condició de ciutadà honrat de Barcelona⁸⁸⁵. El 1824, l'al·ludit Ramon de Tarragona, essent "*Bachiller en Leyes*", apareix designat regidor segon en l'ajuntament presidit per Josep d'Areny i Plandolit. Respecte als béns que tenia a la

⁸⁸³JACOBSON, Stephen: "Droit et politique dans l'Espagne du XIXe siècle. Les avocats barcelonais et les particularités du libéralisme catalan". *Genèses* 45, (déc. 2001), pp. 4-26. La citació correspon a les pàgines 13-14.

⁸⁸⁴MONER I DE SISCAR, Francesc Xavier de: *Bosquejo de una historia de la Seo de Urgel*. Cinquena part (personatges il·lustres). 1890. Ms. 9.372 de la BC.

⁸⁸⁵L'ocasió per a aquesta acreditació vingué afavorida amb motiu del compliment d'una ordre del corregidor de Puigcerdà, que exigia al consistori urgel·lità una relació dels nobles que hi havia a la ciutat i el seu partit. ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes municipals (1828-1830). Sessió del 23 de juny de 1830.

ciutat, Ramon de Tarragona hi mantenia, vers el 1830, *“un regular patrimonio”*, consistent en una casa, un hort i un camp, *“que hacen la dote de su muger Dª Ignacia Guarda, natural de esta propia Ciudad”*⁸⁸⁶.

Hom destaca de Pau Tarragona la seva perícia professional, cosa que li féu merèixer una nombrosa clientela i, alhora, ocupar diversos càrrecs públics, com ara el de consultor de l'ajuntament el 1828 (al costat del també advocat Sebastià Serret), el de president de la Junta de Beneficència (1836-1840), alcalde (1840 i 1845) i promotor fiscal (1846). Home de fortes conviccions catòliques, *“se entregó en sus últimos años á las prácticas del orden místico con tal fervor que según relación pública se le veía ante los altares del Señor derramando lágrimas, sobre todo desde que vino á esta ciudad en 1848 el célebre P. Sola, predicador de aquella cuaresma, habiéndose oído entre sus amigos fríos de la época al decirse cuentan que te has convertido, que contestaba bien quisiera que fuese así”*⁸⁸⁷.

Casat amb Ignàsia Juer i Guarda, filla i germana de notaris⁸⁸⁸, pertanyent a la il·lustre família dels Guarda i descrita com una *“virtuosa señora, hacendosa y hábil en el gobierno de su casa, supo educar dando carreras brillantes á los numerosos individuos de la prole”*⁸⁸⁹, Pau Tarragona és considerat com un bon pare, amic i ciutadà que

⁸⁸⁶*Ibidem*, sessió del 15 de març de 1830.

⁸⁸⁷MONER, Francesc Xavier de: *Bosquejo*, ob. cit.

⁸⁸⁸El seu pare era Joan Juer i Albertí i el seu germà Joan Baptista Juer i Guarda. El sogre de Joan Juer fou el notari Esteve Guarda i Ninou. En acabar la Guerra del Francès, el consistori de la Seu d'Urgell accedí favorablement a la sol·licitud del citat Joan Juer, aleshores tinent retirat de l'exèrcit, perquè se li concedís una plaça de notaria en la ciutat, *“formando un mismo Protocolo”* amb Esteve Guarda, qui ja tenia una edat avançada (60 anys) (ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Acords del consistori. Anys 1816-1820. Sessió municipal del 21 de març de 1816). L'any 1828, el capità Joan Juer apareix com a subdelegat de la Intendència de l'exèrcit del Principat a la ciutat i partit de la Seu d'Urgell (Sol Gasch, Mercè Grau i Amadeu Gallart, *L'Alt Urgell. Una visió de conjunt*. Vol. III (Una aproximació a la seva història). Ajuntament de la Seu d'Urgell, 2010, p. 125). A l'amillament de 1862, la vídua Ignàsia Juer hi figura com a propietària mitjana de terres (14 jornals). El seu germà, Joan Baptista, fou nomenat arxiver de protocols de la Seu d'Urgell l'any 1875.

⁸⁸⁹Entre aquests trobem Josep Tarragona i Guarda, que també fou advocat i, més endavant, diputat provincial, secretari de la diputació, jutge, registrador d'hipoteques i batlle. Càndid i Alfons Tarragona i Guarda consten com a estudiants del Seminari Conciliar en el cens de població de 1860.

s'implicà activament en els afers que afectaven la vida dels seus conciutadans. Així, l'any 1854 "*públicamente se le oyó decir en cierta reunión para animar á los concurrentes que se le habían agrupado con el fin de escogitar medios de higiene pública contra el cólera que amenazaba invadir esta ciudad, que no debía temérsele porque los mismos montes que aquí rodean habían de ser el antemural para que no se acercara*". Com una cruel paradoxa del destí, Pau Tarragona en resultà ésser l'única víctima⁸⁹⁰.

Manuel Fiter de Roca n'és un altre exponent il·lustre. Membre també d'una de les principals nissagues de la ciutat, era fill de l'advocat Josep Fiter i Martí, que fou batlle major de la vila i corregiment de Puigcerdà. Segons F. Xavier de Moner, la seva família procedia de la localitat andorrana de Sant Julià de Lòria (el seu avi, Ignasi Fiter, també advocat, era fill de Carles Fiter i de Victòria Areny i Gallart). De fet, l'any 1821 trobem Josep Fiter i Martí, natural de la vila d'Organyà, exercint l'advocacia a la Seu d'Urgell, on tenia una casa –de tres pisos– al Carrer Major, tot i que residí a Barcelona durant els anys de la Primera Guerra Carlista. Precisament, gràcies a la documentació notarial conservada, ens ha pervingut un inventari dels béns familiars que pertanyien a Josep Fiter, d'entre els quals destaca la voluminosa biblioteca –de més d'un centenar de volums– del segon pis. El llistat dels llibres anotats, amb una presència notòria de la temàtica jurídica i religiosa, permet fer-nos una idea aproximada de la cultura de l'elit dirigent d'aquest moment:

- *Decisiones de F. Joseph de Sesse 5 tomos en fol.*
- *Decisiones de Cortiada 5 tom. en fol.*
- *Farinacÿ Praxis Criminalis 3 tom. en fol.*
- *Andreoli Contraveriarum forensium pars Prima p. 1.2.3.4.*
- *Joannis de Locanatis, un tomo en fol.*
- *Constitutionis sacrorum conciliorum 1 tom. en fol.*
- *Andrie Tiraquelli, 3 tom. en fol.*
- *Dicisiorum Novissimarum, 1 tom. en fol.*
- *Dissertationum Quotidianorum Juri, 1 tom. en fol.*
- *Anotacion^s. Juris, 1 tom. en fol.*
- *Quesada, 1 tom. en fol.*
- *Variarum ad Gomes, 1 tom. en fol.*
- *Farinarÿ, 2 tom. en fol.*

⁸⁹⁰MONER, Francesc Xavier de: *Bosquejo*, ob. cit.

- *Farinarj Juris Consulos, 2 tom. en fol.*
- *Comentarii in constitutiones, 1 tom. en fol.*
- *Petri Rebufi, 1 tom. en fol.*
- *Lambert^s. Institutionum Ecclesiasticorum, 1 tom. en fol.*
- *Fontanelle de Pactis, 1 tom. en fol.*
- *Censaliis ad Peregrin additionis, 1 tom. en fol.*
- *Cabassutio Noticia Eccla., 1 tom. en fol.*
- *Vila Pla^a. de Laudem^s., 1 tom. en fol.*
- *Decisiones Riccii, pars 3, 1 tom. en fol.*
- *Sermones para todos los Domingos del año, 3 tom. en fol.*
- *Rationalis de Fabri, 8 tom. en fol., falta el tercer tomo.*
- *Disseptatio Foren Gratiam, 5 tom. en fol.*
- *Salgado de Creditoribus, 1 tom. en fol.*
- *Salgado de Regia Proteccion, 1 tom. en fol.*
- *Decisiones Salgado, 1 tom. en fol.*
- *Decisiones Fontanella, 1 tom. en fol.*
- *Manota Disseptationum, 1 tom. en fol.*
- *Decisiones Magonis, 1 tom. en fol.*
- *D. Pedro de Quesada et Pilo, 1 tom. en fol.*
- *Calda de Redemtione et venditione, 1 tom. en fol.*
- *Sabelli Suma Divers, 4 tom. en fol.*
- *Jacobi Menochii, 1 tom. en fol.*
- *Ambrosis Calepini, 1 tom. en fol.*
- *Commentarium in Constitutiones regias, 1 tom. en fol.*
- *Praxis Rebuffo, 1 tom. en fol.*
- *Romaguera Sinodale, 1 tom. en fol.*
- *Ardia Tuba Catechetica, 1 tom. en fol.*
- *Mungilio de Impretationibus, 1 tom. en fol.*
- *Madalena anno Evangelio Moral, 1 tom. en fol.*
- *Muscettude de Sponsalibus, 1 tom. en fol.*
- *Olea Decisiones Juris, 1 tom. en fol.*
- *Fran^{co}. Molino de Ritu Nuptiarum, 1 tom. en fol.*
- *Salgado de Vetentione interin, 1 tom. en fol.*
- *Antonio Oliba de Actionibus, 1 tom. en fol.*
- *Alejacio Juris, 3 tom. en fol.*
- *Praxis fori Eccl., 1 tom. en 4.*
- *Colectania Decisiorum, 1 tom. en 4.*
- *Praxis Barie Reso, 1 tom. en 4.*
- *Engaños y Desengaños de Jerico, 2 tom. en 4.*
- *Conulia Manarri, 1 tom. en 4.*
- *Boerii Constit^s., 1 tom. en 4.*
- *Decisiones Ricaii, 1 tom. en 4.*
- *Sánchez Reyno de Dios, 1 tom. en 4.*
- *Erroribus de Fabrj, 4 tom. en 4.*
- *Rituale Ecclesiae, 1 tom. en 4.*

- *Opere Spiritualis, 1 tom. en 4.*
- *Camino R^l. de la Cruz, 1 tom. en 4.*
- *Candano, 1 tom. en 4.*
- *Via Sacra, 1 tom. en 4.*
- *Historia del Duque Federico, 2 tom. en 4.*
- *Vida del B. Bernardo de Corleón, 1 tom. en 4.*
- *Vida del B. Centena, 1 tom. en 4.*
- *Antonii Sandin, 1 tom. en 8.*
- *El Capellán de Marina, 1 tom. en 8.*
- *Dinamuxel, 1 tom. en 8.*
- *Reyes de Toledo, 1 tom. en 8.*
- *Sancti Vincentii Ferrer, 5 tom. en 4.*
- *Vida del B. Joseph, 1 tom. en 4.*
- *Sermones varios, 1 tom. en 4.*
- *Método de la Dilección de Marina, 1 tom. en 4.*
- *Celestial Jerusalén, 1 tom. en 4.*
- *Minsigari, 1 tom. en 4.*
- *Mística Ciudad de Dios, 8 tom. en 4.*
- *Decisiones Novae, 1 tom. en 8.*
- *Antonii Capicii Neapol, 1 tom. en 8.*

Font: ACA. Protocolos notariales de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Juer i Albertí. ACA-N-V-836. Inventari dels béns que foren dels avis i mare de Josep Fiter i Martí (22 d'agost de 1836).

A causa de la conflictivitat social i l'estat de guerra, l'advocat Josep Fiter i Martí es traslladà a Barcelona, on el trobem implicat en la defensa dels interessos d'una clientela distingida. El 1831, per exemple, representà l'aristòcrata vídua Maria d'Areny Senaller i Jordana (àvia de Guillem Maria d'Areny i de Plandolit) en el seu litigi contra el baró de Prullans amb motiu del cobrament del dret de lleuda que mantenia aquest darrer sobre les cargues de ferro transportades des d'Andorra⁸⁹¹.

Per la seva part, el seu fill, Manuel Fiter de Roca és assenyalat per F. Xavier de Moner com l'hereu de la família de Marquès, "*que tantos notarios hombres probos dio á esta población*", ja que es maridà amb Ignàsia Cava i Balcells l'any 1846, filla de Maria Balcells (qui fou vídua del notari Josep Marquès); a més, Manuel Fiter, que passà a exercir l'advocacia a la Seu d'Urgell el 1842, es convertí en el cunyat de Josep Ignasi

⁸⁹¹ACA. Protocolos notariales de la Seu d'Urgell. ACA-N-V 837 (1). Notari: Esteve Gual. Acta notarial del 23 de juliol de 1831 (folis 149-154).

Dalmau de Baquer, qui serà diputat carlista l'any 1871. Terratinent mitjà de terres segons l'amillament de 1862 (18 jornals), Manuel Fiter assumí càrrecs vinculats a la política municipal (fou alcalde l'any 1841 i tinent d'alcalde el 1850) i altres de responsabilitat pública (promotor fiscal de la ciutat en morir l'any 1854, com hem vist, Pau Tarragona).

La importància dels advocats urgell-litans no es limita tan sols a un mer protagonisme local. Com a coneixedors d'una mateixa realitat social, compartida entre dos estats, els lletrats de la Seu d'Urgell gaudeixen de reconeixement i acceptació per part del Consell General andorrà a l'hora de cercar consensos i acords sobre la delimitació de la frontera hispano-andorrana⁸⁹². També els trobem com a assessors jurídics del govern d'Andorra en diversos plets o convenis. L'any 1867, per exemple, els advocats Josep Ignasi Dalmau, Antoni Carreu, Ot Estañol i Francesc Parramon, en representació del síndic Guillem Maria de Plandolit i d'Areny, intervenen en la definitiva redacció legal d'un contracte que concedia a Jules Henri Duvivier, un banquer de París, els drets per utilitzar les aigües termals d'Escaldes durant un període de noranta anys⁸⁹³.

⁸⁹²La participació dels lletrats urgell-litans en la fitació fronterera s'observa en la comissió hispano-andorrana de 1856, que fixà la delimitació del tram corresponent a la parròquia de Sant Julià de Lòria. Integren aquesta comissió Josep Alviñà, advocat i diputat provincial de Lleida, i Lluís Dalmau de Baquer, notari que n'exercí com a secretari. Els treballs de delimitació, que quedaren momentàniament interromputs, foren represos el 1863 amb la creació d'una nova comissió, la qual revisà de nou tota la frontera, bo i atenant totes les observacions i reclamacions que sorgiren, i acabà redactant l'acta d'amollonament que és vigent fins als nostres dies. Formà part d'aquesta darrera comissió Antoni de Moner, advocat i diputat provincial de Lleida, i Joan Cervós, notari que actuà com a secretari. Vid. CAPDEVILA I SUBIRANA, Joan: *Historia del deslinde de la frontera hispano-andorrana. Del tratado de los Pirineos (1659) a los tratados de Bayona (1856-1868)*. Madrid, Instituto Geográfico Nacional-Centro Nacional de Información Geográfica. Ministerio de Fomento, pp. 155-164; CREUS GISPERT, Laia: "Arcavell, la magnitud d'una frontera local a l'Alt Urgell (segles XIV-XX)". *Ibix. Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, núm. 6 (2008-2009), pp. 233-250.

⁸⁹³*Dictamen dels dignes avocats señores Dalmau, Carreu, Estañol y Parramon de la Seo de Urgel y extractos del contracte*. Foix. Tipografía y litografía Pomiès mayor y sobrino, 1867. Aquest contracte, promogut pel propi síndic Guillem de Plandolit, pretenia obrir Andorra a les inversions estrangeres com un pas necessari per a la modernització de la seva economia, una vegada constatada la crisi de les fargues i de la indústria tèxtil. És interessant d'observar que la companyia francesa, beneficiària de l'explotació de les aigües termals en la línia dels establiments de banys europeus del moment (Mònaco, Baden), es comprometia a construir una carretera pública que, partint de les Escaldes, havia d'arribar a la frontera espanyola, alhora que adquiria també el compromís de millorar els camins entre Andorra la Vella i les parròquies de la Massana i Ordino. Aquest projecte no reeixí per la fragilitat financera de la companyia i

Finalment, com a homes de partit els trobem formant part de la maquinària governamental en les pugnes electorals i, alhora, assumint la representació de llur districte a nivell provincial i estatal. Llurs biografies familiars demostren que compartiren idees, participaren en empreses i objectius polítics comuns i, àdhuc, coincidien en valors i actituds similars davant la vida.

Antoni de Moner i Ribó és, al costat de Josep Ignasi de Llorens i Malagarriga, l'exemple més clar d'aquesta darrera orientació política. A diferència del progressista (i, més endavant, republicà) Josep I. de Llorens, des d'un bon principi l'advocat Antoni de Moner estigué vinculat al partit moderat. Nascut a la vila de Conques (partit judicial de Tremp) el 30 de maig de 1799, va créixer en una família de profunds sentiments religiosos que, originàriament, pertanyia a la petita noblesa pallaresa (la casa Moner, o Monner, que tingué com a membre més destacat el cabdill austriacista Francesc de Moner i de Miret, governador del marquesat del Pallars, donà lloc a dues branques familiars: la d'Isona i la de Conques). Seguint la tradició familiar, cursà la carrera de Dret, *“de modo que en 22 de Marzo de 1824 se le expedía el título de bachiller á claustro pleno por el Dr D. Blasco López como alumno del colegio de San Vicente Mártir de la universidad de Huesca, del que salían los jóvenes más aprovechados y continuando sus cursos en Zaragoza”*. El febrer de 1826 el trobem ja inscrit entre els advocats de la Reial Audiència de Barcelona, ciutat en la qual exercí professionalment fins que es traslladà a la Seu d'Urgell pels seus vincles familiars. És a la capital urgel·litana on desenvolupà plenament, al llarg d'uns quaranta anys, la seva professió i adquirí el suficient prestigi social, base del seu bagatge polític, que el menà a ocupar l'alcaldia en diverses vegades (els anys 1839, 1843-1844, 1850-1851, 1857-1859 i 1866-1866) i, també, a ésser proclamat diputat. La seva actuació en la primera carlinada, on destacà en la defensa de Puigcerdà, cridà l'atenció del govern civil: *“En 1842 á 15 de Abril el gobernador de Lérida, Miguel Calafat, le muestra la consideración pidiéndole noticias siendo teniente de alcalde, lo mismo que el sucesor en 4 de Octubre de 1843, D. Salvador Maluquer, le encargaba la*

per l'oposició dels sectors socials més conservadors i la dels mateixos copríneps. Vegeu: GURDÓ, Glòria: “La modernització del segle XIX també passava per obrir un casino”. *El Periòdic d'Andorra*, 8 d'abril de 2012.

vigilancia en la composición de los caminos vecinales dirigidos de esta ciudad á Andorra y Puigcerdá con las frases de que se lo prometía por su honradez y patriotismo y conocimiento, cuando el otro, D. José María López, en 26 de Diciembre del mismo le decía le instruyese en todo cuanto pudiese hacer por esta ciudad y distrito y le añade que con su amistad de comuno trabajarían por fomentar la agricultura”⁸⁹⁴.

Erigit en president de la Junta de Salvació local que es pronuncià contra Espartero el juny de 1843, el setembre d’aquest any fou escollit alcalde. A partir d’aleshores, la seva vinculació amb el Partit Moderat es torna més estreta. El gener de 1844, el governador civil José María López li comunicà que compta amb ell per ésser nomenat diputat provincial interí per la Seu d’Urgell. El febrer de 1845 resultà elegit primer tinent d’alcalde i l’any següent, el novembre de 1846, entrà a formar part de la Junta de Beneficència local com a vocal, al mateix temps que el cap polític provincial, José Rodríguez, pensà en ell per tal d’ésser proposat diputat a Corts. Tanmateix, Antoni de Moner no acceptà en aquest moment la nominació, tot i que contribuí, segons sembla, al triomf de la candidatura del *cuñero* Juan Gaya.

Antoni de Moner, que era alhora un gran propietari de la Seu d’Urgell⁸⁹⁵, fou escollit diputat provincial a les eleccions de 1858⁸⁹⁶. A les eleccions de febrer de 1862 fou substituït, com a diputat provincial, pel també moderat Francesc Maria Martorell⁸⁹⁷. El juliol de 1866 tornà a ésser alcalde de la Seu d’Urgell.

Un altre personatge rellevant fou Guillem Maria de Plandolit i d’Areny, membre d’una família de prosàpia carlina, nascut a la Seu d’Urgell l’any 1823 “*con todo el prestigio que da la cuna y con toda la importancia que ofrecen los intereses*”, de qui

⁸⁹⁴MONER, Francesc Xavier de: *Bosquejo*, ob. citada.

⁸⁹⁵Segons l’amillament de 1862, Antoni de Moner era propietari d’uns 18 jornals de terra. L’any 1861 era el setzè major contribuent de la província. PONS I ALTÉS, Josep Maria: *El sistema polític*, ob. cit., p. 97).

⁸⁹⁶PONS I ALTÉS, Josep Maria: *El sistema polític*, ob. cit., p. 404.

⁸⁹⁷Pel que sembla, la raó de dita substitució tingué a veure amb les seves contínues absències en les reunions de la Diputació provincial. PONS I ALTÉS, Josep Maria: ob. cit., p. 406.

Francesc X. de Moner féu una lloança plena d'admiració: *“Digno de las simpatías se presentó aquí D. Guillen desde su juventud dedicado á las humanidades en el colegio de Jesuitas de Mompeller, joven modelo por su aplicación y virtud, de modo que una respetable persona que allí lo trataba frecuente le oían decir que parecía un ángel; pero después arrojándose al mando se le vio seguir con acierto los varios asuntos con que estuvo en contacto, por su posición elevada hizo distinguido papel como veguer de Andorra, nombrado su procurador general en 1866 y caballero de la legión de honor por sus servicios en 1867, y cuando la revolución se estacionó en aquellos rincones contra el Señor obispo de esta ciudad colocado á su lado supo hacer honroso papel”*⁸⁹⁸. Guillem d'Areny i Plandolit era fill de Josep Plandolit i Maria Rosa d'Areny. Fou represaliat amb l'embargament dels béns que tenia a la ciutat durant la primera carlinada. De fet, a les darreries de 1841, una vegada finalitzat aquell conflicte, des de la seva casa d'Ordino (Andorra) Guillem de Plandolit s'adreçà a l'alcalde de la Seu d'Urgell perquè havia estat quintat, situació que no acceptà tot al·legant la seva condició d'andorrà i la prolongada residència a les Valls, *“habiendo solo permanecido en esta ciudad hasta la edad de siete años”*; en aquest cas, Guillem de Plandolit sol·licitava romandre exempt del servei militar, alhora que es comprometia a pagar el reemplaçament del seu substitut sempre i quan hom li aixequés l'embargament sobre els seus béns⁸⁹⁹.

L'amplitud sociològica d'aquesta elit local es veu completada amb la inclusió d'individus pertanyents a d'altres sectors socials, com els metges Bonaventura Barril (regidor degà el 1830) i Marià Sanvicens (el primer de reconeguda propensió a l'absolutisme i el segon de tendència liberal), l'hisendat Josep Berga, el farmacèutic Josep Escaró, el comerciant Bartomeu Cirici i Travé i l'espardenyer Tomàs Pallarés.

El farmacèutic Josep Escaró, un dels ciutadans detinguts (i posteriorment alliberat per manca de proves) arran de la denúncia d'una suposada conspiració carlista a la ciutat l'any 1837, era capità de la milícia local durant la Primera Guerra Carlista. Fou

⁸⁹⁸ MONER, Francesc Xavier de: *Bosquejo*, ob. cit.

⁸⁹⁹ Aquesta sol·licitud, datada el 12 de desembre, es troba reproduïda al llibre d'actes municipals del 16 de desembre de 1841.

alcalde segon de la ciutat l'any 1840; en aquest mateix any, obtingué una certificació de «bona conducta política» i fou promogut a la comandància de la Milícia Nacional del districte, “*á la que pertenece desde los primeros momentos de su creación*”⁹⁰⁰, un càrrec que exercí efímerament perquè, pressionat per l'ajuntament, n'hagué de dimitir poc després.

Tomàs Pallarés i Pegullà (quaranta-quatre anys segons el mateix cens) també era un propietari mitjà de terres (uns 8 jornals) i, com a tal, apareix com a membre de la junta administrativa del reg de les partides de l'Olla i Segalers; el trobem actuant alhora com a síndic del gremi dels colliters de vi (agremiats del vi i l'aiguardent). D'altra banda, Tomàs Pallarés se'ns apareix com un personatge interessant perquè tingué una intensa activitat política i social: nomenat segon tinent d'alcalde el 1863, formà part del govern municipal fins a l'any 1868, moment en què abandonà l'ajuntament a causa del pronunciament de la Gloriosa. Tornà al consistori com a regidor arran de les eleccions municipals del març de 1872, i dimití el febrer de l'any següent, juntament amb Bartomeu Cirici, en produir-se l'adveniment de la I República. El seu nebot, Ot Pallarés i Moliné, figura com a estudiant seminarista en l'esmentat cens de 1860. El mateix Tomàs Pallarés allotjà a casa seva l'estudiant Vicenç Porta, qui va ésser canonge lectoral de la ciutat i autor d'una sentida biografia del bisbe Caixal. Finalment, Tomàs Pallarés fou membre de la junta provincial carlista que es constituí a la Seu d'Urgell el febrer de 1870 i, quatre anys més tard, el 8 de setembre de 1874, resultà elegit alcalde una vegada conquerida la ciutat per l'exèrcit carlista⁹⁰¹.

Fins aquí trobem determinats, a grans trets, els perfils bàsics del model d'elit urgel·litana –amb els seus nivells de relativa jerarquització, competències, poder específic o prestigi social– que fou testimoni de la singular dialèctica viscuda en el segle

⁹⁰⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'acords municipals. Any 1840. Sessió del 4 de març de 1840.

⁹⁰¹Vicenç Porta i Vilalta figura com a estudiant de vint-i-tres anys en el cens de població de 1860. Va escriure la biografia més propera en el temps en què visqué el bisbe Josep Caixal (*Biografía del excelentísimo e ilustrísimo SR. DR. D. José Caixal y Estradé, obispo de Urgel*. Barcelona, 1898. L'edició anà a cura de la Llibreria Religiosa).

XIX entre el món tradicional i la modernitat. Al costat dels lletrats, hom descobreix una composició més diversa o heterogènia dins un panorama social on predomina el petit comerciant o el taller amb reminiscències artesanals o protoindustrials. Els casos de Bartomeu Cirici i Tomàs Pallarés revelen també la importància d'una minoria dirigent de comerciants-artesans en els reduïts límits de l'economia urbana. Llurs activitats es mouen en el marc de l'economia local, vers la producció de béns de consum i llur comercialització.

18. PRÀCTICA POLÍTICA I SOCIOLOGIA ELECTORAL A LA SEU D'URGELL

“(…) y es que la clase agrícola posee en alto grado dos virtudes nacidas de su misma inferioridad: la resignación, y el arte de las privaciones en el cual son maestros consumados. Virtudes que tildaría de vicios en un pueblo fanático y pasivo, mas no allí donde domina el espíritu liberal y cuentan buenos y probados correligionarios los partidos democráticos. Dígalo, sino, el hecho de que antes de la Revolución de Setiembre hubiese sacado triunfantes, el distrito de la Seo de Urgel candidatos republicanos, pese á las coacciones del Gobierno y á la férrea dictadura que sobre las conciencias trataba de ejercer el celeberrimo Obispo Caixal. Dígalo también el hecho de que allí se hayan verificado elecciones reñidísimas, cuyos gastos electorales se han pagado con 80 pesetas”.

Això escrivia, vers el 1890, el jove barceloní Josep Zulueta i Gomis, futur fundador de la «Cooperativa del Cadí», en el seu pas pel Pirineu lleidatà⁹⁰². Enmig del rerefons de la lluita electoral en què es trobava immers per aconseguir l'escó a Corts corresponent al partit judicial de la Seu d'Urgell, Zulueta, idealista republicà, tingué cura de deixar constància d'unes sentides notes d'admiració sobre el caràcter de la ciutat urgel·litana. És cert que ja havien passat uns quinze anys de la presa de la ciutat, a canonades, pel general Martínez Campos; no gensmenys, l'illot liberal de l'Urgellet que s'albira en aquestes anotacions sembla haver mantingut, de bell antuvi, una peculiar tradició política, fonamentada en el tenaç *“espíritu progresivo”* de la seva població, que ve a trencar –al costat d'altres poblacions, com ara Tremp o Puigcerdà– certa visió monolítica d'un Pirineu conservador o tradicionalista⁹⁰³.

⁹⁰²*La Vanguardia* (17 de maig de 1890), p. 5. Una aproximació a la personalitat política de Josep Zulueta es pot trobar a GASCÓN CHOPO, Carles: “Josep Zulueta a l'Urgellet: Un primer contacte en clau electoral”. *Ibix. Annals 2010-2011*. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès. Ripoll: novembre de 2012, pp. 139-155.

⁹⁰³El Progressisme urgel·lità –exponents del qual foren, en un primer moment, els advocats Salvador Maluquer i Josep Ignasi de Llorens, ambdós coetanis de Pascual Madoz i, com ell, sorgits de l'ala esquerrana del partit– és molt poc conegut dins la tradició política de la ciutat. És evident que, com tot el Progressisme espanyol i català en general, no es beneficià de períodes llargs en el govern municipal o, d'una forma testimonial, en el Congrés. Així doncs, observem en aquest cas, també, que la menor atenció atorgada al Progressisme “se concreta en el acusado raquitismo de los estudios parciales en torno a las distintas fuentes y ramificaciones ideológicas del progresismo. Faltan, aún, estudios biográficos de los principales líderes progresistas, aunque en los últimos tiempos la historiografía ha venido girando la cabeza hacia algunos de ellos. (...)”. Escasean también los estudios locales y provinciales sobre la

Comprendre el sentit i la rellevància del que ha significat la particular trasplantació del sistema liberal en aquesta part de la Catalunya pirinenca es revela, doncs, com una tasca prou suggestiva i allisonadora. No es tracta simplement de reconstruir la petja d'una tradició ideològica que ha romàs gairebé en l'oblit, sinó copsar també com la influència o l'abast de la penetració liberal s'inscriu activament en la defensa d'uns determinats interessos locals que, en darrera instància, responien a certes expectatives creades entorn de la creació de l'Estat modern. En certa forma, aquest fet es pot resseguir en la successió de les successives convocatòries electorals, les quals contribuïren al desvetllament d'un procés de politització que es traduí, a les dècades centrals del segle XIX, en un comportament polític enfrontat al *cunerisme* governamental.

Com a resultat d'una determinada experiència històrica, doncs, el cas urgel·litè ens mostra una personalitat pròpia dins el comportament polític col·lectiu d'allò que hom anomenava «la muntanya catalana». No hi ha dubte que encara pesa la catalogació de la Seu d'Urgell com a «ciutat levítica», però hem de reconèixer que aquesta imatge només recull una part representativa de la realitat. Centrar el focus d'atenció de forma reiterada sobre aquest punt, interessadament o no, amb el risc de caricaturitzar aquesta mateixa realitat, ha deixat en la penombra altres aspectes també rellevants.

A partir d'aquestes consideracions preliminars, en la mesura que la nova articulació entre electors i elegits encarnà formes històriques variables dins el marc d'una nova vertebració política de l'Estat espanyol, hom pot comprendre perfectament la necessitat d'un estudi social sobre les característiques singulars dels cicles electorals i del procés de politització, així com l'anàlisi de l'activitat i el comportament dels grups socials dominants. Això permetrà, sens dubte, assolir un millor coneixement dels continguts reals de l'evolució sociopolítica local. De fet, creiem pertinent assenyalar que “se ha avanzado en el conocimiento de las élites y cuadros dirigentes del mundo isabelino, por cuanto han proliferado los estudios biográficos –con la propia Isabel II a la cabeza– y prosográficos, pero lo ignoramos casi todo de los estratos inferiores del

organización, actividad e intereses afines al partido progresista”. OLLERO VALLÉS, José Luis: *Sagasta. De conspirador a gobernante*. Marcial Pons, 2006, pp. 137-138.

sistema, terreno éste en el que, por ello, nos seguimos moviendo entre suposiciones y prejuicios. (...). Esta falta de investigaciones ha propiciado que con frecuencia se trasladen sin más a la etapa isabelina esquemas y conclusiones procedentes de la Restauración cuando se trata justamente de lo contrario, esto es, de ver hasta qué punto elementos característicos de la práctica electoral restauracionista se habían gestado y estaban ya presentes en las elecciones del período anterior”⁹⁰⁴.

Feta aquesta apreciació, es fa necessari alhora plantejar la naturalesa de la via liberal espanyola i el tipus de parlamentarisme que finalment s’hi imposà. Enfront de la visió que prefigura un procés lineal i teleològic, determinat per una lògica evolutiva que, a partir de la Constitució de 1812, hom considera normal i necessària per al desenvolupament polític modern (només trencada ocasionalment pels esclats revolucionaris i els pronunciaments), creiem que tota investigació “debe contraponer el análisis histórico de tipo dialéctico, contrastando constantemente el material empírico con un corpus teórico en permanente elaboración”. En aquest sentit, es fa difícil la comprensió de la mecànica electoral reduïda a la simple consulta de la documentació electoral existent sense tenir en compte el desenvolupament i abast de la revolució liberal a Espanya, que assenyala el predomini de les classes propietàries i el bandejament de la majoria de la població⁹⁰⁵.

Les primeres eleccions que se celebraren a l’època isabelina, sota la regència de la reina mare Maria Cristina, tingueren com a justificació normativa l’Estatut Reial del 10 d’abril de 1834, que regulava un procediment electoral indirecte en dos graus, les Junes de Partit (presidides pels batlles) i les Junes de Província (sota la presidència dels governadors civils). Tot i no contemplar la més petita declaració de principis ni un sol mot respecte a les llibertats públiques, l’Estatut Reial significà el començament del llarg

⁹⁰⁴ROMERO, Carmelo i CABALLERO, Margarita: “Oligarquía y caciquismo durante el reinado de Isabel II (1833-1868)”. *Historia Agraria*, núm. 38 (abril 2006), SEHA, pp. 7-26. La citació correspon a la pàgina 8.

⁹⁰⁵COMA VIVES, Francisco: “Cómo ganar unas elecciones: pactos, fraudes e ingeniería electoral en el primer liberalismo español. Zaragoza, 1834-1854”, a SALOMÓN, Pilar, ALARES, Gustavo i RÚJULA, Pedro (coords.), *Historia, pasado y memoria en el mundo contemporáneo. VIII Congreso de Historia Local de Aragón (2011)*. Teruel, Instituto de Estudios Turolenses, 2014, pp. 175-188. La citació correspon a la pàgina 177.

procés legislatiu liberal que culminà, en termes de representativitat política, amb el decret favorable al sufragi universal masculí de 1868. En un context força conservador i, per tant, temorós de les conseqüències que podrien derivar-se de la instauració d'un govern constitucional com el de 1820, el govern de Francisco Martínez de la Rosa bandejà la Constitució gaditana i intentà iniciar un limitat aperturisme vers la creació d'un nou sistema polític, de caire representatiu, que havia de liquidar definitivament l'Antic Règim a Espanya⁹⁰⁶.

Nogensmenys, l'Estatut Reial fixà en 980 el nombre d'electors, en un Estat de catorze milions d'habitants, mentre que els diputats nomenats per aquest cos electoral havien de gaudir de 12.000 rals de renda. Alhora, l'Estatut Reial atorgà àmplies atribucions al monarca per convocar i dissoldre les Corts i establí el bicameralisme pel qual les Corts restaven integrades per dos estaments, els pròcers (una mena de Senat, format pels *Grandes* d'Espanya, que hi tenien dret propi, i els nomenats directament pel rei) i els procuradors (sotmesos a un procediment electoral de caràcter molt restrictiu). Així doncs, tot es reduïa a l'organització d'ambdues cambres, com una mena de fantasma representatiu col·locat entre el públic i el tron, que només havia de restar al servei d'aquest darrer.

Per tal de garantir l'estabilitat de la monarquia isabelina davant de l'amenaça carlista (cosa que es pretenia fonamentalment a través del suport dels majors contribuents del Regne), el govern de Martínez de la Rosa anuncià, a través del Reial Decret del 20 de maig de 1834, la convocatòria d'unes eleccions de cara a la configuració d'unes Corts (amb dues cambres: els procuradors i els pròcers), addictes i reforçadores de la potestat de la reina governadora, l'apertura de les quals havia de tenir lloc el 24 de juliol. La nova organització territorial de novembre de 1833 ja havia establert l'actual divisió provincial, un element clau a partir d'aleshores per a l'articulació i el desenvolupament dels processos electorals. D'entrada, la naturalesa clarament restringida –a través del sufragi censatari masculí– de la representativitat política, així

⁹⁰⁶SÁNCHEZ AGESTA, Luis: *Historia del constitucionalismo español*. Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1964, pp. 216-219; TOMÁS VILLARROYA, Joaquín: *El sistema político del Estatuto Real (1834-1836)*. Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1968, pp. 95-126.

com la pràctica inexistència de partits polítics –que provocà l’absència d’una campanya electoral per part dels candidats– i el frau originat per l’intervencionisme governamental –heretat de l’Antic Règim– caracteritzaren el context en què es desenvoluparen les dites eleccions⁹⁰⁷. Com a novetats introduïdes, obtingueren el dret de vot unes 451 poblacions que eren cap de partit (en lloc de les 37 ciutats privilegiades de l’Antic Règim) i el sistema polític restà obert a industrials, comerciants, advocats, militars, propietaris i arrendataris amb una determinada renda –superior als 6.000 rals anuals– que, si bé els podia resultar difícil accedir a les Juntes electorals de Partit, podien ésser elegits per formar part de les de Província, cosa que representà, al capdavant, certa renovació qualitativa de la vida política en permetre la participació d’individus amb mentalitat reformadora⁹⁰⁸.

Com ja hem apuntat, la recent divisió provincial de 1833 es configurava com la base del sistema electoral. Les províncies es perfilaren com a circumscipcions plurinominals que es dividiren, al seu torn, en districtes electorals (sobre la base dels partits judicials, l’existència dels quals fou establerta per un R. D. de 21 d’abril de 1834). El cens electoral es reduïa als individus que formaven part dels consistoris, incloent-hi els síndics i els diputats, i els majors contribuents. Amb aquest sistema, la participació ciutadana representava el 0,17% de la població espanyola. D’aquesta manera, doncs, s’establiren clarament dos graus d’elecció, fonamentats en els districtes i les províncies. A través de les Juntes electorals de partit, les votacions havien d’ésser secretes i indirectes (de segon grau). Sobre la base d’uns 32 partits judicials existents, que comprenien un xic més d’un milió d’habitants, Catalunya tingué assignats uns 14

⁹⁰⁷El nombre d’electors fou d’uns 17.896 (el 0,15% d’un total de 12.286.941 habitants), aspecte que revela clarament la naturalesa oligàrquica del règim derivat de l’Estatut Reial. *Vid.* ARAQUE HONTANGAS, Natividad: “Las primeras elecciones celebradas con el Estatuto Real de 1834”. *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 32, 2010, pp. 95-108.

⁹⁰⁸Això no obstant, la majoria dels municipis espanyols en restaven exclosos, ja que el dret electoral (en primer grau) reconegut als citats 451 ajuntaments tan sols representava un esquifit 2% dels 21.000 municipis que hi havia aleshores en tot el territori. El sufragi, doncs, es trobava força reduït tant des d’un punt de vista social com territorial. ESTRADA SÁNCHEZ, Manuel: “El enfrentamiento entre doceañistas y moderados por la cuestión electoral (1834-1836) (1)”. *Revista de Estudios Políticos*, núm. 100 (Abril-Junio 1998), pp. 241-272.

procuradors a Corts que havien d'ésser elegits per 68 electors de partit. La província de Lleida, que comptabilitzava uns 151.322 habitants, restà dividida inicialment en 8 partits judicials: Lleida (37.268 habitants), Cervera (27.430), la Seu d'Urgell (21.924), Balaguer (16.682), Talarn (15.793), Solsona (13.948), Sort (11.699) i la Vall d'Aran (6.578). D'acord amb les dades poblacionals, a les terres de Ponent els pertocava aleshores una ínfima representativitat –uns 2 procuradors escollits per 16 electors– en comparació amb les altres províncies catalanes⁹⁰⁹.

Pel que fa al propi desenvolupament del procés electoral, en el primer grau votaren uns 200 electors a les juntes de partit de la província de Lleida (uns 16.946 a l'Estat espanyol); en el segon grau, els 16 delegats provincials escollits (és a dir, 2 delegats per cada districte) havien de votar els 2 procuradors que representarien la província a les Corts.

Com a cap de districte, la Seu d'Urgell presencià la celebració d'eleccions el 20 de juny de 1834. Resultaren escollits per assistir a la Junta electoral de la província el governador militar de la plaça, Francesc Bonet (en la primera votació), i el síndic procurador, Josep Berga (en la segona votació). A més dels membres del consistori, presidit per Josep Corbí, integraren la Junta electoral del partit com a vocals l'hisendat i advocat Ramon de Tarragona; l'hisendat i comerciant Miquel Ribes; l'hisendat Josep Majoral; el pagès hisendat Pau Galí; el comerciant Antoni Escudé; el comerciant Andreu Blasi; el comerciant Ramon Esclusa; l'advocat i hisendat Antoni Carreu i el comerciant Joan Teixidó.

L'acta electoral reflecteix els dubtes que inicialment es plantejaren sobre la novetat del mateix procediment electoral. El regidor degà, Josep Martí, inquirí sobre la forma en què s'havia de realitzar la votació, *“esto es ô por medio de cédula ô de voz que*

⁹⁰⁹VALLÉS Y JAUMANDREU, Francisco: *División en partidos judiciales de las provincias de Cataluña, con los pueblos de su pertenencia*. Barcelona, 1834. Concretament, la província de Barcelona aportà 6 procuradors, mentre que les de Girona i Tarragona contribuïren amb 3 cadascuna. Vid. CASALS I BERGÉS, Quintí: “Los parlamentarios de Lérida en la época isabelina (1833-1868)”. *Trienio: ilustración y liberalismo*, núm. 64, 2014, pp. 41-90. Val a dir que Talarn, població de simpaties absolutistes, fou substituïda ben aviat per Tremp, vila d'una reconeguda tradició liberal; les Borges Blanques no constituïren partit judicial fins a principis del segle XX (1908).

secretamente se comunicará al Sr Presidente y Secretario". En aquest cas, el regidor segon, Josep Jubés i Cerqueda, digué que l'elecció havia d'ésser verbal i secreta, "*mayormente habiendo â la presente Junta algunos sugetos que no saben leer, ni escribir*". El regidor tercer, Francesc Mestre, compartí aquesta opinió, "*atendido â que si se verificaba por cedula la elección para electores de Partido, no sabiendo leer, ni escribir algunos Vocales, sería difícil evitar ciertos sobornos y coechos que siempre redundarían en perjuicio del bien público*". La resta dels regidors hi mostrà la seva conformitat, tret del regidor setè, Jaume Baylina, que s'hi oposà, ja que, segons el seu parer, "*por el mero hecho de expresar los Vocales su voto verbalmente al Sr Presidente, ya no es votada secreta, y sí pública, porque lo saben el Sr Presidente y el Seco*". Finalment, la Junta electoral resolgué, per vint-i-un vots a favor i un en contra, admetre la votació verbal secreta, "*â cuyo fin se coloquen en una Mesa separada y vayan los Vocales, el uno después del otro, â rendir su voto en secreto, votándose primeramente â un elector, y después al otro*".

Com ja s'ha dit, en la primera votació fou elegit el governador militar Francesc Bonet (18 vots favorables d'entre uns 22 emesos), mentre que en la segona l'escollit va ésser el síndic procurador Josep Berga (15 vots a favor). Val a dir que, un cop ja realitzats els recomptes dels vots, el vocal Antoni Carreu fou assaltat per un dubte legalista de darrera hora en observar que el canonge doctoral Isidre Valls havia obtingut, en la primera votació, uns quatre vots. Aleshores aquell plantejà "*si las temporalidades ô rentas que perciben por sus Prebendas ô Beneficios con gracia R^l los Eccôs. deben ser comprendidas, ô no, en el artículo 10 con arreglo â la Ilma. cualidad que deben tener los Electores*". Certament, la Junta electoral no havia contemplat aquesta contingència, cosa que la impulsà tot seguit a fer una votació paral·lela a la primera, per la qual hom resolgué unànimement que "*no teniendo los Eccôs. rentas procedentes de Bienes propios, entiende la misma no poder ser nombrados Electores de Partido, pues q^e sus rentas provienen de sus Prebendas ô Beneficios Eccôs., no del Estado*"⁹¹⁰.

⁹¹⁰ACAU. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Processos electorals. Acta del nomenament dels dos electors de Partit que han d'assistir a la reunió de la Junta electoral de Província a Lleida (20 de juny de 1834).

Deu dies després, el 30 de juny, els delegats dels districtes electorals, reunits a Lleida, elegiren com a procuradors l'advocat Joaquim Fleix i Solans, moderat (12 vots), i l'hisendat d'Agramunt Ramon Siscar i Calderón, també advocat i de tendència moderada (12 vots)⁹¹¹.

Les eleccions de febrer de 1836 foren convocades pel govern progressista de Juan Álvarez Mendizábal, el qual, davant de l'oposició moderada, va comprendre que necessitava una majoria estable i sòlida a les Corts per tal d'endegar les reformes previstes. El nou procés electoral, realitzat d'acord amb la normativa fixada en el Reial Decret del 20 de maig de 1834, esdevingué força ràpid. Les Juntes de Partit es reuniren el 9 de febrer, mentre que les de Província ho feren el 26 de febrer. Era evident que Mendizábal corria el risc de perdre aquestes eleccions, ja que la mateixa exigüitat del cos electoral semblava conferir una majoria als moderats, però el govern s'havia assegurat, mitjançant el Reial Decret de 1835, uns consistoris electius sota el control directe del poder executiu, cosa que explica el predomini d'alcaldes i regidors de tendència progressista que acabaren influint en els resultats electorals. D'aquesta manera, les eleccions de febrer de 1836 significaren el primer cas de manipulació governamental a l'Espanya contemporània⁹¹².

A la Seu d'Urgell, el 19 de febrer hom procedí al nomenament dels dos electors que corresponien al partit de cara a la reunió de la Junta electoral a Lleida, encarregada de designar els procuradors provincials. D'acord amb les instruccions del governador civil, orientades perquè la tria dels dos electors "*recaiga en ciudadanos públicamente conocidos y apreciados por su saber, sus talentos, sus virtudes cívicas, su constante amor á la Libertad y su adhesión á Isabel 2^a*", foren escollits per unanimitat l'advocat Francesc Jover, propietari d'Agramunt, i el notari Josep Castejon, propietari de Vilanova de

⁹¹¹CASALS, Quintí: "Los parlamentarios de Lérida", art. citat. Val a dir que Ramon Siscar havia estat elegit també a Tarragona i Barcelona, però acabà escollint la província de Lleida.

⁹¹²CASALS I BERGÉS, Quintí: *La representación parlamentaria en España durante el Primer Liberalismo (1810-1836)*. Lleida, Publicacions de la Universitat de Lleida, 2014, p. 191.

Meià⁹¹³. El 26 de febrer assistiren a Lleida els electors dels partits de Lleida, Balaguer, la Seu d'Urgell, Cervera, Solsona i la Vall d'Aran; no ho feren, en canvi, els de Talarn i Sort (és a dir, s'hi presentaren 12 dels 16 electors que havien de formar la Junta provincial). Sota la presidència del governador civil, la Junta d'electors nomenà com a procuradors a les Corts l'advocat Josep Maria de Cabanes, propietari de Solsona que era aleshores alcalde de Barcelona (12 vots), i el prevere Josep Castel i Miralbés, rector d'Almatret i membre de la Diputació provincial que s'havia de constituir (també amb 12 vots), ambdós de tendència progressista.

Conscient de les dificultats que havien amenaçat la normalitat d'aquest procés electoral a la província de Lleida, sobretot a causa de la guerra civil, la premsa progressista del moment destacà que *“en la elección ha precedido únicamente la consideración del bien de la patria, que se desterraron pasiones mezquinas, y se desatendieron las instigaciones de partidos políticos”*, la qual cosa afavoria el fet de *“ver mejor representada que lo ha sido hasta ahora en el congreso nacional la provincia de Lérida”*⁹¹⁴.

A través del Reial Decret de 24 de maig de 1836 foren convocades noves Corts, l'apertura de les quals estava prevista el 20 d'agost. Poc després, el Reial Decret de 28 de maig establí la regulació de les eleccions, les primeres directes a l'Estat espanyol, que se celebraren els dies 13, 14 i 15 de juliol amb la finalitat d'escollir uns 258 diputats. El sistema electoral era de caràcter plurinominal i es regia per la proporcionalitat d'1 diputat per 50.000 habitants, en dues voltes. En aquest cas, tot i ampliar-se, el cens electoral restava reduït a uns 65.000 individus, cosa que representava un esquifit 0'6% de la població total espanyola. Respecte a la província de Lleida, la situació bèl·lica alentí

⁹¹³ACAU. Eleccions. Any 1836. En aquest moment, el consistori estava integrat per Bartomeu Bosch (alcalde), Marià Sanvicens (regidor degà), els regidors Francesc Mestre, Marià Berga, Francesc Sansa, Ot Alviñà i Felip Pou, el diputat Antoni Boada, el síndic general Josep Berga i el síndic “personero” Jaume Iscla; com a majors contribuents, assistiren Antoni de Moner (advocat i hisendat), Miquel Ribes (comerciant), Pau Galí (pagès propietari), Antoni Escudé (comerciant), Joan Teixidó (comerciant), Antoni Carreu (advocat i propietari), Antoni Castells (propietari), Andreu Blasi (comerciant) i Ramon Esclusa (pagès i comerciant).

⁹¹⁴*El Español. Diario de las doctrinas y de los intereses sociales*. Madrid, 6 de març de 1836, p. 3.

el recompte dels vots emesos en els 9 districtes electorals (Agramunt, Balaguer, Cervera, Lleida, la Seu d'Urgell, Solsona, Sort, Talarn i Viella). Una vegada fet l'escrutini, el 5 d'agost, els resultats indicaren una participació de gairebé el 60% de l'electorat (uns 608 votants de 1.023). En aquestes circumstàncies, Pascual Madoz, amb uns 343 vots, era l'únic que tenia garantida l'acta de diputat; faltaven dos diputats més, a escollir entre sis candidats que s'havien quedat pel camí (Lluís Sanou, Mateu Estany, Mariano Valero, Ramon Siscar, Joaquim Mensa i Marià Cabanes), fet que obligava a fer unes segones eleccions el dia 20⁹¹⁵.

Tanmateix, la guerra civil aguditzà les tensions entre els mateixos liberals en la seva pugna pel poder. Els progressistes, a diferència dels moderats, ja no s'acontentaren amb una evolució lenta i pausada del procés polític segons les pautes de l'Estatut Reial, sinó que apostaren per una decidida implantació del règim constitucional⁹¹⁶. Després de diversos esclats insurreccionals en algunes ciutats, que intentà controlar el president del govern Francisco J. Istúriz, el mes d'agost de 1836 es produí un pronunciament militar – l'anomenat motí de La Granja– que revocà l'Estatut Reial de 1834 i establí novament la vigència de la Constitució de 1812. Istúriz fou destituït i se suspengué la reunió de les Corts, prevista el dia 20 com ja hem vist. El nou govern, dominat pels progressistes José María Calatrava i Juan Álvarez Mendizábal, proposà tot seguit la convocatòria de Corts Constituents per tal de reformar la Constitució gaditana o fer-ne una de nova segons els criteris dels representants polítics. El procediment electoral per escollir els 241 diputats de les noves Corts seguia la normativa del Reial Decret de 21 d'agost de 1836. Sobre la base, ja fixada, que establia la representativitat d'un diputat per cada 50.000 habitants, a Catalunya li correspongueren uns 21 diputats (9 a Barcelona, per 442.273 habitants; 5 a Tarragona, per 233.477 habitants; 4 a Girona, per 214.150 habitants i 3 a Lleida, per 151.000 habitants). Les votacions, de caràcter indirecte, es feien en tres graus –junta parroquial, junta de partit i junta provincial– de cara a la constitució d'una Junta

⁹¹⁵BOPL del 9 d'agost de 1836.

⁹¹⁶COLOMER VIADEL, Antonio: "La convocatoria de las Cortes Constituyentes de 1836: la ocasión histórica de los liberales". *Cuadernos de la Cátedra Fadrique Furió Ceriol*, núm. 1, València, 1992, pp. 49-57.

Electoral Provincial formada pel triple d'electors que diputats corresponents a la província.

A la província de Lleida, l'octubre de 1836, les juntes de partit de Balaguer, Cervera, la Seu d'Urgell, Solsona, Sort, Talarn i Viella escolliren un delegat cadascuna, mentre que la de Lleida, el districte més poblat, en trià uns dos⁹¹⁷. Una vegada ja formada, la Junta Electoral Provincial elegí com a diputats Pascual Madoz Ibáñez (aleshores jutge de primera instància i governador polític i militar de la Vall d'Aran), el metge Ramon Ferrer i Garcés i l'advocat Antoni Viadera i Surreu, destacats membres del Partit Progressista a les terres de Ponent⁹¹⁸. Les Corts Constituents de 1836, que aplegaven una àmplia majoria progressista (213 escons), aprovaren la nova Constitució de 1837, d'un marcat encuny progressista (autonomia de les Corts respecte a la Corona, llibertat d'impremta sense censura prèvia, Milícia Nacional, ajuntaments nomenats pels propis veïns, etc.), tot i que pretenia mostrar-se com un text conciliador en acceptar algunes formulacions polítiques dels moderats, com ara la presència d'una Cambra Alta o Senat (a diferència de l'unicameralisme de la Constitució de 1812), la inserció del principi de la sobirania nacional només al preàmbul del text constitucional (i no pròpiament a l'articulat), o bé la condició que indicava que els membres de l'executiu havien de pertànyer al Parlament⁹¹⁹. En virtut de la Llei Electoral de 20 de juliol de 1837, hom mantenia encara un sufragi censatari força restrictiu, entorn del 2,2% de la població espanyola. Els electors es reduïen a tots aquells que pagaven almenys una contribució directa de 200 rals anuals per l'explotació de béns propis, així com pel fet d'ésser perceptors de rendes anuals no inferiors als 1.500 rals i també ésser arrendatari, parcer o masover capaç de satisfer una quantitat de diners per sobre dels 3.000 rals o, donat el

⁹¹⁷CASALS BERGÉS, Quintí: "Elecciones parlamentàries a la Lleida isabelina, 1810-1868: Primera part (1810-1844)". *Shikar. Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià*, núm. 1, 2015, pp. 44-55.

⁹¹⁸Antoni Viadera era suplent i havia substituït el propietari Lluís Sanou per la renúncia d'aquest darrer.

⁹¹⁹Jorge Vilches destaca la vocació integradora del nou text constitucional amb la voluntat d'esdevenir la legalitat comuna que servís per unir els liberals. VILCHES GARCÍA, Jorge: *Progreso y libertad. El Partido Progresista en la revolución liberal española*. Madrid, Alianza Editorial, 2001, p. 30.

cas, tenir una casa o lloguer pels quals hom pagava anualment entre 400-1.500 rals segons la població⁹²⁰.

El triomf electoral progressista es repetí a la província amb motiu de les eleccions de setembre de 1837 (de nou amb Pascual Madoz, Antoni Viadera i, com a novetat, el magistrat Josep Antoni Jordana)⁹²¹ i també a les eleccions de juliol de 1839 (aquesta vegada amb la inclusió de l'advocat Bonifaci Mir Baudina al costat dels ja indicats Madoz i Viadera).

Com a resultat d'un determinat procés de politització, afavorit en gran mesura per les convocatòries electorals (i al qual contribuïren inicialment personalitats tan rellevants com Pascual Madoz, Ramon Ferrer i Garcés, Antoni Viadera o Salvador Maluquer), l'opció progressista tingué un notable predicament i suport a la província de Lleida. Evidentment, intuir aquesta influència únicament a través dels resultats electorals, fruit de procediments força censataris, ens situaria en un llinar massa feble i superficial com per abordar amb profunditat tal qüestió, que de ben segur inclou lectures populars més radicals de l'ideari liberal. Pensem, per exemple, en la participació popular arreu de la província de Lleida durant els esclats insurreccionals de 1840 i 1843, un tema que, sens dubte, mereixeria una major atenció. La influència del Progressisme també es percep en el comportament polític urgell-lità, que, com veurem més endavant, començà ben bé a adquirir uns perfils propis sobretot a partir de 1846, moment en què la Seu d'Urgell esdevingué un dels quatre districtes electorals de la província de Lleida (els altres correspongueren a la capital provincial, Agramunt –que arribà a agrupar els partits judicials de Cervera i Balaguer, tret dels pobles de Santa Maria i Vilanovà de

⁹²⁰Aquesta llei electoral, la més complexa de tota l'etapa isabelina, va ésser fruit de la majoria progressista a les Corts, que tingué com a objectiu principal la inclusió de totes les classes de propietaris per tal de fer-los partícips del sistema liberal, tot això en un moment que el carlisme semblava tenir alguna possibilitat de victòria amb l'Expedició Reial sobre Madrid. ROMERO, Carmelo i CABALLERO, Margarita: "Oligarquía y caciquismo durante el reinado de Isabel II (1837-1868)". *Historia Agraria*, 38 (2006), pp. 15-16.

⁹²¹La província de Lleida restava dividida aleshores en 12 districtes, però només hi pogueren votar uns 7 a causa de la guerra civil. Un d'aquests districtes que va veure paralitzat el procés electoral va ésser el de la Seu d'Urgell. CASALS BERGÉS, Quintí: "Elecciones parlamentàries a la Lleida isabelina, 1810-1868: Primera part (1810-1844)". *Shikar. Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià*, núm. 1, 2015, pp. 44-55.

Meià– i Tremp), alhora que s’hi deixava sentir amb més força l’oposició al *cunerisme* oficial.

En no tenir la suficient majoria al Congrés per aprovar el seu programa de reformes (llei municipal, d’impremta, de la Milícia Nacional o la creació d’un Consell d’Estat), el govern moderat dissolgué les Corts i convocà de nou eleccions per al gener de 1840, entre els dies 19 i 23, decisives per acabar d’afaiçonar la naturalesa política de l’Estat liberal en construcció. Nogensmenys, aquest procés electoral inaugurarà també una dinàmica perversa respecte a la proliferació de corrupteles i fraus protagonitzats pels dos partits –moderats i progressistes– en lluita, com ara la intenció de fer-se amb el control de les meses electorals amb la finalitat de manipular els resultats, o bé portar les mateixes actes electorals a la població cap de districte per tal de confeccionar-les en favor d’un determinat partit. D’antuvi, en aquestes eleccions hi hagué una gran mobilització, sobretot dels moderats, que cercaren el suport dels carlistes i del clergat.

Pel que fa a la Seu d’Urgell, en la primera hora –les 9 del matí– del dia 19 es constituí la mesa electoral, que fou presidida per l’advocat Antoni de Moner i tingué quatre secretaris escrutadors (Jacint Mitats, José Aznar, Pau Galí i Maties Gual). Cal dir que les irregularitats ja es mostraren en el primer dia dels comicis quan un elector, Francesc Mestre, protestà en advertir l’actitud de l’alguetir del tribunal de justícia, el qual, plantat a l’entrada de la sala de les votacions amb la vara de l’alcalde segon, indicava als electors que hi anaven *“lo que debían hacer y á que sujetos debían dar su voto”*, per la qual cosa aquell exigia la nul·litat de l’acta. Per la seva part, l’alcalde segon, Josep Escaró, tractà de minimitzar l’actuació del referit alguetir en manifestar que si aquest darrer hi era *“fué por disposición de dicho Sor. Alcalde 2º á fin de prestarle auxilio en caso necesario y si tenía la vara era porque el que responde se la entregó para poder entrar en el salón sin ella, puesto que no puede haber otra Autoridad en el mismo que la del Presidente de la Mesa y Scros. Escrutadores”*. Més incidències es registraren el darrer dia de les votacions, el 23, en presentar-se la denúncia d’alguns electors –Joan Vilà, Antoni Carreu, Gervasi Fonoll, Gaietà López, Antoni Castells i Julià Alviñà, a més del citat Francesc Mestre– sobre el jutge de primera instància, Romualdo de la Tejera. Pel que es veu, aquest havia exigít a les justícies del partit judicial el lliurament de les llistes d’electors, sota l’amenaça d’uns 80 rals de multa, amb la intenció de formar una junta

que *“entendiese en las elecciones”*. Amb aquest pretext, de la Tejera convocà algunes reunions al Palau Episcopal amb diversos electors, *“avisándolos los Alguaciles de los Sores. Alcaldes y de dicho Sor. Juez de primera instancia por orden de dichas autoridades paraque asistiesen, sin avisar á los liberales ó patriotas arengándoles en una de dichas convocatorias dicho Sor. Juez, todo al efecto es de creer de imponerles ó intimidarlos”*.

A la província de Lleida votaren uns 3.893 individus d'un cens electoral que comprenia aleshores unes 5.897 persones (3,8% de la població total), fet que situava la participació en un meritori 66,4%. La Seu d'Urgell, amb un nombre força modest d'electors (uns 42), era capital d'un dels 18 districtes electorals en què es trobava dividida la província. Amb l'escrutini ja fet, resultaren elegits diputats Pascual Madoz (2.734 vots) i Antoni Viadera (2.722), de clara significació progressista. La mobilització de dues tercers parts de l'electorat no dissipà del tot els dubtes i reclamacions puntuals que sorgiren d'alguns districtes. Al districte d'Anglesola, per exemple, s'havia produït una clara disparitat entre el nombre d'electors que figuraven a les llistes remeses per la Diputació (uns 48) i la xifra d'individus que finalment votaren segons les llistes formades pel consistori (85); en aquest cas, la Junta general provincial encarregada de l'escrutini dels vots resolgué passar pàgina ràpidament sobre aquest afer, *“atendida la perentoriedad del tiempo”*, alhora que, per evitar possibles malentesos o impugnacions de cara al futur, autoritzà l'autoritat militar d'aquell lloc a fer les rectificacions que considerés oportunes, *“informándose de personas de providad para mayor acierto”*. Respecte al districte de la Seu d'Urgell, el diputat provincial Salvador Maluquer féu seva la reclamació perquè constés a l'acta l'amenaça del jutge de primera instància sobre els municipis que s'endarrerien en la presentació de les llistes d'electors⁹²².

La influència progressista a l'escena política provincial també es visualitzà en els tres primers anys de la dècada dels anys quaranta. A les legislatures de 1841, 1841-1842 i 1842 trobem com a diputats provincials Pascual Madoz, Antoni Viadera i el coronel Joaquim de Bassols i de Maranyosa, aquest darrer un militar de prestigi que s'havia

⁹²²BOPL del 18 de febrer de 1840. Salvador Maluquer havia estat escollit per sorteig representant del districte urgel·lità davant l'absència del seu comissionat. No fou l'únic cas, perquè també es trobaven sense comissionats altres sis districtes (Bellver, Gerri, Artesa de Segre, Agramunt, Arbeca i Anglesola).

guanyat una sòlida reputació en la lluita contra els carlistes a Catalunya. Les eleccions de febrer de 1843 revestiren un caràcter especial a causa del rebuig que provocava l'autoritarisme d'Espartero, la qual cosa esperonà una notable mobilització dels electors. Espartero, que s'implicà personalment en la campanya electoral, no dubtà pas a utilitzar mitjans per desacreditar els seus adversaris polítics, fins i tot aquells que eren del mateix partit polític, i, donat el cas, interferir en el procés electoral. Uns dies abans de la jornada electoral, per exemple, el periòdic barceloní *El Constitucional* denunciava les maniobres governamentals a la província de Lleida, en aquest cas destinades a impedir la reelecció d'Antoni Viadera i Joaquim de Bassols amb l'argument que calien «homes nous» per a l'activitat política. A més de criticar les suposades represàlies o menyspreus governamentals sobre els candidats, el citat diari defensava llur idoneïtat perquè, d'antuvi, *“se han mantenido firmes en la oposición constantemente contrarios al mal gobierno”*. Finalment, hom advertia els electors sobre el que es dirimia en aquestes eleccions, que podien contribuir a liquidar l'etapa esparterista: *“Con el señor Basols y el señor Viadera están seguros de tener dos defensores del pueblo inflexibles é incorruptibles. Véase lo que acaba de suceder con el señor Viadera, quien ha destituido el gobierno por ser contrario. Véase lo que le sucede al señor Basols que, á pesar de ser un militar valiente, inteligente y lleno de méritos se le tiene postergado y olvidado de todo punto. La provincia de Lérida sería altamente ingrata si en vez de estos dos patriotas progresistas puros se nombrase gente nueva de poco satisfactorios antecedentes y de sospechosas pretensiones”*⁹²³.

Pel que sembla, les ingerències governamentals també es produïren en el mateix moment de les votacions. Un mitjà madrileny es feia ressò de les conxorxes dels «ayacuchos» a Cervera, que arribaren fins i tot a la manipulació de les llistes d'electors: *“Desde luego hay un empeño decidido en estorbar que salgan diputados los Sres. Madoz y Viadera, llegando hasta el extremo de haber dicho un satélite del poder en una junta electoral: «Por todo paso con tal que se elimine á Madoz y Viadera». Al mismo tiempo el ayuntamiento, siguiendo las indicaciones de la diputación provincial, ha hecho un destrozo en las listas electorales, ya quitando á quien le ha parecido, ya incluyendo á*

⁹²³*El Constitucional. Periódico político, literario y comercial.* Barcelona, 6 de febrer de 1843, pp. 3-4.

*muchos que no se sabe si son electores porque se ha guardado de publicar, según está prevenido, el caso de la ley que les comprende*⁹²⁴.

Les maniobres dels agents governamentals no serviren de res, car repetiren novament Pascual Madoz i Antoni Viadera, amb uns 3.078 i 2.536 vots respectivament; no sabem del cert fins a quin punt les pressions forçaren el coronel Joaquim Bassols a renunciar a la seva possible reelecció, o bé si aquest ja havia pres la decisió de no presentar-se, però el seu lloc fou ocupat pel comerciant Jaume Ceriola i Flaquer (3.204 vots obtinguts), el qual, d'aquesta manera, completà el tercet de diputats progressistes provincials que es mantenien en l'oposició al Regent⁹²⁵. Unes segones eleccions estaven previstes el 20 de juliol per escollir el diputat suplent i la terna corresponent de cara al nomenament d'un senador. Aparentment, aquesta vegada el Duc de la Victòria es mostrà més curós, ja que, a través del Ministeri de la Governació, evidenciava el seu desig que les dites eleccions *“sean la verdadera expresión de la voluntad general, y que no intervengan influencias ilegítimas que pueden bastardearlas”*, motiu que l'hauria empès a comunicar als funcionaris governamentals que no intervinguessin en el suport o impugnació de candidatures⁹²⁶. Tanmateix, aquest segon procés electoral no es pogué dur a terme a causa de l'extensió del moviment insurreccional contra el Regent. Un cop a l'exili Espartero, el govern tornà a convocar de nou eleccions el setembre, que, comptant també amb una notable participació com les celebrades el febrer (gairebé un 61% del cens electoral), presenciaren una altra vegada la victòria dels candidats progressistes a la província de Lleida (Pascual Madoz i Jaume Ceriola, amb 3.669 i 3.629 vots respectivament).

⁹²⁴*La Posdata. Periódico jocoso-serio*. Madrid, 3 de març de 1843, p. 3.

⁹²⁵Les eleccions de febrer de 1843 contemplaren una alta participació arreu de l'Estat. La província de Lleida, concretament, enregistrà una participació del 62,4% de l'electorat (uns 4.555 votants de 7.300). En darrera instància, aquelles esdevingueren una mena de plebiscit desfavorable sobre el Regent, que s'hi havia implicat personalment donant suport a les candidatures oficials, cosa que acabà erosionant encara més la seva legitimitat. DÍAZ MARÍN, Pedro: “Espartero en entredicho. La ruina de su imagen en las elecciones de 1843”. *Ayer*, núm. 72 (2008), pp. 185-214.

⁹²⁶*BOPL*, núm. 59, 20 de maig de 1843, p. 1.

Amb l'adveniment dels moderats al poder (desembre de 1843), però, el predomini progressista a Lleida, fins aleshores incontestable, desaparegué com succeí a la resta de l'Estat. Les eleccions de setembre de 1844, les darreres que es van fer sota la vigència de la Constitució de 1837, foren convocades expressament pel govern del general Narváez amb la finalitat de configurar unes Corts que havien de portar a terme un seguit de reformes constitucionals –fonamentades en l'ordre, l'autoritat i la repressió– enfront de la reacció carlista i del descontentament de les masses populars. A la província de Lleida, s'hi imposà ara un grup de diputats força conservadors –Josep Antoni Alós, Ignasi Maria Sullà i Domènec Gomar– que no tingué dubtes a l'hora d'alinear-se amb els diputats més intransigents, liderats pel marquès de Viluma. Forçat per les circumstàncies, ja sigui pel descontentament manifest envers la política governamental o per les pressions dels propis coreligionaris polítics, aquest mateix grup resolgué dimitir tres mesos després. La seva substitució fou efectiva a través de les eleccions de març de 1843, en què s'imposaren els «moderats de centre» (Manuel Oviedo i Pere López Clarós substituïren, respectivament Josep A. Alós i Ignasi Sullà), alhora que sortí també elegit el progressista Marià Quer i Fontova, que ocupà el lloc de Domènec Gomar⁹²⁷.

Si bé la ingerència governamental en el procés electoral, a través d'instruccions als caps polítics i corporacions municipals, esdevingué presumiblement menor en comparació amb les eleccions anteriors, a causa de l'abstencionisme de l'oposició progressista, resultà evident el frau comès en tot el procés electoral. A la província de Lleida tingueren el dret de votar uns 10.856 homes, que representaven tot just el 7% dels habitants comptabilitzats en el cens posterior de 1847, una estimació que es veuria sensiblement reduïda al 4% o 5% si ens cenyíssim a unes xifres més reals de la població⁹²⁸.

⁹²⁷CASALS BERGÉS, Quintí: "Eleccions parlamentàries", art. cit., p. 52.

⁹²⁸PONS I ALTÉS, Josep Maria: *El sistema polític a Lleida durant els anys de consolidació del liberalisme censatari (1843-1868)*. Tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2001, p. 422.

Hem de tenir en compte que el sufragi censatari o restringit, amb majors o menors limitacions, esdevingué la forma imperant d'elecció política a Espanya –i també a Europa– al llarg de tot el segle XIX. Aquella es fonamentà en l'exclusió de certs sectors de la població –els d'estatus socioeconòmic més baix– en relació a la possibilitat d'elegir llurs representants. Seguint el raonament de Miguel Artola, durant tot el període predemocràtic de la història espanyola hi hagué un escàs control sobre l'acreditació de les condicions per ésser elector, de la mateixa manera que es donaven grans dificultats per completar amb rigor els censos i es formaven les llistes amb una evident intencionalitat de cara a obtenir uns determinats resultats electorals. Així doncs, sempre hi planà una sospita permanent de frau, concretament per l'exclusió d'individus amb un reconegut enfrontament amb el govern i la inclusió de difunts o electors desconeguts, cosa que originà, a més, la impossibilitat de conèixer les dades reals de participació. A més, de bell antuvi els partits polítics hagueren de fer front a l'escassa organització que es donava a nivell provincial, lluny de les capitals i centres de poder, on l'estructuració orgànica topà amb les majors dificultats. En aquest sentit, aquella fou canalitzada per la influència exercida per la premsa, la reunió dels comitès electorals i la difusió de les llistes amb els noms dels candidats⁹²⁹.

La restrictiva llei electoral del 18 de març de 1846, concebuda per afavorir la victòria del partit moderat, reduí el nombre d'electors en doblar els requisits de fortuna que s'exigien (400 rals anuals de contribucions directes), la qual cosa féu disminuir el nombre de votants potencials –homes majors de 25 anys– de 630.000 a menys de 100.000, tot just el 0,8% de la població total espanyola, un percentatge proper a les eleccions de febrer de 1836, celebrades sota l'Estatut Reial. Alhora, la llei electoral moderada excloué bona part de les classes mitjanes de la vida política i institucionalitzà un sistema electoral pervers que es fonamentà en els nous districtes uninominals (enfront del sistema plurinominal dels progressistes), és a dir, petites unitats territorials que, convenientment dissenyades pel govern en substitució de les demarcacions provincials, afavorien les manipulacions electorals per les oligarquies locals en favor dels candidats governamentals i, ensem, privilegiaven la representació de les zones rurals –

⁹²⁹ARTOLA GALLEGO, Miguel: *Partidos y programas políticos (1808-1936)*. Tom I. Madrid, Aguilar, 1975.

la base de les clienteleles del partit moderat— respecte a les urbanes. S'establí el nombre de diputats a 349 —enfront dels 241 de la llei de 1837— i es fixà la proporcionalitat d'un diputat per cada 35.000 habitants. D'aquesta manera, la província de Barcelona (442.273 habitants) contemplà la creació de 13 districtes mentre el cens electoral es reduí a uns 6.715 votants; en la de Tarragona (215.253 habitants), s'hi establiren 7 districtes amb uns 2.261 electors; en la de Girona (214.150 habitants), el dret de vot restà limitat a uns 2.202 electors repartits en 6 districtes; finalment, la de Lleida (151.322 habitants) tenia 4 districtes i 1.631 electors⁹³⁰.

Per ser escollit diputat, hom havia de ser major de 25 anys i beneficiar-se d'una renda anual de 12.000 rals de béns immobles, o bé pagar 1.000 rals de contribucions directes, així com tenir una capacitació professional elevada (metges, advocats, notaris, autoritats militars, metges). En restaven exclosos els funcionaris provincials que tinguessin autoritat política o militar. D'altra banda, per tal d'assegurar el triomf dels candidats governamentals hom emprà els procediments més estrambòtics, que anaven des de la modificació dels propis districtes electorals (amb la inclusió o la separació de municipis o seccions) fins al control i falsificació de les llistes electorals (arribant a l'extrem d'afegir-hi individus que no existien o que no tenien capacitat legal per poder votar), sense menystenir les amenaces i coaccions sobre els candidats de l'oposició. En definitiva, l'únic propòsit que tingueren els processos electorals consistí a donar als diferents governs que les convocaren la confiança que necessitaven tenir a les Corts mitjançant els candidats proposats des de dalt.

El districte de la Seu d'Urgell —integrat pels partits judicials de la Seu d'Urgell i de Solsona— es dividí electoralment en tres seccions: la Seu d'Urgell, Solsona i Guixers. Des d'un principi, la pugna electoral enfrontà el candidat del partit de l'ordre, forà i imposat pel govern moderat, i el candidat progressista, amb arrels en el territori. Efectivament, a les eleccions de desembre de 1846 l'acta de diputat es dirimí entre el *cunero* governamental Juan Gaya (moderat) i Salvador Maluquer (progressista), aquest darrer

⁹³⁰LUJÁN, Oriol: *Ni tan apáticos ni tan subordinados. La politización electoral durante la Década Moderada (1843-1854). El caso de los distritos catalanes*. Lleida, Editorial Milenio, 2018, pp. 94-95.

amic de Pascual Madoz⁹³¹. El primer, comptant amb el suport de l'aparell governamental, obtingué una ajustada victòria (uns 107 vots) sobre el segon (95 vots). Això no obstant, en la secció d'Urgell el candidat progressista, Salvador Maluquer, guanyà el ministerial Juan Gaya per una diferència aclaparadora (44 vots el primer i uns 14 el segon), fet que contrastava amb el comportament electoral de les seccions de Solsona (39 vots per a Maluquer i 65 per a Gaya) i de Guixers (uns 12 per al candidat progressista i uns 28 per al ministerial)⁹³². En termes generals, en tot el districte votaren uns 202 electors d'un total de 361, cosa que representà gairebé el 56% dels votants, l'índex més baix de participació enregistrat a la província de Lleida (a nivell provincial la participació fou del 65,9%, amb uns uns 1.075 electors de 1.631; el valor màxim es donà al districte d'Agramunt, un 74,8%, amb 493 electors de 659)⁹³³.

Tot i que les decisions governamentals respecte a la imposició de candidats semblaven inalterables, la candidatura de Juan Gaya també és presentada com un exemple de l'espai de negociació obert entre els comitès centrals i els comitès provincials i locals durant la Dècada Moderada. És a dir, "entre la decisión

⁹³¹"Cunero" era el candidat procedent o oriünd d'una altra província que era imposat des de l'exterior sense que mantingués aquell cap mena d'identificació o vinculació ideològica, familiar, patrimonial o econòmica amb la província que havia de representar. Juan Gaya fou administrador general de la Impremta Nacional i director de *La Gaceta* ; més endavant, el 1865, esdevingué cap de la secció de construccions civils del ministeri de la Governació. PÉREZ GALDÓS, Benito: *Narváez*. Buenos Aires, Technibook Ediciones, 2001, p. 39.

⁹³²En realitat, el nomenament de Juan Gaya, home sense arrels en el territori, com a representant del règim de Narváez per a les eleccions de desembre de 1846 no es féu efectiu fins al darrer moment (mentre que Salvador Maluquer ja s'havia perfilat, des d'un bon principi, com a candidat idoni dels progressistes), cosa que no passà desapercibuda en la conspícua premsa progressista de l'època, segons la qual "*si los electores (del distrito de Seo de Urgel) obraran con entera libertad, reunirá el señor Maluquer la casi totalidad de los votos*" (*El Eco del Comercio*. Madrid, 6 de desembre de 1846, p. 3). Això no obstant, el candidat progressista no va poder superar la pressió intimidatòria de les autoritats i agents polítics del govern, així com el frau electoral viscut a la secció de Guixers, que fou denunciat pels mateixos electors del districte de la Seu d'Urgell. Pocs dies després d'aquella contesa electoral, l'11 de desembre, Maluquer escrigué des d'Oliana que la formació d'una secció electoral a Guixers, propícia per a l'adulteració dels resultats, esdevenia "*mengua del gobierno, descrédito del sistema representativo y escarnio de la ley y de la voluntad del país*" (Carta reproduïda al periòdic *El Eco del Comercio*, Madrid, 20 de desembre de 1846, p. 2).

⁹³³ACAU. Elecciones de diputados a Cortes. Any 1846.

gubernamental y la emisión del voto se tenían que afianzar unas relaciones concretas con el electorado, y Gaya lo supo hacer, por ejemplo, ganándose la confianza de la sección de Solsona, de marcada presencia carlista”⁹³⁴. Tanmateix, la victòria governamental anà precedida d’irregularitats a la secció de Guixers –“*sección nula y ridícula*”, en paraules del mateix Salvador Maluquer– que evidenciaven un clar frau electoral⁹³⁵. Com és ben sabut, el navarrès Pascual Madoz, diputat progressista per Tremp, va denunciar aquesta situació de frau –que recordava, a parer seu, “*el juego de cubiletes*” de l’època precedent– i demanà la invalidació d’aquestes eleccions en el mateix Congrés dels diputats el 8 de gener de 1847. L’escenari del llogarret de Guixers –“*solo una casa de campo, un simple cortijo*”– esdevingué el lloc escollit per la maquinària governamental de cara a la falsificació dels resultats electorals, “*ofreciendo perdón y rebaja en las contribuciones, y amenazando con la espatriacion á los que hagan guerra á los candidatos del gobierno*”⁹³⁶. Així, com subratlla Josep Maria Pons, la realitat electoral del districte de la Seu d’Urgell mostrà, a partir d’aleshores, una singular dualitat entre les seccions de la ciutat urgel·litana (clarament favorables als progressistes) i la de Solsona (inclinada vers els elements més conservadors a causa de la presència carlina i la influència eclesiàstica)⁹³⁷.

El desembre de 1847 se celebraren eleccions generals parcials. Aquesta vegada, al districte de la Seu d’Urgell la pugna electoral enfrontà Juan Gaya, declarat subjecte a reelecció, i l’advocat pallarès Antoni Viadera, un dels prohoms del progressisme lleidatà que ja havia estat elegit diputat a Corts anteriorment per Lleida i Barcelona (1836, 1837,

⁹³⁴LUJÁN, Oriol: *Ni tan*, ob. cit., p. 65.

⁹³⁵La masia de Cal Jardí, situada al nucli de Vilamantells, era aleshores la casa consistorial del municipi de Guixers i esdevingué l’escenari de la *tupinada* o frau electoral.

⁹³⁶*El Genio de la libertad. Periódico de la tarde*. Mallorca, 18 de desembre de 1846, p. 1. Pel que sembla, uns tretze electors d’aquesta secció declararen que no havien votat; el mateix Madoz ja assenyalava, de fet, la incongruència de la tria de Guixers (uns 200 habitants) en comptes de Sant Llorenç de Morunys (1.500 habitants), població aquesta última distant un quart d’hora d’aquell indret.

⁹³⁷PONS I ALTÉS, Josep Maria: *Moderats i progressistes a la Lleida del segle XIX*. Lleida, Pagès Editors, 2002, p. 118.

1839, 1840, 1841 i 1843)⁹³⁸. L'honestetat i la dilatada experiència política de Viadera, tot just retornat de l'exili, no foren suficients per vèncer els entrebancs o irregularitats amb què devia topar, ja que tan sols obtingué uns 13 vots enfront dels 208 del seu adversari electoral (en total hi votaren uns 225 electors de 361, cosa que representa un 62% de participació). De nou, Gaya s'imposà a les eleccions de setembre de 1850, amb uns 191 vots, sobre Salvador Maluquer, qui n'obtingué 114 (un 64,2% de participació electoral). Les repetides victòries de Juan Gaya al districte de la Seu d'Urgell (1846, 1847 i 1850; en canvi, en restà fora durant la legislatura de 1851)⁹³⁹ esdevenen un reflex de, com en el mapa electoral català i espanyol, el domini dels moderats demostrava clarament la fàcil mal·leabilitat del districte unipersonal de cara a la manipulació de les successives eleccions i, d'aquesta manera, bandejar l'oposició política.

Nogensmenys, malgrat les adversitats l'oposició antigovernamental anava prenent força. En les eleccions a la Diputació provincial de juliol de 1847, la mobilització dels progressistes lleidatans esdevingué un èxit, amb victòries tan significatives com les de Manuel Fuster (partit judicial de Lleida), Salvador Maluquer (Solsona), Josep Forga (Sort) i Josep Alvià (la Seu d'Urgell)⁹⁴⁰. Salvador Maluquer, home tenaç i perseverant en els seus propòsits, aconseguí imposar-se en les eleccions de 1851 sobre el ministerial

⁹³⁸Antoni Viadera havia estat nomenat també president de l'Audiència de Mallorca l'any 1844. Posteriorment, fou alcalde de Barcelona durant el Bienni Progressista (de novembre de 1854 a agost de 1855). Amb motiu del seu nomenament com a regent de l'Audiència d'Albacete, el juny de 1855, deixà l'alcaldia de Barcelona. Morí dos mesos després a la capital catalana.

⁹³⁹Es dona la coincidència que Juan Gaya, l'any 1850, fou elegit diputat alhora per Alacant i la Seu d'Urgell, i acabà escollint la representació urgel·litana. En general, la imatge política de Gaya s'avé perfectament amb la del diputat *cunero* distant de la realitat del districte que representava i, alhora, propera als interessos governamentals dels moderats, car les seves intervencions al Congrés havien estat pràcticament nul·les: "La seva participació en comissions estigué lligada en temes suposadament d'interès nacional, com la d'obertura de sessions de 1846 o de comptes de 1853. A més, el seu vot pràcticament no es mogué del sentit que emeteren els governs moderats, particularment de signe doctrinari. Segons aquesta realitat, la representació de Gaya no responia a una acció de mandat imperatiu, sinó a una representació dels interessos del conjunt de la nació?". LUJÁN FELIU, Oriol: *Reclamant espanyolitat des de la catalanitat: Un estudi dels diputats escollits a Catalunya durant la Dècada Moderada (1843-54)*. Tesi doctoral, UAB, 2015, pp. 238-239.

⁹⁴⁰LLADONOSA, Manuel, CASALS, Quintí i PONS, Josep Maria: *La construcció de la modernitat*, ob. cit., p. 60.

Juan Valero y Soto (183 vots contra 171)⁹⁴¹, moment que coincidí, a Catalunya, amb una reacció contra la política autoritària i centralista del govern de Bravo Murillo (a Barcelona guanyà una àmplia candidatura antigovernamental, integrada per conservadors, progressistes i demòcrates)⁹⁴². Els membres d'aquesta coalició – Estanislau Figueras, Salvador Maluquer, Pascual Madoz, Josep Sol, Ildefons Cerdà, Joan Prim– tingueren intervencions força eloqüents en el Congrés per denunciar la dissortada situació del Principat. Ja en la seva primera intervenció al Congrés, el 21 de juliol de 1851, Salvador Maluquer interpel·là el ministre de Governació, Manuel Bertrán de Lis, sobre l'estat de setge instaurat a Catalunya d'ençà de 1843, tot condemnant la situació excepcional d'il·legalitat, d'abús i d'arbitrarietat a què estava sotmès el país, per concloure amb un marcat to de denúncia: “¿Somos acaso una raza de hombres maldita, vagabunda y turbulenta? Las provincias catalanas, ¿son acaso unas provincias conquistadas? Nosotros no queremos privilegios de ninguna clase, ni funestos ni favorables; no queremos más, sino que las provincias catalanas sean consideradas como hermanas de las demás provincias españolas, y los catalanes iguales en un todo á los demás habitantes de la monarquía”⁹⁴³.

El 22 de novembre, novament, Salvador Maluquer s'adreçà al ministre de Governació arran de la promulgació recent d'un ban del capità general del Principat, en què hom feia prevaler abusivament els tribunals militars sobre la jurisdicció ordinària. El diputat Maluquer li manifestà la seva contrarietat perquè, tal com assegurava, “*la provincia de Lérida disfrutaba de una seguridad cual pudiera haber disfrutado en los tiempos más normales*”, al mateix temps que dubtava que el capità general tingués

⁹⁴¹Oriol Luján apunta la possibilitat que els progressistes –i àdhuc els demòcrates– utilitzessin també coaccions per condicionar en benefici propi els resultats electorals d'alguns districtes o poblacions. En aquest sentit, assenyala Salvador Maluquer, qui probablement s'hauria valgut del suport dels caps progressistes de la província de Lleida per pressionar l'electorat. LUJÁN, Oriol: *Ni tan apáticos*, ob. cit., p. 68.

⁹⁴²La proposta de construir una àmplia candidatura «catalana», de signe clarament antigovernamental, tingué com a detonant immediat l'adopció de mesures tan autoritàries com el tancament de l'Institut Industrial de Catalunya i la supressió del periòdic *El Bien Público*.

⁹⁴³*Diario de las sesiones del Congreso de los Diputados en los dos periodos de la legislatura de 1851*. Madrid: Imprenta Nacional, 1852, p. 812

competències per dictar mesures tan severes “en el estado casi normal ó completamente normal en que se encuentra el país”. Maluquer va concloure la seva intervenció llançant una pregunta punyent al referit ministre: “¿Considera el Gobierno de S.M. que los catalanes son indignos de ser gobernados con arreglo á la constitución y á las leyes, y de ser juzgados, aunque sean malhechores, por su propio fuero, y bajo las formas tutelares de la justicia y la inocencia?”⁹⁴⁴.

Desil·lusionat per l’erosió que patia el sistema constitucional, Maluquer decidí dimitir com a diputat el 18 de gener de 1852 (el seu amic Madoz també havia fet el mateix el dia anterior)⁹⁴⁵. Respecte a les eleccions per a la Diputació, els progressistes aconseguiren victòries notables en els districtes pirinencs de la província de Lleida: a la Seu d’Urgell sortí elegit una altra vegada l’advocat Josep Alviñà i Berga; a Sort, Josep Forga; a Viella, Antoni Blanch; a Solsona, un feu tradicionalment conservador, va vèncer Salvador Maluquer, però el Consell provincial acabà retirant-li l’acta de diputat⁹⁴⁶.

Les eleccions de febrer de 1853, que enregistraren al districte de la Seu d’Urgell l’índex més alt de participació –un 72,2%– de tota la província de Lleida, enfrontaren Juan Gaya amb Gaspar Dotres, un industrial català establert a València des de feia anys. Per part progressista, la tria de Dotres significà tot un repte perquè, d’entrada, el nou candidat es va veure obligat a assumir una doble dificultat: per un costat, la lluita contra l’activitat de la maquinària governamental; d’altre, la substitució del carismàtic Salvador Maluquer, una situació que es revelava particularment complexa si tenim en compte que Dotres no coneixia prou bé el territori que cercava ara representar. Amb tot, l’aposta progressista semblava prou ferma per guanyar perquè Gaspar Dotres venia precedit de certa aurèola revolucionària, pròpia dels liberals incorruptibles (a València, com a comandant de la Milícia, Dotres lluità contra les partides i l’aixecament absolutista

⁹⁴⁴*Ibidem*, pp. 1.203-1.204.

⁹⁴⁵Extracte de la sessió del Congrés dels diputats del 9 de març de 1853, reproduït al periòdic *El Àncora*, Barcelona, 14 de març de 1853, pp. 2-3.

⁹⁴⁶PONS I ALTÉS, Josep Maria: *El sistema polític a Lleida*, tesi doctoral citada, p. 399.

del 30 de maig de 1822; poc després, fou regidor de l'últim ajuntament constitucional d'aquella ciutat a l'època del Trienni Liberal)⁹⁴⁷.

El resultat, però, confirmà una altra vegada la victòria de Gaya (uns 268 vots contra 241). Tot i així, aquell fou impugnat amb força vehemència per Madoz, diputat per Tremp, al Congrés dels diputats el 9 de març. La intervenció crítica del diputat navarrès tingué com a motiu recurrent, una vegada més, l'adulteració del resultat a la secció de Guixers, que ja esdevenia aleshores un símbol de befa en la premsa europea, car *“hasta Alemania llegó la fama del distrito de Guitxés, pues en una revista de aquel país, vi que se ocupaban del famoso puchero que había servido de urna para una elección”*. Pel que sembla, a més de la intromissió dels agents governamentals, la clerecia féu córrer la veu que el triomf del candidat moderat afavoriria la restauració del bisbat de Solsona, situació que es repetí a la Seu d'Urgell amb la promesa d'oferir un nou bisbe a la diòcesi urgel·litana, *“según consta por cartas que dirigieron algunos presbíteros á varios electores”*⁹⁴⁸. A partir d'aleshores, el testimoni polític del Progressisme urgel·lità fou recollit pel jutge Josep Ignasi de Llorens, moment que coincidí amb el retorn dels progressistes al poder, ara en coalició amb la Unió Liberal del general Leopoldo O'Donnell.

El cas de la Seu d'Urgell és indescartable de la pròpia dinàmica política que s'observa generalment a les terres de ponent, que superen en mobilització electoral la resta de les províncies del Principat, tot i que, a tall comparatiu, hom conclou que la participació electoral enregistrada a Catalunya entre 1843-1853 ha estat una de les més baixes de l'Europa liberal (v. quadre següent).

⁹⁴⁷Els trets biogràfics de Gaspar Dotres han quedat ben perfilats a PONS, Anacleto i SERNA, Justo: «Gaspar Dotres, negociante y demócrata», a PÉREZ LEDESMA, Manuel i BURDIEL, Isabel (eds.), *Liberales eminentes*. Madrid, Marcial Pons Historia, 2008, pp. 157-178.

⁹⁴⁸*El Clamor Público. Periódico del Partido Liberal*. Madrid, 10 de març de 1853, p. 1.

PARTICIPACIÓ ELECTORAL A LES QUATRE PROVÍNCIES CATALANES ENTRE 1843-1853

Anys	1843	1844	1846	1850	1851	1853
Província de Barcelona	25%	35,5%	26,7%	38,2%	50,3%	52,8%
Id. de Tarragona	7,3%	26,2%	58,3%	59%	51,5%	55%
Id. de Girona	27,6%	28,8%	41,7%	48,3%	57,2%	60%
Id. de Lleida	60,8%	59,8%	65,9%	54,7%	66,2%	58,4%
Mitjana catalana	30,2%	37,6%	48,1%	50%	56,3%	56,5%
Mitjana espanyola	56,9%	65,7%	65,2%	67%	69,5%	68,5%

Font: LUJÁN, Oriol: *Reclamant espanyolitat des de la catalanitat: Un estudi dels diputats escollits a Catalunya durant la Dècada Moderada (1843-54)*. Tesi doctoral, UAB, 2015, p. 196.

Si bé els valors participatius situen Catalunya molt per dessota àdhuc de la mitjana estatal en les successives conteses electorals, aquesta situació no hi amaga l'existència d'interessants matisos o disparitats que cal comentar. El fet més remarcable és, sens dubte, el comportament electoral de la província de Lleida, que mostra nivells similars -i fins i tot superiors- als de tota la monarquia. En comparació amb la resta de províncies catalanes, la singularitat lleidatana es pot explicar “per una major possibilitat d'èxit de la diversitat política a la província o per una major capacitat de mobilització de l'electorat des de formacions i tendències alternatives a la moderada”, tenint en compte que la impossibilitat del partit moderat per controlar tots els districtes esperonava la participació⁹⁴⁹.

El triomf de la *vicalvarada*, l'estiu de 1854, va permetre l'accés al poder dels progressistes, liderats per un Espartero que apostà per la fórmula d'un govern de coalició amb la Unió Liberal d'O'Donnell. Els nous dirigents estatals pretengueren legitimar l'etapa política que s'obria amb una convocatòria d'eleccions a Corts Constituents, d'acord amb la llei electoral progressista de 1837 –que ampliava el nombre

⁹⁴⁹LUJÁN, Oriol: *Reclamant espanyolitat*, tesi doctoral citada, p. 197.

d'electors i substituïa els districtes uninominals per les províncies– i la proposta de Cambra única, el Congrés, en contra del caràcter bicameral defensat pel partit moderat. Les eleccions es portaren a terme l'octubre de 1854 i significaren una àmplia victòria dels progressistes, uns 133 diputats d'un total de 256 (un 52% de representació parlamentària); a molta distància se situava el segon grup parlamentari, la Unió Liberal, amb uns 64 escons (25%) i, gairebé en posicions marginals, els demòcrates i els moderats, amb 34 i 25 diputats respectivament.

A la província de Lleida, que va veure ara triplicat el seu cens electoral (de 3.236 electors es passà a uns 10.455, un 6,7% de la població total), el triomf progressista vingué reforçat amb la inclusió pactada dels candidats demòcrates en una llista comuna. Resultaren elegits els progressistes Pascual Madoz Ibáñez i Ignacio Gurrea Medrano, amb 4.779 i 4.057 vots respectivament, i els demòcrates Miquel Ferrer i Garcés i Josep Ignasi de Llorens i Malagarriga, cadascun amb 4.643 i 4.511 vots respectivament⁹⁵⁰. En conjunt, es tracta de la victòria electoral de dirigents històrics de l'oposició antimoderada a les terres de Ponent, tot i que la participació es limità al 46% del cens electoral provincial (uns 4.808 votants de 10.455 electors). Malgrat la presència d'uns 29 caps de districte a la província per tal d'afavorir-hi la participació dels electors, el retraïment electoral observat es pot atribuir a l'amenaça del còlera que planava aleshores sobre tot el territori català. La inclusió del navarrès Ignacio Gurrea Medrano (4.057 vots), ajudant de camp del general Espartero durant la Primera Guerra Carlista i recentment nomenat mariscal, sembla obeir més a l'interès d'omplir la llista dels candidats progressistes provincials amb alguna figura de renom de l'àmbit estatal. Ignacio Gurrea, que també s'havia presentat per Logronyo i Madrid, acabà preferint finalment aquesta darrera circumscripció provincial i, a principis de 1855, fou substituït pel diputat suplent Manuel Fuster i Arnaldo, qui havia estat cap de la Milícia Nacional i batlle de la ciutat de Lleida entre 1842-1843⁹⁵¹.

⁹⁵⁰Miquel Ferrer i Garcés i Josep Ignasi de Llorens foren també diputats republicans per Lleida el 1869.

⁹⁵¹CASALS I BERGÉS, Quintí: "Los parlamentarios de Lérida", art. citat, pp. 41-90; també del mateix autor, "Elecciones parlamentàries a la Lleida liberal, 1810-1868. Segona part: l'època isabelina (1845-1868)". *Shikar. Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià*, núm. 2, 2015, pp. 36-45.

Les noves Corts Constituents van obrir les sessions el mes següent. A pesar de l'incontestable predomini al Congrés, el mateix Partit Progressista contenia la llavor de futures dissensions que acabarien per ofegar la seva hegemonia política. Aquelles es materialitzaren ben aviat en dues tendències enfrontades: els «resellados» (també anomenats «templados»), de caràcter més conservador i propers a la Unió Liberal, i els «puros», que, proclamant-se fidels als principis progressistes originaris, es mostraven proclius a les tesis demòcrates. Josep Ignasi de Llorens va viure amb intensitat les contradiccions per on discorria el Partit Progressista d'Espartero en la seva estrenada majoria parlamentària. De fet, la seva estada al Congrés entre 1854-1856, bé que breu, reforçà les seves conviccions republicanes al mateix temps que consumava de ple el desencís o distanciament respecte al Progressisme oficial. Nogensmenys, el diputat Josep I. de Llorens semblava albergar alguna mena d'esperança en el nou govern quan, el 30 de novembre de 1854, votà favorablement l'esmena que definia genèricament la futura constitució política de l'Estat, instaurada sobre les bases que *“aseguren la verdad del sistema representativo, en un Trono rodeado de instituciones populares y en la dinastía de Doña Isabel II, Reina de España”* (en canvi, el seu coreligionari Miquel Ferrer i Garcés hi votà en contra, al costat d'altres 18 diputats que consideraven la fórmula republicana com una condició indispensable per a la democràcia)⁹⁵².

El desengany, però, no trigà molt a venir i començà a prendre forma en veure com una de les reivindicacions populars més importants, la supressió de la contribució de consums, no resultà satisfeta pel nou govern⁹⁵³. Així mateix, trobem Josep Ignasi de

⁹⁵²*Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, núm. 23, sessió del 30 de novembre de 1854, pp. 274-294. Impulsada pels demòcrates, aquesta votació representà el primer maldecap seriós per als progressistes perquè, per primera vegada en la història d'Espanya, es qüestionà obertament l'existència de la monarquia a les Corts. URQUIJO GOITIA, José Ramón: «Las contradicciones políticas del Bienio Progresista». *Hispania*, LVII/1, núm. 195 (1997), pp. 267-302.

⁹⁵³Josep Ignasi de Llorens ja havia estat un dels signants de la proposició que, presentada al Congrés el 15 de desembre de 1854, advocava per la legalitat de les mesures preses per les diferents juntes revolucionàries provincials respecte a l'abolició dels drets de consum i de portes. En aquest moment el diputat urgellità se sumà a la petició que reclamava a l'administració estatal deixar de cobrar aquesta part de la contribució, que tant castigava les poblacions, d'ençà de l'aparició de les esmentades juntes, *“personificación de la soberanía en acción”*. Aquest fou el primer pas per a un plantejament més general

Llorens, al costat de polítics demòcrates com José María Orense i Eduardo Ruiz Pons, defensant una proposició que censurava l'actitud del govern envers el coronel de carrabiners Antonio del Riego, nebot del cèlebre general Rafael del Riego, víctima de represàlies que li impedièn la consecució de la llicència absoluta o retir del servei per motius de salut, o bé senzillament determinaven la seva sortida forçada de Madrid a causa de les opinions polítiques crítiques que mantenia⁹⁵⁴. El diputat urgel·lità, en canvi, agrai el rescabament moral que significà la reivindicació de la memòria del seu germà, el capità Ramon Josep de Llorens, un dels «màrtirs de Carral», tots declarats «benemèrits de la pàtria» el juliol de 1855⁹⁵⁵.

Amb els moderats de nou en el poder, a partir de 1856, la secció de Guixers tornà a ésser una anomalia electoral i una pedra a la sabata per a les candidatures progressistes, especialment de la Seu d'Urgell. Des d'aquest punt de vista, hom reconeixia que, per preservar les mínimes garanties electorals, en el districte només havien de figurar dues seccions, la de la Seu d'Urgell i la de Solsona, ja que *“la ley electoral nunca será verdad en el distrito de la Seo de Urgel, mientras no se suprima la sección de Guixés, y aun cuando realmente debiese existir, debería al menos, por decoro, trasladarse á la inmediata de San Lorenzo dels Morunys, en cuyo punto los electores*

de la qüestió, una vindicació constant de les classes populars al llarg del segle XIX. *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, núm. 35, sessió del 15 de desembre de 1854, p. 663.

⁹⁵⁴*Ibidem*, núm. 296, sessió del 23 de gener de 1856, p. 10128.

⁹⁵⁵Prèviament, el 2 d'agost de 1854, la Junta de Santiago de Compostel·la ja havia decretat benemèrits de la pàtria els comandants i oficials que havien estat afusellats a Carral l'abril de 1846. La citada Junta, a més, requerí el trasllat de llurs despulles a la capital gallega des del cementiri de l'església de Santo Estevo de Paleo, alhora que es comprometé a sol·licitar al nou govern i les Corts la consideració que havien de merèixer aquells, a nivell de tot l'Estat, com a defensors de la llibertat, així com la necessària atenció a les vídues i orfes pel que fa al cobrament de pensions (*Boletín Oficial de la provincia de Orense*, núm. 96, 12 d'agost de 1854, p. 1). El 24 de gener de 1855, a instàncies dels diputats gallecs José Arias Uría i Daniel Carballo, entre d'altres, fou presentada la corresponent proposició de llei al Congrés, que també contemplava l'erecció d'un monument a la seva memòria a la Corunya (*Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, apèndix primer al núm. 68, p. 1.647).

*hallarían la decencia que no tiene ni tener puede Guixés, pueblo miserable muy malamente situado, y cuyo local para las elecciones es una verdadera cuadra*⁹⁵⁶.

Amb l'entrada de la Unió Liberal al govern, el juny de 1858, semblava emprendre's una política de conciliació –amb el lema progrés i ordre– entre els progressistes i els moderats. Això no obstant, aviat es féu evident el desencís dels progressistes perquè es mantingué vigent la constitució conservadora de 1845, “pero nunca quedó claro a lo largo del mandato si se iba a aplicar en sus términos originales, tal y como se había utilizado durante la Década Moderada, o si por el contrario se pensava orientar en un sentido más liberal”⁹⁵⁷. En aquest marc polític, doncs, fracassà la proposta integradora d'O'Donnell, incapaç de bastir un projecte comú i coherent per superar les identitats partidistes i una dinàmica política d'enfrontament permanent⁹⁵⁸. A més, se sentiren exclosos del sistema polític els anomenats progressistes purs, així com els demòcrates i carlistes. Les eleccions del 31 d'octubre-1 de novembre de 1858 evidenciaren l'escissió dels progressistes, com va passar al districte de Lleida davant el suport a la candidatura governamental⁹⁵⁹. En canvi, els dos districtes de muntanya no plantejaren cap contestació al govern d'O'Donnell: mentre que a la Seu d'Urgell triomfà el candidat unionista Enrique del Pozo després d'un apàtic procés electoral (en què votaren uns 295 dels 790 electors inscrits), al de Tremp guanyà una altra vegada l'incombustible Pascual Madoz.

⁹⁵⁶*La Corona. Periódico liberal*. Barcelona, 26 d'agost de 1858, p. 6.

⁹⁵⁷GARCÍA GARCÍA, Carmen: “La reforma constitucional durante el Gobierno Largo de O'Donnell”. *Rubrica Contemporánea* (dossier «A raíz de Cádiz»), núm. 1 (2012), pp. 95-110. La citació correspon a la pàgina 101.

⁹⁵⁸Sobre el fracàs fusionista de la Unió Liberal, *vid.* CHATO GONZALO, Ignacio: “La Unión Liberal y la renovación del sistema de partidos (1858-1863)”. *Revista de Estudios Políticos*, núm. 153 (julio-septiembre 2011), Madrid, pp. 75-111; DURÁN DE LA RÚA, Nelson: *La Unión Liberal y la modernización de la España isabelina. Una convivencia frustrada, 1854-1868*. Madrid, Akal, 1979.

⁹⁵⁹Davant de l'anunci de la candidatura ministerial (Pedro Abades), un sector dels progressistes lleidatans es reuní per mostrar-hi el seu rebuig i escollí com a candidat Josep Santamaria, que finalment fou derrotat per 311 vots a 87. PONS I ALTÉS, Josep Maria: *El sistema polític*, ob. cit., pp. 466-467.

La fi del govern *unionista* de Leopoldo O'Donnell i el retorn al poder dels moderats significà, de nou, la convocatòria d'eleccions, que se celebraren els dies 11 i 12 d'octubre de 1863. Tot i que el nou govern del marquès de Miraflores (maig 1863 – gener 1864) es comprometé a respectar la llei i la llibertat dels electors, aquell maniobrà descaradament –a través dels governadors civils– per condicionar els resultats electorals. A més, s'insistí en el fet que les reunions destinades a la confecció de les candidatures havien d'ésser presidides per l'autoritat i reservades només a tots aquells que acreditaven estar en la llista d'electors del seu districte, cosa a la qual s'oposaren els progressistes, que finalment decidiren abandonar la lluita electoral. Amb tot, com destaca J. M. Pons, les eleccions de 1863 presentaren unes singularitats específiques a la província de Lleida. A la capital, Lleida, aquelles es desenvoluparen en un context força conflictiu, en què, enmig de les coaccions governamentals, prengué cos la protesta dels demòcrates fins al punt que es fixà una segona volta, prevista per als dies 18 i 19 d'octubre, bruscament interrompuda per la intervenció del governador civil (finalment, aquesta segona volta es traslladà als dies 31 de gener i 1 de febrer de 1864, en què els moderats aconseguiren imposar-se per la mínima)⁹⁶⁰.

En canvi, en el districte de la Seu d'Urgell fou la mateixa desconfiança la que acabà esmicolant el bloc progressista. Darrere d'aquest fet, hom hi percep el cansament del nucli progressista urgel·lità durant tants anys de brega electoral, en què es feia evident el seu fracàs per portar al Congrés espanyol un diputat capaç de defensar els seus interessos. Una fatiga que es veia alimentada pel convenciment propi que el predomini del comportament conservador solsoní es veia sotmès, inevitablement, a la poderosa influència eclesiàstica i a l'adulteració del districte de Guixers. És per això que, *“cansados los progresistas de Seo de Urgel de luchar inútilmente y con objeto de destruir la influencia moral y de desencantar el celeberrimo puchero de Guixés, orgullo de Solsona”*, hom optà per un candidat potent que, més enllà de les ideologies, tingués la virtut d'aplegar un consens polític ampli, des de la sensibilitat més conservadora fins als progressistes i demòcrates: l'home escollit fou el banquer Manuel Girona i Agrafel, un exponent del que Borja de Riquer ha definit com l'«escola social conservadora»

⁹⁶⁰PONS I ALTÉS, Josep Maria: *El sistema polític a Lleida*, ob. cit., pp. 472-476.

catalana⁹⁶¹, proper a laUnió Liberali considerat el nou Lesseps català per la seva activa implicació en les obres del canal d'Urgell⁹⁶².

Mentrestant, els progressistes de Solsona també havien proposat escollir un candidat de consens, el propietari de Peramola Macari Codoñet, però aquesta tria impossibilità arribar a un acord amb els de la Seu d'Urgell, que, com hem apuntat, ja havien presentat el seu. Tal situació provocà una gran perplexitat i desconcert en els mitjans progressistes de Catalunya, que atribuïren la manca d'acord a "*meras cuestiones de localidad, por esas ideas de predominio y preponderancia que tan comunes son en poblaciones afines y rivales*". A parer dels progressistes urgel·litans, les posicions irreconciliables entre uns i altres s'haurien pogut evitar des d'un principi. Tot i queixar-se d'haver patit provocacions i insults des de Solsona, aquells assenyalaren que s'havien plantejat prescindir de Manuel Girona, "*á fin de seguir la marcha general del partido y abstenerse de tomar parte en la próxima contienda electoral*", però, com a contrapartida, demanaren també la retirada del candidat solsoní⁹⁶³.

⁹⁶¹RIQUER I PERMANYER, Borja de: *Escolta, Espanya. La cuestión catalana en la época liberal*. Madrid, Marcial Pons, 2001, p. 134; del mateix autor, "Acció política i pensament dels conservadors liberals catalans. De Martí d'Eixalà a Duran i Bas". *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 6 (2002), pp. 201-215. Segons aquest autor, ja des dels inicis de la revolució liberal Catalunya havia presenciat l'aparició d'una proposta política conservadora que, allunyada del Moderantisme oficial espanyol, adquirí ben aviat unes connotacions pròpies. Aquesta especificitat catalana es manifestava en una societat moderna i complexa, marcada per grans tensions (l'enfrontament entre absolutistes i liberals, les diferències entre els mateixos liberals), al mateix temps que qüestionava profundament la centralització política i administrativa de l'Estat, la militarització de l'ordre públic i la política d'exclusió dels moderats.

⁹⁶²*La Corona. Periódico liberal*. Barcelona, 18 de març de 1863, p. 3. En l'aposta de la candidatura de Manuel Girona, aleshores un nom imprescindible per portar a terme noves empreses, hi tingué un paper rellevant l'il·lustre canonge Andreu Casanovas, el qual havia recollit prèviament les aspiracions ciutadanes i les havia exposat en la seva *Memoria sobre la necesidad é importancia de construir una carretera desde Lérida a Seo de Urgel y Puigcerdá* (1859). No hi ha dubte que, més enllà de les passions polítiques, hi havia una total unanimitat entre els urgel·litans per tenir una bona via de comunicació que revitalitzés el comerç de la comarca i trenqués el seu secular aïllament, motiu pel qual s'entenen les esperances dipositades en el cèlebre banquer i empresari català.

⁹⁶³*La Corona. Periódico liberal*. Barcelona, 3 d'octubre de 1863, p. 1.

Tanmateix, aquest darrer fet no es produí⁹⁶⁴. Entre acusacions, les dues candidatures entraren en la disputa electoral dels dies 11 i 12 d'octubre⁹⁶⁵, que no va poder escapar tampoc a la manipulació de les actes⁹⁶⁶. El procés electoral, estudiat per J. M. Pons, posa de relleu una participació considerablement alta (uns 676 electors d'un total de 763, xifra que equival al 88% dels inscrits) i una victòria de Macari Codoñet (343 vots) sobre Manuel Girona (uns 321). El conflicte va aparèixer quan, enmig de protestes, la Junta electoral de la Seu d'Urgell impugnà aquest resultat i restà, a iniciativa pròpia, uns 14 vots a la candidatura de Macari Codoñet i els sumà a la de Manuel Girona, una decisió que tractà de justificar al·ludint preteses irregularitats comeses a la secció de Solsona, on, pel que sembla, uns catorze electors declararen davant notari que havien votat a favor de Girona però que llurs vots s'havien afegit a Codoñet, cosa que atorgava

⁹⁶⁴Els caps progressistes de la Seu d'Urgell indicaren que *“cuando aguardábamos la renuncia de la citada candidatura, nos sorprendió el siguiente pregon publicado en la concurrida feria de la Torregasa: «Los electores del districte electoral de Solsona fan á saber que lo candidat per aquest districte, D. Macari Codoñet, no se ha retirat ni se retirará»*. Carta signada per Francesc Sanvicens i Lluís Ferran, del comitè progressista de la Seu d'Urgell, datada el 7 d'octubre i reproduïda a *La Corona. Periódico liberal*. Barcelona, 10 d'octubre de 1863, pp. 6-7.

⁹⁶⁵Val a dir que els progressistes de Solsona se sentiren impel·lits a rebutjar les recriminacions i les acusacions derrotistes llençades pels seus coreligionaris urgel·litans. Tot el contrari: la seva lluita –afirmaven– havia estat constant i fins a cert punt heroica entre les coaccions governamentals, la pressió eclesiàstica i els continus fraus electorals. Així, hom remarcava amb orgull que *“siempre y entodas las ocasiones en que el partido progresista ha acudido á las urnas concandidato desupartido, la lucha en la sección de Solsona ha sido reñidísima, porque la influencia moral recordaba expedientes y en particular los de amillaramiento, mandaba credenciales de estanqueros, y nos presentaba un báculo y mitra episcopal; pero nosotros, firmes siempre, no solo resistimos todo esto, sino que firmes aun en presencia de comisarios y agentes de policía, nunca jamás faltó un voto de un solo progresista del partido judicial de Solsona, así de los que se les hacía ir á votar á Urgel, como á Guixés y á esta ciudad. Aun más, luchábamos en la confección de las listas, y aquí se estrellaban nuestros esfuerzos, porque en Lérida se nos negó continuamente la justicia”*. Una justificació que anà acompanyada de retrets: *“En cuanto á las próximas y futuras elecciones, (...) me contentaré con apelar al patriotismo y buena fe de los progresistas de la Seo de Urgel, para que metiendo la mano en un pecho, vean si en todo lo que se refiere á la candidatura del señor Girona, han obrado dentro del interés y conveniencia del partido progresista ó si por el contrario somos los de Solsona los que, fuertes en nuestro candidato señor Codoñet, no demostramos que no somos fáciles instrumentos de pretensiones personales”*. *La Corona. Periódico liberal*. Barcelona, 4 d'abril de 1863, p. 7.

⁹⁶⁶Una circular del governador civil, del 6 d'octubre de 1863, advertí l'alcalde de la Seu d'Urgell contra les amenaces, *“ofertas y otros medios de corrupción”* que afectaven el desenvolupament de les eleccions, per la qual cosa l'instava a capturar-ne els autors i còmplices i lliurar-los a la justícia.

ara una ajustada victòria a Girona (335 vots) respecte al seu rival (329). Les queixes d'uns i altres arribaren al Congrés dels diputats, que el 2 de març de 1864 aprovà la nul·litat de l'acta electoral de la Seu d'Urgell i reclamà noves eleccions en aquell districte.

La contínua brega política, però, acabà provocant la fatiga i la renúncia de Macari Codoñet a participar de nou en la cursa electoral. Profundament desenganyat, Codoñet prengué aquesta decisió al mateix temps que advertia contra les promeses del candidat Girona respecte a la profusió de carreteres i camins veïnals, ja que, pel que sembla, aquell havia ordenat distribuir a bastament *“un plano en que aparecen trazadas multitud de carreteras, una de las cuales se hace terminar en Guixés, sin duda por ser cabeza de sección, pero donde no hay más que algunas casas diseminadas y distantes de toda población”*. Sens dubte, Manuel Girona, que no trepitjà mai el districte electoral, tenia a la seva disposició molts més mitjans i recursos per afavorir la seva candidatura, com ara la utilització d'agents i empresaris d'obres públiques afins que recorrien el districte. Codoñet, per exemple, denuncià que *“días antes de las elecciones, y con ocasión de la feria de Solsona, se colocaron banderolas, se midieron terrenos y se desplegó todo el aparato de las operaciones preparatorias de la construcción de carreteras, desapareciendo como por ensalmo una vez terminada la elección”*, o bé criticà la presència d'agents de la casa Girona que prometeren als veïns de Busa i de Sant Llorenç de Morunys la realització d'una carretera que, des de Cardona, travessaria tota la Vall d'Ora⁹⁶⁷. Finalment, els dies 3 i 4 d'abril de 1864 se celebraren les eleccions i sortí elegit, sense cap mena d'oposició, Manuel Girona per 375 vots. Més endavant, l'11 d'abril, el Congrés dels diputats aprovà l'acta electoral del districte de la Seu d'Urgell. Més que mai, el consens urgellit concitat entorn de la figura de l'empresari Girona

⁹⁶⁷Codoñet no s'estava pas de recordar que la convocatòria de segones eleccions havia coincidit amb una represa dels treballs en la carretera de Balaguer a Ponts, *“a pesar de que los pagos están en atraso de seis meses; que ha hecho construir los estudios de obras, y que (Manuel Girona) seguirá con igual empeño, aun cuando no salga elegido diputado”*. Carta de Macari Codoñet, amb data del 13 de març, reproduïda al periòdic *La Corona*, 14 de març de 1864, ps. 7-8. El mateix Codoñet també replicà el seu adversari polític al *Diario de Barcelona*, totdenunciant les *“esperanzas que se había hecho concebir a los electores de quecon el triunfo del Sr.Gironaverían muy pronto cruzado de carreteras y caminos vecinales, todo el país. (...)Recorrían el distrito en su nombre D. Antonio Zulueta y D. Federico Mombrú, empresarios de obras públicas, cuyas relaciones con la casa Girona son notorias”*. Citat de CABANA I VANCELLS, Francesc: *Manuel Girona: semblança i antologia de textos*. Barcelona, Pòrtic, 2002, p. 26.

respongué a la clara aposta per materialitzar un projecte que hom veia fonamental per al redreç del Pirineu lleidatà, el mitjà per cartografiar un somni realitzable per superar definitivament la postergació del país.

Podem identificar els prohoms del progressisme urgell·lità? Una felicitació del comitè progressista de la Seu d'Urgell dirigida al duc de la Victòria, amb motiu de la festivitat de San Baldomero, revela fins a quin punt congriava esperances el vell general, "*apóstol guerrero, político destinado a salvar España*", per al retorn dels progressistes al poder. Els signants són el lletrat Josep Alviñà (president), el farmacèutic Francesc Sanvicens (secretari), el fuster Antoni Berga, l'advocat Antoni Carreu, el comerciant Cosme Boixadé i el propietari Pere Teixidó, entre d'altres⁹⁶⁸. El personatge més destacat –d'una importància política equiparable a Josep Ignasi de Llorens o Salvador Maluquer– és l'advocat i jutge municipal Josep Alviñà i Berga. Josep Alviñà havia estat diputat provincial el 1847 i el 1852; membre de la Junta local constituïda l'any 1854, tornà a ésser elegit diputat provincial el 1856. L'any 1867 fou nomenat ciutadà adoptiu pel Consell General de les Valls arran de la seva participació en la delimitació fronterera entre Andorra i Espanya. En esclatar la revolució setembrina de 1868, fou nomenat vicepresident de la Junta local. Morí el 1887 als 69 anys d'edat.

Nogensmenys, la presència progressista a la Seu d'Urgell –com a tot Catalunya en general– s'esvaí ben aviat a causa de la frustració en veure insatisfetes les antigues demandes populars (bàsicament la supressió de les quintes i dels impostos sobre el consum); a més, l'aposta monàrquica del partit de Prim fou vista com un intent de perpetuació del vell ordre. El transvasament d'elements procedents del progressisme a les files republicanes fou notable i llur èxit electoral al país, el gener de 1869, resultà aclaparador enmig d'un alt percentatge de participació (més del 75%), fet que evidencià "la importància de l'esdeveniment i la confiança del poble en el sufragi universal acabat

⁹⁶⁸*La Corona. Periódico liberal*. Barcelona, 11 de març de 1865, p. 1. Cal observar que Josep Ignasi de Llorens no hi figura. Tot indica que ja havia consumat el distanciament amb el partit progressista per abraçar l'opció republicana.

d'estrenar"⁹⁶⁹, mentre que els carlistes hi tingueren un pes residual (uns 3 diputats) i els monàrquics passaren a convertir-se en una força secundària (13).

A la Seu d'Urgell, una de les 9 circumscripcions catalanes que donaren diputats republicans (un total de 21), triomfaren les candidatures d'Antoni Benavent i Peraire, Pere Castejon i Bajils i el carismàtic Josep Ignasi de Llorens i Malagarriga. Les intervencions d'aquests diputats al Congrés tingueren moments especialment destacats, com la de Josep Ignasi de Llorens en defensar la proposta per la qual els rectors de parròquia no podien exercir com a notaris en els testaments⁹⁷⁰; o la forta picabaralla dialèctica mantinguda entre el ministre d'Hisenda, Laureà Figuerola, i Pere Castejon arran de l'augment de la capitació a la província de Lleida. En aquest darrer cas, mereix la nostra atenció la rèplica que el diputat republicà li etzibà al citat ministre quan aquest afirmà que la província de Lleida, en general, s'havia vist afavorida per la distribució de consums perquè s'hi havia produït una considerable ocultació de la seva població real. Força enutjat, Castejon negà tals beneficis rebuts a la Seu d'Urgell, precisament una circumscripció que *"es de las más liberales de España, ha mandado aquí siempre Diputados liberales, Diputados de oposición, y no sé en qué circunstancias han podido obtener favores del Gobierno pueblos tan modestos como los que componen esa circunscripción. Yo suplico al Sr. Ministro de Hacienda que dedique unos cuantos días á recórrer todos aquellos infelices y laboriosos pueblos, y estoy bien seguro que antes de permitir que paguen lo que se les quiere exigir, siendo generoso, como lo es S. S., si es rico, pagará por ellos"*. A més, amb un verb torrencial i imparable, Castejon reforçà la seva argumentació esgrimint el cas de Madrid, la capital del Regne, on paradoxalment s'havia enregistrat una inexplicable reducció de la contribució fiscal:

"Aquí es donde yo podría decir al Sr. Ministro de Hacienda: ¿cómo Madrid ha experimentado una baja tan considerable en sus cupos, y los pueblos pequeños, los pueblos insignificantes de la provincia de Lérida, han experimentado un aumento tan

⁹⁶⁹SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume: *Història de Catalunya. Del segle XVII fins als nostres dies*. Vol. X. Bilbao, Edit. La Gran Enciclopedia Vasca, 1981, p. 166.

⁹⁷⁰*Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes (11 de febrero de 1869 – 2 de enero de 1871)*. Tom XV. Madrid: Imprenta de J. A. García, 1871, sessió de l'1 de juliol de 1869, pp. 3.400-3.402.

considerable? Madrid, tan poderoso, que cuenta con personas de tanto valer en todos sentidos; Madrid, á quien le es posible el encontrar favoritismo y parcialidad, ¿cómo es posible que no se haya apercebido la España entera, y no haya recogido este dato, y que comparando á Madrid con lo que sucede en los demás pueblos, no haya dicho que Madrid experimenta rebaja en sus cargas solo porque tiene favor, solo porque tiene influencia? Y con tanto más motivo podría yo devolver el argumento al Sr. Ministro de Hacienda, cuanto que estos 150 pueblos de la provincia de Lérida, sobre los cuales ha recargado la mano la administración, son pueblos infelices, aldeas que no tienen favor de ninguna clase, y por cierto no son de mi distrito, son del distrito de Seo de Urgel”⁹⁷¹.

⁹⁷¹*Ibidem*, sessió del 10 de març de 1869, p. 416.

19. CONCLUSIONS GENERALS

No és necessari insistir en la relació fecunda entre la història local i la història de caire més general (ja sigui aquesta darrera entesa en termes regionals, nacionals o estatals), que adquireix clarament un valor referencial. Efectivament, la història local n'esdevé un enfocament complementari en la mesura que assoleix sentit com a part del conjunt al qual pertany. En definir un col·lectiu singular assentat en un espai concret, amb una funció territorial determinada i la generació específica d'unes pràctiques socials, econòmiques, culturals i polítiques, la dimensió local pot representar un observatori privilegiat en percebre-hi les línies més significatives de l'evolució general i llur traducció concreta i detallada pel que fa a àmbits territorials més circumscrits. Coherent amb aquest plantejament, pensem que la trajectòria històrica de la Seu d'Urgell, ciutat pirinenca emblemàtica, esdevé particularment il·lustrativa dels canvis generals experimentats, a l'Estat espanyol i Catalunya, durant la crisi de l'Antic Règim i la consolidació de la revolució liberal.

Al capdavant, de tot aquest seguit d'observacions, en podem extreure algunes reflexions que, des d'un principi, han estat imbricades en el propi desenvolupament de la investigació. En primer lloc, hem de tenir la suficient humilitat per reconèixer un sentit més acusat dels matisos a l'hora de capbussar-nos en el passat, sempre complex i curull d'avenços i retrocessos, però mai d'interrupcions. Aquest mateix passat és més fàcil d'analitzar si hom té en compte la nebulositat històrica –de vegades producte de tòpics i oblits interessats– en la qual aquell freqüentment se situa. Això obliga a considerar l'escenari de noves hipòtesis per pensar aquest passat, tot qüestionant, si s'hi escau, les certes "generals" imposades per anàlisis indiferents de la història. En segon terme, l'adopció d'una escala temporal, en aquest cas compresa entre 1808-1875, ha facilitat la lectura i la comprensió de fenòmens tan importants en la dinàmica trajectòria de la implantació i consolidació del règim liberal a casa nostra.

El mateix enunciat, però, ens obliga a introduir una nota explicativa prèvia per aclarir el caràcter d'aquesta tria, centrada en una mena de tríode social –els advocats, la clerecia i els insurgents– sobre el qual ha anat prenent forma la nostra investigació. Evidentment, no es tracta de bastir un discurs essencialista sobre suposades particularitats locals que vinguin definides per una immanent identitat. Els lletrats, els

eclesiàstics i els insurrectes no són pas els únics o exclusius protagonistes d'aquesta recerca, sinó tan sols punts de referència o elements vertebradors que permeten aprofundir en el coneixement més ampli de la història d'aquesta població pirinenca durant el segle XIX.

Si abastem el Pirineu lleidatà com una entitat historiable, hem de ser prèviament conscients de l'existència de determinats pressupòsits –també historiogràfics– que n'han acabat configurant tota una visió tradicional, reblerta de tòpics i no sempre ajustada a la realitat. Aquests pressupòsits han gravitat entorn d'un aspecte central: el pretès conservadorisme polític, més o menys procliu al carlisme i la reacció contra la modernitat, que d'antuvi ha caracteritzat la «muntanya catalana», una simplificació que necessita ésser superada davant la complexitat dels casos estudiats (així, tenim documentada una forta empremta liberal en poblacions tan pirinenques com Viella, Puigcerdà o Olot). En el cas de la capital urgel·litana, aquesta associació ultramuntana ha estat present, de forma més o menys constant, d'ençà de la Regència d'Urgell (1822) i, en certa mesura, ha anat reforçada per una simple constatació contemporània: la inexistència d'un sector industrial modern vigorós, la qual cosa ha limitat seriosament les possibilitats de creixement econòmic i demogràfic d'aquesta part de Catalunya. Conseqüentment, com si es tractés d'una correlació automàtica derivada del fet anteriorment apuntat, caldria deduir-ne la irrellevància que hauria assolit la receptivitat d'idees avançades (de tall liberal progressista, republicà o internacionalista), la propagació de les quals no hi trobaria, doncs, el camp socialment abonat. Tanmateix, l'estudi de la Seu d'Urgell al llarg del segle XIX ens ofereix una imatge polièdrica que defuig simples automatismes forçats o preconcebuts, alhora que ens endinsa en el coneixement d'una realitat social i política prou complexa – amb els seus anhels i frustracions, certament– que, a més de matisar o desfer tòpics, enriqueix la nostra visió plural sobre Catalunya.

D'altra banda, la connexió, bé que intencionada, de l'estagnació econòmica amb certs elements superestructurals de l'evolució històrica de la societat urgel·litana ha esdevingut gairebé inevitable. Hom assumeix així, sense embuts, una mena de fatalisme històric en assenyalar el factor eclesiàstic –i concretament episcopal– com una de les causes principals d'aquest endarreriment en consonància amb l'enterca impermeabilitat ideològica que hauria imposat l'estament clerical. La present

investigació ens ha permès superar la visió d'aquest suposat immobilisme, tot descobrint el fort arrelament que hi tingué l'alternativa progressista (i més endavant republicana), molt visible en les conteses electorals, així com la dicotomia existent entre un model de base municipalista, que defensa activament l'autonomia política local d'acord amb certes expectatives generades entorn d'una particular interpretació de l'ideari liberal, enfront de les imposicions de les estructures estatals, que privilegiaven sobretot la centralització, el control militar de la zona i, sovint, la depredació recaptatòria. En aquest sentit, la vindicació de l'autonomia municipal es fa més evident precisament en els moments revolucionaris dels anys quaranta, quan trobem la Junta de la Seu d'Urgell enfrontada a les disposicions de la Junta provincial (1840) o bé formant part activament del bloc de l'oposició antiesparterista a la província de Lleida (1843).

Alhora, l'emergència de figures destacades i compromeses políticament –els germans Francesc i Marc Sansa, Josep Berga, Climent Boixader, Rafael Travé, Josep Alviñà, Josep Ignasi de Llorens, entre d'altres– ajuden a calibrar millor el grau de penetració de la causa liberal dins la societat urgellitana. Tot i que, en aquest darrer cas, n'hem realitzat una aproximació a partir d'un esbós primerenc, gairebé impressionista, no hi ha dubte que un estudi més ampli sobre aquestes personalitats, nascudes dels rengles del liberalisme local, ens proporcionaria sorprenents novetats i un bagatge prou enriquidor a l'hora d'establir visions comparatives amb els dirigents liberals d'altres zones del Pirineu català. L'ur presència ens connecta, alhora, amb la Milícia Nacional, un element cabdal de la transició de l'Antic Règim a l'Estat-nació que creà la revolució liberal. Respecte a la milícia local, hem pogut establir el perfil social dels seus comandaments a l'època del Bienni Progressista (1854-1856), que mostren un notori protagonisme de les classes populars al costat dels lletrats o homes d'«ordre», cosa que confirma l'abast de la influència liberal a la Seu d'Urgell.

En el decurs de la major part del segle XIX, la Seu d'Urgell estigué sotmesa a un estancament, amb escasses o dèbils traces de renovació qualitativa dels valors urbans, les quals procediren bàsicament de la política desamortitzadora (els convents de Sant Agustí i de Sant Domènec destinats a ús públic), o bé de la pròpia iniciativa episcopal (la construcció del nou Seminari). La ciutat conservà, pràcticament, la típica morfologia heretada de l'època medieval, aliena a les espurnes transformadores que procedien del progrés general impulsat pel desenvolupament de les forces productives al Principat

d'ençà del segle XVIII. A grans trets, l'herència militar que pesava sobre la ciutat, d'un innegable paper estratègic com a plaça forta per la seva proximitat a la frontera, assolí una nova dimensió al segle XIX a causa de les guerres i conflictes civils que assolaren el país, un fet que paralitzà dramàticament la seva projecció moderna.

La ciutat es mantingué constreta en l'opressió del vell perímetre emmurallat que, malgrat tenir una funció defensiva –cada vegada més ineficaç– en moments de guerra, significà un entrebanc urbanístic important per al desenvolupament modern, amb tot el seguit de conseqüències negatives que se'n derivaven (amuntegament d'habitatges, creixement en alçària dels edificis en condicions no sempre adients, estretor dels carrers, problemes d'insalubritat, etc.). Des de principis del segle XIX, la fèrula castrense havia representat, doncs, un contrasentit punyent en contraposar el deficient estat de conservació de les muralles, una realitat ja obsoleta per a la guerra moderna, amb les possibles energies ciutadanes que anaven destinades a materialitzar el creixement de la trama urbana. A aquesta situació també devia contribuir l'estagnació o el feble dinamisme demogràfic d'una població que, sens dubte afectada pels continus estralls bèl·lics, continuava conservant una marcada empremta rural.

La vida pública es desenvolupava sobretot a l'entorn de l'eix viari principal, el Carrer Major, estès longitudinalment de S. a N., des del portal de Sant Agustí fins al de la Cerdanya. Aquí se situaven les cases o edificis de més renom social i també les botigues, al mateix temps que, com a espai central, concentrava totes les parades els dies del mercat i de la fira. Les traces rurals s'observaven sobretot en la planta baixa de les cases, ocupades per tallers de menestrals que s'identificaven amb petites botigues que convivia amb estables o corrals.

De bell antuvi, la Seu d'Urgell ha estat també centre neuràlgic d'una important cruïlla de camins a la vall del Segre. Això no obstant, tot i tenir la ciutat una evident funció supracomarcal com a centre comercial i seu episcopal, aquesta mateixa importància territorial semblava diluir-se davant de la realitat d'un sistema precari i deficient de comunicacions, pràcticament el mateix que s'havia heretat del passat medieval. Per això s'entén l'aparició d'un discurs reivindicatiu local –àmpliament compartit per les forces polítiques i sectors socials urgel·litans– que reclamà insistentment una major atenció inversora de l'Estat, centrada sobretot en la nova carretera del Segre, per tal de superar la marginació perifèrica de la ciutat (i, per

extensió, de la comarca) i, d'aquesta manera, afavorir el reequilibri territorial i reforçar la seva projecció exterior.

Una reivindicació que, en certa forma, és hereva de plantejaments presents d'ençà de principis del segle XIX –com el de l'Intendent Vicenç de Frigola, qui defensà l'existència d'un gran eix viari de Barcelona a la Seu d'Urgell– i que prengué forma el desembre de 1859, quan, ja acomplerts deu anys de l'aprovació del pla general de carreteres del Principat, la corporació municipal de la ciutat decidí adreçar una sol·licitud a la reina Isabel II perquè el govern esmerçés els suficients recursos de cara a la finalització de la carretera –que s'havia de considerar de primer ordre– de Lleida a la capital urgel·litana. Tota una aspiració que, d'altra banda, apareix recollida a la *Memoria sobre la necesidad é importancia de construir una carretera desde Lérida á Seo de Urgel y Puigcerdá* (1859), obra del canonge il·lustrat Andreu Casanovas i Cantarell, que esdevé una veritable fita de l'exposició de les reivindicacions urgel·litanes respecte a les infraestructures.

A l'entorn d'aquest punt, les reivindicacions municipals generaren cert consens polític que tingué també la seva plasmació a les Corts, com ho demostraren, el febrer de 1859, les intervencions dels diputats Pascual Madoz, de la minoria progressista, i Enrique del Pozo, moderat. A propòsit d'un projecte de llei sobre concessió de crèdits per endegar obres públiques durant un període de vuit anys, ambdós diputats es queixaren del poc interès que mereixia al govern la realització d'infraestructures viàries al Pirineu lleidatà. En aquest cas, Madoz insistia a continuar la carretera de Sort fins al Pont del Rei, just a la frontera francesa, *“porque hay un país, tanto el valle de Gerri como el de Aran, en condiciones desgraciadas, que necesitan de la consideración del Gobierno”*; per la seva part, el diputat del Pozo, en representació del districte urgel·lità, criticà que no hi figurés cap partida consignada per a carreteres, *“ni para ningún otro servicio de utilidad”*, fet que eternitzaria la incomunicació d'aquesta part del país amb les principals poblacions de la província i de la resta del territori català: (El distrito) *“no ha tenido hasta ahora la fortuna de recibir ningún beneficio de esos que todos los demás han alcanzado en mayor ó menor escala. La importancia de este distrito es bien conocida: encierra la Seo de Urgel gérmenes de riqueza que solo pueden desarrollarse si se le abren comunicaciones que le permitan explotar sus productos. Tiene maderas, ganados, ricas*

*minas y otros mil productos, en fin, que no están en explotación porque no hay comunicaciones para extraerlos*⁹⁷².

Efectivament, crida l'atenció el fet que, tant a través de les reclamacions municipals com de les pugnes o promeses electorals entorn de l'adequació de la xarxa viària a les necessitats de la comarca, la societat urgel·litana –en major o menor grau de representació– havia creat el seu propi espai polític. Aquest espai també el trobem representat, per exemple, en la candidatura del cèlebre banquer i empresari Manuel Girona i Agrafel, un conservador que, a iniciativa dels progressistes urgel·litans, arribà a aplegar, el 1864, el consens polític a la secció de la Seu d'Urgell en detriment del candidat progressista proposat a Solsona. De fet, el plantejament relacional que vincula la pròpia identitat local amb l'elaboració d'un discurs polític específic, encaminat a combatre la desigualtat territorial, tingué encara més rellevància en el marc general de les incerteses provocades pels conflictes bèl·lics, amb les inevitables tensions socials, i la consolidació de l'economia moderna capitalista, que al llarg del segle XIX accentuà la marginació de les terres pirinenques. Nogensmenys, malgrat les promeses o els compromisos adquirits per Manuel Girona, un home de negocis amb èxit que s'havia implicat en la construcció del canal d'Urgell i en la inversió ferroviària, l'Estat no participà plenament d'aquesta visió estratègica, castigada per les contínues paralitzacions i endarreriments de les obres, de forma que l'al·ludit projecte viari se situà gairebé en els llimbs de la inactivitat fins a principis del segle XX. La sensació d'impotència de les elits locals anà augmentant davant de la impossibilitat d'atreure grans inversions i, alhora, en contemplar com la presència de l'Estat restava circumscrita sobretot a l'esfera militar, la repressió del contraban o l'exacció fiscal sense contrapartides. Aquesta situació es traduïa sovint en relacions conflictives amb les autoritats militars, ja es donessin aquelles en temps de pau o de guerra, a causa dels allotjaments i la càrrega de les contribucions.

D'altra banda, com ja hem apuntat, en la mesura que la identitat territorial que encapçala la Seu d'Urgell al cor del Pirineu lleidatà explica la recerca d'una representativitat política pròpia, aquest fet es traduí igualment en un comportament

⁹⁷² DSC, Congrès, núm. 54, sessió del 16 de febrer de 1859, pp. 1.287-1.288.

electoral que, desafiant les limitacions de caràcter censatari i les intrusions del *cunierisme* governamental, presentà d'antuvi una clara singularitat, fonamentada en el suport a les candidatures progressistes. En aquest cas, l'opció del Progressisme és plenament coherent amb el discurs reivindicatiu que era compartit a l'entorn ciutadà i, per tant, s'ha de veure sobretot com una clara contestació a la política de l'Estat, incapaç d'assumir –des de la perspectiva urgel·litana– el repte de la necessària modernització. Alhora, no podem pas negligir el fet que la conversió de la Seu d'Urgell en districte electoral hagués contribuït a la crist·lització d'aquest comportament electoral diferenciat.

Aquest mateix espai polític, però, ja el trobem prefigurats durant l'època del Trienni Constitucional (1820-1823), quan observem plenament consolidada l'opció liberal entre les classes benestants i mitjanes de la ciutat (propietaris, advocats, botiguers, menestrals). Malgrat la migrada operativitat política que oferia la representació municipal, no hi dubte que els actors polítics locals –encapçalats sobretot per la minoria il·lustrada dels lletrats– estaven particularment involucrats en la defensa del nou règim liberal en la mesura que albergaven esperances per veure materialitzada la consecució d'un nou rang polític-administratiu per a la ciutat, d'acord amb la importància històrica que hom li atribuïa. Unes esperances que creien sòlidament fonamentades arran de l'experiència de la Guerra del Francès (1808-1814), moment que coincidí amb el trasllat de la Junta corregimental de Puigcerdà a la Seu d'Urgell.

Sens dubte, l'excepcionalitat que significà aquest conflicte tingué la virtut de desvetllar unes energies ciutadanes, una mena de redescobriments del propi «jo» urgel·lità, que anaven més enllà d'etnocentrismes locals evocadors de certa rivalitat històrica entre la Seu d'Urgell (ciutat episcopal) i Puigcerdà (vila capital de corregiment), tot això de forma paral·lela a l'ensulsiada general de l'Antic Règim. A partir del reconeixement identitari que prové de la pròpia sedimentació de tot aquest llegat històric, doncs, assistim a l'aparició d'un procés gradual de construcció política imbricada en la formulació d'unes determinades demandes territorials centrades en la promoció de la ciutat i el progrés econòmic de la comarca. Això no obstant, la història de la Seu d'Urgell al llarg del segle XIX se'ns mostra, sobretot, com la història d'una frustració. Una frustració en veure com els reptes i plantejaments comuns de la ciutat, articulats entorn d'un discurs de «canvi» que responia essencialment als objectius de la

desitjada vertebració territorial, no mereixien la justa correspondència per part de l'Estat. En darrera instància, les autoritats municipals només tractaven de respondre a les expectatives i potencialitats supracomarçals que la ciutat suscitava en la seva pretensió d'assolir una plenitud urbana, d'acord amb els canvis socials i econòmics que semblava augurar el nou model liberal-burgès.

Així, la possibilitat de veure la Seu d'Urgell convertida de nou en capital corregimental estigué present en els anys del Trienni, sobretot arran de les notícies relatives a la nova creació de partits judicials, amb caps polítics subalterns i jutges de primera instància. Una situació similar es produí uns quants anys després, tot just acabada la Primera Guerra Carlista, quan la ciutat urgel·litana fou assenyalada com a capital d'una hipotètica cinquena província del Principat per tal de facilitar el control governamental sobre la «muntanya catalana». En ambdós casos, per bé que les expectatives creades resultaren fallides per als interessos urgel·litans, el grup dirigent local no dubtava pas a considerar que les seves accions i propostes s'inserien també en la defensa col·lectiva del nou projecte nacional espanyol.

La implicació urgel·litana, però, partia de la pròpia experiència política catalana i es concretava, com ja s'ha subratllat, en el suport a les candidatures d'oposició de signe progressista i, més endavant, republicanes. Aquest fet resulta força evident durant la Dècada Moderada (1844-1854), quan la victòria electoral de Salvador Maluquer al districte de la Seu d'Urgell, l'any 1851, es produí en el context del rebuig català a la política autoritària de Juan Bravo Murillo. De ben segur, el triomf progressista s'hauria repetit dos anys després amb Gaspar Dotres, però la maquinària governamental ho impedí amb tupinades i joc brut. D'igual manera, l'opció republicana es manifestà en el suport a la candidatura del carismàtic advocat Josep Ignasi de Llorens, elegit diputat provincial a les Corts Constituents de 1854-1856 i de 1869-1871.

En un sentit invers, l'amenaça de supressió que planà sobre la diòcesi d'Urgell, a causa de la complicitat del clergat local amb el carlisme insurgent (fet que s'observa en l'exili del bisbe Simó de Guardiola), va provocar un gran rebuig a la ciutat, car l'Església, a diferència de l'Estat, havia construït un tramet institucional més estructurat i de major capacitat relacional, aspectes particularment visibles en l'ensenyament (a través del Seminari conciliar i les Mares Monges de l'Ensenyança) i en la gestió de les tasques

assistencials o de beneficència. En aquest punt, la importància del Seminari no és un tema menor perquè hi trobem, com a estudiants, els fills dels dirigents locals i, àdhuc, de l'oligarquia andorrana; alhora, la construcció d'un nou Seminari –el futur «Escorial dels Pirineus»– havia estat concebuda pel prelat Josep Caixal i Estradé com la pedra angular d'un projecte modernitzador, sota tutela eclesiàstica això sí, que hi contemplava l'establiment d'una institució d'educació superior, de rang universitari (ja que pensava vincular algunes matèries –com ara música, pintura, geologia i botànica– al mateix nivell de les universitats espanyoles), amb innovacions que haurien comprès els mateixos coetanis perquè comprenien des de la instal·lació d'una gran biblioteca i un laboratori de física experimental fins a un museu d'història natural. De fet, des d'una perspectiva merament urbana, el Seminari projectat pel bisbe Caixal (1860) ja aportà certa modernitat perquè el monumental edifici es bastí fora del constrenyiment de les velles muralles.

El projecte que pretenia endegar Caixal és, segons la nostra opinió, l'altra cara d'una modernització que maldà per obrir-se camí en la nova societat; una modernització que, certament, esdevenia tota una paradoxa en una època dominada pel progrés científic, l'aparició de nous corrents filosòfics (positivisme, marxisme, darwinisme) i l'avenç de les ideologies internacionalistes. En aquest cas, la proposta episcopal s'inscriu de ple en l'impuls recristianitzador que cercava recuperar la influència social perduda per l'Església i, alhora, combatre el que, a parer seu, constituïen les conseqüències perverses de la modernitat hereva de la Il·lustració i la revolució de 1789, que havien convertit l'Església espanyola en la gran damnificada per la política desamortitzadora. El bisbe Josep Caixal personifica, en aquest sentit, el vessant combatiu de la reacció clerical contra el liberalisme, que es manifestà especialment durant el llarg pontificat de Pius IX (1846-1878).

En aquesta lluita per reconduir el catolicisme en el camí de la seva supremacia qüestionada, s'hi erigia una altra lectura possible de la modernitat, aquella que trobava precisament el seu marc de referència en les «veritats eternes» i la preservació de la identitat doctrinal al costat de l'assumpció d'un compromís social. Així, la modernitat enarborada pel prelat d'Urgell també pretenia projectar-se en la creació d'un banc agrícola «cristià» per tal d'ajudar la pagesia en moments de tribulació, o bé en la

proposta de canalització del Segre en benefici de l'agricultura comarcal. Si bé aquests darrers projectes no reeixiren, això no amaga la implicació que mostrava Caixal per millorar la vida material dels urgel·litans. En canvi, la llei de Nova Reforma (1866), que impulsà amb cert èxit com a copríncep d'Andorra, és considerada una fita cabdal en la modernització política del petit principat pirinenc. Tanmateix, en aquest moment, a causa de la crisi econòmica i la creixent influència francesa, el bisbe d'Urgell no pogué imaginar-se fins a quin punt seria qüestionada la seva autoritat a Andorra, que, per sorpresa seva, deixava de ser el territori plàcid que l'havia acollit enmig de l'entusiasme popular l'agost de 1853.

No podem cloure aquest apartat sense fer una darrera observació als conflictes bèl·lics del convuls segle XIX espanyol. Ja hem assenyalat la importància de la ciutat com a enclavament estratègic pirinenc, un lloc amb guarnició militar permanent i ben resguardat que se salvà de la invasió francesa entre 1808-1813, així com del posterior intent de conquesta carlista durant la Guerra dels Set Anys (1833-1840). Només en dos moments la ciutat fou ocupada, en aquest cas per la insurgència legitimista: el 1822 i el 1874. Aquests episodis ajudaren a configurar una visió de la Seu d'Urgell associada a la reacció ultramuntana, mentre queia en l'oblit tota una tradició política nascuda del liberalisme més avançat. Els fets desmenteixen, per exemple, la gran adhesió mostrada per la ciutat a la causa de don Carlos entre 1874-1875 i, en canvi, sí posen de relleu l'oposició municipal als requeriments i les exaccions decretades per l'administració carlista, cosa que originà constants amenaces dirigides als membres del consistori (i, fins i tot, l'empresonament de l'alcalde Ot Estañol, un home afí al carlisme). L'oposició també es manifestà en la negativa a col·laborar en la repressió d'algunes de les famílies liberals més importants de la població, fet que demostraria, per sobre de les ideologies, els forts lligams de veïnatge, d'amistat o senzillament de parentiu que s'havien establert en una ciutat que tot just arribava als 3.000 habitants. Nogensmenys, com si es tractés d'un capriciós joc de cares del destí, un cop finalitzada la Tercera Guerra Carlista (1872-1876) reaparegué amb força aquesta imatge integrista i levítica de la ciutat, en aquest cas aparellada al «bisbe trabucaire» Josep Caixal, de la mateixa manera que, uns cinquanta anys enrere, la població restà associada al cec fanatisme del *Trapense*.

20. FONTS I BIBLIOGRAFIA

ABREVIATURES UTILITZADES

- BOPL: *Boletín Oficial de la Provincia de Lérida*
- DSC: *Diario de Sesiones de las Cortes*

FONTS CONSULTADES

1. Fonts arxivístiques

ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó):

- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Bartomeu Domingo. ACA-N-V-979 (26 de maig de 1810 – 9 de novembre de 1810).
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Esteve Guarda i Ninou. ACA-N-V-846 (16 de juny de 1810 – 4 de desembre de 1810).
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Esteve Guarda i Ninou. ACA-N-V-846 (16 de juny de 1810 – 4 d'abril de 1811).
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Josep Marquès. ACA-N-V-764 (27 de desembre de 1815 – 18 d'octubre de 1816).
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Esteve Gual. ACA-N-V-837 (1) (30 de desembre de 1830 – 22 de desembre de 1831).
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Esteve Gual. ACA-N-V-837 (2) (29 de desembre de 1831 – 20 de desembre de 1832).
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Juer i Albertí. ACA-N-V-836 (28 de desembre de 1835 – 23 de desembre de 1836).
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Juer i Albertí. ACA-N-V-831 (27 de desembre de 1836 – 24 de desembre de 1837).
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Pere Pascual. Manual ACA-N-V-976 (4 de gener de 1848 – 6 de juny de 1848).
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Baptista Jer i Guarda. Manual ACA-N-V-934 (8 de gener de 1861 – 12 d'octubre de 1861).

- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Baptista Juer i Guarda. Manual ACA-N-V-935 (2 de maig de 1862 – 10 d'octubre de 1862).
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Baptista Juer i Guarda. Manual ACA-N-V-936 (23 d'abril de 1863 – 15 de desembre de 1863).

ACAU (Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell):

- Fons de la Guerra del Francès. Esborrany d'oficis de la Secció de Puigcerdà a la Junta corregimental, establerta a la Seu d'Urgell (21 de juliol de 1810 – 12 d'octubre de 1810).
- Llibre d'actes municipals de la Seu d'Urgell (1804-1806)
- Llibre d'acords municipals de la Seu d'Urgell (1807-1808).
- Llibre d'acords municipals de la Seu d'Urgell (1809-1810).
- Llibre d'actes municipals de la Seu d'Urgell (1811-1813).
- Llibre d'actes municipals de la Seu d'Urgell (1814).
- Llibre d'actes municipals de la Seu d'Urgell (1814-1815, 1819-1820, 1822 i 1826).
- Llibre d'acords municipals de la Seu d'Urgell (1816-1820).
- Llibre d'acords municipals de la Seu d'Urgell (1824).
- Llibre d'actes municipals de la Seu d'Urgell (1824-1827).
- Llibre d'actes municipals de la Seu d'Urgell (1828-1830).
- Llibre d'actes municipals de la Seu d'Urgell (1831-1834).
- Llibre d'actes municipals (1835).
- Llibre d'acords municipals (1840).
- Llibre d'actes municipals (1841).
- Llibre d'actes municipals (1842-1847).
- Llibre d'actes municipals de 1843.
- Llibre d'actes municipals (1848-1852).
- Llibre d'actes municipals de 1854.
- Llibre d'actes municipals de 1855.
- Llibre d'actes municipals de 1856.
- Llibre d'actes municipals de 1860.

- Llibre d'actes municipals (1862-1864).
- Esborrany d'acords municipals (1862-1868)
- Llibre d'actes municipals (1865-1867).
- Llibre d'actes municipals (1868-1870).
- Llibre d'actes municipals (1871-1875).
- Junta local revolucionària de 1868. Quadern d'acords.
- Correspondència municipal. Anys 1821 i 1822.
- Correspondència municipal. Any 1824.
- Correspondència municipal. Any 1827.
- Correspondència municipal. Any 1831.
- Correspondència municipal. Any 1833.
- Correspondència municipal. Any 1834.
- Correspondència municipal. Any 1835.
- Correspondència municipal. Any 1836.
- Correspondència municipal. Any 1838.
- Correspondència municipal. Any 1839.
- Correspondència municipal. Any 1840.
- Correspondència municipal. Any 1841.
- Correspondència municipal. Any 1843.
- Correspondència municipal Any 1846.
- Correspondència municipal. Any 1847.
- Correspondència municipal. Any 1854.
- Correspondència municipal. Any 1855.
- Correspondència municipal. Any 1863.
- Correspondència municipal. Any 1868.
- Correspondència municipal. Any 1869.
- Correspondència municipal. Any 1870.
- Correspondència municipal. Any 1872.
- Correspondència municipal. Any 1873.
- Correspondència municipal. Any 1874.
- Correspondència carlista (1874-1875).
- Processos electorals. Anys 1836 i 1846.

- Subsidi industrial i comercial (1835-1856). Matrícula de contribució industrial i de comerç de la Seu d'Urgell (any 1852).
- Lligall Sanitat (1801-1938). 878-883. Carpeta de la Junta local de Sanitat de la Seu d'Urgell (1804-1906).
- Edictes i pregons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell, 143.
- Comissaria de Seguretat i Protecció Pública (1846-1847).
- Protocols notarials de la Seu d'Urgell. Notari: Lluís Dalmau i de Baquer (1857-1858).

ACB (Arxiu Comarcal del Berguedà):

- Llibre d'actes municipals de l'Ajuntament de Berga (1805-1807).
- Llibre d'actes municipals de l'Ajuntament de Berga (1810).
- Llibre d'actes de l'Ajuntament de Berga (1845).
- Comandància militar de Berga.

ACCE (Arxiu Comarcal de la Cerdanya):

- ACCE 110. CU 148. Correspondència de l'alcaldia de la Seu d'Urgell (1830).
- ACCE 110. CU 149. Corregiment de Puigcerdà. Correspondència de l'alcaldia de la Seu d'Urgell (1832-1833).
- ACCE 110. Corregiment de Puigcerdà, 249.
- ACCE 110. CU 547. Corregiment de Puigcerdà. Correspondència del partit de la Seu d'Urgell (1803-1815).
- ACCE 110. CU 549. Corregiment de Puigcerdà. Correspondència del partit de la Seu d'Urgell (1818-1820).

ACN (Arxiu Comarcal de la Noguera):

- *Llibre Verd o de cròniques de la ciutat de Balaguer (1630-1990).*

ACS (Arxiu Comarcal del Solsonès):

- Lligall 99, docs. núm. 99, 104 i 107.

ACU (Arxiu Capitular d'Urgell):

- Calaix Capítol i Ciutat (II), núm. 62.
- Conclusions capitulars des del 20 d'abril de 1795 fins al 23 de gener de 1810.
- Correspondència rebuda pel bisbe (1836-1900)

ADL (Arxiu de la Diputació de Lleida):

- Caixa A-921, 6545, núm. 4.6.
- Guerres carlines. Expedient 21540.
- Actes del Consell Provincial. Anys 1849 i 1850.

ADU (Arxiu Diocesà d'Urgell):

- Reials ordres i altres informes (1810-1824). Núm. 382.
- Decrets, ordres reials i oficis (1830-1832).
- Correspondència del bisbe Bernardo Francés Caballero. Anys 1823-1824.
- Comunicacions del bisbe Josep Caixal i Estradé: volums 1 (1853-1854), 2 (1855-1859), 3 (1859-1863), 5 (1864-1866), 6 (1866-1869), 8 (1874-1876).

AHCM (Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa):

- AM. I-77 Llibre d'acords de l'Ajuntament de Manresa. Any 1845.

AHL (Arxiu Històric de Lleida):

- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Josep Marquès. S-842. Any 1790.
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Josep Marquès. S-865 (28 de desembre de 1824 – 16 de desembre de 1825).
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Josep Marquès. S-869. Any 1833.
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Rafael Adema. S-888. Any 1844.
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Lluís Dalmau i de Baquer. S-891. Any 1858.
- Protocols notarial d'Organyà. Notari: Pau Orrit i Oriol. S-239. Anys 1827-1846.
- Protocols notarial d'Organyà. Notari: Josep Jordana. Any 1862.
- Protocols notarial de la Seu d'Urgell. Notari: Joan Baptista Juer i Guarda. S-892. Anys 1860-1863.

AHN

- Diversos-Col·leccions, 2, núm. 120.
- Diversos-Col·leccions, 93, núm. 6.

ANA (Arxiu Nacional d'Andorra):

- ACSJ (Arxiu del Comú de Sant Julià de Lòria): Doc. núm. 904; Llibre 5 del Comú de Sant Julià de Lòria (1866-1962).
- ADA (Arxiu Departamental de l'Ariège), 1Z28, doc. núm. 19
- ADA, 1Z51, doc. núm. 3 i doc. núm. 9.

AMG (Arxiu Municipal de Gironella, Berguedà):

- Correspondència (any 1855)

AMO (Arxiu Municipal d'Olvan, Berguedà):

- Correspondència municipal (anys 1840-1863)

BC (Biblioteca de Catalunya):

- DE MONER I DE SISCAR, Francesc Xavier: *Bosquejo de una historia de la Seo de Urgel* (1890). Ms. 9.372.
- _____ *Artículos varios de historia patria relativos á la Seo de Urgel* (1886). Ms. 9.373.

BMVB (Biblioteca Museu Víctor Balaguer):

- Correspondència de Víctor Balaguer, 2.109 i 2.272.

2. Fonts hemerogràfiques:

- *El Áncora. Periódico religioso-social y de avisos*
- *El Bien Público*
- *Boletín del Ejército. Periódico Militar Oficial*
- *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel*
- *Boletín Oficial de la Provincia de Lérida (BOPL)*
- *Butlletí Excursionista de Catalunya*
- *La Corona. Periódico liberal*
- *El Centinela de Aragón*
- *El Clamor Público. Periódico del Partido Liberal*
- *El Constitucional. Periódico político, literario, económico y mercantil.*
- *Crònica de Berga*
- *Diario de Barcelona*
- *Diario de las Sesiones del Congreso de Diputados*

- *La Discusión. Diario democrático*
- *El Eco del Bruch. Periódico católico-monárquico de Manresa*
- *Eco del Comercio*
- *La España*
- *El Español*
- *La Esperanza. Periódico monárquico*
- *El Espectador*
- *El Estandarte Católico-Monárquico*
- *Gaceta de los caminos de hierro*
- *Gazeta de Madrid*
- *El Genio de la Libertad*
- *El Guardia Nacional*
- *El Estandarte Real. Revista político-militar ilustrada*
- *El Restaurador*
- *El Católico*
- *El Popular. Periódico de la tarde*
- *El Heraldo. Periódico político, religioso, literario é industrial*
- *La Iberia.*
- *La Independencia. Diario republicano federal.*
- *Memorial de ingenieros y revista científico-militar. Periódico quincenal*
- *El Militar Español. Periódico científico y literario dedicado a promover los intereses del Ejército y de la Armada*
- *El Nuevo Pelayo. Periódico católico legitimista*
- *La Correspondencia Autógrafa. Diario universal de noticias*
- *La Correspondencia de España*
- *La Época. Periódico político diario*
- *El Heraldo*
- *La Ilustración. Revista hispano-americana*
- *La Ilustración Española y Americana*
- *El Imparcial. Diario liberal de la mañana*
- *El Observador*
- *La Patria*

- *El Popular. Diario independiente*
- *El Postillón. Periódico político y de avisos de la provincia de Gerona*
- *Revista Católica*
- *Revista de geografía comercial*
- *Revista de Lérida*
- *La Revista Española*
- *Revista hispano-americana*
- *Revista la España Regional*
- *El Siglo Futuro*
- *La Vanguardia*
- *La Voz del Pirineo. Semanario de intereses locales, noticias y avisos*

3. Fonts impreses:

- ALAMÁN, Lucas: *Diccionario universal de historia y de geografía*. Tom VII. México: Imp. de F. Escalante y Ca, 1855.
- ALONSO PERUJO, Niceto i PÉREZ ANGULO, Juan: *Diccionario de Ciencias Eclesiásticas, Teología Dogmática y Moral, Sagrada Escritura, Derecho Canónico y Civil, Patrología, Liturgia, Disciplina antigua y moderna, Historia Eclesiástica,* Vol. 10. Madrid: Nueva Imprenta y Librería de San José, 1884.
- *Avance estadístico sobre el cultivo cereal y de leguminosas asociadas en España formada por la Junta Consultiva Agronómica*. Tom II. Madrid: Tipolitografía de L. Péant é Hijos, 1891.
- BALBI, Adriano: *Compendio de Geografía Universal redactado bajo un nuevo plan, con presencia de los últimos tratados de paz y los descubrimientos más recientes*. Madrid: Imp. de D. J. F. Palacios, 1843.
- BALLANTINE, Herburn: *Una croada als Pirineus (1894)*. Tremp: Garsineu Edicions, 1993.
- BARRAQUER Y ROVIRALTA, Cayetano: *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Tom III. Barcelona: Impremta de Francisco J. Altés y Alabart, 1915.

- BERTRAN SOLER, Tomás: *Itinerario descriptivo de Cataluña*. Barcelona: Imprenta de Oliveres H., 1847.
- BLANCH, Enrique: *Crónica de la provincia de Lérida*. Madrid, 1868.
- *Breve extracto de la vida del general Mina. Publicado por él mismo*. Londres, 1825.
- CABANES, Francisco Xavier: *Historia de las operaciones del Ejército de Cataluña. En la guerra de usurpación, campaña primera*. Barcelona: Imprenta de Brusi, 1815.
- CARBONERO SOL, León: *Crónica del Concilio Ecuménico del Vaticano*. Vol. 1. Madrid: Imprenta de D. A. Pérez Dubrull, 1869.
- CASANOVAS CANTARELL, Andreu: *Memoria sobre la necesidad é importancia de construir una carretera desde Lérida á Seo de Urgel y Puigcerdá*. Madrid, 1859.
- *Código penal de España*. Madrid: Imprenta Nacional, 1850.
- *Colección de documentos que manifiestan la conducta del obispo de Urgel en orden á las innovaciones en materias eclesiásticas hechas por las Cortes de Madrid en la segunda época del régimen constitucional*. Tolosa: Imp. de Juan Mateo Douladoure, 1823.
- *Convenio celebrado con los Valles de Andorra el 17 de Junio de 1841, en cuya virtud se levantó la incomunicación en que se hallaban con el Principado de Cataluña por el refugio y protección que dispensaba aquel territorio á los enemigos del sosiego y orden público de España*. Text recollit a CANTILLO, Alejandro del: *Tratados, convenios y declaraciones de paz y de comercio que han hecho con las potencias extranjeras los monarcas españoles de la Casa de Borbón desde el año de 1700 hasta el día*. Madrid: Imprenta de Alegría y Charlain, 1843, pp. 901-903.
- CORMINAS, Juan: *Suplemento a las memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña, que en 1836 publicó el Excmo. é Ilmo. Señor Don Félix Torres y Amat*". Burgos: Imprenta de Arnaiz, 1849.
- CHAO, Eduardo: *Historia de la vida militar y política de Martín Zurbano*. Madrid, 1846.
- _____ *La guerra de Cataluña. Historia contemporánea de los acontecimientos que han tendido lugar en el Principado desde 1827 hasta el día, con las biografías de los principales personajes, carlistas y liberales*. Madrid: Imprenta de don Baltasar González, 1847.

- *Diccionario geográfico universal dedicado a la Reina Nuestra Señora*. Vol. III. Barcelona: Imprenta de José Torner, 1833.
- *Dictamen dels dignes avogats señores Dalmau, Carreu, Estañol y Parramon de la Seo de Urgel y extractos del contracte*. Foix: Tipografía y litografía Pomiès mayor y sobrino, 1867.
- ESCALERA, Evaristo, GONZÁLEZ, Manuel: *La España del siglo XIX. Sus hombres y acontecimientos más notables*. Tom I. Madrid: Juan José Martínez, Editor. 1865.
- *Fastos españoles ó efemérides de la Guerra Civil desde octubre de 1832*. Madrid: Imp. de Ignacio Boix, 1839.
- FERNÁNDEZ DE LOS RÍOS, Ángel: *Estudio histórico de las luchas políticas en la España del siglo XIX* (2a. Edició). Tom II. Madrid, 1880.
- FERRER, Ramon (pvre.): *Barcelona cautiva, ó sea diario de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los franceses, esto es, desde el 13 de Febrero de 1808, hasta el 28 de Mayo de 1814*. Vol. I. Barcelona: Imprenta de Antonio Brusi, 1815.
- FRIGOLA, Vicente de: *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña, corregimientos y subdelegaciones en que se halla dividido*. Barcelona: Imprenta de la Viuda é Hijos de Don Antonio Brusi, 1824.
- GALO BARDES, Juan Bautista: *Cataluña en la mano*. Barcelona: Imp. de los hermanos Torras, 1831.
- GALLI, Florencio: *Memorias sobre la guerra de Cataluña en los años 1822 y 1823*. Barcelona: Imprenta de A. Bergnes, 1835.
- GARCÍA RUIZ, Eugenio: *La revolución en España con la historia de los movimientos de enero y junio de 1866 y la del último mes de agosto de 1867*. París: Imprenta de Ch. Lahure, 1867.
- GIMÉNEZ Y GUITED, Francisco: *Guía fabril é industrial de España*. Madrid/Barcelona: Librería Española/Librería del Plus Ultra, 1862.
- GÓMEZ DE ARTECHE, José: *Geografía histórico-militar de España y Portugal*. Tom I. Madrid, 1859.
- _____ *Fernando VII en Valençay. Tentativas encaminadas á procurar su libertad*. Madrid: Imprenta de Manuel G. Hernández, 1880.
- GONZÁLEZ APOUSA, Eugenio: *Martínez Campos y sus hechos principales*. Madrid, Imprenta de Víctor Saiz, 1876.

- GUILLÉN, Narciso i LÓPEZ, Arturo: *Las cárceles de España*. Sabadell, 1898, pp. 195-196.
- *Historia de la provincia de Aragón, orden de Predicadores, desde el año 1808 hasta el de 1818: supresión y restablecimiento de sus conventos y servicios hechos por la misma á la Religión y á la Patria por el Mtro. Fr. Mariano Rais y el P.L. Fr. Luis Navarro*. Zaragoza, 1813.
- *Historia general de España, compuesta, enmendada y añadida por el P. Juan de Mariana*. Tom X. Imprenta De D. Francisco Oliva, Barcelona, 1840.
- *Historia general de España desde los tiempos primitivos hasta la muerte de Fernando VII por Don Modesto Lafuente. Continuado desde dicha época hasta nuestros días por Juan Valera*. Tom XIII. Barcelona: Montaner y Simón Editores, 1890.
- IBO ALFARO, Manuel: *Historia de la interinidad española, escrita en presencia de documentos fidedignos*. Vol. I. Madrid: Establecimiento tipográfico de la Viuda é Hijos de M. Álvarez, 1871.
- JUNOY, Tomás: *Disertaciones sacadas de la historia inédita de los ceretanos, las que manifiestan ser el Rosellón, Cerdaña y partida de la Seo de Urgel una misma región dentro el alto y bajo Pirineos, y que esa región naturalmente es de España*. Barcelona: Imprenta de los herederos de la Viuda Pla, 1857.
- KOTSKA VAYO, Estanislao de: *Historia de la vida y reinado de Fernando VII en España, con documentos justificativos, órdenes reservadas y numerosas cartas del mismo monarca, Pío VII, Carlos IV, María Luisa, Napoleón, Luis XVIII, el Infante Don Carlos y otros personajes*. Tom I. Madrid: Imprenta de Repullés, 1842.
- LA FUENTE, Vicente de: *Historia de las sociedades secretas antiguas y modernas en España y especialmente de la francmasonería*. Lugo: Imp. de Soto Freire, 1870.
- _____ *Historia eclesiástica de España*. Segona edició. Tom VI. Madrid: Compañía de Impresores y Libreros del Reino, 1875.
- _____ *Historia de las universidades, colegios y demás establecimientos de enseñanza en España*. Vol. 2. Madrid: Imprenta de la Viuda e Hija de Fuentebebro, 1885.
- LAMARTINE, Alphonse de: *Historia general de Francia*. Tom III (Historia de la Restauración), 1834.

- LANGLOIS, M. C.: *Voyage pittoresque et militaire en Espagne*. Paris: Engelmann&Cie Editeurs, 1827 (hi ha una edició facsímil a cura de General Gráfico S.A., Andorra, 1978).
- LE BRUN, Carlos: *Retratos políticos de la Revolución de España, ó de los principales personajes que han jugado en ella, muchos de los cuales están sacados en caricaturas por el ridículo en que ellos mismos se habían puesto, quando el retratista los iba sacando; y la resolución de la cuestión de porque se malogró ésta, y no la de los Estados-Unidos*. Filadelfia, 1826.
- LLANO, Enrique Emilio del: *Episodios tradicionalistas. Carlos V. Estudio biográfico por un contemporáneo*. Barcelona: La Propaganda Catalana, 1884.
- MADDOZ, Pascual: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid, 1845-1850.
- *Manifiesto a las Diputaciones Provinciales de Cataluña por los comisionados de las Juntas Superiores de Armamento de Barcelona, Tarragona y Gerona; nombrados para acompañar al E. S. Capitán General y que siguieron el Cuartel General desde 16 de Noviembre de 1836 hasta el 13 de Febrero de 1837*. Barcelona, 1837.
- MARCH I ANTIGUES, Antoni: *El cartesianismo y el escolasticismo. Discurso leído en la solemne inauguración del curso académico de 1867 á 1868 del Seminario Conciliar de Urgel*. Tarragona: Imprenta de Puigrubí i Arís, 1879.
- MARISCAL, Leandro: *Compendio de geografía militar de España y Portugal*. Valladolid: Imprenta y Librería Nacional y Extranjera de Hijos de Rodríguez, 1882.
- MARQUET ROCA, Josep: *Memorias para la historia de la última guerra civil de España. Contiene los principales sucesos de Cataluña, desde que se levantaron los primeros Realistas hasta el fin de dicha guerra*. Barcelona: Imprenta de Brusi, 1826.
- MARTÍNEZ MIER, Julián: *Memoria sobre la fundación y origen de la ciudad de la Seo de Urgel*. Tortosa, 1884.
- MARTOS Y BALBI, Cristino: *La revolución de Julio en 1854*. Madrid: Imprenta del Colegio de sordo-mudos y de ciegos, 1854.
- MERELO, José: *Guía geográfica, administrativa, eclesiástica, militar y judicial de Lérida y su provincia*. Lérida: Imprenta de José Sol é hijo, 1867.
- MIÑANO, Sebastián de: *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal*. Vol. VIII. Madrid: Imp. de Pierart-Peralta, 1827.

- NOBLEMAIRE, Gustave: *Étude sur les richesses minérales du district de La Seo d'Urgel (Catalogne)*. Annales des mines, 5e série, vol. XIV, 1858.
- OLIVER, Antonio: *Dorregaray y la traición del Centro. Apuntes para la historia de la última guerra civil*. Bayona: Imprenta de la Viuda de Lamaignère, 1876.
- *Ordenanzas para régimen y gobierno de la Asociación de Socorro Mutuo establecido con aprobación superior en la ciudad de Seo de Urgel*. Seo de Urgel: Imprenta de José María Riu, 1855.
- PALACIO, Eduardo de: *España. Desde el primer Borbón hasta la revolución de setiembre*. Madrid: Manuel Rodríguez editor, 1869, tom V, p. 407.
- *Panorama Español. Crónica contemporánea*. Tom III. Imp. del Panorama Español, Madrid, 1845.
- PÉREZ DE ANAYA, Francisco: *Lecciones y modelos de elocuencia forense, extractadas las primeras de los mejores autores, ordenadas y reducidas á un tratado completo*. Vol. IV. Madrid, Imprenta de Don Baltasar González, 1849.
- PÉREZ SÁNCHEZ, Antonio: *Glorias republicanas de España y América*. Vol. 3. Barcelona: La Enciclopedia Democrática, 1893.
- PINIELLA FUMANYA, Joan: *Historia para que mi familia tenga noticia de sus antepasados y de lo sucedido en Prats, á la Provincia y á la España*. Manuscrit s. d. conservat a cal Piniella de Prats de Lluçanès.
- PLEYAN DE PORTA, Josep: *Album históric, pintoresch y monumental de Lleyda y sa provincia*. Tom I. Lleida, 1880.
- *Proyecto de pacificación de la montaña, ó sea para conseguir el exterminio de la facción carlista que la infesta, sacado de la naturaleza del país, y de lo que nos indica la historia de las mismas facciones. Con un mapa general de dicha montaña. Presentado a la Escma. Diputación provincial de Barcelona*. Barcelona: Imprenta de la Viuda é hijos de Gorchs, 1837.
- QUEIPO DE LLANO, José María (conde de Toreno): *Historia contemporánea de la revolución de España*. Madrid, 1843.
- *Representaciones dirigidas á S.M. las Cortes generales y extraordinarias por los ocho señores obispos refugiados á la isla de Mallorca, por el de Orihuela, y por los generales militares de Cádiz, sobre el restablecimiento de la Santa Inquisición*. Berga: Imprenta de la Junta Superior de Cataluña, 1812.

- RIERA Y SANS, Pablo: *Diccionario geográfico, estadístico, histórico, biográfico, postal, municipal, militar, marítimo y eclesiástico de España y sus posesiones de ultramar*. Barcelona, 1886.
- ROMÁN DE LUNA, Alfredo: *El testamento de un mártir*. Tom II. Barcelona: Martínez y Compañía, editores, 1885.
- RUBIO COLLET, Carlos: *Historia filosófica de la revolución española de 1868*. Tom I. Madrid: Imprenta y Librería de M. Guijarro, 1869.
- SÁNCHEZ DE LA CAMPA, Juan M.: *El Valle de Andorra. Examen crítico del origen, naturaleza y circunstancias de los privilegios que disfrutaban los andorranos, y de los perjuicios que irrogan al Tesoro, á la Agricultura, al Comercio y á la Industria Nacional*. Lérida: Imprenta y Librería de José Sol, 1851.
- SERRA BOSCH, Pere: *Prontuario de la mayor parte de los caminos y veredas del Principado de Cataluña*. Barcelona: Imprenta de Agustín Roca, 1814.
- *Teatro de la guerra: Cabrera, los montemolinistas y republicanos en Cataluña. Crónica de nuestros días redactada por un testigo ocular de los acontecimientos*. Vol. II. Madrid: Imprenta de D. B. González, 1849.
- URQUINAONA Y PARDO, Pedro de: *La España bajo el poder arbitrario de la Congregación Apostólica, ó apuntes documentados para la historia de este país desde 1820 a 1832* (segona edició). Paris: Librería europea de Baudry, 1833.
- VALLÉS Y JAUMANDREU, Francisco: *División en partidos judiciales de las provincias de Cataluña, con los pueblos de su pertenencia*. Barcelona, 1834.
- VERA Y GONZÁLEZ, Enrique: *Pi y Margall y la política contemporánea. La democracia federal, su origen, su historia, sus destinos. Medio siglo de doctrinarismo en España. La política de programa y la política real*. Tom II. Barcelona: Evarist Ullastres, Editor, 1886.
- VIDAL, Luis Mariano: *Geología de la provincia de Lérida*. Madrid: Imp. de Manuel Tello, 1875.
- ZAMORA, Francisco de: *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (edició a cura de Ramon Boixareu). Barcelona: Curial, 1973.

BIBLIOGRAFIA GENERAL

- ALIBERCH, Ramón: "El valor de la Seo de Urgel". *Riqueza. Revista de información económica y financiera*, núm. 714, 30 de setembre de 1957, pp. 5-6.
- AA.DD., *L'Alt Urgell. Una visió de conjunt*. Vol. I. La Seu d'Urgell, 2001.
- ANGUERA NOLLA, Pere: "La subversió carlina: entre la guerra i el banditatge. Notes per a una discussió", a SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria (ed.), *El carlisme com a conflicte*. Barcelona: Columna Edicions, 1993, pp. 71-95.
- _____ *Déu, rei i fam. El primer carlisme a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- _____ "¿Por qué eran combatientes carlistas?". *Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía*, 26, 1998, pp. 111-124.
- _____ *Absolutistes i liberals. Deu estudis a l'entorn de la guerra dels Set Anys*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 2002.
- AQUILLUÉ DOMÍNGUEZ, Daniel: "La Constitución de 1837: ¿una Constitución transaccional?". *Revista Historia Autónoma*, 6, 2011, pp. 45-59.
- ARANGUREN, José Luis de: *La crisis del catolicismo*. Madrid: Alianza Editorial, 1970.
- ARAQUE HONTANGAS, Natividad: "Las primeras elecciones celebradas con el Estatuto Real de 1834". *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 32 (2010), pp. 95-108.
- ARNABAT I MATA, Ramon: *Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni Liberal (1820-1823)*. Tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, 1999 (2 vols.).
- _____ "Revolució i contrarevolució durant el Trienni Liberal a Catalunya (1820-1823)". *Butlletí de la Societat d'Estudis Històrics*, XI, 2000. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, pp. 67-82.
- _____ *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*. Vic: Eumo Editorial, 2001.
- ARBELOA, Víctor Manuel: *Clericalismo y anticlericalismo en España (1767-1930). Una introducción*. Madrid: Ediciones Encuentro, 2009.
- ARON, Raymond: *Estudios políticos*. México: Fondo de Cultura Económica, 1972.
- _____ *Introducción a la filosofía política*. Barcelona: Paidós, 1999.
- _____ *Democracia y totalitarismo*. Barcelona: Pàgina Indòmita, 2017.

- ARRANZ, Luis: “Los liberal-conservadores y la consolidación del régimen constitucional del siglo XIX”. *Historia Contemporánea*, 17 (1998), pp. 169-187.
- ARTOLA GALLEGO, Miguel: *Partidos y programas políticos (1808-1936)*. Tom I. Madrid: Aguilar, 1975.
- _____ *La España de Fernando VII*. Madrid: S.L.U. Espasa Libros, 1999.
- AYMES, Jean-René: *La Guerra de la Independencia (1808-1814): calas y ensayos*. MADRID: C.S.I.C. y Ediciones Doce Calles, 2009.
- BACHERO BACHERO, Juan Luis: *La neutralización del adversario político. La deportación en la España del siglo XIX*. Tesis doctoral. Universitat Jaume I, 2017.
- _____ “Castigados con y sin delito: la deportación de carlistas y pobres en Cataluña durante la Guerra dels Matiners (1846-1849)”. *La Historia, lost in translation? Actas del XIII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*. Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2017, pp. 607-616.
- BALCELLS, Albert (dir.): *Història de Catalunya*. Barcelona: L'esfera dels llibres, 2004.
- _____ *Cataluña Contemporánea (Siglo XIX)*. Madrid: Siglo XXI, 1984 (tercera edición).
- BALENT, Andreu: “La unió dels Agraviats i dels liberals radicals (1829-1830). La Cerdanya francesa i l'Andorra al centre del «complot» pirinenc de l'estiu de 1829”. *Papers de Recerca Històrica*. Societat Andorrana de Ciències, núm. 5, 2008, pp. 51-67.
- BARAUT, Cebrià; CASTELLS, Jesús; MARQUÈS, Benigne i MOLINÉ, Enric: *Episcopologi de l'Església d'Urgell*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 2002.
- BARREIRO FERNÁNDEZ, Xosé Ramón: *El levantamiento de 1846 y el nacimiento del galleguismo*. Santiago: Pico Sacro, 1977.
- _____ “Edad Contemporánea: los hombres del altar (aproximación al clero secular como grupo social)”, a GARCÍA QUINTELA, Marco Vigilio (coord.), *Las religiones en la historia de Galicia*. Universidade de Santiago de Compostela, 1996, pp. 181-232.
- BARRIO GOZALO, Maximiliano: “Las relaciones hispano-romanas al final del Antiguo Régimen. El nombramiento de obispos (1808-1834)”, a SEPÚLVEDA MUÑOZ, Isidro, BULDAÍN JACA, Blanca: *La Iglesia española en la crisis del Antiguo Régimen*. Madrid: UNED Ediciones, 2015, pp. 93-120.

- BASCOMPTE GRAU, Domènec: “L’Andorra agrícola dels segles XVI al XVIII: entre terres i prats”. *Estudis d’Història Agrària*, núm. 18 (2005), pp. 47-65.
- BECAT, Joan: “Emergència i reconeixement d’Andorra com a Estat”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, núm. 41, vol. XI (1996), pp. 261-291.
- BÉCKER, Jerónimo: *Historia de las relaciones exteriores de España durante el siglo XIX: Apuntes para una historia diplomática*. Madrid: Establecimiento tipográfico de Jaime Ratés, 3 vols., 1924-1926.
- BELTRÁN VILLALBA, Miguel: “Clases sociales y partidos políticos en la Década Moderada (1844-1854)”. *Historia y Política*, núm. 13 (enero/junio 2005), pp. 49-78.
- BELLO, Luis: *Viaje por las escuelas de Cataluña*. València: Tirant lo Blanc, 2002.
- BENAUL BERENGUER, Josep Maria: “La revolta de les quintes, juliol de 1845”. *Anecdotari històric sabadellenc*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 1984.
- BENAUL, Josep Maria et alii, *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987.
- BENET, Josep i MARTÍ, Casimir: *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni Progressista (1854-1856)*. 2 vols. Barcelona: Edit. Curial, 1976.
- BERAMENDI, Justo: *De provincia a nación. Historia do galeguismo político*. Vigo: Ed. Xerais, 2007.
- BERNAUS, Ramon i SÁNCHEZ, Ferran: *El municipi de Vilanova de Meià*. Vilanova de Meià, 1999.
- BERNECKER, Walter L.: “Juntas populares y comités revolucionarios en los siglos XIX y XX: Continuidades y discontinuidades”. *Historia Contemporánea. Revista del Departamento de Historia Contemporánea de la Universidad del País Vasco*, núm. 4, 1990, pp. 289-317.
- BLASCO IBÁÑEZ, Vicente: *Historia de la revolución española (desde la guerra de la Independencia a la Restauración de Sagunto). 1808-1874*. Madrid: Edit. Cosmópolis, vol. 12, 1930.
- BLASI, Pere: *Geografía elemental de Catalunya*. Barcelona, 1935 (3ª. edició).
- BOFARULL I TERRADES, Manuel: *Crims i misteris de la Barcelona del segle XIX*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, 2002.

- BRODER, Albert, PÉREZ DE PERCEVAL VERDE, Miguel Á., SÁNCHEZ RODRÍGUEZ, Alejandro i MARCHÁN SANZ, Carmen (eds.): *La inversión extranjera en la minería española*. Madrid: Instituto Geológico y Minero de España, 2014.
- BURDIEL, Isabel: *Isabel II. Una biografía (1830-1904)*. Madrid: Taurus, 2010.
- BURGUEÑO, Jesús: *De la vegueria a la provincia. La formació de la divisió territorial contemporània als Països Catalans (1790-1850)*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor. 1995.
- BURLEIGH, Michael: *Poder terrenal. Religión y política en Europa. De la Revolución Francesa a la Primera Guerra Mundial*. Madrid: Taurus, 2005.
- BUTRÓN PRIDA, Gonzalo: *Nuestra Sagrada Causa. El modelo gaditano en la revolución piemontesa de 1821*. Cádiz: Ayuntamiento de Cádiz, 2011.
- _____ “La inspiración española de la revolución piemontesa de 1821”. *Historia Constitucional*, núm. 13 (2012), pp. 73-97.
- CABANA I VANCELLS, Francesc: *Manuel Girona: semblança i antologia de textos*. Barcelona: Pòrtic, 2002.
- CAJAL VALERO, Arturo: *El Gobernador Civil y el Estado centralizado del siglo XIX*. Madrid: Ministerio de Administraciones Públicas, 1990.
- CALERO AMOR, Antonio M^a: *La división provincial de 1833. Bases y antecedentes*. Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local, 1997.
- CANALES, Esteban: “Los diezmos en su etapa final”, a ANES, Gonzalo (ed): *La economía española al final del Antiguo Régimen*. Vol. I (Agricultura). Madrid: Alianza Editorial, 1982, pp. 177-190.
- _____ “Exèrcit i població civil a la Catalunya resistent”. *L’Avenç. Revista d’història i cultura*, núm. 225, 1998, pp. 33-40.
- _____ “El impacto demográfico de la Guerra de la Independencia”. *Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions*. Tom I. Pagès editors, Lleida, 2002, pp. 283-299.
- _____ “Ejército y población civil durante la Guerra de la Independencia: unas relaciones conflictivas”. *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 3 (Homenaje a Ángel Martínez de Velasco), 2003.

- CAPDEVILA I SUBIRANA, Joan: *Historia del deslinde de la frontera hispano-andorrana. Del tratado de los Pirineos (1659) a los tratados de Bayona (1856-1868)*. Madrid: Centro Nacional de Información Geográfica. Ministerio de Fomento, 2009.
- CARASA, Pedro: "El giro local". *Alcores. Revista de Historia Contemporánea*. Núm. 3 (2007). León: Fundación 27 de Marzo, pp. 13-35.
- CARBONELL I ESTELLER, Montserrat: "Els comunals i la societat pagesa. Un exemple de l'Alt Urgell (finals s. XVIII – principis s. XIX)". *Recerques. Història, economia i cultura*, núm. 13 (1983), pp. 123-132.
- CÁRCEL ORTÍ, Vicente: "Un siglo de relaciones diplomáticas entre España y la Santa Sede (1834-1931)". *Anales de Historia Contemporánea*, 25 (2009), pp. 313-331.
- CARIDAD SALVADOR, Antonio: "La calma antes de la tempestad. Carlistas y neocatólicos en el País Valenciano entre 1849 y 1868". *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, 11, 2012, pp. 187-203.
- _____ "El carlismo aragonés en armas. La revuelta de 1855". *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 36 (2014), pp. 165-188.
- CARR, Raymond: *España 1808-2008*. Barcelona: Ariel, 2009.
- CASALS I BERGÉS, Quintí: *Canvi econòmic i social en el pas de l'Antic Règim a l'estat liberal: Lleida en la primera meitat del segle XIX*. Lleida: Universitat de Lleida, 1999.
- _____ *El Trienni Progressista a la Lleida del segle XIX*. Lleida: Pagès editors, 2000.
- _____ *Polítics de Lleida. El poder local i les seves manifestacions a través del temps (1716-1868)*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida/Patronat Josep Lladonosa, 2002.
- _____ "Los parlamentarios de Lérida en la época isabelina (1833-1868)". *Trienio: Ilustración y liberalismo*, núm. 64, 2014, pp. 41-90.
- _____ *La representación parlamentaria en España durante el Primer Liberalismo (1810-1836)*. Lleida: Publicacions de la Universitat de Lleida, 2014.
- _____ *La guerra del Francès a Catalunya: una nòmina del seu poder polític (1808-1814)*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs/Diputació de Lleida, 2016.
- CASANOVA AGUILAR, Isabel: "Las Constituyentes de 1854. Origen y fisonomía general". *Revista de Estudios Políticos*, núm. 37 (enero-febrero 1984), pp. 135-172.

- _____ *El Bienio Progresista (1854-56). Análisis de un intento de modernización institucional*. Publicaciones de la Universidad de Murcia, 1984.
- CASAS RABASA, Santiago: “En el bicentenario del nacimiento de don José Caixal y Estradé, obispo de Urgel. Apuntes para una biografía”. *Analecta Sacra Tarraconensia. Revista de ciències historicoeclesiàstiques*. Vol. 76. Barcelona: Biblioteca Balmes, 2003, pp. 257-287.
- CASASSAS I SIMÓ, Lluís: *Fires i mercats a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1978.
- CASSINELLO PÉREZ, Andrés: “La dirección de la guerra. 1808-1810”. *Revista de Historia Militar*. Madrid: Instituto de Historia y Cultura Militar, núm. extraordinari (2009), pp. 141-164.
- CASTELLS OLIVÁN, Irene: *La utopía insurreccional del liberalismo. Torrijos y las conspiraciones liberales de la década ominosa*. Barcelona: Crítica, 1989.
- _____ “La resistencia liberal contra el absolutismo fernandino (1814-1833)”. *Ayer*, núm. 41, 2001, pp. 43-62.
- CATALÁN CASANOVA, Oriol: “Possibilitats d’estudi arqueològic de l’agricultura de l’Urgellet”. *Actes de les VI Jornades d’Arqueologia Industrial de Catalunya (Lleida, 3, 4 i 5 d’Abril de 2003)*, núm. 19. Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica i d’Arqueologia Industrial de Catalunya, pp. 63-68.
- _____ “La Comunitat del Rec dels Quatre Pobles”. *La Comunitat del Rec dels Quatre Pobles. Passat, present, futur*. Generalitat de Catalunya-la Comunitat del Rec dels Quatre Pobles, 2004, pp. 23-40.
- CAYUELA FERNÁNDEZ, José Gregorio i GALLEGO PALOMARES, José Ángel: *La Guerra de la Independencia: historia bélica, pueblo y nación en España (1808-1814)*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2008.
- CEREZO GALÁN, Pedro: “Religión y laicismo en la España contemporánea. Un análisis ideológico”, a AUBERT, Paul (dir.), *Religión y sociedad en España (siglos XIX y XX)*. Madrid: Casa de Velázquez, 2002, pp. 121-154.
- CLARA RESPLANDIS, Josep: “Sobre la identitat dels Matiners de les comarques del N.E. de Catalunya”. *Estudi General. Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 1 (1981), pp. 179-186.
- CLEMENTE, Josep Carles: *Los carlistas*. Madrid: Ediciones Itsmo, 1990.

- _____ “La riqueza ideológica del carlismo en torno a la guerra de los «matiners»”, a MONTAÑA, Daniel i RAFART, Josep (coord.), *Estat carlista: tradició i furs*. II Simposi d’Història del Carlisme. Avià-Berga, 10 de maig de 2014. Avià: Centre d’Estudis d’Avià, pp. 107-122.
- COLOMER VIADEL, Antonio: “La convocatoria de las Cortes Constituyentes de 1836: la ocasión histórica de los liberales”. *Cuadernos de la Cátedra Fadrique Furió Ceriol*, núm. 1. València, 1992, pp. 49-57.
- COLOMINAS, Agustí i OLMOS, Vicent S.: “L’espai local: Una proposta de recerca històrica”. *Plecs d’història local*, núm. 32 (abril 1991). Barcelona: Diputació de Barcelona/L’Avenç, pp. 36-39.
- COLL MOSCARDÓ, Miguel: *La correspondencia de Mons. José Caixal Estradé (1803-1879)*. Burgos, Rico Adrados, 2020.
- COLLELL, Alberto: *Escritores dominicos del Principado de Cataluña*. Barcelona: Ponencia de Cultura de la Diputación Provincial de Barcelona, 1965.
- COMA VIVES, Francisco: “Cómo ganar unas elecciones: pactos, fraudes e ingeniería electoral en el primer liberalismo español. Zaragoza, 1834-1854”, a SALOMÓN, Pilar, ALARES, Gustavo y RÚJULA, Pedro (coords.), *Historia, pasado y memoria en el mundo contemporáneo*. VIII Congreso de Historia Local de Aragón (2011). Teruel: Instituto de Estudios Turoleses, 2014, pp. 175-188.
- COMELLAS GARCÍA-LLERA, José Luis: *Los realistas en el Trienio Constitucional (1820-1823)*. Pamplona: Estudio General de Navarra, 1958.
- _____ *El Trienio Constitucional*. Madrid: Ediciones Rialp, 1963.
- _____ *Los moderados en el poder. 1844-1854*. Madrid: C.S.I.C. Escuela de Historia Moderna, 1970.
- _____ *Isabel II. Una reina y un reinado*. Barcelona: Ariel, 2004.
- _____ *Historia de España Contemporánea*. Madrid: Ediciones Rialp, 2014.
- COMELLAS, José Luis, MARTÍNEZ, Francesc, POVEDA, Ángel Ramón, ORTUZAR, Trinidad y RUEDA, Germán (eds.), *Los generales de Isabel II*. Madrid: Ediciones 19, 2016.
- COMÍN, Francisco, HERNÁNDEZ, Mauro y LLOPIS, Enrique (eds.): *Historia económica de España. Siglos X-XX*. Barcelona, Crítica, 2010.

- CÒNSUL, Arnau: “Borbons. 300 anys de corrupció”. *Sàpiens*, núm. 219 (juny del 2020), pp. 26-39.
- CORTS PEYRET, Juan: *Historia de la Seo de Urgel*. Barcelona: Edit. Vicente Ferrer, 1953.
- CREUS I GISPERT, Laia: *Arcavell. Un poble de muntanya i frontera*. La Seu d’Urgell: Edicions Salòria, 2013.
- CRUZ, Jesús: *Los notables de Madrid. Las bases sociales de la revolución liberal española*. Madrid: Alianza Editorial, 2000.
- CUENCA TORIBIO, José Manuel: *Estudios sobre el catolicismo español contemporáneo*. Córdoba: Universidad de Córdoba, 1990.
- _____ *La Guerra de la Independencia: un conflicto decisivo (1808-1814)*. Madrid: Ediciones Encuentro, 2008 (segona edició).
- CUEVA GONZÁLEZ, Dionisio (pvre.): *Vida y obra de la Madre Ana María Janer. Fundadora del Instituto de la Sagrada Familia de Urgel*. Buenos Aires, 1961.
- CHAMIZO VEGA, Carmen: *El proceso de profesionalización de la enfermería en el Principado de Asturias*. Tesis doctoral, Universitat d’Alacant, 2009.
- CHATO GONZALO, Ignacio: “La Unión Liberal y la renovación del sistema de partidos (1858-1863)”. *Revista de Estudios Políticos*, núm. 153 (julio-septiembre 2011), pp. 75-111.
- DANTÍ, Jaume (coord.), *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor. 2011.
- DÍAZ MARÍN, Pedro: “Crisis de subsistencia y protesta popular: los motines de 1847”. *Historia agraria. Revista de agricultura e historia rural*, núm. 30 (agost 2003): SEHA. Universidad de Murcia, pp. 31-62.
- DÍAZ SAMPEDRO, Braulio: “Derecho e ideología en el Bienio Progresista”. *Anuario de la Facultad de Derecho*, vol. XXIV, 2006, pp. 159-175.
- DÍEZ DEL CORRAL, Luis: *El liberalismo doctrinario*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1973.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio (dir.): *Historia de España*. Vol. 9 (La transición del Antiguo al Nuevo Régimen. 1789-1874). Barcelona: Edit. Planeta, 1988.

- DUARTE, Ángel: "Localismo y nación en las culturas políticas de la Cataluña del siglo XIX". *Alcores. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 3 (2007). León: Fundación 27 de Marzo, pp. 83-104.
- DURAN, Montserrat: *Renda i producció (segles XVI-XVIII) a Catalunya: l'Alt Urgell, el Tarragonès, la Conca de Barberà i el Baix Penedès*. Tesis doctoral, 2 vols., Universitat de Barcelona, 1984.
- DURÁN DE LA RÚA, Nelson: *La Unión Liberal y la modernización de la España isabelina. Una convivencia frustrada, 1854-1868*. Madrid: Akal, 1979.
- ENRÍQUEZ DE SALAMANCA, Cayetano: *Pel Pirineu català (de la Vall d'Aran a l'Alt Urgell)*. Madrid: Cayetano Enríquez de Salamanca, editor, 1978.
- ESPAR I TRESSENS, Josep: *Coses de la Seu*. Barcelona, 1978.
- ESPAR I TRESSENS, Josep i ESPAR I TRESSENS, Francesc: *Coses d'Organyà d'ahir i avui*. Lleida: Diputació de Lleida-Ajuntament d'Organyà, 1988.
- ESPINO LÓPEZ, Antonio: *Las guerras de Cataluña. El teatro de Marte (1652-1714)*. Madrid: Editorial EDAF, 2014.
- ESPINO LÓPEZ, Antonio i JANÉ CHECA, Òscar (eds.): *Guerra, frontera i identitats*. Catarroja-Barcelona: Editorial Afers, 2015.
- ESPUNYES, Josep: *Trabucs i pedrenyals. Aproximació al bandolerisme de l'Alt Urgell*. Tremp: Garsineu Edicions, 2002.
- ESTASÉN, Pedro: *Cataluña. Estudio acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*. Barcelona: Seix, Editor, 1900.
- ESTAPÉ RODRÍGUEZ, Fabián: *La reforma tributaria de 1845. Estudio preliminar y consideración de sus precedentes inmediatos*. Madrid: Ministerio de Hacienda, Instituto de Estudios Fiscales, 2001.
- ESTRADA SÁNCHEZ, Manuel: "El enfrentamiento entre doceañistas y moderados por la cuestión electoral (1834-1836) (1)". *Revista de Estudios Políticos*, núm. 100 (Abril-Junio 1998), pp. 241-272.
- FARRÀS I MUNTÓ, Elvira: "Qui busca, troba sovint el que no esperava". *Programa de la Germandat de Sant Sebastià 2006*. La Seu d'Urgell, 2006, pp. 60-61.
- FAUS I CONDOMINES, Josep: «Dret especial de la Segarra». *Conferència sobre varietats comarcals del dret civil catal*. Barcelona: Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, 1934, pp. 221-254.

- FELIU I MONTFORT, Gaspar: *La clerecia catalana durant el Trienni Liberal*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1972.
- FERNÁNDEZ SARASOLA, Ignacio: *Los partidos políticos en el pensamiento español. De la Ilustración a nuestros días*. Madrid: Marcial Pons Historia, 2009.
- FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier: "Liberales y liberalismo en España, 1810-1850". *Revista de Estudios Políticos*, núm. 134 (2006), pp. 125-176.
- FERREIRO DELGADO, Honorio: "Contexto histórico-político de Galicia en la primera mitad del siglo XIX". *Revista de estudios políticos*, núm. 212, 1977, pp. 327-348.
- FERRER I ALÒS, Llorenç: "La diversitat de l'activitat econòmica a la Catalunya moderna: més enllà de la renda feudal". *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 28, 2008, pp. 725-764.
- FERRER, Melchor; TEJERA, Domingo; ACEDO, José F.: *Historia del Tradicionalismo Español*. Tom II (El Precarismo: desde el pronunciamiento de Riego hasta la muerte de Fernando VII). Sevilla: Ed. Trajano, 1941.
- FIGUEROLA I GARRETA, Jordi: "Transcendència històrica del fet religiós". *Plecs d'història local*, núm. 5 (octubre 1986). Barcelona: Diputació de Barcelona/L'Avenç, pp. 68-71.
- FONT I GAROLERA, Jaume: *La formació de les xarxes de transport a Catalunya (1761-1935)*. Barcelona: Oikos-Tau, 1999.
- FONTANA I LÁZARO, Josep: "La crisis agraria de comienzos del XIX y sus repercusiones en España". *Hacienda Pública Española*, núm. 55, 1978, pp. 177-190.
- _____ "Crisi camperola i revolta carlina". *Recerques*, núm. 10, 1980, pp. 7-16.
- _____ *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*. Barcelona: Ariel 1981.
- _____ "La història local: noves perspectives", a FONTANA, Josep, UCELAY DA CAL, Enric i FRADERA, Josep Maria: *Reflexions metodològiques sobre la història local*. Girona: Quaderns del Centre d'Estudis Històrics i Socials, núm. 1, 1985, pp. 5-12.
- _____ "Per què van envair Espanya els Cent Mil Fills de Sant Lluís? La revolució espanyola del 1820 en una perspectiva europea". *Recerques*, núm. 19 (Homenatge a Pierre Vilar, vol. I), Curial, Barcelona, 1987, pp. 17-33.

- _____ *La fi de l'Antic Règim i la industrialització. 1787-1868*. Barcelona: Edicions 62, 1988 (vol. V de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar).
- _____ *La quiebra de la monarquía absoluta (1814-1820). La crisis del Antiguo Régimen en España*. Barcelona: Crítica, 2002 (edició revisada per l'autor).
- _____ *La época del liberalismo*. Crítica/Marcial Pons, 2007 (Vol. 6 d'«Historia de España» dirigida per Josep Fontana i Ramón Villares).
- _____ *La guerra del Francès 1808-1814*. Barcelona: Editorial Pòrtic Edicions, 2008.
- _____ "Les guerres del Francès", a ARNABAT I MATA, Ramon (ed.), *La Guerra del Francès 200 anys després*. Tarragona: URV, 2013, pp. 11-24.
- _____ *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya*. Vic: Eumo Editorial, 2014.
- FOUCAULT, Michel: *Un diálogo sobre el poder y otras conversaciones*. Madrid: Alianza Editorial, 2012.
- FRADERA, Josep Maria: *Cultura nacional en una sociedad dividida. Cataluña, 1838-1868*. Madrid: Marcial Pons, 2003.
- FUENTE MONGE, Gregorio de la: "La revolución de 1868 y la continuidad del personal político". *Ayer*, núm. 29, 1988, pp. 161-185.
- _____ "El enfrentamiento entre clericales y revolucionarios en torno a 1869". *Ayer*, núm. 44, 2001, pp. 127-150.
- _____ *Los revolucionarios de 1868. Élités y poder en la España liberal*. Madrid: Marcial Pons Historia, 2002.
- FUSTER I SOBREPÈRE, Joan: *Barcelona i l'Estat centralista. Indústria i política a la Dècada Moderada*. Vic: Eumo Editorial, 2006.
- GABERNET, Joan: *Humaníssima*. Barcelona: Institut Sagrada Família d'Urgell, 1988.
- GALINDO LLANGORT, Francisco Javier: "En record de Ca l'Andria". *Programa de la Germandat de Sant Sebastià de 2011*. La Seu d'Urgell, 2011, pp. 57-60.
- GALLART, Amadeu, GASCH, Sol i GRAU, Mercè: *L'Alt Urgell. Una visió de conjunt*. Vol. III (Una aproximació a la seva història). Ajuntament de la Seu d'Urgell/Diputació de Lleida, 2011.
- GALLICE, Thierry: *Guérilla et contre-guérilla en Catalogne (1808-1813)*. Paris: L'Harmattan, 2012.

- GAMBRA CIUDAD, Rafael: *La primera guerra civil de España (1821-1823). Historia y meditación de una lucha olvidada*. Madrid: Escelicer, 1950 (una segona edició de la mateixa obra anà a cura de l'Editorial Nueva Hispanidad, Buenos Aires-Santander, 2006).
- GANYET SOLÉ, Ramon: *El camí cap a la llum. Les centrals elèctriques de la Seu d'Urgell*. Andorra la Vella: Jaume Riba i Ramon Ganyet, 2005.
- GARCÍA BALAÑÀ, Albert: “«Ya no existe Partido Progresista en Barcelona». Experiencia social y protesta obrera en la insurrección republicana de 1869”. *Hispania. Revista Española de Historia*, vol. LXVIII, núm. 230, 2008, pp. 735-760.
- GARCÍA GARCÍA, Carmen: “La reforma constitucional durante el Gobierno Largo de O'Donnell”. *Rúbrica Contemporánea*, núm. 1 (2012), pp. 95-110.
- GARCÍA PASCUAL, Francisco: “De la ramaderia tradicional a la ramaderia industrial”, a VILAGRASA Joan (ed.), *Transformacions territorials a Catalunya (segles XIX-XX)*. Lleida: Pagès editors, 2000, pp. 71-109.
- GARRABOU, Ramon: “Un testimonio de la crisis de subsistencia de 1856-57: el Expediente de la Dirección General de Comercio”. *Agricultura y Sociedad*, núm. 14 (1980), pp. 269-356.
- GARRABOU, Ramon, PASCUAL, Pere, PUJOL, Josep i SAGUER, Enric: “Potencialidad productiva y rendimientos cerealícolas en la agricultura catalana contemporánea (1820-1935)”. *Noticario de Historia Agraria*, núm. 10 (1995). Murcia: SEHA, pp. 89-130.
- GARRIDO MURO, Luis: “ «Esta estúpida nación». La nación moderada”, a MORALES MOYA, Antonio, FUSI AIZPURÚA, Juan Pablo y BLAS GUERRERO, Andrés de (dirs.), *Historia de la nación y del nacionalismo español*. Barcelona: Fundación Ortega Marañón/Galaxia Gutenberg, 2013, pp. 277-292.
- GASCÓN CHOPO, Carles: “Quan la Seu va sortir de les muralles. Els inicis de l'expansió urbana de la Seu d'Urgell”. *Programa de la Germandat de Sant Sebastià (2000)*. La Seu d'Urgell, 2000, pp. 19-26.
- _____ “Josep Zulueta a l'Urgellet. Un primer contacte en clau electoral”. *Ibix. Publicació biennal de Cultura, Arts, Lletres, Música i Ciència dels dos vessants del Pirineu*. Annals 2010-2011. Ripoll: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, núm. 7 (novembre de 2012), pp. 139-155.

- GIJÓN GRANADOS, Juan de Ávila: “El cinturón militar defensivo español en 1808. Torres, fortalezas abaluartadas y plazas fortificadas de las costas y fronteras españolas antes de la Guerra de la Independencia”. *Monte Buciero*, núm. 15 (2011), pp. 95-159.
- GIL NOVALES, Alberto: “Repercusiones españolas de la Revolución de 1830”. *Anales de Literatura Española*. Universidad de Alicante, núm. 2 (1983), pp. 280-328.
- GÓMEZ MESTRES, Sílvia: *Ordre i conflicte en terres catalanes de frontera (1799-1850)*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2005.
- GIRBAU I TÀPIES, Valentí: *Església i societat a la Catalunya central. El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan (1784-1815)*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya/Herder, 1996.
- GÓMEZ URDÁÑEZ, Gracia: *Salustiano de Olózaga. Élités políticas en el liberalismo español*. Universidad de La Rioja, 2011.
- GOMIS, Cels: *Geografia de Catalunya*. Barcelona: Edit. Tasso, 1932.
- GONZÁLEZ FRAILE, M. Fèlix: “Crònica de les operacions militars dels Mossos d'Esquadra contra les partides carlines de mossèn Benet Tristany i Bartomeu Porredon (a) Ros d'Eroles (1845-1847)”, a MONTAÑÀ, Daniel i RAFART, Josep (coords.), *Propaganda carlista, religió, literatura i operacions militars*. III Simposi d'Història del Carlisme. Avià: Centre d'Estudis d'Avià, 2015, pp. 65-86.
- GURDÓ, Glòria: “La modernització del segle XIX també passava per obrir un casino”. *El Periòdic d'Andorra*, 8 d'abril de 2012.
- GRAU I PRAT, Mercè: «El segle XIX i els “neos”: l'art s'inspira en el passat», a XAMMAR, Carmen i GRAU, Mercè: *L'Alt Urgell. Una visió de conjunt*. Vol. II (dedicat a l'art de la comarca). La Seu d'Urgell, 2003.
- GÜELL, Manuel: *La crisi de la Guerra del Francès (1808-1814) al Camp de Tarragona*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials «Guillem Oliver» del Camp de Tarragona, 2011.
- GUILLAMET I ANTON, Jordi (ed.): *Andorra. Nova aproximació a la història d'Andorra*. Institut d'Estudis Andorrans, 2008.
- HARRISON, Joseph: *Historia económica de la España contemporánea*. Barcelona: Vicens Vives, 1988.

- HERNÁNDEZ, Francesc Xavier: *Història militar de Catalunya*. Vol. IV (Temps de revolta). Barcelona: Rafael Dalmau, Editor. 2004.
- _____ *Història de Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor. 2006.
- _____ “La Guerra del Francès és un conflicte estrany”. *L’Erol. Revista cultural del Berguedà*. Berga: Àmbit de Recerques del Berguedà, núm. 98 (tardor 2008), pp. 36-41.
- HOCQUELLET, Richard: *Resistencia y revolución durante la Guerra de la Independencia. Del levantamiento patriótico a la soberanía nacional*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2008.
- IGLÉSIES FORT, Josep: “Indagaciones sobre la población de Cataluña en la primera mitad del siglo XIX”. *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*. Vol. XXXVII, núm. 14. Barcelona, 1967.
- IÑESTA PASTOR, Emilia: *El Código Penal español de 1848*. València: Tirant lo Blanc, 2011.
- ISNARD, Hildebert: *L’espace géographique*. Paris: P.U.F., Collection Le Géographe, 1978.
- JACOBSON, Stephen: “Droit et politique dans l’Espagne du XIXe siècle. Les avocats barcelonais et les particularités du libéralisme catalan”. *Genèses*, 45 (déc. 2001), pp. 4-26.
- JOVER ZAMORA, José M.: *La civilización española a mediados del siglo XIX*. Madrid: Espasa-Calpe, 1991.
- _____ *España en la política internacional. Siglos XVIII-XIX*. Madrid/Barcelona: Marcial Pons, 1999.
- JUNYENT, Anna: “Qui eren els carlins berguedans i per què s’enrolaren?”. *L’Erol. Revista cultural del Berguedà*. Berga: Àmbit de Recerques del Berguedà, núm. 105 (tardor de 2010), pp. 31-36.
- LA PARRA LÓPEZ, Emilio: *El primer liberalismo español y la Iglesia. Las Cortes de Cádiz*. Alacant: Instituto de Estudios Juan Gil-Albert, 1985.
- _____ “La restauración de Fernando VII en 1814”. *Historia Constitucional*, núm. 15, 2014, pp. 205-222.
- _____ *Fernando VII. Un rey deseado y detestado*. Barcelona, Tusquets, 2020.

- LEVI, Giovanni: "Sobre microhistoria", a BURKE, Peter (ed.), *Formas de hacer Historia*. Madrid: Alianza Editorial, 1993, pp. 119-142.
- _____ "Microhistoria". *I encuentro de Historia de Cantabria. Actas del encuentro celebrado en Santander los días 16 a 19 de diciembre de 1996*. Universidad de Cantabria, 1999, pp. 53-64.
- LÓPEZ, Esteve, PERUGA, Joan: "Andorra i la Primera Guerra Carlina". *L'Avenç. Revista d'Història*, núm. 151 (setembre 1991), pp. 8-13.
- LUIS, Jean-Philippe: "La realidad es tozuda. Las contradicciones del absolutismo restaurado frente a la cuestión de la Hacienda", a RÚJULA, Pedro i SOLANS, Javier Ramón (eds.), *El desafío de la Revolución. Reaccionarios, antiliberales y contrarrevolucionarios (siglos XVIII y XIX)*. Granada, Comares, 2017, pp. 51-65.
- LUJÁN, Oriol: *El desencís de la Dècada Moderada. Els diputats catalans en la política espanyola (1843-1854)*. Barcelona: Editorial Afers, 2017.
- _____ *Ni tan apáticos ni tan subordinados. La politización electoral durante la Dècada Moderada (1843-1854). El caso de los distritos catalanes*. Lleida: Editorial Milenio, 2018.
- LLADONOSA I PUJOL, Josep: *Història de Lleida*. Tàrrrega: F. Camps Calmet, Editor. Vol. I, 1972.
- _____ *Història d'Artesa de Segre i la seva comarca*. Ajuntament d'Artesa de Segre, 1990.
- LLADONOSA I VALL-LLEBRERA, Manuel: "El carlisme a la zona liberal (Lleida)", a *El carlisme i la seva base social*. Barcelona: Llibres de l'Índex, 1992, pp. 17-52.
- _____ *Carlins i liberals a Lleida (1833-1840)*. Lleida: Pagès editors, 1993.
- LLADONOSA, Manuel, JOVÉ, Antoni i VICEDO, Enric: *Història de Lleida*. Vol. VII (El segle XIX). Lleida: Pagès Editors, 2003.
- LLADONOSA, Manuel, CASALS, Quintí i PONS, Josep Maria: *La construcció de la modernitat a Lleida: Manuel Fuster i Arnaldo i el seu temps (1808-1864)*. Lleida: Edicions de la Clamor, Institut d'Estudis Ilerdencs i Diari Segre, 2009.
- LLORENS Y GALLARD, Ignacio: *Topografía médica de Seo de Urgel*. Barcelona, 1886.
- MAJORAL MOLINÉ, Roser: *Aspectos urbanos y demográficos de Seo de Urgel*. Tesina de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1972.
- MANNHEIM, Karl: *Ideología y utopía*. Madrid: Aguilar, 1957.

- MARCET I GISBERT, Xavier: “Los mecanismos de poder local en Catalunya”, a AGIRREAZKUENAGA-MIKEL URQUIJO, Joseba (ed.), *Perspectivas de la historia local en Catalunya*. Bilbao: Servicio Editorial Universidad del País Vasco, 1994, pp. 245-264.
- MARCUELLO BENEDICTO, Juan Ignacio: *Los proyectos de reforma política de Bravo Murillo en perspectiva*. Oviedo: In Itinere. Ediciones de la Universidad de Oviedo, 2016.
- MARTÍNEZ RUIZ, Enrique; PAZZIS PI CORRALES, Magdalena de: *Protección y seguridad en los sitios reales desde la Ilustración al liberalismo*. Alacant, Publicaciones Universidad de Alicante, 2010.
- MAS I CANALÍS, David: “L’evolució de la indústria metal·lúrgica a les Valls d’Andorra”, a TOMÀS I MORERA, Estanislau (ed.), *La farga catalana en el marc de l’arqueologia siderúrgica*. Govern d’Andorra, 1995, pp. 77-85.
- _____ “Les feixes de vinyes. Exemples de paisatge a les Valls d’Andorra”. *Els paisatges de la vinya. Congrés (Manresa, 24, 25 i 26 d’octubre de 2003)*. Manresa: Centre d’Estudis del Bages, 2003, pp. 61-66.
- _____ “Ramaderia i comerç exterior al segle XVIII”. *Papers de Recerca Històrica*. Societat Andorrana de Ciències, març 2003, pp. 31-40.
- MAS HERNÁNDEZ, Rafael: *La presencia militar en las ciudades. Orígenes y desarrollo del espacio urbano militar en España*. Madrid: Los Libros de la Catarata, 2003.
- MASRIERA, Arturo: *Barcelona isabelina y revolucionaria. Episodios, anécdotas, recuerdos, documentos*. Barcelona: Edit. Políglota, 1930.
- MATEU GIRAL, Jaume: *La vida econòmica a les terres de Lleida (1850-2005)*. Lleida: Pagès Editors, 2005.
- MEDINA, Maria Dolors: “Anna Maria Janer i Anglarill i les guerres carlistes”. *El carlisme i la dona. V Seminari d’Història del Carlisme organitzat per la Fundació Francesc Ribalta i celebrat a Solsona els dies 13 i 14 de maig de 1998*. Fundació Pública Comarcal Francesc Ribalta, 1999, pp. 181-197.
- MELÓN JIMÉNEZ, Miguel Ángel: “«Nunca es útil que manden muchos a la par». Aduanas, resguardos, «mossos» y militares en la Cataluña del siglo XVIII”. *Pedralbes*, 33 (2013), pp. 105-160.

- MENOZZI, Daniele: "Iglesia, modernidad y modernización en el siglo XIX", a RÚJULA, Pedro i SOLANS, Javier Ramón (eds.), *El desafío de la Revolución. Reaccionarios, antiliberales y contrarrevolucionarios (siglos XVIII y XIX)*. Granada, Comares, 2017, pp. 301-318.
- MERCADER I RIBA, Joan: *Barcelona durante la ocupación francesa. 1808-1814*. Madrid: C.S.I.C., 1949.
- _____ *Catalunya napoleònica*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor. 1960.
- _____ *Catalunya i l'imperi napoleònic*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978.
- MESTRE I SAURA, Francesc: "El bisbe Josep Caixal i Estradé, figura desconeguda i sobresortint del segle XIX". *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67.2, 1994, pp. 377-396.
- _____ "Semblança del bisbe Josep Caixal i Estradé". *Anthologica Annua*, núm. 47, 2000, pp. 463-490.
- MILLÁN, Jesús, CALATAYUD, Salvador y ROMEO, María Cruz (eds.), *Estado y periferias en la España del siglo XIX*. València, PUV, 2009.
- MOLINÉ, Enric: "El Seminari de la Seu d'Urgell a l'últim terç del segle XVIII". *Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Anuari 1990-1991 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1992, pp. 11-70.
- _____ "Simó de Guardiola, bisbe d'Urgell i príncep sobirà de les Valls d'Andorra (1827-1851). Apunts per a una biografia". *Quaderns d'Estudis Andorrans*, núm. 9. Valls d'Andorra, 2012, pp. 89-110.
- MOLINER I PRADA, Antoni: *Revolución burguesa y movimiento juntero en España*. Lleida: Ed. Milenio, 1997.
- _____ "Anticlericalismo y Revolución Liberal (1833-1874)", a LA PARRA, Emilio y SUÁREZ CORTINA, Manuel (eds.), *El anticlericalismo español contemporáneo*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1998, pp. 69-125.
- _____ *Catalunya contra Napoleó. La Guerra del Francès (1808-1814)*. Lleida: Pagès Editors, 2007.
- _____ *La Guerra del Francès a Catalunya segons el diari de Ramon Ferrer*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2010.

- _____ *Tarragona (mayo-junio 1811): una ciudad sitiada durante la Guerra del Francés*. Madrid: C.S.I.C.-Ediciones Doce Calles. Madrid, 2011.
- _____ “En torno al Trienio Constitucional (1820-1823)”. *Rúbrica Contemporánea*. Vol. 1, núm. 1 (exemplar dedicat a «A raíz de Cádiz»), 2012, pp. 29-45.
- _____ “Secularització, religió i carlisme: els bisbes Abarca i Caixal”, a MONTAÑÀ, Daniel i RAFART, Josep (coords.), *Propaganda carlista, religió, literatura i operacions militars*. III Simposi d’Història del Carlisme. Avia: Centre d’Estudis d’Avia, 2015, pp. 105-119.
- _____ *Episcopado y secularización en la España del siglo XIX*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2016.
- _____ “La secularización en Cataluña en los informes episcopales (1800-1867)”. *Hispania Sacra*, LXX, núm. 141 (enero-junio 2018), pp. 305-319.
- MONLLEÓ PERIS, Rosa: “Republicanos contra monárquicos. Del enfrentamiento electoral y parlamentario a la insurrección federal de 1869”. *Ayer*, núm. 44, 2001, pp. 55-82.
- MONTAÑÀ I BUCHACA, Daniel i PUJOL I ROS, Joan: *La universitat carlina a Catalunya. Solsona (1838). Sant Pere de la Portella (1838-1840)*. Valls: Cossetània Edicions, 1997.
- MOSCA, Gaetano: *La clase política*. México: Fondo de Cultura Económica, 1984.
- MUNDET I GIFRE, Josep M.: *La Primera Guerra Carlina a Catalunya. Història militar i política*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1990.
- MUNDET I GIFRE, Josep Maria i PUIGDEVALL I DIUMÉ, Narcís: *Savalls. El general carlí*. Sant Vicenç de Castellet: Farell Editors, 2018.
- MURO MORALES, José Ignacio: “Ingeniería militar y territorios polémicos en Cataluña, 1814-1854”. *Primer Congrés Català de Geografia*. IIIb (Comunicacions). Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 1991, pp. 557-570.
- MUSET I PONS, Assumpta: *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII: Els traginers i els negociants de Calaf i Copons*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1997.
- _____ *Economia, societat i cultura al Bruc i al seu entorn al començament del segle XIX*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2009.

- NADAL, Joaquín M. de: *El obispo Caixal. Un gran prelado de la edad moderna*. Barcelona: E. L. R., 1959.
- NÁKENS, José: *Los horrores del absolutismo*. F. Sempere y Compañía, Editores. Madrid, 1900.
- NISTAL I REFART, Jordi: "El context històric del rec dels Quatre Pobles. L'espai físic i l'activitat agrària a l'Urgellet del segle XIX". *La Comunitat del Rec dels Quatre Pobles. Passat, present, futur*. Generalitat de Catalunya-la Comunitat del Rec dels Quatre Pobles, 2004, pp. 9-21.
- _____ "L'estructura agrària i la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX a l'Alt Urgell". *Papers de Recerca Històrica*. Societat Andorrana de Ciències, 2008, pp. 65-90.
- NÚÑEZ MUÑOZ, María Fe: *La Iglesia y la Restauración, 1875-1881*. Santa Cruz de Tenerife: Caja General de Ahorros, 1976.
- OBIOLS I PEREARNAU, Lluís: "La Ribera de la Seu vista pels enginyers de mines del segle XIX". *Ibix. Publicació biennal de Cultura, Arts, Lletres, Música i Ciència dels dos vessants del Pirineu*. Annals 2010-2011. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, núm. 7 (novembre 2012), pp. 213-229.
- OBIOLS PEREARNAU, Lluís, FITÉ ERILL, Daniel i PORREDON FELIU, Josep: "Infraestructures, comunicacions i noves capitalitats. La Seu d'Urgell i la creació de la província de Lleida", a CUADROS VILA, Ignasi i FORT MARRUGAT, Oriol (dirs.), *La construcció del territori: geografia, identitat i usos polítics*. Barcelona, Cossetània, 2019, pp. 317-332.
- OBIOLS I RÍOS, Tuixent. *Història, costums i gent*. Saldes: Abadia editors, 2004.
- OLIVERAS I SAMITIER, Josep: "La ciutat de Manresa a l'època de la Guerra del Francès", a RUBÍ I CASALS, Gemma (ed.), *Miscel·lània d'Estudis Bagencs*, núm. 11 (De la revolta a la destrucció: Manresa i la Catalunya central a la Guerra del Francès). Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2009, pp. 53-78.
- OLLÉ ROMEU, Josep M.: *Matiners (febrer, 1847 – 1848, febrer)*. Barcelona: PPU, 2007.
- OLLERO VALLÉS, José Luis: *Sagasta. De conspirador a gobernante*. Madrid: Marcial Pons, 2006.

- O'NEILL, Charles E. i DOMÍNGUEZ, Joaquín M.: *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús*. Vol. II. Madrid: Universidad Pontificia Comillas, 2001.
- ORIOL ISERN, Josefa: *Vida de la Madre Ana María Janer i Anglarill*. Barcelona: Editorial Políglota, 1928.
- OTERO Y CARVAJAL, Luis Enrique: "La reducción de escala y la narratividad histórica". *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 2007 (vol. extraordinario), pp. 245-264.
- OYARZUN, Román: *Historia del carlismo*. Madrid: Editora Nacional, 1944 (2ª edició).
- PABÓN, Jesús: *Narváez y su época*. Madrid: Espasa-Calpe, 1983.
- PADRÓ, J.: "Les vies de comunicació romanes al Pirineu català". *Hannibal Pyrenaerum transgredietur. XXII centenari del pas d'Annibal pel Pirineu, 218 a.J.C. - 1982 d.J.C. Actas del V Coloquio Internacional de Arqueología de Puigcerdà, 23-26 de septiembre de 1982*. Puigcerdà, 1984, pp. 61-87.
- PALACIO RAMOS, Rafael: "La Junta encargada del Plan de Defensa Permanente de España de 1855". *Progreso y evolución de las armas, fortificaciones y buques de guerra durante el siglo XIX (desde la Guerra de la Independencia al reinado de Alfonso XIII). Ponencias de las VI Jornadas sobre Fortificaciones*, 2006.
- PANTEBRE TRASFÍ, Rosalia: *Bescaran*. Andorra la Vella, 1993.
- PARETO, Vilfredo: *The Rise and Fall of the Elites: An application of theoretical sociology*. New Jersey: Bedminster Press, 1968.
- _____ *Forma y equilibrio sociales*. Madrid: Alianza Editorial, 1980.
- PASCUAL I DOMÈNECH, Pere: "La Diputació i la modernització de la xarxa viària catalana: 1840-1868", a RIQUER, Borja de: *Història de la Diputació de Barcelona*, I. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1987, pp. 142-195.
- _____ "Els transports. La modernització dels mitjans de transports a la Catalunya del segle XIX", a NADAL, Jordi (dir.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991. Vol. 3, pp. 233-335.
- PASCUAL SASTRE, Isabel María: "Gobierno y diplomacia españoles ante la República Romana de 1849. ¿Política exterior o interior?", a ESPADAS BURGOS, Manuel (ed.), *España y la República Romana de 1849*. Roma: C.S.I.C, 2000, pp. 93-137.
- PÉREZ ALONSO, Jorge: "Ramón María Narváez: biografía de un hombre de Estado. El desmontaje de la falsa leyenda del «Espadón de Loja»". *Historia Constitucional*.

Centro de Estudios Políticos y Constitucionales/Fundación Universidad de Oviedo, núm. 14, 2013, pp. 533-551.

- PÉREZ, Joseph: *Historia de España*. Barcelona: Crítica, 1999.
- PÉREZ GALDÓS, Benito: *Episodios nacionales*. Tom XVI (Los Cien Mil Hijos de San Luis). Madrid: Imp. de José María Pérez, 1877.
- _____ *Lo prohibido*. Madrid: Ediciones Akal, 2006.
- PESET REIG, Mariano i PESET REIG, José: “Legislación contra liberales en los comienzos de la década absolutista (1823-1825)”. *Anuario de historia del derecho español*, núm. 37, 1967, pp. 437-485.
- PETSCHEN VERDAGUER, Santiago: “España y el Vaticano del Concordato de 1851 al de 1953”, a AUBERT, Paul (dir.), *Religión y sociedad en España (siglos XIX y XX)*. Madrid: Casa de Velázquez, vol. 77 (2002), pp. 27-38.
- PIÑA HOMS, Román: “Parlamentarismo y poder eclesiástico frente a frente: la Instrucción Pastoral conjunta de 12 de diciembre de 1812”. *Estudios de Historia Moderna y Contemporánea. Homenaje a Federico Suárez Verdaguer*. Madrid: Ed. Rialp, 1991.
- PIRALA CRIADA, Antonio: *Historia contemporánea. Segunda parte de la guerra civil. Anales desde 1843 hasta el fallecimiento de don Alfonso XII*. Madrid: Felipe González Rojas, editor. 1906. Vols. I, II i III.
- PLA, Josep: *Guia de Catalunya*. Barcelona: Edic. Destino, 1971.
- PLA I TOLDRÀ, Lluïsa: *Els Girona. La gran burgesia catalana del segle XIX*. Barcelona: Fundació Noguera, 2014.
- PLANAS BATLLE, Xavier i GASCÓN CHOPO, Carles: “Esllavissades prehistòriques: evidències a partir de la toponímia preromana a la comarca de l’Alt Urgell”. *Interpontes II. Estudis de l’Alt Urgell*. La Seu d’Urgell: Edicions Salòria-Institut d’Estudis Comarcals de l’Alt Urgell, 2012, pp. 251-276.
- PLANES BALL, Josep Albert: “El bisbe Caixal i la construcció del Seminari: el projecte d’una universitat als Pirineus”. *La recuperació d’un mite autòcton. El bisbe Caixal i el seu entorn històric (1803-1879)*. Juneda: Editorial Fonoll, 2006, pp. 49-57.
- _____ *El general Moragues i la fortalesa de Castellciutat. La guerra de Successió a la Seu d’Urgell*. Sant Vicenç de Castellet: Farell Editors, 2011.

- PLANES I BALL, Josep Albert; MONTAÑA I BUCHACA, Daniel: *Còlera i vida quotidiana al bisbat d'Urgell (1854-1855)*. Farell Editors/Centre d'Estudis d'Avià, 2005.
- PLANES CLOSA, Josep M.: "L'Urgell de l'odi i de la mort, 1820-1840. Un assaig de valoració". *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, núm. 8, 1994, pp. 15-46.
- PONS I ALTÉS, Josep Maria: *El poder polític a Lleida, 1843-1854. Eleccions i pronunciaments*. Lleida: Ed. Diari de Ponent «La Mañana», 1998.
- _____ *El sistema polític a Lleida durant els anys del liberalisme censatari (1843-1868)*. Tesi doctoral, UPF, 2001.
- _____ *Moderats i progressistes a la Lleida del segle XIX (1843-1868)*. Lleida: Pagès Editors, 2002.
- PONS, Anacleto i SERNA, Justo: "Gaspar Dotres, negociante y demócrata", a PÉREZ LEDESMA, Manuel i BURDIEL, Isabel (eds.), *Liberales eminentes*. Madrid: Marcial Pons Historia, 2008, pp. 157-178.
- PORTA VILALTA, Vicenç: *Biografía del excelentísimo e ilustrísimo SR. DR. D. José Caixal y Estradé, obispo de Urgel*. Barcelona, 1898.
- POULANTZAS, Nicos: *Poder político y clases sociales en el estado capitalista*. Madrid: Siglo XXI de España Editores, 1972.
- PRAT, Llorenç: *La Catalunya rànica. Les condicions de vida materials de les classes populars a la Catalunya de la Restauració segons les topografies mèdiques*. Barcelona: Altafulla, 1996.
- PRO RUIZ, Juan: "Ocultación de la riqueza rústica en España (1870-1936): acerca de la fiabilidad de las estadísticas sobre la propiedad y uso de la tierra". *Revista de Historia Económica*. Any XIII, núm. 1 (1995), pp. 89-114.
- _____ "La formación de la clase política liberal en España (1833-1868)". *Historia Contemporánea*, 23, 2001, pp. 445-481.
- _____ *La construcción del Estado en España. Una historia del siglo XIX*. Madrid: Alianza Editorial, 2019.
- PUELL DE LA VILLA, Fernando: *Historia del ejército en España*. Madrid: Alianza Editorial, 2005.
- PUIG, Lluís Maria de: *Girona francesa. 1812-1814*. Girona, 1976.
- QUINTANA I SEGALÀ, Joan-Xavier: *Notaris carlins a Catalunya (1833-1840)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2016.

- RAMÍREZ DE VILLA-URRUTIA, Wenceslao: *Fernando VII. Rey constitucional. Historia diplomática de España de 1820 a 1823*. Madrid: Francisco Beltrán Librería Española y Extranjera, 1922.
- _____ *La Reina Gobernadora. Doña María Cristina de Borbón*. Madrid, Francisco Beltrán, 1925.
- RAMISA I VERDAGUER, Maties: “L’època de la Guerra del Francès. 1808-1814”, a FIGUEROLA, Jordi (ed.), *Osona i Catalunya al segle XIX. Estudis d’història*. Vic: Eumo Editorial, 1990, pp. 31-50.
- _____ *La guerra del Francès al corregiment de Vic (1808-1814)*. Vic: Eumo Editorial, 1993.
- _____ *Els catalans i el domini napoleònic*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1995.
- _____ “Comportaments socials davant la guerra del Francès”, a ARNABAT I MATA, Ramon (ed.), *La Guerra del Francès 200 anys després*. Tarragona: URV, 2013, pp. 89-101.
- RECASENS, Josep Maria: *La Revolución y Guerra de la Independencia en la ciudad de Tarragona*. Tarragona, 1965.
- RIQUER I PERMANYER, Borja de: “Reflexions entorn de la dèbil nacionalització espanyola del segle XIX”. *L’Avenç. Revista d’Història*, núm. 170 (maig 1993), pp. 8-15.
- _____ “La débil nacionalización española del siglo XIX”. *Historia Social*, núm. 20 (otoño 1994), pp. 97-114.
- _____ *Identitats contemporànies. Catalunya i Espanya*. Vic: Eumo Editorial, 2000.
- _____ *Escolta, Espanya. La cuestión catalana en la época liberal*. Madrid: Marcial Pons, 2001.
- _____ “Acció política i pensament dels conservadors liberals catalans. De Martí d’Eixalà a Duran i Bas”. *Barcelona Quaderns d’Història*, núm. 6 (2002), pp. 201-215.
- _____ *Anar de debò: els catalans i Espanya*. Barcelona: Rosa dels Vents, 2016.
- RIQUER PERMANYER, Borja de, RUBÍ CASALS, Maria Gemma i TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran: “Más allá del escándalo. La historia de la corrupción política

en la España contemporània”, a RIQUER PERMANYER, Borja de, PÉREZ FRANCESCH, Joan Lluís, RUBÍ CASALS, Maria Gemma i TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran: *La corrupción política en la España contemporània. Un enfoque interdisciplinar*. Madrid, Marcial Pons, 2018, pp. 47-80.

- RISQUES CORBELLA, Manel: *El Govern Civil de Barcelona al segle XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- _____ *Història de la Catalunya Contemporània*. Barcelona: Pòrtic. Biblioteca Universitària, 1999.
- _____ *L'Estat a Barcelona. Ordre públic i governadors civils*. Barcelona: Editorial Base, 2012.
- ROCA VERNET, Jordi: “La Restauración de Fernando VII: La transformación represiva y autoritaria de la monarquía. Barcelona, de Manuel Casamada a Luis Lacy”. *Rubrica Contemporanea*, vol, 4, núm. 8, 2015, pp. 5-28.
- ROMEO MATEO, María Cruz: “La cultura política del Progresismo: las utopías liberales, una herencia en discusión”. *Berceo. Revista Riojana de Ciencias Sociales y Humanidades*. Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, núm. 139, 2000, pp. 9-30.
- ROMERO, Carmelo y CABALLERO, Margarita: “Oligarquía y caciquismo durante el reinado de Isabel II (1833-1868)”. *Historia Agraria. Revista de agricultura e historia rural*, núm. 38 (abril 2006). SEHA, Universidad de Murcia, pp. 7-26.
- ROURA I AULINAS, Lluís: *L'Antic Règim a Mallorca. Abast de la commoció dels anys 1808-1814*. Conselleria del Govern Balear, 1985.
- RUDÉ, George: *Protesta popular y revolución en el siglo XVIII*. Barcelona: Edit. Ariel, 1978.
- ROSENBLATT, Helena: *La historia olvidada del liberalismo. Desde la antigua Roma hasta el siglo XXI*. Barcelona, Crítica, 2020.
- RUEDA HERNANZ, Germán: “¿Dónde vivían los españoles del siglo XIX? Ciudades y pueblos”. *Homenaje a D. José Luis Comellas*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2000, pp. 201-224.
- _____ “La Constitución española de 1845 y la «doctrina» europea”, a CABALLERO LÓPEZ, José Antonio, DELGADO IDARRETA, José y VIGUERA RUIZ, Rebeca (eds.), *El debate constitucional en el siglo XIX. Ideología, oratoria y opinión pública*. Madrid: Marcial Pons, 2015, pp. 115-128.

- RUIZ AMADO DE CONTRERAS, Ramón: *El Padre Luis I. Fiter S. I. Director de la Congregación Mariana de Barcelona*. Barcelona: Librería de Subirana Hermanos, 1903.
- RUIZ-DOMÈNEC, José Enrique: *España, una nueva historia*. Barcelona: RBA, 2009.
- RÚJULA LÓPEZ, Pedro: "Élites y base social: el apoyo popular en la Primera Guerra Carlista". *Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía*, 26, 1998, pp. 125-138.
- _____ "Carlistas", a CANAL, Jordi (ed.), *Exilios. Los éxodos políticos en la historia de España. Siglos XV-XX*. Madrid: Ediciones Sílex, 2007, pp. 167-190.
- RÚJULA, Pedro i SOLANS, Javier Ramón: "Paradojas de la Reacción. Continuidades, vías muertas y procesos de modernización en el universo reaccionario del XIX", a RÚJULA, Pedro i SOLANS, Javier Ramón (eds.), *El desafío de la Revolución. Reaccionarios, antiliberales y contrarrevolucionarios (siglos XVIII y XIX)*. Granada, Comares, 2017, pp. 1-10.
- RÚJULA, Pedro i CHUST, Manuel: *El Trienio Liberal. Revolución e independencia (1820-1823)*. Madrid, Los Libros de la Catarata, 2020.
- RUZAFRA ORTEGA, Rafael: "El impacto de las crisis de subsistencias de la década de 1850 en el País Vasco". *Ayer*, núm. 55 (2004), pp. 207-233.
- SACK, Robert David: *Homo Geographicus*. London: The Johns Hopkins University Press, 1997.
- SÁEZ MIGUEL, Pablo: "Héroes y mitos de la tradición liberal española: el general Zurbano". *Berceo. Revista Riojana de Ciencias Sociales y Humanidades*. Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, núm. 144 (2003), pp. 141-157.
- SALA, Raymond: *Trabucaires i fronteres de Barcelona a Perpinyà via el Vallespir*. Canet de Rosselló: Edicions Trabucaire, 2012.
- SALES, Núria: "Ramblers, traginers i mules (s. XVIII-XIX)". *Recerques*, núm. 13. Barcelona, 1983, pp. 65-81.
- SÁNCHEZ I AGUSTÍ, Ferran: *Carlins i bandolers a Catalunya (1840-1850)*. Sallent, 1990.
- _____ *Carlins amb armes en temps de pau. Altres efemèrides d'interès (1840-1842)*. Lleida: Pagès Editors, 1996.
- SÁNCHEZ-ALBORNOZ, Nicolás: *Las crisis de subsistencias de España en el siglo XIX*. Rosario, 1963.

- _____ *España hace un siglo: una economía dual*. Madrid: Alianza Universidad, 1977.
- SÁNCHEZ I CARCELÉN, Antoni: *La guerra del Francès a Lleida. La insurgència lleidatana contra Napoleó i les seves conseqüències (1808-1814)*. Lleida: Pagès editors, 2008.
- _____ "Resistir és vèncer: el setge carlí de Puigcerdà durant la Setmana Santa de 1873". *Ibix. Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, núm. 6 (2008-2009), pp. 197-215.
- _____ "El movimiento juntista de Lérida a principios de la Guerra de la Independencia (1808)". *Historia Constitucional*, núm. 10, 2009, pp. 41-61.
- _____ "La resistencia campesina al pago de las servidumbres feudales en la diócesis de Lleida (1814-1833)". *XIII Congrés d'Història Agrària. Congrés internacional de la SEHA*. Universitat de Lleida-SEHA, 2011.
- _____ *La Primera Guerra Carlina a la Cerdanya*. Avia: Centre d'Estudis d'Avia, 2015.
- SÁNCHEZ GONZÁLEZ, María Dolores del Mar: *La codificación penal en España: los códigos de 1848 y 1850*. Madrid: Boletín Oficial del Estado, 2004.
- SÁNCHEZ LEÓN, Pablo: *Las jornadas de julio (de 1854). Una crónica anónima de otro 15M en el pasado ciudadano español*. Madrid: Edit. Postmetrópolis, 2018.
- SANTIRSO RODRÍGUEZ, Manuel: *Revolución liberal y guerra civil en Cataluña (1833-1840)*. Tesis doctoral, 2 vols., UAB, 1994.
- _____ "El convenio de Vergara y otras paces descartadas (1837-1840)". *Hispania*, LV/3, núm. 191 (1995), pp. 1.063-1.092.
- _____ *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya (1833-1840)*. Lleida: Pagès Editors, 1999.
- _____ "Els Matiners: paisatge abans de la batalla". *L'Erol. Revista cultural del Berguedà*, núm. 76 (primavera 2003), pp. 18-23.
- SAUCH CRUZ, Núria: "L'entramat social del primer carlisme a les terres de l'Ebre i al Maestrat". *Recerques*, núm. 51, 2005, pp. 93-113.
- SCHUMPETER, Joseph: *Capitalismo, socialismo y democracia*. Barcelona: Orbis, 1983.
- SERDÁ PRAT, Luis: *Seo de Urgel. Guía de la ciudad*. Barcelona: E. L. R., 1964.

- SERNA, J. Y PONS, A.: “En su lugar. Una reflexión sobre la historia local y el microanálisis”, a FRÍAS, C. i RUIZ CARNICER, M. A. (coords.), *Nuevas tendencias historiográficas e historia local en España*. Huesca: Instituto de Estudios Aragoneses, 2001.
- SERRA BOLDÚ, Valeri: *Seo de Urgel*. Barcelona: Librería Francisco Puig, 1930.
- SERRA I FEU, Ricard: *Comarques i subcomarques de Catalunya*. Vol. 2.7 (Solsonès, Alt Urgell. Annex Andorra). Mollerussa: Agrupació Catalana Colldejou de Promoció Excursionista, 2002.
- SIERRA, María, PEÑA, María Antonia y ZURITA, Rafael: *Elegidos y elegibles. La representación parlamentaria en la cultura del liberalismo*. Madrid: Marcial Pons, 2010.
- SIMAL DURÁN, Juan Luis: *Exilio, liberalismo y republicanismo en el mundo atlántico hispano, 1814-1834*. Tesis doctoral, Universidad Autónoma de Madrid, 2011.
- SOLÉ I SABARÍS, Lluís (dir.): *Geografia de Catalunya*. Vol. I (Geografia general). Barcelona: Edit. Aedos, 1958.
- _____ *El Pirineu. El medi i l'home*. Tremp: Garsineu Edicions, 2004.
- SOLSONA I SORROSAL, Carme: *La desamortització eclesiàstica a la província de Lleida (1838-1851)*. Tesis doctoral. Universitat de Lleida, 1994.
- SOTO, Pau de, CARRERAS, Cèsar: “Anàlisi de la xarxa de transport a la Catalunya romana: alguns apunts”. *Revista d'Arqueologia de Ponent*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, núm. 16-17, 2006-2007, pp. 177-191.
- TERMES, Josep: “Les arrels del catalanisme”, a AA.DD., *Catalanisme: història, política i cultura*. L'Avenç, 1986, pp. 13-19.
- THOMASCHEWSKI, Maria-Rosa: “Simó de Guardiola, bisbe d'Urgell, copríncep d'Andorra, i la causa carlina”. *Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Anuari 1990-1991 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1992, pp. 71-90.
- TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran: *Entre el sermó i el trabuc. El carlisme català contra la revolució setembrina (1868-1872)*. Lleida: Pagès Editors, 2001.
- _____ *La muntanya insurgent. La Tercera Guerra Carlina a Catalunya (1872-1875)*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2004.

- _____ «Tradició i canvi polític a l'Andorra del segle XIX», a BELENGUER, Ernest (dir), *Història d'Andorra. De la Prehistòria a l'Edat Contemporània*. Barcelona: Edicions 62, 2005, pp. 239-285.
- TORRAS, Cèsar August: "L'Urgellet". *Butlletí Excursionista de Catalunya*, núms. 361-362 (juny i juliol 1925), pp. 216-223.
- TORRAS i ELIAS, Jaume: *La guerra de los Agraviados*. Barcelona: Publicaciones de la Cátedra de Historia General de España, 1967.
- _____ "Societat rural i moviments absolutistes. Nota sobre la guerra dels Malcontents (1827)". *Recerques*, núm. 1, 1970, pp. 123-130.
- _____ *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823*. Barcelona: Edit. Ariel, Barcelona, 1976.
- TORRENT, Mateu: "La transformació agropecuària de l'Alt Urgell (1)". *Lo Banyut. Revista pirinenca de resistència feta a Trespunts Avall (Alt Urgell)*, núm. 20 (primavera-estiu de 2005), pp. 22-23.
- TORRES SOCIATS, Jordi: *La casa pairal. Les estances, el foc, l'aigua i els remeis*. Sant Vicenç de Castellet: Farell Editors, 2014.
- TORTOSA DURAN, José: *Lérida. El medio y la vida en la provincia*. Lérida: Imp. Escuela Provincial, 1961.
- TOSCAS SANTAMANS, Eliseu: *L'Estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX. Una visió des de Sarrià (1780-1860)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- TROGUET RIBES, Josep M.: *Calvinyà, ara fa temps. Memòries d'un poble de l'Alt Pirineu*. Andorra la Vella: Edició a cura del mateix autor, 2006.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel: *Historia y realidad del Poder*. Madrid: Editorial Cuadernos para el Diálogo, 1967.
- TUSELL, Javier: *Franco y los católicos*. Madrid: Alianza Editorial, 1984.
- URIGÜEN GONZÁLEZ, María Begoña: *Origen y desarrollo de la derecha española en el siglo XIX*. Madrid: Universidad Complutense, 1981.
- URQUIJO GOITIA, José Ramón: *La revolución de 1854 en Madrid*. Madrid, C.S.I.C., 1984.
- _____ "Las contradicciones políticas del Bienio Progresista". *Hispania*, LVII/1, núm. 195 (1997), pp. 267-302.

- _____ “¿Voluntarios o quintos? Reclutamiento y deserción en la Primera Guerra Carlista”. *II Jornadas de Estudios del Carlismo. Violencias fratricidas. Carlistas y liberales en el siglo XIX*. Pamplona: Institución Príncipe de Viana, 2009, pp. 99-186.
- VALDEÓN, Julio, PÉREZ, Joseph, JULIÁ, Santos: *Historia de España*. Madrid: Espasa Calpe, 2006.
- VALLVERDÚ I AIXALÀ, Josep: *Viatge entorn de Lleida*. Barcelona: Editorial Selecta, 1972.
- VALLVERDÚ I MARTÍ, Robert: *La guerra dels Matiners a Catalunya (1846-1849). Una crisi econòmica i una revolta popular*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.
- VEIGA, Xosé Ramón: “El liberalismo conservador. Orden y libertad”, a CRUZ, María Cruz y SIERRA, María (coords.), *La España liberal 1833-1874*. Vol. II. Madrid: Marcial Pons, 2014, pp. 289-316.
- VERGARA CIORDIA, Javier i COMELLA GUTIÉRREZ, Beatriz: “El seminario conciliar en las relaciones Iglesia-Estado desde Trento al Concilio Vaticano II”. *Revista de Estudios Extremeños*, tom LXX, 2014, pp. 553-596.
- VICEDO, Enric i SOLDEVILA, Jordi: *Els moviments socials contemporanis. Treball, solidaritat i lluita a les terres de Lleida*. Lleida, Pagès Editors, 2015.
- VICENS VIVES, Jaume: *Industrials i polítics*. Barcelona, 1958.
- _____ *Historia económica de España*. Barcelona: Vicens Vives, 1965.
- VILA, Pau: *Resum de geografia de Catalunya*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia. Institut d'Estudis Catalans, 2003.
- VILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. 4 vols. Barcelona: Edicions 62, 1986 (quarta edició).
- VILAR, Juan Bautista: “Aproximación a las relaciones internacionales de España”. *Historia Contemporánea*, 34 (2007), pp. 7-42.
- VIOLANT I SIMORRA, Ramon: *El Pirineo español. Vida, usos y costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. Barcelona: Edit. Alta Fulla, 2003 (quarta edició).

- VILLARES, Ramón: “La construcción de la España liberal: sobre las «virtudes de la vida ascendente»”. *Actes del IV Congrés Internacional d’Història Local de Catalunya*. Barcelona: L’Avenç, 1999, pp. 73-91.
- VILLARÓ I BOIX, Albert: *L’hospital i els hospitals. Deu segles d’assistència sanitària a la Seu d’Urgell*. Treball inèdit dipositat a l’Arxiu Comarcal de l’Alt Urgell, 1994.
- _____ *Hèrcules i la ciutat. Un passeig per la història de la Seu*. Caixa de Catalunya-Ajuntament de la Seu d’Urgell, 1995.
- _____ *El Seminari conciliar de la Seu d’Urgell. Una aproximació històrica*. Treball inèdit dipositat a l’Arxiu Comarcal de l’Alt Urgell, 2006.
- WRIGHT MILLS, Charles: *La élite del poder*. México: Fondo de Cultura Económica, 1957.
- XAM-MAR ALONSO, Carme: *La població de la Seu d’Urgell. Segles XVII i XVIII*. Tesina de llicenciatura, Universitat de Lleida, 1995.
- ZULUAGA, Francisco: “Oteando el horizonte de la historia local”, a RAMÍREZ BACCA, Renzo (comp.), *Historia local. Experiencias, métodos y enfoques*. Medellín: La Carreta editores, 2007, pp. 113-134.
- ZULUETA, Josep: “El Capsí y la Seo de Urgel”. *La Ilustración. Revista hispano-americana*. Barcelona, núm. 357, 4 de setembre de 1887, pp. 2-7.
- _____ “Comarcas olvidadas (1). Los valles de Urgel”. *La Vanguardia*, 17 d’abril de 1890, p. 4.

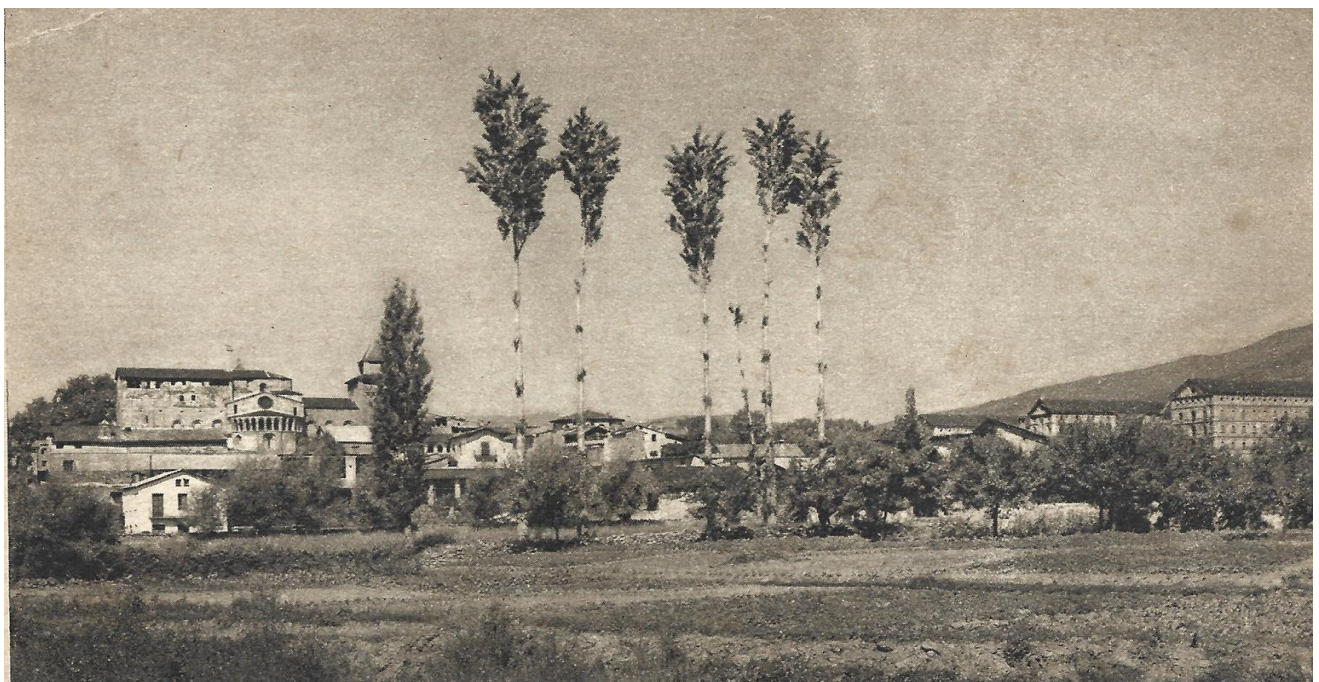
Vista de les tres forteses principals que dominaven la Seu d'Urgell. D'esquerra a dreta, la imponent Ciutadella (al fons), el Castell, a tocar de Castellciutat (al centre) i la Torre de Solsona (a la dreta), que vigilava el camí d'Andorra. *Col·lecció de postals de l'autor.*

L'antic pont de pedra sobre el riu la Valira, en la confluència amb el Segre, que unia la Seu d'Urgell amb la vila de Castellciutat. Al fons la Torre de Solsona. *Col·lecció de postals de l'autor.*

El nou Seminari conciliar de la Seu d'Urgell, la construcció del qual obeí a la iniciativa del prelat Josep Caixal i Estradé. *Col·lecció de postals de l'autor.*

Vista parcial de la ciutat, amb el modern Seminari conciliar a la dreta i la catedral medieval a l'esquerra. *Col·lecció de postals de l'autor.*